

E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2022

Cilt-Volume : 11

Sayı- Issue : 4

Ekim – Kasım – Aralık

October - November- December

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -11 th Years

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume:11 Sayı/ Issue: 4

Ekim–Kasım–Aralık / October–November–December 2022

e-ISSN: 2147-1185

<https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Yayıncı / Publisher

Mustafa Süleyman ÖZCAN- publisher@itobiad.com

itobiadmuhasebe@gmail.com

 0000-0003-1091-6314

Eyüp-İstanbul

www.itobiad.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU itobiad@itobiad.com

mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

 0000-0001-6308-1475

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Bolu-TURKIYE

Baş Editör/ Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -

itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

 0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of
Theology, Bolu-TURKIYE

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat
Sezgin Library, Scientific Publications and Journals
Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220

Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative
Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM - erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Veri Girişi/Data Entry

Mehmet ÖZGÜN- mehmet_1296_@hotmail.com

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

E-Yayın/Electronic Publication

30.06.2022

<https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Yönetim Yer /Executive Office

Yeşil Pınar Mah. Ruzgarlı Sokak. No:8/10 Eyup
Sultan -İSTANBUL

publisher@itobiad.com ; itobiad@itobiad.com

www.itobiad.com

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting And Indexing Services

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, **EBSCO**, Modern Language Association (MLA), **IPSA**, Index Copernicus, **Education Full Text (H. W. Wilson) Database Coverage List**, CNKI: China National Knowledge Infrastructure, **Erih Plus**, The Belt and Road Initiative Reference Source (Ebsco) **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Digital Platforms

ULRICH'S (Proquest), JGate, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub, İlahiyat Atf Dizi (Davet), Sobiad **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Alan Editörleri/Section Editors

**İktisadi İdari Bilimler Editörleri / Economic
Administrative Sciences Editors**

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences
Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages,
Kastamonu-TURKIYE

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Assoc. Prof. Dr. Dzuljastri Abdul RAZAK-

dzuljastri@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Dr. Khoirul UMAM- khoirulmam@unida.gontor.ac.id

University Darussalam Gontor (unida),

 0000-0002-5530-8884

Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Siti Zubaidah ISMAIL- szubaida@um.edu.my

University of Malaya

 0000-0003-3381-4943

Malaysia

Eğitim Editörleri / Educaciton Editors

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East, University of the East Caloocan
Campus, PHILIPPINES

**Felsefe ve Dini Araştırmalar Editörleri / Philosophy
and Religious Studies Editors**

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk-
TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-
TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ –

mehmethaberli@gmail.com

 0000-0001-9942-6527

Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Science,
Bilecik- TURKIYE

Nelofar ARA- nelofarara2017@gmail.com

 0000-0003-1366-1505

Lovely Professional University, Pencap-INDIA

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

**Tarih Kültür Sanat Editörleri / History, Culture
and Arts Editors**

Prof.Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR-gulcin.yahya@hbv.edu.tr>

 0000-0001-6056-2564

Ankara Hacı Bayram Veli University State Conservatory of
Turkish Music Instrument Education Department

Ankara-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Aşkın ÇELİK- a_celik36@hotmail.com

 0000-0003-4056-0371

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Manisa-
TURKIYE

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts, Bolu-
TURKIYE

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT-

demiray_f@ibu.edu.tr

 0000-0003-0689-8483

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages,
Kastamonu-TURKIYE

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Insructor Zeynep BÜYÜKSARAÇ-

zeynepbuyuksarac@ibu.edu.tr

 0000-0001-7683-0965

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Asst. Prof. Dr. Gulzira ZHAXYGULOVA-

gulzirazhaxygulova@ibu.edu.tr

 0000-0002-3797-6803

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSIT- Bolu-TURKIYE

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Dr. Muhammet Ali CAN muhammetalican@gmail.com

 0000-0001-8781-0812

Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk-
TURKIYE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO-pmanso@ubi.pt

Universidade De Beira,-PORTUGAL

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences
Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO – miralles@unex.es

University of Zaragoza-SPAIN

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Prof. Dr. Georgi MARINOV –georgi.marinov@gmail.com

University of Economics Varna-BULGARIA

Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl

 0000-0002-2322-2074

Rzeszow University-POLAND

Dr. Muhammad Uhaib AS'AD-uhaibm@yahoo.com

 0000-0003-3645-2706

Islamic University of Kalimantan-INDONESIA

Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA –

kushnareva_t@mail.ru

Vernadsky Federal University-RUSSIA

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Prof. Dr. Esmail ABOUNOORİ-

esmail.abounoori@semnan.ac.ir

 0000-0003-4168-7163

Semran University-IRAN

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-
TURKEY

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ –

mehmethaberli@gmail.com

 0000-0001-9942-6527

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science

Bilecik- TURKIYE

Dr. Maksym DOICHYK- maksvdoc@ukr.net

 0000-0001-5081-1336

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts,

Bolu-TURKIYE

Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East Caloocan, PHILIPPINES

Dr. Nagmi AİMER-najmimuftah@gmail.com

 0000-0003-1739-2509

Higher Institute of Marine Sciences Techniques,
SabrathaLIBYA

Prof. Dr. Ihor HURAK-ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-
Frankivsk- UKRAINE

 0000-0003-1739-2509

Dr. Amina OMRANE-amina.omrane@yahoo.fr

UNİVERSİTY OF SFAX

 :0000-0001-9057-5307

Tunus

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedı Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology Konya-TURKEY

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

İndeks Editörü & Index Editor

Havva ÖZGÜN- info@yazimdestegi.com

 0000-0002-2905-5326

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

<https://yazimdestegi.com/>

Hakem Kurulu / Referee Board

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www.itobiad.com

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmaları Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

İçindekiler/Contents

1937/1946 | Jenerik/Generic

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

- 1947/1965 | Hacer YILDIRIM-KURTULUŞ & Emin KURTULUŞ & Yazgülü Ayşe ÖZYURT-UYSAL
The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis
Çocuklarda Öz-Şefkat ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişki: Seri Aracılık Analizi
- 1966/1982 | Mehmet Ali BAZ & Kadir KAPLAN & Hülya AĞIN HAYKIR
Ortaokul Öğrencilerinin Reklam Okuryazarlığı Konusundaki Tutumları
Attitudes of Secondary School Students on Advertising Literacy
- 1983/2010 | Zeynep DOĞAN & Umut EVLİMOĞLU
Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği
The Role of Behavioral Finance in Investment Decisions of Individual Investors: The Case Of Aydın
- 2011/2028 | Aysen ARDA & Yahya FİDAN
The Mediating Role of Perceived Organizational Punishment in the Relationship Between Ethical Values and Cyberloafing
Etik Değerler ile Sanal Kaytarma İlişkisinde Algılanan Örgütsel Cezanın Aracı Rolü
- 2029/2050 | Umut PARLITI & Ahmet KOCAİSPİR
Main Factors Affecting the Settlement of Eastern Anatolia from the Beginning to the End of the Bronze Age
Başlangıcından Tunç Çağları Sonuna Kadar Doğu Anadolu'nun İskanında Rol Oynayan Başlıca Faktörler
- 2051/2069 | İsmail KARAKULLE & Eray AYDIN & Hakkı POLAT
Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector
Çalışanlar Tarafından Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Üretim Sektöründe Bir Araştırma

- 2070/2092 | Şule FIRAT DURDUKOCA
Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim Etkinliklerinin Düzeni Açısından Örtük Program Uygulamalarını Kullanma Düzeyleri
The Levels of Preschool Teachers' Use of Hidden Curriculum Applications in Terms of Organizing Educational Activities
- 2093/2121 | Ergin SARI & Veysel BATTAL & Ömer ALANKA
Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri: 1858-1939
Foundations of the Van Local Press From the Ottoman to the Early Republic Period: 1858-1939
- 2122/2137 | Sevda AKTULGA GÜRBÜZ
Küllî Aşkın Merkezinde Mecâzî A-şkın Simge Olması: Mevlânâ Örneği
The Symbol of Metaphorical Love at the Center of Universal Love: The Example by Mevlana
- 2138/2161 | Aysu TOKER & Ahmet TEKİN
Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri ile Karşılaştırılması
Conciliation Institute in Turkish Tax Law and Its Comparison With the Selected OECD Member Countries
- 2162/2186 | Ramazan Vedat SÖNMEZ
İs Job Embeddednes Affected by Human Resources Management Practices and Personnel Empowerment; A Research In Turkey and Iraq
İşe Gömülmüşlük; İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Personel Güçlendirmeden Etkilenir mi; Türkiye ve Irak' ta Bir Araştırma
- 2187/2204 | Barış AYHAN & Selim İNANÇLI
Türkiye'de Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki
Energy Consumption, Economic Growth and Current Deficit in Turkey
- 2205/2221 | Esra TÖRE & İrfan KIRLIOĞLU
Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi
Examining School Managers' Technological Leadership Levels According to Teachers' Views

- 2222/2241 | Murat BAY & Muhammet PAYLI
- Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi: Karaman’da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama**
- Analysis of the Relationship Between Control Theory and Customer Satisfaction With Structural Equation Model: An Application in a Service Business in
- 2242/2266 | Öznur KALKAN AÇIKGÖZ & Ahmet YEMENİCİ
- Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi**
- An Analysis of Religious Education Experience of Syrians under Temporary Protection in Turkey
- 2267/2288 | Emre OZAN
- Doğu Akdeniz’in Değişen Jeopolitiği ve Türk Dış Politikası**
- The Changing Geopolitics of the Eastern Mediterranean and Turkish Foreign Policy
- 2289/2310 | Bora DEMİR & Bahattin HAMARAT
- Development of a New Language Learning Motivation Scale for Medical Students**
- Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İngilizce Öğrenme Motivasyonları Ölçeğinin Geliştirilmesi
- 2311/2332 | Yıldırım DEMİR
- Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi**
- Investigation of the Effects of Exports of Products and Services and Raw Agricultural Products on Economic Growth by Linear and Quantile Regression
- 2333/2356 | Metin ÇAKIROĞLU
- Factors Influencing the Entrance of Turkish Multinational Enterprises to Foreign Markets**
- Türk Çokuluslu İşletmelerinin Dış Pazarlara Girişlerini Etkileyen Faktörler

- 2357/2372 | Davut ŞAHİN & Esra ERTEKİN
Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler -Taberî Tefsiri Özelinde-
Narrations Quoted By Mujahid ibn Jabr From Ibn Abbas In Suras Baqara And Al-i Imran - In the Specialty of Tabari Tafsir-
- 2373/2411 | Öznur NALÇINKAYA
Türkiye'de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)
Bibliography of Articles Published on Mass Media Impact Studies in Turkey - (2007-2017)
- 2412/2433 | Mehmet CENGİZ
Diriliş Şairi Sezai Karakoç'un İdeasında İslâm Devleti
Islamic Ideal of State in the Poet of Revival Sezai Karakoc's Idea
- 2434/2457 | Meral HALİSDEMİR & Hanifi PARLAR & Münevver ÇETİN
Geleceğin Okulu: Okul Müdürlerinin Görüşlerine Göre Fenomenolojik Bir Çalışma
The School of the Future: A Phenomenological Study According to the Views of School Principals
- 2458/2472 | Yavuz ELİTOK & Uyum ELİTOK & Erkin Nevzat GÜDELÇİ
Banka Bilgi Sisteminin, Yönetim Kararları Üzerine Etkisi: Batman İli Örneği
The Effect of Bank Information System on Management Decisions: The Case of Batman Province
- 2473/2487 | Yaşar TÜRK BEN
Fuzûlî'de Ölüm ve Sonrası
Death and Beyond in Fuzûlî
- 2488/2506 | Cennet GÖLOĞLU DEMİR
Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi
Lifelong Learning Tendencies of Pre-service Teachers

2507/2515 | Yasin ÇETİNKAYA

Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar

Procedures and Principles in the Quran

[itobiad], 2022, 11 (4): 1947-1965

<p>The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis</p> <p>Çocuklarda Öz-Şefkat ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişki: Seri Aracılık Analizi</p> <p>Video Link: https://youtu.be/eiwA4mGEaB4</p>	
<p>Hacer YILDIRIM-KURTULUŞ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Dr., Ministry of Education haceryildirim91@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0880-1318</p> <p>Emin KURTULUŞ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi PhD Student, Sakarya University eminkurtulus1@gmail.com / ORCID: 0000-0002-6346-0114</p> <p>Yazgülü Ayşe ÖZYURT-UYSAL Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi PhD Student, Sakarya University y.ozyurt93@gmail.com / ORCID: 0000-0001-9902-400X</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 06.10.2022
Yayın Tarihi / Published : 03.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Yıldırım-kurtuluş, H. , Kurtuluş, E. & Özyurt Uysal, Y. A. (2022). The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 1947-1965 . doi: 10.15869/itobiad.1068860

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hacer YILDIRIM-KURTULMUŞ & Emin KURTULUŞ & Yazgülü Ayşe ÖZYURT-UYSAL).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Çocuklarda Öz-Şefkat ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişki: Seri Aracılık Analizi *

Öz

Bu araştırmanın amacı ortaokula devam eden çocukların öz-şefkat ve psikolojik sağlımlıkları arasındaki ilişkide sosyal görünüş kaygısı, olumlu mükemmeliyetçilik ve olumsuz mükemmeliyetçiliğin seri çoklu aracılığının incelenmesidir. Ortaokul çocuklarının öz-şefkat ile psikolojik sağlımlıkları arasındaki ilişkide sosyal görünüş kaygısı, olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik aracı rolünü inceleyen bu çalışmanın modeli, nicel araştırma çeşitlerinden olan ilişkisel araştırma türüdür. İlişkisel araştırma yöntemi, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve olası sonuçları tahmin etmek için kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu için 283 kız (%59,1) ve 196 (%40,9) erkek çocuk olmak üzere toplam 497 çocuğa ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan çocukların 55'i (%11,5) düşük, 399'su (%83,3) orta ve 25'i (%5,2) yüksek sosyoekonomik düzeyde olduğunu ifade etmiştir. Çocukların yaşları ise 10 ile 14 yaş arasındadır. Bu çalışmada verileri toplamak için Öz-şefkat Ölçeği-Kısa Formu, Psikolojik Sağlık Ölçeği, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği, Olumlu-Olumsuz Mükemmeliyetçilik Ölçeği ve araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde öncelikle bütün değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmış, değişkenler arası ilişkiler Pearson Çarpım Momentler Korelasyon analizi kullanılarak belirlenmiştir. Aracılık analizleri Preacher ve Hayes'in önerileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem "Multiple Mediation (INDIRECT)" macrosunun IBM SPSS Statistic 22 programına yüklenmesiyle kullanılmaktadır. Analizde seri çoklu aracı değişken modellerinden model 6 kullanılmıştır. Son olarak seri çoklu analiz sonuçlarına göre öz-şefkat ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkide sosyal görünüş kaygısı, olumlu mükemmeliyetçilik ve olumsuz mükemmeliyetçiliğin aracı rolünün anlamlı olduğu görülmüştür. Model, öz-şefkati yüksek olan çocukların daha az sosyal görünüş kaygısı yaşayacaklarını, daha fazla olumlu mükemmeliyetçiliğe sahip olup daha az olumsuz mükemmeliyetçiliğe sahip olacaklarını ve böylece daha yüksek psikolojik sağlımlığa sahip olacaklarını göstermektedir. Elde edilen bulgular alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öz-şefkat, Psikolojik Sağlık, Sosyal Görünüş Kaygısı, Olumlu Mükemmeliyetçilik, Olumsuz Mükemmeliyetçilik

The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis **

Abstract

This study examines the serial multiple mediation of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism in the relationship between self-compassion

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığının 28.07.2021 Tarih , 2021/5 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Yıldız Technical University Social and Human Sciences Research Ethics Committee, dated 28.07.2021 and numbered 2021/5.

and resilience to observe the psychosocial development of children attending secondary school. The model of this study, which examines the role of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism in the relationship between secondary school children's self-compassion and resilience, is a relational research type, which is one of the quantitative research types. Relational research method is used to determine the relationships between variables and to predict possible outcomes. A total of 497 children, 283 girls (59.1%) and 196 (40.9%) boys were reached for the study group. 55 (11.5%) of the children stated that they had a low socioeconomic level, 399 (83.3%) had a medium socioeconomic level, and 25 (5.2%) had a high socioeconomic level. Children's ages range from 10 to 14 years old. In this study, Self-Compassion Scale-Short Form, Psychological Resilience Scale, Social Appearance Anxiety Scale, Positive-Negative Perfectionism Scale, and Personal Information Form were used to collect data. Firstly, descriptive statistics for all variables were calculated, and the relations between variables were determined using Pearson Product Moments Correlation analysis. Mediation analyses were performed in line with the recommendations of Preacher and Hayes. This method is used by loading the "Multiple Mediation (INDIRECT)" macro into the IBM SPSS Statistic 22 software. Model 6, one of the serial multiple mediator variable models, was used in the analysis. Finally, according to the results of serial multiple analysis, it was observed that the mediation role of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism was significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience. The model shows that children with high self-compassion will experience less social appearance anxiety, have more positive and less negative perfectionism, and thus have higher psychological resilience.

Keywords: Self-Compassion, Psychological Resilience, Social Appearance Anxiety, Positive-Negative Perfectionism

Introduction

The age group of children studying at the secondary school level in Turkey is between the ages of 10 and 14 (European Commission, 2021). The World Health Organization (2021) defined individuals between the ages of 10 and 19 within the adolescence period. The adolescent period has an important place as an interesting and potential period in which rapid and fundamental changes occur in biological, cognitive, social, and emotional areas and the development of stress and coping processes (Lerner & Steinberg, 2009). The adolescence period covers a psychosocial area where changes are experienced in social roles and relationships and in the body (Viner et al., 2015). Therefore, it can be said that it is important to examine the emotional state of the individuals in this group. This is because emotions are vital for individuals and groups in terms of establishing relationships, being informed, and focusing attention (Lewis & Haviland-Jones, 2000). Also, a complete understanding of the situations experienced in adolescence and the mediating roles that affect is important for necessary interventions to understand and prevent stressful events (Compas, Davis, & Forsythe, 1985). In this direction, this study was conducted to examine the mediation of social appearance anxiety, positive

perfectionism, and negative perfectionism in the relationship between self-compassion and psychological resilience to observe adolescents' psychosocial development.

The Model Created

The adolescence period covers a period of multiple transitions in many areas, such as school, relationships, and abilities, and this process leads to an increase in risky behaviors (Michael & Ben-Zur, 2007). Adolescents' risk situations are related to the perceived environment and their personality and behavioral systems (Gençtanırım-Kurt & Ergene, 2017). The success in adaptation of the individual to these environmental risks is expressed by the term psychological resilience (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). It is significant to state certain points when defining psychological resilience. These points ensure the individual faces a challenging or risky situation, develops coping skills against risk, and ensures that psychological resilience can be improved, learned, increased, or decreased (Southwick et al., 2014). The basic theory of the concept is in the framework of the person's positive development against negative situations. In this framework, risk factors and protective factors are a whole. As risk factors are explained by exposure to adverse situations, protective factors are explained as those that eliminate exposure to risks (Masten, 2001; Leipold & Greive, 2009). Thus, concepts perceived as risk and protective factors were chosen while selecting the study variables and establishing the related model.

Having a healthy attitude towards oneself has a remarkable place in the protection of mental health and the individual's resistance (Baumeister & Vohs, 2004). Self-compassion, which includes being helpful and kind to one's faulty and hopeless moments, can be described as a protective factor for psychological health. Self-compassion is thought to be a useful emotional regulation that ensures we welcome feelings that cause pain or sadness, rather than avoiding and ignoring them, with kindness and understanding (Neff, 2003). A study that compares studies on self-compassion suggested that low levels of self-compassion in individuals significantly affect psychopathology, including depression, anxiety, and stress symptoms (MacBeth & Gumley, 2012). When the studies conducted in recent years are examined (Ferrari, et al., 2018; MacBeth & Gumley, 2012; Marsh, Chan & MacBeth, 2018), it was observed that self-compassion and psychopathological conditions such as social anxiety, depression, stress, and anxiety have an inverse proportion. In this context, it can be said that self-compassion has a protective and coping feature against negative emotional states.

Social relations gain more importance during adolescence, and adolescents become more proficient in considering themselves or their emotional reactions, social, and emotional hints (Herba & Phillips, 2004). Therefore, relationships become more complex, and being in a good position among friends becomes a considerable issue (Brown & Larson, 2009). In this process, with the increase of egocentrism, the belief that everyone around is watching him/her (imaginary audience) develops (Ahioglu-Lindberg, 2011), and individuals begin to compare themselves with others and attach too much importance to what others think of them (Sebastian, Burnett & Blakemore 2008). The fact that people know that their physical appearance is evaluated by others and the feeling of tension they experience expresses the concept of social appearance anxiety (Hart, Leary & Rejeski,

1989). Adolescence is of importance in examining the development of emotional, mental, and social processes during adolescence as well as constitutes the whole of physical changes that are considered to affect a person's self-image, cognitive development, and social level, and the process brings the evaluation of the individual's physical appearance (Harter, 1990). The fact that changing physical conditions become the focal point of the adolescent, and these changes are perceived negatively (Harris, 1987) may indicate that this concept is a significant risk factor encountered in this period. The reason for it is that social appearance anxiety does not only include the evaluation of physical appearance but also it is thought of in a position close to social anxiety since it brings with it evaluations of the general appearance of the individual (White, 2008).

Slaney, Rice, Mobley, Trippi & Ashby (2001) state that perfectionism manifests itself in two different ways as adaptive and maladaptive. While positive perfectionism involves setting high goals and personal standards and striving to achieve them, and being satisfied with one's capacity for rewards, negative perfectionism is setting unattainable high standards and questioning one's capacity when it is not achieved (Enns, Cox & Clara, 2002). Positive perfectionism traits allow the individual to be adaptable because people with these traits tend to change the standards they cannot reach or strive to achieve more. On the contrary, negative perfectionism is harmful to individuals and is far from reality when setting standards, and is intertwined with a situation that fails (Hamachek, 1978). While individuals with positive perfectionism have a more positive attitude towards themselves, people with negative perfectionism have high anxiety regarding failure and making mistakes, and they regularly focus on their own mistakes (Enns & Cox, 2002). Recent studies have concluded that negative perfectionism brings along stress, anxiety, and depression (Bynum & Artino, 2018; Hu, Chibnall & Slavin, 2019). Positive perfectionism was observed to be positively proportioned to hope, self-efficacy, resilience, optimism, and goal setting (Hicks & Wu, 2015). Considering this information, it can be said that positive perfectionism plays a protective role and negative perfectionism plays a risk factor. In summary, this study investigating the mediation role of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism in the effect of secondary school children's self-compassion levels on resilience will be conducted by establishing a serial mediation model. In this style, it will contribute to the literature with its original quality. In addition, Neuroscience studies on early adolescence assume that this period will be a critical period affecting cognitive health and cognitive maturation in the future (Lamblin et al., 2017; Wong et al., 2018). In addition, there are opinions that internal (depression and anxiety) and external (aggression, breaking rules) behavioral problems may also begin in this period and may continue in adulthood (Perrino et al., 2016). In line with this information, it is thought that our study is important in terms of investigating positive and negative emotions experienced in this period, giving clues for future life and shedding light on preventive studies. In this sense, this study aims to analyze the relationships between self-compassion, social appearance anxiety, positive perfectionism, negative perfectionism, and resilience (1) and to examine the mediating effect of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism on the relationship between self-compassion and resilience (2).

Method

Research Design

The research was designed on the relational survey model, which is included in general survey research. Survey researches are researches that aim to describe a phenomenon that has taken place before or now as it is (Büyüköztürk et al., 2017). Relational research method is used to determine the relationships between variables and to predict possible outcomes (Karasar, 2016). It is aimed to explain the relationships between the variables handled in relational screening models and to make predictions about the results (Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012). This study examines the serial multiple mediation of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism in the relationship between self-compassion and resilience of children secondary school. Therefore, this study is in the type of predictive relationship research.

Sample

The study sample was selected from secondary schools in Istanbul, Turkey, by a convenient sampling method. After the children to be included in the study were determined, the children and their parents were informed related to the purpose of the study. The study group consists of 479 children between the ages of 10 and 14 attending secondary school. The convenience sampling method was used while choosing the study group of the study. Convenience sampling is a sampling method made on individuals who are in the immediate vicinity and are easy to reach, available at hand and willing to participate in the research (Büyüköztürk et al., 2017). A total of 497 children, 283 girls (59.1%) and 196 (40.9%) boys were reached for the study group. 55 (11.5%) of the children stated that they had a low socioeconomic level, 399 (83.3%) had a medium socioeconomic level, and 25 (5.2%) had a high socioeconomic level.

Ethical Prosedure

The research was conducted according to the Declaration of Helsinki (WMA). The research was approved by relevant institutional board / ethical committee. Before the data collection process, the necessary ethics committee approval was obtained from the Yıldız Technical University Social and Human Sciences Ethics Committee. All participants have signed the informed consent.

Data Collection

Self-Compassion Scale-Short Form

The Self-Compassion Scale Short Form, developed by Raes, Pommier, Neff, & Van Gucht (2011), and adapted into Turkish by Yıldırım & Sarı (2018), consists of 11 items. To examine the psychometric properties of the scale, construct validity, criterion-related validity, internal consistency coefficient, and test-retest reliability were discussed. As a result of EFA, it was seen that the scale had a single factor structure, and this factor consisted of two subcomponents. The factor structure of the scale was confirmed in the CFA. The internal consistency coefficient of the scale was calculated as .75. Finally, it was observed that there was a high level of correlation between test-retest measurements

applied at 17-day intervals (Yıldırım& Sarı, 2018). The reliability coefficient of the scale for this study is .83.

Social Appearance Anxiety Scale

This scale was developed by Hart et al. (2008) to measure individuals' social appearance anxiety. Doğan (2010) adapted the scale into Turkish by working with a sample of university students. The validity and reliability of the adolescent form of the scale were examined by Doğan (2011) on adolescents aged between 11 and 15 years. The Social Appearance Anxiety Scale is a one-dimensional measurement tool consisting of 16 items. The scale is a five-point Likert type (1= not at all appropriate and 5= completely appropriate). The first item of the scale is reverse-coded. The total score obtained from the scale indicates the high level of social appearance anxiety. Factor analysis was performed for the validity of the scale, and the single factor structure was confirmed. The Cronbach's alpha coefficient for reliability was determined as .91. The correlation of the scale with the Social Appearance Anxiety Scale for Adolescents was .76, and the test-retest reliability coefficient was .80. The reliability coefficient of the scale for this study was found to be .95.

Psychological Resilience Scale

The scale developed by Liebenberg, Ungar and LeBlanc (2013) was adapted to Turkish culture by Arslan (2015). The adaptation study showed that the item factor loads of the scale ranged from .53 to .81 and the internal consistency coefficient was .91. According to the results of the confirmatory factor analysis, it can be said that the scale fits adequately [$\chi^2(N=256) = 105.498, p < .0001; \chi^2/df = 2.03; GFI = .94, CFI = .97, RMSEA = .060, RMR = .039$]. The reliability coefficient was found to be .83.

Positive-Negative Perfectionism Scale

The Positive-Negative Perfectionism Scale was developed by Kırđök (2004) to apply to secondary school students. Consisting of 17 items and 2 subscales, this scale is a 4-point Likert scale. While a score between 10-40 points is obtained from the 10-item positive perfectionism sub-dimension, a score between 7-28 points is obtained from the 7-item negative perfectionism scale. The Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the Positive Perfectionism subscale is .81, and the Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the Negative Perfectionism subscale is .78. The test-retest reliability coefficients of the scale are .75 for the positive perfectionism sub-dimension and .78 for the negative perfectionism sub-dimension.

Data Analysis

In the data analysis, Kolmogorov-Smirnov Test and skewness and kurtosis coefficients were used to test the conformity of the variables to the normal distribution. For the data to have a normal distribution, the Kolmogorov-Smirnov Test z-value should be insignificant at the $p > .05$ level, and the skewness and kurtosis values should be between -1.5 and +1.5 (Tabachnick& Fidel, 2013). It was concluded in this study that skewness and kurtosis values of self-compassion ($S = -.191$ and $S = .223$), social appearance anxiety ($S = -$

.718 and $S= .223$), positive perfectionism ($S= -.764$ and $S= .223$), negative perfectionism ($S= -1.013$ and $S= .223$) and psychological resilience ($S= .684$ and $S= .223$) were between -1.5 to $+1.5$. Accordingly, the scales have a normal distribution.

Independent Groups T-Test and One-Way ANOVA tests were conducted to see whether the study differed according to the dependent variable and demographic variables. According to the results of the analysis, psychological resilience according to gender ($t= .06$; $p> .05$); It was observed that there was no significant difference according to age ($F= 1.233$; $p> .05$) and socio-economic level ($F= 2.468$; $p> .05$). In addition, Correlation analysis was used to determine the relationships between variables. The Regression-Based Bootstrapping Technique developed by Hayes (2013) was used to determine the serial multiple mediator effect of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism on the relationship between self-compassion and resilience. This method is used by loading the "Multiple Mediation (INDIRECT)" macro into the IBM SPSS Statistic 22 software. Model 6, one of the serial multiple mediator variable models, was used in the analysis. In this model, the aim is to investigate the mediating effect of the M1 variable (first mediating variable), M2 variable (second mediating variable), and M3 variable (third mediating variable) on the relationship between variable X (independent variable) and variable Y (dependent variable) (Hayes, 2013). In this study, self-compassion is the independent variable, resilience is the dependent variable, social appearance anxiety is the first mediator variable, positive perfectionism is the second mediating variable, and negative perfectionism is the third mediating variable.

Findings

In this part of the study, the statistical analyses applied in line with the purpose of the study and the order of the sub-problems and the findings obtained as a result of the analysis are included.

Findings on Relationships

In the study, the answer to the question "How are the relationships between self-compassion, resilience, social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism?" has been sought. To reach the answer, Pearson Product-Moment Analysis was performed, and the results are presented in Table 1.

Table 1

Pearson Product-Moment Analysis of the Relationships Between Self-Compassion, Resilience, Social Appearance

Variables		1	2	3	4	5
Self-Compassion	(1)	1	.51**	-.59**	.33**	-.74**
Psychological Resilience	(2)	.51**	1	-.37**	.47**	-.30**
Social Appearance Anxiety	(3)	-.59**	-.36**	1	-.11*	.64**
Positive Perfectionism	(4)	.33**	.47**	-.11*	1	-.13**
Negative Perfectionism	(5)	-.74**	-.30**	.64**	-.13**	1

The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis

Average	36.35	17.91	30.75	22.84	17.91
Standard Deviation	8.40	5.33	7.51	6.28	5.33

** $p < .01$

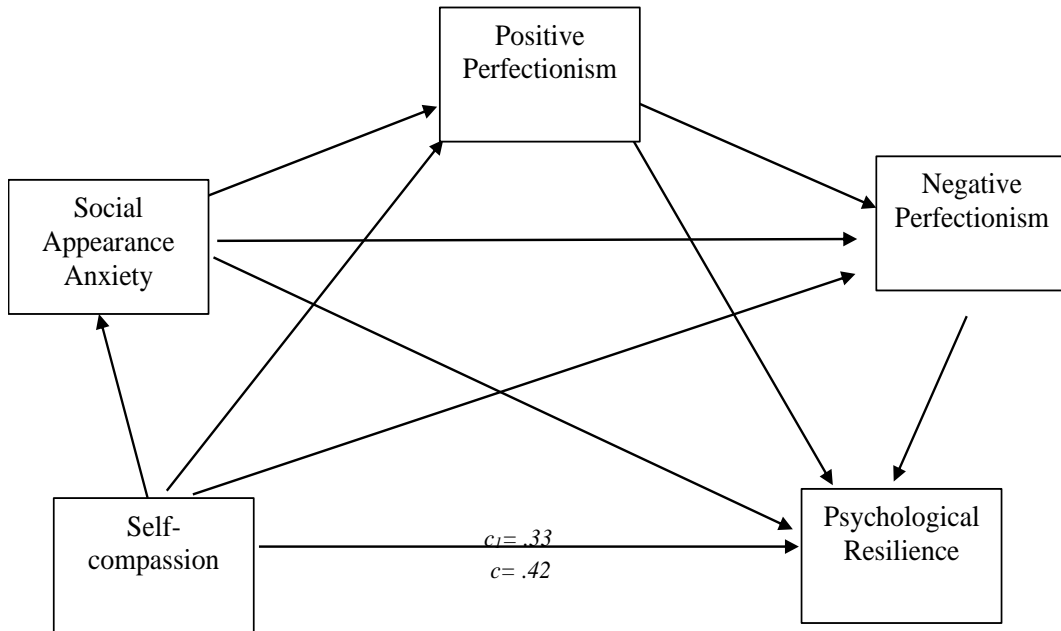
* $p < .05$

As seen in Table 1, according to the results of Pearson Correlation Analysis conducted to reveal the relationship between self-compassion, psychological resilience, social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism variables, there is a moderately positive and significant relationship ($r = .51, p < .01$) between self-compassion and resilience, a moderate negative significant relationship between self-compassion and social appearance anxiety ($r = -.59, p < .01$), low level of positive and significant correlation between self-compassion and positive perfectionism ($r = .33, p < .01$), a highly negative significant relationship between self-compassion and negative perfectionism ($r = -.77, p < .01$), a moderate negative significant relationship between psychological resilience and social appearance anxiety ($r = -.37, p < .01$), a moderately positive and significant relationship between psychological resilience and positive perfectionism ($r = .47, p < .05$), a moderately negative and significant relationship between psychological resilience and negative perfectionism ($r = -.30, p < .01$), and a low level of negative and significant relationship between positive perfectionism and negative perfectionism ($r = -.13, p < .01$).

Serial Mediation Analyzes Between Variables

In the study, the answer to the question "Does children's self-compassion significantly predict their psychological resilience through social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism?" was sought. To reach the answer, the data were analyzed with the Regression-Based Bootstrapping Technique. The model used for the mediator role was designed according to the Serial Multiple Mediation Model (Model 6) proposed by Hayes (2013). In the model, the independent variable, self-compassion, is expressed by the expression x , the dependent variable, psychological resilience by the expression y , among the mediator variables, the social appearance anxiety with m_1 , positive perfectionism with m_2 , and negative perfectionism with m_3 expression. This model with three mediating variables includes seven indirect effects and one direct effect. These indirect effects are the effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety ($Ind1$), the effect of self-compassion on psychological resilience through positive perfectionism ($Ind2$), the effect of self-compassion on resilience through negative perfectionism ($Ind3$), the effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety and positive perfectionism ($Ind4$), the effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety and negative perfectionism ($Ind5$), The effect of self-compassion on resilience through positive perfectionism and negative perfectionism ($Ind6$), and the effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism ($Ind7$). The sum

of these seven indirect effects represents the total indirect effect of self-compassion on resilience. When the direct effect of self-compassion on resilience (c_1) is added to the total indirect effects, it shows the total effect of self-compassion on resilience (c).

Şekil 1. The Mediating Role of Social Appearance Anxiety, Positive Perfectionism, and Negative Perfectionism in the Relationship Between Self-Compassion and Resilience

In this study, the PROCESS add-on was used through the SPSS program to examine the indirect effects. In the analysis, 10000 bootstrap samples were used, and the estimates were evaluated at a 95% confidence interval, reflecting the corrected and bias-free results. The expressions ind1, ind2, ind3, ind4, ind5, ind6, and ind7 were used to explain the indirect mediation effects. The shape of the model is given in Figure 1. The results of the Bootstrapping Technique analysis of the mediation of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism in the relationship between self-compassion and psychological resilience are given in Table 2.

Table 2
Serial multi mediation variable analysis

Variable	Social A. A. (m ₁)			Positive P.. (m ₂)			Negative P. (m ₃)			Psychological R. (y)		
	Coeff(β)	SH	p	Coeff(β)	SH	p	Coeff(β)	SH	p	Coeff(β)	SH	p
Self-Compassion (x)	-1.11	.07	.00	.28	.04	.00	-.39	.02	.00	.33	.05	.03
Social A. Anxiety (m ₁)	---	---	---	.05	.02	.00	.10	.01	.00	-.08	.02	.00
Positive Perfect.	---	---	---	---	---	---	.10	.03	.00	.42	.05	.00

The Relationship Between Self-Compassion And Psychological Resilience in Children: Series Multiple Mediation Analysis

(m ₂)														
Negative	Perfect.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	.20	.08	.00
(m ₃)														
Constant		<i>R</i> ² = .35			<i>R</i> ² = .16			<i>R</i> ² = .63			<i>R</i> ² = .38			
		<i>F</i> (1,477)=253.63			<i>F</i> (2,476)=34.06			<i>F</i> (3,475)=265.20			<i>F</i> (4,474)=71.91			

According to serial multiple mediator variable analysis, the overall effect of self-compassion on psychological resilience is significant ($c; \beta = .42, SH = .03, t = 12.76, p < .01, CI [.35, .48]$). On the other hand, when the mediating variables (social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism) were taken simultaneously into the equation, the direct relationship between self-compassion and resilience decreased; but it has not lost the level of significance ($c'; \beta = .33, SH = .05, t = 6.68, p < .01, CI [.23, .43]$). These findings indicate that some indirect effects mediated by social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism may be significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The first indirect effect (ind1) is the indirect effect of self-compassion on psychological resilience through social appearance anxiety (self-compassion → social appearance anxiety → psychological resilience) = .09. This indirect effect was found to be statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [.04, .14]). These findings show that the mediation effect of social appearance anxiety is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The second indirect effect (ind2) is the indirect effect of self-compassion on psychological resilience through positive perfectionism (self-compassion → positive perfectionism → psychological resilience) = .12. This indirect effect was found to be statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [.08, .16]). These findings show that the mediation effect of positive perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The third indirect effect (ind3) is the indirect effect of self-compassion on psychological resilience through negative perfectionism (self-compassion → negative perfectionism → psychological resilience) = -.07. This indirect effect was statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [-.14, -.02]). These findings show that the mediation effect of negative perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The fourth indirect effect (ind4) is the indirect effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety and positive perfectionism (self-compassion → social appearance anxiety → positive perfectionism → psychological resilience) = -.02. This indirect effect was statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [-.04, -.00]). These findings show that the mediation effect of social appearance anxiety and positive perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The fifth indirect effect (ind5) is the indirect effect of self-compassion on resilience through social appearance anxiety and negative perfectionism (self-compassion → social appearance anxiety → negative perfectionism → psychological resilience) = -.02. This indirect effect was statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [-.04, -.00]). These findings show that the mediation effect of social appearance anxiety and negative perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The sixth indirect effect (ind6) is the indirect effect of self-compassion on psychological resilience through positive perfectionism and negative perfectionism (self-compassion → positive perfectionism → negative perfectionism → psychological resilience) = .00. This indirect effect was statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [.00, .00]). These findings show that the mediation effect of positive perfectionism and negative perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience.

The seventh indirect effect (ind7) is the indirect effect of self-compassion on psychological resilience through social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism (self-compassion → social appearance anxiety → positive perfectionism → negative perfectionism → psychological resilience) = -.00. This indirect effect was found to be statistically significant as there was no zero value in the bootstrap confidence interval (CI [-.00, -.00]). These findings show that the mediation effect of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism is significant in the relationship between self-compassion and psychological resilience. In addition to these results, it is observed that the whole model is significant ($F(4,474) = 71.91, p < .001, R^2 = .38$) and explains 38% of the total variance.

Discussion And Conclusion

In this sense, this study aims to analyze the relationships between self-compassion, social appearance anxiety, positive perfectionism, negative perfectionism, and resilience (1) and to examine the mediating effect of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism on the relationship between self-compassion and resilience (2) in students attending secondary school. As a result of our study, it was observed that there is a positive and significant relationship between self-compassion and psychological resilience. With this result, it can be stated that the psychological resilience of children with high self-compassion will also be high. Also, the serial mediation model (self-compassion → social appearance anxiety → positive perfectionism → negative perfectionism → psychological resilience) was found to be significant. The model shows that children with high self-compassion will experience less social appearance anxiety, have more positive and less negative perfectionism, and thus have higher psychological resilience.

In many studies in the literature, it was found that self-compassion positively affects the psychological structure of adults in many ways and increases psychological resilience (Neff, Rude, & Kirkpatrick, 2007; Breines & Chen 2012; Neff & Faso 2014). In this study, a similar result was obtained in the child population at the secondary school level. Psychological resilience is defined as personal or interpersonal abilities and strengths that

are used to develop despite adversity (Richardson, 2002). In the studies conducted (Masten, 2001; Wrigt & Masten, 2005), it is stated that it is considerable for an individual with psychological resilience to have experienced a problem in his life and to remain strong despite this distress. When self-compassion is considered taking care of oneself rather than being harsh and judgmental towards oneself, people with high self-compassion are expected to be compassionate towards themselves in the face of problems or during a failure, being aware of their feelings. In this case, self-compassion can be considered a protective factor that strengthens psychological resilience when experiencing stressful events. Neff (2011) also stated that self-compassion is an incredibly powerful tool to cope with difficult emotions and that it can even protect people from the destructive cycle of emotional reactions that often govern our lives.

As a result of the study, significant relationships were found between social appearance anxiety, positive perfectionism, negative perfectionism, and psychological resilience. In studies conducted (Cash & Fleming, 2002), it was observed that people with social appearance anxiety have low psychological resilience due to not being accepted by others, thoughts of being unloved, anxiety of being ridiculed, and comparing themselves with others too often. It is known that social appearance anxiety negatively affects a person's self-perception and well-being (Levinson & Rodebaugh, 2015). From this point of view, it is considered that individuals who experience this anxiety may experience negative emotions and have difficulties in coping with difficulties due to their negative beliefs regarding themselves. Contrary to these people, it is considered that individuals who love themselves, accept themselves as they are, and see themselves as sufficient have high internal motivation, will not experience social anxieties in this context. Their psychological resilience will be high since they are happier, more harmonious, and positive. On the other hand, when a person uses perfectionism as an impulse to increase performance with the need for high standards and regularity, it can be thought that it is a feature that improves him/her psychologically. In this context, positive perfectionism is a protective factor that increases the psychological resilience of the person in the face of a negative situation. People who adopt negative perfectionism may feel anxious and devastated when they cannot reach their goals, which may create a risk factor for the person's psychological resilience. In studies conducted (Frost, Heimberg, Holt, Mattia, & Neubauer, 1993; Kottman & Ashby, 2000), while positive perfectionism was found to be associated with positive emotions and psychological resilience, negative perfectionism was evaluated as a risk factor for a person to struggle with difficult living conditions.

In the study, the results related to the mediation effect of social appearance anxiety show that children with higher self-compassion will experience less social appearance anxiety and thus have higher psychological resilience. In addition, the study results related to the positive and negative perfectionism mediation effect show that the positive perfectionism of children with higher self-compassion will increase, their negative perfectionism will decrease, and thus their psychological resilience will increase. Consistent with the studies in the literature (Ferrari et al. 2018), it was found that self-compassion contributes to the development of positive psychological feelings and thoughts and the reduction of negative emotions and thoughts. Children not being affectionate towards themselves will

also be worried about negative thoughts and their social relationships and may feel inadequate while struggling with the difficulties they face. The fact that children between the ages of 10 and 14 are self-focused with the effect of adolescence suggests that they often compare themselves with others, and as a result, they may engage in negative perfectionism-based behaviors. It can be said that among the factors that increase children's positive perfectionism and, therefore, their psychological resilience, it is important to meet themselves and their lives within the framework of kindness and understanding. In other words, one's self-compassion can affect their acceptance of mistakes and be open to learning from them, especially when one experiences a failure.

The final finding of this study is the serial mediation effects of social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism. Accordingly, it is observed that self-compassionate children may have less social appearance anxiety and negative perfectionism and more positive perfectionism. It can be claimed that if the presence of positive perfectionism reduces negative perfectionism, the psychological resilience of the person will be strengthened. Similar to the studies in the literature (Leary, Tate, Adams, Allen, & Hancock, 2007), people with high self-compassion will act lovingly towards themselves and set goals and personal standards and strive with positive perfectionism to reach them, instead of experiencing tension and anxiety with the thought that their physical appearance is evaluated by others. The existence of positive perfectionism will also decrease the negative feelings towards failure and making mistakes, and thus it will be possible to strengthen psychological resilience.

Our study results showed that if children develop self-compassion, they focus less on what they think of themselves when communicating with other people, and they can cope with difficulties by using perfectionism in their life in a harmonious way. The findings of this study, which used multi serial mediation, revealed that self-compassion had positive effects on the psychological resilience of children attending secondary school but allowed us to reach more of this. The main contribution of this study is to prove that social appearance anxiety, positive perfectionism, and negative perfectionism mediate children's self-compassion and psychological resilience levels. Theoretical developments in the future will benefit from the close relationship of self-compassion, psychological resilience, social appearance anxiety, and positive-negative perfectionism.

Two limitations can be mentioned for the study. First of all, it was not tested whether different models were more suitable for the data since alternative models were not considered while planning the study. On the other hand, the study focused on social appearance anxiety, positive-negative perfectionism in the relationship between self-compassion and psychological resilience. At this stage, it can be mentioned that other variables have been ignored and may have an effect. It can be recommended for future studies that this study, which was conducted on children attending secondary school, should be investigated in different populations. In addition to it, future studies may include more factors, and this study can be extended within the framework of different models.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: HY (%40), EK (%35), YAÖ (%25)

Veri Toplanması | Data Acquisition: HY (%40), EK (%35), YAÖ (%25)

Veri Analizi | Data Analysis: HY (%40), EK (%35), YAÖ (%25)

Makalenin Yazımı | Writing up: HY (%40), EK (%35), YAÖ (%25)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: HY (%40), EK (%35), YAÖ (%25)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Reference / Kaynakça

- Ahioğlu-Lindberg, E.N. (2011). Piaget and cognitive development in adolescence. *Kastamonu Education Journal*, 19(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49053/625815>
- Arslan, G. (2015). Psychometric properties of Child and Youth Resilience Measure (CYRM-12): The study of reliability and validity. *Ege Education Journal*, 16(1), 1-12. <https://doi.org/10.12984/eed.45159>
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2004). *Handbook of self-regulation. Research, theory, and applications*. New York: The Guilford Press.
- Breines, J. G., Chen, S. (2012). Self-compassion increases self-improvement motivation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(9), 1133-1143. <https://doi.org/10.1177/0146167212445599>
- Brown, B. B., & Larson, J. (2009). Peer relationships in adolescence. In R. M. Lerner, & L. Steinberg (Eds), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 74-103). Hoboken: Wiley.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (Scientific research methods in education). Pegem.
- Bynum, W., & Artino, A. (2018). Who am I, and who do I strive to be? Applying a theory of self-conscious emotions to medical education. *Academic Medicine*, 93(6):874–880. <https://doi: 10.1097/ACM.0000000000001970>
- Cash, T. F., & Fleming, E. C. (2002). The impact of body image experiences: development of the body image quality of life inventory. *International Journal of Eating Disorders*, 31(4), 455-460. <https://doi.org/10.1002/eat.10033>
- Compas, B. E., Davis, G. E., & Fosrythe, C. J. (1985). Characteristics of life events during adolescence. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 677-691. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/BF00929795>
- Doğan, T. (2010). Adaptation Of The Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) to Turkish: A validity and reliability study. *Hacettepe University Journal of Education*, 39, 151-159. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/44395>
- Enns, M.W., & Cox, B.J. (2002). The nature and assessment of perfectionism: a critical analysis. In G. L. Flett, & P. L. Hewitt (Eds.), *Perfectionism: Theory, research and treatment* (pp. 33-62). Washington, DC: American Psychological Association
- Enns, M. W., Cox, B. J., & Clara, I. (2002). Adaptive and maladaptive perfectionism: Developmental origins and association with depression proneness. *Personality and Individual Differences*, 33(6), 921–935. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00202-1](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00202-1)
- European Commission. (2021). *Türkiye overview*. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/turkey_tr
- Ferrari, M., Yap, K., Scott, N., Einstein, D. A., & Ciarrochi, J. (2018). Self-compassion moderates the perfectionism and depression link in both adolescence and adulthood. *PloS One*, 13(2), 190-202. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0192022>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill Companies.

- Frost, R. O., Heimberg, R. G., Holt, C. S., Mattia, J. I. & Neubauer, A. L. (1993). A comparison of two measures of perfectionism. *Personality And Individual Differences*, 14(1), 119-126. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90181-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90181-2)
- Gençtanırım, K., & Ergene, T. (2017). Prediction of risk behaviours among Turkish adolescents. *Education and Science*, 42(189), 137-152. <https://doi.org/10.15390/eb.2017.6354>
- Hamachek, D. E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*, 15(1), 27-33. <https://psycnet.apa.org/record/1979-08598-001>
- Harris, D. V. (1987). The female athlete. In J. R. May, & M. J. Asken (Eds.), *Sport psychology: The psychological health of the athlete* (pp. 99-116). New York: Pma.
- May, J. R., & Asken, M. J. (1987). *Sport psychology: The psychological health of the athlete*. PMA Publishing Corporation.
- Hart, E. A., Leary M. R., & W. J. Rejeski.(1989). The measurement of social physique anxiety. *Journal of Sport & Exercise Psychology* 11(1), 94-104. <https://psycnet.apa.org/record/1989-28096-001>
- Hart, T. A., Flora, D. B., Palyo, S. A., Fresco, D. M., Holle, C., & Heimberg, R. C. (2008). Development and examination of the Social Appearance Anxiety Scale. *Assessment*, 15(1), 48-59. <https://doi.org/10.1177/1073191107306673>
- Harter, S. (1990). Processes Underlying Adolescent Self-Concept Formation. In R. Montemayor, G. R. Adams, R. Gerald, & T. P. Gullota (Eds), *Childhood to adolescence: A transitional period?* (pp. 205-239). Sage Publications.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Herba, C., Phillips, M. (2004). Annotation: Development of facial expression recognition from childhood to adolescence: Behavioural and neurological perspectives. *J Child Psychol Psychiatry*, 45(7),1185-1198. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00316.x>
- Hicks, R. E., & Wu, F. M. Y. (2015). Psychological capital as mediator between adaptive perfectionism and academic procrastination. *GSTF Journal of Psychology (JPsych)*, 2(1), 1-7. <https://doi.org/10.7603/s40790-015-0006-y>
- Hu, K. S., Chibnall, J. T., & Slavin, S. J. (2019). Maladaptive perfectionism, impostorism, and cognitive distortions: Threats to the mental health of pre-clinical medical students. *Academic Psychiatry*, 43(4):381-385. <https://doi.org/10.1007/s40596-019-01031-z>
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kırdök, O. (2004). *Reliability and validity studies of Pozitive and Negative Perfectionism Scale*. Unpublished master thesis. Cukurova Universty, Institute of Social Science.
- Kottman, T., & Ashby, J. (2000). Perfectionistic children and adolescents: Implications for school counselors. *Professional School Counseling*, 3(3), 182-188. <https://www.proquest.com/openview/ead93030ab3f1f5aa204d5455d12cdf8/1?pq-origsite=gscholar&cbl=11185>

Lamblin, M., Murawski, C., Whittle, S., & Fornito, A. (2017). Social connectedness, mental health and the adolescent brain. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 80, 57–68. doi: 10.1016/j.neubiorev.2017.05.010

Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., & Hancock, J. (2007). Selfcompassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887–904. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.5.887>

Leipold, B., & Greve, W. (2009). Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist*, 14, 40–50. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1027/1016-9040.14.1.40>

Lerner, R. M., & Steinberg, L. (2009). *Handbook of adolescent psychology*. New York, NY: Wiley.

Levinson, C. A., & Rodebaugh, T. L. (2015). Negative social-evaluative fears produce social anxiety, food intake, and body dissatisfaction: Evidence of similar mechanisms through different pathways. *Clinical Psychological Science*, 3(5), 744–757. <https://doi.org/10.1177/2167702614548891>

Lewis, M., & Haviland-Jones, J. M. (2000). *Handbook of emotions*. New York: Guilford

Liebenberg, L., Ungar, M., & LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2), 131-135. <https://doi.org/10.1007/BF03405676>

Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/1467-8624.00164>

MacBeth, A., & Gumley, A. (2012). Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 32(6), 545–552. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2012.06.003>

Marsh, I. C., Chan, S. W., & MacBeth, A. (2018). Self-compassion and psychological distress in adolescents—a meta-analysis. *Mindfulness*, 9(4), 1011-1027. <https://doi.org/10.1007/s12671-017-0850-7>

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227–238. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.56.3.227>

Michael, K., & Ben-Zur, H. (2007). Risk-taking among adolescents: Associations with social and affective factors. *Journal of Adolescence* 30(1), 17–31. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.03.009>

Neff, K. D. (2003). The development and validation of a Scale to Measure Self-Compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223–250. <https://doi.org/10.1080/15298860309027>

Neff, K. D. (2011). *Self compassion: Stop beating yourself up and leave insecurity behind*. London: Hodder and Stoughton. https://scholarworks.utrgv.edu/coun_fac/9

Neff, K. D., & Faso, D. J. (2014). Self-compassion and well-being in parents of children with autism. *Mindfulness*, 6(4), 938-947. <https://doi.org/10.1007/s12671-014-0359-2>

Neff, K. D., Rude, S. S., & Kirkpatrick, K. L. (2007). An examination of self-compassion in relation to positive psychological functioning and personality traits. *Journal of Research in Personality*, 41(4), 908-916. <https://doi.org/10.1002/cpp.702>

Perrino, T.; Brincks, A.; Howe, G.; Brown, C.H.; Prado, G.; Pantin, H. Reducing Internalizing Symptoms among High-Risk, Hispanic Adolescents: Mediators of a Preventive Family Intervention. *Prevention Science*, 17, 595-605. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0655-2>

Raes, F., Pommier, E., Neff, K. D., & Van Gucht, D. (2011). Construction and factorial validation of a Short Form of the Self-compassion Scale. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 18(3), 250-255. <https://doi.org/10.1002/cpp.702>

Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321. <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>

Sebastian, C., Burnett, S., & Blakemore, S. J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441-446. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2008.07.008>

Slaney, R. B., Rice, K. G., Mobley, M., Trippi, J., & Ashby, J. (2001). The revised almost perfect scale. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34(3), 130-145. <http://dx.doi.org/10.1080/07481756.2002.12069030>

Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 1-14. <https://dx.doi.org/10.3402%2Ffejpt.v5.25338>

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics, 6th edition*. Pearson.

Viner, R. M., Ross, D., Hardy, R., Kuh, D., Power, C., Johnson, A., Wellings, K., & Batty, D. (2015). Life course epidemiology: Recognising the importance of adolescence. *Epidemiol Community Health*, 69(8), 719-720. <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2014-205300>

White, E. K. (2008). *The role of social physique anxiety and social appearance anxiety in the body checking behaviors of male and female college students*. Unpublished master thesis. University of Nevada, Department of Psychology.

Wong, N. M. L., Yeung, P. P. S., & Lee, T. M. C. (2018). A developmental social neuroscience model for understanding loneliness in adolescence. *Social & Neuroscience*, 13, 94-103. doi: 10.1080/17470919.2016.1256832

World Health Organization. (2021). Adolescent health in the South-East Asia Region. <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health>

Wright, M. O. D., & Masten, A. S. (2005). Resilience processes in development: Four waves of research on positive adaptation in the context of adversity. In S. Goldstein, & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of resilience in children* (pp. 17-37). New York: Springer.

Yıldırım, M., & Sarı, T. (2018). Adaptation of The Short Form Of Self-Compassion Scale into Turkish: A Validity and reliability Study. *Abant İzzet Baysal University Journal of Faculty of Education*, 18(4), 2502-2517. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.41844-452171>

[itobiad], 2022, 11 (4): 1966-1982

<p>Ortaokul Öğrencilerinin Reklam Okuryazarlığı Konusundaki Tutumları</p> <p>Attitudes of Secondary School Students on Advertising Literacy</p> <p>Video Link: https://youtu.be/kxvPW4KBmsU</p>	
<p>Mehmet Ali BAZ Doktorant, Gaziantep Üniversitesi, EF PhD Student, Gaziantep University, ED 334827@gmail.com / ORCID: 0000-0002-6847-5657</p> <p>Kadir KAPLAN Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, EF Asst. Prof., Gaziantep University, ED kadirkaplan007@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0010-8252</p> <p>Hülya AĞIN HAYKIR Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Dr., Ministry of Education hagin85@gmail.com / ORCID: 0000-0003-3666-3677</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.10.2022
Yayın Tarihi / Published	: 03.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Baz, M. A. , Kaplan, K. & Ağın Haykır, H. (2022). Ortaokul Öğrencilerinin Reklam Okuryazarlığı Konusundaki Tutumları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 1966-1982 . doi: 10.15869/itobiad.1075395

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Ali BAZ , Kadir KAPLAN , Hülya AĞIN HAYKIR).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Ortaokul Öğrencilerinin Reklam Okuryazarlığı Konusundaki Tutumları *

Öz

Reklam okuryazarlığı, çocukların maruz kaldıkları her türlü medya içeriklerinin (televizyon, Youtube, Instagram, Facebook vb.) olumsuz yönlerinden kendilerini korumaları için sahip olmaları gereken en önemli okuryazarlık türlerinden biridir. Reklam okuryazarlığı geleneksel görüşe göre çocuklar için bir tür filtre işlevine sahiptir. Bilişsel görüşe göre ise çocuklar sahip oldukları eleştirel bakışla kendi istek ve ihtiyaçlarına göre izleyecekleri reklama karar verme kabiliyeti kazanmaktadır. Ancak söz konusu ikinci görüşün işlevini alan yazında kanıtlayacak deneysel çalışmaların olmadığını tespit eden alan uzmanları reklam okuryazarlığı kavramını yeniden düşünmüşlerdir. Bu düşünme çerçevesinde, reklam okuryazarlığı becerisini “kavramsal reklam okuryazarlığı, reklam okuryazarlığı performansı ve tutumsal reklam okuryazarlığı” olmak üzere üç boyutlu bir biçimde tasarlamışlardır. Onlara göre söz konusu üç boyuttan üzerinde durulması gereken boyut, tutumsal reklam okuryazarlığıdır. Çünkü tutumsal reklam okuryazarlığı çocukların reklamlara karşı vereceği tepkide önemli roller oynamaktadır. Kısacası, tutumsal reklam okuryazarlığı kavramsal reklam okuryazarlığı bilgilerini ve performanslarını etkileyen en önemli etkenlerdendir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı; ülkemizdeki ortaokul öğrencilerinin reklam okuryazarlığı konusundaki tutumları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığını incelemektir. Araştırma, nicel araştırma yaklaşımlarından tarama modeline göre desenlenmiştir. Araştırmada, veri toplama aracı olarak Rozendaal vd. (2014) tarafından geliştirilen Tutumsal Reklam Okuryazarlığı Ölçeği kullanılmıştır. Ön yargı, Şüphe ve Beğeni olmak üzere 3 boyuttan oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı Rozendaal (2014) tarafından .71 olarak tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda ise ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı .73, Ön Yargı, Şüphe ve Beğeni boyutları için ise sırasıyla .72, .74 ve .82 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu ölçek, ülkemizde ortaokul kademesinde eğitim-öğretimine devam eden 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerine çevrim içi anket formunda uygulanmıştır. Anket verilerinin analizlerinden elde edilen bulgulara göre; ortaokul öğrencilerinin reklam okuryazarlığı tutumlarının Ön Yargı, Şüphe ve Beğeni düzeylerinin ortalamalarının sınıf düzeyine göre değiştiği; ancak tespit edilen farklılaşmanın istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okuryazarlık, Yeni Okuryazarlık Türleri, Medya Okuryazarlığı, Reklam Okuryazarlığı, Tutumsal Reklam Okuryazarlığı.

* Gaziantep Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 05.04.2022 Tarih 2022/26 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Attitudes of Secondary School Students on Advertising Literacy **

Abstract

Advertising literacy is one of the most significant types of literacy that children should have in order to protect themselves from the negative aspects of all kinds of media content (television, Youtube, Instagram, Facebook, etc.) they are exposed to. According to the traditional view, advertising literacy functions as a kind of filter for children. According to the cognitive view, children have the ability to decide on the advertisement that they will watch based on their own wishes and needs with their critical view. However, field experts who found out that there were no experimental studies to prove the function of the second opinion in the literature reconsidered the concept of advertising literacy. Thus, they designed the advertising literacy skill under three dimensions as "conceptual advertising literacy, advertising literacy performance and attitudinal advertising literacy". Attitudinal advertising literacy is regarded by the experts to be the most significant dimension of all since it plays crucial roles in children's reaction to advertisements. In short, attitudinal advertising literacy is one of the most important factors affecting conceptual advertising literacy knowledge and performance. The current study aims to examine whether there is a significant difference between the attitudes of secondary school students in Turkey towards advertising literacy and their grade levels. The study was designed according to the survey model, which is one of the quantitative research approaches. In this survey research, the Attitudinal Advertising Literacy Scale developed by Rozendaal et al. (2014) was employed as a data collection tool. The reliability coefficient of the scale, which consists of 3 dimensions as Prejudice, Suspicion and Admiration, is .71. In our study, the overall reliability coefficient of the scale was determined as .73, and for the dimensions of Prejudice, Doubt, and Admiration as .72, .74 and .82, respectively. The scale was applied to the 5th, 6th and 7th-grade students attending secondary school in Turkey in an online questionnaire form. The findings display that the means of prejudice, suspicion and admiration levels of secondary school students' advertising literacy attitudes vary according to the grade level; however, it was concluded that the difference was not statistically significant.

Keywords: Literacy, New Types of Literacy, Media Literacy, Advertising Literacy, Attitudinal advertising literacy.

Giriş

Teknoloji alanındaki hızlı gelişim ve değişimler bireylerin anlamlandırması gereken yeni metin türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda, yazılı metinlerin okunması ve anlamlandırılması süreci olarak tanımlanan "geleneksel okuryazarlığın" sınırları ve kapsamı değişmiştir. Bununla beraber okuma nesnesi olan metnin anlamı da değişmiştir. Metin, bir mürekkeple kitap veya dergi sayfalarına sembolle aktarılan bir kodlamadan herhangi bir medya aracılığı ile ifade edilen bir reklam veya filmde

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Gaziantep University Presidency of Social and Human Sciences Ethics Committee dated 05.04.2022 and numbered 2022/26.

söylenen, çizilen, canlandırılan bir görüntüyü de içine alacak şekilde genişlemiştir (Hirsch, 1987; Kress, 2003; Malmelin, 2010).

Medya araçlarının giderek yaygınlaşması, çoğalması ve farklılaşması, yeni iletişim biçimleri ve okuryazarlık türlerini (internet okuryazarlığı, kültür okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, bilimsel okuryazarlık vb.) doğurmuştur. Bu okuryazarlıklardan biri de medya okuryazarlığıdır. Medya okuryazarlığı, medyada yansıtılan içerik ve temsillere ulaştıktan sonra onları eleştirel bir gözle analiz etmektir. Bireyin medya okuryazarlığı süreci ise her gün çok çeşitli kanallardan maruz kaldığı mesajları fark edip sorgulaması ile başlar. Çünkü bu mesajlar ister istemez görüşlerimizi, tutumlarımızı, değerlerimizi etkilemektedir. Bu etki; gazete ve dergiler, sosyal medya mecraları, haber ve televizyon programları gibi kanallar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu kanallardan biri de reklamlardır.

Reklam, standart bir tanımının yapılması zor olmakla birlikte promosyon, kurumsal iletişim ve pazarlama iletişimi kavramlarını kapsayan amaçlı, planlı, ücretli bir iletişim yoludur. Bu iletişim biçiminin en eski ve önemli işlevi tüketiciye ürün hakkında bilgi sağlamaktır. Günümüzde ise, bir ürünün kalitesi, ulaşılabilirliği, mevcut indirimler konusunda tüketicinin fikir edinmesini sağlayan birkaç gazete reklamı dışında reklamlar, bilgi sağlama işlevinden çok ürün hakkında tüketicinin dikkatini çekmek veya ürün hakkında olumlu duygular, tutumlar geliştirmek için kullanılmaktadır (Malmelin, 2010). Yani, reklamlar bir taraftan bir gerçekliği yansıtırken diğer taraftan bireyin görme biçimini şekillendirir (Silverblatt 1995, s. 2-3).

Medya okuryazarlığı ve reklam okuryazarlığının temel varsayımı medyada yansıtılan sembollerin, temsillerin arkasında bir görünmeyen olduğudur. Bu sembolleri anlayıp yorumlayabilmek, görünenin arkasındaki görünmeyenleri kavramak için bireylerin birtakım okuryazarlık becerilerine (içeriği analiz etme ve değerlendirme, ikna taktiklerini fark etme, satış amacını anlama, reklamın kaynağını bulma vb.) sahip olması gerekmektedir (Kress ve van Leewen, 1996). Bu anlamda bireylerin sahip olması gereken okuryazarlık türlerinden biri de reklam okuryazarlığıdır. Bu okuryazarlık, medya okuryazarlığının ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte medya okuryazarlığından ayrıcalık özellikleri olduğu tartışmaları da devam etmektedir. Söz konusu özellikler, reklam okuryazarlığını gerek yapısı gerek içeriği itibarıyla medya okuryazarlığından farklı ihtiyaçlara cevap veren bir okuryazarlık alanı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Malmelin, 2010).

İçinde bulunduğumuz yüzyılda çocuklar, çok yoğun bir medya ortamında, gün geçtikçe artan bir reklam dünyasının içinde yaşamaktadırlar (Buijzen vd., 2010; Calvert, 2008; Schor, 2005). Reklamlar; çocuklara eğitim ve eğlence açısından, kültürel yönden olanaklar sunmaktadır. Öte yandan reklamların, çocukları; sağlıksız beslenmeye yol açan, tüketici nitelikli materyalist bireylere dönüştürmesinden endişe duyulmaktadır (Moore, 2007). Duyulan endişelerin en önemlisi, çocukların ergenliğe kadarki gelişim evresinde, eleştirel becerilerinin yeterince gelişmemesi nedeniyle onların reklamlar vasıtasıyla kolayca ikna edilebilmeleri ve reklamlarla karşı karşıya kaldıklarında savunmasız olmalarıdır (Buijzen vd., 2010; Harris vd., 2009; Livingstone ve Helsper, 2006; Kunkel vd., 2004; Nairn ve Fine, 2008).

Geleneksel anlayışa göre, reklamın olumsuzluklarından çocukların kendilerini koruyabilmesi için sahip olması gereken ve bir tür filtre işlevi gören kavram "reklam

okuryazarlığı" dır (Livingstone ve Helsper, 2006; Rozendaal vd., 2011; Young, 1990). Alan yazında "bilişsel savunma" diye de adlandırılan bu görüşe göre, gerekli reklam okuryazarlığı bilgisine sahip çocuklar, maruz kaldıkları reklama eleştirel bir bakış açısıyla bakıp ürün tercihlerini kendi istek ve ihtiyaçlarına göre yapabilmektedirler (Brucks vd., 1988; Friesstad ve Wright, 1994). Bu görüşe dayanarak birçok Batı ülkesi reklamcılık eğitimi programları ile çocukların reklam okuryazarlığı becerilerini artırıcı politikalar benimsemişlerdir (Eagle, 2007; Gunter vd., 2005).

Bilişsel görüş, hem akademik hem de toplumsal camiada kabul görse de; bu görüşün, çocukları reklamların olumsuz yanlarından koruduğuna dair deneysel bir kanıt olmadığı söylenebilir (Chernin, 2007; Mallinckrodt ve Mizerski, 2007; Rozendaal vd., 2009). Bu kanıt eksikliği, reklamlara karşı savunma aracı olarak görülen reklam okuryazarlığı kavramının yeniden düşünülmesini gerekli kılmıştır (Rozendaal vd., 2011). Bu yeniden düşünme çerçevesinde, Rozendaal vd. (2011, s.333-354) reklam okuryazarlığı becerisini "kavramsal reklam okuryazarlığı, reklam okuryazarlığı performansı, tutumsal reklam okuryazarlığı" olmak üzere üç boyutlu bir şekilde tasarlamışlardır. Söz konusu tasarlamaya göre, reklam hakkında bilgi sahibi olmak, kavramsal reklam okuryazarlığı; bireylerin reklamlara karşı karşıya kaldıklarında sahip oldukları kavramsal bilgileri anımsama, reklam okuryazarlığı performansı; reklama dair bilgiyi kullanabilmek, tutumsal reklam okuryazarlığı olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda söz edilen üç boyuttan üzerinde durulması gereken en önemli nokta, son boyut olan tutumsal reklam okuryazarlığıdır. Çünkü şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, daha çok reklam okuryazarlığı kavramı alanına odaklanılmıştır. Oysa çocukların reklama karşı tutumları, reklamlardaki ikna edici mesajlara karşı tepkilerinde önemli roller oynamaktadır (Buijzen, 2007; Rossiter ve Robertson, 1974; Rozendaal vd., 2010b). Ayrıca Rozendaal vd. (2011) göre, çocukların tutumsal reklam okuryazarlığı konusunda daha çok araştırma yapılması yerinde olacaktır. Araştırma bulguları ışığında çocukların reklam okuryazarlığını geliştirici eğitim programlarının güncellenmesi, bu doğrultuda politikalar belirlenmesi, uygulanan politikaların gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde bu çerçevede izlenen politikaların sonucunda 15.02.2011 tarihinde kabul edilen ve 03.03.2011 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan ve yürürlüğe giren 6112 sayılı kanun Türkiye'nin reklamcılık alanındaki düzenlemelerin en önemli adım ve dayanaklarından biridir. Üçüncü bölümde Yayın Hizmeti İlkeleri altında bulunan ve reklam alanı ile ilgili birçok maddeyi içeren 6112 sayılı kanunun 8, 9, 10, 13. maddeleri bölümünde yer alan çocuklar ile ilgili düzenlemeler aşağıda sıralanmıştır (RTÜK, 2011).

"Çocuklara, güçsüzlere ve engellilere karşı istismar içeremez ve şiddeti teşvik edemez" (m.8/1/ğ).

"Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlakî gelişimine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programlar bunların izleyebileceği zaman dilimlerinde ve koruyucu sembol kullanılsa dahi yayınlanamaz" (m.8/2).

"İsteğe bağlı yayın hizmeti sağlayıcıları, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlakî gelişimini olumsuz etkileyebilecek nitelikteki yayın hizmetlerinin, bunların bu tür hizmetleri normal şartlar altında duymayacakları ve görmeyecekleri şekilde sunulmasını sağlamakla yükümlüdür" (m.8/3).

“Çocukların fiziksel, zihinsel veya ahlakî gelişimine zarar vermemek, deneyimsizliklerini veya saflıklarını istismar ederek, çocukları bir ürün veya hizmeti satın almaya veya kiralamaya doğrudan yönlendirmemek; çocukları reklamı yapılmakta olan ürün veya hizmetleri satın almak için ebeveynlerini veya başkalarını ikna etmeye doğrudan teşvik etmemek; çocukların ebeveynlerine, öğretmenlerine veya diğer kişilere duyduğu güveni istismar etmemek veya sebepsiz olarak çocukları tehlikeli durumlarda göstermemek,” (m.9/1/ç).

“Genel beslenme diyetlerinde aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda ve maddeler içeren yiyecek ve içeceklerin ticarî iletişimine, çocuk programlarıyla birlikte veya bu programların içinde yer verilemez” (m.9/7).

“Sinema ve televizyon için yapılmış filmler ile haber bültenleri ve çocuk programları, planlanan yayın süreleri otuz dakikadan fazla olması hâlinde, her otuz dakikalık yayın süresi için bir kez olmak üzere reklam ve tele-alışverişle kesilebilir.” (m.10/7).

“Haber bültenlerinde, çocuk programlarında ve dinî programlarda ürün yerleştirmeye izin verilmez” (m.13/4)

Bu kanun çerçevesinde çocukları olumsuz yayın ve reklamlar konusunda bilinçlendirmek amacıyla eğitim sistemimizde “Medya Okuryazarlığı” seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] tarafından yayımlanan Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı’nda ve Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Materyali’nde reklam; tanıtım, pazarlama aracı, bu araçta kullanılan ikna dilini sorgulama, çözümlenme bağlamında ele alınmıştır (MEB, 2018).

Ülkemizde, erişilebilen alan yazında doğrudan “çocukların tutumsal reklam okuryazarlığı” ile ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, Gönen ve diğerlerinin (2001) ortaokul ve lisede öğrenim gören toplam 780 öğrenci üzerinde yürüttükleri araştırmanın bir boyutu da reklamlara karşı öğrencilerin tutumlarıdır. Bu araştırmanın sonucunda, yaşa göre öğrencilerin reklamlara karşı tutumlarında herhangi bir değişiklik tespit edilmemiştir. Ortaokul öğrencilerinin reklam okuryazarlığı ile ilgili tutumlarına odaklanan bu çalışma alan yazında konu ile ilgili eksikliği gidermeye yönelik bir adım olabilir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, ülkemizdeki ortaokul öğrencilerinin reklam okuryazarlığı konusundaki tutumlarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara yanıt aranacaktır:

1. Ülkemizdeki ortaokul öğrencilerinin reklamlara karşı ön yargıları 5. sınıf düzeyinden 7. sınıf düzeyine doğru anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
2. Ülkemizdeki ortaokul öğrencilerinin reklamlara karşı şüpheli yaklaşımları 5. sınıf düzeyinden 7. sınıf düzeyine doğru anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
3. Ülkemizdeki ortaokul öğrencilerinin reklamları beğeni düzeyleri 5. sınıf düzeyinden 7. sınıf düzeyine doğru anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, ortaokullarda öğrenim gören 5, 6, ve 7. sınıf düzeyindeki öğrencilerin reklam okuryazarlığı konusundaki tutumlarını belirlemeye yönelik olduğu için nicel araştırma yaklaşımlarından tarama deseninde gerçekleştirilmiştir. Creswell'e (2020, s. 481) göre, "Tarama araştırma desenleri, araştırmacının bir evrenin tutumlarını, görüşlerini, davranışlarını veya özelliklerini açıklamak için bir örneklem grubuna veya evrenin bütünü üzerine tarama uygulaması yaparak bilgi topladığı nicel araştırma desenleridir." Fraenkel ve Wallen'e (2009, s.390) göre, tarama modeline sahip araştırmaların üç temel niteliği mevcuttur:

1. Geniş bir kitlenin bir konu hakkında görüşlerini veya yetenek, algı, tutum, inanç gibi özelliklerini belirlemek için evrenin üyesi olan kişilere başvurulup tanımlamalar yapılır, veri toplanır.
2. Araştırma verileri, grubu oluşturan üyelere yöneltilen soruların yanıtlarından elde edilir.
3. Veriler, evrenin niteliklerini kapsayan ve görüşlerini yansıtan bir örneklem üzerinden toplanır.

Bu yaklaşımda çalışma evreni ile kurulan iletişim sayısını baz alan desenlerden biri kesitsel çalışmalardır. Kesitsel araştırma deseni; tek seferde yapılan, araştırmacının yapıldığı zamandaki genel fotoğrafı belirlemede yararlıdır. Bu desen, evrenden bir kesit alarak bir olguyu, problemi, tutumu ve konunun yaygınlığını tespit etmek için kullanılan en elverişli desendir. Kesitsel çalışmada, araştırmacı neyi araştıracağına karar verdikten sonra evrenini belirler. İhtiyaç hâlinde evrenden bir örneklem alır. Akabinde, veri toplama aracıyla birlikte toplamak istediği bilgilere erişmek için katılımcılarla iletişime geçer (Kumar, 2011, s. 112).

Çalışma Grubu

Çalışma grubumuzun evrenini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki ortaokullarda öğrenim gören 5, 6 ve 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. MEB (2021) verilerine göre 2021-2022 yılında ortaokul 5, 6, ve 7. sınıf öğrenci sayısı 4.212.726'dır. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için Israel'in (1992) örneklem sayısını belirleme formülü kullanılmıştır. Buna göre evrenin 100 binin üzerinde olduğu durumlarda %95 güvenirlilikle sonuç almak için ulaşılabilecek gereken örneklem sayısı 400'dür. Bu araştırmaya toplam 630 kişi gönüllü olarak katılmıştır. Bu örneklem sayısı da Israel'in (1992) çalışmasına göre kabul edilebilir büyüklüktedir. Bu araştırmada, verilere ulaşmak için kolay örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde, mevcut olan bilgiye, en hızlı ve pratik biçimde ulaşılabilecek hedeflenir (Patton, 2005). Bu doğrultuda İstanbul, Ankara, Antalya, Muğla, Gaziantep, Şanlıurfa illerinde görev yapan, hızlı ve kolayca iletişime geçilebilen öğretmenlere anket formu gönderilerek söz konusu formun katılımcılara ulaştırılması sağlanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Nicel araştırmada veri toplama araçlarından biri de tutum ölçekleridir ve tutumların ölçülmesi için "likert tipi, thurtstone tipi ve guttman tipi" olmak üzere üç temel ölçek türü mevcuttur. Bu ölçeklerden oluşturulması kolay olmasından ötürü en sık kullanılanı likert

tipidir. Tutum ölçeklerinin işlevi, katılımcının herhangi bir konu, olgu veya obje karşısında tutumlarını ve bunların boyutlarını belirleyip ona göre bir hizmet, strateji ve politika belirlemektir (Kumar, 2011, s.178).

Araştırmada, veri toplama aracı olarak, Rozendaal vd. (2014) tarafından 8-12 yaş seviyesindeki çocuklar için geliştirilen ve Türkçeye araştırmacılar tarafından “Çocuklar İçin Reklam Okuryazarlığı Tutum Ölçeği” biçiminde çevrilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek 9 soru maddesi ve üç boyuttan oluşmaktadır. Soruların olası yanıtları 1: Asla, 2: Bazen 3: Sık 4: Çok sık şeklinde derecelendirilmiş ve puanlanmıştır. Yapılan araştırmada, ölçeğin “iç tutarlılık, test-tekrar test güvenilirliği ve yapı geçerliliği” yönüyle tanımlayıcı istatistikler değerleri açısından kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.71 olarak rapor edilmiştir (Rozendaal vd., 2014). Bizim çalışmamızda yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda ise ölçeğin genel Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .73, Ön Yargı, Şüphe ve Beğeni boyutları için ise sırasıyla .72, .74 ve .82 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Ölçek, araştırmacı tarafından Türkçeye çevrildikten sonra iki yabancı dil uzmanına gönderilmiştir. Dil uzmanlarından gelen görüşler neticesinde ölçeğin Türkçe çevirisi güncellenmiştir. Güncellenen bu çeviri, iki Türkçe eğitimi alanındaki uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen görüş neticesinde ölçeğin 8. maddesinde geçen “stupid” kelimesinin “aptalca” yerine “saçma” olarak çevrilmesinin Türk kültürü ve dili açısından daha uygun olacağına karar verilmiştir.

Ölçeğin son hâli pandemi koşulları, öğrencilerin ekran okuryazarlık durumları dikkate alınarak Google formlar aracılığı ile çevrim içi ortama aktarılmıştır. Ayrıca, araştırmanın yürütülmesi için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 154951 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma için geliştirilen tutum ölçeğinin uygulanması sonucunda elde edilen veriler, SPSS22 istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizde, araştırmının bağımlı değişkenlerine ait verilerin bağımsız değişkenin her bir alt grubu için normal dağılıp dağılmadığını incelemek için normallik analizi yapılmıştır. Bu analizde, Skewness ve Kurtosis değerleri kullanılmıştır. Ölçek boyutları ile katılımcıların sınıf düzeyleri değişkeni arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını incelemek için Anova testi kullanılmıştır. Alt gruplar arası varyansların homojen olup olmadığını belirlemek için Levene testi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin doğrulayıcı faktör analizleri AMOS 16.0 programı ile yapılmıştır.

Bulgular

Normallik Analizi

Tablo 1’de araştırmının bağımlı değişkenlerine ait verilerin bağımsız değişkenin her bir alt grubu için normal dağılıp dağılmadığına ilişkin analizlerinden elde edilen bulgular gösterilmiştir. Normallik analizleri için Skewness ve Kurtosis değerleri kullanılmıştır.

Tablo 1

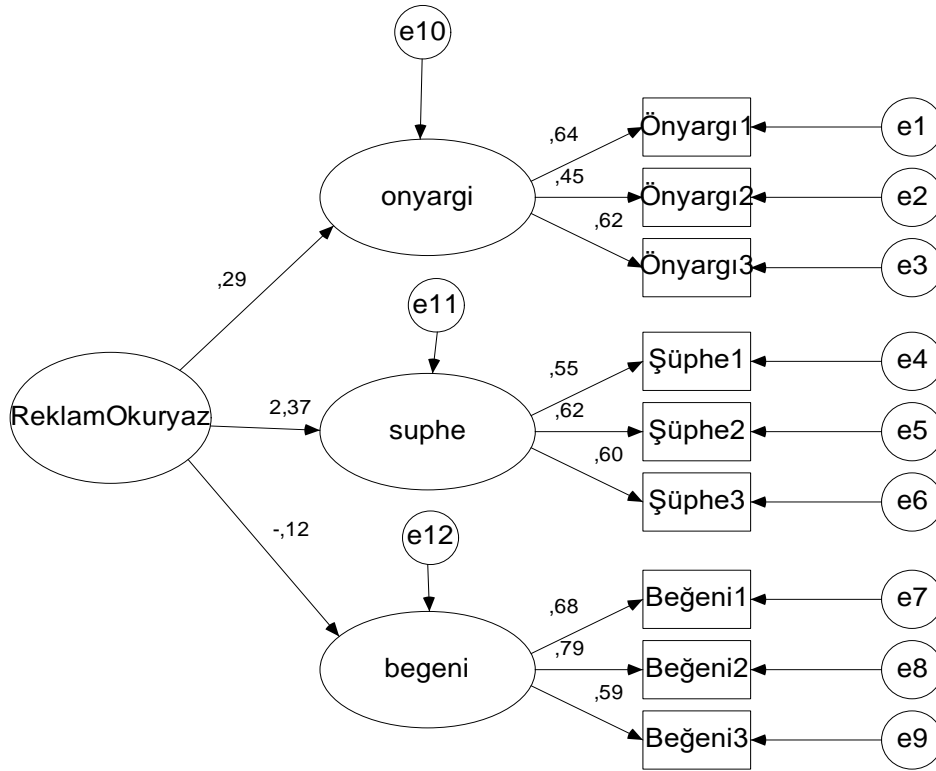
Normallik Analizi

Değişken	Alt Grup	Skewness	Kurtosis
Ön Yargı	5. sınıf	0,60	1,49
	6. sınıf	0,62	1,78
	7. sınıf	0,62	2,57
Şüphe	5. sınıf	0,97	1,51
	6. sınıf	0,80	1,44
	7. sınıf	0,71	1,52
Beğeni	5. sınıf	-0,14	-0,94
	6. sınıf	-0,17	-0,87
	7. sınıf	-0,28	-0,66

Hair vd. (2010) ve Byrne (2010) sosyal bilimlerde Skewness değerinin ± 2 ve Kurtosis değerinin de ± 7 aralığında olması durumunda dağılımların normal kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Tablo 1'deki bulgulara göre tüm Skewness ve Kurtosis değerleri bu kriterleri karşılamaktadır. Bu nedenle tüm dağılımlar normal olarak kabul edilmiştir. Böylece bağımlı değişkenlerin düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığını bulmak için parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi kullanılmasına karar verilmiştir.

Doğrulamalı Faktör Analizi

Araştırmanın bu aşamasında faktörlerin hipotez ile belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu test etmek amacıyla Doğrulamalı Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Doğrulamalı Faktör Analizi modeli oluşturulmuş, gizil faktörler ile bu faktörler arasındaki karşılıklı bağımlı etkiler AMOS 16.0 programında test edilmiştir. Üç boyuttan oluşan yeni Reklam Okuryazarlığı Tutum ölçeğinin ilk boyutunu Reklam Önyargısını Anlamak, ikinci boyutunu Reklama Karşı Şüpheli Yaklaşım, üçüncü boyutunu ise Reklam Beğenisi oluşturmaktadır. Gizil değişken olan Önyargı, Şüphe ve Beğeni elips Şekil 1'de yol diyagramında gösterilmiştir. Bu üç faktör Reklam Okuryazarlığının gizil değişkenliğini belirlemektedir. Faktörleri temsil eden 9 adet gözlenen değişken 9 adet dikdörtgen ile gösterilmektedir. İlk faktör olan Önyargı üzerindeki faktör yükleri Önyargı1, Önyargı2 ve Önyargı 3'tür. İkinci faktör olan Şühe üzerindeki faktör yükleri Şüphe1, Şüphe2 ve Şüphe 3'tür. Üçüncü faktör olan Beğeni üzerindeki faktör yükleri ise Beğeni1, Beğeni2 ve Beğeni3'tür. Her gözlenen değişken tek bir faktörle yüklenir. Gözlenen değişkenler ile ölçüm hataları korelasyonsuzdur.

Şekil 1. DFA Standardize Solutions

Şekil 1’de AMOS grafik menüsü yardımıyla çizilen yol diyagramında, elde edilen standardize edilmiş değerlerin 1’in üzerinde olmaması gerekir. Bu değerler her bir maddenin kendi gizil değişkeninin ne kadar iyi bir temsilcisi olduğuna ilişkin fikir verir. Yol diyagramına bakıldığında, gizil değişken olan Önyargı, Şüphe ve Beğeni’den gözlenen değişkene doğru yönelen tek yönlü oklar tek yönlü doğrusal ilişkiyi göstermektedir. Söz konusu değişkenler her bir maddenin kendi gizil değişkenini ne kadar iyi temsil ettiğine yönelik bilgi vermektedir. Diyagramda, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında Önyargı boyutunu en fazla etkileyen faktörün 6,4’lük bir yüküyle “1. Televizyon reklamlarının gerçek olduğunu ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusu ve en az etkileyen faktörün ise 4,5’lik bir yüküyle “2. Televizyon reklamlarının aldatıcı olduğunu ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusunun olduğu görülmektedir. Şüphe boyutunu en fazla etkileyen faktörün 6,2’lik bir yüküyle “5. Televizyon reklamlarının doğruyu söylediğini ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusu ve en az etkileyen faktörün ise 5,5’lik bir yüküyle “4. Televizyon reklamlarının hakikate uygun olduğunu ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusunun olduğu görülmektedir. Beğeni boyutunu en fazla etkileyen faktörün 7,9’luk bir yüküyle “8. Televizyon reklamların aptalca olduğunu ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusu ve en az etkileyen faktörün ise 5,9’luk bir yüküyle “9. Televizyon reklamlarının rahatsız edici olduğunu ne sıklıkla düşünüyorsunuz?” sorusunun olduğu görülmektedir. Bayram (2013)’ün uyum indeksleriyle ilgili belirttiği değerler referans alındığında ve toplam örneklem için çizilen modelin uyum indekslerine bakıldığında; χ^2/df değeri 3’ün altında olduğu için iyi bir uyum olduğunu, GFI değerinin 0,98 olması yine iyi bir uyumun olduğunu, CFI değerinin 0,97 olması iyi bir uyumun olduğunu ve RMSEA değerinin 0,036 olması çok iyi bir uyumun olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak verilerden elde edilen bu uyum indeksleri

Ortaokul Öğrencilerinin Reklam Okuryazarlığı Konusundaki Tutumları

Reklam Okuryazarlığı Ölçeği'nin faktör yapısının çok iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu uyum indekslerine yönelik veriler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Doğrulayıcı faktör analizleri için uyum indeksleri

χ^2	Df	P	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA
43,739	24	,008	1,822	,985	,979	,036

Araştırmanın Alt Problemlerine İlişkin Bulgular

Aşağıda Tablo 3, 4 ve 5'te katılımcıların sırasıyla reklamlara karşı Ön Yargı, Şüphe ve Beğeni düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşp farklılaşmadığıyla ilgili yapılan ANOVA testi analizlerin bulguları sunulmuştur. Levene testi alt gruplar arası varyansların homojen olduğunu göstermiştir.

Tablo 3

Ön Yargı Düzeylerinin Sınıf Düzeylerine Göre Fark Analizleri

Bağımlı Değişken	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	K.T.	Sd	K.O.	F	p	
Ön Yargı	5. sınıf	185	2,03	0,61	G.A.	0,26	2	0,13		
	6. sınıf	225	2,09	0,60	G.i.	146,33	627	0,23	0,56	0,248
	7. sınıf	220	2,13	0,63	Top.	146,59	629			

Tablo 3 incelendiğinde, sınıf düzeyleri arasında Ön Yargı boyutu bakımından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Buna göre Ön Yargı boyutu ile katılımcıların sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4

Şüphe Düzeylerinin Sınıf Düzeylerine Göre Fark Analizleri

Bağımlı Değişken	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	K.T.	Sd	K.O.	F	p	
Şüphe	5. sınıf	630	1,86	0,51	G.A.	0,61	2	0,35		
	6. sınıf	185	1,84	0,54	G.i.	189,98	627	0,30	1,15	0,317
	7. sınıf	225	1,91	0,54	Top.	190,68	629			

Tablo 4 incelendiğinde, sınıf düzeyleri arasında Şüphe boyutu bakımından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Buna göre Şüphe boyutu ile katılımcıların sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5

Beğeni Düzeylerinin Sınıf Düzeylerine Göre Fark Analizleri

Bağımlı Değişken	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	K.T.	Sd	K.O.	F	P
------------------	--------------	---	-----------	----	------	----	------	---	---

	5. sınıf	220	2,76	0,85	G.A.	0,60	2	0,30		
Beğeni	6. sınıf	630	2,82	0,83	G.i.	422,50	627	0,67	0,44	0,643
	7. sınıf	185	2,83	0,78	Top.	423,09	629			

Tablo 5 incelendiğinde, sınıf düzeyleri arasında Beğeni boyutu bakımından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Buna göre Beğeni boyutu ile katılımcıların sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın sonucunda, 5, 6 ve 7. sınıfta öğrenim gören çocukların tutumsal reklam okuryazarlıkları arasında anlamlı bir farkın olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, ülkemizde Gönen vd. (2001) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla benzer sonuçlara sahiptir. Çalışma, ortaokul ve lisede öğrenim gören 786 öğrenci (405 ortaokul + 381 lise öğrencisi) üzerinde yapılmıştır. Araştırmada, reklamlara yönelik tutumlarının yaşa göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan çalışmamız çocukların reklam okuryazarlığı konusunda yapılan yurt dışındaki çalışmaların sonuçları ile örtüşmemektedir. Yurtdışında yapılan çalışmalarda, çocukların yaşı arttıkça reklam okuryazarlığı anlayışlarının geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkeninin, çocukların reklamların amacını, niyetini anlamalarına olumlu etkisi olduğu, çocuğun yaşı küçüldükçe reklamlara karşı daha olumlu tutum sergilediği tespit edilmiştir (Butter vd., 1981; Chan & McNeal, 2004; Macklin, 1987; Rossiter, 1979; Stephens & Stutts, 1982; Stutts, Vance ve Hudleson, 1981; Ward, 1986).

Çocuklarda reklam okuryazarlığının hangi yaşta başladığına ilişkin literatürde birbiriyle çelişen görüşler vardır. Bazı araştırmacılara göre, gelişim basamakları açısından çocuğun reklamlara karşı eleştirel bir tutumunun başladığı kabul edilen kritik yaş 12'dir. Onlara göre, bu yaşın altındaki çocuklar reklamın boyutlarını, arka planını (amaç, ikna etme taktikleri vb.) kavrayacak bilişsel gelişime ve eleştirel tutuma sahip değildir (John 1999; Nairn 2014; Valkenburg ve Cantor 2001). Bu çerçeveden incelendiğinde araştırmada ulaşılan bulgu sınıf düzeyleri ile tutumsal reklam okuryazarlıkları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı yönündedir. Bazı araştırmacılara göre ise; çocuklarda, gelişim basamakları açısından olumlu ve önemli değişikliklerin yaşandığı dönem 8-12 yaş aralığıdır (Buijzen vd., 2010; John, 1999; Moses & Baldwin, 2005; Roedder, 1981; Piaget, 1929; Selman, 1980; Wellman, 1990).

Yurt dışında yapılan çalışmalar ile araştırmamızdan elde ettiğimiz sonucun örtüşmemesi, Amerika Birleşik Devletlerinde [ABD], Kanada, Avrupa Birliği [AB] ülkelerinde, Avustralya'da 1980'li yıllardan bu yana çocukların reklam okuryazarlığını geliştirmek için düzenlemelerin (Bijmolt vd., 1998, s.1909) yapılması ile ilgili olabilir. Çünkü Del Mar Pàmies vd. (2016) yaptığı araştırmada, reklam okuryazarlığı ile ilgili programın uygulandığı çocukların reklamlara karşı şüpheli tutumlarının arttığı bulgusuna ulaşmıştır. Ülkemizde ise, 2004'ten bu yana çocukların reklam okuryazarlığını geliştirmek için medya okuryazarlığı bağlamında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren ortaokulların alması gereken dersler arasında yer alan "Medya Okuryazarlığı" dersi zorunlu değil seçmelidir (Yavuz ve Arhan, 2016).

Çocukların reklam okuryazarlığı ve yaş değişkeni ile ilgili her ne kadar birbiriyle örtüşmeyen sonuçların çıkması bir tutarsızlık, çelişki veya kararsızlık gibi görünse de bu, çalışmaların farklı kavramsal ve metodolojik yöntemlerin kılavuzluğunda tasarlanmasından kaynaklanabilir (Rozendaal vd., 2014). Bunun bir diğer nedeni ise araştırmanın yapıldığı kültürlerin, ebeveynlerin, bireylerin reklama karşı birbirinden oldukça farklı eğilimlere, inançlara, deneyimlere sahip olması olabilir (O'Donohoe, 2001). Bu paradoksu Otnes vd. (1997) Bauman'ın (1991) postmodernizmle birlikte müphemiyetin artık varoluşun temel bir ögesi olması savıyla açıklar. Onlara göre Bauman'ın bu tezi, reklam okuryazarlığı için geçerli olabilir çünkü reklam metinlerinin özünde çok anlamlılık, çelişkiler, yapısal çatışmalar mevcuttur. Ancak, Rozendaal vd. (2014) bu çelişkileri ortadan kaldırmak için reklam okuryazarlığını ölçen güvenilir ve geçerli araçların geliştirilmesini savunurlar.

Bu tartışmalar önemli olmakla birlikte günümüzde çocukların daha fazla reklama maruz kaldığı ve çocuklarda reklam okuryazarlığı kavramının tam olarak olgunlaşmadığı söylenebilir (Buijzen vd., 2010; Calvert, 2008; Rozendaal, 2014; Schor, 2005). Bu düşünceden hareketle, ilgili konuda daha çok araştırmanın yapılması, bulguların tartışılması, ölçme araçlarının geliştirilmesi, farklı boyutlarına odaklanması, bu kavramın çocukların reklamlara karşı savunma aracı olarak yeniden düşünülmesi ve yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir (Rozendaal, 2011).

Bu sonuçlardan hareketle, ülkemizde çocukların reklam okuryazarlığı konusundaki kavramsal, tutumsal okuryazarlıkları ve performanslarını tespit etmek amacıyla gelecekte şu araştırmaların yapılması önerilebilir:

- Bu çalışmada kullanılan tutumsal reklam okuryazarlığı ölçeği, seçmeli ders olarak "Medya Okuryazarlığı"nı seçip okuyan öğrencilerle bu dersi seçmeyen öğrencilere uygulanıp sonuçlar karşılaştırılabilir.
- Çocukların tutumsal reklam okuryazarlığı ile yaş, cinsiyet, ebeveynlerin ve akranlarının reklamlara karşı tutumu arasındaki ilişki incelenebilir.
- Çocukların sosyal medya ile (Facebook, Instagram, Youtube vb.) televizyon reklamlarına karşı tutumlarındaki benzerlikler ve farklılıkları araştırılabilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: MAB (%50), KK (%40), HAH (%10)

Veri Toplanması | Data Acquisition: MAB (%60), KK (%20), HAH (%20)

Veri Analizi | Data Analysis: MAB (%20), KK (%70), HAH (%10)

Makalenin Yazımı | Writing up: MAB (%70), KK (%20), HAH (%10)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: MAB (%60), KK (%20), HAH (%20)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Bayram, N. (2013). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Amos Uygulamaları* (2. Baskı). Ezgi Kitapevi.
- Bauman, Z. (1991) *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bijmolt, THA, Claassen, W. and Brus, B. (1998). Children's Understanding of TV Advertising: Effects of Age, Gender and Parental Influence. *Journal of Consumer Policy*, 21(2), 171–194. doi:10.1023/a:1006831206697.
- Brucks, M., Armstrong, G. M., & Goldberg, M. E. (1988). Children's use of cognitive defenses against television advertising: A cognitive response approach. *Journal of Consumer Research*, 14, 471–482. doi:10.1086/209129
- Buijzen, M. 2007. Reducing children's susceptibility to commercials: Mechanisms of factual and evaluative advertising interventions. *Media Psychology*, 9: 411–430. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®], [Google Scholar]
- Buijzen, Moniek, Van Reijmersdal, Eva and Owen, Laura H. 2010. Introducing the PCMC Model: An Investigative Framework for Young People's Processing of Commercialized Media Content. *Communication Theory*, 20: 427–50. [Crossref], [Web of Science ®], [Google Scholar]
- Butter, E. J., Popovich, P. M., Stackhouse, R. H., & Garner, R. K. (1981). Discrimination of television programs and commercials by preschool children. *Journal of Advertising Research*, 21(2), 53–56.
- Büyüköztürk, Ş. vd. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.
- Calvert, Sandra L. 2008. Children as Consumers: Advertising and Marketing. *Future of Children*, 18: 205–34. [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar].
- Chan, K. and McNeal, JU (2004). Children's understanding of television advertising: Revisiting China. *Journal of Genetic Psychology*, 165, 28-36.
- Christenson, P.G. (1982) Children's perceptions of TV commercials and products: the effects of PSA's. *Commercial Research*, 9, 491– 524.
- Chernin, A. (2007). *The relationship between children's knowledge of persuasive intent and persuasion: The case of televised food marketing* (Doctoral dissertation). (UMI No. AAT 3292015).
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim araştırmaları nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev. Ed.). İstanbul: EDAM.
- Eagle, L. 2007. Commercial media literacy: What does it do, to whom, and does it matter?. *Journal of Advertising*, 36: 101–110. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®], [Google Scholar].
- Esther Rozendaal, Suzanna J. Oprea & Moniek Buijzen (2016) Development and Validation of a Survey Instrument to Measure Children's Advertising Literacy, *Media Psychology*, 19:1, 72-100, DOI: 10.1080/15213269.2014.885843.

- Fraenkel, R. Jack & Wallen, E. Norman (2009). How To Design and Evaluate Research in Education. *New York: McGraw-Hill International Edition*, S. 7, s. 396-397.
- Friestad, M., & Wright, P. (1994). The persuasion knowledge model: How people cope with persuasion attempts. *Journal of Consumer Research*, 21, 1–31. doi:10.1086/209380.
- Gönen, E., Özgen, Ö., Babekoğlu, Y. ve Ufuk, H. (2001). Gençlerin tüketici davranışlarının model yaklaşımı ile incelenmesi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1):137-16
- Gunter, B., Oates, C. and Blades, M. 2005. Advertising to children on TV: Content, impact, and regulation Mahwah, NJ: Erlbaum. [Google Scholar].
- Hair, J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010) *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Educational International.
- Harris, J. L., Brownell, K. D., & Bargh, J. A. (2009). The food marketing defense model: Integrating psychological research to protect youth and inform public policy. *Social Issues and Policy Review*, 3, 211–271. doi:10.1111/j.1751-2409.2009.01015.x.
- Hirsch, E. D. Jr. (1976). *The aims of interpretation*. The University of Chicago Press.
- Israel, Glenn D. 1992. *Sampling The Evidence Of Extension Program Impact. Program Evaluation and Organizational Development*, IFAS, University of Florida. PEOD-5. October.
- Jacks, J.Z. & Cameron, K.A. (2003) Strategies for resisting persuasion. *Basic and Applied Social Psychology*, 25, 145– 161.
- John, D.R. (1999) Consumer socialization of children: a retrospective look at twenty-five years of research. *Journal of Consumer Research*, 26, 183– 213.
- Kumar, R. (2011). *Araştırma yöntemleri* (Çeviri Editörü: Ömay Çokluk). Ankara: Edge.
- Kunkel, D., Wilcox, B. L., Cantor, J., Palmer, E., Linn, S., & Dowrick, P. (2004). Report of the APA Task Force on advertising and children. Washington, DC: *American Psychological Association*.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the new media age*. Routledge.
- Kress, G. & van Leeuwen, T. (1996). *Reading images. Grammar of visual design*. Routledge.
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2006). Does advertising literacymediate the effects of advertising on children? A critical examination of two linked research literatures in relation to obesity and food choice. *Journal of Communication*, 56, 560–584. doi:10.1111/j.1460-2466.2006.00301.
- Macklin. C. M. (1987). Preschoolers' understanding of the informational function of television advertising. *Journal of Consumer Research*, 14, 229–239.
- Mallinckrodt, V. and Mizerski, D. 2007. The effects of playing an advergaming on young children's perceptions, preferences, and requests. *Journal of Advertising*, 36: 87–100. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®], [Google Scholar]
- Malmelin, N. (2010). "Diverging responsibilities: reflections on emerging issues of responsibility in the advertising business", *Business Strategy Series*,11(1), 43–53.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı* (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 7 veya 8. Sınıflar). MEB Yayınları, Ankara.

Milli Eğitim İstatistikleri (2021). <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-yayinlanmistirorgun-egitim-20202021/icerik/425>.

Moore, E. S. (2007). Perspectives on food marketing and childhood obesity: Introduction to the special section. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26, 157– 161. doi:10.1509/jppm.26.2.157.

Nairn, A., & Fine, C. (2008). Who's messing with my mind? The implications of dualprocess models for ethics of advertising to children. *International Journal of Advertising*, 27, 447–470. doi:10.2501/S0265048708080062.

Nairn, Agnes. 2014. Advertising and child well-being. In Handbook of child well-being, 2031–55. Netherlands: Springer.

O'Donohoe, S. (2001). Living with Ambivalence. *Marketing Theory*, 1(1), 91–108. doi:10.1177/147059310100100104

Piaget, J. (1929). *The child's conception of the world*. London, UK: Routledge & Kegan Paul. [Google Scholar]

Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.

Radyo ve Televizyon Üst Kurumu. (2011). Radyo Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında 6112 Numaralı Kanun. Retrieved August 6, 2021, from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf>

Roedder, D.L. (1981) Age differences in children's responses to television advertising: and information processing approach. *Journal of Consumer Research*, 8, 144– 153.

Rossiter, J. R. and Robertson, T. S. 1974. Children's TV commercials: Testing the defenses. *Journal of Communication*, 24: 137–144. [Crossref], [Web of Science ®], [Google Scholar].

Rossiter, J. R. (1979). Does TV-advertising effect children? *Journal of Advertising Research*, 19, 49–53.

Rozendaal, E., Oprea, S. J., & Buijzen, M. (2014). Development and Validation of a Survey Instrument to Measure Children's Advertising Literacy. *Media Psychology*, 19(1), 72–100. doi:10.1080/15213269.2014.885843.

Rozendaal, E., Buijzen, M., & Valkenburg, P. M. (2010b). The role of cognitive and affective defense mechanisms in reducing children's susceptibility to advertising effects. *Revise and resubmit at Human Communication Research*.

Rozendaal, E., Buijzen, M. and Valkenburg, P. M. 2009. Do children's cognitive defenses reduce their desire for advertised products?. *Communications: The European Journal of Communication Research*, 34: 287–303. [Google Scholar].

Rozendaal, Esther, Matthew A. Lapierre, Eva A. van Reijmersdal, and Moniek Buijzen. 2011. "Reconsidering Advertising Literacy as a Defense against Advertising Effects." *Media Psychology*, 14 (4):333–54. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®], [Google Scholar].

Silverblatt, A. (1995). *Media literacy. Keys to interpret media messages*. Praeger.

Schor, J. B. (2005). *Born to buy*. New York, NY: Scribner.

- Selman, R. L. (1980). *The growth of interpersonal understanding*. New York, NY: Academic Press. [Google Scholar]
- Stephens, N., & Stutts, M. A. (1982). Preschoolers' ability to distinguish between television programming and commercials. *Journal of Advertising*, 11(2), 16–26.
- Stutts, M. A., Vance, D., & Hudleson, S. (1981). Program-commercial separators in children's television: Do they help a child tell the difference between Bugs Bunny and the Quick Rabbit?. *Journal of Advertising*, 10(2), 16–25.
- Valkenburg, Patti M., and Joanne Cantor. 2001. The development of a child into a consumer. *Journal of Applied Developmental Psychology* 22, no. 1: 61–72.
- Yavuz, İ. ve Arhan, S. (2016). Medya Okuryazarlığı Dersine Yönelik Millî Eğitim Bakanlığı Politikaları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1 (2), 95-110. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57207/807852>.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ward, S, (1986). How children understand with age. In: S. Ward, T. Robertson, & R. Brown (Eds.), *Commercial television and European children: An international research digest*, pp. 33–53. Hants, UK: Gower
- Wellman, H. M. (1990). *The child's theory of mind*. Cambridge, MA: MIT Press. [Google Scholar].

[itobiad], 2022, 11 (4): 1983-2010

<p>Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği</p> <p>The Role of Behavioral Finance in Investment Decisions of Individual Investors: The Case Of Aydın</p> <p>Video Link: https://youtu.be/yan1Y8cNpXw</p>	
<p>Zeynep DOĞAN Y.L. Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Graduate Student, Aydın Adnan Menderes Univ. Graduate School of Social Sciences, Economy Department zynpp.09@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-5244-1487</p> <p>Umut EVLİMOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Aydın Adnan Menderes Üniv. Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü Ast Dr. Aydın Adnan Menderes Univ. Nazilli İ.İ.B.F Economy Department uevlimoglu@adu.edu.tr / ORCID:0000-0002-3708-432X</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.07.2022
Yayın Tarihi / Published	: 06.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Doğan, Z. & Evlimoğlu, U. (2022). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 1983-2010 . doi: 10.15869/itobiad.1079129

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zeynep DOĞAN ve Umut EVLİMOĞLU).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği *

Öz

Günümüzde tasarruflarını çeşitli yatırım araçlarında değerlendirmek isteyen birçok yatırımcı, yatırım kararlarını kendisi almaktadır. Geleneksel finans teorisi; yatırımcıların bu kararları alırken rasyonel davrandığını söylemekte yatırımcıların psikolojik durumlarını ve çevresel faktörleri dikkate almamaktadır. Oysaki bu kararların her durumda rasyonel bir şekilde alındığını varsaymak bazı durumların açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Piyasalarda oluşan bazı fiyat dalgalanmalarının ve bazı anomalilerin açıklanmasında davranışsal faktörlerin rol oynadığını söyleyen davranışsal finans yaklaşımı bu noktada devreye girmektedir. Bu yaklaşımda; yatırımcıların kararlarını alırken rasyonellikten uzaklaşmasında, davranışların ve başka faktörlerin etkili olabileceği belirtilmektedir. Bireysel yatırımcıların yatırım kararlarını alırken her zaman rasyonel davranmadıkları; psikolojik faktörler, kişisel özellikler, içinde bulunulan toplum gibi birçok farklı faktörün kararlar üzerinde rol oynayabildiği prensibine dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı; bireysel yatırımcıların kararlarını alırken, bu kararlar üzerinde davranışsal finansın çeşitli eğilimlerinin etkili olup olmadığını ortaya koymaktır. Bireysel yatırımcılar çalışmanın ana kütlesini oluştururken, Aydın ilindeki bireysel yatırımcılar ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Davranışsal finans eğilimlerinin yatırım kararları üzerindeki etkisini ortaya koymak anket yöntemi kullanılmış ve Aydın ilindeki 320 kişiye anket uygulanmıştır. Verilerin analizine geçmeden içsel tutarlık ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ardından frekans tabloları verilmiş, değişkenleri sınıflandırma ve sayısını azaltmak için faktör analizi yapılmış, oluşan faktörler üzerinden t testleri ve çoklu karşılaştırma testi yapılarak dikkate değer bulgular yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular; yatırımcıların davranışsal finans eğilimlerinden aşırı iyimserlik eğilimi, belirsizlikten kaçınma eğilimi, muhafazakârlık eğilimi, hataları yanlış değerlendirme eğilimi, sürü davranışı eğilimi, kumarbaz yanılışı eğilimi, aşırı güven eğilimi, yanlış kendine atfetme eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, momentum eğilimi, haber avcılığı eğilimi, temsil etme eğilimi gibi eğilimler yatırım kararlarını etkilerken; pişmanlıktan kaçınma eğilimi ve demirleme eğilimlerinin etkisinin ise düşük olduğu görülmüştür. Bu etkilenmenin cinsiyete göre farklılık göstermediği de görülmüştür. Bu sonuçlar; Aydın ilindeki yatırımcıların yatırım kararlarını alırken, davranışsal finans eğilimlerinin bir çoğundan etkilendikleri, yatırım kararları üzerinde davranışsal finans teorisindeki bilişsel, duygusal, psikolojik ve sosyal eğilimlerin etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırımcı Kararları, Karar Verme, Rasyonellik, Yatırımcı Psikolojisi

*Bu çalışma "Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

The Role of Behavioral Finance in Investment Decisions of Individual Investors: The Case Of Aydın **

Abstract

Many investors, who want to invest their savings in various investment instruments, make their own investment decisions. Traditional finance theory argues that investors act rationally while making these decisions and does not take into account the psychological state and environmental factors of investors. However, assuming that these decisions are taken rationally in all cases is insufficient to explain certain situations. At this point, the behavioral finance approach, which states that behavioral factors play a role in explaining some price fluctuations and some anomalies in the markets, comes into stage. Behavioral finance states that when the rationality of investors decreases while making their decisions, behaviors and other factors can have an impact on investment decisions. The behavioral finance theory is based on the principle that individual investors do not always act rationally when making investment decisions. In the investment decisions of investors; many different factors can play a role, such as psychological factors, personal characteristics, and society. The aim of this study is to reveal whether the factors put forward by behavioral finance are effective while individual investors are making their decisions. For this purpose, a questionnaire was applied to 320 people in Aydın. Internal consistency and reliability analyses were performed before the data were analyzed. Then, frequency tables were given, factor analysis was performed to classify and reduce the number of variables, t-tests and multiple comparison tests were performed on the factors that were formed, and remarkable findings were interpreted. The evaluation of answers given by the respondents shows that the behavioral finance tendencies such as optimism, ambiguity aversion, belief perseverance, misevaluation of mistakes, herd behavior, gambler's fallacy, overconfidence, self-attribution, loss aversion, momentum, news watchers, representativeness affect the investment decisions of the investors while regret aversion and anchoring effects are low. It was also observed that this effect did not differ according to gender. These results show that the investors in Aydın province are affected by many of the behavioral finance tendencies while making their investment decisions, and that the cognitive, emotional, psychological and social tendencies of the behavioral finance theory have effects on the investment decisions.

Keywords: Behavioral Finance, Investor Decesion, Decision Making, Rationality, Investor Psychology

** This study was produced from the master's thesis titled "The Role of Behavioral Finance in the Investment Decisions of Individual Investors: The Case of Aydın Province".

Giriş

Finansal enstrümanların sayısının giderek arttığı günümüzde; hangi araçlara yatırım yapılacağı ve yatırımcıların kararlarını etkileyen unsurların tespiti artarak önem kazanmaktadır. Farklı yatırım enstrümanları arasından en fazla kazanç sağlayanları seçmek yatırımcılar açısından önem taşımaktadır. Tasarruflarını fonlara yatıranlar hariç tutulduğunda, bireysel yatırımcılar çoğu zaman tasarruflarını kendi kararlarına göre yönlendirmektedirler. Genellikle yatırımcılar kararlarını verirken, risk ve kazanç unsurlarını dikkate almaktadır. Ancak yatırım kararları verilirken farklı birçok faktör de devreye girmektedir.

Geleneksel yaklaşımlar bireylerin; varolan bütün bilgileri kullanarak, maksimum faydayı sağlamak için akılcı ve rasyonel davranan varlıklar olduklarını savunmaktadır. Ayrıca arz-talep koşullarına göre fiyatların şekillendiği öngörülebilir durumların olduğu bir piyasa ortamı varsaymaktadırlar (Aytekin ve Aygün, 2016, s.144). Dolayısıyla geleneksel finans teorilerinin temelini rasyonel davranan ve kar maksimizasyonu ile hareket eden yatırımcı oluşturmaktadır. Geleneksel finans teorisi tarafından ihmal edilen durum ise yatırımcıların psikolojik durumların ve çeşitli eğilimlerin etkisi altında kalarak yatırımlarını yönlendirebildikleridir.

Kahneman ve Tversky (1979) bireylerin risk altında karar vermesini tanımlayan beklenen fayda teorisini eleştirerek; riskli beklentiler arasındaki seçimlerin fayda teorisinin temel ilkeleriyle tutarsız olabildiğini, özellikle insanların kesin kazançlar içeren seçimlerde riskten kaçınma eğilimi gösterirken; kesin kayıp içeren seçeneklerde ise risk almaya meyilli olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, aynı seçimin farklı şekillerde sunulduğunda tutarsız tercihlere yol açtığını belirterek, beklenti teorisi adı verilen alternatif bir model geliştirmişlerdir.

Rasyonel birey kavramı beklenti teorisinin ortaya koyulmasıyla birlikte irrasyonel kabul edilmeye başlanmıştır (Sektioğlu ve Sezgin, 2022, s.59). Davranışsal finans; ekonomik birimlerin tamamen rasyonel olmadığı modeller kullanılarak bazı finansal olguların daha kolay çözülebileceğini savunmaktadır. Davranışsal finansın iki yapı taşı; arbitrajın sınırlarının olması ve tam rasyonaliteden sapma türlerini kapsayan psikolojidir (Barberis ve Thaler, 2003, s.1; Baker ve Wurgler, 2007). Davranışsal finansın ortaya çıkmasını sağlayan diğer bir unsur ise piyasalarda anomaliler olarak adlandırılan “piyasadaki düzensizliklerin” ya da “piyasadaki sapmaların”, geleneksel modeller ile açıklanamamasıdır (Gümüş, Koç ve Agalarova, 2013)

Dolayısıyla davranışsal finasta; geleneksel finans teorisinde beklenen, tahmin edilen sonuçların her zaman (çoğunlukla) ortaya çıkmayabileceğini; bunun altında yatan etkenin ise davranışsal faktörler olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, yatırımcı davranışına sadece sayısal kalıplarla yaklaşmanın doğru olmadığını, niceliksel unsurların yanında davranışsal unsurların ve çeşitli anomalilerin de söz konusu olabileceğini söylemektedir.

Geleneksel finans anlayışında çoğunlukla ilk etapta bir model ortaya konmakta ve bu modelin doğruluğu tartışılmakta iken, davranışsal finans anlayışında ilk etapta piyasada varolan davranış biçimleri tespit edilmeye çalışılmakta ve bu tespitlerden ortaya çıkan davranış biçimlerine göre bir model oluşturulmaktadır (Estrada, 2001; Akt., Sümer ve

Aybar, 2016). Davranışsal finans yardımıyla geliştirilen modellerde; finansal piyasalarda yatırımcıların “nasıl hareket etmesi gerektiği değil”, “nasıl hareket ettikleri” anlaşılmaya çalışılmaktadır (Sümer ve Aybar, 2016, s.79).

Davranışsal faktörler kişinin kendinden kaynaklanan çeşitli psikolojik unsurlar sonucunda ortaya çıkabileceği gibi, içinde yaşanılan ortam veya çevre sonucunda da ortaya çıkabilir. Davranışsal finans; yatırımcıların kararlarını alırken sadece rasyonel olarak hareket etmediklerini, farklı etkilerin altında kaldıklarını söylemektedir. Bu yüzden davranışsal finans psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve finans olmak üzere farklı bilim dalları ile dolaylı bir şekilde ilişki halindedir.

Bireylerin kararlarını alırken her zaman rasyonel davranmadıklarından hareket ederek oluşturulan davranışsal finans modellerinde psikolojik, bilişsel ve çevresel eğilimlerin yatırımcıların karar alma süreçlerine etkisinin olup olmadığının tespiti önemlidir. Özellikle maksimum kar elde amacıyla yatırımlarını yönlendiren yatırımcıların, rasyonel karar alınması gereken durumlarda, hangi faktörlerin etkisiyle rasyonellikten uzak, yanlış kararlara nasıl yönlendiklerinin bilinmeside büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada; bireysel yatırımcıların yatırım kararları üzerinde sosyal, psikolojik ve çevresel faktörlerin etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi, Aydın ilindeki bireysel yatırımcıların davranışsal finans çerçevesindeki sosyal, duygusal ve bilişsel eğilimlerden etkilenip etkilenmediklerive farklı illerde yapılan çalışmalar ile birlikte, Türkiye ölçeğinde sonuçların ortaya çıkmasına katkıda bulunulması da amaçlanmıştır.

Davranışsal finans teorisi çerçevesinde bu sorulara yanıt bulabilmek için Aydın ilindeki katılımcılara anket uygulanarak,bireysel yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürdeki bazı çalışmalarda hava koşulları, krizlerle ilgili haberler, yatırımcıların başarıları gibi faktörlerin yatırım kararları üzerindeki etkisinin araştırıldığı, bazı çalışmalarda ise davranışsal finans eğilimlerinden sadece çerçeveleme etkisi, sadece aşırı güven eğilimi gibi bazı spesifik eğilimlerin veya birkaç eğilimin yatırımcı davranışları üzerindeki etkisinin araştırıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise; mümkün olduğunca çok faktörün (kumarbaz yanılıgısı, demirleme eğilimi, momentum eğilimi, haber avcılığı eğilimi, yanlı kendine atfetme eğilimi vb.) yatırımcı davranışı üzerindeki etkisi ortaya konularak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde davranışsal finans kavramı ve yatırımcıların yatırım kararları üzerinde rol oynadığı düşünülen çeşitli davranışsal eğilimler açıklanmış, daha sonra bu konuda yapılan bazı çalışmalara değinilmiş son bölümde ise anket sonuçlarından ve yapılan analizlerden çıkan sonuçlara yer verilmiştir.

Davranışsal Finans ve Yatırımcıların Karar Alma Süreçlerini Etkileyen Davranışsal Eğilimler

Davranışsal finans alanındaki çalışmalar son 30 yılda yoğunlaşsa da, Adam Smith'in 1759'daki “Ahlaki Duygular Kuramı” isimli kitabında ve Mac Kay'ın 1841'deki “Sıradışı Popüler Oyunlar ve Kalabalık Çılgınlığı” isimli kitabında davranışsal finansla yönelik atıflar bulunmaktadır.

Geleneksel finans teorisine ve “Etkin Piyasalar Hipotezine” yönelik eleştirilerin artmasıyla beraber, ekonomi çevrelerinde insan faktörünün daha ön planda olduğu araştırmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kahneman; insan davranışları ve karar alma süreçlerine yönelik çalışmalarıyla iktisat bilimi ile psikoloji bilimi arasında bir ilişki kurmuş, davranışsal finansın ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Davranışsal finans olgusu, finans teorilerinin içindeki psikolojik ve sosyolojik unsurları içermektedir. Yatırımcı davranışlarını açıklamada rasyonel modellerin yetersiz kalması sonucunda piyasada ortaya çıkan anomalileri ve yatırımcı davranışlarını açıklamak için davranışsal finans modelleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, “davranışsal finans teorisi” de davranışsal ekonominin alt dallarından biri olan; davranışsal finans, psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki bulguların finans alanına aktarılması ile oluşturulmuştur (Karan, 2004, s.692). Finansal dünyada yatırımcıların karar alma süreçleri, bu süreçte yatırımcı kararları üzerinde etkili olan faktörler ve yatırımcıların yapmış oldukları hataların neden kaynaklandığının tespit edilmesi önemli bir konu haline gelmiştir. Yatırım kararı alan bireyler, birer makina değildir, sosyal bir varlık olmalarının bir sonucu olarak gerek psikolojik gerekse de çevresel faktörlerin etkisi altındadırlar. Bu bağlamda, yatırımcıların kararlarında hangi eğilimlerin etkili olduğu ve yapılan hataların neden kaynaklandığını tespit etmek, hataların sistematik şekilde devam etmesinin önüne geçilmesi açısından önem taşımaktadır.

Bireysel yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen davranışsal eğilimler; bilişsel eğilimler, duygusal eğilimler ve sosyal eğilimler olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Tablo 1’de yatırımcıların karar alma sürecini etkileyen davranışsal eğilimler detaylı şekilde gösterilmektedir.

Tablo 1: Davranışsal Eğilimler

Bilişsel Eğilimler	<ul style="list-style-type: none"> • Aşırı Güven Eğilimi • Hataları Yanlış Değerlendirme Eğilimi • Kontrol İllüzyonu Eğilimi • Belirsizlikten Kaçınma Eğilimi • Bilişsel Çatışma Eğilimi • Tutuculuk-Muhafazakarlık Eğilimi • Zihinsel Muhasebe • Çerçeveleme Eğilimi • Kumarbaz Yanılgısı • Doğrulama Eğilimi • Hevristikler (Temsiliyet Kısayolu, Mevcudiyet Kısayolu, Çıpalama Kısayolu)
Duygusal Eğilimler	<ul style="list-style-type: none"> • Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi • Kayıptan Kaçınma Eğilimi • Öz-kontrol Eğilimi • Aşırı İyimserlik Eğilimi
Sosyal Eğilimler	<ul style="list-style-type: none"> • Sürü davranışı • Bilgi çağlayanı

Kaynak: Pompian, 2006:7 kaynağından faydalanarak ek yapılmıştır

Bu eğilimlerden çalışmada ölçülmeye çalışılanlar kısaca şu şekilde açıklanabilir:

Aşırı güven eğilimi; bu eğilime sahip kişiler yatırımlarını yaparken; en fazla ve en doğru bilginin kendilerinde olduğuna inandıkları için yatırımın riskini doğru ölçemezler. Karar verme sürecindeki; veri toplama, analiz yapma ve seçim yapma aşamalarında; sahip olunan aşırı güven duygusu hatalı kararlar verilmesine, gereksiz risk alınmasına ve zarar edilmesine neden olabilir (Taner ve Akkaya, 2005, s.49). Eğer kişilerin sahip oldukları bilgiler ile kamuoyundaki bilgiler birbiriyle uyumlu ise bu durum kişinin bilgisine olan güvenini daha da artırmakta ve kendine aşırı güven eğilimini desteklemektedir. Tam tersi durumda ise aşırı güven eğilimi giderek düşmektedir (Barak, 2008, s.188). Gervais ve Odean (2007) çalışmalarında yatırımcıların başlangıçta yeteneklerinin fazla farkında olmadıklarını, bu aşamada yeteneklerini başarılarından ya da başarısızlıklarından yola çıkarak keşfettiklerini, sonraki süreçte başarılarına çok daha fazla önem yüklemelerinden ve başarısızlıklarını da göz ardı etmelerinden dolayı bu sürecin kendine aşırı güvenli bir yatırımcı profili yarattığını vurgulamışlardır. Ayrıca aşırı güven eğiliminde olan yatırımcıların; oynaklığı, işlem hacmini, pazar derinliğini, zarar ihtimalini artıracığını, piyasanın etkinliğini ve portföy çeşitlendirmesini ise azaltacağını belirtmiştir.

Aşırı güven eğilimi; bazen yatırımcıların vermiş olduğu birkaç doğru karar ile bazen de tecrübeli olunduğu düşüncesine bağlı olarak artabilmekte, bazen de tecrübesizlikten kaynaklanabilmektedir. Yanlış karar verme durumunda katlanacağı zararı tam bilmeyen yatırımcı daha cesur hareket edebilmektedir.

Aşırı iyimserlik eğilimi; yatırımcıların kendilerine duyduğu güvenin artması sonucunda aksi yöndeki görüşleri dikkate almadan karar almaları, iyimser bir eğilim içerisine girmelerine sebep olmaktadır (Nofsinger, 2002).

Temsil etme eğilimi; bu eğilimde ana konunun temel unsurlarını temsil eden kavramlar seçilerek, temsiliyet derecesine göre kararlar alınmaktadır. Yani beyinin algısı konunun temel özelliklerini ve ortaya çıkış özelliklerini karşılaştırarak sonuç elde etmeye yöneliktir (Kahneman ve Riepe, 1998, s.52). Bu anlamda insan zihni, kendi yaşam tecrübelerinden dersler çıkarmak için çeşitli nesnelere ve düşüncelere sınıflandırmak amacıyla doğumdan itibaren bazı eğilimler geliştirmektedir. Yeni bir bilgi ile karşılaşan zihin, bu bilgiyi bir şekilde yaptığı bu sınıflandırmalardan birinin içerisine sokarak yüzeysel bir yakınlaştırma sağlar. Bu yakınlaştırma sayesinde yeni bilgilerin hangi kategoriye gireceği, ne şekilde algılanacağı belirlenerek, bundan sonraki süreçteki bakış açısının temelleri atılmış olur (Nofsinger, 2014, s.83-95). Dolayısıyla yatırımcılar ana kütleyi temsil ettiğine inandıkları küçük hususları dikkate alarak yatırım kararlarını yönlendirebilmektedirler.

Pişmanlıktan kaçınma eğilimi; bu eğilimde kişiler, vermiş oldukları kararların sonuçlarından korktukları için fazla risk barındıran kararlar almaktan kaçınırlar. Bu etki altında olan yatırımcılar, yanlış karar vermeleri sonucunda ortaya çıkabilecek pişmanlık duygusunu önlemeye çalışırlar. Bu yüzden yatırımcılar pişman olmak yerine, kaybettiren pozisyonlarını uzun süre elde tutmaya çalışırlar (Pompian, 2006, s.227). Eğer yatırımcılar bir yatırım aracına uzun süredir yatırım yapmayı istemesine rağmen yatırım yapmadıysa bu varlığın değerinin artması yatırımcıyı ciddi şekilde üzer ve pişman olmasına neden

olur (Kahneman ve Tversky, 1979, s.266). Bu tür bir durumda pişmanlıktan kaçınma eğiliminde olan yatırımcı; daha yüksek bir fiyattan o varlığı satın alma eğiliminde olacaktır.

Muhafazakârlık eğilimi; yatırım sürecinde ekonomik unsurlar sürekli değişim halinde olduğundan yatırımcılar, birçok yeni bilgi ve fikirle karşılaşmaktadırlar. Muhafazakarlık eğilimi, bu dinamik süreçte ve yeni ortaya çıkan durumlarda, yatırımcıların almış oldukları kararları değiştirmekten kaçınmaları ya da bu gibi durumlara kısmen yanıt vermeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Barberis vd., 1998, s.9-10). Alınacak yeni yatırım kararları, muhafazakarlık eğilimine sahip yatırımcılar açısından geçmişten beri kabullendikleri bilgilerin dışına çıkmayı gerektirmektedir. Hızlı karar alabilmenin çok önemli olduğu günümüz piyasa koşullarında bu durum bir yandan yatırımcıların muhtemel fırsatları kaçırmalarına sebep olurken diğer yandan yatırımcıların zararlar ile karşılaşmasına yol açabilir. Seçtikleri yatırım aracında olumsuz bir gidişat söz konusu olduğunda; bu yatırımı değiştirmekte geç kalabilir ya da hiç değiştirmeyerek daha büyük zararlara katlanabilirler.

Hataları yanlış değerlendirme eğilimi; bireysel yatırımcılar, kendine aşırı güven eğiliminin sonucu olarak bilişsel bir yanılığa düşebilirler. Bu yanılıyla beraber kendi bilgi ve becerisine aşırı güvenen yatırımcılar, aldıkları kararların olumsuz sonuçlanması durumunda sorunu kendilerinde aramamakta, kendi bilgi birikiminden ve tecrübesinden şüphe etmemekte; bunun yerine şanssızlık, piyasa şartları ya da diğer yatırımcılardan kaynaklandığını düşünmektedirler. Dolayısıyla bu durum kendi eksikliklerini tespit etmesine ve düzeltmesine engel olmakta, ilerideki kararların da başarısızlıkla sonuçlanmasına temel oluşturmaktadır.

Sürü davranışı eğilimi; bu eğilim; yatırımcıların kendi bilgi ve tecrübeleriyle hareket etmek yerine, diğer yatırımcıların bilgileriyle ve onların kararları doğrultusunda hareket etmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bir yatırımcı yatırım kararını alırken, başka yatırımcıların kararlarını takip ediyorsa sürü davranışı sergilemiş olur. Bunun sebebi; diğer yatırımcıların kendisinden daha fazla bilgiye sahip olduklarına inanmasıdır. Ayrıca bireyler, yaptığı yatırımdan pişmanlık duymak istemez ve diğer bireylere uyum sağlayarak içsel bir tercihe sahip olur (Döm, 2003, s.134-136). Bu eğilim sonucunda yatırımcılar kararlarında; uygun analiz teknikleri, kendi bilgi birikimleri ve tecrübeleri yerine, sürü psikolojisine kapılmaktadırlar. Ayrıca yatırımcının zarar ettiren bir yatırım aracını tercih etmesi durumunda yaşayacağı pişmanlık duygusu, kararını alırken takip ettiği diğer yatırımcıların da benzer zararlara katlanması durumunda hafiflemektedir. Bunun sebebi, psikolojik olarak kendini hata yapan tek kişi olarak hissetmemesi diğerlerinin de aynı hatayı yaptıklarını düşünmesidir (Nofsinger, 2014, s.104). Özellikle ekonomik balonlarda sürü davranışı eğilimi daha sık görülmektedir. Spekülatörler sürü davranışı psikolojisini kullanarak kar sağlamaya çalışmaktadırlar.

Kumarbaz yanılıgısı; genel eğilimin tersine döneceğinin düşünüldüğü durumlarda, diğer yatırımcılarla uyumlu olmayan tahminlerde bulunulmasıyla ortaya çıkar. Bu eğilim yatırımcıların, piyasa getirilerindeki uzun süre devam eden olumlu ya da olumsuz sürecin sona erdiğini düşünmelerine neden olabilir. Kumarbaz yanılıgısı, regresyonda aritmetik ortalamaya aşırı inanç olarak da nitelendirilebilir. Regresyonda aritmetik

ortalama, pek çok sistemde bulunmakta ve uç eğilim zaman içinde aritmetik ortalamaya yaklaşmaktadır (Tufan, 2008, s.55).

Yanlı kendine atfetme eğilimi (Biased Self-Attribution); bu eğilimde yatırımcılar kararlarını alırken, bilgilerin doğruluğuna gereğinden fazla inanarak kararlarını almaktadır. Ayrıca bireyler başarılı oldukları durumları kendilerine, başarısız oldukları durumları ise dış etkenlere bağlama eğilimi içerisindedir (Barak, 2008, s.188).

Momentum eğilimi; bu eğilimde yatırımcılar karar alırken fiyat hareketlerini dikkate alırlar ve yatırım kararını bu hareketlere göre yönlendirirler. Yatırım kararları geçmişteki fiyat hareketlerinin seyrine göre verilmekte ve fiyat hareketleri haricindeki herhangi bir bilgiye yatırım kararlarında önem verilmemektedir. Piyasada haber avcıları; eksik reaksiyona neden olurken, momentum eğilimine kapılanlar ise aşırı reaksiyona sebep olmaktadır. Bu iki durum birbirini tamamlayarak piyasayı oluşturmaktadır (Hong ve Stein, 1999, s.2144-2146).

Demirleme (cıpalama) eğilimi; insanların genelde daha fazla önem verdikleri bilgiler; güncel bilgilerdir. Bu bilgiler sonucunda aldıkları kararlara daha fazla güvenirler. Dikkat çeken somut örneklere yönelirken, aşırı bilgi gerektiren istatistiki bilgilere ise çok fazla ağırlık vermezler (Döm, 2003, s.46). Demirleme etkisi, yatırımcılar açısından ele alındığında; yatırımcılar yatırıma başladıkları sermaye tutarını baz alarak demirleme yaparlar. Başka bir deyişle yatırımcıların yatırım yapacakları sermaye ile daha sonra oluşacak sermaye arasında uyarılma yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla durumlar farklılaştığında demirleme yaptıkları başlangıç tutarını baz alarak,olası bir trend değişikliği durumlarına daha az önem vermektelerdir (Karan, 2004, s.695).

Yukarıda açıklananların dışında kontrol illüzyonu eğilimi, bilişsel çatışma eğilimi, zihinsel muhasebe, çerçeveleme eğilimi, doğrulama eğilimi, haber avcıları, mevcudiyet kısıyolu, belirsizlikten kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, bilgi çağlayanı, öz-kontrol eğilimi, gibi başka davranışsal finans eğilimleri de vardır. Bundan sonraki çalışmalarda bütün bu hususların da ortaya konmasına yönelik çok daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

Literatür Taraması

Ateş (2007) bireysel yatırımcıların, çeşitli yatırım enstrümanlarını tercih ederken, yatırımcı profilini ve bu profilin ortaya çıkmasında etkisi bulunan bilişsel faktörler ile duygusal faktörler arasındaki ilişkiyi davranışsal finans açısından incelemiştir. Yapmış olduğu alan araştırmasında, farklı yatırım araçlarına yatırım yapanlar ile davranışsal finans eğilimleri arasında ilişkiler olduğu sonucuna varmıştır.

Böyükaslan (2012) Afyonkarahisar ilindeki bireysel yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olan unsurları davranışsal finans çerçevesinde incelemiş ve ankete katılan yatırımcıların davranışsal finansın çeşitli eğilimlerini kuvvetli bir şekilde taşıdıkları sonucuna ulaşmıştır.

Küçük (2014) bireysel yatırımcıların yatırım kararlarına yön veren faktörleri davranışsal finans açısından ele alarak; çeşitli kişisel, psikolojik ve sosyolojik faktörlerin yatırım

kararına etkisini araştırmış ve davranışsal finansın yatırım kararlarında etkili olduğunu tespit etmiştir.

Kendirli ve Kaya (2016) davranışsal finans temelinde gelişmişlik seviyesi açısından farklılıkları bulunan Çorum ve Yozgat illerinde bulunan yatırımcıların yatırım tercihlerini ve bu tercihlere etkisi olan demografik, psikolojik faktörleri incelemişler. İki ilde yapılan anketler sonucunda bu illerdeki yatırımcıların yatırım araçları tercihlerinin benzer olduğu, ancak yatırım kararlarını etkileyen kimi unsurlarda farklılıklar olduğu sonucuna varmışlardır.

Öztopçu ve Aytekin (2017) bireysel yatırımcıların kararları üzerinde davranışsal finans eğilimlerinin önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gül v.d (2017) altın yatırımcılarının yatırım kararları üzerinde davranışsal finans eğilimleri içerisinde 5 tanesini (kayıptan kaçınma, pişmanlıktan kaçınma, aşırı iyimserlik, aşırı güven, ve temsil etme eğilimi) incelemişler. Yatırımcı davranışlarının eğitim, firma yaşı, mesleki tecrübe gibi faktörlere göre değişiklik gösterirken; medeni durum, yaş, sermaye tutarı gibi faktörlere göre değişiklik göstermediğini belirlemişlerdir.

Çiftçi (2017) Şanlıurfa ilindeki Ticaret Sanayi Odası üyelerinin finansal yatırım kararları üzerinde davranışsal eğilimlerin etkilerini araştırmış ve üyelerin yatırım kararlarını alırken rasyonel davranmadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Özer ve Korkulutaş (2018) davranışsal eğilimlerin yatırımcıların kararları üzerinde büyük bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Tekin (2018) davranışsal kurumsal finansın unsurlarından biri olan “çıpalamanın” işletme yöneticilerinin finansal kararları üzerindeki etkisini araştırmış; yöneticilerin ön yargı düzeyleri belirlenmiş, fakat finansal kararları üzerinde bir etkisi tespit edilmemiştir.

Alalwani ve Dayı (2019) frekans ve yüzde analizi yöntemlerini kullanarak, Irak borsasına yatırım yapan bireysel yatırımcılar üzerinde yapmış oldukları araştırmada, sürü psikolojisi, risk, finansal kriz gibi faktörlerin yatırım kararları üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Atak ve Kutukız (2021) davranışsal finans eğilimlerinin Muğla ilinde turizm sektöründe yönetici kademesindekilerin; bireysel yatırım tercihlerinde ve yatırımlarında kullandıkları bilgi kaynaklarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlar ve davranışsal finans eğilimlerinin, yatırım tercihleri üzerinde kullanılan bilgi kaynakları çerçevesinde anlamlı farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Arslan ve Boztosun (2022) Kayseri'deki bireysel yatırımcıların sahip oldukları demografik özelliklerin davranışsal eğilimler ile önyargılar üzerindeki etkisini araştırmış; sürü psikolojisi eğiliminin, demirleme eğiliminin, geçmiş görüş önyargısı eğiliminin, aşırı güven eğiliminin, doğrulama eğiliminin ve pişmanlık eğiliminin davranışsal finans eğilimleri ve önyargılar üzerinde etkili oldukları buna karşın demografik unsurların kayıptan kaçış ve temsil etme eğilimi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Veri, Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın amacı, sosyal, duygusal ve bilişsel eğilimlerin; bireysel yatırımcıların kararları üzerinde etkisinin olup olmadığını, varsa bu etkinin boyutlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda önceki bazı çalışmaların anket sorularından da yararlanılarak (Ateş 2007; Ede 2007; Böyükaslan 2012; Küçük 2014; Öztopçu ve Aytekin, 2017; Çiftçi 2017; Gül vd 2017) hazırlanan anket formu yatırımcılara uygulanmıştır. Ayrıca, katılımcılara davranışsal finanstaki diğer eğilimlerin (hataları yanlış değerlendirme eğilimi, muhafazakârlık eğilimi, sürü davranışı eğilimi, kumarbaz yanılıgısı eğilimi, yanlış kendine atfetme eğilimi, momentum eğilimi, demirleme eğilimi vb.) yatırım kararları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bireysel yatırımcılar çalışmanın ana kütesini oluştururken, Aydın ilindeki bireysel yatırımcılar ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Anket; katılımcıların sosyo-demografik durumlarını, finansal profillerini ve davranışsal finans eğilimlerinden ne derece etkilendiklerini belirlemeye yönelik olarak üç kısımdan ve 29 sorudan oluşmaktadır. Üçüncü kısımda 320 katılımcıya davranışsal finans eğilimlerinden ne derece etkilendiklerini belirlemek için, 5'li Likert Ölçeği kullanılarak, 18 soru yöneltilmiştir.

Diğer bazı çalışmalarda; hava koşulları, krizlerle ilgili haberler, yatırımcıların başarıları gibi faktörlerin yatırım kararları üzerindeki etkisinin araştırıldığı, bazı çalışmalarda ise sadece çerçeveleme etkisi (Ergör, 2017), aşırı güven eğilimi (Küçüksille vd 2016), çıpalama eğilimi (Tekin 2018), sürü psikolojisi (Altay, 2007) gibi spesifik eğilimlerin etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada; mümkün olduğunca çok faktörün (kumarbaz yanılıgısı, demirleme, momentum eğilimi, haber avcıları eğilimi, yanlış kendine atfetme eğilimi vb.) yatırımcı davranışı üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analizlerde SPSS 21 ve Microsoft Excel programlarından yararlanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışmada yarı deneysel etki değerlendirilmesi kullanılmış deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney grubu evrenden rastgele seçim kullanılarak, Aydın ilindeki bireysel yatırımcılardan oluşturulmuştur.

Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında;

$$n = NPQZ^2$$

$(N - 1)d^2 + PQZ^2$ formülü kullanılmıştır.

Formüle; P=İncelenen olayın gerçekleşme ihtimali, Q=İncelenen olayın gerçekleşmeme ihtimali, (1-P), Z = %(1- α) seviyesinde Z test değeri, α =Önem düzeyi katsayısı, d=Hata (tolerans) payını temsil etmektedir.

P = 0,5 ve Q = 0,5 olarak belirlenmiştir. %5 önem düzeyinde, %5 hata payı ile evreni temsil edecek minimum örneklem büyüklüğü 320 olarak hesaplanmıştır.

İçsel Tutarlılık Analizi Güvenilirlik Testi

Verilerin ve araştırma sonucunun güvenilirliğinin ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden biri içsel tutarlılık analizidir. Bu analizde; likert bir ölçek kullanılarak, birden fazla maddeden oluşan araştırmadaki değişkenler arasındaki korelasyon değerine

bakılmaktadır. Çalışmadaki anket soruları da 5'li likert ölçeğine göre oluşturulduğundan, güvenilirlik analizinde içsel tutarlılık analizi kullanılmıştır. İçsel tutarlılık analizinde; en yaygın kullanılan içsel analiz yöntemi Cronbach alfa olarak da bilinen alfa değeri yöntemidir. Analizin kabul edilebilir güvenilirliğe sahip olması için bu değer 0.7'den büyük olması istenmektedir, hatta bu değer 0.5'e kadar indirilebilmektedir. Çalışmaya ait Cronbach's Alfa ölçüm sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Cronbach Alfa Testi Güvenilirlik Sonuçları (Reliability Statistics)

Cronbach Alfa Değeri	Değişken Sayısı (N of Items)
0,758	18

Ölçeğin güvenilirlik test istatistik değeri %75,8 çıkmıştır. Bu değer (0,758>0,700) olması nedeniyle değişkenlerin içsel tutarlılığının kabul edilebilir ve yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Ankete katılan yatırımcıların sosyo-demografik durumlarını gösteren veriler Tablo3'de verilmiştir.

Tablo3: Demografik Özellikler ve Frekans Tablosu

	Yanıtlar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	106	33,1	33,1
	Erkek	214	66,9	66,9
Yaş	18-29	58	18,1	18,1
	30-39	88	33,8	33,8
	40-49	108	27,5	27,5
	50-59	54	16,9	16,9
	60+	12	3,8	3,8
Medeni Hal	Evli	232	72,5	72,5
	Bekâr	88	27,5	27,5
Eğitim	İlköğretim	26	8,1	8,1
	Lise	80	25	25
	ÖnLisans	50	15,6	15,6
	Lisans	140	43,8	43,8
	Lisansüstü	24	7,5	7,5
Meslek	Özel Sektör	168	52,5	52,5
	Kamu	65	20,3	20,3
	Serbest Meslek	61	19,1	19,1
	Öğrenci	17	5,3	5,3
	Çalışmıyor	9	2,8	2,8
	Toplam	320	100	100

Ankete katılan 320 katılımcının 214'ü erkek (%66,9), 106'sı kadın (%33,1)'dir. Yaş olarak en yüksek oran %33,8 ile 30-39 yaş aralığına aitken, en düşük oran ise %3,8 ile 60+ yaş

grubuna aittir. 18-29 yaş aralığında%18,1, 40-49 yaş aralığında ise %27,5 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların 232'si (%72,5) evli, 88'i (%27,5) bekârdır. Eğitim seviyesi açısından lisans mezunlarının ağırlığı daha yüksek (%43,8), ilköğretim (%8,1) ve lisansüstü (%7,5) mezunlarının oranı ise daha düşüktür. Meslek grubu olarak bakıldığında 168 kişi (%52,5) özel sektörde çalışmakta, 65 kişi (%20,3) kamu sektöründe çalışmakta, %19.1 de serbest meslek sahibidir.

Yatırımcıların Finansal Profilleri ve Davranışsal Finans Eğilimleri

Yatırımcıların finansal profillerini tespit etmek için katılımcılara; yatırım araçları hakkındaki bilgi düzeyleri, yatırım aracı tercihlerinin dağılımı, yatırımlarını yaparken dikkate aldıkları bilgi kaynakları ve yaptıkları yatırımlarını ne sıklıkla takip ettiklerine yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara vermiş oldukları cevaplar Tablo 4'de gösterilmektedir.

Buna göre katılımcıların %39.7'sinin 5 yıldan uzun süredir yatırım yaptığı, %46.3'ünün yatırım araçları hakkındaki bilgi seviyesini orta düzeyde olarak nitelendirdiği, %41.3'ünün yatırımlarını hergüntakip ettiği, %31'inin yatırımlarını yaparken bilgi kaynağı olarak aracı kurum tavsiyelerini dikkate aldıkları, sırasıyla altın, döviz, hisse senedi, mevduatın yatırımcılar tarafından en çok tercih edilen yatırım araçları olduğu görülmektedir.

Tablo4: Yatırımcıların finansal profilleri ve frekans tabloları

	Yanıtlar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yatırım Yapma Süreleri	1 Yıldan Az	46	14,4	14,4
	1-3 Yıl	87	27,2	41,6
	3-5 Yıl	60	18,8	60,3
	5 Yıldan Fazla	126	39,7	100
	Toplam	320	100	
Yatırım Araçları Hakkında Bilgi Düzeyi	Az	32	10	10
	Orta	148	46,3	56,3
	İyi	95	29,7	85,9
	Çok İyi	45	14,1	100
	Toplam	320	100	
Yatırımlarını Takip Etme Sıklığı	Hergün	132	41,3	41,3
	Haftada Bir	73	22,8	64,1
	Ayda Bir	78	24,4	88,4
	Diğer	37	11,6	100
	Toplam	320	100	
Yatırımcıların Bilgi Kaynakları	Arkadaş Tavsiyeleri	90	18,8	18,8
	Aracı Kurumlar	148	31	49,8
	Süreli Yayınlar	94	19,7	69,5

	Tv	71	14,9	84,3
	Diğer	75	15,7	100
	Toplam	478	100	
Yatırım Aracı Tercihlerinin Dağılımı	Hisse Senedi	121	16,6	16,6
	Mevduat	114	15,7	32,3
	Döviz	137	18,8	51,1
	Devlet Tahvili	26	3,6	54,7
	Yatırım Fonu	73	10	64,7
	Hazine Bonosu	23	3,2	67,9
	Altın	159	21,9	89,8
	Repo	15	2,1	91,9
	Vadeli İşlem	29	4	95,9
	Diğer	30	4,1	100
	Toplam	727	100	

Bu sonuçlar katılımcıların, yatırım araçları hakkında çok da yeterli bilgiye sahip olmadıkları, bir başka deyişle finansal okuryazarlık oranlarının düşük olduğu, buna karşın aracı kurumlar, süreli yayınlar gibi çeşitli bilgi kaynaklarından yararlanmaya çalıştıkları ve piyasaları yakından takip ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Yatırımcıların davranışsal finans eğilimlerinden etkilenip, etkilenmediklerini tespit etmek amacıyla sorulan sorulara 5'li Likert ölçeğine göre vermiş oldukları cevapların yüzdeleri Tablo 5'da gösterilmektedir. Bu kısımda katılımcılara farklı davranışsal finans eğilimlerine yönelik olarak sorular sorulmuş ve bu durumlar karşısındaki tutumları belirlenmeye çalışılmış ve davranışsal finans eğilimlerinin yatırımcılar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Tablo5: Katılımcıların Davranışsal Finans Eğilimleri (%)

	Finansal yatırım konusunda doğru ve sağlıklı kararlar aldığımı dair kendime güvenim tamdır				
Aşırı Güven Eğilimi (1)	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	33,4	51,6	8,4	4,7	1,9
Aşırı Güven Eğilimi (2)	Bilgilerimin, diğer yatırımcıların bilgilerine göre daha değerli olduğunu düşünürüm				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	13,8	47,5	18,8	19,1	0,9
Aşırı Güven Eğilimi (3)	Yatırımlarımın getirileri daima piyasadaki ortalama getirilerin üzerindedir				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	10,9	53,4	22,5	10,6	2,5
Aşırı İyimserlik Eğilimi (1)	Yatırımlarımın gelecek dönemlerde kazandıracığına olan beklentim güçlüdür				
	Kesinlikle	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle

Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği

	Katılıyorum				Katılmıyorum
	25,9	46,3	17,5	9,4	0,9
Aşırı İyimserlik Eğilimi (2)	Yerel ve uluslararası piyasalarda meydana gelecek ekonomik gelişmelerin pozitif yönlü olacağını düşünüyorum				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	10	37,2	22,5	23,1	7,2
Belirsizlikten Kaçma Eğilimi	Yatırım araçlarıyla ilgili, olumlu performansları ve bilgileri hafızamda tutar ve sonraki yatırımlarıma karar verirken kullanırım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	33,4	57,8	3,8	4,7	0,3
Temsil Etme Eğilimi	Yatırım yapacak olsam, büyük ve tanınmış şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaparım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	19,1	43,8	18,8	12,8	5,6
Kayıptan Kaçınma Eğilimi	Bir yatırım aracından zarar ediyorsam, zararımı karşılayana kadar satmam				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	24,1	42,5	8,1	22,2	3,1
Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	Bir yatırımlım alış maliyetini karşıladığında elimden çıkartırım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	5,3	24,4	16,3	44,7	9,4
Muhafazakarlık Eğilimi	Yatırım araçları ile ilgili düşüncelerimi oluştururken çok dikkatli davranırım ve daha sonra düşüncelerimi kolay kolay değiştirmem				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	25,9	41,3	19,4	10,9	2,5
Hataları Yanlış Değerlendirme Eğilimi	Piyasada yaptığım işlemlerin olumlu sonuçlarında kendi başarımlarım, olumsuz sonuçlarında kötü şansın etkisi olduğunu düşünürüm				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	8,4	32,8	17,5	31,3	10
Sürü Davranışı Eğilimi	Piyasadaki diğer yatırımcıların tercihleri benim için önemlidir ve çoğunluğun kararlarını izlerim				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	13,1	39,1	10,9	29,4	7,5
Kumarbaz Yanılgısı Eğilimi	Bir finansal yatırım aracı, birkaç dönem art arda kazandırıyor, yakın zamanda kaybettirir, birkaç dönem art arda kaybettiriyorsa yakın zamanda kazandırır				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	9,1	36,9	16,6	29,1	8,4
Yanlı Kendine Atfetme Eğilimi (1)	Bir yatırım aracı hakkında sahip olduğum düşünceleri destekleyen bilgilere çok önem veririm				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum

	39,4	44,4	8,8	7,2	0,3
Yanlı Kendine Atfetme Eğilimi (2)	Yatırım aracım zarar etmiş olsa da zamanla zararı telafi edeceğine inanırım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	18,4	46,9	15,3	16,9	2,5
Momentum Eğilimi	Piyananın düşüşe geçtiğini düşünürsem, hisse senedi satışı yaparım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	18,4	30,3	18,4	28,8	4,1
Haber Avcıları Eğilimi	Son günlerde yükselmeye başlayan ve bir süre daha yükseleceğini düşündüğüm hisseleri alırım				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	25	51,6	14,1	8,1	1,3
Demirleme Eğilimi	Daha fazla kazanç getiren yatırım araçları olsa da yatırım aracımı değiştirmem				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	9,4	22,8	20,9	36,6	10,3

Frekans analizine göre kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevapları dikkate alındığında; katılımcılar aşırı güven eğilimini yansıtan sorulara büyük oranda (sırasıyla %85, %61,3 ve %64,3) katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu durum yatırımcıların davranışsal finans eğilimlerinden biri olan "aşırı güven" eğiliminden etkilendiklerini yansıtmaktadır. Katılımcıların verdikleri cevaplardan en fazla etkilendikleri davranışsal finans eğilimlerinin; belirsizlikten kaçınma eğilimi (%91,2), yanlı kendine atfetme eğilimi (%83,8), haber avcılığı eğilimi (%76,6) olduğu görülmektedir. Buna karşın yatırımcılar üzerinde en az etkili olan davranışsal finans eğilimlerinin ise demirleme eğilimi (%32,2) hataları yanlış değerlendirme eğilimi (%41,2) ve kumarbaz yanlılığı eğilimi (%46) olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar yatırımcıların yatırım kararlarını alırken, davranışsal finans eğilimlerinin birçoğundan etkilendiklerini göstermektedir. Dolayısıyla yatırımcılar yatırım kararlarını alırken sadece rasyonel bir biçimde (dışsal faktörlerden soyutlanmış olarak) kararlarını almamakta; çeşitli dışsalfaktörlerin ve davranışsal finans eğilimlerinin etkisi altında kalarak kararlarını almaktadır.

Ankete verilen yanıtlar; aşırı iyimserlik eğilimi, belirsizlikten kaçınma eğilimi, muhafazakârlık eğilimi, hataları yanlış değerlendirme eğilimi, sürü davranışı eğilimi, kumarbaz yanlılığı eğilimi, yanlı kendine atfetme eğilimi, temsil etme eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, aşırı güven eğilimi, momentum eğilimi, haber avcılığı eğilimi yatırımcıların yatırım kararlarını etkilemektedir hipotezlerini desteklemektedir. Buna karşın yatırımcıların kararları üzerinde davranışsal finans eğilimlerinden; pişmanlıktan kaçınma eğilimi ve demirleme eğilimlerinin etkisinin ise düşük olduğu görülmüştür.

Faktör Analizi

Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve yaygın olarak kullanılan çok değişkenli

istatistik tekniklerinden biridir (Kleinbaum vd.,1998, s.601). Bu yöntemde, öncelikle, değişkenler arasındaki maksimum varyansı açıklayan birinci faktör açıklanır, kalan maksimum varyansları açıklamak için ikinci faktör hesaplanır ve bu durum faktör sayısı yeterli güvenilirliğe ulaşmaya kadar devam eder. Faktör analizinde amaç, değişkenleri sınıflandırarak değişken sayısını azaltmaktır. Değişkenler arasında birbiriyle korelasyonu yüksek olanları aynı kategoriye toplayarak, değişken sayısını indirmeye ve analizi sadeleştirmeye yarayan, böylelikle yorumlama kolaylığı sağlayan bir yöntemdir.

Faktör analizinin ilk aşaması veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesidir. Çalışmada veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) yöntemi kullanılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü; gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. Veri seti faktör analizi yapmak için KMO oranının 0.5'in üzerinde olması gerekmektedir.

Tablo 6: KMO and Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,673
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1151,985
	df	153
	Sig.	,000

Tablo 6'da testin sonucu %67,3 (,673)'dür. Bu değer > 0,50 olduğundan dolayı veri setinin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir.

Faktör Sayısının Belirlenmesi

Faktör sayısını belirlemek için farklı yöntemler kullanılabilir. Bunlardan biri özdeğer istatistiği (Eigenvalues)'dir. Çalışmada bu yöntemden faydalanılarak hesaplanan faktör sayısı 6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Bileşen	İlk Özdeğerler			Döndürülmüş Değerler		
	Toplam	Varyans yüzdesi	Kümülatif %	Toplam	Varyans yüzdesi	Kümülatif %
1	3,660	20,336	20,336	2,241	12,452	12,452
2	1,836	10,197	30,533	1,896	10,532	22,984
3	1,539	8,552	39,086	1,835	10,194	33,178
4	1,416	7,867	46,953	1,681	9,337	42,515
5	1,207	6,705	53,658	1,629	9,049	51,564
6	1,056	5,865	59,522	1,432	7,958	59,522
7	,923	5,127	64,650			
8	,836	4,645	69,295			
9	,784	4,355	73,649			
10	,720	3,999	77,648			
11	,671	3,728	81,375			

12	,638	3,546	84,922			
13	,617	3,430	88,351			
14	,539	2,993	91,345			
15	,472	2,622	93,966			
16	,411	2,284	96,251			
17	,389	2,163	98,413			
18	,286	1,587	100,000			

Özdeğer istatistiği 1< olan 6 faktör belirlenmiştir. Birinci faktör varyansın %12,45'sini, ilk iki faktör %22,98'ünü, altı faktör ise varyansın %59,52'sini açıklamaktadır.

Rotasyon Aşaması

Rotasyon aşamasının amacı; kavramsal anlamlılığın ve faktörlerin daha iyi yorumlanmasının sağlanmasıdır. Rotasyon (ya da faktör döndürme) aşamasında yeni faktörler belirlenmez, hangi değişkenlerin, hangi faktörlerle daha fazla ilişkili olduğunu gösteren bir yapı belirlenerek yorumlamalar yapılır. Elde edilen değişken değerleri hangi faktörde daha büyük değere sahip ise o faktörle yakın ilişki içerisindedir. Faktör ağırlığının 0,30 ve üzeri değerlerde çıkması oldukça iyi kabul edilmektedir (Hair vd., 1998, s.385).

Tablo 8:Döndürülmüş Faktör Matrisi

	Bileşenler					
	1	2	3	4	5	6
(A)	,677					
(B)			,725			
(C)	,479					
(D)					,693	
(E)		,741				
(F)	,638					
(G)		,785				
(H)		,478				
(I)				,704		
(K)						,830
(L)			,643			
(M)						,591
(N)				,619		
(O)	,685					
(P)			,639			
(R)					,679	
(S)				,485		
(T)	,519					

Yukarıdaki tabloda değişkenlerin; faktörlerin altındaki ağırlıkları (değişkenler ile faktörler arasıkorelasyon katsayıları) verilmektedir. Örneğin (A) değişkeni, en yüksek değerini birinci faktör altında almaktadır. Buradan yola çıkarak değişkenler gruplandırıldığında;

Faktör 1: A,C,F,O,T,

Faktör2:E,G,H

Faktör3:B,L,P

Faktör4:I,N

Faktör5:D,R

Faktör6:K ve M şeklinde oluşmuştur ve birbirleriyle anlamlı bir ilişki içerisindedir.

Faktör Değişkenlerinin İsimlendirilmesi

Basitleştirmek için gruplandırılan faktörlerdeki değişkenlere verilen simgesel harfler şu şekildedir:

Faktör 1'e dahil olan değişkenler

A:Aşırı Güven Eğilimi; S: Aşırı Güven Eğilimi 2; O: Aşırı Güven Eğilimi 3; C: Demirleme Eğilimi; F:Aşırı İyimserlik 1; T:Aşırı İyimserlik Eğilimi 2;

Faktör 2'e dahil olan değişkenler

E:Hataları Yanlış Değerlendirme Eğilimi; G:Kumarbaz Yanılgısı; H:Momentum Eğilimi

Faktör 3'e dahil olan değişkenler

B:Kayıptan Kaçınma Eğilimi; L:Muhafazakârlık; P:Temsil Etme Eğilimi

Faktör 4'e dahil olan değişkenler

I: Yanlı Kendine Atfetme 1; N:Yanlı Kendine Atfetme 2;

Faktör 5'e dahil olan değişkenler

D:Belirsizlikten Kaçma Eğilimi; R:Haber Avcıları Eğilimi

Faktör 6'ya dahil olan değişkenler

K:Sürü Davranışı Eğilimi; M:Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi

Aynı zamanda bu simgesel harfler; yatırımcılara sorulan sorulardaki davranışsal finans eğilimlerini temsil etmektedir.

T Testi

T testi farklı iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından bir fark olup olmadığını tespit amacıyla kullanılır. Ayrıca bu test, farklı iki grup verinin ortalamaları arasında önemli derecede bir fark olup olmadığını istatistiksel olarak belirlemektedir.

Yatırımcıların cinsiyetleri ile faktör analizi sonucu elde edilen davranışsal finans eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı t testi yöntemiyle analiz edilmiştir. %95 güven aralığındasig. değerinin 0.05'den küçük olması grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Davranışsal finans eğilimlerinin cinsiyete göre değişip değişmediğine bakacak olursak:

H₀: Davranışsal finans eğilimleriyle,cinsiyet arasında anlamlı bir fark yoktur

H₁: Davranışsal finans eğilimleriyle,cinsiyet arasında anlamlı bir fark vardır

Tablo9: Bağımsız İki Örnek T-Testi Sonuçları

	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)
Faktör 1	,024	,877	-,351		,726
			-,352	211,11	,725
Faktör 2	8,705	,003	-2,499		,013
			-2,364	181,71	,019
Faktör 3	19,726	,000	2,770		,006
			3,099	279,73	,002
Faktör 4	3,715	,055	,970		,333
			1,019	238,60	,309
Faktör 5	4,989	,026	1,930		,054
			2,042	243,42	,042
Faktör 6	,004	,953	,041		,968
			,040	196,17	,968

Tablo 9'daki faktörler tek tek incelendiğinde; Faktör 1-4-5-6'ya dahil olan davranışsal finans eğilimlerinin cinsiyet faktöründen etkilenmediklerini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle bu eğilimler cinsiyete göre değişmemektedir. Faktör 2 (sig2 değeri 0,013) ve faktör 3'e (sig2 değeri 0.006) dahil olan davranışsal finans eğilimlerinde ise bu faktörlere dahil olan davranışsal finans eğilimleriyle, cinsiyet arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Varyans Analizi (Anova Testleri)

Varyans analizi ikiden fazla ortalama arasında anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak amacıyla,diğer bir deyişle aralarındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak için kullanılan bir başka analiz yöntemidir. İki'den fazla ortalamanın karşılaştırılması gereken bazı durumlarda t testini kullanmak sorun teşkil edebileceği için varyans analizi tercih edilmektedir. Bu aşamada çalışmanın çok uzamaması adına davranışsal finans faktörleri ile yaş, eğitim durumu, meslek değişkenlerinin birbirlerinden etkilenme ya da etkilenme durumu anlamında dikkate değer bulguları olanlar aşağıda gösterilmiştir.

Davranışsal Finans Faktörleriyle Yatırımcıların Eğitim Durumları Arasındaki İlişki

Önceden gruplandırılan altı faktör ile yatırımcıların eğitim durumları arasındaki bağlantının ne yönde olduğunu tespit etmek için çoklu anova testi uygulanmıştır.

Tablo 10: Faktör 1 ile Eğitim Durumu Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Bağımlı Değişken	Eğitim Düzeyi 1	Eğitim Düzeyi 2	MeanDifference 1-2	Std. Error	sig
Faktör1	İlköğretim	Lise	-,3880721	,22520059	,421
		Ön Lisans	-,4358135	,24120337	,371
		Lisans	-,2308630	,21303532	,815
		LisansÜstü	-,5015003	,28238457	,389
	Lise	İlköğretim	,3880721	,22520059	,421
		Ön Lisans	-,0477413	,17984151	,999
		Lisans	,1572091	,13981398	,794
		LisansÜstü	-,1134281	,23217439	,988
	Ön Lisans	İlköğretim	,43581350	,24120337	,371
		Lise	,04774133	,17984151	,999
		Lisans	,20495049	,16435240	,724
		LisansÜstü	-,0656868	,24772709	,999
	Lisans	İlköğretim	-,2308630	,21303532	,815
		Lise	-,1572091	,13981398	,794
		Ön Lisans	,2049504	,16435240	,724
		LisansÜstü	-,2706373	,22039439	,735
Lisans Üstü	İlköğretim	,50150031	,28238457	,389	
	Lise	,11342814	,23217439	,988	
	Ön Lisans	,06568681	,24772709	,999	
	Lisans	,27063730	,22039439	,735	

Not:Sig değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olan değerler, anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Tablo 10'deki değerlere göre faktör1 ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Bu durum yatırımcıların, faktör1içerisinde yer alan davranışsal finans eğilimlerinden, eğitim düzeyleri fark etmeksizin etkilenebildiklerini göstermektedir.

Tablo 11:Faktör5 ile Eğitim Durumu Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Bağımlı Değişken	Eğitim Düzeyi 1	Eğitim Düzeyi 2	MeanDifference (1-2)	Std. Error	Sig.
Faktör 5	İlköğretim	Lise	,75838140*	,21433783	,004
		Ön Lisans	1,06363834*	,22956870	,000
		Lisans	1,16392571*	,20275936	,000
		Lisans Üstü	1,20732805*	,26876349	,000

Not:Sig değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olan değerler, anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Buna karşın Tablo 11 incelendiğinde faktör 5'de yer alan davranışsal finans eğilimlerinden etkilenen ilköğretim mezunu yatırımcılar ile lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitime sahip olan yatırımcılar arasında anlamlı farklar olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla faktör 5'e dahil olan davranışsal finans eğilimlerinin, eğitim durumuyla ilişkili olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi ilköğretim olan yatırımcılar ile diğer

yatırımcıların tercihleri arasında farklılık vardır. Dolayısıyla belirsizlikten kaçma ve haber avcılığı bağlamında ilköğretim mezunlarının davranışları diğer eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.

Davranışsal Finans Faktörleriyle Yatırımcıların Yaşları Arasındaki İlişki

Davranışsal finans faktörlerinden faktör 1 ve faktör 2'de yer alan eğilimler ile yatırımcıların yaşları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını gösteren çoklu anova testlerinin sonuçları Tablo 12'de görülmektedir.

Tablo 12: Faktör1 ile Yaş Aralığı Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Bağımlı Değişken	Yaş Grubu 1	Yaş Grubu 2	MeanDifference 1-2	Std. Error	Sig.
Faktör 1	18-29	30-39	,523025*	,157778	,009
		40-49	,444629	,163923	,054
		50-59	,334646	,183281	,360
		60+	-,653117	,307372	,212
	30-39	18-29	-,523025*	,157778	,009
		40-49	-,078396	,139185	,980
		50-59	-,188379	,161535	,771
		60+	-1,17614*	,294922	,001
	40-49	18-29	-,444629	,163923	,054
		30-39	,078396	,139185	,980
		50-59	-,109982	,167543	,965
		60+	-1,09774*	,298255	,003
	50-59	18-29	-,334646	,183281	,360
		30-39	,188379	,1615359	,771
		40-49	,1099829	,1675430	,965
		60+	-,987763*	,309317	,013
	60+	18-29	,653117	,307372	,212
		30-39	1,17614*	,294922	,001
		40-49	1,09774*	,298255	,003
		50-59	,987763*	,309317	,013

Not:Sig değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olan değerler, anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Tablo 12 incelendiğinde faktör 1 ile çeşitli yaş gruplarında yer alan yatırımcıların karşılaştırılması sonucunda; genç ve orta yaş üstü diyebileceğimiz gruplar ile diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Başka bir deyişle bu gruplarda aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, demirleme eğilimi bakımından diğer gruplara göre anlamlı farklar olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 13:Faktör2 ile Yaş Aralığı Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Faktör 2	Yaş grubu 1	Yaş grubu 2	MeanDifference 1-2	Std.error	Sig
	60+	18-29	1,25834*	,308725	,001

Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği

		30-39	-1,07884*	,296221	,003
		40-49	-,998570*	,299568	,008
		50-59	-,728670	,3106795	,134

Not:Sig değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olan değerler, anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde Tablo 13’de faktör 2’de yer alan davranışsal finans eğilimleri için 60 yaş üstü yatırımcılar ile diğer yaş gruplarındaki yatırımcılar arasında anlamlı farklar olduğu gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle 60 yaşüstü yatırımcılar ile diğer yaş gruplarındaki yatırımcılar arasında; hataları yanlış değerlendirme eğilimi, kumarbaz yanılıgısı eğilimi, momentum eğiliminden etkilenme olarak farklar sözkonusudur. Dolayısıyla gerek faktör 1 gerekse faktör 2’ye dahil olan davranışsal finans eğilimleri için 60 yaşüstü grupta yer alan yatırımcılar ile diğer yaş grubunda yer alan yatırımcılar arasında farklar olduğu görülmektedir.

Davranışsal Finans Faktörleriyle Yatırımcıların Meslek Dağılımları Arasındaki İlişki

Tablo 14’de aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi ve demirleme eğilimi ile yatırımcıların meslekleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını gösteren çoklu anova testlerinin sonuçları verilmektedir.

Tablo14:Faktör1 ile Meslek Dağılımı Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Bağımlı Değişken	Meslek 1	Meslek 2	MeanDifference 1-2	Std. Error	Sig.
Faktör 1	Özel Sektör	Kamu	-,508043*	,1417281	,004
		Serbest Meslek	-,1850604	,1450399	,706
		Öğrenci	-,829000*	,246942	,008
		Çalışmıyor	-,761070	,331971	,150
	Kamu	Özel Sektör	,508043*	,141728	,004
		Serbest Meslek	,322983	,172962	,337
		Öğrenci	-,320955	,264311	,743
		Çalışmıyor	-,253027	,345086	,949
	Serbest Meslek	Özel Sektör	,185060	,145039	,706
		Kamu	-,322983	,172962	,337
		Öğrenci	-,643939	,266101	,113
		Çalışmıyor	-,576010	,346459	,459
	Öğrenci	Özel Sektör	,829000*	,246942	,008
		Kamu	,320956	,264311	,743
		Serbest Meslek	,643939	,266101	,113
		Çalışmıyor	,067929	,399972	1,000
	Çalışmıyor	Özel Sektör	,761070	,331971	,150
		Kamu	,253027	,345086	,949
		Serbest Meslek	,576010	,346459	,459

		Öğrenci	-,067929	,399972	1,000
--	--	---------	----------	---------	-------

Not:Sig değeri 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olan değerler, anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Buna göre aşırı güven eğilimi, demirleme eğilimi ve aşırı iyimserlik eğilimlerinden etkilenen yatırımcılardan, özel sektörde çalışanların, diğer sektörlerde çalışan yatırımcılardan farklı tercihler yaptığı sonucuna ulaşılabilir. Sig. değerlerine bakıldığında özel sektörde çalışanlar ile diğer sektörlerde çalışan yatırımcıların karşılaştırmalı değerleri 0.05 değerinin altında olması özel sektör çalışanlarının aşırı güven, aşırı iyimserlik ve demirleme eğilimlerinden, diğer sektörlerde çalışan yatırımcılara göre daha farklı etkilendiklerini göstermektedir.

Sonuç

Bireylerin kararlarını alırken her zaman rasyonel davranmadıklarından hareketle çeşitli davranışsal finans modelleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu modeller çerçevesinde psikolojik, bilişsel ve çevresel unsurların yatırımcıların karar alma süreçlerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle rasyonel kararların alınması gereken durumlarda yatırımcıların hangi faktörlerin etkisi altında kalarak, rasyonellikten uzak, yanlış kararlara nasıl yönlendiklerini bilmeleri kendileri açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma Aydın ilindeki yatırımcıların, yatırım kararları üzerinde davranışsal finans eğilimlerinin etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılmış ve 320 katılımcıya anket uygulanmıştır. Anketlerin sosyo-demografik sonuçlarına göre; ankete katılanların %66.9'unu erkekler, %33.1 kadınlar, %33.8'ini 30-39 yaş aralığındakiler, %43.8'ini lisans mezunları, %52.5'ini özel sektörde çalışanlar oluşturmaktadır. Ankete katılanların yarısından fazlasının yatırım araçları hakkında az ya da orta seviyede bilgi sahibi olduğu (düşük finansal okuryazarlık oranı ile paralel bir sonuç), yaptıkları yatırımlarını sürekli takip ettikleri (%41.3'ü her gün) ve katılımcıların yatırım aracı olarak sırasıyla altın, döviz ve hisse senetlerini tercih ettikleri gözlenmiştir.

Anket verilerinden elde edilen sonuçlara göre, Aydın ilindeki katılımcıların yatırım kararlarını alırken çeşitli davranışsal finans eğilimlerinden etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Davranışsal finans eğilimlerini ölçmek amacıyla 5'li Likert ölçeğinde kurulan önermeler frekans analiziyle değerlendirildiğinde yatırımcıların; aşırı güven, aşırı iyimserlik, temsil etme, kayıptan kaçınma, belirsizlikten kaçma, muhafazakarlık, hataları, yanlış değerlendirme, sürü davranışı, kumarbaz yanılıgısı, yanlış kendine atfetme, momentum ve haber avcılığı eğilimlerine pozitif yönde reaksiyon verdikleri buna karşın pişmanlıktan kaçınma ve demirleme eğilimlerine verdikleri tepkilerin ise zayıf kaldığı görülmüştür. Ayrıca aşırı güven eğilimi, demirleme eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, yanlış kendine atfetme eğilimi, belirsizlikten kaçma eğilimi haber avcılığı, pişmanlıktan kaçma eğilimi ve sürü davranışı eğilimi cinsiyete göre farklılık göstermezken; hataları yanlış değerlendirme eğilimi, kumarbaz yanılıgısı, momentum eğilimi, muhafazakarlık eğilimi, temsil etme eğilimi ve kayıptan kaçınma eğilimi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Faktör ve varyans analizlerinden elde edilen bulgulara göre; aşırı güven eğilimi, demirleme eğilimi ve aşırı iyimserlik eğilimi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Bu durum yatırımcıların bu davranışsal finans eğilimlerinden eğitim

düzeyleri fark etmeksizin etkilenebildiklerini göstermektedir. Buna karşın belirsizlikten kaçma eğilimi, haber avcılığı eğiliminde, ilköğretim mezunu yatırımcılar ile diğer eğitim düzeyine sahip yatırımcılar farklılık göstermektedir. Yaş faktörü açısından da 60 yaş üstü yatırımcılar ile diğer yaş gruplarındaki yatırımcılar arasında anlamlı farklar olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca özel sektör çalışanlarının aşırı güven, aşırı iyimserlik ve demirleme eğilimlerinden, diğer sektörlerde çalışan yatırımcılara göre daha farklı etkilendikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar; Aydın ilindeki yatırımcıların yatırım kararlarını alırken rasyonel davrandıklarına inanmalarına rağmen; yatırım kararlarında bazı sosyo-demografik, psikolojik faktörlerin ve davranışsal finans eğilimlerinin etkisi altında kalarak kararlar aldıklarını, bu anlamda davranışsal finans eğilimlerinin birçoğundan etkilendiklerini göstermektedir. Bu genel sonuç daha önce yapılan çalışmalar ile uyurken, buna karşın bazı çalışmalardan farklı olarak kimi davranışsal finans eğilimlerinin, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve meslek grubu ile arasında anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin bazı davranışsal finans eğilimlerinden etkilenen ilköğretim mezunu yatırımcılar ile diğer eğitim seviyesine sahip yatırımcılar arasında, 60 yaş üstü yatırımcılar ile diğer yaş gruplarındaki yatırımcılar arasında, özel sektörde çalışan yatırımcılar ile diğer sektörlerde çalışan yatırımcılar arasında anlamlı farklar olduğu gözlemlenmiştir. Bunun altında yatan sebebin; yaşa göre, eğitim seviyesine göre ve mesleğe göre yatırımcılar arasındaki risk alma düzeylerinin ve çeşitli davranışsal unsurların farklılığı olduğu düşünülebilir.

Davranışsal finans eğilimlerinin etkisi altında alınan kararların zaman zaman yatırımcıların zarar etmesine neden olabileceğinden hareketle, yatırımcıların kararlarını alırken rasyonel, matematiksel geçerliliği olan niceliksel unsurlara da ağırlık vermeleri daha yararlı olacaktır. Gelecekteki çalışmalarda davranışsal finans eğilimlerinden; kontrol illüzyonu eğilimi, bilişsel çatışma eğilimi, çerçeveleme eğilimi, doğrulama eğilimi, geri dönüş eğilimi, hâkimiyet yanlılığı eğilimi, öz-kontrol eğilimi, gibi eğilimleri de kapsayacak daha geniş çaplı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca rasyonel kararlar alan yatırımcılar ile davranışsal finans eğilimlerinin etkisiyle karar alan yatırımcıların başarılarının karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar da yapılabilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ZD (%60), UE (%40)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ZD (%70), UE (%30)

Veri Analizi | Data Analysis: ZD (%60), UE (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: ZD (%60), UE (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ZD (%60), UE (%40)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Alalwani, M., ve Dayı, F. (2019). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Irak Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir Uygulama. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 8(4), 3289-3313.
- Altay, E. (2007, Ekim). İMKB'de Piyasa Yönünde Sürü Psikolojisinin İncelenmesi. 11. Ulusal Finans Sempozyumu, Zonguldak.
- Arslan, E., ve Boztosun, D. (2022). Demografik Faktörler ve Davranışsal Finans: Bireysel Yatırımcılar Üzerine Bir Araştırma, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 30-46.
- Atak, O. ve Kutukız, D. (2021). Davranışsal Finans Eğilimlerinin, Bireysel Yatırımcıların Yatırım Tercihlerine ve Yatırımlarda Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarına Göre Karşılaştırılması: Muğla İlindeki Turizm İşletme Yöneticileri Üzerinde Bir Uygulama, *Turizm Akademik Dergisi*, 8 (1), 231-248.
- Ateş, A. (2007). *Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aytekin, Y.E., ve Aygün, M. (2016). Finansta Yeni Bir Alan "Davranışsal Finans", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 143-156.
- Baker, M., ve Wurgler, J. (2007). Investor Sentiment In The Stock Market, *Journal Of Economic Perspectives*, 21(2), 129-152.
- Barak, O. (2008). İMKB'de Aşırı Reaksiyon Anomalisi ve Davranışsal Finans Modelleri Kapsamında Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 207-229.
- Barberis, N., ve Thaler, R. (2003). A Survey Of Behavioral Finance, *Handbook of the Economics of Finance*, (1), 1053-1128.
- Barberis, N. Shleifer, A. ve Vishny, R. (1998). A Model of Investor Sentiment. *Natural Bureau of Economic Research Nber Working Paper Series*, No: 5926, 313, 1-42.
- Böyükaslan, A. (2012). *Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararlarına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Afyonkarahisar Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Çiftçi, A. (2017). *Finansal Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Şanlıurfa İli Merkez İlçeleri Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Döm S. (2003). *Yatırımcı Psikolojisi İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ede, M. (2007). *Davranışsal Finans ve Bireysel Yatırımcı Davranışları Üzerine Ampirik Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

- Ergör, Z.B. (2017). Yatırımcı Davranışları ve Karar Vermede Çerçeveleme Etkisi: Türkiye’de Yaşayan Karar Vericiler Üzerine Bir Çalışma, *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(11), 8-20.
- Gervais, S., ve Odean, T. (2007). Learning to Be Overconfident, *The Review of Financial Studies*, 14(1), 1-27.
- Gül, M., Ekşi, İ., ve Sürme, M. (2017). Davranışsal Finans Açısından Altın Yatırımcılarının Davranışlarının İncelenmesi: Gaziantep Örneği, *Maliye ve Finans Yazıları*, (108), 143-165.
- Gümüş, F. B., Koç, M., ve Agalarova, M. (2013). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararları Üzerinde Etkili Olan Demografik ve Psikolojik Faktörlerin Tespiti Üzerine Bir Çalışma, *Türkiye ve Azerbaycan Uygulaması. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6), 71-93.
- Hair, J.F., Anderson, R.F., Tatham, R.L., ve Black, W.C., (1998). *Multivariate Data Analysis*, Delhi: Fifth Edition, Pearson Education.
- Hong, H. ve Stein, J. (1999). A Unified Theory of Underreaction, Momentum Trading and Overreaction in Asset Markets. *Journal of Finance*, 6, 2143-2184.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Kahneman, D., ve Riepe, M.W. (1998). Aspects of Investor Psychology, *Journal of Portfolio Management*, 24(4), 52-65.
- Karan, M.B. (2004). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kendirli, S., ve Kaya, A. (2016). Davranışsal Finans Yaklaşımı İle Çorum ve Yozgat İllerindeki Yatırımcıların Karşılaştırması, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 225-254.
- Kleinbaum, D.G., Kupper, L.L., Miller, K.E., ve Nizam, A. (1998) *Applied Regression Analysis and Other Multivariable Methods*, California: Duxbury Press, Pacific Grove.
- Küçük, A. (2014). Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından Ele Alınması: Osmaniye Örneği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 6(11), 104-122.
- Küçüksille, E., Özmutaf, N.M., ve Mizrahi, R. (2016). The Overconfidence Perceptions of Individual Investors in Concept of Socio Demographic Factors: Evidence From Izmir, *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 21(3), 1033- 1041.
- Nofsinger, J.R. (2002). *The Psychology of Investing*. New Jersey: Pearson Education Publication.
- Nofsinger, J.R. (2014). *Yatırım Psikolojisi*, Çev. Sümeyra Gazel. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özer, A., ve Korkulutaş, D. (2018). Yatırımcıların Duygusal ve Bilişsel Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Erzincan İli Uygulaması, *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 9(18), 391-420.

- Öztopçu, D., ve Aytekin S., (2017) Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi ve Balıkesir İlinde Bir Uygulama, *Akademik Bakış Dergisi*, (61), 456-476.
- Pompian, M. (2006). *Behavioral Finance and Wealth Management*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Sektioğlu, İ.,ve Sezgin, A. (2022). Finansta Rasyoneliteden İrrasyonaliteye: Kavramsal Bir Çerçeve, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 57-65.
- Sümer, E., ve Aybar, Ş. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin, Finansal Piyasaları Açıklamadaki Yetersizliği ve Davranışsal Finans, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 75-84.
- Taner, B., ve Akkaya, G.C. (2005). Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 47-54.
- Tekin, B. (2018). Davranışsal Kurumsal Finans Bağlamında Çıpalama (Dayanak Noktası) Önyargısının Finansal Kararlardaki Etkisi, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 101-115.
- Tufan, E. (2008). *Davranışsal Finans*, Ankara: İmaj Yayınevi.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2011-2028

**The Mediating Role of Perceived Organizational
Punishment in the Relationship Between Ethical
Values and Cyberloafing**

Etik Değerler ile Sanal Kaytarma İlişkisinde
Algılanan Örgütsel Cezanın Aracı Rolü

Video Link: https://youtu.be/vGE2l_AkAbI

Aysen ARDA

Dr, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dr, İstanbul Ticaret University, Social Sciences Institutes
aysenozdemirarda@gmail.com / ORCID: 000-0002-8534-1802

Yahya FİDAN

Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Prof., İstanbul Ticaret University, Faculty of Business
yfidan@ticaret.edu.tr / ORCID: 000-0002-5012- 3629

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 07.11.2022
Yayın Tarihi / Published : 04.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atf/Cite as: Arda, A. & Fidan, Y. (2022). The Mediating Role of Perceived Organizational Punishment in the Relationship Between Ethical Values and Cyberloafing . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2011-2028 . doi: 10.15869/itobiad.1126827

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aysen ARDA ve Yahya FİDAN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

The Mediating Role of Perceived Organizational Punishment in the Relationship Between Ethical Values and Cyberloafing *

Abstract

The purpose of this study is to investigate the mediating role of perceived organizational punishment in the relationship between ethical values and cyberloafing. To this end, correlational survey model was used. In the study, data were collected from 784 teachers through random sampling. Data were collected through survey technique. The questionnaire form includes demographic information form, ethical values scale, cyberloafing scale, and perceived organizational punishment scale. The obtained data were subjected to descriptive statistical analysis, correlation analysis, and structural equation modelling. The study found that ethical values have a significant, negative effect on cyberloafing and a significant, positive effect on perceived organizational punishment. Furthermore, perceived organizational punishment was determined to have no significant effect on cyberloafing and no mediation effect in the relationship between ethical values and cyberloafing.

Keywords: Ethic, Ethical Values, Cyber Loafing, Perceived Organizational Punishment, Teachers

Etik Değerler ile Sanal Kaytarma İlişkisinde Örgütsel Cezanın Aracı Rolü **

Öz

Bu çalışmanın amacı, etik değerler ile sanal aylıklık arasındaki ilişkide algılanan örgütsel cezanın aracı rolünü araştırmaktır. Bu amaçla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada 784 öğretmenden tesadüfi örneklem yoluyla veri toplanmıştır. Veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket formunda demografik bilgi formu, etik değerler ölçeği, sanal aylıklık ölçeği ve algılanan örgütsel ceza ölçeği yer almaktadır. Elde edilen veriler betimsel istatistiksel analiz, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modellemesine tabi tutulmuştur. Çalışma, etik değerlerin sanal kaytarma üzerinde anlamlı, olumsuz bir etkisi olduğunu ve algılanan örgütsel ceza üzerinde anlamlı, olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Ayrıca algılanan örgütsel cezanın sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve etik değerler ile sanal kaytarma ilişkisinde aracılık etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik Değerler, Siber Aylıklık, Örgütsel Ceza Algısı, Öğretmenler

* Ethics Committee Decision was taken with the decision of Istanbul Commerce University Rectorate dated 30.03.2020 and numbered 65836846-044.

** İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörlüğü 30.03.2020 Tarih , 65836846-044 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Introduction

Technology has increasingly become an indispensable part of people's lives. Today, individuals of almost all ages have at least one smart device, tablet, or computer connected to the internet. People's connection with these technological tools, which offer countless conveniences, is increasing gradually. This is true for workplaces, too. Many workplaces have a technology-oriented work environment, and with technology, people can work independently of the place. Thanks to technology, the speed of doing things has increased tremendously. In recent years, schools have become more technologically equipped as well. Out-of-school distance education opportunities have also increased a lot. Although the rapid development of technology in recent years makes our lives easier, it also causes some negativities. Cyberloafing is one of these negativities. Cyberloafing, which means that employees browse the internet for personal purposes during work hours (Blanchard & Henle, 2008), causes problematic internet use and reduces productivity in the workplace, and, in a managerial sense, it becomes increasingly difficult to prevent cyberloafing (Garret & Danziger, 2008: 289). It is considered that employees' ethical values and organizational punishment perceptions may be determinative of their display of cyberloafing behaviour. Ethical values refer to behavioural patterns that people develop about how and in what way they should behave or make decisions within the scope of responsibility and certain rules (Bayram, 2018: 234). In the context of workplaces, the concept of punishment, which arises when certain rules are violated, involves the exposure of the employee to a behaviour that they do not like and do not want. It is assumed that the employee will give up their undesirable behaviour freely and will not repeat these behaviours again, rather than encountering a situation that they do not like (Akçit, 2011: 17). Cyberloafing is considered as an inefficient and counterproductive behaviour that negatively affects the organization and is not desirable to be displayed by employees (Robinson & Bennett, 1995: 560). In this context, it is thought that ethical values will have a negative effect on cyberloafing, and perceived organizational punishment will play a mediating role in this relationship.

The concept of ethics, which derives from the Greek word "ethos", refers to the search for a good "way of being", a wise course of action (Pieper, 1999: 30). The concept of ethics suggests that the good and the right should be comprehended by individuals, and the goals should be established within this framework, pointing to the integration of individuals' moral experiences with their values in life (Cooper, Leung, Dellaportas, Jackling, Wong, 2008: 412). In another definition, the concept of ethics is integrated with the concepts of truth, justice, and honesty and defined as the judgments and beliefs that individuals develop for evaluating the wrongs and rights that affect others (Mosley, Paul, & Leon, 1996). These judgments and beliefs are the rules that determine people's behaviours and direct their social lives. Ethics is accepted as the set of values that form the basic structure of interpersonal relations (Cooper et al., 2008: 412). Ethical values derived from basic values refer to behavioural patterns that people develop about how and in what way they should behave or make decisions within the scope of responsibility and certain rules (Bayram, 2018: 234). Ethical values are a set of rules that help distinguish between the right and the wrong by determining the behaviours. It is a guiding factor in the decisions to be taken. The concepts of ethics and value are often used together in the literature as complementary concepts. Ethical values are accepted as

internal driving forces that lead people to certain behaviours. It is considered that people with certain ethical values have similar behaviours. While establishing ethical values was not a necessity for organizations before, it has now become an indispensable element for success in terms of human resources.

Punishment is a negative approach to reduce an undesirable behaviour and to prevent that behaviour from occurring again. The basis of imposing punishment is to provide management effectiveness with the power of rule and to emphasize the legal judgment. The concern of management is to ensure full compliance with the rules and how to eliminate a crime that has emerged. Violation of the rules is perceived as wilful and selfish (Barron, 1996: 171). If an employee is lazy, does their job poorly, or prevents things from getting done, the manager may consider warning, punishing, or even firing them. Punishment involves the employee's exposure to a behaviour that they do not like and do not want. It is assumed that the employee will give up their undesirable behaviour freely and will not repeat these behaviours again, rather than encountering a situation that they do not like. When punishment is considered as a motivational tool, its positive aspects emerge. It provides an insight into what kind of sanctions the employees will face in undesirable situations. Perceived organizational punishment is a deterrent element for individuals. Perceived organizational punishment is the belief of the employee in the negative feedback that is to be given to them because of their undesirable behaviours reducing their productivity in the organization and has the power of sanction (Akçit, 2011: 17). Perceived organizational punishment is defined as individuals' belief that they will be punished if they do not comply with certain rules existing in the organization they are in and affiliated with or if they act in ways that will harm that organization.

Literature Review

Cyberloafing has become a topic of interest in recent years with the increase in digitalization and internet use. Many definitions have been made for cyberloafing, which has been studied with many different variables. In a general sense, cyberloafing is the employee's use of the internet systems that are offered for work purposes for personal purposes and thus wasting their time while at work by pretending to be working via computer and internet (Yıldız, Yıldız, & Ateş, 2015: 57). It is the use of the internet to which employees are connected through mobile technology devices for the realization of personal goals in matters not related to work during work hours (Örücü & Özudogru, 2015: 6). It includes receiving, sending-reading e-mails, visiting sports, news, financial and adult sites, chatting through messaging programs, online social media platforms and virtual communities, shopping, and aimlessly surfing the internet, briefly any technology uses that are not related to work during work hours (Chen, Ross, & Yang, 2011: 195). These kinds of activities mean that human resources act contrary to the terms of the contract under which they work in the organization. Researchers have divided cyberloafing into two dimensions: (1) minor cyberloafing, which includes actions such as sending/receiving personal e-mails and visiting news, financial and sports sites, (2) serious cyberloafing, which includes online gambling, downloading music, and accessing adult sites. Serious cyberloafing, one of the dimensions of cyberloafing, causes legal problems (e.g., copyright, fees for accessing sites, rate differences) in workplaces, and some punishments and sanctions become possible for employees and organizations. Minor cyberloafing, the other dimension of cyberloafing, is not penalized, does not

constitute a crime, and is mostly ignored (Blanchard & Henle, 2008: 1070). In other words, it is a dimension of cyberloafing with no notable negative aspects. The rate of internet use for non-work purposes in work environments and the loss of time caused by this are also studied. The research carried out by Sharma and Gupta in 2004 reports the rate of internet use for non-work purposes within work hours as approximately 50% (Sharma & Gupta 2004: 76). The study conducted by in the USA in 2013 found approximately 56% of the internet use time during work hours to be for non-work purposes (MySammy, 2013). Such uses are a serious loss of efficiency for organizations, which are faced with high costs because of them (Örücü & Yıldız, 2014: 100). In the early 2000s, the total annual cost of cyberloafing to businesses in the USA alone was stated to be 178 billion dollars (Saalfeld, 2005: 70). Considering that the cost of cyberloafing to businesses has been quite high and increasing more in recent years, research on this subject is important for preventing it. Apart from all the negative effects of cyberloafing, some studies have emphasized certain positive effects such as providing employees with information on different subjects and allowing them to take a break from work and have a rest. It is stated that cyberloafing allows employees to improve their creativity and multidimensional thinking ability (Anandarajan, Devine, & Simmers, 2004: 67). It is also noted that cyberloafing should not be considered as a completely negative behaviour and that when it is effectively controlled, the internet can bring positive features such as innovation, creativity, and versatility to employees (Balenger & Van Slyke, 2002: 65). With this aspect, cyberloafing is deemed positive for employees to relax and be motivated to work again. Another study on cyberloafing (Arda & Fidan, 2021) detected some relationships between cyberloafing and dimensions of personality. That study revealed negative and significant relationships between cyberloafing and the extraversion and conscientiousness dimensions of personality (Arda & Fidan, 2021: 192). As the values of extraversion and conscientiousness increased, a significant decrease occurred in the level of cyberloafing.

In the study examining the relationships between ethical values, ethical code awareness and organizational commitment (Seyedin, 2013: 1), it was seen that the ethical values score is higher in organizations that are aware of the ethical code than in organizations that are not aware of it. It was stated that when the participants were aware of the existence of the ethical code in the workplace, they showed a high level of organizational commitment. In another study, it was revealed that the ethical values of the organization have a mediating role in the relationship between the ethical code perceived in the organization and organizational commitment (Valentine & Barnett, 2003: 359). As a result of the research, it has been revealed that the awareness of the ethical code has increased. It will increase the organizational commitment level to high levels by increasing the belief in the strong ethical values of the organizations.

In the research on the perception of organizational punishment, the punishment practices that are expected to be effective on the unproductive misbehaviours of the employees and the punishment perceived by the people are emphasized. Trevino (1992) researched the social effect of organizational punishment in the organization with organizational justice, suggested the future of organizations and managerial solutions.

Butterfield, et al. (2005) investigated organizational punishment by associating it with the managers' perspective. They investigated the relationships between administrators' beliefs, characteristics of the criminal case (justice-based punishment practices such as constructive punishment or specific punishment), and managers' perceptions of the criminal case regarding procedural and distributive justice. As a result, they expressed how organizational punishment should be perceived by managers as a factor that reduces work efficiency and that managers in different social environments should develop organizational punishment methods.

Within the scope of the research problem, ethical values and organizational punishment perception variables that are predicted to affect cyberloafing are included. The concept of cyberloafing has been associated with many variables in the literature. Ethical values are one of the oldest concepts that affect organizational behavior. Therefore, it is assumed that it will negatively affect cyberloafing. The concept of organizational punishment is an effective form of behavior management in bureaucratic organizations. For these reasons, it is predicted that teachers' perceptions of organizational punishment will negatively affect cyberloafing. The research model was created based on these assumptions and research hypotheses based on literature.

H1: Ethical values have a negative and significant effect on cyberloafing.

H2: Ethical values have a positive and significant effect on perceived organizational punishment.

H3: Perceived organizational punishment has a negative and significant effect on cyberloafing.

H4: Perceived organizational punishment has a mediating role in the relationship between ethical values and cyberloafing.

Research Questions

The literature contains limited research focusing on the effect of ethical values on cyberloafing. On the other hand, the literature review found no study examining the mediating role of perceived organizational punishment in the said relationship. Hence, this study investigating the mediating role of perceived organizational punishment in the relationship between ethical values and cyberloafing will contribute to filling this gap in the literature, which is considered to make it significant. In this context, the aim of the study is to investigate the mediating role of perceived organizational punishment in the relationship between ethical values and cyberloafing.

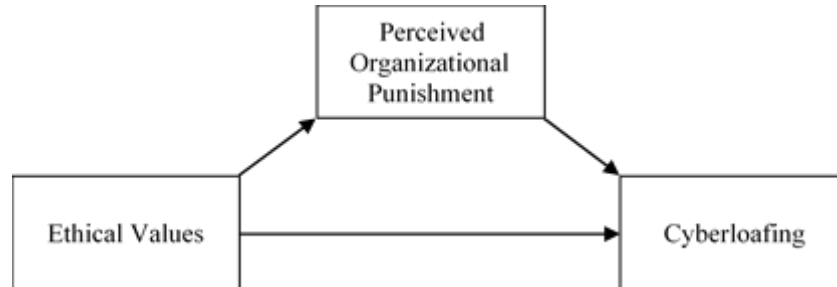
Method

Research Model

In this study, relational screening model was used to determine the existence and degree of variance between two or more variables (Büyüköztürk, 2012: 58). This quantitative study adopted the correlational survey model since it sought to investigate the relationship between organizational ethical values and cyberloafing and the mediating role of perceived organizational punishment in that relationship. This is also a descriptive

and cross-sectional study. The research model developed within the scope of the study is presented in Figure 1.

Figure 1. Research Model

The hypotheses developed to test the relationships between the independent, dependent, and mediating variables within the scope of the study are as follows:

H1: Ethical values have a negative and significant effect on cyberloafing.

H2: Ethical values have a positive and significant effect on perceived organizational punishment.

H3: Perceived organizational punishment has a negative and significant effect on cyberloafing.

H4: Perceived organizational punishment has a mediating role in the relationship between ethical values and cyberloafing.

Population and Sample

This study covers all schools (high schools, middle schools, elementary schools, preschools) located within the provincial borders of Istanbul. In this regard, population of the study consists of teachers working in Istanbul. The sample of the study consists of 784 teachers reached by convenience sampling method. Descriptive statistical analysis results including frequency and percentage values for the participants' demographic characteristics are presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Information for the Participants

Variable	Groups	N	%
Age	18-30	141	18.0
	31-40	335	42.7

	41 and above	308	39.3
School Level	Preschool	83	10.6
	Elementary School	403	51.4
	Middle School	150	19.1
	High School	148	18.9
School Type	Public	735	93.8
	Private	49	6.2
Educational Attainment	Undergraduate	631	80.5
	Master/PhD	153	19.5

Data Collection and Analysis

Data were collected by survey method. All schools (high schools, middle schools, elementary schools, preschools) located within the provincial borders of Istanbul and listed on the official website of the Istanbul Provincial Directorate of National Education were included in data collection. Permission was obtained from the Istanbul Provincial Directorate of National Education to distribute the questionnaire to the sample group. The questionnaire was administered between February 5 and March 30, 2021.

Within the scope of the validity and reliability analyses of the scale, firstly, explanatory factor analysis and item analysis studies were included; finally confirmatory factor analysis studies were carried out. Explanatory factor analysis and item analysis studies of the research and confirmatory factor analysis It was carried out with the SPSS package program. Cronbach's alpha values were determined to check their reliability. Descriptive statistical analyses were made to determine the ethical values, cyberloafing, and perceived organizational punishment levels of the participants. The Pearson correlation coefficients (r) were calculated to determine the relationships between the variables. The effect of ethical values on cyberloafing and the mediating role of perceived organizational punishment in this relationship were investigated by structural equation modelling. T-test and ANOVA were performed to examine whether the variables differed depending on the participants' demographic characteristics.

Descriptive statistical analyses were made to determine the ethical values, cyberloafing, and perceived organizational punishment levels of the participants. The Pearson correlation coefficients (r) were calculated to determine the relationships between the variables. The effect of ethical values on cyberloafing and the mediating role of perceived organizational punishment in this relationship were investigated by structural equation

modelling. T-test and ANOVA were performed to examine whether the variables differed depending on the participants' demographic characteristics.

Data Collection Tools

A questionnaire consisting of four parts was used to collect data. The questionnaire includes the demographic information form prepared by the researcher in the first part, the ethical values scale (Morrow, 1983) in the second part, the cyberloafing scale (Blanchard-Henle, 2008; Kaplan-Çetinkaya, 2014) in the third part, and the perceived organizational punishment scale in the fourth part. Regarding research scales, there are 7 items on ethical values, 17 items on cyberloafing, and 3 items on the perception of organizational punishment. Scales do not have sub-dimensions. The data collected with Likert scales are open to testing, repeated and have a quality that will reveal structural stability in the long term (Şencan & Fidan, 2020: 687). Therefore, the Likert scale was used in this study.

The validity of the scales was checked with confirmatory factor analysis. Confirmatory factor analysis showed that the factor loads of one item in the ethical values scale (item 2) and an item in the cyberloafing scale (item 15) were below 0.4. These items were removed from the analysis by removing them from the scales. Confirmatory factor analysis showed that the factor loadings of ethical values scale items were between 0.42-0.79, that of cyberloafing scale items were between 0.58-0.82 and that of perceived organizational punishment scale items were between 0.59-0.88. In addition, to decide the validity of the scales, it was checked whether the fit indexes of the scales obtained by confirmatory factor analysis met the acceptance conditions. Threshold values for goodness of fit were specified as ($\chi^2/df < 5$; RMSEA < 0.08 ; CFI > 0.90 ; TLI > 0.90 ; SRMR < 0.05 , Schermelleh-Engel et al., 2003). Goodness-of-fit values for the ethical values scale; χ^2/df : 3.33, TLI: 0.97, CFI: 0.98, RMSEA: 0.05, AVE: 0,51, SRMR: 0,04. When the goodness of fit values of the ethical values scale are examined, it is seen that all compliance criteria are acceptable. As a result, it was confirmed that the 6-item and one-factor structure of the ethical values scale was compatible with the data collected from the sample group. Goodness of fit values of cyberloafing scale; χ^2/df : 4.93, TLI: 0.94, CFI: 0.96, RMSEA: 0.07, AVE: 0,52, SRMR: 0,06. When the cyberloafing scale's goodness of fit values are examined, it is seen that all fit criteria are acceptable. It was confirmed that the 16-item and single-factor structure of the cyberloafing scale was compatible with the data collected from the sample. Goodness of fit values of organizational punishment perception scale; χ^2/df : 0.00, TLI: 1.00, CFI: 1.00, RMSEA: 0.00, AVE: 0,53, SRMR: 0,00. When the goodness of fit values of the organizational punishment perception scale are examined, it is seen that all compliance criteria are acceptable. It was confirmed that the single-factor and three-item structure of the organizational punishment perception scale was compatible with the data collected from the sample. Cronbach's alpha values were also determined to check the reliability of the scales. For a scale to be considered reliable, its reliability value is expected to be greater than 0.40 and it is stated that a coefficient greater than 0.80 indicates high reliability (Kalaycı, 2010: 405). The validity and reliability analysis results of the scales

used in the study are given in Table 2. It is seen that the scales meet the validity and reliability criteria.

Table 2. Validity and Reliability Analysis Results for the Data Collection Tools

Scale	Number of Items	χ^2/df	TLI	CFI	SRMR	RMSEA	C.Alpha
Ethical Values	6	3.328	0.988	0.978	0.048	0.054	0.827
Cyberloafing	16	3.990	0.941	0.957	0.061	0.076	0.953
Perceived Organizational Punishment	3	0.000	1.000	1.000	0.000	0.000	0.759

Findings

Descriptive Statistics for the Variables

Descriptive statistical analysis results including the mean and standard deviation values of the variables are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Values of the Scales

Scale	Mean	Standard Deviation
Ethical Values	4.683	0.443
Cyberloafing	2.892	1.122
Perceived Organizational Punishment	3.548	0.877

The score ranges of the scales were categorized according to the $(n-1)/n$ formula, which is frequently used in the literature (Parilla, 2013; Choeikan, 2014; Doğan, 2018). Accordingly, the score range was determined as $(5-1)/5=0.80$. As a result, rating was set as follows: 4.21-5.00: "very high". 3.41-4.20: "high", 2.61-3.40: "medium", 1.81-2.60: "low", and 1.00-1.80: "very low". Based on that, the participants were found to have a very high level of ethical values ($\bar{x}=4.683$; $sd=0.443$), a medium level of cyberloafing ($\bar{x}=2.892$; $sd=1.122$), and a high level of perceived organizational punishment ($\bar{x}=3.548$; $sd=0.877$).

Findings on the Relationships Between the Variables

The Pearson correlation coefficients obtained to determine the relationships between the variables in the study are presented in Table 4.

Table 4. Correlation Analysis Results

Scale	Ethical Values	Cyberloafing	Perceived Organizational Punishment
Ethical Values	1		
Cyberloafing	-0.083*	1	
Perceived Organizational Punishment	0.216**	0.027	1

* p<0.05; ** p<0.01

Table 4 shows that there is a low negative correlation between ethical values and cyberloafing ($r=-0.083$; $p<0.05$), and a positive and significant relationship ($r=0.216$; $p<0.01$) between ethical values and perceived organizational punishment. On the other hand, there was no significant relationship between perceived organizational punishment and cyberloafing ($r=0.027$; $p>0.05$).

Findings on the Effects of the Variables

The results of the analysis performed with structural equation modelling to determine the effect of ethical values on cyberloafing for testing the first hypothesis are presented in Table 5.

Table 5. The Effect of Ethical Values on Cyberloafing

Path	B	t	p
Ethical Values → Cyberloafing	-0.209	2.32	0.021
$\chi^2_{(190)}=681.770$; $\chi^2/df=3.588$; CFI=0.955; TLI=0.945; RMSEA=0.057			

Table 5 shows the negative and low-level significant effect of ethical values on cyberloafing ($\beta=-0.209$; $p<0.05$). The goodness of fit values of the model ($\chi^2_{(190)}=681.770$; $\chi^2/df=3.588$; CFI=0.955; TLI=0.945; RMSEA=0.057) are within acceptable limits. Based on these results, the hypothesis H1 was accepted.

The results of the analysis performed with structural equation modelling to determine the effect of ethical values on perceived organizational punishment for testing the second hypothesis are presented in Table 6.

Table 6. The Effect of Ethical Values on Perceived Organizational Punishment

Path	B	t	p
Ethical Values → Perceived Organizational Punishment	0.236	5.76	0.000
$\chi^2_{(25)}=52.607$; $\chi^2/df =2.104$; CFI=0.988; TLI=0.982; RMSEA=0.038			

Table 6 indicates that ethical values have a positive and significant effect on perceived organizational punishment ($\beta=0.236$; $p<0.01$). The goodness of fit values of the model ($\chi^2_{(25)}=52.607$; $\chi^2/df =2.104$; CFI=0.988; TLI=0.982; RMSEA=0.038) are within acceptable limits. Based on these results, the hypothesis H2 was accepted.

The results of the analysis performed with structural equation modelling to determine the effect of perceived organizational punishment on cyberloafing for testing the third hypothesis are presented in Table 7.

Table 7. The Effect of Perceived Organizational Punishment on Cyberloafing

Path	B	t	p
Perceived Organizational Punishment → Cyberloafing	0.007	0.18	0.857
$\chi^2_{(134)}=621.643$; $\chi^2/df =4.639$; CFI=0.951; TLI=0.937; RMSEA=0.068			

Table 7 indicates that organizational punishment perception does not have a significant effect on cyberloafing ($\beta=0.209$; $p>0.05$). The goodness of fit values of the model ($\chi^2_{(134)}=621.643$; $\chi^2/df =4.639$; CFI=0.951; TLI=0.937; RMSEA=0.068) are within acceptable limits. Based on these results, the hypothesis H3 was rejected.

Mediation Analysis Findings

To test the fourth hypothesis, the mediating role of the perception of organizational punishment and the ethical values of organizations on cyberloafing was investigated with the method proposed by Baron and Kenny (1986). According to this method, a three-step analysis is required to test the mediation effect. First, the effects of the independent variable on the mediating variable should be analysed. In the second step, the effects of the independent variable on the dependent variable should be analysed. In the third stage, the joint effects of both the independent variable and the mediator variable on the dependent variable should be analysed. These three analyses provide tests of the mediation model. To talk about the existence of a mediating effect, three conditions must be met. First, the independent variable in the first equation must affect

The Mediating Role of Perceived Organizational Punishment in the Relationship Between Ethical Values and Cyberloafing

the mediating variable. Next, it should be shown that the independent variable in the second equation affects the dependent variable. Finally, the mediator variable in the third equation must affect the dependent variable. If all conditions are true in the predicted direction, the effect of the independent variable on the dependent variable should be less in the third equation than in the second equation. When the mediator variable is controlled, if the independent variable has no effect, it can be said that there is full mediation (Baron & Kenny, 1986: 1180). The structural model created within this framework is presented in Figure 2, and the analysis results are presented in Table 8.

Figure 2. Structural Equation Model Mediation Analysis

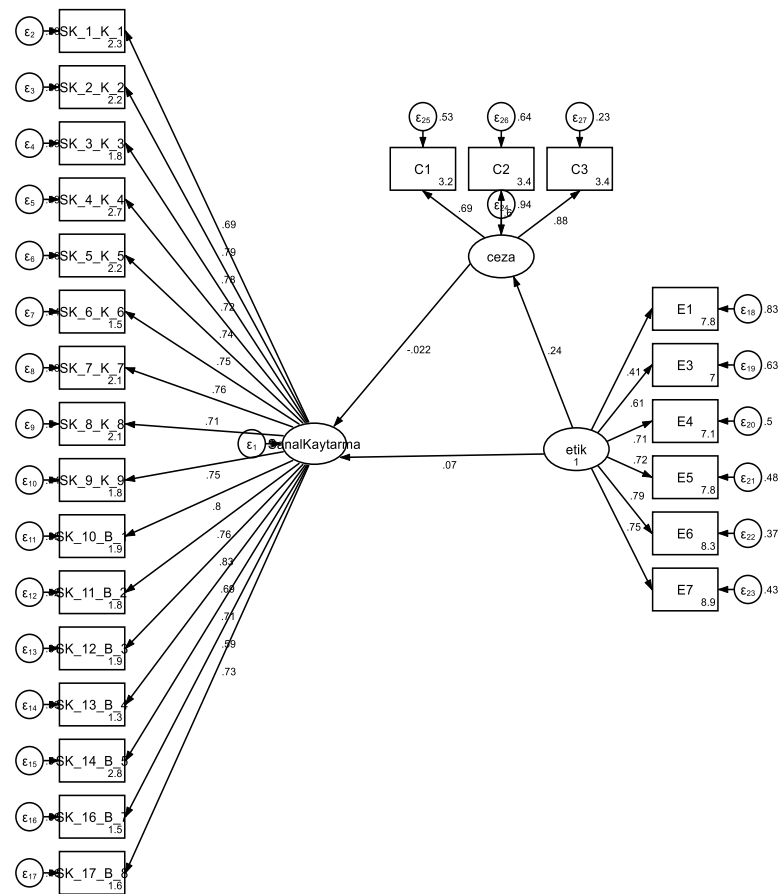

Table 8. Mediation Analysis Results

Path	Stage	Stage	Stage
Ethical Values → Organizational Perceived Punishment	0.236**		0.235**
Ethical Values → Cyberloafing		-0.209*	-0.070
Organizational Perceived Punishment → Cyber Loafing			-0.021
Goodness of Fit Values	$\chi^2_{(25)}=52.607$ $\chi^2/df=2.104$ CFI=0.988 TLI=0.982 RMSEA=0.038	$\chi^2_{(190)}=681.770$ $\chi^2/df=3.588$ CFI=0.955 TLI=0.945 RMSEA=0.057	$\chi^2_{(254)}=840.841$ $\chi^2/df=3.310$ CFI=0.950 TLI=0.940 RMSEA=0.054

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Table 8 shows that in the first stage, ethical values affect the mediating variable organizational punishment perception ($\beta=0.236$; $p < 0.01$) positively, and in the second stage, ethical values affect cyberloafing negatively ($\beta=-0.209$; $p < 0.05$). However, in the third stage, organizational punishment perception has no significant effect on cyberloafing ($\beta=-0.01$; $p > 0.05$). Based on these results, the H4 hypothesis was rejected since the perception of organizational punishment could not be said to have a mediating role in the relationship between ethical values and cyberloafing since the three conditions stated by Baron and Kenny (1986) were not met.

According to the results of the analysis, it was determined that the perception of organizational punishment did not have a significant effect on cyberloafing ($p > 0.05$). Since the mediating variable does not have a significant effect on cyberloafing, it cannot be said that the perception of organizational punishment has a mediating role in the relationship between ethical values and cyberloafing.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The research aimed to investigate the effect of the ethical values of the organizations on cyberloafing and the mediating role of perceived organizational punishment in this relationship.

According to the results of a series of analysis, it has been seen that the ethical values of the organizations have a negative and low-level significant effect on cyberloafing, and that ethical values have a positive and significant effect on the perceived organizational punishment. In summary, the increase in the level of ethical values leads to an increase in the level of perceived organizational punishment and a decrease in the level of cyberloafing. On the other hand, it was determined that perceived organizational punishment did not have a significant effect on cyberloafing and that there was no mediation effect in the relationship between ethical values and cyberloafing. The literature contains very limited number of studies investigating the relationships between ethical values, cyberloafing, and perceived organizational punishment, and such studies have reached similar results to the ones obtained in the present study. In the study covering 62 school administrators and 227 teachers, Akça (2022) found that the professional ethical behaviours of school administrators working in public schools have a low, negative effect on their cyberloafing behaviours. Ugrin, Pearson, Odom, (2008) determined that individuals knowing that others have been punished for cyberloafing have a lower cyberloafing tendency. However, it is stated that punishment alone is not effective, and it is effective if there are control systems that detect evidence of cyberloafing (Zoghbi-Manrique-de-Lara & Olivares-Mesa, 2010: 1045-1046). Glassman, Prosch, Shao, (2015) examined the internet use of 275 employees in the workplace and emphasized that the internet should be limited, and employees should be controlled to prevent cyberloafing. Hence, it can be said that the findings obtained in the present study are consistent with the inter-conceptual relations and previous research in the literature.

Some recommendations can be made based on the results of this research. The study concluded that ethical values have a negative effect on cyberloafing, which is adverse for organizations. Businesses may choose to give priority to people with high ethical values using methods such as surveys for determining the ethical perceptions of potential employees prior to recruitment. Also, training programs may be carried out to improve the characteristics in organizations. In addition, the internet may be limited in some time periods in areas where the work does not require constant internet connection. Internet use may be controlled, provided that such control complies with legal obligations and requirements on the processing of personal data.

Punishment is the most used, least understood, and poorly practiced form of teaching. By its inherent complexity, punishment should be defined in detail, its boundaries should be set well, and it should be imposed very carefully (Luthans, 1995: 206). If the punishment method is applied fairly, the morale, motivation, and performance of the staff may be increased as it will ensure that all employees in the organization comply with the same standard rules (Akçit, 2011: 22). Before the punishment system is implemented in businesses, it is necessary to turn to possible ways of preventing it and employ corrective solutions for initial violations. There should be sufficient warnings about rules and regulations. Employees should have the right to be informed about the

rules in the business, represent, apply to, inquire, and defend it. While taking these measures in the business, the crimes or violations of rules should be determined very well, and these crimes should be based on officially provable concrete data (Hickey, 2004: 490). At the same time, all practices should be designed in such a way that they do not damage the goodwill between the organization and the employees. Maintaining and improving mutual love, understanding, kindness, and positive organizational climate should be minded in any act.

As to recommendations for future research in this field, different sample groups may be selected. More explanatory results may be obtained by adding different variables to the research model. Unlike this study investigating the mediating effect, a different study may be conducted to explore the moderating effect of perceived punishment. Finally, differently from this cross-sectional study, a longitudinal study may be carried out.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: AA (%60), YF (%40)

Veri Toplanması | Data Acquisition: AA (%60), YF (%40)

Veri Analizi | Data Analysis: AA (%60), YF (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: AA (%60), YF (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: AA (%60), YF (%40)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Reference / Kaynakça

- Akça, N. (2022). Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin mesleki etik davranışları ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişki (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Akçit, V. (2011). Örgütlerde ödüllendirme ve cezalandırmanın örgüt çalışanlarının performansına etkisi (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Anandarajan, M., Devine, P. & Simmers, C. A. (2004). A multidimensional scaling approach to personal web usage in the workplace. Personal web usage in the workplace: A guide to effective human resources management (p. 61-79). IGI Global.
- Arda, A. ve Fidan, Y., (2021) Öğretmenlerin ceza algısının sanal kaytarmayı önlemedeki rolü. Karadeniz Uluslararası Dergi, 52(1), 179-196.
- Barron, R. (1996). Workplace violence and workplace aggression evidence on their relative frequency and potential causer, aggressive behavior. Journal of Personality and Social Psychology, 161-179.
- Bayram, E. (2018). Etik değerler ve örgütsel bağlılık ilişkisi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(2), 228-259.
- Belanger, F. & Van Slyke, C. (2002). Abuse or learning?. Communications of the ACM, 45(1), 64-65.
- Blanchard, A. & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. Computers in Human Behavior, 24, 1067-1084.
- Chen, J. V., Ross, W. H. & Yang, H. H. (2011). Personality and motivational factors predicting internet abuse at work. Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 5(1).
- Choeikan, W. (2014). The staff's opinion towards organization climate in their work at pathum thani land office. The Fourth International Congress on Interdisciplinary Research and Development, 30-31 May 2014, Thailand.
- Cooper, B. J., Leung, P., Dellaportas, S., Jackling, B. & Wong, G. (2008). Ethics education for accounting students, a toolkit approach. Accounting Education: An International Journal, 4(17), 405-430.
- Doğan, H. (2018). Örgütsel adalet algısı ile iş performansı arasındaki ilişki. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 26-46.
- Garret, R. K. & Danziger, N. J. (2008). On cyberslacking: workplace status and personal internet use at work. Cyberpsychology & Behavior, 3(11), 287-292.
- Glassman, J., Prosch, M., & Shao, B. B. (2015). To monitor or not to monitor: Effectiveness of a cyberloafing countermeasure. *Information & Management*, 52(2), 170-182.
- Kaya, İbrahim (2015), Etik değerlere yakınlık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(41), 968-974.

Mosley, D. C., Paul, H. P. & Leon, C. M. (1996). *Management leadership in action*. New York: Harper Collins.

MySammy (2013), Cyberloafing infographic: Personel internet use at work infographic. (E.T.:03.05.2018). www.mysammy.com/cyberloafing-personel-internet-use-at-work-infographic

Örücü, E. & Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99-114.

Örücü, E. & Özüdoğru, M. (2017). Örgütsel güven ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 66-80.

Parilla, E. S. (2013). Level of management practices of micro and small businesses in Ilocos Norte. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(7), 439.

Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş*. (A. Veysel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of management journal*, 38(2), 555-572.

Saalfeld, P. (2005). Internet misuse costs businesses \$178 billion annually. <https://www.infoworld.com/article/2671119/internet-misuse-costs-businesses--178-billionannually.html>.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. And Müller, H., (2003), Evaluating the fit of strüktürele equation models: tests of signifiçance and descriptive goodness-of-fit measures, *Methods of Psychological Research Online*, 8, 2, 23-74.7

Sharma, S. (2004). Improving workers' productivity and reducing. *Journal Of Computer Information Systems*, 74-78.

Seyedin H., Zaboli R., Malmoon Z., & Azami S. (2013). The relationship between ethical values and organizational commitment of staff in public and non- public hospitals. *IJHS*; 1(1), 1-7.

Şencan, H. & Fidan, Y. (2020). Likert verilerinin kullanıldığı keşfedici faktör analizlerinde normallik varsayımı ve faktör çıkarma üzerindeki etkisinin SPSS, FACTOR ve PRELIS yazılımlarıyla sınanması. *Business & Management Studies: An International Journal* 8(1), 640-687.

Ugrin, J. C., Pearson, J. M. & Odom, M. D. (2008). Cyber-slacking: Self-control, prior behavior and the impact of deterrence measures. *Review of Business Information Systems*, 12(1), 75-88.

Valentine, S. & Barnett, T., (2003). Ethics code awareness, perceived ethical values and organizational commitement. *Journal of Personel Selling & Sales Management*, 23:4, 259-267.

Yıldız, H., Yıldız, B. & Ateş, H. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının sergilenmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mı? *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 55-66.

Zoghbi-Manrique-de-Lara, P. & Olivares-Mesa, A. (2010). Bringing cyber loafers back on the right track. *Industrial Management & Data Systems*, 11.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2029- 2050

<p>Main Factors Affecting the Settlement of Eastern Anatolia from the Beginning to the End of the Bronze Age</p> <p>Başlangıcından Tunç Çağları Sonuna Kadar Doğu Anadolu'nun İskanında Rol Oynayan Başlıca Faktörler</p> <p>Video Link: https://youtu.be/654hfOyLfVc</p>	
<p>Umut PARLITI</p> <p>Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü R. A. (PhD), Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology umutparilti62@gmail.com / ORCID: 0000-0001-9895-4926</p> <p>Ahmet KOCAİSPİR</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Assist. Prof. Dr., Iğdır Universty, Faculty of Letters, Departman of History ahmetkocaispir@gmail.com / ORCID:0000-0003-0682-4150</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 24.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.10.2022
Yayın Tarihi / Published	: 05.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Parliti, U. & Kocaispir, A. (2022). Main Factors Affecting the Settlement of Eastern Anatolia from the Beginning to the End of the Bronze Age . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2029-2050 . doi: 10.15869/itobiad.1135574

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Umut PARLITI ve Ahmet KOCAİSPİR).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Main Factors Affecting the Settlement of Eastern Anatolia from the Beginning to the End of the Bronze Age

Abstract

Archaeological remains from the Paleolithic Age discovered during the studies conducted in Tunceli, Erzurum, and Malatya in Eastern Anatolia reveal that the region has been a hub of attention for communities since ancient times. The primary justification for such a deep-rooted history in the region can be attributed to the plenitude of caves and shelters under rocks, rich forests, flora, and the availability of animals for hunting. Especially, the Upper Euphrates-Malatya section of the region hosted permanent settlers during the Aceramic Period. However, very few of the architectural structures of these early settlers, including the Neolithic Period, have been reached. The main reason for this is the dense alluvial soil that covers the settlements. Because the existence of movable cultural assets detected in the region, which lapsed into silence regarding architecture in the Neolithic period, contradicts this situation. The archaeological records brought together as a whole with this study, support the existence of countless artifacts in the region in the Neolithic and prehistoric periods. In some of the settlements, which we reevaluated for another purpose, the existence of Neolithic architecture was confirmed, albeit weakly, when we reached the bedrock. Archaeological traces of the strong dynamics of Halaf, Obeyd, and Uruk cultures have been encountered in the Upper Euphrates-Malatya and Upper Murat-Van sections of the region, which have not been widely covered for the Neolithic Period in the literature. As a result, both the stratigraphic accessibility and the periodic progression of the great cultural transformations in Eastern Anatolia facilitated access to the settlement data of these cultures. Additionally, the questions concerning these transformations in the dwelling policies of the settlements along with the turmoil experienced throughout the region as of the beginning of the 3rd Millennium BC were discussed. Through this process, the Kura-Araxes culture, which radically changed the settlement order, dominated the region. The loss of the authority of the Uruk culture under the influence of Mesopotamia was much more effective in maintaining this dominance. It has been determined that even during the transition period to the 2nd Millennium BC when the settlers of Kura-Araxes lost their political hegemony, the traces of the powerful settled peoples in the Upper Euphrates-Malatya section continued, though they receded gradually. It was determined that almost all the established settlements in Erzurum-Kars and Upper Murat-Van section were abandoned and people migrated to high plateaus. The sizes of a few inhabited settlements diminished, and the architectural entities declined. This cycle which was experienced in Eastern Anatolia indicates that a colossal disaster occurred. All these records document that the settlers opted for an active life to adapt to the environment. To this end, the reasons for the transformation in the settlement policies of the peoples from the beginning to the end of the Bronze Ages were discussed along with the issues regarding the settlement models.

Keywords: Eastern Anatolia, Upper Euphrates-Malatya, Erzurum-Kars, Upper Murat-Van, Settlement.

Başlangıcından Tunç Çağları Sonuna Kadar Doğu Anadolu'nun İskanında Rol Oynayan Başlıca Faktörler

Öz

Tunceli, Erzurum ve Malatya'da yürütülen araştırmalarda ele geçen Paleolitik Çağ'a ait arkeolojik kalıntılar bölgenin en erken çağlardan itibaren insanların dikkatini çektiğini göstermektedir. Bu ölçüde dip tarihin yaşanmış olmasının temel sebebinin mağaraların, kaya altı sığınakların fazlaca oluşuna, paralelinde zengin orman ve bitki örtüsü, avlanacak hayvanın bolluğuna bağlamak mümkündür. Bölgenin özellikle Yukarı Fırat-Malatya bölümü Akeramik Dönemle birlikte kalıcı yerleşiklere ev sahipliği yapmıştır. Ancak Neolitik Dönemi de kapsayan söz konusu erken iskâncıların mimari birimlerin çok azına ulaşılmıştır. Bunun temel nedeni yerleşimlerin üzerlerini örten yoğun alüvyon topraklardır. Çünkü bu çalışmayla bütün halinde bir araya getirilen arkeolojik kayıtlar Neolitik ve öncesine ait süreçte mimari adına sessizliğe bürünen coğrafyada sayısız eserin varlığını doğrulamaktadır. Bir başka amaç doğrultusunda tekrar değerlendirmeye aldığımız yerleşimlerin bazılarında, ana kayaya kadar inildiğinde, Neolitik mimarinin varlığını cılız da olsa doğrulamıştır. Bilim dünyası Neolitik süreç ve öncesine dair çok güçlü bulgulara ulaşamış olsa da sonraki süreç silsilesindeki kültürlerin (Halaf-Obeyd-Uruk) güçlü dinamiklerle varlığını hissettirmesindeki nedenler aralanmıştır. Sonuçta hem stratigrafik olarak ulaşılma kolaylıkları hem de Doğu Anadolu genelinde yaşanan büyük kültürel dönüşümlerin süreçsel ivmesi bu kültürlerin iskân verilerine daha kolay ulaşılmasını sağlamıştır. MÖ 3. Binyıl başları itibariyle bölge genelinde yaşanan karmaşayla yerleşimlerin iskân politikalarında yaşanan büyük değişimin soruları da bütün halinde ele alınmıştır. Bu süreçle birlikte yerleşim düzenini kökten değiştiren Kura-Aras kültürünün bölgeye hâkim olmasıdır. Söz konusu hakimiyette, Mezopotamya etkili Uruk kültürünün otoritesini kaybetmesi bilinenden çok daha fazla etkili olmuştur. MÖ 2. Binyıla geçiş sürecinde Kura-Aras iskâncılarının siyasi hegemonyalarını kaybettikleri süreçte dahi Yukarı Fırat-Malatya bölümündeki güçlü yerleşik halkların varlıkları azalarak, zayıflayarak sürdürdükleri belirlenmiştir. Ancak Erzurum-Kars ve Yukarı Murat-Van coğrafyasındaki yerleşik iskanın neredeyse tamamının son bularak halkların yüksek yaylalara göç ettikleri belirlenmiştir. İskân devam eden birkaç yerleşimin boyutları küçülmüş ve mimari birimler cılızlaşmıştır. Doğu Anadolu'da yaşanan bu döngü devasa bir felaket yaşanıldığını göstermektedir. Bütün bu kayıtlar yerleşimcilerin çevreye adapte olmak için hareketli yaşama yöneldiklerini doğrulamaktadır. Böylece başlangıcından Tunç Çağları sonuna kadarki süreçte halkların iskân politikalarındaki dönüşümün nedenleri sorgulanarak, iskân modellerine dönük sorunsalların kapısı aralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Yukarı Fırat-Malatya, Erzurum-Kars, Yukarı Murat-Van, İskân.

Introduction

In this study, the reasons for the changes in the settlement models, covering the entire Eastern Anatolia, were addressed. With this method, it was aimed to clarify the differences in cultural dynamics, environmental conditions, economic, political, social and religious factors as well as the technological development in the settlements. Moreover, this study presents a different perspective on the settlement policies of the communities in the Eastern Anatolia Region for the researchers who study the process from the beginning to the end of the Bronze Ages.

In addition, this study will contribute to the literature by presenting the causes of differentiations, transformations and changes in settlements. Since the settlements in the Eastern Anatolia Region have always been evaluated according to their periods in earlier studies, the factors affecting the antecedents and successors of these transformations could not be estimated. However, we try to present an entire region to the reader in a single study without any disunity. Only the Eastern Anatolia Region is covered holistically within the scope of this study. Moreover, the reasons for the differences between the contemporary settlements in the Upper Euphrates-Malatya, Erzurum-Kars and Upper Murat-Van sections are debated.

A Deep-Rooted History of the Eastern Anatolia Region: Paleolithic Ages

Researches carried out in the Eastern Anatolia Region illustrate that humans existed throughout the Paleolithic Ages in this region. As a result of excavations in the submerged valleys and coastlines fed by the Munzur and Murat waters whose archaeological research has not been completed, coarse flake tools and chipped pebbles among the flints which were found in Madler Mevkii of the Öğrendik village point to the people of the Paleolithic period as well as the (Eolith) period before this era (Kökten, 1972: 2). Chipped stone tools dated to the Lower (Dinçer, et al., 2021: 3) and Middle Paleolithic (Esin, 1974: 109) were found in the Pınarlar Pulur mound of the Pertek district, and the Middle Palaeolithic in Dere Nahiyesi. Besides, stone tools dated to the Lower and Middle Paleolithic were found in Çakmaklı Mevkii of Çemişgezek District. Stone tools that can be dated to the Upper and Middle Paleolithic were found in Taht Sırtları of the Ovacık District, which is noteworthy (Dinçer, et al., 2021: 5-8). Stone tools found on the first terraces of the Euphrates River above Pağnik village of Elazığ were evaluated as the Levallois type (Middle Paleolithic). Similar examples were also found around Liz village in Muş (Kökten, 1947: 462, 471, Lev. CV).

Stone tools (Acheulean) were found on the plains facing the Keysun Plain between Hıznik and Fal Villages in Malatya (Kökten, 1947: 467, Lev. XCVI). Flintstone cores, lines, flakes, irregular cores, and retouched flakes belonging to the Middle Paleolithic Period were found on the plateau of Çakmak Village, Arguvan district. Chipped stones made of andesite raw materials were found on the western slopes of the plateau. Of these, irregular cores, flakes, para-Levallois cores, lines, and coarse retouched tools are dated to the Lower Paleolithic period. Flakes, retouched flakes, Levallois cores, and edge scrapers dated to the Middle Paleolithic were found in another center, Yazıhan District, Fethiye village. Lines dated to the Lower Paleolithic were found on the river terraces at the entrance of Yarımcahan Village, which is located in the Karakaya Dam area, where the

Battalgazi district of Malatya lies. In the north of Malatya, on the Arguvan-Arapgir road, west of Bahçeli Village, on the high plains, Levallois flakes, shell flakes, scrapers from flint raw materials, and Levallois flakes and chopper tools made of basalt were discovered. Cores, chipped cores, crusted flakes, and scrapers dated to the Upper Paleolithic and Epi-Paleolithic periods were found in Girmana Canyon, located near the Alican village of Hekimhan district (Şahin, 2020: 9-12, Fig. 2, 6 and 12-15, Figs. 10, 12).

Kemal Alot found a basalt tool which is dated to the Paleolithic Age in a dry watercourse in an area 20-25 kilometers away from Erzurum and Hasankale, (Şenyürek, 1944: 251-252). Additionally, Kökten found an Acheulean hand axe dated to the Paleolithic in the plains of the Cılavuz Stream in the Susuz district during his trips in Kars. Moreover, Mousterian (Middle Paleolithic) stone tools were found in front of the rock shelters in the Borluk Valley (Kökten, 1943: 608, 611). Stone tools made of basalt dated to the Paleolithic were found on the western slopes of the Gez Valley, 13 kilometers southeast of Bayburt in Northeast Anatolia (Gündüzalp, 1986: 49). Paleolithic basalt microlith tools were found at the mouth of a small cave in Duduzar/ Killiğin Sırtı, 2.5 kilometers northeast of Bayburt (Gündüzalp, 1986: 53-54). Obsidian stone tools, hand ax tools, cores, and flakes dated to the Lower Paleolithic were found on the Gürgürbaba Hill, within the borders of Ulupamir village, Erciş district of Van. Levallois cores and flakes belonging to the middle Paleolithic were discovered as well (Baykara, et al., 2017: 297- 302, Fig. 3-5).

Location of the Key Settlements in the Eastern Anatolia Region

Norşuntepe is the first key center in the Elazığ area and among the most significant mounds identified in Altınova, but at first glance, it exhibits large central settlement characteristics. It is in a high and steep position, and the largest mound in the region, measuring 500x300 m in width and 35 m in height. Due to its location, Norşuntepe was a bridge that united cultures at the intersection of old communication routes. Therefore, it contains many cultural aspects. It can be associated with the Northern Black Sea Kura-Araxes I culture and the Early Bronze Age culture of Transcaucasia because of its house type and especially its upturned horn furnace. The discovery of fine Mesopotamian-Syrian wares made of wheels confirms that Norşuntepe was also in cultural contact with its south, north, and east (Hauptmann, 1979: 53-60).

Tülintepe settlement, located in the Elazığ area, is on the Altınova plain of the Eastern Anatolia Region, approximately 21 km away from the east of Elazığ. The mound is quite large with its dimensions reaching 200X250 m and a height of 16.60 m. Archaeological studies carried out in Tülintepe mound, which is under the Keban dam lake, indicate that the region was in contact with the south (Mesopotamia-Syria) from the Late Neolithic Period to the Chalcolithic Age (Halaf-Obeyd). The settlement is built of multi-chamber structures consisting of open spaces and passages (Fidan, 2013: 114). It is also possible to assert that since the 3rd millennium BC, communication turned towards the east (Transcaucasia-Northwest Iran). However, the last floors of the mound could not be uncovered due to the volume of the water flow (Esin & Arsebük, 1974: 137, 142).

Tepecik/ Makaraz Höyük, submerged under the waters of Keban Dam Lake in the Elazığ area, is located in Altınova, 31 kilometers east of Elazığ city center, in the Tepecik village

to the west of the Euphrates River. This large, high, flat-topped mound with a wide terraced bottom was 300x200 m in dimension and 16-17 m in height. Although it had been inhabited since the Neolithic period (Esin, 1972: 147), the strongest data are from the 3rd and 4th millennium BC levels. Tepecik where Kura-Araxes wares and local paint-decorated pottery were recovered had mutual communication with Transcaucasia, Northern Syria, Mesopotamia, Southern Anatolia, Amik, and Cilicia Plains. A structure consisting of small rectangular chambers found in the western area of the mound is noteworthy as it unfolds the communication network. Objects similar to this structure and its artifacts include the temple and finds unearthed in Level VII of Malatya Arslantepe. The reason why it was dated to the Late Chalcolithic Age is that the Late Uruk phase and Central Anatolian Late Chalcolithic type wares were recovered together with the Kura-Araxes wares. This finding reinforces the substantial role Altnova played between the Caucasus, Mesopotamia-Northern Syria, and Central Anatolia (Esin, 1979: 94).

Korucutepe is another mound under the Keban Dam Lake, located 30 km from the provincial borders of Elazığ in the east, southeast of Altnova, close to the village of Aşağı İçme. The large, wide, high, flat-topped mound was probably in the form of an urban settlement. The mound is 500x300 m in dimension and 16 m in height. Although the mound was inhabited between the first and fourth millennium BC, the discovery of Halaf and Obeyd-like ceramics indicates that it dates back to the Late Neolithic Period –mid-6th millennium BC and early fifth millennium BC. The ceramics of the cultural layer representing the Halaf process are especially composed of Amik Dark Faced Burnished Wares (Van Loon 1978: 7, Pl. 6). These ceramics spread as far as Upper Murat-Van (Russell, 1980: 20). In the following period, the ceramics recovered from the building levels representing the Obeyd period mostly consisted of Chaff-Faced Simple Wares, while black burnished jars were among the found artifacts. Later, EBA was also inhabited uninterruptedly in MBA and LBA processes (Van Loon 1978: 9, 10, 40).

Habusu Körtepe is located 44 km east of Elazığ province, 1 km east of Habusu/Ikizdemir Village. The mound, which has a very central location, is 1 km from Korucutepe and 4 km from Norşuntepe. The mound originally measured 240x130 m and was 4.5 m in height. The mound includes all periods from the Late Neolithic/Early Chalcolithic Age to the end of the Bronze Age. As in Tülintepe, a village settlement from the Halaf period was unearthed (Hauptmann, 1976: 25).

Şemsiyetepe, another mound located within the borders of Elazığ province, is 500 m above the Bilaluşağı village of Baskil district. It is located in the Kumlu locality on the banks of the Euphrates River in the south. The settlements that make up the mound are located on the natural pebbly/conglomerate coastal elevation on the Euphrates coast. The small-scale mound measures 65x70 m in size and 6 m in height. The earliest date of the mound was documented by the discovery of Paleolithic flakes (Özdoğan, 1977: 63). Afterward, archaeological materials to be evaluated in the Late Neolithic (?), Chalcolithic, Early Bronze I-III, Middle Bronze I-II, Late Bronze Ages were found (Darga, 1989: 184). The excavation finds of Şemsiyetepe coincide with the Early Bronze Age cultures of Altnova with its architectural remains and small finds. It was determined that the complex of chambers with stone masonry walls was heavily occupied during the EBA I-III phases.

Black, shiny Kura-Araxes sherds were found in the layers dated to the EBA II phase at the settlement. Paint decorated wares and Kura-Araxes type wares of EBA II-III are also among the other examples (Darga, 1984: 92-94).

Pulur Sakyol, which is within the provincial borders of Tunceli, is 45 km from the center and 20 km from the town of Çemişgezek. The mound, which is not very large with a high crest, has 120x75 m dimensions and a height of 20 m. During the excavations, it was determined that 11 meters of the mound was the cultural level and the other part was a high natural terrace. Although it is stated that there was a Late Chalcolithic-Early Bronze Age settlement in the location, it is understood that the first settlement was inhabited in the Late Neolithic/Early Chalcolithic period (Koşay, 1972: 127-128).

Arslantepe, the first crucial center in the Malatya area, is 7 km from Malatya. It is located on the Euphrates River in the northeast, west of the Karakaya Dam Lake. The settlement has dimensions of 200x120 m and a height of about 30 m. It is understood from the Halaf-Obeyd type ceramics in Tepe Gawra and Hammam et-Turkman mounds that south-directed communication had been established since the Late Neolithic Period (Frangipane, 1994: 217). Apart from this, a process from the Late Chalcolithic period to the beginning of the Late Bronze Age was revealed. The settlement shows Syro-Mesopotamian influence in the Late Uruk period. Because in the 4th millennium BC, Jemdet Nasr-influenced public structures were found as a major Uruk site. These shreds of evidence show that Arslantepe was a politically and economically central settlement as of the 4th millennium BC. Arslantepe prospered and became a dominant power because it was at the intersection of regional roads from the Chalcolithic to Early Bronze Age I. During the transition period from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age, some of the mass-produced wheel-made and handmade ceramics exhibit a Central Anatolian influence in terms of form and decoration characteristics, along with the Late Uruk effect among the archaeological materials of Arslantepe. Seals, anthropomorphic wares, handmade red-black burnished pottery associated with the early Kura-Araxes culture, and light-colored wheel-made pottery associated with Mesopotamia-Syria were discovered together in the settlement. The diversity of metal objects and their derivatives (handcuffs, spears) reflect that nomadic communities associated with the Transcaucasian world may have a critical role in reaching the source of raw materials and in the spread of metal technology (Frangipane et al., 2014: 457-459, Picture 3-4). Arslantepe, which had a road connection with many cultures in the 3rd millennium BC, was mostly under the influence of the Hittite world as of the 2nd millennium BC. Red band-decorated ceramic fragments and vase types found in Arslantepe during the Late Bronze Age I reflect the Central Anatolian tradition. It is possible to see similar ones in Kültepe and Acemhöyük (Palmieri, 1984: 101, Fig. 5-6).

Değirmen-tepe Höyük, another center located in Malatya, is 24 km northeast of the city, 1.5 km east of the village of Imamlı/Imamoğlu, in the town of Battalgazi, between Imamlı and Adagören, about 50 m south of the Euphrates River. When the first settlements began at the northeastern end of Altınova, Değirmen-tepe was located on the south bank of the Euphrates, on the western shore of the old bed of the Murat River. Late Neolithic (Halaf), Chalcolithic (Obeyd), EBA I, Middle Bronze Age phases were experienced in the

mound (Özdoğan, 1977: 39). Obeyd, Coba and dark-faced burnished pots were found on the floors of the mound where fire struck, dated to the Chalcolithic Period. In addition to the ceramics recovered from the Chalcolithic period, similarities with the XI A layer of Tepe Gawra can be sought from the seal sample. Uruk, Mersin XV-XII B, Amik F phase finds and similar finds were unearthed in the building levels of Değirmentepe. It shows that it was in close contact with Mesopotamia, Syria, Cilicia and Amik plains at the beginning of the millennium BC. Likewise, the building levels representing the transition from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age reflect the early process of Kura-Araxes cultural interaction extending to Transcaucasia (Esin, et al., 1987: 81).

Cafer Höyük, another mound in this area, is approximately 40 km from Malatya. It is located in the northeast, at the confluence of the Euphrates River and Değirmendere, which dries up in summer. The mound measures 220x100 m and is 10 m high, extending east-west to the Değirmendere bed. Archaeological data belonging to the Neolithic, Chalcolithic and Bronze Ages were found in the mound. The Pre-pottery Neolithic Period village of Cafer Höyük consisted of multi-built and one-room rectangular houses at the beginning of the 7th millennium BC. It is stated that in terms of architectural structure, it offers great similarities with the houses in Çayönü. It is also stated that it sustained a tradition that existed since the 8th millennium BC at Mureybet el-Cheikh Hassan Mound in the central valley of Syria (Cauvin & Aurenche, 1981: 120).

Pirot/Kıyıcak Höyük is located in the area of Pirot/Kıyıcı, Malatya, approximately 42 km east of Malatya province within the village of Kıyıcak/Pirot, in the central Kale Subdistrict. It is located on the south bank of the Euphrates River, on a small elevation belonging to the coastal barrier. Having a double-conical structure, the mound measures 400x150 m in size and is 25-30 m in height, flat and wide. During the excavation and surface studies, it was determined that it was inhabited from the Chalcolithic (Obeyd) to the end of the Bronze Age. During the soundings of the mound, two parallel mudbrick walls and paint-decorated Obeyd type wares were found. The pottery decorated with the hidden slip technique, which was found during the excavations, can be seen in Tepecik, in the EBA I and Arslantepe Late Chalcolithic building levels in Norşuntepe. In addition, Kura-Araxes type and straw-faced pieces are very dense in this building level. On the northern slope of the mound assessed as the EBA III building level, in which compacted soil and large mudbricks were utilized, was found. Dark paint-decorated pottery on a greenish-beige and pinkish-beige slip represents this level (Karaca, 1984: 103, 107).

Köşkerbaba/Göçkerbaba, located within the borders of Malatya, is 31-32 km northeast of Malatya, 100 m from the west bank of the Euphrates's bed. On a rough terrain consisting of low hills, it is 15.40 m from the ground and 37.20 m high from the Euphrates River level. The first settlement in Köşkerbaba was built on sand heaps, called the pebbles, accumulated at the meander points of the Euphrates River. The mound measures 135x75 m at its longest. Archaeological data indicate that the EBA III and all other Bronze Ages were experienced in the mound (Bilgi, 1981: 86). Many decorated and undecorated wares were found together with the structures belonging to EBA III. Although the decorations are geometric, they are painted in black on a beige slip. Some of the finds group closely resembles those known from Diyarbakır Çayönü and Elazığ Boytepe (Özdoğan, 1977: 43). In addition, there are Early Bronze Age ceramics similar to the inside and outside color

slipped ceramic type of Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Karaoğlan in Central Anatolia and Dündartepe and İkiztepe in the North Black Sea Region (Bilgi, 1980: 119).

İmamoğlu is located in the southwest of İmamoğlu village, about 15 km northeast of Malatya surrounded by a stream bed. This medium-sized mound is 140x150 m in diameter, 16 m in height, on an area sloping towards the stream, a few meters above the plain where the Dedekargın and Tohma Streams flow. As a result of the excavations, archaeological findings belonging to Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age III and Middle Bronze Age cultures were found. An EBA kiln, flint tools and handmade kitchenware as well as Kura-Araxes type ceramics show the communication maintained between Eastern Anatolia and Transcaucasia during the EBA period. The walls of the MBA building level are made of mud brick on a drystone foundation. The relief decorated pottery with vertical roller handles split in the middle and the pottery with roller handles and three horizontal parallel painted band decorations represent this building level. Similar to the last example, Habur type pottery samples were also found. This ceramic group is noteworthy in terms of demonstrating the communication of İmikuşadı with Mesopotamia in the south (Uzunoğlu, 1987: 217, 219).

İmikuşadı is located on the Euphrates' coast just north of İmikuşadı village of Baskil district in Elazığ on a natural conglomerate rock formed during the Pliocene period, which overlooks a wide area. The mound, which is located 26 km north of Malatya, has a floor dimension of 110x10 m and a height of 14 m. Its lower terrace was 200 m long in the east-west and 150 m in the north-south direction. Data from the Late Chalcolithic and Bronze Ages were found in the mound. Influences originating from Central Anatolia and Northern Mesopotamia, especially in İmikuşadı had been visible since the 3rd millennium BC. The two cellar rooms dated to the EBA were built from the mud-brick beginning from the foundation. The inner surfaces of the walls were plastered and whitewashed. Painted pottery in the cellar dates to EBA III. Horizontal and vertical bands and dots created with matte purple-brown paint on a yellowish-white background dated to Middle Bronze Age I are a continuation of the samples dated to the end of the EBA (Sevin, 1985: 96).

The existence of three building clusters consisting of 13 spaces was revealed during the excavations. The first two of these building clusters, which were constructed with the mudbrick method on a stone foundation, have the same layout. They consist of two long, thin rooms at the back, side by side, and a courtyard with a hearth in front of them. Such structures are replicas of the two-room front-courtyard dwellings of Central Anatolia. This type of dwellings, which were first encountered in Alacahöyük in the Early Bronze Age, were also frequently encountered in the Kaniş-Karum II, Ib and Ia levels. This type of building structure, which spread to Mersin in the second half of the 18th century BC, was also preferred during the periods of the Old Hittite Kingdom and the New Hittite Empire. It is of great importance to reveal that this type of housing spread to the east bank of the Euphrates in the middle of the 2nd millennium BC. Because the two-room, front-courtyard house type was built in the 1st millennium BC. With this emerging tendency, it became an official form of residence structure for the Urartian civilization in Eastern Anatolia. A ceramic piece with a "signe royal" motif found in the mound is

present in the typical ceramic repertoire of the Kültepe Ib level. As we know, this layer coincides with the Assyrian Trade Colonies Era (1750-1250 BC) (Sevin & Derin, 1987: 182-183, 188). In addition, large vases with deep grooves on the shoulders, dark red slipped bowls and a hammer-headed seal represent the Middle Bronze Age II period. The fact that the rhytons unearthed in Imikuşağı were found inside the buildings reminds us of the Hittite rituals. Both jug samples and fruit-shaped paint-decorated altars were also found in Inandık and Kazankaya. Considering the similarity of ceramics, items similar to the Kaniş-Karum Ia-b, Acemhöyük III-II, Alışar 10T, Alacahöyük 4.3 a-b, Boğazköy Büyükkale IV d-c, Aşağı Kent 4-3 and Maşathöyük V levels were uncovered (Sevin, 1985: 96, Fig. 11).

In this case, it is possible to say that the Central Anatolian influence was intense. Triangular motif pieces decorated with wavy horizontal lines and dated to this period were found in Northwest Iran and Transcaucasia in the 2nd millennium BC. They are the same as the painted wares of the first half of the millennium BC. It was determined that the Haftavantepe Early VIIb type dyes were used between 1900 and 1600/1500 BC in northwestern Iran. Although there is a slight difference in decoration, the “black on red ware” type of Trialeti painted can be dated a little later than 1600 BC. The Middle Bronze Age layers containing similar painted works of Elar are dated to between 1700-1500 BC. When we look at this piece, it is possible to say that there was an eastward communication, provided that it cannot be much later than 1500 BC (Sevin & Derin, 1987: 183-184). The remains of 0.50-0.60 m thick stone foundations belonging to the Late Bronze Age II underwent severe destruction. The pottery consists of those made on a fast-rotating wheel. Bottomless and very small flat-bottomed platy dishes were also found (Sevin, 1985: 94, Fig. 4).

Sos Höyük, the primary center of the “Erzurum-Kars Section” –another part of Eastern Anatolia– is located in Pasinler District of Erzurum province. Although the mound is 20 m high, it measures 270x150 m. Radiocarbon results date the beginning of the Kura-Araxes culture of Sos Höyük (Period VA) to the second half or last quarter of the 4th millennium BC (3500/3300-3000 BC) (Marro, 2000: 478). The settlement in the mound continued from this period until the end of the Bronze Age. The settlement of layer VB-D (3000-2200 BC), which corresponds to the Early Bronze Age I-III, was completely under the hegemony of the Kura-Araxes culture. Both its architecture and ceramics display diversity. During this period, the houses were single-roomed with a vestibule entrance. The center of the building was made of mudbrick on a stone foundation, and the inner parts of the walls were completed with mud-brick. A central pillar carried the roof (Sagona, 2010: 43). The closest examples of the round hearth and ceramic groups in the structure with an anteroom attached in the early period architecture are known from Transcaucasia. The rectangular mudbrick building of the next floor is also dated to the Kura-Araxes culture. Similar structures have been associated with the Martkopi Period in Georgia. The incised striped jar uncovered during the excavations carried out here was compared to the wares in the Martkopi kurgans. Apart from this, the unearthed broken jar piece is known as the “Syrian Bottle” with its handmade gray core and black outer surface (Sagona, et al., 1997: 140). A large number of Kura-Araxes pottery were also

found during the excavations. However, the earliest Kura-Araxes pottery samples are dated to the Late Chalcolithic.

Güzelova Höyük is a plain settlement in the northeast of Dumlu subdistrict, 15 km from Erzurum. It is 75x50 m in size and 3 m in height located in the south of Güzelova on the edge of Karasu. It presents a relatively flat settlement characteristic. It is stated that the mound, which was buried under the Güzelova village, had 12.5 m in height, but in fact, it was higher and larger and was extensively destroyed due to landslides. As a result of the excavations carried out by Koşay and Vary, it is stated that the layers belonging to the 3rd and 4th millennium BC were reached. The first settlement of the flat mound was carried out in the middle of the marshy and reedy region. Besides, Kura-Araxes ceramics and animal mangers called "Kurun" were found in the sounding excavations carried out in the mound in the middle of the swampy region (Koşay, 1984: 31). It is stated that since the settlement was in a boggy area, it was abandoned in the early periods due to malaria and other adverse conditions and moved to its present location in Güzelova village (Koşay & Vary, 1967: 5-6, Lev. I).

Pulur is 15 km from Erzurum city center, in the south-west of Ilca district. It is 3 km southeast of the village of Ömerterpe on the right bank of the Pulur stream. It is 17 m high from the plain. It is stated that the 3rd and 4th millennium BC layers were reached. In the excavations carried out by Koşay and Vary, 4 floors were found. In the first of these, a four-walled mudbrick structure was found on the 1st floor. It is stated that the floor of the room was built with stone masonry. A jar filled with ash and 2 portable altars were found in the room. It is reported that the other rooms identified were similarly constructed with stones. It is stated that the typical Kura-Araxes ceramics recovered in the 1st architectural level and the 2nd and 3rd floors were simple, flat with an edge profile and plastered by hand. Some examples of these are represented by lattice-like, eccentric/curvilinear ornaments with relief or groove decorations. These wares are black and red slipped. 3 metal artifacts –sickle, flat axe, and chisel– were identified. These finds date back to 2600 BC. The similarities of the terracotta pots and portable hearths found on the 1st floor and the next two floors (2nd and 3rd) are highlighted. So, it is possible that the life period of these three floors is close to 2,600 BC. A rectangular stone-walled structure with 6 m width and 6.60 m in height was unearthed on the 2nd floor. The walls were made with mud mortar. Pottery sherds, a terracotta god idol and a terracotta goddess idol were found in this four-cornered structure (Koşay & Vary, 1964: 6, 13-14, P. 76,77, 78, 84-85). It should be dated at least after 2600 BC and before 3000 BC. Stone foundation series and hearths were found on the 3rd floor. A terracotta god idol and a terracotta bird figurine were found in the lower part of the hearth found in this level. The 4th architectural level represents the earliest level identified so far. On this floor, hearth number 4 and some wall foundations were uncovered reaching the main soil covered with gravel and sand with 10 m 40 cm in depth (at a depth of 17 m from the top of the hill). Polished stone axes, hammers and mallets were found in the depths of 6-8 meters (Koşay & Vary, 1964: 14, P.82-83). In the drilling work carried out by Işıklı, important data about the development of Kura-Araxes culture as well as carbonized coal samples were obtained that will take

Erzurum and its surroundings back at least 500 years (4.242-4.075 BC) (Işıklı, 2008: 272-273).

Bulamaç Höyük is located in 30 km of Erzurum-Hasankale highway, 500 m south of the road. Its dimensions are approximately 150x50x15 m. Kura-Araxes culture constitutes the early stages of Bulamaç. During the 3rd Millennium BC, early Kura-Araxes culture wares and portable hearths were found. It is reported that the chaff additive demarcated in the Kura-Araxes ceramics of the early phase almost disappeared in the Kura-Araxes ceramics of the late phase. The horseshoe and round portable hearths of Early Kura-Araxes also changed in form in the Late Phase. In Late Bronze Age, similar types of wares with a hole in the base were discovered in Bulamaç II, Sos III, Karmir Blur IV in the Caucasus and early Samtavro burials in the Kolhid region and Bestaseni Safar-Harab burials (Güneri, et al., 2004: 210, 249-251).

Büyüktepe/İlkiztepe is located 1.8 km north of Çiftetaş village within the borders of Demirözü district of Bayburt province. This mound on the Bayburt Plain is 20 m high on the floor of the Beşpınar valley and has 450x250 m dimensions. Handmade ceramics in Büyüktepe are associated with the Kura-Araxes culture. When we look at the diversity of ceramics, we can easily say that there was a communication route extending from the Upper Euphrates and Transcaucasia to Northeast Anatolia in the Kura-Araxes cultural process. The inner and outer surfaces of the simple bowls with black burnt faces have a flattened form. The wares are red or grayish-brown. Very few pottery samples dated to the middle of the 2nd millennium BC were found in the Büyüktepe excavations. Some of them are intact and their outer surfaces turned gray because of firing. In addition, their surfaces are flattened and frequently overlain by distinctive vertical and wavy inscribed decorations. Other factory examples consist of pots made by hand turning. These dark-faced semi-rough structured wares have a brownish texture resulting from firing (Sagona, et al., 1995: 162).

Van Dilkaya, the first key center of the Upper Murat-Van Section, is located in the Edremit District of Van, on the edge of Lake Van, to the west of the Dilkaya village, from which it takes its name. The mound measures 150x110 m. The width of the mound in the northwest direction is not known since it was destroyed by the lake waters. Just below the Iron Age fire layer of the mound, a round room, floor, horseshoe hearth and black burnished, coarse kitchen wares belonging to the Kura-Araxes period were unearthed. A large number of Kura-Araxes pottery was found on the floor. This intensely detected fire layer probably separates the Kura-Araxes III and Kura-Araxes II phases from each other. This type of pottery finds is dated before the Kura-Araxes period, probably to the middle of the 4th millennium BC (Çilingiroğlu, 1991: 271). When we look at the evidence, both round and rectangular planned houses were identified under the destruction called the fire layer. Ceramic finds and architectural remains reveal that both house groups were divided into two different phases. In this two-phase building group, rectangular houses represent the late phase and roundhouses represent the early phase. The most beautiful examples of similar round-type architecture were found in Kültepe I, which is within the borders of Nakhchivan (Çilingiroğlu, 1988: 230)

Van Castle is within the borders of the central district of Van province, located in the west 5 km away from the city center. This center extends in the east-west direction, parallel to the citadel. The mound is approximately 70-80 m wide in the north-south direction and 750 m long. The mound was inhabited during the Chalcolithic and Early Bronze Ages. Just below the Middle Iron Age comes the Kura-Araxes layer. It is very important to understand the Early Bronze Age settlements with civil character in these levels. Particularly, relief decorations and some decorated high-necked potsherds of Kura-Araxes are remarkable (Tarhan & Sevin, 1991: 434-435). Typical orange-colored and glossy dark-faced Kura-Araxes ceramics of the Early Bronze Age were recovered on the floor. Similar to the ceremonial portable hearth with a horseshoe-shaped finger-print decorated during the excavations can be found in centers such as Tepecik, Sakyol, and Pular (Konyar, et al., 2013: 133-134).

Karagündüz is 35 km northeast of the central district in the northwest end of the Memedik Stream, which springs from the Özalp region and flows in an east-west direction. It is located at the western end of the fertile Erçek Plain, most of which is under the waters of Lake Erçek. Karagündüz has dimensions of 75x50 m and a height of 5 m on a plain descending with a gentle slope from north to south. Early, Middle, and Late Bronze Age periods were experienced in the mound. Apart from a small round structure, rectangular planned houses were unearthed in settlements belonging to the Early Bronze Age. Typical Kura-Araxes pottery samples were found among the structures built of mudbrick. These are consistent with the well-known frontal, corrugated, spiral decorated, and graffiti samples in Transcaucasia and Lake Urmia (Sevin & Kavaklı, 1996: 342).

Melecami, located on the high hills in the east, is in a rather large residential area stretching along a low and wide slope on the western skirts of Mount Ararat, uniting with Doğubeyazıt Plain. On the high ridge where the mound is located, since it is on the last extension of the mountain towards the plain, it is at a point that overlooks the whole Doğubayazıt Plain, the Iğdır and Caucasus pass extending to the north of the mountain, the Iranian road and all the passes leading down to the Lake Van Basin. The mound is located on a low lava rock at the point where the cemetery, from which it takes its name, meets the plain. It was determined that it was inhabited during the Late Chalcolithic (3750-3400 BC) and Early Bronze Age (3400-2300/2200 BC) (Özfirat, 2014: 210).

Tilkitepe is 7 km from the province of Van. It is located southwest of Van Airport, 4 km from Van Castle. It is located on the Şamramaltı Plain, close to the city center of Van and the eastern shore of Lake Van. This mound is noteworthy as it is the only easternmost Halaf center with stratification in an area of 400X500 square meters and 8 m in height. Although it is stated that there was a local cultural phenomenon of the 4th millennium BC in Tilkitepe, it is possible to talk about a partial cultural phenomenon associated with Uruk. The mound was preceded by the Mesopotamian-influenced Obeyd culture in the 5th millennium BC and the Halaf culture in the 6th millennium BC (Korfman, 1982: 147-154, 166-167, 175-176).

The Internal Dynamics of the Mounds in the Eastern Anatolia Region

Recent studies make it clear that Eastern Anatolia was one of the leading regions where the Paleolithic Age people inhabited. Archaeological evidence reveals that these people lived near the water's edge or around the water source in areas dominating the region where they could hunt animals (Tiryaki, 2020a: 252-253). Unfortunately, the evidence for the existence of these people who lived in groups becomes vague when it comes to the Neolithic peoples. While the Paleolithic people chose to live on the slopes, ridges, and hills, they began to opt for plains when they reached the Neolithic period. Especially the success of production and storage, which points to technological development, brought settled life. The best example of this is Cafer Höyük, an Aceramic Neolithic settlement. Unfortunately, there are no sufficient pieces of evidence to understand the first established model of humans. Except for Cafer Höyük, the earliest date available for the centers such as Norşun, Tülintepe, Tepecik, Korucutepe, Habusu, Şemsiyetepe, Pulur, Arslantepe, Değirmentepe in Eastern Anatolia extends to the Late Neolithic Age. Actually, this is misleading. Because we can easily say that these mounds were inhabited before the Late Neolithic Period, but they remained below the plain level. This time period also points to the earliest regional relationship network of the region (Özdoğan, 1977: 43). With the next process, from the Late Neolithic to the Middle Chalcolithic Age (5800-4000 BC), contact was started with the cultural atmosphere of Syria-Mesopotamia, which deeply affected the dynamics of the region in the coming years. Our knowledge of the Neolithic Period comes only from the Upper Euphrates-Malatya region probably due to incomplete research and excavations. We can contend that if the excavations carried out in the Upper Euphrates-Malatya Section did not exist, our knowledge of the Neolithic process of this region would not be different from other sections. Moreover, the Halaf culture, which was reached in Tilkitepe from the early excavations carried out in the geography of Van, plays a key role in this respect (Kocaispir & Parliti, 2020: 432).

In the "Chalcolithic Age", the effect of new cultural elements that would lead to changes in the Eastern Anatolia Region began to show itself. These innovations spread to the Upper Euphrates-Malatya part, which started to interact with the regions as of the last quarter of the 4th millennium BC. Because the region had been under the influence of interregional migrations since the Chalcolithic Age when people began to use metal extensively. It started to become an area of commercial, cultural and social interaction. In this age, the relations developed by the communities in the Upper Euphrates-Malatya section with Transcaucasia, Syria and Mesopotamia and even Central Anatolia continued in every period, which is confirmed by archaeological data such as architectural remains, pottery artifacts, stone, bone and metal items (Tiryaki, 2017: 180-181). It is not possible to talk about a similar situation for the Erzurum-Kars section. Because, from a handful of excavations, satisfactory findings to illuminate this process could not be obtained. The biggest reason for this is the lack of scientific excavations. Because until recently, due to the climatic conditions, the thought that settled life and agricultural production in Erzurum and its surroundings may have been started in the Late Chalcolithic Age was refuted with the findings from Pulur Höyük (4242 BC) (Işıklı, 2008: 269-288) and Alaybeyi Höyük (4721 BC) (Işıklı, 2019: 145).

When we look at the region in general, it is possible to say that the dimensions of the communication network broadened and became more evident through this period, even if we have little information. We understand from the settlements in the Upper Euphrates-Malatya regions, the Muş Plain settlements and the Van Tilkitepe settlement that the settlers throughout Eastern Anatolia were in contact with the Syrian-Mesopotamian cultures during these times. Archaeological materials obtained from the mounds, especially in the Upper Euphrates-Malatya section, confirm that the interaction expanded (Esin & Arsebük, 1974: 142; Hauptmann, 1976: 25).

With the Late Chalcolithic Age, colonization movements increased and community movements became more organized. According to the results taken from the mounds in the Upper Euphrates-Malatya region, along with the Mesopotamian-Syrian cultural influence, a significant cultural communication was shared with the Caucasus and Central Anatolia (Esin, 1979: 94). When the archaeological findings in Erzurum-Kars and Upper Murat-Van geography were added, the dimensions of the communication range expanded to Northwest Iran, South Caucasus, including Nakhchivan (Palmieri, 1984: 100). In this process, the fact that the earliest examples of Kura-Araxes type ceramics were found especially in the Upper Euphrates-Malatya centers made it necessary to pinpoint that their origin should be sought in this geography.

When it came to the transition stage from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age throughout Eastern Anatolia, the existence of a culture with a monumental and powerful architecture emerged. These structures in Eastern Anatolia, which bear the traces of the mentioned culture, were compared with the architecture of the Martkopi Period in Georgia. The incised striped jars recovered during the excavations were compared to the wares found in Martkopi kurgans (Sagona, et al., 1997: 140). The earliest Transcaucasian examples of this type of ware are dated to the Late Chalcolithic, but it should be kept in mind that earlier ones were found in Eastern Anatolia. Apart from these, dark-faced pottery sherds from Eastern Anatolia are defined as Sioni pottery in Georgia (Sagona & Sagona, 2000: 143). Similar types of wares with a hole in the base found in Bulamaç II and Sos III, which are also located in Erzurum, were found in Karmir Blur IV and Early Samtavro burials in the Kolhid region and Bestaseni Safar-Harab earthen tombs in the Caucasus (Güneri, et al., 2004: 210). When all these data are brought together, it is essential to achieve earlier date results, although there are very few excavations and studies in Eastern Anatolia compared to the Caucasus.

The Early Bronze Age is a period in which many novelties began to be seen in Near Eastern archeology. During this period, there was a significant increase in the number of settlements and population. At the same time, it is suggested that animal husbandry overtook agriculture in the region. Furthermore, there were crucial migrations especially through the Caucasus in this age. It is stated that with these migrations, a different house type and especially with its upturned horn stove, the Northern Black Sea Kura-Araxes I culture and the Transcaucasian Early Bronze Age culture were brought to Anatolia (Hauptmann, 1979: 53-54). Those in Kültepe I, which is located within the borders of Nakhchivan, are given as an example of round-type architecture (Bahsaliyev, 1997: 17). However, the architecture of Pulus Sakyol, which is located in the Upper Euphrates

section, draws a different picture. We see that this settlement formed a model of the Kura-Araxes peoples with a large central courtyard adjacent to each other with a radial system. Architectural designs that partially fit this model were implemented along the Euphrates in Titriş, Kurban, and Lidar mounds (Fidan, 2013: 115).

It is emphasized that the oriental influence was evident in the internal dynamics of the centers where Nakhchivan type handles (Esin, 1979: 87, 91-93) and Kura-Araxes potteries with Transcaucasian influence were found (Sagona, 1994: 230). However, the fact that some samples of these data were determined in the earlier phase settlements from a handful of excavated centers in Eastern Anatolia is still a big question. These evidences show that the Kura-Araxes findings, which we know to have existed in the fourth mid-millennium BC settlements in Eastern Anatolia, began to appear in the Transcaucasian settlements in the following period.

Sherds represented by monochrome and polychrome painted pottery were found in Van-Karagündüz Höyük, along with sherds that could be included in the Van-Urmiye cluster. Similar pottery was found in an area extending from Erzurum to Nakhchivan to the western shores of Lake Urmia. These are consistent with the well-known frontal groove spiral decorated and graffiti samples in Transcaucasia and Lake Urmia (Sevin & Kavaklı, 1996: 342). Apart from this, it is stated that the diversity of metal objects and their derivatives (clamps, spears) in Malatya-Arslantepe have a key role in reaching the raw material source of the nomadic communities associated with the Transcaucasian world and in the spread of metal technology. In this case, it is quite logical that the Caucasian peoples who came to Anatolia for their mineral raw material and other goods brought this culture to their own lands. We can say that these groups from the Caucasus became a part of the Kura-Araxes cultural cycle and spread by establishing complex and inconsistent relationships with the rural population in the region when the Late Uruk-related central system collapsed (Frangipane, et al., 2014: 178, 457-459, Picture. 3-4).

It is understood that there were regional differences at the beginning of the 2nd millennium BC and the end of the 3rd millennium BC. The painted ceramic culture identified in the centers in the Upper Euphrates-Malatya section again reflects the communication with the southern regions. In addition, the fortification system we see in centers such as Köşkerbaba and Imamoğlu provides valuable insight into the political structure of the region. Although a dominant local culture survived, it maintained its cultural ties with the close vicinities of Urmia and Transcaucasia (Palmieri & Frangipane, 1990: 191-192). For now, it is not possible to talk about centers with defense systems and central architectural structures in the centers in Erzurum-Kars and Upper Murat-Van sections, as in Upper Euphrates-Malatya.

By the turn of the millennium BC II, it is understood that there were sharp divisions between the cultures of the peoples living in the parts of Eastern Anatolia. In the MBA layers of Şemsiyetepe, Pirot, Imamoğlu, and Arslantepe in the Upper Euphrates-Malatya section, locally painted wares were found apart from the Central Anatolian influenced local Hittite wares. However, a few Monochrome Middle Bronze Age fragments found in Sos and Büyüktepe in Erzurum-Kars sections and the 2nd millennium BC layers of Van-

Karagündüz are similar to those in the Haftavantepe Early VIB layer near Urmiye (Sevin, et al., 1998: 78).

Conclusion: The Archaeological Order of the Mounds in the Eastern Anatolia Region

The provinces of Malatya and Elazığ, located in the westernmost part of Eastern Anatolia, are well-researched parts of the dam rescue excavations that have been continuing since the early 1970s. This region has been one of the dwelling places due to its availability of water resources, rich vegetation, and abundant animals for hunting. The region also has a special position that provides a link between Mesopotamia and Anatolia. Thus, we see the traces of the earliest settled life in Eastern Anatolia in this location with the Aceramic Neolithic Age. In the following periods, a wide-ranging market in the south was discovered through trade colonies in which certain materials such as lead, silver, arsenic copper, and various processed and unprocessed metal artifacts from copper were exchanged. Then, some silver and copper resources of this region must have been known and used by the local miners. Another main commercial material of this region is obsidian. Especially the Bingöl region, where Murat mound is located, is significant in this respect. It was determined that the obsidian resources of this area were distributed especially in Mesopotamia (Tiryaki, 2020b: 5).

The results obtained in this study provide significant clues in terms of settlement archeology of the mounds in Altınova. When we look at the distribution of the settlements on the plain in Altınova, it is clear that there were satellite settlements connected to a large center such as Norşuntepe. Along with the water source, there are small village settlements with 250x200x15/20 meters of medium size around Kövenk, Könk, Korucutepe, Tülintepe, Tepecik Makaraz Tepe, which are arranged approximately at 5-meter-intervals. These mounds, in the form of smaller-scale village settlements, generally do not exceed 2 meters in height (Parlıtı & Caner, 2021: 33-41). The main reason why the mounds here are overly populated on the valley slopes or hilly places in the plain is due to geographical reasons, but the motive of controlling the region should also be considered. The plain area was mostly used for agriculture and animal husbandry. Although agriculture was the main source of sustenance, animal husbandry (Koday, 2018: 300-301) and trade must have been an essential source of livelihood as it is today.

Upper Murat-Van region to the east of the Upper Euphrates-Malatya area roughly covers today's Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Bingöl and Bitlis provinces. The Van-Muş Region, which is scattered among the mountainous elevations with convenient living spaces, has unfortunately not been researched archaeologically as well as the Upper-Euphrates Malatya Region. The section reflects the traces of many cultures since the Early Chalcolithic period, as it is located at the intersection of the Eastern Anatolia, Caucasus, Northwest Iran, and Mesopotamian roads. Despite the increased archaeological research in recent years, the number of mounds discovered and publications about them so far are quite few.

Erzurum-Kars Region, which has the highest settlements in Eastern Anatolia, has rich grassland potential and is also known as "Erzurum-Kars Plateau" by geographers. Due to the geographical and climatic conditions, it is stated that settled life and agricultural

production in Erzurum and its vicinities started in the Middle Chalcolithic Age. However, the region, like many parts of Eastern Anatolia, has not been adequately researched. Considering the locations of the settlements in the Erzurum-Kars section, it is seen that they are concentrated on sheltered mountain slopes in an area of fertile soil. Undoubtedly, the main reason for this is not only the struggle with nature but also the need for protection. It can be said that people of this geography known for animal husbandry today, must have adopted an economy based on animal husbandry in the past too. Considering the location selection of the mounds in the Erzurum region, it can be said that land transportation connections were established with the Caucasus generally along the river valleys, so trade was another chief factor in the selection of location.

As a result, when we look at the positioning of the mounds in the Eastern Anatolia Region, they are generally located in a position dominating the fertile lands, close to the water sources, or by lakes. When considered in terms of protection, those in the Keban, Karakaya area and Van Basin are in the open areas while those in Erzurum-Kars Section lean towards the mountain slopes. While deciding on the selection of location, we see that many factors such as the dominance over the environment, wind direction, and exposure were effective besides sheltering. Consequently, the settlers preferred watersides, slopes, high places, or plains for settlement based on the socio-political structure of their region. In this way, the settlers favored the same settlement repeatedly, even though they belonged to different periods and different cultures.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: UP (%50), AK (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: UP (%50), AK (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: UP (%50), AK (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: UP (%50), AK (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: UP (%50), AK (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Reference / Kaynakça

- BAHSALIYEV, Veli. (1997), *The Archaeology of Nakhichevan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BAYKARA, İ., DİNÇER, B., ŞAHİN, S., BAYKARA, D., BOLKAN, İ.H., (2017), "2015 Yılı Van İli Pleistosen Dönem Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 34/1, ss. 295-314.
- BİLGİ, Önder. (1980), "Köşkerbaba Kazıları 1979", II. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 113- 119.
- BİLGİ, Önder. (1981), "Köşkerbaba Höyük Kazısı 1980 Yılı Sonuçları", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, ss. 83-86.
- CAUVİN, Jacques & AURENCHE, Olivier. (1981), "Cafer Höyük 1980", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, ss. 119-120.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan. (1988), "Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara, ss. 229-248.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan. (1991), "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1989", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 271- 276.
- DARGA, Muhibbe. (1984), "Şemsiyetepe Kurtarma Kazıları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 91-97.
- DARGA, Muhibbe. (1989), "Şemsiyetepe Kazısı 1987 Sonuçları", X. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara, ss. 181-201.
- DİNÇER, B., YILMAZ, Y., KARAHAN, G., POLAT, M., KELPETİN, Z., ÖNCEL, K., Özbudak, M., (2021), "Tunceli İli Paleolitik Çağ Araştırmaları", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 2/XXVII, ss. 1-20
- ESİN, Ufuk. (1972), "Tepecik Kazısı 1970", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 139- 158.
- ESİN, Ufuk. (1974), "Tepecik Kazısı 1971", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 4, Keban Projesi 1971 Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, ss. 109-135.
- ESİN, Ufuk. (1979), "Tepecik Kazısı 1973", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 6, Keban Projesi 1973 Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 79-114.
- ESİN, Ufuk & ARSEBÜK, G. (1974), "Tülintepe Kazısı 1971", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 4, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, ss. 138-159.
- ESİN, Ufuk. ARSEBÜK, G. & ÖZDOĞAN, M., (1987), "Değirmentepe Kazısı 1978", Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, Orta Doğu Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 78-88.
- FİDAN, Erkan. (2013), "Anadolu Yerleşim Planı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* XVIII, ss. 113-125.

FRANGIPANE, Marcella. (1994), "Excavations at Arslantepe-Malatya 1992", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 211-229.

FRANGIPANE, Marcella., BALOSSİ, F. Retselli & ÇALIŞKAN, H. Akgül., (2014), "Arslantepe 2011-2012 Yılı Kazı Sonuçları: İlk Tunç Çağı I'ın Yeni Buluntuları", 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, Muğla, ss.456-469.

GÜNDÜZALP, Nural. (1986), "İçdoğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular", IX. Türk Tarih Kongresi 1. Cilt, 21-25 Eylül 1981, Ankara, ss. 49-54.

GÜNERİ, A., ERKMEN Semih, M., GÖNÜLTAŞ, B. & KORUCU, H., (2004), "Erzurum Bulamaç Höyük Kazıları 2002 Yılı Çalışmaları", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara, ss. 207-214.

HAUPTMANN, Harald. (1976), Körtepe Kazıları 1972, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 25- 39.

HAUPTMANN, Harald. (1979), Norşuntepe Kazıları 1973, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 6, Keban Projesi 1973 Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 43-78.

İŞIKLI, Mehmet. (2008). "Recent Investigations at Pulur (Erzurum): Observations on Northeast Anatolia Ceramics", Edt. Karen S. Rubinson ve Antonio Sagona, Ceramic in Transitions: Chalcolitic through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia, Anes Sup. 27, ss. 267-290.

İŞIKLI, Mehmet. (2019), "Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Tabakaları", Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 139-182.

KARACA, Özgen. (1984), "Pırot Höyük Kazıları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 103-107.

KOCAİSPİR, A. & Parliti U. (2020), "Kuzey Mezopotamya'dan Orta Asya'ya Uzanan Çok Bileşenli Kültürün İzleri: Halaf Kültürü". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 69, ss. 411-440.

KODAY, S. (2018), "Türkiye'de Sürdürülebilir Hayvancılık Önündeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Edt. F. Arslan, A. Karadağ, Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye, Gazi Kitabevi, ss. 297-323.

KONYAR, E., AYMAN, İ., AVCI, C., YİĞİTPAŞA, D., GENÇ, B. & AKGÜN, R.G., (2013), "Van Kalesi Höyüğü 2011 Yılı Çalışmaları", 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Ankara, ss. 127-136.

KORFMANN, Manfred. (1982), Tilkitepe. Die Ersten Ansätze Prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei, İstanbuler Mitteilungen, Beihefte 26, Verlag Ernst Wasmuth: Tübingen

KOŞAY, Hamit Zübeyir. (1972), "Pulur (Sakyol) Kazısı 1970", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 127- 138.

KOŞAY, Hamit Zübeyir. (1984), *Erzurum ve Çevresini Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

KOŞAY, Hamit Zübeyir & VARY, Herman., (1964), *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları Nr. 24, Fen Edebiyat Fakültesi-Arkeoloji Serisi Nr. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KOŞAY, Hamit Zübeyir & VARY, Herman., (1967), *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 46, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Seri. 20, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.

KÖKTEN, Kılıç. (1943), "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten* VII/27, ss. 601-613.

KÖKTEN, Kılıç. (1947), "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Bellekten* XI/43, ss. 431-472.

KÖKTEN, Kılıç. (1972), "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 1-5.

MARRO, Catherine. (2000), "Vers Une Chronologie Comparee Des Pays Du Caucase et de L'Euphrate Aux IVE-IIIe Millénaires", *Varia Anatolica*, XI, In: *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVE-IIIe Millénaires. From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the 4th-3rd millennium B.C. Vom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr. Actes du Colloque d'Istanbul, 16-19 décembre 1998*. Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Paris, ss. 473-494.

ÖZDOĞAN, Mehmet. (1977), *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzev Araştırmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, Tek Ofset, İstanbul.

ÖZFİRAT, Aynur. (2014), "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı (2007-2013)", 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Ankara, ss. 209-226.

PALMIERI, Alba. (1984), "Arslantepe Kazıları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 97-102.

PALMIERI, Alba & FRANGİPANE, Marcella. (1990), "The 1988 Campaign at Arslantepe Malatya", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara, ss. 191- 202.

PARLITI, U. & CANER, E. (2021), "Geography and Climate on the Site Selection of Archaeological Settlements: Examples from Kura-Araxes Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin", *Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi (ARAS)* 3, ss. 29-53.

RUSSELL, H.F. (1980), *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia, Based on a Survey by Charles Burney of Sites Along the Euphrates and Around Lake Van*, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 2, Bar International 85, Britain/London.

SAGONA, Antonio. (1994), "Büyüktepe Höyük 1992", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 229-234.

SAGONA, Antonio. (2010), "Sos Höyük, An Ancient Settlement Near Erzurum", Edt. Mehmet Işıklı- Erhan Mutlugün- Mine Artu, Geçmişten Geleceğe Armağan: Arkeolojik, Kültürel ve Estetik Yansımalar, Erzurum, ss. 42-49.

SAGONA, Antonio & SAGONA, Claudia. (2000), "Excavations at Sos Höyük 1998", 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss.143-144.

SAGONA, A., PEMBERTON, E., MCPHEE, I. & SAGONA, C. (1995), "Büyüktepe Höyük 1993 Activities", XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 161-165.

SAGONA, Antonio. ERKMEN. M. & SAGONA, C., (1997), "Excavations at Sos Höyük 1995", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 137-144.

SEVİN, Veli. (1985), "İmikuşağı Kazıları 1983", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 93-102.

SEVİN, Veli & DERİN, Zafer. (1987), "İmikuşağı Kazıları 1985", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara, ss. 181-204.

SEVİN, Veli & KAVAKLI, Ersin. (1996), "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 337-362.

ŞAHİN, Serkan. (2020), "2019 Yılı Malatya İli Yüzey Araştırması", Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi 2, ss. 6-18.

ŞENYÜREK, S.Y. (1944), "Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 2/2, ss. 349-352.

TARHAN, Taner & SEVİN, Veli. (1991), "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 429- 456.

TİRYAKİ, Sırrı. (2017), "Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilikinin Başlangıç Evreleri", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/7, ss. 177-200.

TİRYAKİ, Sırrı. (2020a), "Bingöl Şerevdin Yaylası'nın Kaya Üstü Resimleri ve Kaya Altı Yerleşiminin Değerlendirilmesi", Seleucia X, ss. 251-268.

TİRYAKİ, Sırrı. (2020b), "Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 30/2, ss. 1-14.

UZUNOĞLU, Edibe. (1987), "Malatya-İmamoğlu Höyüğünde 1985 Yılı Kazı Çalışmaları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I, Ankara, ss. 213- 230.

VAN LOON, Maurits. (1978), Korucutepe 2, North-Holland Publishing Company- Amsterdam/New York/Oxford.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2051-2069

Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector

Çalışanlar Tarafından Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Üretim Sektöründe Bir Araştırma

Video Link: https://youtu.be/_63-CQpxqGk

İsmail KARAKULLE

Öğr.Gör.Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi
Lecturer Dr., Kastamonu University Faculty of Communication
ikarakulle@kastamonu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-5372-2010

Eray AYDIN

Dr., Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)
Dr., North Anatolian Development Agency
erayaydin25@gmail.com / ORCID: 0000-0002-4303-2606

Hakkı POLAT

Öğr.Gör.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Lecturer Dr. Middle East Technical University
hpolat@metu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-7640-849X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 24.11.2022
Yayın Tarihi / Published : 06.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Karakulle, İ. , Aydın, E. & Polat, H. (2022). Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2051-2069 . doi: 10.15869/itobiad.1160740

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İsmail KARAKULLE , Eray AYDIN ve Hakkı POLAT).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Çalışanlar Tarafından Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Üretim Sektöründe Bir Araştırma *

Öz

Örgütler, ülkelerin ekonomik kalkınmasından toplumların değişim ve dönüşüm yaşamasına kadar hayatın birçok alanında etkisi olan ve etkilenen organizasyonlardır. Teknolojinin gelişmesinin getirdiği hızlı üretim yapısı, tüketicilerin mallara ve hizmetlere duydukları ihtiyacın çeşitlenerek artması örgütleri daha fazla üretmeye ve rekabet etmeye zorlamaktadır. Özellikle günümüzde rekabet üstünlüğü sağlamak örgütlerin temel amaç ve hedefleri arasında yer almaktadır. Örgütlerin sahip olduğu teknoloji, üretim yapısı, ürün çeşitliliği, organizasyon yapısı, mal ve hizmet miktarı gibi özellikler örgütlerin rekabet üstünlüğü elde etmesinde önemli avantaj sağlamaktadır. Bunun yanı sıra örgütlere rekabet üstünlüğü sağlamalarında taklit edilmesi zor olan, yeterlilik ve yetkinlik açısından rakiplerine karşı farklılık oluşturacak en önemli kaynağı ise insan kaynağıdır. Bunun bilincinde olan örgütler geçmişle kıyaslandığında insan kaynağına verdikleri önem her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, çalışanların algılamış oldukları örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemek ve çalışanların örgüte duydukları güvenin algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide aracılık rolünü belirlemektir. Çalışmanın örneklemini Niğde ve Konya illerinde organize sanayi bölgesi içerisinde yer alan üretim işletmelerinde kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 453 çalışan oluşturmaktadır. Hipotezler yapısal eşitlik yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda; algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasında ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü ($p:0,000$ $r:0,907$), örgütsel özdeşleşme ile örgütsel güven arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü ($p:0,000$ $r:0,821$) ve algılanan örgütsel destek ile örgütsel güven arasındaki ilişkinin de anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($p:0,000$ $r:0,779$). Ayrıca algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin bir aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Güven, Örgütsel Davranış, Aracı Değişken.

* Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 12.04.2022 Tarih , 1 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector **

Abstract

Organizations are institutions that have an impact on many areas of life, from the economic development of countries to the change and transformation of societies. They also have strong and continuous interaction with their environment. The rapid and different production structure brought by technology and the diversification of consumers' need for goods and services force organizations to produce more and compete with rivals. Achieving a competitive advantage and being a premier in the market are among the main goals and objectives of organizations, especially in recent years. Factors such as technology, production structure, product diversity, organizational structure, and product and service components of organizations provide significant advantages in gaining a competitive advantage. In addition to these, the most important resource that is difficult to imitate for organizations to gain a competitive advantage and that will make a difference against their competitors in terms of competence and competence is human resources. The importance given to human resources by organizations that are aware of its power is increasing day by day. In this context, the study aims to define the effect of the POS of the employees on OI and to determine the mediating role of the employees' trust in the organization in the relationship between the POS and OI. The sample of the study consists of 453 employees determined by the convenience sampling method in the production enterprises located within the organized industrial zone in Niğde and Konya provinces. The hypotheses were analyzed by the structural equation method. According to the analysis, it is seen that there is a positive and significant correlation between POS and OI ($p:0,000$ $r:0,907$), a positive and significant relationship between OI and OT ($p:0,000$ $r:0,821$), and a positive and significant correlation between POS and OT ($p:0,000$ $r:0,779$). Besides, it was defined that OT has a mediating role in the effect of POS on OI.

Keywords: Perceived Organizational Support, Organizational Identification, Organizational Trust, Organizational Behavior, Mediator Variable.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Kastamonu University Rectorate Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee dated 12.04.2022 and numbered 1.

Introduction

Organizations need different types of employees according to their fields of activity. Employees carry out their work following today's competitive conditions to achieve organizational goals and objectives. The achievements of the workers and their performances also contribute to the increase in organizational effectiveness and productivity. The OS perceived by employees is value in terms of organizational efficiency and effectiveness. Perceived organizational support (POS) is pointed out as employees feeling safe in their institutions and aware of their organization standing with her/him in all situations and conditions (Özdevecioğlu, 2013, p. 113). An employee who believes that he is valued and respected by his organization, who is offered rewards and promotion opportunities and who feels that he is supported financially and psychologically by his organization, contributes to the organization at a higher level (Rhoades & Eisenberger, 2002, p. 698). Employees who are aware that they are supported by their institutions feel safer in the work place and believe that their institution is behind them in line with the trust whenever they face problems related to their job (Büyükyılmaz & Fidan, 2017, p. 503). Ensuring organizational trust also contributes to organizational identification. Employees' identification with their organization makes them contribute more to their organizations by seeing their own targets and the goals of the organization in the same direction (Zencirkıran & Keser, 2018, p. 293).

This research focuses on the mediating effect of OT on organizational identification of POS of employees. The study aims to define the effect of organizational support perception on the level of OI and defining the mediating role of trust in the relationship between POS and OI level. Thus, it is aimed to provide support to organizations at the point of increasing OI behaviour, which is considered important for organizations. In addition, many researchers in the literature have examined the impact of POS on job satisfaction, organizational citizenship and organizational silence. This research is also important in terms of giving a new perspective to the literature.

Conceptual Framework

Perceived Organizational Support (POS)

Perceived organizational support (POS) is examined as the feelings of the employees that their organization is interested in them, their contributions to the organization are given importance, and accordingly, the support that the organization provides to the employee (Eisenberger, Huntington, Hutchison, & Sowa, 1986, p. 501; Hellman, Fuqua, & Worley, 2006). POS, developed based on Gouldner's (1960) contrariness norm and Blau's (1964) Social Exchange Theory (SET) refers to the link between the organization and its employees (Garg & Dhar, 2014, p. 66). Perceptions of support can be provided as long as employees are appreciated, and respected and their organizational needs are met. Employees who are supported by their organization will feel gratitude and respond to it by the reciprocity norm (Yoon & Thye, 2002, p. 103). With the theory of reciprocity, employees feel a sense of commitment to their organizations and respond to the support given by the organization by increasing their efforts (Stinglhamber & Vandenberghe, 2003, p. 252). In this context, employees will support their organizations in return for the support they receive from their organizations. The interaction between the organization and the employee is based on the theory of social change on a certain consensus axis. With respect to the SET, this principle of reciprocity between the organization and the

employee ensures the reconciliation of both parties by meeting together the interests of the employee and the organization, who have different goals and objectives, at a common point (Yücel & Demirel, 2012, pp. 27-28).

Based on POS in accordance with the scope of organizational support theory, there is a tendency for employees to accept the organization within the scope of humanitarian grounds (Aselage & Eisenberger, 2003, p. 492). POS, which contributes to the satisfaction of the socio-emotional demands of the employees, enables the organization to obtain more performance from the employees. In other words, it will be easier to obtain high performance from employees via POS. Thus, the dignity needs of the employees whose achievements are accepted by the organization will also be met (Armeli, Eisenberger, Fasolo, & Lynch, 1998, p. 289). As the perceived organizational support, acceptance and appreciation needs of the employees are provided, it will be possible for the employees to establish a bond with the organization by providing integration. Thus, the bond established will increase the chance of employees to reach institutional targets by providing increased performance, more participation in organizational processes and increased productivity (Eisenberger et al., 1986, p. 501).

Organizational Trust (OT)

Employees spend most of their lives in the organization. Although their fields of activity and the type of goods and services they produce are different, organizations want to achieve long-term goals and objectives together with their employees. The increasing level of competition and rapid change in consumer perceptions have made it more important for organizations to provide organizational integrity to gain superiority over their competitors. One of the factors contributing to organizational integrity and managerial effectiveness is organizational trust.

Organizational trust is the positive wishes of workers about the attitudes and wishes of other employees in the institution based on internal relations, positions and specialization within the context of trust climate, depending on job satisfaction and perceived organizational support (Huff & Kelley, 2003, p. 82). An organizational trust is an effective tool against issues such as ensuring organizational justice by the board of directors of the organization, meeting the expectations and desires of the employees, and improving the organizational cooperation among the employees (Neves & Caetano, 2006, p. 355). Employees constantly evaluate the attitudes and behaviours put forward by the organization towards them, their organizational confidence increases in line with the belief that the organization is making a certain effort and effort on behalf on them, and accordingly, they feel obliged to spend more effort towards the organization (Singh & Srivastava, 2008). 2016, p. 595).

Organizational trust has an important effect on establishing inter-organizational relations based on trust within the organization, achieving organizational goals and objectives, and creating an effective team spirit. It is very difficult to talk about teamwork, effective teamwork and success in organizations where a climate of trust is not provided (Asunakutlu, 2001, p. 5). The formation of organizational trust affects organizational performance, organizational commitment and organizational identification, which are effective for organizational success (Straiter, 2005, p. 86). The establishment of organizational trust depends on an organizational climate consisting of multidimensional

behaviours and efforts. OT is provided more easily in organizations where the responsibilities and duties of the employees are clear, the degree of intensity of inter-organizational communication is high, the inter-organizational communication is clear, the employees' beliefs about their abilities and competencies, the organizational goals and objectives are clear, and the organization has a specific mission and vision. (Tokgöz & Seymen, 2013, p. 62).

Organizational Identification (OI)

Organizational identification (OI) is a concept that draws attention and importance in the field of organizational behaviour. OI is based on social identity theory. The theory claim that, the individual defines, evaluates and classifies himself according to the social group to which he belongs. With his classification, the individual integrates himself with the group he belongs to and accordingly creates a social identity (Demirtaş, 2003, p. 129). OI, which is a form of social identification, is the employee's perception of belonging to an organization or membership in a certain organization. While belonging to an organization forms a part of the social identity of the employee, the values and norms of the organization to which he belongs are included in the employee's perception, and the employee thinks on behalf of the organization to which he is affiliated and acts accordingly (Davila & Garcia, 2012, p. 245).

OI reveals the psychological relation between the staff and the organization and defines significant attitudes and behaviours within the organization (Edwards, 2005, p. 207). OI is the perception of the employee's integrity within an organization. When the employee identifies with his organization, not only is his individual identity formed but also his organizational identity is formed. In other words, the employee has the perception that the basic characteristics of the organization are a part of their individual characteristics, that is, their organizational identity is a part of their individual identity (Li, Fan, & Zhao, 2015, p. 182).

OI has critical importance to examine organizational behaviour, containing employee satisfaction and institutional performance (Ashforth & Mael, 1989, p. 22). Employees make evaluations and comparisons about their organization in the organizational identification process. As a result, if they have positive ideas about the organization at a level that will meet their expectations, their commitment and satisfaction with the organization can increase. Also, the economic efficiency and productivity of the organization increase. In addition, organizational identification is important in terms of making the employee feel not only in his work life but also in his private life (Van Dick, Wagner, Stellmacher, & Christ, 2005, p. 274). OI also reduces uncertainty by ensuring the assimilation of organizational goals, objectives and organizational values by the employee. Employees who identify with their institution claim themselves as representatives of the institution when they interact with the people outside the institution. While making some decisions or taking advantage of some opportunities, it prioritizes the interests of the organization rather than its interests. In short, the employee, who is identified with his organization, exhibits a positive attitude and behaviour towards his organization (Çakınberk, Derin, & Demire, 2011, p. 93).

OI is critical for examining organizational behavior, including personal satisfaction and organizational performance (Ashforth & Mael, 1989, p. 22). In the process of organizational identification, the employee makes evaluations and comparisons about his

organization, and as a result, if he has positive ideas about the organization at a level that will meet his expectations, his commitment and satisfaction to the organization, performance and productivity level able to increase. In addition, organizational identification is important in terms of making the employee feel meaningful not only in his work life but also in his private life (Van Dick et al., 2005, p. 274). At the same time, OI reduces uncertainty by enabling the employee to adopting organizational goals, objectives and values. In short, the employee who integrates with his organization exhibits a positive attitude and behavior towards his organization (Çakınberk, Derin, & Demire, 2011, p. 93).

The Correlation Between Perceived Organizational Support (POS), Organizational Trust (OT) and Organizational Identification (OI)

When the studies on the relations between POS, OT and OI in the literature were examined, some results were found. It has been determined that the support given by the organization to the employees is effective in increasing the sense of trust in the organization. In addition to the enhancement in the sense of belonging of the employees towards the organization, it has been seen that OS is effective in the process of organizational identification (Rhoades & Eisenberger, 2002; Ashforth & Mael, 1989). Within the framework of this perspective, it is seen that a statistically significant and affirmative relationship between POS and OT (DeConinck, 2010; Kurtessis, et al., 2017; Eğriboyun, 2013; 2015; Ateş, Mert, & Turgut, 2017; Lau, 2010; Yılmaz, 2014). If the worker feels that he is supported by the institution and that his needs and expectations are met, it causes the employee to feel more trust towards the institution (Singh & Srivastava, 2016; Akkoç, Çalışkan, & Turunç, 2012).

Similarly, recent studies have shown that POS and OI have a positive relationship. Sluss et al. (2008) determined that POS increases organizational attractiveness and OI by workers. Cheung and Law (2008) claim that there is a affirmative and statistically significant relationship between POS and OI. Boyacı (2017) and Uzun (2018) found in their studies that POS has a positive impact on OI and a affirmative relationship between instructors' organizational identification levels. Shore and Shore (1995), found that the worker's perception of OS allows him to feel valuable within the organization and to develop positive informal relations. Therefore, perceived organizational support is a factor that increases organizational identification. The same, Turunç and Çelik (2010) found that POS by employees significantly increased the level of organizational identification and their findings were similar to previous studies by other researchers (Daan Van & Sleebos, 2006; Cheung & Law, 2008). Hypotheses created within the scope of the research:

- H1: Perceived organizational support affects organizational trust.
- H2: Organizational trust affects organizational identification.
- H3: Perceived organizational support affects organizational identification positively and significantly.
- H4: Organizational trust has a mediating effect on perceived organizational support and organizational identification relationship.

The research model and the hypotheses to be tested are given in Figure 1.

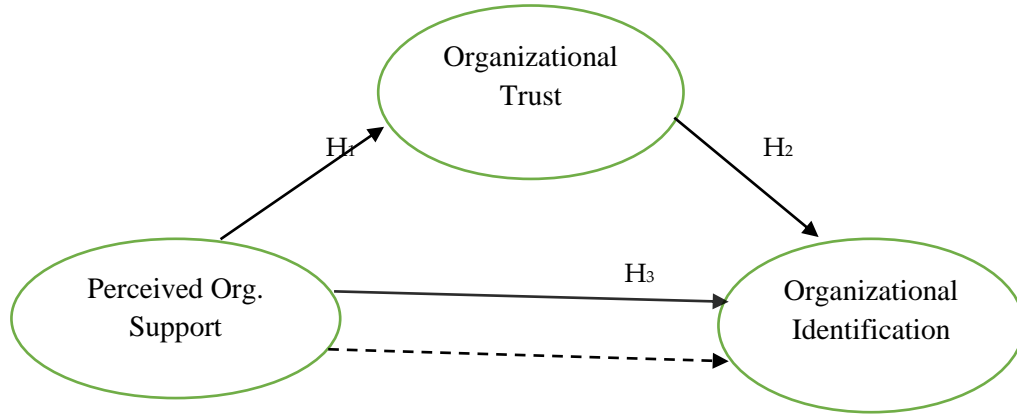

Figure 1: Research Model

Methodology

Universe and Sample

The universe of research includes the manufacturing facilities located in the provinces of Niğde organized industrial zone and Konya organized industrial zone. In the study, instead of the whole universe, sampling was preferred due to factors such as time and cost. Convenience sampling method was used in the research.

A questionnaire was sent to 650 employees, taking into account the response rates. A total of 457 employees received feedback. The return rate was calculated as 69.7%. As a result of the examination, it was determined that 4 questionnaires were invalid. 453 employees constitute the sample of the study.

Data Analysis and Scales

In the study, quantitative research method was used for data collection. Online survey method is preferred. In the first part of the questionnaire, there are questions to determine the demographic characteristics of the employees, and in the second part, the questions that the employees evaluate the POS, OT and OI behaviors.

For testing hypothesis, the scales used in different studies were examined and the scales thought to be suitable for the scope of the research were included. To calculate the degree of organizational support perceived by the employees participating in the research, the scale developed by Eisenberger et al. (1986) and then presented in abbreviation by Eisenberger et al. (1997) was used. The Turkish version of the scale of POS was adapted from the study of Büyükyılmaz (2013). The scale developed by Robinson (1996) was used to calculate the degree of trust of the employees towards their organization. The Turkish version of the OT scale was adapted from the study of Büyükyılmaz and Fidan (2017). Also the scale of organizational identification which was developed by Mael and Ashforth (1992) and adapted into Turkish by Tokgöz and Seymen (2013) was used. The scales are included in the questionnaire form as a five-point Likert type.

Confirmatory factor analysis (CFA) was performed to testing the construct validity of the perceived organizational support, organizational trust and organizational identification scale. The reliability analyzes of all scales were also performed. Within the scope of reliability analysis, Cronbach's Alpha (α) statistic was performed to calculate the internal consistency of the items.

Research Findings

Demographic Characteristics (DC)

The DC of participants is given in Table 1.

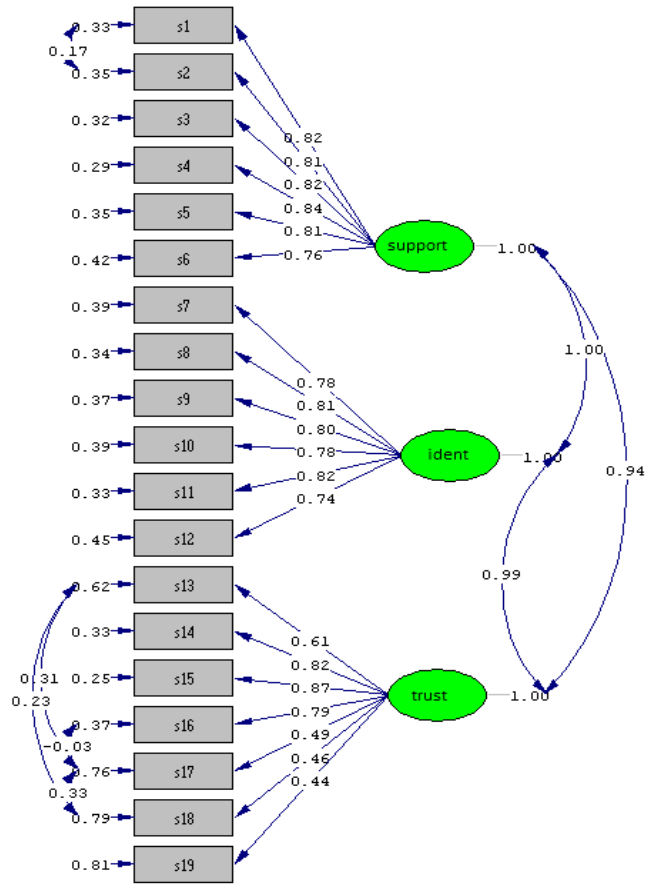
Table 1: Demographic Characteristics

Demographical Information		N	%
Gender	Female	67	14,8
	Male	386	85,2
Marital Status	Married	433	95,6
	Single	20	4,4
Age	< 30	14	3,1
	31-15	93	20,5
	36-40	156	34,4
	41-45	86	19,0
	+45	104	23,0
Job Experience (year)	Less than 1	25	5,5
	2-5	197	43,5
	6-10	186	41,1
	11-15	45	9,9
Job Position	Blue Collar Staff	396	87,4
	White Collar Staff	57	12,6
TOTAL		453	100

According to Table 1 is examined, the majority of the sample consists of male (85.2%) and married (95.6%) employees. When the age of the employees is examined, it has been determined that the employees between 31-40 are at a higher rate (54.9%). Considering the work experience, 5.5% of them work for less than 1 year, 43.5% for 2-5 years, 41.1% for 6-10 years, and 9.9% for 11 years or more. Finally, the sample size of the study consists of blue collars with 87.4%.

Validity and Reliability Analysis

In the study, the scales construct validity was tested with CFA. To be able to base on compliance, χ^2/sd must be less or equal to than 5, (GFI), (NFI) and (CFI) must be greater than or equal to 0.85, (RMSEA) must be equal or less to than 0.08 and the (SRMR) value must be less than or equal to 0.05 (Schumacker & Lomax, 2004, p. 81- 84; Sun, 2005; Byrne, 2010, pp. 73-84; Meydan & Şeşen, 2011, pp. 31-37). CFA results are given in Figure and Table (2).

Chi-Square=344.07, df=144, P-value=0.00000, RMSEA=0.055

Figure 2: PATH of CFA

Table 2: Goodness of Fit (GOF) Values

(GOF) criteria	(GOF) Values
RMSEA	0,05
χ^2/sd	2,41
SRMR	0,02
NFI	0,99
GFI	0,93
AGFI	0,90
CFI	0,99

(Degrees of Freedom)=144
 $\chi^2 = 348,08$
 P- (RMSEA < 0.05) = 0.00
 N= 453

According to the Table 2, factor loads are greater than 0.3 and goodness of fit values are within acceptable limits. Therefore, it is seen that the values obtained after confirmatory

Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector

factor analysis according to the values of the goodness of fit provide structural validity (Hu & Bentler, 1999).

The reliability of the scales in which structural validity was provided was determined by calculating the CA (α) value. The reliability results are presented in Table 3.

Table 3: Reliability Tests

Scale	Number of Items	Cronbach's Alpha
All Scale	19	0,958
<i>Org. Trust</i>	7	0,852
<i>Perceived Org. Support</i>	6	0,922
<i>Org. Identification</i>	6	0,908

According to Table 3, the reliability of the scale was calculated as 95.8% for the whole scale including 19 items, 85.2% for the OT scale, 92.2% for the POS scale and 90.8% for the OI scale. Reliability value of all scales and sub-dimensions is above 0.70. Therefore, the reliability of all scales used in the study was ensured (Nunnally & Bernstein, 1994, p. 265).

Correlation Analysis

Correlation Analysis was applied to define the relationship between dimensions and the results are given in Table 4.

Table 4: Table of Correlation Coefficients

		Perceived Org. Support	Org. Identification	Org. Trust
Perceived Org. Support	r	1		
	p.	,000		
Org. Identification	r	,907**	1	
	p.	,000	,000	
Org. Trust	r	,779**	,821**	1
	p.	,000	,000	,000

r: Pearson correlation coefficient,

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

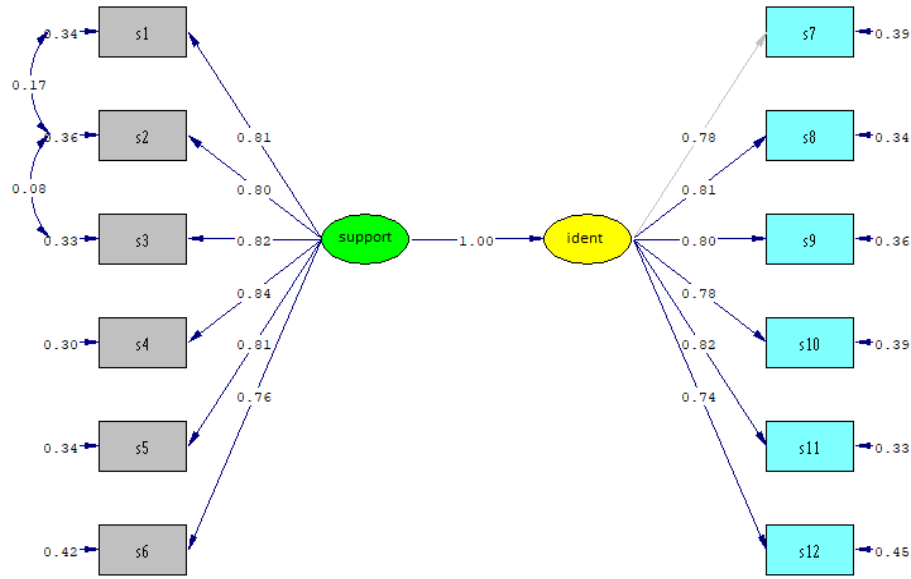
According to the Table 4, POS and OI shows positive and strong relationship ($p < 0.001$ and $r: 0.907$). Furthermore, it is seen that a positive and strong correlation between OI and OT ($p: 0.000$ $r: 0.821$). Finally, analysis results shows that a positive and strong correlation between POS and OT ($p: 0.000$ $r: 0.779$).

Hypotheses

This study examined the mediating role of OT in the effect of POS on OI. In this context, it is thought that POS has a positive effect on OI, and OT has a positive effect as a mediator role.

The hypotheses were tested under Structural Equation Modeling (SEM). A three-step regression analysis was used to test the mediator role.

Step 1: The effect of POS, which is the independent variable, on OI, which is the dependent variable, was examined. The PATH graph obtained as a result of SEM is given in Figure 3 and the regression coefficients are given in Table 5 below:

Chi-Square=169.63, df=51, P-value=0.00000, RMSEA=0.072

Figure 3: Model-1 PATH

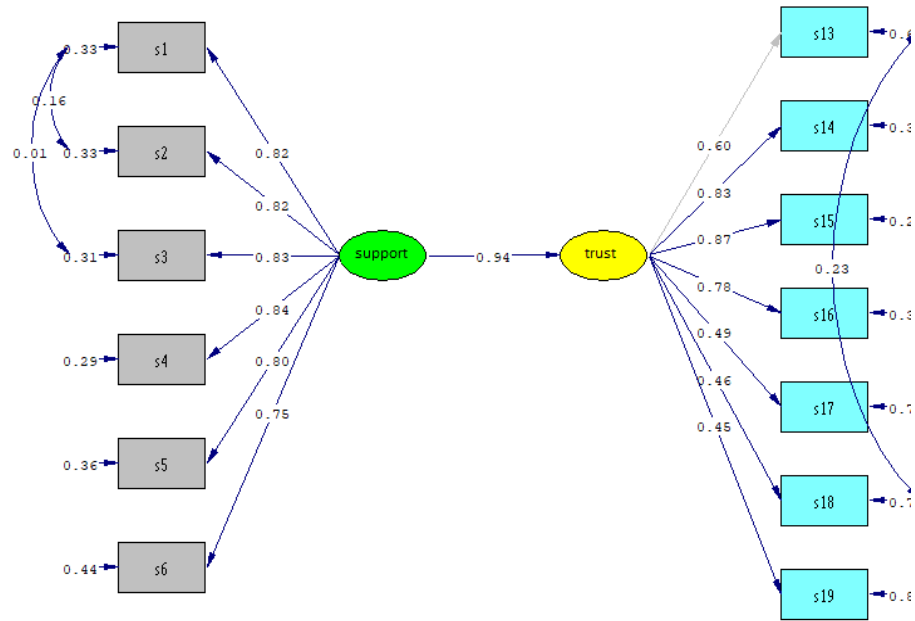
Table 5: PATH Coefficients of Model-1's

Independent Variable	Dependent Variable	β	Std. Error	p.	R ²
Org. Support	Org. Identification	0,99	0,051	*<0,001	0,98

According to Table, the effect of independent variable on depend variable is positive and statistically significant. The condition for the independent variable, which is the first step, to be effective on the dependent variable was provided.

Step 2: The effect of POS, which is the independent variable, on OT, which is the mediator variable, was calculated. The PATH graph obtained as a result of SEM is given in Figure 4 and the regression coefficients are given in Table 6 below.

Mediating Role of Organizational Trust in the Effect of Organizational Support Perceived By Employee on Organizational Identification: A Research in the Manufacturing Sector

Chi-Square=202.05, df=59, P-value=0.00000, RMSEA=0.073

Figure 4: Model-2 PATH

Table 6: PATH Coefficients of Model-2's

Independent Variable	Dependent Variable	β	Std. Error	p.	R ²
Perceived Org. Support	Organizational Trust	0,91	0,066	0,004	0,82

According to Table 6, the effect of independent variable is positive and significant. Therefore, the requirement for the independent variable to be effective on the mediator variable was also met. Based on these results, it was decided to proceed to step 3.

Step: Model-3, which investigates the mediating effect of OT over POS on OI, was established. The PATH graph obtained as a result of SEM is given in Figure 5 and the regression coefficients are given in Table 7 below.

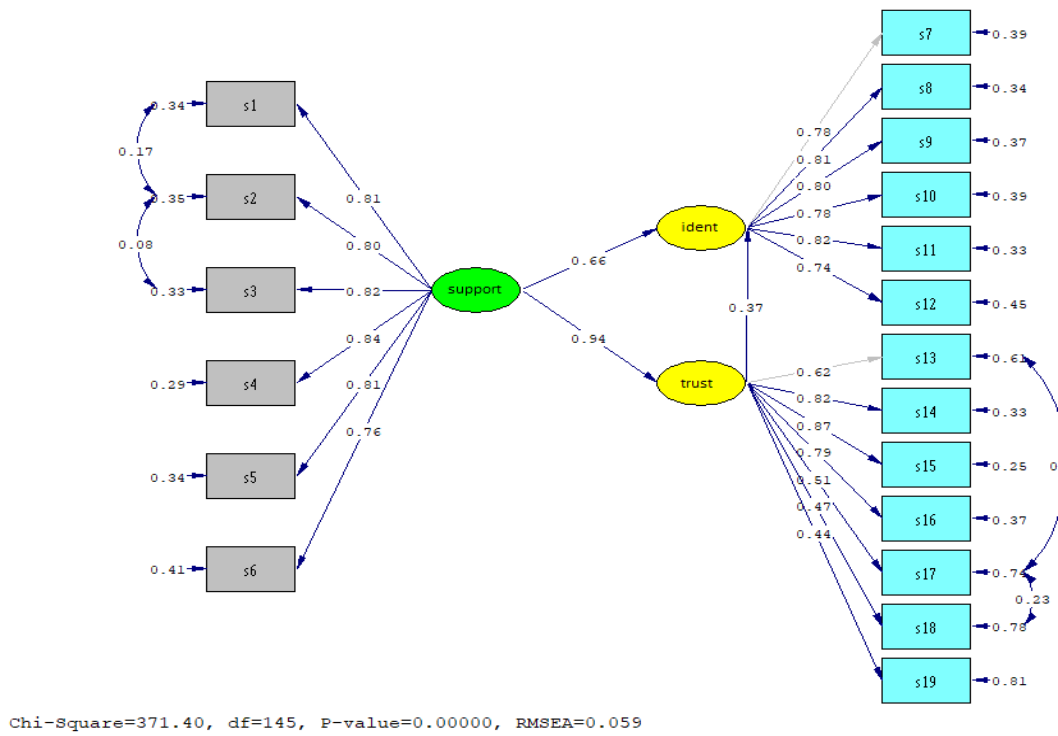

Figure 5: Model-3 PATH

Table 7: PATH Coefficients of Model-3's

	Dependent Variable	Independent Variable	β	Std. Error	p.	R ²
Step 1	Org. Identification	Perceived Support	Org. 0,99	0,051	*<0,001	0,98
Step 2	Org. Identification	Mediator Variable	β	Std. Error	p.	R ²
		Org.Trust	0,91	0,066	0,004	0,82
Step 3	Org. Identification	Independent Variable	β	Std. Error	p.	R ²
		Perceived Support	Org. 0,61	0,076	*<0,001	
		Mediator Variable				0,99
		Organizational Trust	0,42	0,077	*<0,001	

According to Table 7, the β coefficient (0.99), which shows the effect of the independent variable in the 1st step on the dependent variable, decreased by adding a mediator variable to the model in the 3rd step (0.61). In addition, the coefficient of the mediating variable included in the model in the third step is significant ($p < 0.05$). Accordingly, it is seen that all the necessary conditions for investigating the mediation effect suggested by Baron and Kenny (1986) are met. Therefore, it can be said that OT has a mediating role in the effect of POS on OI. Therefore, all hypotheses were accepted.

Discussion and Conclusion

In the study, the relationships between POS, OT and OI were investigated. The study aims to determine the effect of employees' perception of organizational support on organizational

definition and the mediating role of organizational trust in the relationship between POS and OI. The data set used in the study was obtained from 453 employees in the manufacturing enterprises selected by convenience sampling method in the organized industrial zone in Niğde and Konya provinces.

SEM was used to test hypotheses in the research. In the light of the data obtained as a result of the analysis, it was determined that the POS by the employees had a positive effect on OI. The results obtained are consistent with the studies carried out in the literature (Daan Van & Sleafos, 2006; Cheung & Law, 2008; Turunç & Çelik, 2010; Shore & Shore, 1995; Büyükyılmaz & Fidan, 2017; Özdemir, 2010; Zagenczyk, Gibney, Few, & Scott, 2011). In this context, as the POS by the employees' increases, the level of identification of the employees with their organizations will also increase. The increase in competition and the differentiation of consumer expectations make the existence of employees identified with the organization even more important for businesses. Employees who are identified with their organization will contribute to the organization's competitive advantage against their competitors by making more effort to achieve the goals and objectives determined by the organization.

According to the research analysis POS has a positive effect on OT. The findings of similar studies in the field of organizational behaviour also support the research findings (Singh & Srivastava, 2016; Akkoç et al., 2012; Kılıç & Gülen, 2019). It is important for the employees to be supported by their organizations and to increase their trust of the employees towards their organizations. From the point of view of the employees, it will enable the employees who are supported by the organization to put more effort in the name of the organization. In terms of the organizational perspective, it will have a positive effect on increasing the level of satisfaction of the employees with a sense of trust, reducing their absenteeism from work and increasing their performance. Employees with organizational trust will show more effort in realizing the goals and objectives of the organization. Organizations need to support their employees more if they want to gain a competitive advantage against their competitors, retain or recruit qualified employees, reduce increasing costs, and increase their market share. Increasing the perception that employees are supported by their organizations will cause an increase in their sense of trust and their level of identification with their organizations.

However, there are some limitations in the research conducted. First of all, the research is limited to two provinces. In addition, the research was carried out in manufacturing enterprises. Different results can be obtained when it is done in service businesses and different regions or provinces. Secondly, it is thought that conducting the research in a way to include different subjects in the field of organizational behaviour, in other words, revealing it with different variables will contribute to businesses and the literature.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: İK (%40), EA (%30), HP (%30)

Veri Toplanması | Data Acquisition: İK (%40), EA (%30), HP (%30)

Veri Analizi | Data Analysis: İK (%40), EA (%30), HP (%30)

Makalenin Yazımı | Writing up: İK (%40), EA (%30), HP (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: İK (%40), EA (%30), HP (%30)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Reference / Kaynakça

- Akkoç, İ., Çalışkan, A., & Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 105-135.
- Armeli, S., Eisenberger, R., Fasolo, P., & Lynch, P. (1998). Perceived organizational support and police performance: the moderating influence of socio-emotional needs. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 288-297.
- Aselage, J., & Eisenberger, R. (2003). Perceived organizational support and psychological contracts. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 491-509.
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Asunakutlu, T. (2001). Klasik ve Neo-Klasik dönemde örgütsel güvenin karşılaştırılması üzerine bir deneme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-17.
- Ateş, M. F., Mert, İ., & Turgut, H. (2017). The indirect effect of organizational prestige on the effect of organizational trust and organizational support on organizational identification. *European Journal of Business and Management*, 9(18), 103-117.
- Baron, R. M., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Boyacı, A. (2017). *Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek ve örgütsel özdeşleme düzeylerinin veri madenciliği ile analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Büyükyılmaz, O. (2013). *Akademik personel açısından psikolojik sözleşme ihlali ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Büyükyılmaz, O., & Fidan, Y. (2017). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(3), 500-524.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modelling with AMOS: Basic concepts, applications and programming*. 2nd Edition, New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Cheung, M. F., & Law, M. (2008). Relationships of organizational justice and organizational identification: The mediating effects of perceived organizational support in Hong Kong. *Asia Pacific Business Review*, 14(2), 213-231.
- Çakınberk, A., Derin, N., & Demire, R. (2011). Örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılıkla biçimlenmesi: Malatya ve Tunceli özel eğitim kurumları örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 89-121.
- Daan Van, K., & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: self-definition, social exchange, and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27(5), 571-584.

Davila, M., & Garcia, G. (2012). Organizational identification and commitment: correlates of sense of belonging and affective commitment. *The Spanish Journal of Psychology*, 15(1), 244-255.

DeConinck, J. B. (2010). The effect of organisational justice is perceived organisational support and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust. *Journal of Business Research*, 63(12), 1349-1355.

Demirtaş, H. (2003). Sosyal kimlik kuramı, temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 123-144.

Edwards, M. R. (2005). Organizational identification: A conceptual and operational review. *International Journal of Management Reviews*, 7(4), 207-230.

Eğriboyun, D. (2013). Ortaöğretim okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin örgütsel güven ve örgütsel destek algıları arasındaki ilişki. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 17-43.

Eğriboyun, D. (2015). The relation between organizational trust, organizational support and organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 9(4), 134-156.

Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 812-820.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.

Garg, S., & Dhar, R. (2014). Effects of stress, LMX and perceived organizational support on service quality: Mediating effects of organizational commitment. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 21, 64-75.

Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: a preliminary statement, *American Sociological Review*, 25, 161-178.

Hellman, C., Fuqua, D., & Worley, J. (2006). A reliability generalization study on the survey of perceived organizational support the effects of mean Age and number of Items on score reliability. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 631-642.

Huff, L., & Kelley, L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: A seven-nation study. *Organization Science*, 14(1), 81-90.

Kılıç, G., & Gülen, M. (2019). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye ve işten ayrılma niyetine etkisi:afyonkarahisar örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1570-1588.

Kurtessis, J. N., Eisenberger, R., Ford, M., Buffardi, L., Stewart, K., & Adis, C. (2017). Perceived organizational support: A meta-analytic evaluation of organizational support theory. *Journal of Management*, 43(6), 1854-1884.

Lau, W. K. (2010). *Empowerment of non-academic personnel in higher education: Exploring associations with perceived organizational support for innovation and organizational trust*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Iowa: Iowa City, IA.

Li, Y., Fan, J., & Zhao, S. (2015). Organizational identification as a double-edged Sword Dual Effects on Job Satisfaction and Life Satisfaction. *Journal of Personnel Psychology*, 14(4), 182-191.

Mael, F., & Ashforth, B. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.

Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Neves, P., & Caetano, A. (2006). Social exchange processes in ırganizational change: The roles of trust and control. *Trust and Control*, 6(4), 351-364.

Nunnally, J., & Bernstein, I. (1994). *Psychometric Theory (3rd ed.)*. New York: McGraw-Hill Inc.

Özdemir, A. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin algılanan örgütsel destek, cinsiyet ve Kıdem değişkenlerine före incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 238-250.

Özdevecioğlu, M. (2013). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113-130.

Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714.

Robinson, S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, 41(4), 574-599.

Schumacker, R. E., & Lomax, R. (2004). *A beginner's guide to structural equation modelling*. 2nd Edition, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Shore, L. M., & Shore, T. H. (1995). Organizational Politics, Justice, and Support: Managing the Social Climate of the Workplace. R. S. Cropanzano, & K. M. Kacmar içinde, *Perceived Organizational Support and Organizational Justice* (s. 149-164). Westport, CT: Quorum Press.

Singh, U., & Srivastava, K. (2016). Organizational trust and organizational citizenship behaviour. *Global Business Review*, 17(3), 594-609.

Sluss, D. M., Klimchak, M., & Holmes, J. (2008). Perceived organizational support as a mediator between relational exchange and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 73(3), 457-464.

Stinglhamber, F., & Vandenberghe, C. (2003). Organizations and supervisors as sources of support and targets of commitment: A longitudinal study. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 251-270.

Straiter, K. L. (2005). The effects of supervisors' trust of subordinates and their organization on job satisfaction and organizational commitment. *International Journal of Leadership Studies*, 1(1), 86-101.

Sun, J. (2005). Assessing goodness of fit in confirmatory factor analysis. *Measurement and evaluation in counselling and development*, 37(4), 240-256.

- Tokgöz, E., & Seymen, O. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Marmara Üniversitesi SBE Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 183-206.
- Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin algıladığı örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Örgütsel güvenin aracı rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 133-155.
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J., & Christ, O. (2005). Category salience and organizational identification. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(2), 273-285.
- Yılmaz, D. (2014). *Dağıtılmış liderliğin örgütsel güven ile algılanan örgütsel destek ve okul başarısıyla ilişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi: Eskişehir.
- Yoon, J., & Thye, S. (2002). A dual process model of organizational commitment. *Work and Occupations*, 29(1), 97-124.
- Yücel, İ., & Demirel, Y. (2012). Psikolojik güçlendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 19-48.
- Zagenczyk, T. J., Gibney, R., Few, W., & Scott, K. (2011). Psychological contracts and organizational identification: The mediating effect of perceived organizational support. *Journal of Labor Research*, 32(3), 254-281.
- Zencirkıran, M., & Keser, A. (2018). *Örgütsel Davranış*. Bursa: Dora Basım Yayın.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2070-2092

<p>Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim Etkinliklerinin Düzeni Açısından Örtük Program Uygulamalarını Kullanma Düzeyleri</p> <p>The Levels of Preschool Teachers' Use of Hidden Curriculum Applications in Terms of Organizing Educational Activities</p> <p>Video Link: https://youtu.be/fkFFNUC5Xbk</p>	
<p>Şule FIRAT DURDUKOCA</p> <p>Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi</p> <p>Assoc.Dr., Kafkas University, Dede Korkut Faculty of Education</p> <p>drsulefirat@gmail.com</p> <p>Orcid ID: 0000-0001-8864-3243</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 03.11.2022
Yayın Tarihi / Published	: 07.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Fırat Durdukoca, Ş. (2022). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim Etkinliklerinin Düzeni Açısından Örtük Program Uygulamalarını Kullanma Düzeyleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2070-2092 . doi: 10.15869/itobiad.1121290

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şule Fırat DURDUKOCA).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim Etkinliklerinin Düzeni Açısından Örtük Program Uygulamalarını Kullanma Düzeyleri *

Öz

Bu araştırmanın temel amacı okul öncesi öğretmenlerinin eğitim etkinliklerini düzenlerken örtük programdan bilinçli bir şekilde nasıl ve ne amaçla yararlandıklarını, bu etkinlikleri nasıl seçtiklerini ve etkinliklerin kaynaklarının neler olduğunu belirlemektir. Araştırma nitel bir çalışma olup durum çalışması deseni kullanılarak yürütülmüştür. Çalışmanın amacına uygun olarak bütüncül çoklu durum deseni kullanılmış, okul öncesinde eğitim etkinliklerinin düzeninde örtük programın etkisi, aynı eğitim programının farklı sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda nasıl uygulandığının incelenmesiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma grubunu ölçüt örnekleme deseniyle seçilen 42 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ve doküman analizi teknikleriyle toplanmış, betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda katılımcı öğretmenlerin; kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına genel olarak bağlı oldukları, programa bağlılıklarını etkileyen faktörlerin okul türlerine göre değiştiği, çoğunluğunun okul öncesi eğitim programını olumlu yönde eleştirdiği, programın ekonomiklik ve uygulanabilirlik ilkesi doğrultusunda düzenlendiğini ve çocuk merkezli olduğunu belirttikleri tespit edilmiştir. Görev yaptıkları okulların sosyo-ekonomik düzeylerine göre değişmekle birlikte öğretmenler genellikle örtük program kapsamında sıklıkla sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlediklerini ifade etmişlerdir. Sıklıkla uygulanan kültürel etkinlikler; anneler günü, cuma günü ve 23 Nisan etkinlikleri olarak sıralanırken, sosyal etkinlikler ise yılsonu/karne günü/mezuniyet partisi etkinlikleri, okulda 100. gün kutlamaları, 1 yaş büyüdüme partisi, bahar şenlikleri, yılsonu sergileri olarak belirlenmiştir. Öğretmenlerin çoğunluğu etkinliklerin uygulanmasının ana nedeninin öğrencilerin çok yönlü gelişimlerini sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir. Örtük program etkinliklerinin seçiminde temel kaynakların internet ve sosyal medya olduğu tespit edilmiştir. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenlerden bazılarının ise yönetim baskısı nedeniyle törensel etkinlikler düzenlediklerini belirtmeleri araştırmanın öne çıkan bulguları arasında olmuştur. Araştırmadan elde edilen bu bulgular ışığında çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örtük Program, Okul Öncesi Öğretmeni, Okul Öncesi Eğitimi, Okul Öncesi Eğitim Programı, Eğitim Etkinlikleri

* Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 07.12.2021 Tarih , 5 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

The Levels of Preschool Teachers' Use of Hidden Curriculum Applications in Terms of Organizing Educational Activities **

Abstract

The purpose of research is to determine how and for what purpose pre-school teachers consciously use the hidden curriculum while organizing educational activities, the selection of activities and the factors affecting their resources. In the research, a case study pattern was used. The effect of the hidden curriculum on the organization of pre-school educational activities was tried to be determined by examining how the same curriculum was applied in schools with different socio-economic levels by using the holistic multiple case design. The study group consists of 42 pre-school teachers selected with the criterion sampling pattern. The data were collected by semi-structured interview form and document analysis, and analyzed with descriptive analysis technique. As a result, it has been determined that teachers are generally fidelity to the pre-school curriculum, the factors affecting their fidelity vary according to school types, and most of them criticize the pre-school curriculum positively. The teachers stated that they often organize social and cultural activities within the scope of the hidden curriculum, and that the main reason for the activities is to ensure the multi-faceted development of the students. While cultural events were listed as mother's day, friday celebration and April 23 feast, social events were determined as end of year celebration/graduation party events, 100th day celebrations at school, "I've grown 1 year old" party, spring festivals, and end of the year exhibitions. It has been determined that the main sources in the selection of hidden program activities are the internet and social media. It is one of the important findings of the research that some of the teachers working in schools with middle socio-economic level stated that they carried out ceremonial activities because the school principals wanted them.

Keywords: Hidden Curriculum, Preschool Teacher, Pre-School Education, Pre-School Curriculum, Educational Activities

Giriş

Bireylerin yaşam boyu devam eden eğitimlerinin bir bölümü resmi program (eğitim programı) rehberliğinde hazırlanan çeşitli planlı ve programlı etkinliklerle okullarda sürdürülmektedir. Resmi programlar her ne kadar tanımlanmış kazanımlar içeriyor olsa da, öğrenenlerin bu kazanımlar dışında istendik veya istenmedik davranış değişiklikleri edinmeleri kaçınılmazdır. Erdem'in (2006) ifade ettiği gibi insan hayatın her aşamasında eğitime tâbi olduğundan davranış değişiklikleri sadece okulda gerçekleşmez. Sosyal ve

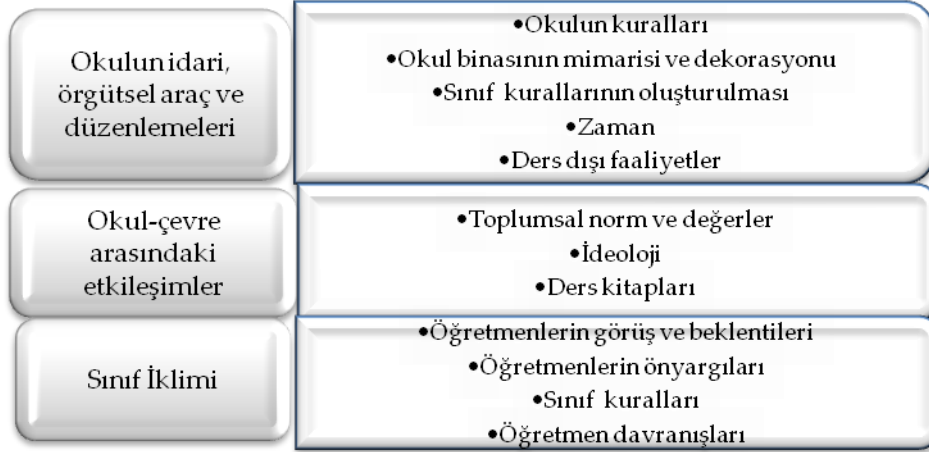
** Ethics Committee Decision was taken with the decision No. 5 dated 07.12.2021 of the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of the Presidency of Kafkas University.

psikolojik etkileşimlerle de çeşitli davranışlar kazanılmakta, kazanılan bu davranışlar da örtük program ürünleri olarak kabul edilmektedir (Erden, 1998).

Örtük program Jackson (1968) tarafından sınıf ortamındaki sosyal ilişkilerin, öğrencilerin kişiliklerinin, okula karşı olan tutumlarının, ahlaki ve zekâ gelişimleriyle ilgili olan unsurların ayrıntılı olarak betimlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Literatürde örtük programın farklı tanımlarına rastlamak mümkündür. Örneğin; resmi olmayan öğretim etkinliklerinin yer aldığı program (Elitok-Kesici ve Türkoğlu, 2019); öğrenenlerin eğitim kurumlarının norm ve değerlerine uyum sağlama süreci (Dreeben, 2002); okullarda öğrenenlere etkin olan siyasal-toplumsal görüş, değer ve normların öğretmen ve yöneticiler kanalıyla aktarıldığı gizli mesajlar (Apple, 2012; Bowles ve Gintis 2011; İnal, 1998); resmi program dışında öğrencilere amaçlı/amaçsız olarak aktarılan değer, tutum ve görüşleri içeren program (Eisner, 1994; Jackson, 1968; Tezcan, 2003); amaçlanmadan ortaya çıkan öğrenme ürünleri (Gair, 2003; Gordon, 1984); resmi program dışında gerçekleştirilen bilinçli uygulamalar (Kelly, 1999; Portelli, 1993). Tanımlar değerlendirildiğinde örtük programı; resmi programlarda açıkça belirtilmeyen fakat öğrenme sürecinin bir parçası olan, bilinçli veya farkında olmadan, bazen de istenmeden öğrenenlerin kazandıkları bilgi, beceri, tutum, düşünce, davranış, değer, norm, inançları kapsayan program olarak tanımlayabiliriz. O halde resmi programlarda açıkça belirtilmeyen bu kazanımlar yani örtük program kazanımları öğrenenlere nasıl iletilmektedir? Jerald (2006) yazılı olmayan bu programın bir nevi toplumu oluşturan herkesin yaşamının bir parçası olan söz ve davranışlara dayalı olarak iletildiğini belirtmektedir.

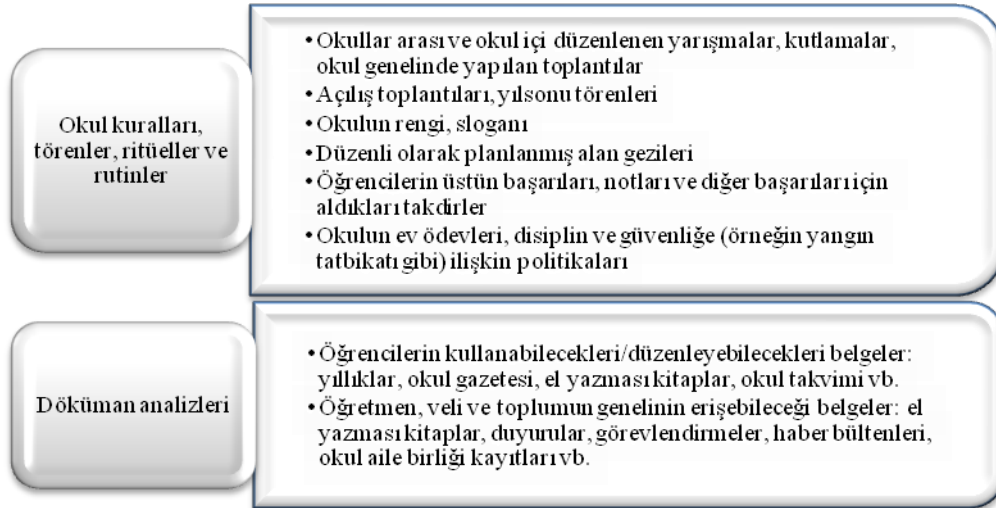
Hangi düzeyde olursa olsun tüm eğitim kurumlarının örtük programı vardır ve bu program eğitim paydaşlarına olumlu veya olumsuz pek çok katkılar sunmaktadır (Yüksel, 2004). Öğretmenler bu programı bilinçli veya bilinçsiz şekilde kullanabilmektedirler. Bilinçli olarak düzenlenen süreçlere okulun kendi fiziksel yapılanması (evden uzak bir yer olması, bir işyerine benzemesi vb.) ve sınıftaki organizasyon (öğretmenin sınıfta sürekli ön tarafta durması, çocukların bir askeri düzen içinde oturması vb.) örnek verilebilir. Bilmeden işe koşulan öğrenme süreçlerine ise öğretmenin çocukların davranışlarını nasıl algıladığı ve bu algılara bağlı olarak çocuklara yönelik farklı beklentiler geliştirmesi örnek olarak verilebilir (Sarı, 2007). Öğretmenlerce kullanılan örtük program uygulamalarını, bu programın kaynağı ve kapsamı etkilemektedir.

Örtük programın tanımı gibi kaynakları ve kapsamı da oldukça geniştir. Örtük programın kaynaklarına ilişkin olarak Cornbleth (1984) öğretmenler, öğrenciler, toplum, bilgi ve farkındalık gibi farklı unsurların olduğunu tespit ederken Horn (2003) bu kaynaklara medyayı da eklemiştir. Yüksel (2004) örtük programın üç temel kaynaktan beslendiğini ve bu kaynakların aynı zamanda örtük programın kapsamını oluşturduğunu belirterek kaynakları ve kapsamı Şekil 1’de belirtilen şekilde sıralamıştır.

Şekil 1: Örtük programın kaynakları ve kapsamı

Örtük programın kaynağının okul kültürü olduğunu belirten Wren (1999), hazırladığı örtük program kontrol listesi ile okul ortamının sembolik yönleri ve programın kapsamı hakkında eğitimcilere bilgi vermeyi amaçlamıştır. Kontrol listesinde yer alan maddeler Şekil 2’de sıralanmıştır.

Şekil 2: Örtük programın kapsamı

Resmi programlar da esneklik, dinamiklik, öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarına uygunluk, öğretmenlerin resmi program algıları gibi özellikler açısından örtük program uygulamalarına kaynaklık edebilmektedir. Özellikle okul öncesi eğitim programı; günlük yaşam deneyimlerinden ve yakın çevre olanaklarından yararlanmaya imkân tanınması, esnek olması, aile katılımına önem vermesi, öğretmenlere gereksinim duyduklarında programda yer almayan kazanım ve/veya göstergeleri eğitim planına ekleyebilme özelliği tanınması (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013) nedeniyle öğretmenlerin eğitim durumlarını düzenlerken bilinçli bir şekilde örtük program kapsamında çeşitli eğitim etkinlikleri planlayıp uygulamalarına olanak tanımaktadır.

Okul Öncesi Eğitim Programı (MEB, 2013) denenip geliştirilerek ekleriyle (Program Etkinlik Kitabı, Aile Destek Eğitim Rehberi, Okul Öncesi Eğitim Rehberlik Programı) birlikte 2013 yılında uygulamaya konulmuştur. Eğitim programı, eğitim durumlarının düzeni açısından 10 etkinlik (Türkçe, sanat, drama, müzik, hareket, oyun, fen, matematik, okuma-yazmaya hazırlık ve alan gezileri) çeşidini kapsamakta, öğretmenlerden öğrenme süreçlerinde bu etkinlikleri dengeli bir şekilde uygulamaları beklenmektedir (Çelik ve Daşcan, 2014). Ancak yapılan bazı çalışmalarda öğretmenlerin; okul ve sınıfın fiziksel özelliklerinin yetersizliği (hareket ve fen etkinlikleri için), bilgi ve ilgi eksikliği (müzik etkinlikleri için), etkinlik alanına gereken önemi vermeme (matematik etkinliği için) gibi çeşitli nedenlerle etkinlik türlerini yeterince veya hiç uygulamadıkları tespit edilmiştir (Alabay, 2017; Can ve Kılıç, 2019; Pekince ve Avcı, 2016; Salı, Akkol ve Oğuz, 2013). Uygulanmayan etkinliklerin yerine öğretmenlerin öğrenme sürecinde hangi etkinlikleri, ne amaçla, nasıl uyguladıkları, örtük programın eğitim durumlarına nasıl yansıtıldığını inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır (Başara-Baydilek ve Türkoğlu, 2016). Genel olarak alan yazında okul öncesinde eğitim etkinliklerinin düzenine ilişkin yapılan çalışmaların; öğretmenlerin resmi programda yer alan etkinlik çeşitlerini uygulama düzeylerini (Çocuk, Yanpar-Yelken, Emsal-Aslantürk ve Güçlü, 2013; Şimşek ve Şimşek, 2020; Tutkun, Aydın-Kılıç, Balcı ve Kök, 2019; Yazlık ve Öngören, 2018; Yıldız ve Tükel, 2018; Yılmaz-Bolat, 2017), etkinlikleri uygulamaya yönelik özyeterlik inançlarını (Çelik ve Tuğluk, 2020; Koç ve Sak, 2016), aile katılımını amaçlayan etkinliklere ilişkin görüşlerini (Koyuncu-Şahin, 2018; Kutlu-Abu ve Kaymaz, 2020; Sağlam ve Çalışkan, 2017) belirlemeyi konu aldığı görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin/öğretmen adaylarının resmi program dışı eğitim etkinliklerini uygulamalarını, bu uygulamalara ilişkin görüşlerini inceleyen az sayıda çalışma (Başara-Baydilek ve Türkoğlu, 2016; Bozbaş-Çümlek ve Özaslan, 2021) bulunmaktadır. Benzer şekilde Öztürk ve Taşpınar (2021) araştırmalarında yurt içinde ve yurt dışında örtük program üzerine yapılan çalışmaların en az kullanıldığı eğitim seviyesinin okul öncesi olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla okul öncesi öğretmenlerinin öğretme-öğrenme sürecinde örtük programdan yararlanma durumlarını inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Erken çocukluk yıllarını kapsayan okul öncesi dönem çocukların tüm gelişim alanlarında hızlı ilerleme gösterdikleri, kendilerine sunulan ortamlar ve olanaklarla nasıl bir yetişkin olacaklarının alt yapısının hazırlandığı bir dönemdir (Kılıç, Tunçeli ve Ünsal, 2021). Espinosa (2004) açıkça belirtilmeyen programın küçük çocuklarda yanlış benlik algısı oluşturabilecek bir potansiyele sahip olabileceğini de belirtmektedir. Örtük program resmi program dışında öğrencilerin kazandıklarını kapsadığından, bu programın planlayıcısı ve uygulayıcısı olan öğretmenlerin programa ilişkin uygulamalarında oldukça dikkatli olmaları önem taşımaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin eğitim etkinliklerinin düzeni açısından örtük program uygulamalarını kullanma düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın okul öncesinde örtük program kapsamında literatürde yer alan boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular; okul öncesi öğretmenlerinin resmi program ile uyguladıkları program arasındaki farkı gözler önüne sererek aynı zamanda öğretmenlerin resmi programının uygulanabilirliğine, örtük program uygulamalarına neden ihtiyaç duyduklarına ve nasıl uyguladıklarına yönelik alan yazına önemli bilgiler sunacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf içi ve sınıf dışı eğitim etkinliklerini düzenlerken bilinçli bir şekilde örtük programdan nasıl ve ne amaçla yararlandıklarını, bu etkinlikleri nasıl seçtiklerini ve etkinliklerin kaynaklarını belirlemektir. Araştırmanın amacına ulaşmak adına aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaktadır:

1. Öğretmenlerin kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına bağlılık düzeyleri nasıldır ve bağlılıklarını etkileyen faktörler nelerdir?
2. Öğretmenler örtük program kapsamında sınıf içi ve sınıf dışında hangi tür etkinlikleri, ne amaçla ve hangi kaynaklardan yararlanarak planlayıp uygulamaktadırlar?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel bir çalışma olup durum çalışması deseni kullanılarak yürütülmüştür. Bir konunun keşfedilmesine gereksinim duyulduğunda, bireylere öykülerini anlatma fırsatı sağlayan nitel araştırmalardan (Creswell, 2007) durum çalışması, var olan olgu/olaylara yönelik araştırmacıların belirli bir durumu kavramaya, anlamaya, keşfetmeye, yorumlamaya ihtiyaç duyduklarında katılımcı gözlemleri, doküman analizi, derinlemesine görüşme vb. yollarla toplanan verilerin ayrıntılı olarak incelenmesine fırsat sunmaktadır (Glesne, 2015; Merriam,1998; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Creswell (2007) durum çalışmasını, zaman içinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumun çoklu veri toplama araçlarıyla derinlemesine incelendiği, duruma bağlı temaların tanımlandığı araştırma yaklaşımları olarak ifade edilmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda durum çalışmalarında bireysel olarak beklentiler, davranışlar, duruma karşı verilen tepkiler, yanıtlar araştırılmaktadır (Cozby ve Bates, 2011). Bu çalışmada okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim etkinliklerinin düzeninde resmi program dışı uygulamaların (örtük programdan yararlanılma düzeyi, örtük program kapsamında yürütülen etkinlikler, bu etkinliklerin tercih nedenleri ve etkinlik seçiminde kullanılan kaynakların neler olduğu) analiz edilerek incelenmesi için durum okul öncesi eğitim programı ve programın öğretme-öğrenme süreci olarak belirlenmiş, araştırmanın yürütüldüğü okullar ise analiz birimi olarak kabul edilmiştir. Araştırmada bu temel amaca uygun olarak bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bu desende her bir durum kendi içine bütüncül olarak ele alınır ve daha sonra karşılaştırılır (Yin, 2003). Çalışmada okul öncesinde eğitim etkinliklerinin düzeninde örtük programın etkisi, aynı eğitim programının farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki okullarda nasıl uygulandığının incelenmesiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu ölçüt örnekleme deseni kullanılarak seçilen üst, orta ve alt sosyo-ekonomik düzeylerdeki (SED) anaokullarında ve anasınıflarında görev yapan 42 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Okulların seçiminde; Milli Eğitim Müdürlüğü'nde görev yapan uzmanların görüşleri, okulların bulunduğu bölgenin

coğrafi özellikleri, öğrenci ve veli profilleri dikkate alınmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Katılımcı öğretmenlerin demografik bilgileri

		Alt SED Okullar	Orta SED Okullar	Üst SED Okullar
Öğretmen sayısı	Kadın	8	10	5
	Erkek	5	7	7
Kıdem	0-5 yıl	9	2	
	6-10 yıl	2	5	
	11-15 yıl		6	3
	16 yıl ve üzeri	2	4	9
Mezuniyet	Lisans	12	15	11
	Yüksek lisans	1	2	1

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ve doküman analizi tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşme formunun oluşturulması sürecine literatür taraması yapılarak başlanmış, okullarda örtük program uygulamalarını konu alan çeşitli araştırmalar (Akbulut, 2011; Fidan, 2013; Yangın ve Dindar, 2010; Yıldırım, 2013...) incelenmiş, 4 okul öncesi öğretmeniyle konu hakkında görüşülmüş ve 10 adet görüşme sorusu hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular, araştırmanın çalışma grubu dışında kalan 2 okul öncesi öğretmeni, 1 eğitim bilimleri ve 1 okul öncesi eğitimi alan uzmanının görüşüne sunulmuş ve kapsam geçerliği ve anlaşılabilirliğin tespiti yapılmıştır. Alınan dönüt ve düzeltmelerle 5 soruluk görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular şöyledir:

1. Kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına bağlılık düzeyinizi nasıl ifade edersiniz?
2. Programa bağlılık düzeyinizi etkileyen faktörler nelerdir?
3. Örtük program kapsamında sınıf içi ve dışında hangi tür etkinlikler planlayıp uygulamaktasınız?
4. Örtük program kapsamındaki etkinlikleri ne amaçla planlayıp uygulamaktasınız?
5. Örtük program kapsamında planlayıp uyguladığınız bu etkinliklerin kaynakları nelerdir?

Öğretmenlerle görüşmeler 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz döneminin sonlanmasının ardından gönüllülük esasına dayalı olarak yüzyüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcı öğretmenlerin kendilerini rahat hissedebilecekleri, ses kayıtlarının alınabileceği bir ortamda, verilen randevu saatlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular her bir katılımcıya formda yazıldığı şekli ile ve aynı anlamı çağrıştıracak ses tonuyla sorulmaya özen gösterilmiş, ses kaydı ve not alma teknikleri bir arada kullanılarak verilen yanıtlar aynı zamanda kâğıda da aktarılmıştır. Görüşmeler her bir öğretmen için ortalama 20 dakikada tek seferde tamamlanmıştır. Ardından kayıtlar çözümlenmiş, toplam 51 sayfalık veri seti elde edilmiştir. Verilerin güvenilirliğini

sağlamak için kayıtlar ve kaydın dökümü daha önce nitel araştırmalar yürüten bir uzman tarafından incelenerek araştırmacının oluşturduğu dökümle ile kıyaslanmıştır.

Doküman analiziyle katılımcı öğretmenler tarafından 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz dönemi için hazırlanan günlük eğitim akışları ve aylık eğitim planları incelenmiştir. Planlardaki kazanım ve göstergeler okul öncesi eğitim programıyla, günlük eğitim akışlarında yer verilen etkinlikler ise Okul Öncesi Etkinlik Kitabı, Aile Destek Eğitim Rehberi ve Okul Öncesi Eğitimi Rehberlik Programı ile karşılaştırılmıştır. Bu incelemede öğretmenlerin aylık eğitim planlarında yer verdikleri kazanım ve göstergelerin okul öncesi eğitim programıyla tutarlılığı, ek kazanım ve göstergelerin planlara dâhil edilip edilmediği incelenmiştir. Etkinliklerin incelenmesi ise günlük eğitim akışlarına yansıtılan etkinliklerin türünün (Türkçe, sanat, drama, müzik, hareket, oyun, fen, matematik, okuma-yazmaya hazırlık ve alan gezileri), kaynağının (program eklerinden alınıp alınmadığı), etkinliklerde uyarılma yapılıp yapılmadığının, (varsa) uyarılmanın amacının eğitim akışına yansıtılıp yansıtılmadığının incelenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Veriler toplanmadan önce araştırmacının yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izinleri Kars Valiliği ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden (Sayı: E-91782061-605.01-40534630) ve Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Sayı:25) alınmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşme formuyla toplanan veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde araştırma soruları veri analizi için bir çerçeve olarak ele alınmış, belirlenen bu çerçevelere göre veriler araştırmacı tarafından oluşturulan temalar altında düzenlenmiştir. Katılımcı görüşme formları, ilgili öğretmenin form numarası (1,2,3...), öğretmeni ifade eden (Ö) harfi ve öğretmenin görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyi (alt SED, orta SED ve üst SED) ile birleştirilerek örneğin Ö12 (Orta SED) şeklinde kodlanmıştır. Doküman analizi tekniği ile öğretmenlerin günlük eğitim akışları ve aylık eğitim planlarında yer verdikleri; kazanımlar ve göstergeler, kazanımların sırası, seçilen etkinliklerin resmi programda yer alıp almadıkları, (varsa) uyarlamaların yeri ve nasıl yapıldığı incelenmiştir. Resmi programın ölçme-değerlendirme ögesine öğretmenlerin bağlılıkları ve program uyarlamaları araştırmacının çalışma alanı dışında tutulmuştur. Bu durumun nedeni okul öncesi öğretim programında bu ögeye yönelik uygulama örneklerinin yer almaması, programın bu öğeler kapsamındaki uygulamaların tamamen öğretmenin sorumluluğuna bırakılmasıdır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Veri analizinin geçerliğini sağlamak için; veri toplama araçları ve çalışma grubunu oluşturan öğretmenler araştırma sonuçlarının genellenmesine imkân tanıyacak ölçüde çeşitlendirilmiş, öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiş, bulguların kendi içerisindeki anlamlılığı ve tutarlılığı araştırmada sonucunda anlamlı bir bütüne ulaşıp ulaşılmadığı açısından değerlendirilmiştir. Veri analizinin güvenilirliği için veri toplama ve analiz yöntemleriyle ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmış, katılımcı teyidi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerin sonunda katılımcıların her bir soruya

verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından özetlenerek katılımcılara tekrar sunulmuş ve doğruluğu teyit edilmiştir.

Bulgular

Tablo 2’de araştırmanın “Öğretmenlerin kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına bağlılık düzeyleri nasıldır ve bağlılıklarını etkileyen faktörler nelerdir?” alt sorusuna yönelik analiz sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 2.

Öğretmenlerin resmi programa bağlılık düzeyleri ve bağlılıklarını etkileyen faktörler

Okullar	Resmi programa bağlılık düzeyi	f	Bağlılık düzeyini etkileyen faktörler	f
Alt SED okulları	Resmi programa bağlı	13	Asgari bölgesel şartlar	13
			Ekonomiklik ilkesi	13
			İşlevsellik ilkesi	8
			MEB’den okullara gönderilmesi	2
Orta SED okulları	Resmi programa kısmen bağlı	5	Esneklik ilkesi	5
	Resmi programa bağlı	12	Çocuk merkezli olması	13
			MEB’den okullara gönderilmesi	5
Üst SED Okulları	Resmi programa kısmen bağlı	10	Ekonomiklik ilkesi	3
			Uygulanabilirlik ilkesi	8
			Çocuk merkezli olması	5
			MEB’den okullara gönderilmesi	3
	Resmi programa bağlı	2		

Tablo 2’ye göre katılımcı alt SED okulu öğretmenlerinin tamamı (f=13), üst SED okulu öğretmenlerinin ise sadece 2’si kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin programa bağlılıklarını etkileyen faktörler okul türlerine göre değişkenlik göstermektedir.

Alt SED okulu öğretmenleri programa bağlılık düzeylerini etkileyen faktörleri; okul öncesi eğitim programının temel özellikleriyle ve program eklerinde yer alan etkinliklerin uygulanabilirliğiyle ilişkilendirmişlerdir. Öğretmenlerin 13’ü program kazanım ve göstergelerinin, etkinliklerinin bölgesel özellikler ve okulların/bölgelerin ekonomik alt yapılarının dikkate alınarak tasarlanmış olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda örneğin Ö7: “Program ve ekleri her bölgede uygulanabilir, etkinlikler cüzi miktarda malzemeye yapılıyor...” şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Öğretmenlerden 8’i de kazanımlara ulaşmak için seçtikleri konuların, uyguladıkları etkinliklerin yaşamla bütünleşik ve yakın çevre olanaklarının kullanımına imkân sağladığını, bu durumun programa bağlılıklarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan Ö4: “...alan gezilerinde yakın çevre imkânlarından yararlanıyoruz, sanatçının atölyesine götürmüyoruz da köylünün üretim yaptığı bahçeye, sağlık ocağına, markete götürüyoruz. Estetik algı oluştururken mesela odasını, evini, sınıftaki dolabını estetik biçimde düzenlemesini istiyoruz. Programın bu tür uygulamalara imkân tanınması, uygulanabilirliğini dolayısıyla programa bağlılığımı arttırıyor.” diyerek programın işlevsellik özelliğinin programa bağlılığı etkilediğini ifade etmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde orta SED okulu öğretmenlerinden okul öncesi eğitim programına bağlı olduğunu ifade edenler (f=12) bu duruma programın çocuk merkezli ve

ekonomiklik ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış olmasını gerekçe göstermişlerdir. Örneğin Ö18: *“Programa bağlı olduğumu söyleyebilirim. Çünkü çocuk merkezli hazırlanmış, etkinlikleri incelediğimize balon, kâğıt, makas, karton gibi küçük ücretler ödenerek temin edilebilecek malzemeler var.”* şeklindeki ifadesiyle programa bağlılığını gerekçelendirerek açıklamıştır. Bu doğrultuda görüş açıklayan öğretmenler programın kazanımlarının, göstergelerinin çocuklarının ilgi ve ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olduğunu, onların çok yönlü gelişimini desteklediğini, etkinliklerin kazanımlara ulaşmayı kolaylaştırdığını ve uygulanabilir nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir. Programa kısmen bağlı olduğunu ifade eden öğretmenler ise (f=5) bu duruma gerekçe olarak programın esneklik özelliğini göstermişlerdir. Öğretmenler programın bireyselleştirme anlayışına uygun olarak tasarlandığı için öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına, sınıf iklimine, bölgesel özelliklere göre anlık değişimler yapılması gereken durumlarda programa istedikleri şekilde yön verebildiklerini belirtmişlerdir. Ö24: *“Programa kısmen bağlıyım çünkü bazen süreçte değişiklik yapmam gereken durumlar oluyor. Mesela çocuklarda teknoloji bağımlılığı çok fazla. Aileler bu durumdan bizi haberdar edince o günkü bazen bir haftalık etkinliklerimi, kazanımlarımı bağımlılıkla mücadeleye ayırıyorum...”* şeklinde düşüncesini açıklayarak programa -sahip olduğu esneklik özelliği nedeniyle- bağlılığının kısmen düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu görüşe sahip öğretmenler programın temel amacının öğrenenlerin kazanım ve göstergelere ulaşmalarını sağlamak olduğunu, kazanım ve göstergeleri kazandırmak açısından resmi programa bağlı olduklarını ancak program eklerine bağlı olmadıklarını, öğretme-öğrenme sürecini kendileri tasarlayıp, uygulayıp, değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda Ö21’in görüşleri şöyledir: *“...önemli olan kazanımlar ve göstergeler. Günlük eğitim akışına kazanım ve göstergelerimi yazıyorum, geri kalan süreci tamamen kendim planlıyorum...”*

Tablo 2’ye göre üst SED okullarında görev yapan öğretmenlerin çoğunluğu (f=10) resmi programa bağlı olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler genel olarak programın kazanım ve göstergelerine bağlı olduklarını ancak uygulama sürecinde bu kazanım ve göstergelerin aylara dağılımı, günlük eğitim akışında etkinlik alanlarının belirlenmesi, etkinlik seçimi, uygulanması, etkinliklerin özel gereksinimli veya risk altındaki öğrencilere uyarlanması, öğrencilerin ve günlük eğitim akışının değerlendirilmesi konusunda şubeler arasında farklılaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda görüş açıklayan Ö35: *“Programa bağlıyım açıkçası, uyarlama yapmıyorum, ama günlük eğitim akışı okuldaki herkesin farklı oluyor. Herkes öğrencisine göre etkinlik seçip uyguluyor, alan gezilerinde bile farklılaşıyoruz, Ben çocuk kütüphanesine görürdüm mesela, şubem hayvanat bahçesine. ...program öğretmene hareket özgürlüğü tanıyor...”* şeklinde görüşünü belirtmiştir. Öğretmenler programa bağlılıklarının ve uygulamada şubeler arasında oluşan farklılaşmanın nedenini programın; okulun altyapısı, öğrencilerin gelişimsel özellikleri, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olması dolayısıyla uygulanabilir nitelikte olması, öğrenciyi merkeze alması ve esnek yapısı nedeniyle öğretmen özerkliğine imkân tanınması olarak gerekçelendirmişlerdir. Örneğin Ö40: *“...etkinliklerde farklılıklar var, etkinlik kitabından yararlanmıyorum ama kazanım ve göstergelere çok sağdığım açıkçası. Çünkü kazanım ve göstergeler gerçekten çok iyi hazırlanmış, ilave bir şey eklemeye gerek yok veya çalışmıyor diyeceğim kazanım yok, tam çocuk merkezli bir program ve öğretmene pek çok açıdan kolaylık sağlıyor.”* diyerek belirttiği görüşüyle okul öncesi eğitim programının öğretmen ve öğrenci açısından uygulanabilir nitelikte olduğuna vurgu yapmış ve bu durumun programa bağlılığını etkilediğini ifade etmiştir.

Araştırmanın bu alt boyutunda dikkati çeken önemli bulgu, farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki okullarda görev yapan katılımcı bazı öğretmenlerin programa bağlılıklarını etkileyen faktörlerden birinin programın MEB tarafından hazırlanıp uygulanmak üzere okullara gönderilmiş olmasını ifade etmeleridir. Kıdem dereceleri 16 yıl ve üzeri olan bu öğretmenler resmi programların yazıldığı şekliyle uygulanmasının yasal zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir. Ö30 (orta SED): “...yıllardır bu programlara bağlı olarak ders yürütürüm, çünkü yasal olan da bu” şeklindeki görüşüyle resmi programı yazıldığı şekliyle uygulamak zorunda olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca öğretmenler; materyal yetersizliği, aile katılımlarının yeterli düzeyde sağlanamaması, alan gezilerinin velilerden ve okul yönetiminden kaynaklı çeşitli nedenlerle yapılamaması gibi gerekçelerle programın sadece eğitim durumları ögesinde etkinliklerin seçimi ve uygulanması sürecinde küçük uyarlamalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerden Ö41 (üst SED): “Programa mecburi herkes uygulayacak. Bazen etkinliklerde küçük çaplı değişiklikler oluyor. O durumda bile etkinlik kitabından farklı etkinlikler seçip uyguluyorum...” şeklinde programa bağlılığını belirtmiştir.

Araştırmanın bu alt boyutu için yapılan doküman analizi sonuçları, katılımcı tüm öğretmenlerin okul öncesi eğitim programının kazanım ve göstergelerine tamamen bağlı olduklarını göstermiştir. Öğretmenlerin aylık eğitim planları incelendiğinde tüm kazanım ve göstergeleri okul öncesi eğitim programından seçtikleri, ek kazanım veya göstergeler belirleyip planlarına yansıtmadıkları tespit edilmiştir. Günlük eğitim akışları incelendiğinde ise programa bağlı olduğunu ifade eden öğretmenlerin öğretme-öğrenme sürecinde uyguladıkları etkinlikleri program eklerinden seçtikleri, programa kısmen bağlı olduğunu ifade eden öğretmenlerin ise bazı etkinliklerin seçiminde farklı kaynaklardan yararlandıkları belirlenmiştir. Alt SED okullarında görev yapan kıdem derecesi 16 yıl ve üzeri olan 2 öğretmenin günlük eğitim akışlarında alan gezilerine, sınıf içi aile katılım etkinliklerine ve fen etkinliklerine yer vermedikleri, bu etkinlik çeşitlerini sıklıkla oyun etkinlikleriyle değiştirdikleri, tüm etkinlikleri Okul Öncesi Program Etkinlik Kitabı’ndan seçtikleri tespit edilmiştir. Orta SED okullarında görev yapan öğretmenlerin günlük eğitim akışları incelendiğinde, etkinliklerin seçiminde program eklerini çoğunlukla tercih etmedikleri, kıdem derecesi 16 yıl ve üzeri olan 3 öğretmenin okuma- yazmaya hazırlık ve fen etkinliklerine eğitim akışlarında hiç yer vermedikleri, oyun, hareket ve Türkçe etkinliklerine ağırlıklı olarak yer verdikleri tespit edilmiştir. Üst SED okullarında görev yapan öğretmenlerin ise günlük eğitim akışlarının etkinlik seçimi, uygulanması, değerlendirilmesi açısından farklılaştığı, öğretmenlerin etkinlik seçiminde program eklerinden yararlanmadıkları, ancak resmi programda belirtilen 10 etkinlik çeşidine uygun etkinlikler seçtikleri tespit edilmiştir. Sonuçlar bütün olarak değerlendirildiğinde programa kısmen veya tamamen bağlı olduğunu ifade eden öğretmenlerin aylık eğitim planlarının çeşitlilik göstermediği, günlük eğitim akışlarının etkinliklerin çeşidi, seçimi ve öğrenci değerlendirmeleri açısından farklılaştığı söylenebilir.

Tablo 3’de araştırmanın “Öğretmenler örtük program kapsamında sınıf içi ve sınıf dışında hangi tür etkinlikleri, ne amaçla ve hangi kaynaklardan yararlanarak planlayıp uygulamaktadırlar?” alt sorusu doğrultusunda toplanan verilerin analiz sonuçları yer almaktadır.

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eğitim Etkinliklerinin Düzeni Açısından Örtük Program Uygulamalarını Kullanma Düzeyleri

Tablo 3.

Öğretmenlerin uyguladıkları örtük program etkinlikleri, etkinliklerin amacı ve kaynağı

	Etkinlik türleri	f	Etkinlikler	f	Etkinliklerin ortak amaçları	f	Etkinliklerin kaynağı	f
Alt SED okulları	Kültürel	11	Anneler günü	11	Çok yönlü gelişim sağlama	13	İnternet siteleri	10
			Cuma günü	8			Sosyal medya	9
	Sosyal	11	Karne günü partisi	11	Ailelerin beklentilerini karşılama Eğlenme	9		
			1 yaş büyüdüm partisi	10				
			Yılsonu sergisi	5				
			Piknik	4				
		Okulda 100. gün kutlaması	1					
Orta SED okulları	Sosyal	17	Karne günü partisi	17	Çok yönlü gelişim sağlama Ailelerin beklentilerini karşılama Kendini ifade becerisi kazandırma	17	İnternet siteleri Sosyal medya Meslektaş işbirliği	14 8 5
			Mezuniyet partisi	13				
			1 yaş büyüdüm partisi	13				
			Yılsonu sergisi	7				
			Yılbaşı partisi	6				
	Kültürel	15	Anneler günü	15	Yönetim baskısı Uygun rol modellerin benimsenmesini sağlama	8		
			23 Nisan	10				
			Babalar günü	4				
	Sanatsal	9	Sinema günleri	9				
			Tiyatro günleri	2				
Farkındalık	2	Sağlıklı beslenme	1					
		Bağımlılıkla mücadele	1					
Üst SED okulları	Kültürel	10	Anneler günü	10	Çok yönlü gelişim sağlama Başarılı öğretmen imajı Okulun tanıtımı Topuluk karşısında konuşma becerisi	9	İnternet siteleri Sosyal medya	12 11
			23 Nisan	7				
			Kafkas dansları gösterisi	3				
			Cuma günü	2				
	Sosyal	10	Karne günü partisi	10	Sorumluluk bilinci kazandırma Kendini ifade edebilme becerisi kazandırma	3		
			1 yaş büyüdüm partisi	10				
			Mezuniyet partisi	10				
			Okulda 100. gün kutlamaları	8				
			Bahar şenlikleri	5				
			Moda günleri	3				
	Sanatsal	5	Sinema günleri	5				
			Tiyatro günleri	4				
	Bilimsel	3	Fen deneyleri	3				

Tablo 3, katılımcı öğretmenlerin çoğunluğunun eğitim etkinliklerini düzenlerken örtük program kapsamında kültürel ve sosyal etkinlikler düzenlediklerini, sıklıkla düzenlenen kültürel etkinliğin anneler günü (f=36) sosyal etkinliklerin ise karne günü partisi (f=38) ve 1 yaş büyüdüm partisi (f=33) etkinlikleri olduğunu göstermektedir. Tabloya göre öğretmenlerin en az düzenledikleri etkinlikler ise farkındalık etkinlikleri (f=2) ve bilimsel etkinlikler (f=3)'dir.

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin kültürel etkinlikler kapsamında; anneler günü, babalar günü, 23 Nisan, cuma günü ve Kafkas dansları gösterisi etkinliklerini örtük program kapsamında uyguladıkları etkinlikler olarak örneklendirdikleri görülmektedir. Bu kapsamda Ö22 (Orta SED): "...anneler gününü kültürel, 23 Nisan'ı kültürel, yılsonu sergisini sosyal etkinlikler kapsamında sayabilirim. ...kültürel ve sosyal etkinliklerimiz genellikle

sınıf dışı, ailelere gösteri yaptığımız törensel etkinlikler. Mesela 23 Nisan. Aslında resmi programda elbette 23 Nisan etkinlikleri var. Ama biz okul olarak bunu daha çok sınıf dışında kutladığımız, özgün etkinlikler yaptığımız için örtük program kapsamında ifade edebiliriz sanırım..." şeklinde görüşünü açıklayarak hangi etkinlikleri örtük program kapsamında değerlendirdiğini ve etkinlikler türlerini ifade etmiştir. Tabloya göre orta ve üst SED okulu öğretmenleri örtük program kapsamında sanatsal etkinliklere de yer verdiklerini bu etkinliklerin çoğunlukla tiyatro veya sinema günleri etkinlikleri olduğunu belirtmişlerdir. Orta SED okullarında görev yapan katılımcı 2 öğretmen sınıf içinde sağlıklı beslenme ve bağımlılıkla mücadele konulu farkındalık etkinlikleri yürüttüklerini belirtmişlerdir. Ö24 (Orta SED): "... Sınıf içinde bireysel olarak yaptığım farkındalık etkinliklerim var, teknoloji bağımlılığıyla mücadele gibi." şeklindeki görüşüyle yukarıda söz edildiği üzere örtük program kapsamında farkındalık etkinlikleri yürüttüğünü özellikle vurgulamıştır. Üst SED okullarında görev yapan 3 öğretmen ise sınıf içinde çeşitli bilimsel etkinlikler yürüttüklerini belirtmişlerdir. Ö35: "...bilimsel olarak fen deneyleri yapıyorum, katı, sıvı, gaz kavramlarını algılamalarını sağlayacak, maddenin ağırlığını kavramalarını sağlayacak küçük deneyler bunlar..." şeklindeki görüşüyle örtük program kapsamında fen etkinlikleri uyguladığını belirtmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde katılımcı öğretmenlerin tamamının uyguladıkları örtük program etkinliklerinin ana amacının öğrenenlerin çok yönlü gelişimi sağlamak olduğunu, etkinliklerin kaynaklarının da çoğunlukla internet siteleri ve sosyal medya olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir. Alt SED okullarında görev yapan 9 öğretmen yürüttükleri bu etkinliklerin amaçlarından birinin de aileleri memnun etmek, onların taleplerini karşılamak olduğunu ifade etmişlerdir. Ö10: "...ailelerin örtük olarak beklentileri var. Aileler çocuklarını sahnede bir şey yaparken görmek istiyor, onlara göre bu bir başarı örneği..." şeklindeki görüşüyle örtük program etkinliklerinin uygulanmasında ailelerin beklentilerinin de önemli bir etken olduğunu vurgulamıştır. Orta SED okullarında görev yapan 8 öğretmen ise okul yönetiminin örtük program etkinliklerini yürütme konusunda üzerlerinde bir baskı unsuru olduğunu, özellikle tören şeklinde yapılan kültürel ve sosyal etkinliklerin hazırlanması konusunda okul müdürlerinin ısrarcı tutumları olduğunu, müdürlerin kendilerini çalışma saatlerinin azlığı ve iş yükü kolaylığı açısından eleştirdiklerini, bu etkinlikleri düzenleyerek -müdürlerin bakış açısıyla- iş yüklerini arttırıldığını, öğretmenler arasındaki eşitsizliğin giderildiğini ifade etmişlerdir. Ö19: "... müdür bey de okul öncesinde bir etkinlik yapilsın, öğretmenler çalışsın istiyor. Bu etkinlikler öğretmenler arasındaki iş yükü adaletsizliği ortadan kaldırıyor..." diyerek okul yönetiminin okul öncesi öğretmenlerin iş yükü algılarına yönelik görüşlerinin örtük program etkinliklerini yürütmelerine bir gerekçe olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenler ifade edilen etkinlikleri yürütmek için internet, sosyal medya ve meslektaşlarıyla yaptıkları fikir alışverişlerini kaynak olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.

Üst SED okullarında görev yapan öğretmenler internet siteleri, sosyal medya, çeşitli android uygulamalar ve okul öncesi eğitim setlerinden yararlanarak yürüttükleri örtük program etkinliklerinin amaçlarını diğer okul türlerinden farklı olarak; başarılı öğretmen imajı oluşturma, topluluk önünde konuşma becerisi kazandırma, sorumluluk bilinci oluşturma ve okulun tanıtımı olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 8'i okul öncesi eğitimin temel amaçlarından birinin öğrenenleri ilkokula hazırlamak olduğunu, çocukların ilkokul başladıklarında temel konularda hazırbulunuşluk düzeylerinin olması

gerektiğini, aksi takdirde meslektaşları tarafından eleştirileceklerini düşünerek bu amaçla resmi program dışında etkinlik yürütmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda (Ö39): “Çocuklar ilkokula boş gitsin istemiyorum, çünkü ilkokulda çocukların okul öncesi eğitim alıp almadıkları daha da önemlisi bu eğitimi kimden aldıkları araştırılıyor. Özellikle bilimsel etkinlikleri yürütmemin temel amacı bu...” diyerek örtük program kapsamında yürüttüğü bilimsel etkinlikleri gerekçelendirmiştir. Katılımcı 3 öğretmen etkinliklerin öğrencilerin belirli bir topluluk karşısında konuşma ve verilen görevi yerine getirme sorumluluğu kazandırmayı amaçladığını, aynı zamanda bu etkinliklerin okulun çevrede tanınırlığını arttırdığını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda Ö31: “...gösteri şeklinde yaptığımız etkinliklerle hem çocuğun farklı yönlerden gelişimini amaçlıyoruz, sorumluluk almasını sağlıyoruz aynı zamanda okulun reklamı da oluyor, popülerite artıyor, küçük bir şehirde bu çok önemli...” diyerek etkinliklerin uygulama amaçlarını gerekçelendirmişlerdir. Benzer şekilde Ö38: “Andorid uygulamalarını takip ediyorum, oradan etkinlikleri nasıl farklılaştıracağıma dair fikirler alıyorum. Okul da 100. gün kutlamaları gibi farklı sosyal etkinlikler okula da fayda sağlıyor, okulun imajını arttırıyor...” diye görüş açıklayarak örtük program etkinliklerini okul imajının artırılması amacıyla da uygulandığını ifade etmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Öğretmenlerin kazanım, göstergeler ve etkinlikler açısından okul öncesi eğitim programına bağlılık düzeyleri ve bağlılıkların nedenlerine ilişkin bulgulara yönelik sonuç ve tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; alt sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda görev yapan katılımcı öğretmenlerin tamamının, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenlerin ise çoğunluğunun resmi programa bağlı oldukları tespit edilmiştir. Genel olarak öğretmenler programa bağlılıklarını etkileyen ana faktörün okul öncesi eğitim programının özellikleriyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenler programı; ülkenin farklı bölgelerinde uygulanabilecek nitelikte olması, esnek, çocuk merkezli, işlevsel ve ekonomik olması, okulların mevcut alt yapılarına, program paydaşlarının durumuna uygunluğu nedeniyle uygulanabilir olması açılarından olumlu yönde eleştirmişler ve özellikle kazanım, göstergeler açısından programdan çıkarılacak veya programa eklenecek herhangi bir ifadenin olmadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Köksal, Balaban-Dağal ve Duman (2016) çalışmalarında, araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun okul öncesi eğitim programına ait olumlu görüş belirttiklerini, programda yer alan kazanım ve göstergeler dışında ek kazanım ve göstergelere ihtiyaç duymadıklarını ifade ettiklerini tespit etmişlerdir. Yerliyurt ve Ersoy (2021) ise çalışmalarında okul öncesi eğitim programı ile ilgili yapılan pek çok araştırmada programın çocuk merkezli, esnek, farklı bölgesel şartlarda uygulanabilen, günlük yaşam ve yakın çevreyle ilişkili olduğunu bulgularına ulaşıldığını belirtmişlerdir. Araştırmanın bu alt boyutundan elde edilen sonuçlar aynı zamanda mikro düzeyde bir program değerlendirme çalışmasının sonucu olarak da düşünülebilir. Şöyle ki katılımcı öğretmenlerin programın geneline ve önemli öğelerinden olan kazanım ve göstergelere yönelik belirttikleri olumlu görüşler, programın uygulamada işlerlik kazanabildiğini ifade etmektedir. Neticede programlar her ne kadar uzman ekipler tarafından hazırlanıyor olsa da öğretmenlerin uygulamadaki aksaklıklara yönelik geri bildirimleri sayesinde bir süreklilik kazanmaktadırlar. Oliva'nın (2009) belirttiği gibi eğitim

programının uygulamada işleyip işlemediği, mevcut programın işlerliğinin önemli kanıtıdır.

Araştırmada kıdem derecesi 16 yıl ve üzeri olan öğretmenlerden bazıları programa bağlılıklarını etkileyen temel faktörün programın MEB tarafından hazırlanıp uygulanmak üzere okullara gönderilmesi olarak ifade etmişlerdir. Dolayısıyla programı yazıldığı şekli ile uygulamanın yasal bir zorunluluk olduğunu, bu nedenle program kazanım ve göstergelerinde değişikliğe gitmediklerini ancak zorunlu bazı nedenlerle (materyal yetersizliği, aile katılımlarının yeterli düzeyde sağlanamaması, alan gezilerinin velilerden ve okul yönetiminden kaynaklı çeşitli nedenlerle yapılamaması vb) programda belirtilen 10 etkinlik çeşidinin bir kısmını uygulayamadıklarını ifade etmişlerdir. Yurdakul (2015) çalışmasında Türkiye’de programlara ilişkin “öğretmenlere gönderilen resmi yazılı belge” algısının var olduğunu, bu algının öğretmenleri mekanize ettiğini, öğretmenlerin programda yazılan konuların uygulanıp uygulanmadığı konusunda kendilerine hesap sorulacağı endişesi taşıdıklarını, dolayısıyla MEB’in kurallarına uymakla yükümlü olduklarını düşündükleri bulgusuna ulaşmıştır. Doll (1970), program geliştirme çalışmalarında, bir merkezden geliştirilen programların tüm ülkede öğretmenler tarafından yazıldığı gibi kullanılmasının önemli bir sorun olduğunu, bu programların ne kadar nitelikli hazırlanırsa hazırlansın, öğretmenlerin sahip oldukları bilgi, beceri, tutum ve davranışlarıyla sınıflarında, öğrencileri için en kaliteli öğrenme yaşantılarını eğitim programlarından daha iyi belirleyebildiklerini ifade etmektedir. Ülkemizde eğitim programları, merkezden yani MEB’e bağlı ilgili genel müdürlükler tarafından hazırlanmakta, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB] tarafından onaylanmaktadır (652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname[KHK]). MEB okul öncesi eğitim programında (2013), programın esnek olduğunu ve öğretmenler tarafından kazanım ve göstergeler dâhil olmak üzere, uyarlamalar yapılabilineceğini belirtmesine rağmen bu durum öğretmenler tarafından gözden kaçırılmıştır. TTKB (2020) yayınladığı raporda bazı öğretmenlerin ilk ve orta öğretim kademesinde pek çok programı; kazanım ve içerik açısından esnek olmadığı gerekçesi ile eleştirdikleri, ancak eleştirilen programlar incelendiğinde kazanım ve içerik dâhil programın diğer öğelerinde de öğretmenlere özerklik sağladığının açıkça ifade edildiği halde bu durumun öğretmenler tarafından gözden kaçırıldığı ifade edilmiştir. Bu sonuç sadece bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturan 10 öğretmen tarafından değil, ülkemizde pek çok öğretmen tarafından esasen programların yeteri kadar incelenmediği açıkça göstermektedir. Çırak-Kurt (2017) ve Fırat-Durdukoca’nın (2019) çalışmalarında ülkemizde öğretmenlerin kendilerine rehberlik eden öğretim programlarını yeterince incelemediklerini gösteren bulgulara ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda, katılımcı öğretmenlerin tamamının aylık eğitim planlarının kazanım ve göstergeler açısından okul öncesi eğitim programıyla tutarlılık gösterdiği, günlük eğitim akışlarının ise etkinliklerin kaynakları ve çeşidi açısından farklılaştığı tespit edilmiştir. Alt SED okullarında görev yapan öğretmenlerin tamamının, orta SED okullarında görev yapan öğretmenlerin ise çoğunluğu, günlük eğitim akışlarında yer verdikleri etkinlikleri, program eklerinden seçtikleri belirlenmiştir. Üst SED okullarında görev yapan öğretmenlerin ise etkinliklerini farklı kaynaklardan seçtikleri tespit edilmiştir. Öğretmenler tarafından hazırlanan eğitim planlarının/akışlarının etkinlik seçimi açısından farklılaşması olağandır. Resmi programda etkinliklerin veya konuların bir amaç değil araç olduğu, öğretmenlerin asıl amaçlarının konu ve etkinlikler yardımıyla

kazanım ve göstergeleri gerçekleştirmek olduğu belirtilmiştir (MEB; 2013). Ayrıca öğretmenlerin etkinlikleri nereden, hangi amaçla, nasıl seçeceklerine yönelik programda herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Araştırmanın bu alt boyutunda dikkati çeken sonuç, alt ve orta sosyo-ekonomik düzeylerde okullarda görev yapan kıdem derecesi 16 yıl ve üzeri olan bazı öğretmenlerin okul öncesi eğitim programında belirtilen 10 etkinlik türüne uygun etkinlikler planlayıp uygulamadıkları, çeşitli nedenlerle bazı etkinlik türlerine bir akademik dönem boyunca yer vermedikleridir. Alan gezileri ve fen etkinlikleri sıklıkla uygulanmayan etkinlikler olarak tespit edilmiştir. Literatürde alan gezilerinin ve fen etkinliklerin okul öncesinde sıklıkla kullanılan etkinlikler olmadığını gösteren araştırma bulgularına rastlanmaktadır (Erata, 2018; Günay-Bilaloğlu, Aslan ve Aktaş-Arnas, 2008; Kızıldaş ve Sak, 2016). Bu etkinliklerin öğretmenler tarafından uygulanmamasının çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin; alan gezileri için yasal prosedürlerden, okul yönetiminden, ailelerden kaynaklı sorunlar, güvenlik ve ulaşım sorunları, maddi sorunlar, bölgesel ve iklimsel sorunlar; fen etkinlikleri için öğretmenlerin bilgi ve tecrübelerinin yetersizliği, fene yönelik özyeterlik algılarının ve tutumlarının düşük olması, okulun materyal açısından imkânlarının yetersizliği gibi... Bu nedenlerin tespitinin yapılarak bu kapsamdaki etkinliklerin uygulama sıklıkları artırılması için çalışmalar yapılabilir.

Öğretmenlerin örtük program kapsamında sınıf içi ve sınıf dışında hangi tür etkinlikleri, ne amaçla ve hangi kaynaklardan yararlanarak planlayıp uyguladıklarına yönelik bulgulara ilişkin sonuç ve tartışma.

Araştırmanın sonucunda katılımcı okul öncesi öğretmenlerinin örtük program kapsamında çeşitli etkinlikler yürüttükleri, bu etkinliklerin çoğunlukla uzun hazırlıklar gerektiren ve tören şeklinde gerçekleşen kültürel ve sosyal etkinlikler olduğu tespit edilmiştir. Kültürel etkinlikler; anneler günü, cuma günü, 23 Nisan, babalar günü, Kafkas dansları gösterisi etkinlikleri olarak sıralanırken, sosyal etkinlikler ise karne günü partisi, mezuniyet partisi, okulda 100. gün kutlamaları, 1 yaş büyüdüme partisi, bahar şenlikleri, yılsonu sergileri, yılbaşı partileri, piknikler ve moda günleri olarak belirlenmiştir. Öğretmenler bu etkinliklerin kaynaklarının genel olarak internet olduğunu, sosyal medyadan da sıklıkla yararlandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin uyguladıkları örtük program etkinliklerinin amacına ilişkin görüşlerinin, görev yaptıkları okulların sosyo-ekonomik düzeylerine göre farklılaştığı tespit edilmekle birlikte, öğretmenlerin bu etkinliklerin temel amacının öğrenenlerin çok yönlü gelişimlerini sağlama konusunda hem fikir oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuç "Okul öncesi eğitim programının sosyal ve kültürel eğitim konularına yeterince yer vermiyor mu?" sorusunu akla getirmektedir. Ancak program kazanım ve göstergeleri incelendiğinde "Sosyal ve Duygusal Gelişim Alanı" ile ilgili kazanım ve göstergelerde "farklı kültürel özellikleri açıkla" kazanımına yer verilmiş, bu kapsamda öğrenenlerin kendi ülkesi ve diğer ülkelerin kültürel özellikleri hakkında bilgi edinmesini sağlayacak çalışmaların yapılması gerektiğine yönelik açıklamalarda bulunulmuştur (MEB, 2013). Ayrıca Okul Öncesi Program Etkinlik Kitabı incelendiğinde ise anneler günü, 23 Nisan, 29 Ekim, babalar günü gibi çok sayıda kültürel etkinliğe ve SDG[Sosyal Duygusal Gelişim] kodlu kazanımlarla sosyal gelişimi destekleyecek çokça etkinliklere yer verildiği tespit edilmiştir (MEB, 2019). Dolayısıyla öğretmenlerin örtük program kapsamında sıklıkla uyguladıkları bu sosyal ve kültürel etkinlikleri farklı amaçlarla gerçekleştirdikleri açıktır.

Alt ve orta SED okulu öğretmenlerden bazıları ailelerin beklentilerini karşılamak amacıyla örtük program etkinliklerin yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenler ailelerin çocuklarını kostümler içerisinde sahnede görme beklentilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Bekir ve Aydın (2018) çalışmalarında bazı ailelerin okul öncesi eğitimde yılsonu eğlencelerine yönelik sahne gösterileri düzenlenmesini istediklerini tespit etmişlerdir. Bozbaş-Çümlek ve Özarslan (2021) ise okul öncesi öğretmen adaylarının yılsonu gösterilerini daha çok çocukların eğlenmesi için değil aileleri memnun etmek için yapıldığını ifade ettiklerini tespit etmişlerdir. Okul-aile işbirliğinin sağlanmasında sosyal ve kültürel etkinlikler önem taşımakta, yılsonu gezileri, çay saatleri, piknikler, tanışma toplantıları gibi faaliyetler çocuk hakkında daha fazla bilgi edinmeye, aileleri yakından tanımaya, öğretmenlerin sorumluluklarını paylaşmalarına katkı sağlamakta, çocuğun başarısını arttırmaktadır (Yıldırım ve Dönmez,2008). Ancak bu etkinlikler düzenlenirken MEB'in (2013a) belirttiği gibi çocukların kendilerini izlemeye gelen seyircileri eğlendirme amacı güdülmemeli, arkadaşlarıyla daha rahat hareket edebilecekleri, eğlenceli vakitler geçirebilecekleri törenler, festivaller şeklinde düzenlenmesi önemlidir. Curzytek (2020) festival ortamlarının okul öncesi eğitimde sevildiğini ve önemli bir yere sahip olduğunu, törenlerin, ritüellerin sosyal ilişkileri ve etkileşimi arttırdığını, çocukların duygusal, entelektüel, ahlaki, estetik ihtiyaçlarını karşıladığını, kişiliklerini şekillendirdiğini belirtmiştir.

Araştırmada orta SED okulu öğretmenlerinden bazıları ise yönetim baskını nedeniyle örtük program kapsamında çeşitli törensel etkinlikler yürüttüklerini belirtmişlerdir. Bu görüşe sahip öğretmenler yöneticilerinin kendilerini çalışma koşulları bakımından eleştirdikleri, diğer branş öğretmenlerine kıyasla daha az çalıştıkları düşüncesine sahip olduklarını, sosyal ve kültürel etkinlikler düzenleyip iş yükünü arttırarak öğretmenler arasındaki eşitsizliği gidermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Polat (2019) çalışmasında bazı öğretmenlerin idarenin isteği sonucunda sene sonu gösterilerini yapmak zorunda kaldıklarını, idarecilerin okulöncesi öğretmenlerini boş oturan öğretmenler olarak görmemeleri ve sene sonu gösterileri istememeleri gerektiğini ifade ettiklerini tespit etmiştir. Ayrıca Üst SED okulu öğretmenlerinden bazılarının da örtük program kapsamında yürüttükleri sosyal ve kültürel etkinliklerin amaçlarından birinin başarılı öğretmen imajı oluşturmak ve okulu tanıtmak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşe sahip öğretmenler öğrencilerin okul öncesinde belirli konularda hazırbulunmuşluk edinerek ilkokul başladıkları takdirde okuldaki imajlarının artacağını, sosyal ve kültürel etkinliklerin okulun içinde bulunduğu çevrede olumlu geri dönüşlere yol açtığını ve okulun imajını arttırdığını ifade etmişlerdir. Birey ve kurumlar ister istemez insanlarda bir imaj oluşturmakta (Özüpek, 2005), dolayısıyla çaba sarf etsin ya da etmesin her bireyin, her kurumun, kuruluşun bir imajı olmaktadır. Öğretmenlerin bireysel olarak kendi imajlarını, yöneticilerin okulun imajını düşünmesi ve bunun için çaba içerisinde olması kabul edilebilir bir durumdur. Gençay (2014) okulların eğitim paydaşlarına kendilerini doğru ifade etmeleri ve olumlu imaj sahibi olmalarının öğrenci ve velileri okula bağladığını, okul müdürleri ve öğretmenlerin okullarının kendi bölgelerinde, ülkelerinde hatta uluslararası alanda imajını oluşturmak için çaba göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç örtük programın pedagojik amaçlar dışında da kullanıldığını, okula ve öğretmene imaj oluşturma açısından faydalar sağladığını göstermektedir. Ancak bu faydanın öğrenci açısından zarara dönüşmemesi, öğretmenlerin ve okul yöneticilerin olumlu imaj oluşturma

çabalarının öğrencilerin çok yönlü gelişimlerine gölge düşürmemesine özen gösterilmesi önemlidir. Bu nedenle öğretmenlerin pedagojik amaçlar dışında uyguladıkları örtük program etkinliklerinin öğrenciler üzerindeki olası etkilerini konu alan araştırmalara ihtiyaç duyulmakta, bu konuda öğretmenlere seminerler verilmesi önerilmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Öğretmenlerin eğitim programlarını yeterince incelememeleri, mikro düzeyde öğrenme sürecinde plan-programsızlığa, zaman kayıplarına, makro düzeyde programın amaçlarına ulaşamamasına neden olabilir. Dolayısıyla öğretmenlerin eğitim programlarını inceleyerek yeni eğitim-öğretim yılına başlamaları, eğitimin niteliği açısından büyük önem taşımaktadır. Gelecekte öğretmenlerin uygulamaları amaçlanan eğitim programlarını inceleme düzeylerini konu alan araştırmalar/projeler yürütülerek durum tespitini yapılması önerilmektedir. Öğretmenlere meslekte geliştirme eğitimi veya hizmet içi eğitim kapsamında, yürütecekleri eğitim programlarının vizyonu, misyonu, amaçları, programın uygulanmasında öğretmenden beklenenler vb. konularda hatırlatmalar, bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Okul öncesi öğretmenlerinin eğitim programlarında yer verilen etkinlik türlerini uygulama düzeyleri incelenerek (varsa) hangi tür etkinlikleri ne amaçla uygulamadıkları tespit edilmeli ve bu doğrultuda gerekli önlemler alınmalıdır.

Bu araştırmada okul öncesi eğitim kademesinde eğitim etkinliklerinin düzenlerken öğretmenlerin örtük programdan yararlanma düzeyleri, görüşme ve doküman analizi teknikleriyle belirlenmeye çalışılmıştır. Gelecekte öğretmenlerin uyguladıkları programları inceleyerek örtük program uygulamalarını açığa çıkarmak, (varsa) zararlarını alınacak hangi önlemlerle düzelebileceğini belirlemek, yararlarını daha nasıl etkili hale getireceğini değerlendirmek için sınıf içi gözlemlerin, öğrencilerin de dâhil olduğu görüşmelerin yapıldığı çalışmaların da yürütülmesi önerilmektedir. Böylelikle bu araştırmayı tamamlayıcı sonuçların elde edilmesi sağlanabilecektir.

Okul öncesinde örtük program etkinlikleri kapsamında yapılan uygulamaların; ailelerin, okul yönetiminin beklentilerini karşılamaktan çok çocuğa pedagojik açıdan fayda sağlamak amacıyla yapılması gereklidir. Bu konuda yöneticilerin, öğretmen ve ailelerin bilinçlendirilmesi, çeşitli aile eğitim programlarının hazırlanması önerilmektedir.

Okul müdürlerinin örtük program kapsamındaki adeta zorunlu uygulamaların nedenleri araştırılmalı, bu nedenlerin ortadan kaldırılması için önlemler alınmalıdır.

Gelecekte kurumun örgütsel imajı ve öğretmenlerin mesleki imajlarında örtük program uygulamalarının etkisini, bu uygulamaların öğrencilerin gelişimine katkısını inceleyen araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça / References

- Akbulut, E. (2011). *İlköğretim okullarında örtük program faaliyetlerinin saptanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Alabay, E. (2017) Okul öncesi öğretmenlerinin fen etkinliklerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-25. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iauefd/issue/46325/582027>
- Apple, W. M. (2012). *Education and power*. Routledge.
- Başara Baydilek, N. ve Türkoğlu, A. (2016). Okul öncesi eğitim programı ve örtük program bağlamında akıl yürütme becerilerinin yeri. *İlköğretim Online*, 15(2), 367-377. DOI: <https://doi.org/10.17051/io.2016.76119>
- Bekir, H. ve Aydın, R. (2018). Ebeveynlerin okul öncesi eğitimi yılsonu eğlencesine ilişkin beklentileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 1(1), 53-60. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cg/issue/36546/430739>
- Bowles, S. ve Gintis, H. (2011). *Schooling in capitalist America: Educational reform and the contradictions of economic life*. Haymarket Books.
- Bozbaş-Çümlek, A. ve Özaslan, H. (2021). Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan yılsonu gösterilerine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(2), 809-848. <https://doi.org/10.7822/omuefd.980965>.
- Can, E. ve Kılıç, Ş. (2019). Okul öncesi eğitim: Temel sorunlar ve çözüm önerileri. *Millî Eğitim*, 48(Özel Sayı 1), 483-519.
- Cornbleth, C. (1984). Beyond hidden curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 16(1), 29-36.
- Cozby, P. C. ve Bates, S. C. (2011). *Methods in behavioral research*. The McGraw-Hill Companies.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. SAGE Publications.
- Curzytek, A. (2020). Carnival as a time of celebration: Rituals in kindergarten. *Humanities and Social Sciences*, 27(1), 7-18.
- Çelik, G. ve Tuğluk, M. N. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin sanat etkinliklerine yönelik tutumlarının ve öz yeterlik algılarının incelenmesi. *Ulakbilge*, 51(2020 Ağustos), 900-915. DOI: 10.7816/ulakbilge-08-51-03
- Çelik, N. ve Daşcan, Ö. (2014). *Okul öncesi eğitim programı ve etkinlik kitabı*. Anı Yayınları.
- Çırak-Kurt, S. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin "öğretim programı" kavramına ilişkin metaforik algıları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 631-641.
- Çocuk, H. E., Yanpar Yelken, T., Emsal Aslantürk, İ. ve Güçlü, M. (2013). Okul öncesi eğitim programı dil alanı ile ilgili etkinliklerin uygulanmasına ilişkin okul öncesi öğretmen görüşlerinin belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 305-320. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1740>
- Doll, R. C. (1970). *Curriculum improvement: Decision making and process*. Allyn and Bacon Inc.
- Dreeben, R. (2002). *On What is learned in school*. Eliot Werner Publications Inc.

- Eisner, E. W. (1994). *The Educational imagination*. Mac Millan College Publishing Company.
- Elitok-Kesici, A. ve Türkoğlu, A. (2019). Örtük program yaklaşımları. A. Doğanay ve O. Kutlu (Edts), *Eğitim bilimleri araştırmaları-II* (s. 29-45). Akademisyen Kitapevi.
- Erata, F. (2018). *Okul öncesi eğitimde alan gezilerinin uygulanmasına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Erdem, A.R. (2006). Türkiye'nin önemli sorunlarından biri: Yetiştirdiği insan tipi. *Üniversite ve Toplum*, 6(4). <http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=292>
- Erden, M. (1998). *Eğitimde program değerlendirme*. Anı Yayıncılık.
- Espinosa, M. E. (2004). *California's hidden curriculum: Institutional discrimination in the fourth grade*. (Master Thesis), California State University.
- Fırat-Durdukoca, Ş. (2019). Identifying the attitudes and views of social sciences teachers toward values education in Turkey. *World Journal of Education*, 9(1), 103-117. <https://doi.org/10.5430/wje.v9n1p103>
- Fidan, M. (2013). *Ortaokullarda Bilişim Teknolojileri dersinde örtük programın varlığına ilişkin öğretmen görüşleri: Bolu ili örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Gair, M. (2003). *Socrates never took attendance: Hidden curricula in a teacher preparation program*. (Unpublished Doctoral Thesis). Arizona State University.
- Gençay, A. (2014). *Öğretmenlerin görüşlerine göre okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve okul imajı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş*. (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev). Anı Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1999).
- Gordon, D. (1984). The image of science, technological consciousness and the hidden curriculum. *Curriculum Inquiry*, 4(14), 367-400.
- Günay Bilaloğlu, R., Aslan, D. ve Aktaş Arnas, Y. (2008). Okul öncesi öğretmenlerinin fen etkinliklerine ilişkin bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 178, 88-104.
- Horn, Jr., R. A. (2003) Developing a critical awareness of the hidden curriculum through media literacy. *The Clearing House*, 76(6), 298-300. <https://doi.org/10.1080/00098650309602024>
- İnal, K. (1998). *Türkiye'de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi değerler: 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahale dönemlerine ilişkin bir inceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Jackson, P. (1968) *Life in classroom*. Holt, Rinehart and Winston.
- Jerald, C.D. (2006). *School culture: The Hidden curriculum. The Center for comprehensive school reform and improvement* (ED495013). ERIC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED495013.pdf>
- Kelly, A. V. (1999). *The curriculum: Theory and practice*. Paul Chapman Publishing.
- KHK. "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Resmi Gazete, Sayı: 28054, 14.10.2011.

- Kılıç, Z., Tunçeli, H. İ. ve Ünsal, F. Ö. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde uygulamayı tercih ettikleri etkinlik türlerine ilişkin görüşleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(1), 69-90. <https://doi.org/10.30964/auebfd.696279>
- Kızıltaş, E. ve Sak, R. (2016). Okul öncesi eğitimde alan gezisi etkinlikleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 536-554.
- Koç, F. ve Sak, R. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programındaki etkinliklere yönelik öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 30(1), 43-71.
- Koyuncu Şahin, M. (2018). Okul öncesi eğitimde aile iletişim etkinliklerine yönelik öğretmen ve yönetici bakış açıları. *Journal of International Social Research*, 11(55), 670-684. DOI: [10.17719/jisr.20185537238](https://doi.org/10.17719/jisr.20185537238)
- Köksal, O., Balaban-Dağal, A. ve Duman, A. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *International Journal of Social Science*, 46, 379-394. <http://dx.doi.org/10.9761/IJSS3395>
- Kutlu Abu, N. ve Kaymaz, Z. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin aile katılımına yönelik görüşlerinin derinlemesine incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 156-183. DOI: <https://doi.org/10.21764/mauefd.580721>
- MEB (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. <http://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>
- MEB (2013a). "Okul Öncesi Eğitimi Yıl Sonu Eğlencesi" hakkında 10.04.2013 tarihli Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün yazısı.
- MEB (2019). *Okul öncesi etkinlik kitabı*. <http://tegm.meb.gov.tr/upload/uygulama/b07c0f0999b0/5b3eefaf3ccf13099ce481ba2a0026515e6bc50e.pdf>
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. Jossey-Bass Publishers.
- Oliva, P. F. (2009). *Developing the curriculum*. Pearson Allyn and Bacon.
- Öztürk, A. ve Taşpınar, M. (2021). Türkiye'de örtük program üzerine yapılmış çalışmaların analizi: Bir meta sentez araştırması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 251-305. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/62024/841957>
- Özüpek, M. N. (2005). *Kurum imajı ve sosyal sorumluluk*. Tablet Kitabevi.
- Pekince, P. ve Avcı, N. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin erken çocukluk matematiği ile ilgili uygulamaları: Etkinlik planlarına nitel bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2391-2408.
- Polat, Ö. (2019). *Türkiye'de okul öncesi eğitimin genel durumu*. Testfen Eğitim Yayınları.
- Portelli, J. P. (1993). Exposing the hidden curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 25(4), 343- 358.
- Sağlam, M. ve Çalışkan, Z. (2017). Okul öncesi eğitimde aile katılımına ilişkin ebeveyn ve öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 39-49.

Salı, G., Akkol, L. M. ve Oğuz, V. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin müzik etkinliklerinde yaşadığı sorunlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 79-100. DOI:10.5578/ISS.7042

Sarı, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: Düşük ve yüksek "Okul Yaşam Kalitesi"ne sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi.

Şimşek, E. E. ve Şimşek, B. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin Türkçe etkinlikleri uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Studies - Education*, 15(3), 2085-2100. <http://doi.org/10.29228/TurkishStudies.42155>

Tezcan, M. (2003). Gizli müfredat. Eğitim sosyolojisi açısından bir kavram çözümlemesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53-58.

TTKB (2020). *Öğretim programlarını değerlendirme raporu.* http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_08/24113242_ogretimprogramlari_dr.pdf

Tutkun, C., Aydın Kılıç, Z. N., Balcı, A. ve Kök, M. (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin alan gezisi etkinliğine yönelik görüşlerinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 469-487. <https://doi.org/10.26466/opus.571498>

Wren, J. D. (1999). School culture: Exploring the hidden curriculum. *Adolescence*, 34(135), 593-596.

Yangın, S. ve Dindar, H. (2010). İlköğretim okullarında örtük programın varlığına ilişkin bir araştırma (Türkiye: Siirt ili örneği). *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 1017-1038.

Yazlık, D. Ö. ve Öngören, S. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin matematik etkinliklerine ilişkin görüşlerinin ve sınıf içi uygulamalarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1264-1283. DOI: [10.29299/kefad.2018.19.02.005](https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.02.005)

Yerliyurt, N. S. ve Ersoy, M. (2021). Okul öncesi eğitim programı ile ilgili Dergipark'ta yayımlanan makalelerin incelenmesi: 2013-2020. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4104-4153. DOI: 10.26466/opus.866620

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, F. (2013). *İlköğretim okullarında örtük program ve ilköğretim öğrencilerinin örtük programdan kaynaklanan stres algıları.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi.

Yıldırım, M. C. ve Dönmez, B. (2008). Okul-aile işbirliğine ilişkin bir araştırma (İstiklal İlköğretim okulu örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 98-115.

Yıldız, S. ve Tükel, A. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin fen etkinliklerine yer verme durumlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 4(1), 49-59.

Yılmaz Bolat, E. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin müzik etkinlikleri konusundaki görüşlerinin belirlenmesi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(35), 2073-2096.

Yin, R. K. (2003). *Case study research: Design and methods.* Sage Publications.

Yurdakul, B. (2015). Perceptions of elementary school teachers concerning the concept of curriculum. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 15(1), 125-140. DOI:10.12738/estp.2015.1.2168

Yüksel, S. (2004). *Örtük program eğitimde saklı uygulamalar.* Nobel Yayınları.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2093-2121

<p>Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri: 1858-1939</p> <p>Foundations of the Van Local Press From the Ottoman to the Early Republic Period: 1858-1939</p> <p>Video Link: https://youtu.be/Ub-HBuEAhf4</p>	
<p>Ergin SARI Öğr. Gör., Van Y. Yıl Üniv. Van Meslek YO Görsel- İşitsel Teknikler ve Medya Yap. Böl. Lecturer, Van Yüzüncü Yıl University Van Vocational School, Department of Audio Visual Techniques and Media Production erginsari@yyu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-7956-1390</p> <p>Veysel BATTAL Öğr. Gör., Van Y. Yıl Üniversitesi Van MYO Görsel İşitsel Tekn. Ve Med. Yap. Lecturer, Van Yüzüncü Yıl University Van Vocational School Of Visual Auditory Techniques and Media Productions veysalbattal@yyu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-6260-630X</p> <p>Ömer ALANKA Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Assoc. Prof., Hatay M. Kemal Univ. Faculty of Communication, Journalism Department omer.alanka@mku.edu.tr / ORCID: 0000-0002-5558-1848</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 06.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 09.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Sarı, E. , Battal, V. & Alanka, Ö. (2022). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri: 1858-1939 . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2093-2121 . doi: 10.15869/itobiad.1075212

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Engin SARI, Veysel BATTAL ve Ömer ALANKA).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri: 1858-1939

Öz

Osmanlı'nın son dönemlerinde Van'da çok sayıda gazetenin yayınladığı bilinmektedir. Bu anlamda Van kentinde bilinen ilk yerel gazete 1858 yılında yayın hayatına başlayan Ermenice 'Ardzvi Vasburagan' (Van Kartalı)'dır. Van'da yayınlanan ilk Türkçe gazete ise 1893'te yayın hayatına başlayan 'Van' gazetesidir. Meşrutiyet'in getirdiği basın özgürlüğünden yararlanmak isteyen bazı Osmanlı vatandaşları, Van'da Türkçe, Kürtçe ve Ermenice yayın yapacak 'İttihat' ile 'Mebde-i Feyz' isimli gazeteleri çıkarmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Van'da Ermeniler tarafından 1858'den 1915 yılına kadar 27 Ermenice gazete ve dergi yayınlanmıştır. *Aşkhadank (Emek)*, *Van-Dosb (Van Tuşpa)*, *Luys (Işık)* bu gazetelerden bazılarıdır. Dönemin önemli gazetelerinden biri de 'Çaldıran'dır. Birinci Dünya Savaşının başlamasına denk gelen yıllarda büyük zorluklarla yayın hayatını sürdürmeye çalışan Çaldıran gazetesi, Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle 1915 yılının sonlarına doğru yayın hayatına son vermiştir. Bu tarihten itibaren Van'da basın faaliyetleri tamamen bitmiş ve Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk yerel gazete ancak 1937'de yayın hayatına başlayan *Yeni Yurd Van* gazetesi olmuştur. 1939 yılında yayın hayatına başlayan bir diğer gazete ise *Van*'dır. Her iki gazete de, dönemin şartları itibariyle, her ne kadar resmi devlet söyleminin dışına çıkmamışlarsa da Van kentinde yerel basın kültürünün oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu çalışma ile; günümüzde günlük, haftalık ve aylık periyotlarla yayın yapan çok sayıda gazete ve dergi ile oldukça renkli bir görünüme sahip olan Van yerel basınının temellerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Van kentinde ilk basın faaliyetlerinin başladığı Osmanlı devletinin son dönemi ile Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkan ilk gazete ve dergiler çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sözü edilen dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin yayın politikaları, sahiplik yapıları ve yayınlandıkları dönemdeki olayları ne şekilde aktardıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van Yerel Basını, Van Kartalı, Van Gazetesi, Çaldıran Gazetesi, Aşkhadank Gazetesi, Yeni Yurd Van Gazetesi.

Foundations of the Van Local Press From the Ottoman to the Early Republic Period: 1858-1939

Abstract

It is known that many newspapers were published in Van in the last period of the Ottoman Empire. In this sense, the first local newspaper known in the city of Van is 'Ardzvi Vasburagan' in Armenian, which started its publication life in 1858. The first Turkish newspaper published in Van was the "Van" newspaper, which started its publication life in 1893. Some Ottoman citizens, who wanted to take advantage of the freedom of press brought by the Second Constitutional Monarchy, made attempts to publish the newspapers "İttihat" and "Mebde-i Feyz", which would broadcast in Turkish,

Kurdish and Armenian. From 1858 to 1915, 27 Armenian newspapers and magazines were published by Armenians in Van. Ashhadank, Van-Dosb, Luys are some of these newspapers. One of the important newspapers of the period was "Çaldıran". Çaldıran newspaper, which was trying to continue its publication life with great difficulties in the years that coincided with the start of the First World War, ended its publication life towards the end of 1915 with the occupation of Van by the Russians. As of this date, the press activities in Van were completely finished and the first local newspaper after the establishment of the Republic was Yeni Yurd Van newspaper, which started its publication life only in 1937. Another newspaper that started its publication life in 1939 is Van. Although both newspapers did not go beyond the official state discourse due to the conditions of the period, they played an important role in the formation of the local press culture in the city of Van. With this work; Today, it is aimed to reveal the foundations of the Van local press, which has a very colorful appearance, with many newspapers and magazines broadcasting daily, weekly and monthly. The subject of the study is the last period of the Ottoman state, where the first press activities started in the city of Van, and the first newspapers and magazines published after the proclamation of the Republic. The publishing policies, ownership structures of the newspapers and magazines published in the mentioned period and how they conveyed the events in the period they were published were examined.

Keywords: Van Local Press, 'Ardzvi Vasburagan, Van Newspaper, Çaldıran Newspaper, Ashhadank Newspaper, Yeni Yurd Van Newspaper.

Giriş

Yerel gazeteler yayımlandıkları yöre veya bölge ile ilgili, ekonomiden sosyal hayata, sağıktan eğitime, şehirleşmeden kültürel alana kadar çok geniş bir yelpazede bilgi ve donatılar içermektedir. Bu anlamda kurulma amaçları ve yayın politikalarından bağımsız olarak yerel gazeteler, yayımlandıkları yörenin bir nevi hafızasını oluşturmaktadır. Türkiye'de 'Yöresel basın', 'Anadolu basını' veya 'taşra basını' olarak da adlandırılan yerel basın; yöresinde kamuoyu oluşturmada etkili olabilen yayınlardan oluşmaktadır. Yerel basının faaliyetlerini sürdürdüğü kent ortamı, kentin fiziksel, kültürel, sosyal ve tarihsel özellikleri, basını doğrudan etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmekte ve bu anlamda kentin kimliği basının da kimliğini ve işlevselliğini etkileyebilmektedir. Ayrıca, yerel gazeteler, yayınladığı haberler, fotoğraflar, ele aldığı sorunlar, kentin ihtiyaçları, kentteki 24 saat kültürel ve sosyal etkinliklere ilişkin aktardığı bilgilerle, bireye 'yaşanan yer' duygusunu, yaşadığı yerin bir parçası olduğu düşüncesini kazandırmaktadır (Varlık, 1990, s. 1063)

Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetlerinin başlaması, modernleşme-batılılaşma hareketlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı Tanzimat dönemi ve sonrasına denk gelmektedir. Takvim-i Vekayi ile başlatılan Osmanlı Türk basın tarihi; Tanzimat sonrasında, yabancıların, gayrimüslimlerin ve Müslüman Osmanlıların da gazete çıkarmaya başlamasıyla önemli bir ivme kazanmıştır. 1850'lilere gelindiğinde daha çok İstanbul'da yoğunlaşmış olan Osmanlı basınının imparatorluk genelindeki yaygınlığı sınırlı olsa da bu dönemde gerek taşrada gerekse de imparatorluğun merkezinde

azınlıklar tarafından pek çok gazete yayınlanmıştır. Gerileme dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu, 'yıkıcı' olarak nitelediği bu gazetelerin yayınlarına cevap verebilmek amacıyla bir nevi karşı propaganda aracı olarak taşrada basın faaliyetlerini devlet eliyle kurmuş veya desteklemiştir (Sarı, 2019, s. 263). 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile yenilenen idari yapılanma çerçevesinde her vilayette bir matbaa ve bir de vilayet gazetesi çıkarılması kararı, Osmanlı basın tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu karar sonrası vilayetlerin en önemli yüzü olan vilayet gazeteleri, basının ülke genelinde güçlü bir aygıt olmasını sağlamıştır (Atalay, 2007, s. 137).

Osmanlı'nın son dönemlerinde Van'da çok sayıda gazetenin yayınladığı bilinmektedir. Bu anlamda Van kentinde bilinen ilk yerel gazete, 1858 yılında Ermeni bir din adamı olan Mıgırdiç Khrimyan¹ tarafından çıkarılan 'Arzvi Vasburagan' (Արձուի Վասսարական – Eagle of Vasburakan – Van Kartalı)'dır. Bu gazeteyle birlikte 1858'den 1915 yılına kadar Van'da 27 Ermenice gazete ve dergi yayınlanmıştır (Mildanoğlu, 2014, s. 21-134). Yayın dili Türkçe olan Van vilayet gazetesi, 4 Aralık 1893'te yayın hayatına başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminin getirdiği basın özgürlüğünden yararlanan bazı Osmanlı vatandaşları, Van'da Türkçe, Kürtçe ve Ermenice yayın yapacak 'İttihat' ile 'Mebde-i Feyz' isimli gazeteleri çıkarmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu gazetelerden İttihat gazetesinin yayın hayatına başlaması sonuçsuz kalmış, Mebde-i Feyz gazetesinin ise yayınlanıp yayınlanmadığı noktasında bir bilgiye ulaşılamamıştır (Kardaş, 2013, s. 1194). Dönemin Van'da yayınlanan önemli yayınlardan biri de 'Çaldıran' isimli gazetedir. Gazete, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Van Valisi Tahsin Bey'in çabaları ile kurulmuştur. Savaşın başlamasına denk gelen yıllarda büyük zorluklarla yayın hayatını sürdürmeye çalışan Çaldıran gazetesi, Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle 1915 yılının sonlarına doğru yayın hayatına son vermiştir. Çaldıran ile birlikte Ermeniler tarafından çıkarılan gazeteler de savaş ortamında yayın hayatlarına devam edememiş ve kapanmıştır. 1915 yılının sonlarından itibaren Van'da basın faaliyetleri tamamen bitmiş ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Van'da ilk yerel gazete ancak 1937 yılında yayın hayatına başlayan Yeni Yurd Van gazetesi olmuştur. Dönemin bir diğer önemli yayını ise 1939 yılında okuyucularıyla buluşan Van gazetesidir. İki gazete 1948 yılında birleşmiş ve günümüze kadar yayını devam eden Van Sesi ismini almıştır.

Van yerel basını ile ilgili daha önce yapılan bilimsel çalışmaların genellikle belli bir dönemi ya da bir gazete veya dergiyi ele aldıkları görülmektedir. Ermeniler tarafından çıkarılan gazetelerden özellikle Arzvi Vasburagan, çok sayıda bilimsel faaliyete, yüzeysel de olsa, konu olmasına rağmen diğer Ermenice gazete ve dergilere benzer sıklıkta yer verilmediği saptanmıştır. Van basın tarihinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e temellerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde Van'da yayınlanan bütün gazete ve dergiler ele alınmıştır. Van ve Çaldıran gibi iki önemli Türkçe gazetenin yanı sıra sözü edilen dönemde Ermeniler tarafından çıkarılan 27 gazete ve derginin tamamı ilk defa zikredilmiştir. Ayrıca Van yerel basını ile ilgili şimdiye kadar yapılan bilimsel faaliyetlerde, Van vilayet gazetesinin sadece 13 Kasım 1899 tarihli 191. sayısının günümüze ulaştığı ifade edilmiştir ancak bu çalışmayla birlikte 1893'te yayın hayatına başlayan Van vilayet gazetesinin 4 Aralık 1893 tarihli ilk sayısına

¹ Mıgırdiç Hrimyan veya Kırımian (Ermenice: Միգրձի Խրիմյան), Hrimyan Hayrik (Ermenice: Խրիմյան Հայրիկ) ya da diğer bilinen adıyla Vanlı I Mıgırdiç (Mkrtych I Vanetsi) 20 Nisan 1820'de Van'da doğdu, 27 Ekin 1907'de Erivan – Eçmiyazin'de öldü. 1869-1873 yılları arasında İstanbul Ermeni Patrikliği, 1880-1885 arası Van Episkoposluğu, 1892-1907 arası da Tüm Ermeniler Katolikosluğu yapmış Ermeni dini lider.

da ulaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van'da misyonerlik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü bilinmektedir. Çalışmada misyonerlik faaliyetleri kapsamında yürütülen basın faaliyetlerine de değinilmiştir. Çalışma, bu anlamda literatürdeki bir boşluğu doldurma ve bundan sonra yapılacak çalışmalara da ön ayak olma noktasında önemini korumaktadır. Benzer şekilde Cumhuriyet dönemi Van yerel basınının temelini oluşturan Yeni Yurd Van ile Van gazetelerinin yayın politikaları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti Döneminde Van'da Yerel Basın

Van'daki İlk Yerel Gazete: Ardzvi Vasburagan (Van Kartalı)

Mıgırđıç Khrimyan isimli bir Ermeni din adamı tarafından çıkarılan Ardzvi Vasburagan (Van Kartalı) isimli gazete ilk olarak 1 Haziran 1855 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Editörlüklerini Mıgırđıç Khrimyan ve Manuel Ananyan'ın yaptığı gazete Arabyan Kardeşler'in matbaasında basılmıştır. Gazete matbaasıyla birlikte 1858 yılında Van'a taşınmış ve yayın hayatına 1860'ta bir süreliğine ara verse de 1872 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde gazetenin editörü Varak Jarankavorats Okulu öğrencisi Karekin Srvantzdyants'dır. Van-Varak Manastırı'nda (Yedi Kilise) kendi matbaasında basılan gazete zamanla sadece manastırla ilgili haberleri aktarmakla yetinmemiş, çeşitli toplumsal sorunları da gündeme getiren bir yayına dönüşmüştür (Mildanoğlu, 2014, s. 31).

Sadece Van yerel basını için değil, Ermeni taşra basını için de son derece önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı topraklarında ilk taşra gazetesi olma özelliği taşıyan Ardzvi Vasburagan'ın, Van yerel basın tarihini içeren akademik çalışmalarda (Kardaş, 2013; Arvas, 2018; Sarı, 2019) Van'da yayın hayatına başlama yılı 1855 olarak geçmektedir. Oysa gazetenin Van'da yayın hayatına başlaması 1858 Ocak ayına denk gelmektedir. Ardzvi Vasburagan'ın Van'dan önce 1855 yılında ilk olarak İstanbul'da yayın hayatına başlaması ve akademik çalışmalarda genellikle bu tarihteki bir nüshasının kullanılması sözü edilen karışıklığa neden olmaktadır.

Mıgırđıç Khrimyan gazeteyi kurduktan sonra Varak Manastırı'nda 25 öğrencili Jarankavorats Okulunu açma kararı almıştır. Bu okul sayesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen öğretmen ve öğrencilerin Ardzvi Vasburagan'a da katkı sağlamalarıyla gazetenin idare yeri olan Varak Manastırı, Ermeni toplumunun buluşma ve fikri üretim noktalarından biri haline gelmiştir. Böylece Ardzvi Vasburagan, Van'da yayınlanan yerel bir gazete olma misyonunu aşarak, Osmanlı'daki tüm Ermeni toplumuna hitap etmeye başlamıştır. Khrimyan da gazetenin bu özelliğini, Ermeniler arasında ulusal bir bağ kurmak için kullanmıştır. Erzurum'dan Bulgaristan'a, İran'dan İzmir'e kadar birçok bölgeden gelen yazıların çıktığı gazetede Khrimyan, aynı zamanda eğitim konusunda büyük önem verdiği Ermeni kadınlarının yazılarını da yayınlamıştır. Ardzvi Vasburagan, yayımlandıktan kısa bir süre sonra Van, Erzurum, Bitlis, İzmir, İstanbul, Trabzon ve İran gibi çok sayıda bölgeye dağıtılmıştır. Gazetenin 1860'larla birlikte dağıtım ağı, Muş, Tiflis, Gandzak (Gence), Karabağ, Alexandropol (Gümrü), Beyazıt, Yerevan, Verin ve Tebriz'e kadar ulaşmıştır. Mıgırđıç Khrimyan birkaç öğrencisi ile beraber 1860'ta, hem gazeteye destek sağlamak, hem de bölgedeki Ermenilerle tanışmak için Kafkasya seyahatine çıkmış, bu tarihten sonra da gazete sayfalarında sıklıkla Rusya

ve Kafkasya Ermenilerinin durumlarıyla ilgili yazılara da yer verilmiştir (Mildanoğlu & Dağlıoğlu, 2014).

Gazetede yer alan haber ve değerlendirmelerin büyük bir bölümü Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeniler tarafından gönderilen yazılardan oluşmuştur. Kısa öyküler, Hıristiyanlık kıssaları, Ermeni devlet adamlarının hayat hikâyeleri ile ahlak üzerine tartışmalar gazete sayfalarında geniş yer bulmuştur. Dinî semboller ve temalar, yayınlanan çoğu yazı ve haberde yer alırken, dinî yapıyı sert biçimde eleştiren yazıların da yayınlanmasına izin verilmiştir. Nisan 1858'den itibaren Ardzvi Vasburagan'da yazıları yayınlanmaya başlanan ve Raffi ismiyle bilinen ünlü Ermeni edebiyatçı Hagop Der Hagopyan, dönemin dinî liderlerini ve Ermenilerin sosyal koşulları karşısında Patrikhane'nin pasifliğini sert bir şekilde eleştirmiştir. Gazetenin kurucusu Khrimyan ise kendi yazılarında ağırlıklı olarak Ermenistan coğrafyasını ele almış ve burada hafıza mekânlarının canlandırılması, yeni mekânların inşa edilmesi, eğitim ve tarımın geliştirilmesi, yerel yayınlar yapılması gerektiğini tartışmıştır (Mildanoğlu & Dağlıoğlu, 2014).

Ardzvi Vasburagan gazetesi, kurucusu Mıgırdiç Khrimyan'ın Muş piskoposluğuna atanmasıyla Van'daki yayın hayatını sonlandırmış ve Muş'ta 'Muş Kartalı' ismiyle yeniden çıkarılmıştır (Öğün, 2001, s. 591). Ancak Ermeni kaynaklarına göre Khrimyan'ın Muş'ta çıkardığı gazetenin ismi Muş'un Yavru Kartalı yani Ardzvig Darono'dur (Peroomian, 2016, s. 157). Ardzvi Vasburagan, uzun bir aranın ardından 1872'de Manuel Ananyan tarafından bir kez daha yayınlanmaya başlanmış, fakat birkaç ay sonra temelli kapatılmıştır² (Peroomian, 2016, s. 157). Khrimyan'dan sonra gazetenin basıldığı matbaanın faaliyetleri de durmuştur. 1890 yılında Van Vilâyeti, Varak manastırında kapalı halde bulunan matbaa makinesinin İstanbul'dan zamanında gelmeyen ağnam tezkîresi, vergi koçanı ve emsali gibi evrakların basımı için aylık 200-300 kuruşla kiralanması hususunda merkezi hükümetten izin istemiştir. Kiliseye kirasının ödenmesi şartıyla izin verilmesi üzerine matbaa makinesi Van vilayet merkezine götürülmüştür (Arvas, 2018, s. 257).

İstanbul ve İzmir dışında taşrada çıkan ilk Ermenice gazete olma özelliğini taşıyan Ardzvi Vasburagan hakkında Kardaş (2013, s. 1192), gazetenin beş yıl kadar süren yayın hayatı boyunca Ermenileri sürekli olarak isyana teşvik ettiğini söylemiştir. Benzer şekilde Özşavlı'ya (2008, s. 1066-1067) göre gazete, Ermenilerin doğuda Kürt ve Türk beylerinin baskılarına maruz bırakıldıklarını dillendirmiş ve devletin bunları görmezden geldiğini iddia etmiştir. Mildanoğlu (2014, s. 31) ise gazetenin sayfalarında Anadolu Ermeni coğrafyasının kanlı yüzüne, Ermenilere yönelik kırımlara yer verdiğini aktarmıştır. Öte yandan Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan 'Ermeni Komitelerinin Amaçları

² Ardzvi Vasburagan, 1940-1945 ve 1951-1967 dönemlerinde Amerika'da Ermeni diasporası tarafından dergi olarak yayınlanmıştır. Amerikan Vasburagan Derneği tarafından yayınlanan ve Yervant Der Mıgırdiçyan ile Arşag B. Hüsyân'ın editörlüğünü yaptığı 1940 ila 1945 yılları arasındaki ilk dönemde aylık, 1951'deki ikinci dönemde ise iki aylık periyotlarla yayınlanır. Bu dönemdeki editörleri ise Margos Der Margosyan, A.M. Avedyan'dır. Dergide Vasburagan tarihi ve özellikle 1915 Van Ermeni isyanıyla ilgili yayınlar yapılır. Van coğrafyasını ve bölgedeki eğitim hayatını konu edinir. Karagan Mşagner (Yazın Emekçileri) bölümünde Van kültür adamlarının eserlerine yer verir. Van Ermeni ağzıyla yazılmış makaleler yayımlar. 9. sayıya kadar Vasburagan, 10. sayıdan itibaren Ardzvi Vasburagan olarak adlandırılır (Mildanoğlu, 2014, s. 259).

ve Eylemleri: Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra' isimli kitapta Van Kartalı gazetesinin yayın politikasından da söz edilmiştir. Kitaba göre sonradan patrik ve katogikos olan Mıgırdiç Hrimyan'ın yönetimindeki Ardzvi Vasburagan gazetesinin amacı Ermeni bağımsızlığını izlemektir (Tetik, Gürler, & Aksu, 2008, s. 6-7).

Gazetede yer alan haber ve değerlendirmeler kimi zaman Van Valiliği tarafından devlet idaresine şikâyet edilmiştir. Bu şikâyetler gazetenin nasıl bir yayın politikası izlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Şikâyet konuları Hrimyan tarafından açılan matbaa ve okulun ruhsatsız olması ve bu matbaa ve okulda yürütülen siyasi faaliyetler olmuştur. Örneğin; Van Valiliği tarafından hazırlanan ve 6 Şubat 1885'te Osmanlı idaresi tarafından değerlendirmeye alınan bir raporda, Osmanlı vatandaşı olan Van'daki Ermenilerden Portakalyan Mefroyiç ve Mıgırdiç Hrimyan'ın karışıklık çıkaran hareketlerinden bahsedilmiştir. Özellikle Portakalyan Mefroyiç'in asayiş bozmak için bir takım kirli hareketlerinin eskiden beri bilindiği, bu kişinin şimdi de gelecekte de Van'da bulunmasının zararlı olacağı ifade edilmiştir. Van vilayet makamının şikâyet yazısı ilgili kalemlerden geçtikten sonra Yedi Kilise Manastırı'ndaki siyasi faaliyetlerle ilgili şikâyetlere Dâhiliye Nezareti'nin, okul ve matbaa kısmı ile de Maarif Vekaleti'nin ilgileneyeceği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 85/73).

Gazetede yer alan ve muzır kabul edilen yayınlar da şikâyet konusu olmuştur. Van Valisi Halil Bey Ardzvi Vasburagan'da Ermeni Patrikhanesi'nden Piskopos Servastıyan'ın muzır bir nutkunun yayınlanması üzerine ilgili gazete sayfasını tercüme ettirerek Maiyyet-i Askeri Komisyonu'na göndermiştir. Dört üyeli komisyon, 29 Nisan 1889'da Van'dan gönderilen gazeteyi bir daha tercüme ettirmiş ve Van Valisi Halil Bey'in haklı olduğu sonucuna varmıştır. Maiyyet-i Askeri Komisyonu bu ve benzeri kişilerin cezalandırılmadığı takdirde daha ileriye gideceklerini ve toplumda nefret söylemini yayacaklarını Osmanlı idaresine bildirmiştir (BOA. Y. MTV. 38/101)

Taşrada yayınlanan ilk Ermenice gazete olması, Ardzvi Vaspuragan'ı Ermenice süreli yayınlar açısından önemli kılmaktadır. Bunun yanında Van'da yayınlanan ilk gazete olması ve Van basın tarihinin bu gazeteyle başlaması Van yerel basını noktasındaki önemini de göstermektedir. Gazetenin yayımlandığı dönemde; Ermeni milli kimliği ve millet bilincinin inşası, vatanseverlik gibi konularda bir misyon üstlendiği açıktır. Bu anlamda gazetenin yayın politikası gerek Osmanlı idaresi gerekse de Van Vilayet makamı tarafından yıkıcı olarak nitelendirilmiştir.

Van Gazetesi

Van'da özellikle Ermenice çok sayıda gazete ve derginin yayın hayatına başlaması ve bunların Ermeni milli bilinç ve kimlik inşası için bir propaganda aracı olarak kullanılması Osmanlı idaresinin de dikkatini çekmiştir. Bu nedenle aslında bir 'karşı propaganda' aracı olarak hizmet verecek doğrudan devlet eliyle veya devlet destekli gazete ve dergiler yayınlanmıştır. 1893'te yayın hayatına başlayan Van gazetesi de bunlardan biridir. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile bir nevi Osmanlı idaresinde değişiklik olmuş ve eyalet sistemi yerine vilayet sistemi tercih edilmiştir. Vilayetlerin oluşturulması sürecinde kültür alanında yapılan en önemli atılım şüphesiz ki her vilayet merkezinde bir matbaanın açılması kararıydı. Valilikler bünyesinde açılan bu matbaalarda öncelikle kırtasiye işlerine ağırlık verilmiş, bunun yanı sıra salnameler, takvimler, dini, edebi ve bilimsel kitaplar da basılmıştır. Yine aynı matbaalar kullanılarak birçok vilayette yerel

basının öncüsü olan resmi vilayet gazeteleri çıkarılmıştır (Varlık, 1990, s. 99). Van vilayet gazetesi, her vilayette bir matbaa kurulması kararından yaklaşık yirmi yıl sonra, 4 Aralık 1893'te yayın hayatına başlamıştır.

Van yerel basını ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Van gazetesinin günümüze ulaşan tek sayısının olduğu varsayılmıştır. Dolayısıyla gazete ile ilgili değerlendirmeler genellikle Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda bulunan 13 Kasım 1899 tarihli 191. sayısı dikkate alınarak yapılmıştır. Bununla birlikte gazetenin yayın hayatına 1892'de mi yoksa 1893'te mi başladığı noktasında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu çalışma ile Van gazetesinin 4 Aralık 1893 tarihli 1. sayısına ulaşılmıştır. Gazetenin bu ilk sayısı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi taranarak elde edilmiştir. Rumi 22 Teşrinisani 1309 ve hicri 25 Cemaziyelevvel 1311 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetenin yönetim merkezi 'Van hükümet binasının yanındaki matbaa' olarak geçmiştir. Birinci sayfada Van logosunun sağında ve solunda ilan ve abonelik bedelleri ile ilgili duyurular yer almıştır. Gazetenin 'haftada bir yayınlanacağı' hatırlatılarak, yayınlanması için gönderilecek her türlü bilim ve bayındırlık işleriyle ilgili yazıların teşekkürle kabul edileceği bildirilmiştir. 'Mukaddime ve ifâ-yı vazîfe-i mukaddese' başlığı taşıyan ve gazetenin yayın politikasının nasıl olacağına dair bilgilerin yer verildiği yazıda öncelikle Sultan II. Abdülhamit'e teşekkür ve dua edilmiştir. Yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Allahü Teala'nın sevgili habibi ve muhterem nebisi hürmetine din ve devletin hamisi, ilim ve fennin yayıcısı, minnetsiz nimet sahibimiz padişahımız hazretlerinin kıyamete kadar şan ve şerefli kılması duasıyla basın dünyasında birinci defa eğitim sever padişahımız sayesinde ortaya çıkan bu Van Gazetesi tarafından da haddimiz olmayarak duamızın kabul olunacağını umarak bu sütunları süslemeye cesaret edilmiştir" (Van Gazetesi, 4 Aralık 1893, s. 1)

Dönemin Van Valisi Bahri Paşa tarafından çıkarılan gazetenin 4 Aralık 1893 tarihli ilk sayının ikinci sayfasında ise '*Himmet Takdiri ve Vilayet Gazetelerinin Yapacağı Hizmet*' başlığı altında, şimdiye kadar matbaa olmamasından kaynaklı diğer vilayetlerin gazete baskısı ve yayınlanması hususunda eriştiği şereften Van'ın mahrum kaldığı ifade edilmiştir. Yazıda padişahın maddi destekleriyle matbaa açılmasının ve *Van* gazetesinin yayın hayatına başlamasının öncelikle eğitim severleri mutlu ettiği söylenmiştir. Devamında, vilayet halkına eğitim ve sanayinin nasıl güzel işler olduğu, memleketin gelişmesi, ticaretin ilerlemesinin yollarının anlatılacağı vurgulanmıştır. Yazıda yer alan şu ifadeler gazetenin nasıl bir yayın politikası izleyeceği hakkında bilgi vermektedir:

'...Van gazetesi vilayet halkına boş vatanperverliğin kötülüğünü, üretim yaptıkları arazilerde verimliliği nasıl arttıracaklarını, yaşadıkları yerin doğasını ve coğrafi durumunu, mahsullerinin ne gibi tedbirlerle artacağını, her cins evcil hayvanın nasıl besleneceğini herkesin anlayacağı bir dille açıklayacaktır' (Van Gazetesi, 4 Aralık 1893, s. 1).

Van gazetesinin bu ilk sayısındaki diğer sayfalarında; 'atamalar, memurlara nişan ve ödülleri, asayiş ve güvenlik haberleri, ilanlar, nüfus sayımları, Bahçesaray'da meydana gelen hafif şiddetle deprem, içişleri bakanlığından gelen duyurular, ahlaki yazılar' yer almıştır (Van Gazetesi, 4 Aralık 1893, s. 2-3-4)

Gazete yayın hayatına başladıktan iki gün sonra 6 Aralık 1893'te Van Valisi Bahri Paşa, ilk nüshayı padişaha sunmuştur. Bahri Paşa ayrıca, kentte yaşayan Ermenilerin de isteğini dikkate alarak gazeteyi Türkçe ve Ermenice çıkarmak için devletten izin istemiştir. Dâhiliye Nezareti bu isteği Nazır Rifat Paşa imzasıyla Sadrazamlık makamına bildirmiş ve bu izin için ayrıca ek bir masrafın olmayacağını, masrafların gazete satışından sağlanacağını ifade etmiştir (BOA. MF.MKT. 193-39). Ancak Van Vilayet makamının bu isteği uygun görülmemiş ve bu konudaki karar vilayete bildirilmiştir (BOA. BEO. 374/28044-2).

Van gazetesinin Tarık Hakkı Us koleksiyonunda bulunan 13 Kasım 1899 tarihli 191. sayısında da yine gazete logosunun sağ ve sol tarafında abonelik bedelleri ve gönderilen yazıların yayınlanma düsturları yer almıştır. Birinci sayfada Regaip gecesi, Diyarbakır redif kumandanlığına yapılan bir atama, hava durumu, köprü inşası ve vekalet gibi konularla ilgili haber ve bilgiler yayınlanmıştır (Van Gazetesi, 13 Kasım 1899, s. 1).

İkinci sayfada dış politikayla ilgili haberler yer almış ve İngiltere ile Almanya arasındaki ilişkilerden söz edilmiştir. Sayfada yer alan başka bir haber ise Van Gölü ile ilgilidir. Haberde Van Gölü'nün çapı, derinliği, Van Gölü'ndeki adalar ve Van balığı hakkında bilgilere yer verilmiştir (Van Gazetesi, 13 Kasım 1899, s. 2). Gazetenin üçüncü sayfasında bu sefer Van Gölü ile birlikte Erçek, Keşiş ve Akgöl gölleri hakkında bilgiler verilmiş, doğal güzellikleri ve manzaralarının çok güzel olduğu vurgulanmıştır (Van Gazetesi, 13 Kasım 1899, s. 3). Dördüncü sayfada ise müktesebat kısmında Yemen'deki askerlerin durumundan söz edilmiştir. İlanların da bulunduğu dördüncü sayfada icra dairesinden duyurular yayınlanmıştır. Bu icra ilanları İskele köyü ile diğer bazı köylerdeki mülkiyetlerle ilgilidir (Van Gazetesi, 13 Kasım 1899, s. 4).

Van Valisi Bahri Paşa tarafından kurulan gazete, Van'ın ilk Türkçe gazetesi olması bakımından Van yerel basın tarihi açısından son derece önemlidir. Ermenilerin milliyetçilik fikirleri için bir propaganda aracı olarak gazete ve dergileri kullanmaları ve bunda başarılı olmaları Van gazetesine, Osmanlı topraklarındaki diğer vilayet gazeteleri gibi bir 'karşı propaganda' misyonu yüklemiştir. Ancak gazetenin sadece bu misyonu yüklenmediği ilk sayısında yayınlanan giriş yazısından anlaşılmaktadır. Gazete yönetimi, Van halkı için eğitim ve sanayi konuları başta olmak üzere tarım, ticaret gibi birçok alanda yol gösterici yayınlar yapacağını söylemiştir. Ayrıca gazetenin yayın dilinin Türkçe ve Ermenice olması yönünde Ermeni vatandaşların istekte bulunmaları dikkat çekicidir. Bu dönemde Van'da Ermenice yayın yapan herhangi bir gazete ve derginin olmaması Ermeni vatandaşların bu yöndeki isteklerine sebep gösterilebilir. Çünkü Ardvi Vansburagan'ın 1872 yılında kapanmasının ardından Van'da Ermenice yayınlar ancak 1905'te başlamıştır.

Çaldıran Gazetesi

Van'a 1911 yılında Vali olarak atanan Tahsin Bey (Hasan Tahsin Uzer), kentte Ermenice çok sayıda süreli yayın olmasına rağmen Müslüman tebaaya hitap edecek herhangi bir yayının olmamasını büyük bir eksiklik olarak görmüştür. Van Valisi, sözü edilen

Ermenice yayınların propagandalarına cevap verebilecek bir gazete çıkarmak için girişimlerde bulunmuştur. Tahsin Bey'in öncelikli hedeflerinden biri Van'da bu anlamda ihtiyacı karşılayacak bir matbaa tesisinin kurulması olmuştur. Bu amaçla 19 Şubat 1912 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe göndererek matbaa tesisi için talepte bulunmuştur. Dilekçesinde şiddetle matbaaya ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Tahsin Bey, vilayet ve kolordu merkezi bulunan Van'ın matbaaya olan ihtiyacının derecesi hakkında açıklama yapmaya gerek duymadığını söylemiştir. Devamında ihtiyaç duyulan paranın bir türlü tedarik edilemediğini ifade eden Van Valisi, gerekirse matbaa kurulumu için kredi tahsis edilmesini, bu da olmuyorsa Takvim-i Vekayi gazetesinin basımında kullanılan eski makinelerin Van'a gönderilmesini talep etmiştir. Bu dilekçe üzerine Dâhiliye Nezâreti Matbû'ât İdâresi, Matbû'ât Müdiriyyetine Van Valiliği'nin talep ettiği baskı makinelerinin 150 lira tutacağını, makamın onayı olduğu takdirde sözü geçen malzemelerin alınması ve vilayete sevki için emir bekledikleri şeklinde bir yazı göndermiştir (BOA. DH.İD.26/82-01). Dâhiliye Nezâreti Muhâsebe Müdürlüğü, matbaa makinesi için sözü edilen miktarın karşılanmasının gelir - gider dengesi açısından mümkün olmadığını, bakanlık olağanüstü usulünün ise kullanılmayacağı için muhasebe müdürlüğünce bir şey yapılamayacağını bildirmiştir. Muhasebe Müdürlüğü benzer görüşü 1 Nisan 1912 tarihli bir yazıda da yinelemiştir. Yazıda, Van Vilâyetince açılmasına lüzum ve ihtiyaç olan matbaa ve diğer malzemeler için bakanlık bütçesinde bir karşılık bulunmadığı tekrarlanmıştır. Muhasebe Müdürlüğü, hesapta olmayan işler için ayrılmış paranın taşra ve merkezin sıradan ihtiyaçlarına dahi yetmediğini söylemiştir. (BOA. DH.İD. 26/82-02)

23 Nisan 1912 tarihli Bâb-ı 'Âli Dâire-i Sadâret Tahrîrât Kalemî'nden Dâhiliye Nezâret-i Vekâlet-i Celîlesine gönderilen ve Sadrazam Said Paşa imzası taşıyan yazıda, Van vilayeti için ihtiyaç olduğu söylenen matbaa makinesi için ödeme yapılamayacağı bildirilmiştir (BOA. DH.İD. 26/82-04). İlgili müdürlüklerin ve nihayetinde Bab-ı Ali'nin görüşlerinden sonra Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Van Vilayet makamına gönderdiği nihai cevapta, matbaa makinesi için istenilen paranın devlet bütçesinden karşılanamayacağını, matbaa masraflarının ödenmesi ve idaresinin temininin esasen vilâyete ait görevler olduğunu söylemiştir (BOA. DH.İD. 26/82-03).

Matbaa makinesi için devletten istediği yardımı alamayan Hasan Tahsin Bey, buna rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Çaldıran gazetesinin yayın hayatına başlamasını sağlamıştır (Sarı, 2019, s. 263). Ancak bir süre sonra maddi sıkıntıların baş göstermesi üzerine Tahsin Bey, bu sefer Dâhiliye Nezareti'nden gazetenin yayın hayatına devam edebilmesi için yardım talebinde bulunmuştur. Bu taleplerin ilkinde Van Valisi, Avrupa'da şark vilayetlerinin ıslahının konuşulduğu bir dönemde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman tebaanın varlığını, milli ve dini haklarını koruyacak modern vasıtalarla yoksun olduklarını ifade etmiştir. Devamında da hususi bir ödenek ile kurulan ve yayın hayatını zorlukla sürdüren Çaldıran gazetesinin, halk üzerinde olumlu bir etki bırakmasına rağmen sadece satış yoluyla ayakta kalabilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Van Valisi, Osmanlı idaresinden bir defaya mahsus mükafatlandırma ve hususi ya da genel bütçeden aylık ödenek talebinde bulunmuştur (BOA. DH.KMS. 22/9).

Dâhiliye Nezareti, bu talep üzerine 19 Mayıs 1914 tarihinde Van Vilayet makamına bir telgraf göndererek, Çaldıran gazetesinin gönderilen nüshasının Merkez-i Umumiye'ye

hediyeye edildiğini, gazeteyle ödenek verilmesinin kararlaştırıldığını ve aylık ne miktarda paraya ihtiyaç duyulduğunun hızlı bir şekilde bildirilmesini istemiştir (BOA. DH.ŞFR. 41/29). Bunun üzerine Tahsin Bey, 20 Mayıs 1914'te, Dâhiliye Nezareti'ne şifreli bir telgraf göndermiş, gazeteyle ilgili hüsn-ü nazar ve takdirlere teşekkür ederek, aylık 2 bin 500 kuruş tahsis edildiği halde gazete çalışanlarının maaşlarını ödeyebileceklerini, diğer masraflarına gazete satışından temin edilebileceğini ifade etmiştir. Van Valisi ayrıca idarenin bu yardımından sonra gazetenin haftada iki veya üç defa neşredilebileceğini ve böylelikle yabancı müfettişlerin bölgede işe başladıkları bir dönemde *Çaldıran* gazetesinin hukuk-i İslamiye için önemli bir fayda sağlayacağını eklemiştir. Bu telgraftan sonra Dâhiliye Nezareti gazetenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için 25 liranın posta ile gönderildiğini bildirmiştir (BOA. DH.KMS. 23/54). Müslüman tebaa üzerinde olumlu etki bırakan *Çaldıran* gazetesinin yayın hayatına devam edebilmesi için Osmanlı Hükümeti 8 Haziran 1914'te de örtülü ödenek üzerinden nakdi para desteğinde bulunmuştur (BOA. DH.ŞFR. 41/197).

Çaldıran Gazetesinin çıkması ve sonrasında yayın hayatına devam etmesi için büyük çaba sarf eden Van Valisi Tahsin Bey'in, Eylül 1914'te Erzurum'a tayini çıkmıştır. Van'dan ayrılmadan önce 24 Ekim 1914'te Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf daha çeken Tahsin Bey, *Çaldıran* gazetesinin yayın hayatına devam etmesi için Osmanlı idaresinden desteklerinin devam etmesini talep etmiştir:

"Pek çok fedakârlıklara katlanarak, bir seneden beri yayını sürdürdürebilen 'Çaldıran' buradan ayrılmamdan sonra da yaşaması için aylık en az 1000 kuruş kadar bir yardımın yapılmasını layık görüyorum. Gazetenin gerek fırka, gerek İslam hukuk ve menfaatlerine olan hizmetleri inkâr edilemeyecek kadar çoktur. Bu nedenle gazetenin yayınına devam etmesi için aylık 1000 kuruşun verilmesini rica ediyorum" (BOA. DH.EUM. 2.Şb. 6/51).

Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 26 Ekim 1914'te Tahsin Bey'e, *Çaldıran* gazetesini için istenilen maddi desteğin örtülü ödenekten karşılanacağını bildirmiştir (BOA. DH.ŞFR. 46/82). Ödenek 10 Kasım 1914'te 1.000 kuruş olarak gönderilmiş ve bu miktarın bundan sonra her ay düzenli olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH.ŞFR. 46/286).

Çaldıran gazetesinin günümüze ulaşabilen herhangi bir sayısı bulunmamaktadır. Bu nedenle gazetenin yayın politikası hakkında kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Osmanlı idaresinin yıkıcı olarak nitelendirdiği gayrimüslimler tarafından idare edilen basın faaliyetlerine karşı *Çaldıran* gazetesini ekonomik anlamda sürekli desteklemesi gazetenin yayın politikası hakkında az çok fikir vermektedir. Ayrıca Van Valisi'nin gazete kurulmadan önce 'neden böyle bir şeye ihtiyaç olduğu', gazete yayına başladıktan sonra da 'neden desteklenmesi gerektiği' şeklindeki talep yazılarından da gazetenin yayın kimliği az-çok anlaşılabilir. Buna göre *Çaldıran* gazetesini her şeyden önce 'Müslüman tebaanın sesi' olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra yayın hayatlarına başlayan *Yeni Yurd Van* ile *Van* gazetelerinde de *Çaldıran* gazetesinin yayın politikası hakkında sınırlı da olsa bilgiler yer almıştır. Örneğin *Yeni Yurd Van* gazetesi kendini *Çaldıran* gazetesinin selefi olarak görmüştür. Gazetenin kurulma amacının

uzunca anlatıldığı ilk sayısındaki bir yazıda 'Bundan yirmi sene önce Yeni Yurd'un selefi Çaldıran'ın kahramanlığı, o yüksek fedakârlığı ile düşmanlarının hücumunda ve nihayet onların aman bilmeyen pençesinde parçalandı, yandı' ifadeleri kullanılmıştır (Yeni Yurd Van, 21.7.1939, s. 2). Gazetenin 'düşman' ifadesinden kastının özellikle Ermenice yayın yapan gazeteler olduğu anlaşılmaktadır. 1939 yılında yayın hayatına başlayan Van gazetesine göre ise Çaldıran gazetesi, Van halkının dünya meseleleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan bir yazıda Çaldıran hakkında 'Geçmiş yıllara aid olan bu teşebbüsün, Vilayet halkının dünya vakalarını yakından takip edebilmeleri yolunda ve bilhassa mesafe uzaklığını tahfif eder bir tedbir olduğunda şüphe yoktur' ifadelerine yer verilmiştir (Van Gazetesi, 6.7.1939, s. 1).

Aşkhadank (Emek) Gazetesi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Van'da Ermeniler tarafından çıkarılan ve Ermeni toplumu üzerinde etki yaratan *Aşkhadank (Emek)* ile *Van-Dosb (Van-Tuşba)* gazetelerine ayrı bir parantez açmak gerekir. *Aşkhadank*, 1910 ile 1915 yılları arasında günlük, üç günlük ve haftalık aralıklarla yayınlanan edebiyat ve siyaset gazetesidir. İşkhan, Armenag Maksebetyan, Hmayag Manugyan gibi isimlerin yayına hazırladığı ve Sarkis Parsegyan tarafından basılan gazete sosyalist çizgide yayın yapmıştır. Mildanoğlu'na (2014, s. 107) göre batı Ermenilerinin ve taşranın sorunlarını dile getiren gazete, Osmanlı idarecilerinin tezlerini eleştirmiş ve sorunların çözümü için Avrupa'yı işaret etmiştir. Gazetede ayrıca Avrupa, Rus ve Ermeni edebiyatından örnekler de yayınlanmıştır. Sayfalarında okul ve eğitime de geniş yer ayıran *Aşkhadank*, Ekim 1913'ten itibaren 'Van'da Ermeni Okulu, 1820-1913' üzerine H. Bagruni imzalı uzun bir dizi makaleye yer vermiştir (Minassian, 2016, s. 213). *Aşkhadank*, özellikle Taşnaksutyun EFD (Ermeni Devrimci Federasyonu) tarafından idare edildiği ve haftalık bir gazete olarak yayın hayatına devam ettiği 1914 yılında sosyalist çizgide yayın hayatını sürdürmüştür. Öyle ki; EFD, kimi önemli toplantılarını bu gazetenin binasında düzenlemiştir (Minassian, 2016, s. 242). Van'daki 1915 olaylarında daha sınırlı bir formatta yayın yapmaya devam eden *Aşkhadank*, bu dönemde misyon olarak üstlendiği sosyalist propagandaya ara vermiş, buna karşılık gazete sayfalarında Ermeni yurtseverliği vurgulanmaya başlanmıştır. Gazete, her gün 'cepheden haberler' yayınlarak Ermenilerin morallerini yükseltmeye çalışmıştır. *Aşkhadank* gazetesi ayrıca Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra ele geçirilen ve Van Valisi Cevdet Bey ile İtalyan konsolos Spordoni arasında gerçekleşen dönemin olayları ile ilgili yazışmaları da yayınlamıştır (Minassian, 2016, s. 256-258).

Van-Dosb (Van Tuşba) Gazetesi

Van-Dosb gazetesi ise 1908'de örgütlenen meşrutiyetçi demokratik Ramgavar Partisi etrafında toplanmış vatanperver ve liberal Armenaganların yayın organıdır (Minassian, 2016, s. 215). 1911-1914 yılları arasında Van'da, 1915-1918 yılları arasında Tiflis'te ve 1919'da Erivan'da yayınlanan *Van-Dosb*, Van'da yayınlandığı dönemde on beş günde bir dergi formatında çıkmıştır. *Van-Dosb*, aslında ilkin Genç Hıristiyanlar Birliği tarafından on beş günlük olarak yayınlanmaya başlanmıştır. 1912 Ekim ayında edebi, bilimsel ve dini içeriğiyle Anayasacı Ramgavar Partisi'nin Van bölgesi resmi yayın organına dönüşmüştür (Mildanoğlu, 2014, s. 118). Tetik, Gürler ve Aksu'ya (Tetik, Gürler, & Aksu, 2008, s. 6-7) *Vandosb* gazetesi, Osmanlı topraklarındaki diğer Ermenice gazeteler gibi komitelerin hesabına çalışmış ve bu yönde yayınlar yapmıştır. Osmanlı aleyhine

propaganda yapan gazetenin binlerce sayısı ABD ve diğer yabancı ülkelerdeki Ermenilere dağıtılmıştır.

Vandosb gazetesinin sayfalarında toplumsal sorunlar, salgın hastalıklar gibi konular da yer almıştır. Örneğin 26 Ocak 1913 tarihli nüshada “*Köylerdeki hastalıklar*” başlıklı bir yazıda Van’daki köylülerin sağlık durumlarının pekiyi olmadığı bilgisi aktarılmıştır. Yergnakar adlı bir muhabir Van’daki bir köyü (adı meçhul) ziyaret edip bazı hastalıklar görmüş ve tanıklıklarını yazmıştır. 25 Mayıs 1913 tarihli nüshasında ise isimsiz bir yazar sağlık ihtiyaçlarını iyileştirme konusunda hükümetin sergilediği yavaşlığı eleştirmiştir. Yazar, Timar sancağındaki Alür köyünde iki hafta zarfında gululu, yani boğmaca salgını nedeniyle 20 çocuğun öldüğünü, salgının bitmediğini ve günde 2-4 kişinin hayatını kaybettiğini yazmıştır. Yazara göre köyde en ilkel tedavi şekli bile bulunmamaktaydı. *Van-Dosb* gazetesinin sayfalarında yer alan haberlere göre Van’da 1913 yılında salgın hastalıklar nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşanmıştır (Bucikanyan, 2020).

Diğer Gazeteler

Van Kartalı, *Van*, *Çaldıran*, *Aşkhadank*, *Van-Dosb* gibi gazetelerin yanı sıra Osmanlı’nın son dönemlerinde Van’da basın – yayın hayatı oldukça renklidir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Van’da Ermeniler tarafından çıkarılan çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. 1915 yılına kadar Van’da Ermeniler tarafından Ermenice dilinde 27 gazete ve dergi yayınlamıştır (Mildanoğlu, 2014).

Bu gazete ve dergilere geçmeden önce Osmanlı idaresinin izni alınarak yayınlanmaya çalışılan iki gazeteden söz etmek gerekir. Bunlar *İttihad* ve *Mebde-i Feyz* isimli gazetelerdir. Van ahalisinden ve Ermeni milletinden Tavit Papasyan ile Vartan Efendi isimli iki kişi 1908 yılında Van Vilayet makamına bir dilekçe ile başvurarak *İttihad* isminde bir gazete çıkarmak için izin istemişlerdir. Dilekçede ‘*menaifi-i devlet ve vatan, terakki-i ulum ve maarife hadim*’ bu gazetenin yayın dilinin Türkçe, Kürtçe ve Ermenice olacağı ifade edilmiştir. Van Valiliği ilgili dilekçeyi Dâhiliye Nezareti Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü’ne bildirmiş, buradan da gerekli izinler çıkmıştır. Böylece gazetenin yayın hayatına başlamasının önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Ancak 1909’daki ‘31 Mart Olayı’ ve sonrasındaki gelişmeler nedeniyle gazete yayın hayatına başlayamamıştır. *Mebde-i Feyz* gazetesi de yine II. Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük ortamında çıkarılmak için çaba sarf edilen bir başka gazetedir. Dönemin Van’da tanınmış ailelerinden birine mensup Faide Surzade Fehmi Efendi, *Mebde-i Feyz* gazetesini çıkarmak için girişimlerde bulunmuş ve gerekli izinleri 27 Ağustos 1909’da almıştır. Ancak gazetenin yayın hayatına başlayıp başlamadığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır (Kardaş, 2013, s. 1194-1195).

Yukarıda Van kentinde Ermeniler tarafından 1858 ila 1915 yılları arasında 27 gazete ve derginin yayınlandığı ifade edilmişti. *Van Kartalı* gazetesinden 47 yıl sonra Van’daki Ermeniler tarafından çıkarılan ilk yayın *Aryan Tzayn (Kanın Sesi)* isimli dergidir. 1905 yılında yayın hayatına başlayan derginin yayıncısı ve editörü İşkhan’dır. Bundan bir yıl sonra başyazarlığını T. Papazyan ile K. Khilkhatyan’ın yaptığı *Hayatsk (Bakış)* gazetesi yayımlanmıştır. 1906 yılında yayın hayatına başlayan ve 1909 yılına kadar on beş günde bir çıkan edebiyat ve bilim dergisi *Nor Serunt (Yeni Nesil)* dönemin önemli yayınlarından biridir. *Azad Khosk (Hür Söz)* ise 1907 ila 1908 yılları arasında yayımlanmıştır. Başyazarlığını Mihran’ın yaptığı ve 1907 yılında yayın hayatına başlayan *Dikris (Dicle)*, on beş günde bir çıkan *Jayr (Kaya)* gazeteleri ile yine aynı yılda yayımlanan *Gohag (Dev*

Dalga) isimli aylık dergi Van- Çatak'ta çıkarılmıştır. 1907'de Van merkezde çıkan aylık dergiler *Gaydz (Kıvılcım)* ve *Vdag (Dere)* isimlerini taşımaktadır.1908 yılında yayın hayatına başlayan ve Hınçak Partisi yanlısı bir yayın politikası olan aylık *Asub (Akan Yıldız)* gazetesinin başyazarı Ardaşes Solakyan'dır. Dzovag Kültür Merkezi tarafından çıkarılan ve on beş günde bir yayınlanan *Dzovag(Göl)* isimli gazete 1908-1909 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüştür. 1908-1909 yılları arasında yayın hayatını sürdüren bir diğer Ermenice yayın ise *Goçnag (Çan)* isimli dergidir. Derginin başyazarlığını Apraham Prudyan, Ardeşes Solakyan yapmıştır. 1908 yılında yayın hayatına başlayan mizah dergisi *Godoš (Boynuz)*'un başyazarlığını Haygag Gosoyan yapmaktadır. Öğrenciler tarafından *Griov (Kavga)* isimli derginin yayınlandığı yer Van-Akdamar, yayın yılı ise 1908'dir. Ermeni öğrencilerin 1908 yılında çıkardıkları bir diğer yayın aylık periyotta yayımlanan *Yergunk (Doğum Sancısı)* isimli gazetedir. 1909 ila 1910 yılları arasında yayınlanan ve on beş günlük siyaset, eleştiri ve toplum gazetesi olan *Hortzank (Anafor)*'un editörlüğünü Mefisdofel yapmaktadır. Editörlüğünü Dikran Çituni'nin yaptığı ve tek sayı olarak basılan *Mayreni Mamul (Anadil Basını)* isimli taşra gazetesinin yayın yılı yine 1909 olarak geçmektedir. Genç Hristiyanlar Birliği, Van'da 1909-1910 yılları arasında biri aylık dergi, diğeri ise gazete olmak üzere iki süreli yayının çıkmasına öncülük etmiştir. Bunlardan biri aylık dergi *Ovavis (Vaha)*, diğeri ise aylık edebiyat, bilim, ahlak ve siyaset gazetesi *YKI- Yeridasart Krisdoneagan İngerutyun (Genç Hristiyanlar Birliği)*'dir. Gazetenin imtiyaz sahibi Khugasov Der Harutyunyan, sorumlusu ise İsbirition Jamgoçyan'dır. Başlarda elle çoğaltılan 28 sayfalık gazete, daha sonra hamur baskı basılır; toplamda 11 sayı çıktıktan sonra 1910 yılında yayınına son verir (Mildanoğlu, 2014, s. 84-118).

Aylık bilim ve eğitim dergisi olan *Luys (Işık)*, Van Ermeni Yardımseverler Cemiyeti tarafından çıkarılmıştır. 1913-1914 yılları arasında yayın hayatını sürdüren derginin başyazarı Mikayel Minasyan, sorumlusu ise Arşavir M. Avedağyan'dır. Dergi, milletlerin gelişebilmesi ve ilerlemesi için düşünsel, fiziki, ruhsal ve ahlaki eğitimin önemli olduğuna dikkat çekmiştir. *Luys*'ta bilimsel pedagojik makalelerin yanı sıra dini konuları da ele alınmış, din ve bilim ilişkisine değinen yazılar yayınlanmıştır. Dergi sayfalarında okul, eğitim ve sağlık konularına geniş yer ayrılmıştır (Mildanoğlu, 2014, s. 124). Van'da 1908 ile 1915 yılları arasında Ermenice yayınlanan diğer gazete ve dergiler ise şunlardır: *Arzvoig (Kartalcık)* 1908, *Zartir (Uyan)* 1908, *Gohag (Dev Dalga)* 1909, *Gargud (Dolu)* 1909, *Varak* 1913 (Mildanoğlu, 2014, s. 109-124).

Van'da Misyonerler ve Basın Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Van kentinde göze çarpan önemli unsurlardan biri de yoğun misyonerlik faaliyetleridir. Van'da misyonerlik faaliyetleri özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki tarihlerde yoğunlaşmıştır. Başta Amerika olmak üzere İngiltere, Fransa ve Almanya kentte yoğun misyonerlik faaliyeti yürütmüştür. Bahsi geçen devletler Van'daki misyonerlik faaliyetlerini başta eğitim olmak üzere, sağlık, siyaset, din ve toplumsal alanlarda icra etmiştir. Kuşkusuz Van'ın imparatorluğun diğer şehirleri gibi kozmopolit bir yapıya sahip olması ve vilayette Ermeni nüfusun büyük bir yekûn teşkil etmesi, Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin yoğun olarak bu şehirde faaliyet göstermelerinde temel etken olmuştur. Misyonerlerin temel amacı 'azınlıkları korumak' ve onları Protestan ve Katolik mezhebine davet etmek üzerine kurulmuştur. Misyonerler, bu faaliyetlerini

konsolosluklar ve misyonerlik kurumları bünyesinde sürdürmüşlerdir (Aykaç, 2019, s. 186).

Misyonerlik faaliyetlerinde öne çıkan konu başlıklarından biri de basın-yayın hayatıydı. Van'daki misyonerlik faaliyetleri çoğu zaman dış basında haber olmuştur. Misyoner faaliyetlerinin basın-yayın kapsamında ayrılmaz bir parçası da süreli yayınların basımı ve dağıtımı ve satışlarıdır. Genellikle aylık ve haftalık olarak yayımlanan süreli yayınların amacı misyonerlerin faaliyetleri hakkında gerek istasyonlar ve uç-istasyonlara, gerekse bağlı oldukları genel merkezlere düzenli bilgi aktarmak, bir anlamda iki yönlü bir iletişim sağlamaya katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda Van'da Süryanice 'ışık' anlamına gelen İngilizce *The Dove (Güvercin)* adıyla bir gazete yayınlanmıştır (Kocabaşoğlu, 2004, s. 177).

Erken Cumhuriyet Döneminde Van'da Yerel Basın

1915 yılının sonlarından itibaren Van'da basın faaliyetleri tamamen bitmiş ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Van'da ilk yerel gazete ancak 1937 yılında yayın hayatına başlayan Yeni Yurd Van olmuştur. M. İhsan Yazman tarafından kurulan gazete bir nevi Van Halkevi'nin yayın organı işlevini görmüştür. 1939 yılında yayın hayatına başlayan bir diğer gazete ise Van gazetesidir. Gazetenin kurucusu İlyas Kitapçı'dır. Yeni Yurd ve Van gazeteleri erken Cumhuriyet döneminde Van yerel basınının temelini oluşturmaktadır. Toplumsal bilincin oluşması ve yaygınlaşması noktasında medya önemli bir konuma sahiptir. Bu amaçla gazeteler yoluyla verilen mesajlar okuyucu kitlesinin ve nihayetinde toplumun geniş kesimlerinin zihinsel dönüşümüne katkı sunmaktadır. Cumhuriyet idaresi de kurguladığı yeni toplum ve tarih bilincini Türkiye toplumunun tüm kesimlerine aktarmak için dönemin iletişim araçlarından mümkün olabilecek en üst düzeyde faydalanmıştır. Bu kitle iletişim araçlarının başında da yaygın ve yerel gazeteler gelmektedir. Bu noktada Erken Cumhuriyet Döneminde Van'da yayın hayatına başlayan yerel gazeteleri, yeni toplumsal konfigürasyonda bir inşa ve ikna aracı olarak kabul etmek gerekir. Aşağıda görüleceği üzere 1930'lu yılların sonlarına doğru yayın hayatlarına başlayan Yeni Yurd Van ve Van gazeteleri yukarıda zikredilen amaçlara uygun olarak yayın politikalarını şekillendirmişlerdir. Her iki gazete de, Cumhuriyet idaresinin amaçladığı toplumsal ve tarihsel bilincin inşa edilmesi ve toplumun geniş kesimlerine duyurulması sürecinde üstlendikleri rolü eksiksiz bir şekilde yerine getirmişlerdir.

Yeni Yurd Van Gazetesi

Yeni Yurd Van gazetesi 21 Temmuz 1937 yılında yayın hayatına başlamış ve Cumhuriyet döneminde Van'da yayınlanan ilk yerel gazete olmuştur. Gazetenin ilk sayısında logonun sağında kurucu olarak M. İhsan Yazman'ın adı verilmiştir. Çarşamba ve Cuma günleri çıkacağı ilan edilen gazete logosunun hemen altında ise 'siyasi halk gazetesidir' ibaresi yer almıştır (Yeni Yurd Van, 21.7.1937, s. 1). Yeni Yurd Van gazetesinin yayın politikasının nasıl olacağı ilk sayıda Atatürk fotoğrafı ile birlikte verilen ve 'Yolumuz' başlığını taşıyan yazıda açık bir şekilde dile getirilmiştir. Yazar adı kullanılmayan yazıda "Yeni Yurd, yüce Önderin pürüzsüz yol ve ışığında her yönden hızla koşarak toplu bir yenilikle ilerlemeye bütün dinçliğiyle çalışacaktır" ifadeleri dikkat çekicidir (Yeni Yurd Van, 21.7.1937, s. 1). İkinci sayfada yer alan 'Halkevinin Yayın Koludur' şeklindeki ibare

gazete ile Van Halkevi arasındaki bağı göstermiştir.³ Gazete kendini Osmanlı'nın son dönemlerinde Van'da yayın yapan Çaldıran isimli gazetenin 'selefi' olarak tanımlamıştır. Birinci sayısının ikinci sayfasında yer alan bir yazıda "Bundan yirmi sene önce Yeni Yurd'un selefi Çaldıran'ın kahramanlığı, o yüksek fedakarlığı ile düşmanlarının hücumunda ve nihayet onların aman bilmeyen pençesinde parçalandı, yandı" denilmiştir (Yeni Yurd Van, 21.7.1937, s. 2).

Yeni Yurd Van Gazetesi, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yayın hayatına başladığı için daha çok dış haberlerin hâkim olduğu bir gazete olmakla birlikte, yerel ve kentsel sorunlar da gazetenin sayfalarında yer bulmuştur. Dış haberlerin tamamı Anadolu Ajansı imzasıyla yayınlanırken, yerel haberlerin konusunu ise genellikle Van Halkevi faaliyetleri, vilayet makamı tarafından organize edilen etkinlikler, resmi ilanlar oluşturmuştur. Bununla birlikte gazetede Van kentinde milli bayramların nasıl kutlandığı, yapılan konuşmalar ve törenlere geniş yer verilmiştir.

2 Şubat 1939 tarihine denk gelen 197. sayısından itibaren yayın hayatına günlük olarak devam etme kararı alan gazete bu gelişmeyi okuyucularına şu şekilde aktarmıştır:

"Yeni Yurd Van dar bir kadronun çeşitli müşkülleri ile yoğrulmuş bir eser olarak her gün biraz daha ilerleme ve büyümeye çalışacağı gibi çalıştığı muntakanın dar okuyucuları çerçevesinde günün devrimciliğin, devletçiliğin, Cumhuriyet'in iz ve ışıklarında yılmadan yanılmadan daha canlı ve verimli bir bağ ve iyimserlikle öteden beri devam eden yol ve yürüyüşünü bu suretle biraz daha sıklaştırmış ve hızlandırmış olacaktır" (Yeni Yurd Van, 8.2.1939, s. 1).

Ancak gazetenin yayın politikasını bu şekilde açık etmesine ve haber ve köşe yazılarında bunu dikkate almasına rağmen Van Valiliği böyle düşünmemiştir. Van Valiliği'nin Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği '28.7.1938 gün M.İ.U.M. 7507/3-2 sayılı tahrirata karşılıktır' şeklindeki raporda gazetenin kurucusu, çalışanları ve yayın politikası hakkında olumsuz görüş bildirilmiştir. Van Valisi Süheyp Karafakoğlu imzalı raporda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Vilayetimizde Yeni Yurt ve Bitlis Vilayetinde Yurt Yolu ve devletten muavenet talebinde bulunan M. İhsan Yazman, esas itibariyle kültürü ve bilgisi noksan bir insandır. Mumaileyh bir müddet başka gazetelerin muhabirlik vazifesini gördükten sonra vilayetimize gelerek 21.7.1937 tarihinde Yeniyurt namı altındaki gazeteyi neşre başlamıştır. Gazetenin kuruluşundan bu güne kadarki neşriyatını tamamen ve fahiş fiyatlarla ilan işlerine tahsis ve inhizar ettirerek halkın gazeteden beklediği istifade gayesini değil, kendi maişetini temin yolunu tuttuğu görülmüştür. Neşriyat işlerindeki elemanları dahi mentakada seviye ve seciye itibariyle düşük tanınmış

³ Boran'a (2018, s. 27) göre böyle bir ibarenin kullanmasının nedeni, gazetenin hem halkevinin-partinin-gücünü almak istemesi hem de yazar kadrosundaki İlyas Kitapçı ve Yakup Kuşçuoğlu gibi önemli simaların aynı zamanda halkevinde aktif isimler olmalarıdır.

kimselerdir. Tahsil ve bilgi bakımından kendisinin ve çalıştırdığı kimselerin, gazetecilik aleminden beklenen her husustaki faydalı neşriyatı yapmaları mümkün olmamakla beraber bazı neşriyatlarıyla halkın nefretini celbetmiştir. Bitlis'teki Yurtyolu gazetesinin birkaç ay evvel tesis etmiş olup bu gazetesinin neşriyat işleri de aynı vaziyettedir. Her iki gazeteden de halkın istifade etmediğini ve edemeyeceğini arz ederim" (CCA, Fon Kodu: 30-10-0-0; Yer No: 85.558.10.).

Van Valiliği'nin özellikle gazetesinin sahibi ve kurucusu M. İhsan Yazman hakkındaki olumsuz görüşlerinin de etkisiyle bir süre sonra Yeni Yurd Van gazetesi el değiştirmiştir. 28 Ağustos 1939 tarihinde gazetesinin sahiplik yapısındaki değişiklik okuyuculara birinci sayfadan bildirilmiştir:

"Yeni Yurd gazetesi bu günden itibaren eski sermayedarlarından ve tahrir heyetinden ayrılarak yeni kisvesine bürünüyor. Gazetemiz 1.9.1939'dan itibaren haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri intişar edecektir. Tamamen yeni bir tertip ve düzenle çıkacak olan Yeni Yurd gazetesi yazı, mevzu ve hacim itibari ile sayın okuyucularının arzu ve ihtiyaçlarına cevap vermeye azami gayretle çalışacaktır" (Yeni Yurd Van, 28.8.1939, s. 1).

M. İhsan Yazman'dan sonra gazetesinin yeni sahipleri İlyas Kitapçı ve Haydar Perihan olmuştur. Gazetesinin idari işlerini ise Rıza İşıpek üstlenmiştir. Yeni Yurd Van 1939'da el değiştirdikten sonra haber ve köşe yazıları noktasında daha renkli bir hüviyete kavuşmuştur. Öncesinde özellikle köşe yazılarında sadece kurucu İhsan Yazman'ın ismi yer alırken, imtiyaz sahibinin değişmesinden sonra farklı isimler gazetede yazmaya başlamıştır. Bu köşe yazarlarından en önemlileri Ahmet Kuralkan ve tarih öğretmeni Yakup Kuşuoğlu'dur. Bu iki isim bir süre sonra çıkan Van gazetesinde de uzun yıllar yazılarına devam etmişlerdir. Cumhuriyet idaresinin söylemi ile uygun bir biçimde yayın hayatını sürdüren Yeni Yurd Van, bu rolü özellikle köşe yazıları ile göstermiştir. Bunun yanında Van'daki mahalli sorunların haber ve köşe yazılarında yer alması, kentsel sorunların çözümü için kamuoyu oluşturulması noktasında yerel gazete işlevini de yerine getirmiştir. Yeni Yurd Van gazetesi, 1948 yılında, kendisiyle hemen hemen aynı dönemlerde yayınlanan ve imtiyaz sahiplerinin aynı kişiler olması nedeniyle içerikleri tamamen benzer Van gazetesi ile birleşmiş ve böylece Van basın tarihinin en uzun soluklu gazetesi olan Van Sesi gazetesi yayın hayatına başlamıştır.

Van Gazetesi

Van gazetesi yayın hayatına 6 Temmuz 1939 Perşembe günü başlamıştır. Tabloid boyutta 4 sayfa çıkan, tüm sayfaları siyah beyaz olmasına rağmen gazetesinin en üst köşesinde sayfayı ortalayacak şekilde hazırlanan 'Van' logosu büyük harflerle kırmızı renktedir. Logonun hemen altında 'Cumartesi - Salı - Perşembe Günleri Çıkar, Vilayet Gazetesidir' ibaresi yer almaktadır. Logonun sol tarafında gazetesinin kuruluş yılı, sağ tarafında ise idare yeri ve gazetesinin fiyatıyla birlikte sayı ve yıl ibareleri bulunmaktadır. İkinci sayfanın sağ alt köşesinde ise gazetesinin künyesiyle ilgili daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre; "Umum neşriyat ve yazı işlerini idare eden Vilayet Mektubcusu F.

Tunç Akoğlu'dur. "Gazeteye aid bütün müracaatlar Vilayet Mektupculuğuna, basım işlerine aid müracaat matbaaya yapılır" ibaresi gazetenin içerik olarak tamamen Van Valiliği tarafından hazırlandığını göstermektedir (Van Gazetesi, 6.7.1939, s. 1-2).

Van Gazetesi'nin ilk sayısının birinci sayfasında gazetenin kurulma amacından ve yayın politikasının nasıl olacağından söz edilmiştir. Yazar ismi nakledilmeyen 'Birkaç Söz' başlıklı yazının girişinde öncelikle Van'daki basın hayatı kısaca anlatılmış ve Cumhuriyet kurulduktan sonra bu konudaki eksikliğe vurgu yapılmıştır. Yazıya göre gazetenin mahalli ihtiyaçlar dışında başka amaçları da vardır:

"Mahalli bir ihtiyacı kifayetlenilecek şekilde karşılayacağına emin bulunduğumuz Van gazetesi, şüphe yok ki, yüksek Türk rejiminin bir gazeteden beklenebilecek bütün hizmetlerini derin bir gönül isteğiyle başarmaya uğraşacak, büyük şeflerinin emrinde bir amale tevazuu içinde bütün gayretiyle çalışmakta ölçülmez bir zevk bulacaktır. (...) Memleket münevverlerinin, halkımız için faydalı bulacakları mevzular üzerinde, kendi gazetelerini en tabii bir çalışma yeri olarak seçeceklerine inanıyoruz. Bilhassa Van'ın hususiyetleri, tarihi eser ve hatıraları, kederli ve sevinçli günlerine ait destan ve şarkıları, Çoban türküleri gibi umumi folklorü, ticaret ve iktisad bakımından durumu, toprak ve hayvan mahsulleri memleket münevver gençlerin üzerinde çalışabilecekleri en iyi mevzular arasındadır. (...) Naçiz emeğimizi aziz Türk milletinin yüksek emellerinin tahakkuku yolunda giriştiği çetin ve arsız medeniyet mücadelesine, karşılığı beklenmez bir armağan olarak sunuyoruz"

(Van Gazetesi, 6.7.1939, s. 1).

Yazıdan açık bir şekilde anlaşılacağı üzere gazete, her gün süratle değişen milletler arası hadiseler ve bu hadiselerle alakalı 'millî' ve 'vatani' duruşun halka aktarılması için bir aracı görevi üstlenmiştir. Yerel gazetelerin temel işlevi olan mahalli ihtiyaçları karşılamasının yanında gazetenin bir diğer amacı, 'Yüksek Türk rejiminin bir gazeteden beklenebilecek bütün hizmetlerini derin bir gönül isteğiyle başarmağa uğraşacak' ifadesinde yatmaktadır. Yazının devamında gazetenin, 'Büyük şeflerinin emrinde' olduğu ve 'bir amele tevazuu içinde çalışmaktan ölçülmez bir zevk bulacağı' ifadeleri dikkat çekicidir. Gazete künyesinde de açıkça görüldüğü gibi tamamıyla Valilik tarafından idare edilmesine karşın, yazıda kullanılan dil bu durumla tezat bir söylem oluşturmaktadır. Yazının büyük bir bölümünde, gazete, sanki Valilik tarafından idare edilmemiş izlenimi yaratmakta, bağımsız kişilerin kurduğu gazetenin gönüllü olarak 'millî' ve 'vatani' görevler üstlendiği sonucu çıkmaktadır. Bu bakımından metin kendi içinde çelişkiler de barındırmaktadır. Yazıda açık bir şekilde geçen, '...Vilayet makamı Van adıyla çıkarılacak gazetenin muamele ve hazırlıklarını ikmal etmiş ve bugün tatbikat sahasına geçmiştir' ibaresi ile gazetenin künyesinde yer alan 'Umum neşriyat ve yazı işlerini idare eden Vilayet Mektupcusu F. Tunç Akoğlu' ibaresi yukarıda sözü edilen tezatlığı ortaya koymaktadır.

30 Ağustos 1941 yılına kadar içeriği tamamen Valilik denetiminde hazırlanan Van Gazetesi, valilik makamının gazeteden elini çekmesiyle bu tarihten itibaren göreceli

bağımsız bir hüviyete kavuşmuştur. Haftalık olarak yayınlanmaya başlanan gazetenin el değiştirmesi 30 Ağustos 1941 tarihli sayının birinci sayfasında şu şekilde duyurulmuştur:

“İmtiyazı vilayet uhdesinde bulunan Van gazetesinin on senelik mülkiyeti ile birlikte neşri hakkı bize verilmiştir. İlk nüshasının 30 Ağustos bayramına tesadüfünü bir uğur sayarak, bu hakkımızı bugünden itibaren istimale başlıyoruz. Şimdilik haftada bir defa çıkacak olan gazetemiz, yurdumuzun yüksek menfaatleri ile beraber halkımızın bir gazeteden bekleyebileceği hizmet ve faydaları da temine çalışmak azmindedir” (Van Gazetesi, 30.8.1941, s. 1).

Van Valiliğinin gazete yönetimini sivil kişilere devretmesi üzerine gazete künyesinde de bu yönde bir değişikliğe gidilmiştir. Önceki dönemde logonun hemen altında yer alan ‘Vilayet Gazetesidir’ ibaresi çıkarılmış, bunun yerine ‘Haftalık Siyasi Halk Gazetesi’ ifadesi kullanılmıştır. Van gazetesinin bu yeni döneminde imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Naci Yenialtay, idare işleri müdürü ise İlyas Kitapçı’dır. Haydar Perihan ise idare şefi olarak zikredilmiştir (Van Gazetesi, 30.8.1941, s. 1).

Van gazetesinin sayfalarında yer alan haber, köşe yazısı, okuyucu mektupları, şiir ve fotoğraf gibi donatılarda resmi ideolojiye uygun, hatta resmi ideolojiyi pekiştirme amacı güden bir dil kullanıldığı açık olarak kendini göstermektedir.

Van Halkevi faaliyetleri tıpkı Yeni Yurd Van gazetesinde olduğu gibi Van gazetesinin sayfalarında da geniş yer bulmuştur. Bununla birlikte kentsel sorunlar, ekonomi, eğitim ve sağlık alanında yaşanan sorunlar, istekler veya eksikliklere yer verilmiştir. Gazete sayfalarına yansıyan bilgilere göre Van, Cumhuriyet idaresinin kurulmasının üzerinden yirmi yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, hala Birinci Dünya Savaşında uğradığı yıkımın etkilerini ve bunun neden olduğu birçok alandaki sıkıntıları aşamamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na denk gelen bu yıllarda ülke genelinde yaşananlara paralel olarak, Van gazetesine göre şehir; ekonomik anlamda bir darboğazdan geçmektedir. Bu ekonomik buhran dönemi nedeniyle kentsel sorunlara ilişkin çalışmalar kimi zaman yarıda kalmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihin en erken dönemlerinden bu yana çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olan Van, bu özelliğiyle önemini her zaman korumuştur. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü kozmopolit bir demografik yapıya sahip olan Van’da basın faaliyetleri de bu çerçevede şekillenmiştir. Ardzvi Vasburagan ile 1858’de başlayan Van’da basın faaliyetleri; Van, Çaldıran gibi Türkçe ve çok sayıda Ermenice gazete ve derginin yayınlanması Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar aralıksız sürmüştür. Van vilayet gazetesini Van’da Türkçe dilinde yayınlanan ilk gazete olarak karşımıza çıkarmaktadır. Çaldıran gazetesini ise Birinci Dünya Savaşı’na gidilen süreçte özellikle Müslüman tebaanın sesi olmuş ve devlet tarafından düzenli aralıklarla desteklenmiştir. Her ne kadar bu yıllarda çıkan gazeteler dönemin konjonktürüne uygun olarak propaganda görevi üstlenmişlerse de aynı zamanda yerel basın işlevlerini de yerine getirmişlerdir. Gazete ve dergi sayfalarında yer alan hava durum raporları, toplumsal

yapıyla ilgili eleştiriler; eğitim, ekonomi, tarım, ticaret ve sağlıkla ilgili haberler bu işlevleri işaret etmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Van'da özellikle Ermenice yayınlanan gazete ve dergilerin Ermeni milli bilinci ve kimliğinin inşa edilmesine katkı sunacak şekilde yayın yapmışlardır. Ancak bu yayınların siyasi propaganda amacı gütmemiştir. Örneğin 1908 yılında yayın hayatına başlayan Godoş bir mizah dergisi, 1906 ila 1909 yılları arasında yayın hayatını sürdüren Nor Serunt (Yeni Nesil) ise edebiyat ve bilim dergisidir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rusların şehri işgaliyle girilen sancılı dönemin devamında gelen yıkım, Van kentinin savaştan önceki renkli fotoğrafının birçok parçası gibi gazete ve dergileri de şehrin enkazına gömmüştür.

Van'da yeniden yerel gazetelerin gün yüzüne çıkması ancak 1937 yılında gerçekleşebilmiştir. Neredeyse 24 yıllık bir süreyi kapsayan bu dönemde Van'da herhangi bir yerel gazetenin yayınlanmamış olması o dönemle ilgili bir bellek yitimine de neden olmaktadır. Yerel gazeteler, kurulma amaçları ne olursa olsun, çıkarıldıkları yöreye ilgili çok sayıda bilgi içermektedir. Van'da 1915'ten 1937 yılına kadar hiçbir yerel gazetenin veya derginin olmayışı bu dönemle ilgili Van'ın kentsel yapısı, ekonomik ve sosyal durumu hakkında sağlıklı bilgi edinilmesini güçleştirmektedir. Cumhuriyet döneminde Van'ın ilk gazeteleri olan Yeni Yurd Van ve Van gazeteleri her ne kadar resmi devlet söyleminin dışına çıkmamışlarsa da Van kentinde yerel basın kültürünün oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İki gazetenin açtığı yol, özellikle 1950'li yıllardan sonra çok sayıda yerel gazete ve dergiye öncülük etmiştir. Bugün Van'da çok sayıda günlük gazete, haftalık ve aylık dergi ile onlarca internet sitesi yerel anlamda habercilik yapıyorsa bunda elbette ki Van yerel basınının temellerini oluşturan ilk örneklerin payı büyüktür.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ES (%40), VB (%30), ÖA (%30)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ES (%40), VB (%30), ÖA (%30)

Veri Analizi | Data Analysis: ES (%40), VB (%30), ÖA (%30)

Makalenin Yazımı | Writing up: ES (%40), VB (%30), ÖA (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ES (%40), VB (%30), ÖA (%30)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Arvas, T. Z. (2018). Sultan II. Abdulhamit Döneminde Van Vilayeti (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı). Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı.
- Atalay, T. (2007). Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakir Vilayet Gazetesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(48), 135-151.
- Aykaç, Z. (2019). İmparatorluğunu Çöküş Döneminde Van: Van'da Misyonerler ve Konsolosluklar. Ercan Çağlayan (ed.), Dünyada Van içinde (s. 259-279). İstanbul: İletişim Yayınları
- Boran, Z. (2018). Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bucikanyan, A. H. (2020, Mayıs 21). Van Bölgesi - Halk Hekimliği. Kasım 11, 2021 tarihinde Huşamadyan: <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/van-vilayeti/van-kaza/yerel-ozellikler/halk-hekimligi.html> adresinden alındı
- Kardaş, A. (2013). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi'nde Van'da Basın: (1908-1915). Turkish Studies, 8(13), 1189-1204.
- Kocabaşoğlu, U. (2004). Yoktur Zulme Rızamız. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mildanoğlu, Z. (2014). Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000. İstanbul: Aras Yayınları.
- Mildanoğlu, Z., & Dağhoğlu, E. C. (2014, Ocak 11). Osmanlı Ermenilerini Birleştiren Yayın: Patrik Khrimyanın Ardzvi Vasburagan Gazetesi. Kasım 11, 2021 tarihinde Agos Gazetesi Web Sitesi: <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/8366/osmanli-ermenilerini-birlestiren-yayin-patrik-khrimyanin-ardzvi-vaspuragan-gazetesi> adresinden alındı
- Minassian, A. T. (2016). 20. Yüzyılın Başında Van. R. G. Hovannisian (ed.), Tarihi Kentler ve Ermeniler içinde(s. 193-217). İstanbul: Aras Yayınları.
- Minassian, A. T. (2016). Van 1915. R. G. Hovannisian (ed.), Tarihi Kentler ve Ermeniler içinde (s. 233-273). İstanbul: Aras Yayınları.
- Öğün, T. (2001). Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri. Türk Kültürü(462), 590-606.
- Özşavlı, H. (2008). Ermeni Araştırmalarında İhmal Edilen Kaynaklar: Ermenice Hatıratlar, Süreli Yayınlar ve Diğer Eserler. Belleten, 82(295), 1047-1076.
- Peroomian, R. (2016). Van Taşra Edebiyatının Mirası. R. G. Hovannisian (ed.), Tarihi Kentler ve Ermeniler içinde (s. 151-173). İstanbul: Aras Yayınları.
- Sarı, E. (2019). Yerel Basında Ulus İnşası: Van Gazetesi Örneği. Ercan Çağlayan (ed.), Dünyada Van içinde (s. 259-279). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tetik, A., Gürler, M., & Aksu, Ç. (2008). Ermeni Komitelerinin Amaçları: Meşrutiyet'in İlanında Önce ve Sonra. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Varlık, B. (1990). Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I (s. 99-102). içinde İstanbul: İletişim.

Vural, A. M. (1996). Kitle İletişim Aracı Olarak Yerel Basın. Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı, 2(12), 1053-1067.

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

- BOA, BEO. D. No: 374 G. No: 28044-2

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalem-i (MF-MKT)

- BOA, MF. MKT. D. No: 85, G. No: 7
- BOA, MF.MKT. D. No: 193 G. No: 39

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Dairesi

- BOA. Y. MTV. D. No: 38, G. No: 101

BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH-KMS)

- BOA, DH-KMS. D. No: 22, G. No: 9
- BOA, DH-KMS. D. No: 23, G. No: 54

BOA. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH-ŞFR)

- BOA, DH.ŞFR. D. No: 41, G. No: 29
- BOA, DH.ŞFR. D. No: 41, G. No: 197
- BOA, DH.ŞFR. D. No: 46, G. No: 82
- BOA, DH.ŞFR. D. No: 46, G. No: 286

BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH.İD)

- BOA, DH.İD. D. No: 26, G. No: 82.01
- BOA, DH.İD. D. No: 26, G. No: 82.02
- BOA, DH.İD. D. No: 26, G. No: 82.03
- BOA, DH.İD. D. No: 26, G. No: 82.04

BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH-EUM.2.Şb)

- BOA, DH-EUM.2.Şb. D. No: 6, G. No: 51.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

- Fon Kodu: 30-10-0-0; Yer No: 85.558.10

2. Gazeteler

Van Gazetesi, 22 Teşrîn-i sâni 1309/ Cemâziye'l-evvel 1311 / 4 Aralık 1893

Van Gazetesi, 10 Recep 1317/ 13 Kasım 1899

Van Gazetesi, 6 Temmuz 1939

Van Gazetesi, 30 Ağustos 1941

Yeni Yurd Van Gazetesi: 21 Temmuz 1937

Yeni Yurd Van Gazetesi, 2 Şubat 1939

Yeni Yurd Van Gazetesi, 28 Ağustos 1939

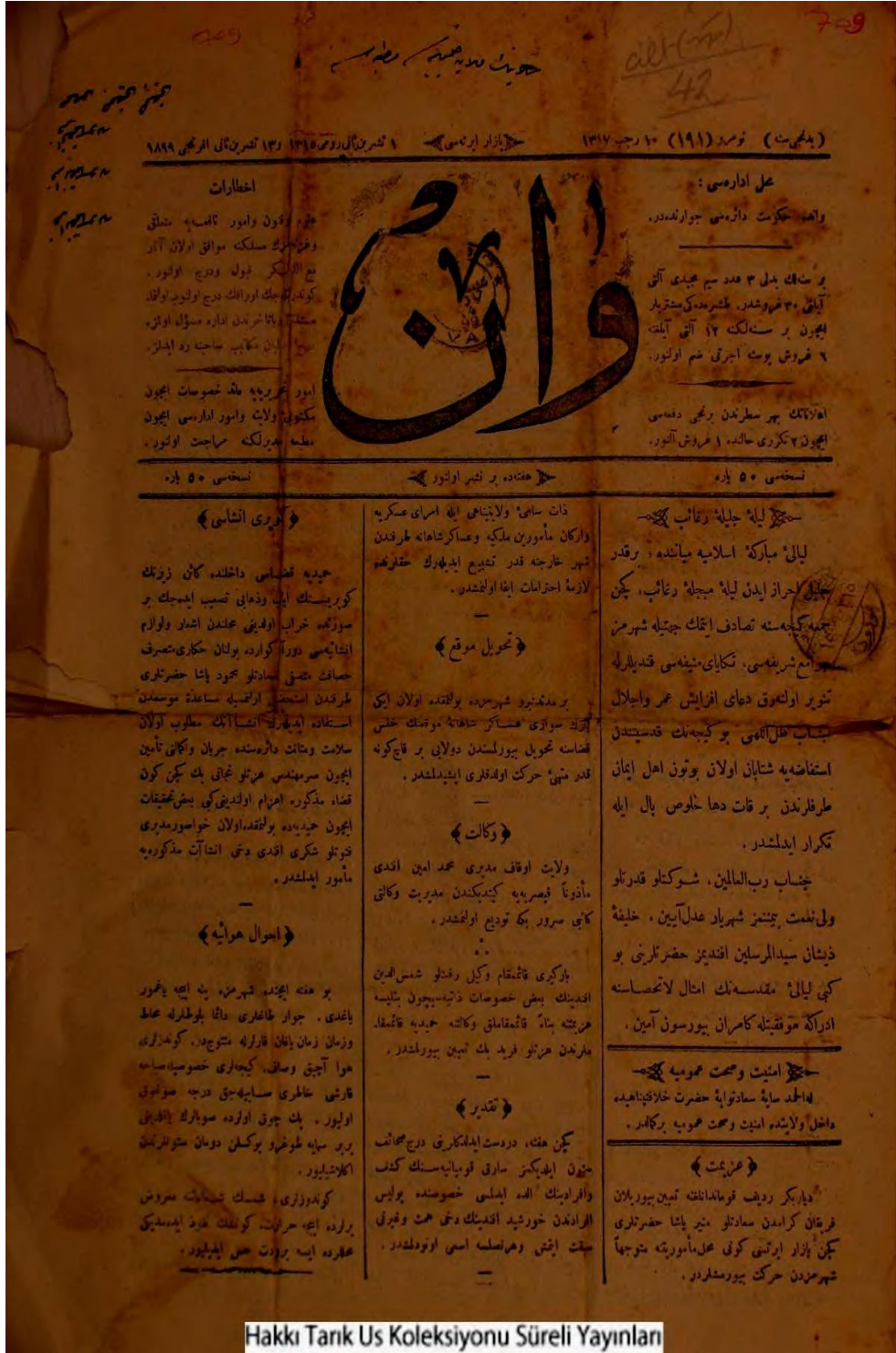
Ekler

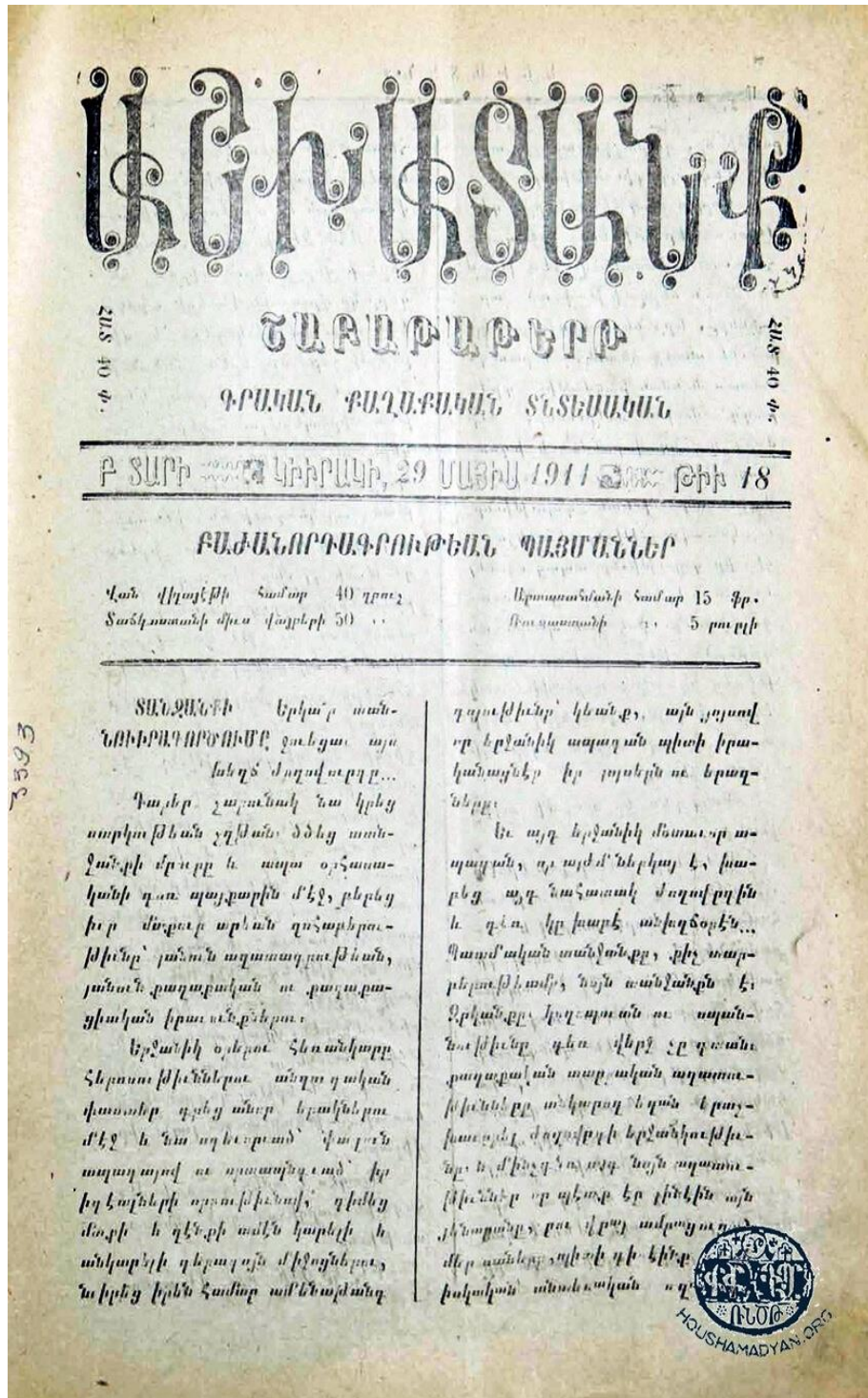
Ek-1: Ardvi Vasburagan'ın Ekim 1859'da çıkan 10.sayısı

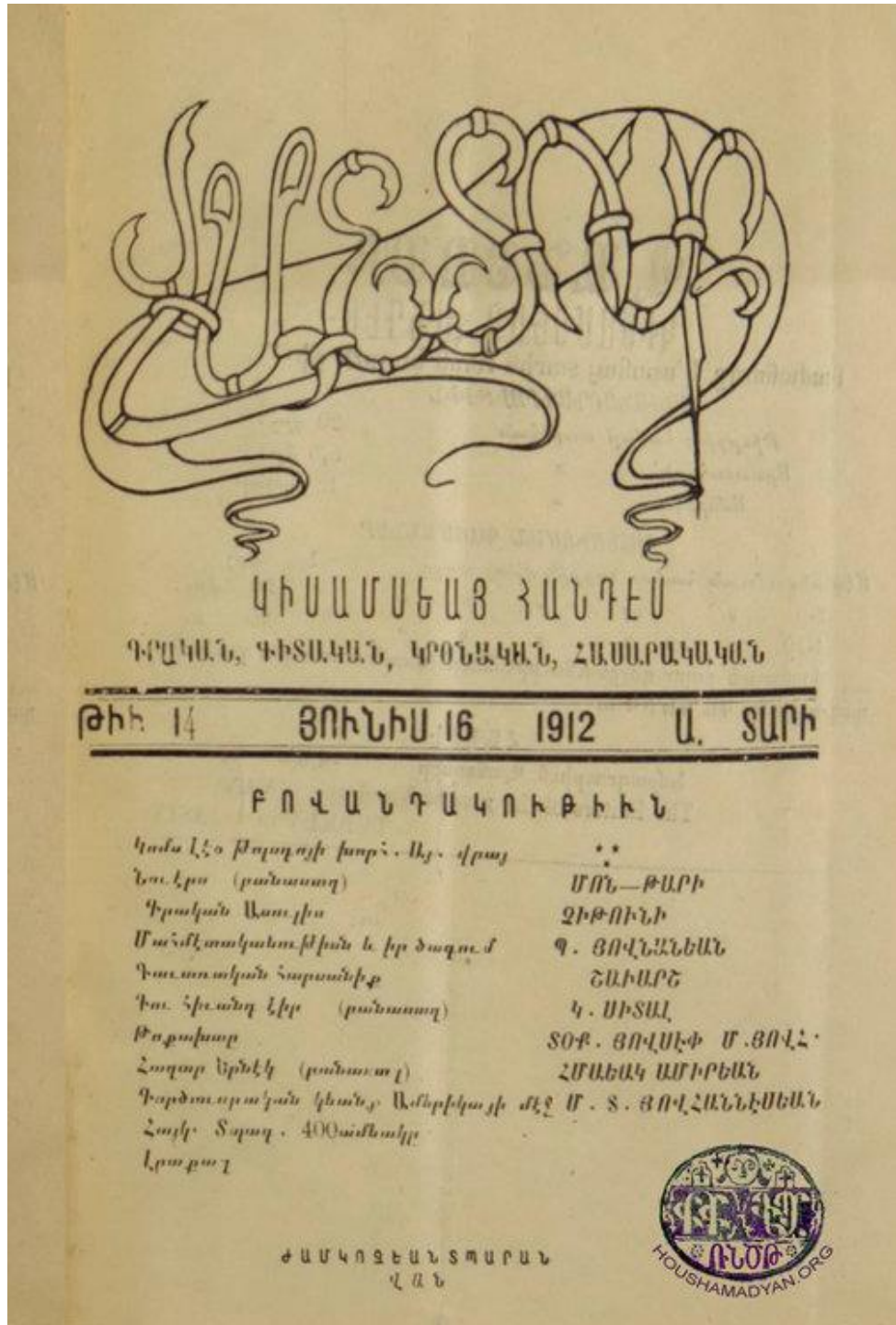
EK-2: 4 Aralık 1893 tarihli Van Vilayet Gazetesinin 1. Sayısı

EK-3: 13 Kasım 1899 Van Vilayet Gazetesi'nin 191. Sayısı

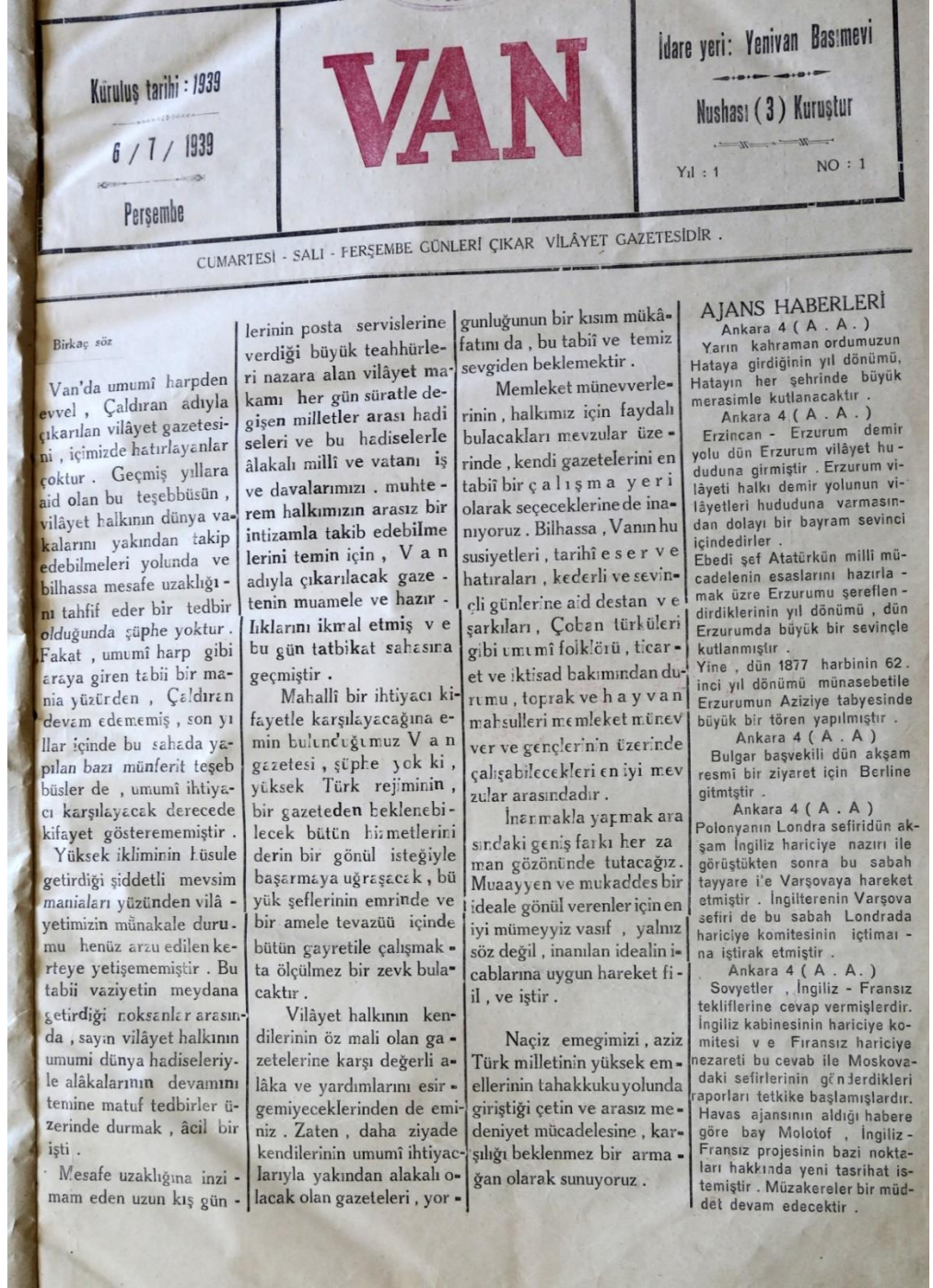
EK-4: Aşkhadank gazetesinin 29 Mayıs 1911 tarihli 18. Sayısı

EK-5: Van-Dosb gazetesinin 16 Haziran 1912 tarihli Sayısı

EK-6: Yeni Yurd Van gazetesinin 21 Temmuz 1937 tarihli 1. Sayısı

EK-7: Van gazetesinin 6 Temmuz 1939 tarihli 1.Sayısı

[itobiad], 2022, 11 (4): 2122-2137

<p>Küllî Aşkın Merkezinde Mecâzî A-şkın Simge Olması: Mevlânâ Örneği</p> <p>The Symbol of Metaphorical Love at the Center of Universal Love: The Example by Mevlana</p> <p>Video Link: https://youtu.be/PSuJAqNhMdg</p>	
<p>Sevda AKTULGA GÜRBÜZ</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi</p> <p>Asst Prof., Van Yüzüncü Yıl University / Theology Faculty</p> <p>ysfgrbz65@gmail.com</p> <p>ORCID: 0000-0003-1450-4632</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / ArticleType	: Araştırma Makalesi / ResearchArticle
Geliş Tarihi / Received	: 31.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.10.2022
Yayın Tarihi / Published	: 11.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
PubDateSeason	: October-November-December

Atıf/Citeas: Aktulga Gürbüz, S. (2022). Küllî Aşkın Merkezinde Mecâzî A-şkın Simge Olması: Mevlânâ Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2122-2137 . doi: 10.15869/itobiad.1151578

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / Thisarticle has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declaredthatscientificandethicalprincipleshavebeenfollowedwhilecarryingoutandwritingthisstudya ndthatallthesourcesusedhavebeenproperlycited (Sevda AKTULGA GÜRBÜZ).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Küllî Aşkın Merkezinde Mecâzî Aşkın Simge Olması: Mevlânâ Örneği

Öz

Aşk tasavvuf edebiyatında ilâhi ve mecâzî olarak genişçe yer bulan bir kavramdır. Mevlânâ, aşkın farklı türevlerinden yola çıkarak mecâzî aşkı hakikî aşka vesile görmektedir. Mecâz, ilâhi sevginin aracı olduğundan Mecnun'da olduğu gibi ilâhi nur ve güzelliğe dönüşebilir. Dolayısıyla mecâz olarak zikredilen fani aşk; mâşûka ulaşınca gizemini kaybetse de hakiki aşka vasıtaadır. Gönül kapısından akli değerlendiren Mevlânâ için cüz'î akıl, aşkın sırları ve hakikatini açıklama hususunda yetersizdir. Gönüllerinde aşk derdi olanlar çeşitli arayışlarla hakîkate ulaşmaya çalışmaktadır. Mevlânâ, olgunlaşma merhalelerini açıklarken; çileyi olgunlaşma, cezbeyi yakınlaşma, muhabbeti ise kurtuluş kapısı olarak zikretmektedir. İlâhi sevgi hakikat râyihası olmakla beraber insan bu kokuyu özellikle cüz'iyatta arayıp durmaktadır. Bu arayış mâşukunda yok olan pervanenin ateşte yanarak ateş olması gibi vuslatı değil aşkın kendisini sevdirdir. Mecâzî aşkın şehvet ve arzuların aracı olmasından öte yüksek değer ve gaye olduğunu ifade eden Mevlânâ, ilâhi aşkı beşeri aşkla iç içe betimlemektedir. Samimi ve mükemmel beşeri aşkla Hakk'a ermek ve ilâhi aşka ulaşmak, Bir'den başka bir şeyin görülmeceği kemâlatır. Mevlânâ'nın betimlemelerinde kemâle erdiren bu aşk tasavvuf edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Allah'ın yarattığı güzellik kullarında tecelli etmektedir. Bundan dolayı Mevlânâ'nın "Aşk ister maddi varlıklara yönelik olsun, isterse ötekilerine, bil ki o seni O'na erdirecektir" sözü, âşığın Hakk'a ermesinin, mecâzî aşkın hakikatinin köprüsü olduğunun göstergesidir. Mevlana'ya göre aşk, ezelde olan ve ebediyette olacak olan bir metafiziksel bir tecrübe ve evrenin oluşumunu sağlayan tek hâldir. Ancak bu aşkın önündeki engel cüz'î aklın nefsin girdabına düşmesidir. Cüz'î akıl karışık ve taklitten ibaret olduğu için noksandır ve ilâhi aşkı anlamada problem teşkil etmektedir. Bu çalışma, âşıkların çile dolu hayatlarında karşılaştıkları her zorluğa rağmen maşukta yok olup gitmelerinin süreç ve imkânını Mevlânâ anlayışı açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mecâzî Aşk, Hakikî Aşk, Cüz'î Akıl, Çile, Cezbe, Muhabbet.

The Symbol of Metaphorical Love at the Center of Universal Love: The Example by Mevlana

Abstract

Love is a concept that has a wide place in Sufi literature, both divinely and metaphorically. As Mevlana suggests that love is different and has functions, Mevlana regards figurative love as a means to real love. Since metaphorical love is a tool for divine love, it can change into divine light and beauty, as it can be seen in Mecnun. Therefore, the ephemeral love mentioned metaphorically; Even if it loses its mystery when the beloved reaches it, it is a means of true love. According to Mevlana, reasoning in terms of love is insufficient for the secrets and truth of love. Reasoning by human mind is also incapable of leading to true love. As Mevlana refers to the stages of maturation from metaphorical love to true love, He regards suffering as maturation, attraction as getting

closer, and love as the door of salvation. Although divine love is the fragrance of truth, people keep looking for this fragrance especially in juz'iyat. Moreover, rigorous deeds are required so that divine love could be awakened on various occasions. In this sense, love that results in reaching perfection is the true manifestation of Allah. Therefore, this kind of love that leads to perfection has an important place in Sufi literature. The important thing for the lover is not the reunion, but the love itself. If love is a goal, the paths to love are diverse. Expressing that metaphorical love is a high value and goal rather than being a means of lust and desires, Mevlânâ describes divine love intertwined with human love. Reaching the Truth and reaching divine love with sincere and perfect human love is the perfection in which nothing but the One can be seen. This love, which is perfected in Mevlânâ's descriptions, has an important place in Sufi literature. The beauty created by Allah is manifested in His servants. For this reason, Rumi's "Love is for material assets or for others. Know that he will lead you to Him" is an indication that the lover's reaching God is a bridge to the truth of metaphorical love. According to Mevlana, love is a metaphysical experience that has existed in eternity and will exist in eternity, and is the only state that provides the formation of the universe. However, the obstacle in front of this love is the partial mind falling into the whirlpool of the soul. Partial reason is incomplete because it is confused and consists of imitation, and it poses a problem in understanding divine love. This study aims to evaluate the process and possibility of the disappearance of the beloved in terms of Mevlânâ's understanding, despite all the difficulties they encounter in their ordeal-filled lives.

Keywords: Mevlânâ, Metaphorical love, Divine love, Reasoning, Suffering, Attraction, Love.

Giriş

Aşk, tasavvufî anlayışta aşırı muhabbetin ve sevginin ifrat derecesine varmasıdır (Nesefî, 2013, s. 83). Sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu çekmesi, onu soldurup zayıflatması hatta kurutması gibi aşk da sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği bir safha, âşığı sararıp solduran aşırı sevgi ve muhabbetir (İbn Manzûr, ts., 10: 252; Özköse, 2012, s.172). Bu muhabbet, maddî ve manevî şekillerde görülür. Nefsânî arzular ve şehvî duyguların ön planda tutulmak suretiyle oluşan maddî aşka mecâzî aşk denilmiştir. Mâşuk-ı hakikî olan da Allah'a duyulan aşktır (Sâmi,1899, s. 938; Cebecioğlu, 2004, s.33). Tasavvuf edebiyatının önde gelen konularından biri de ilâhî aşk temasıdır. Allah sevgisinden ve aşkından da zengin bir nesir ve nazım literatürü oluşturulmuştur. Sûfîler ilâhî ve hakikî aşka vesile olması bakımından mecâzî ve beşerî aşkı, "Leyla'dan Mevlâ'ya ulaşma yolları ve imkânları" şeklinde tasnif etmektedir. Aşkın, âşığın sıfatlarından sıyrılması ve maşüğün sıfatlarıyla bezenmesiyle gerçekleşeceğini ifade eden Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) ile aşkı, ezeli ve ilâhî bir hakikat şeklinde bütün mevcûdâtı ve insanı Hakk'a doğru çeken kuvvet olarak tarif eden Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126), Râbia el-Adeviyye (ö.185/801), Sultanü'l-âşıkîn diye meşhur olmuş İbn Fârız (ö. 395/1004) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) tasavvufî aşk edebiyatının en büyük simalarındandır (Uludağ, 2017, s. 258; Baltacı, 2013: s. 22; Altıntaş, 1986: ss. 80-86).

İlâhî sevgi; Rahman, Rahîm, Vedûd olan Allah tarafından yaratma fiiline istinaden mahlûkâta nüfuz eden hakikattir. İlâhî davette mecâzî aşk araçtır. Sûfiler sevgi ya da ışk'tan bahsettiklerinde onun sınırlayıcı yönünü değil özgürleştirici yönünü düşünmektedirler. Allah, mutlak ve sonsuz olduğu için de bu sevgiyi kendine çevirir:

Aşkın bendesiyim ve her iki cihandan âzâdım.

Nasıl düştüm bu dünya tuzağına?

Melektim ve cennet-i a'lâ idi yurdum;

Âdem getirdi beni bu harap hankâha

Gönlüm perde-i sabr u ihtiyârdan taşra oldu ve gitti (Bosnevî, 2020, 1: 815; Nasr, 2015, s. 92-93).

Şiirde de görüldüğü gibi insan Allah'ı asıl olarak tanıyınca, O'nu bütün dertlerin biteceği merteye kabul eder ve O'na hasret çeker. Buna mukabil O'nun dışında her şey bir perdeye ve mecaza döner. Bu yol üstünde duran mecâzî aşk; gurbet ve yolculuğun esaslı olan "vatan-ı aslı"nin güzergâhlarından biridir (Demirli, 2015, s.173).

Mevlânâ gönülde ilâhî aşkın uyanmasını sağlamak için kalbi, güzelliği ve neşe içeren mecâzî aşkı kullanmaktadır. Onun gayesi varlığın harikuladeliğini anlatmak ve mahlûkâtın görünmeyen âlemine bir kapı açmaktır. Her şeyden önce o, insanın kalbinde aşk ateşini yakmayı arzu etmekteydi. Çünkü onun için ölümlerin en kötüsü aşksız yaşamaktır (Chittick, 2005, s.719-720). Mecâzî aşktan ilgi ve alakayı keserek ilâhî aşka yönelmek birtakım boyutlar ihtiva ettiği için Mevlânâ düşüncesini ele almak önem arz etmektedir.

Mevlânâ'ya Göre Mecâzî Aşkın Önemi

Mutasavvıflar, mecâzî aşka aşk-ı miyân (aracı aşk) ve aşk-ı nerdbân (hakiki aşk merdiveni) isimlerini verirler. Başta insan olmak üzere her şeyde Allah ve güzellikleri tecelli ettiğinden dürüst ve samimi şekilde maddi varlıklara yönelen aşkın, âşığına Hakk'a erdirmemesi düşünülemez. Bundan dolayı "Aşkın ister maddi varlıklara yönelik olsun, isterse ötekilerine. Bil ki o seni O'na erdirecektir" denilmiştir (Uludağ, 2009, s.159).

Mecâzî aşk, insanın başka bir insanı sevmesidir. Aşkta güdülen amaç Allah'ı sevmek ise de aslında herhangi bir varlığa yansıyan ilâhî nur ve güzelliğe âşık olunduktan sonra hakikî aşk bulunabilir. Yani mecâzî aşk hakikî aşka götüren bir köprü vazifesi görür. İlâhî nur ve güzelliğin yansıdığı yer çoğu kez bir kadının yüzü veya erkeğin yakışıklılığı olur. Bir kadına âşık olanlardan bir kısmı aşk aşamasını geçerek hakikî aşka ulaşırken, bir kısmı mecâzî merhalede kalıp şehvetine mağlup olur ve hakikî aşka ulaşamaz. Yani aşkın bedensel boyutu olan şehvet ise hakikî aşkın önünde hicaptır. Mistik yorumlara göre Zeliha'nın Yusuf'ta, Mecnun'un Leyla'da; Ferhad'ın Şirin'de gördüğü şey ilâhî nurdur (Teyran, 2014, s. 34).

Zeliha'da çörek otundan öd ağacına kadar her şeyin adını Yusuf takmıştı.

Onun adını gizli bir surette yazmış, mahremlerine o sırrı bildirmişti.

Sevda âleminde sevgilisinin adı bu işi işler işte.

Aşâğılık kişiler de her an o temiz adı anar ama bu tesir görülmez; çünkü onlarda aşk yoktur (Mevlânâ, 1990, 6: 82, 4032-4038. Beyitler).

Aşkın mertebelerine değinen Sûfîler, ilâhî aşkı anlamak için mecâzî aşkı tatmış olmanın gerekliliğini belirtirler (Küçük, 2019, s.155). Bu mertebeler en temelden başlayarak en yükseğe doğru çıkarken kişinin sadece sevgi bağlamında duygusal yönünü değil ayrıca onun kâmil insan olma sürecine de katkı sunar. Sevgi, aşk ve sevgili arasındaki süreçte irtibatın en temel duygusu ve muhtevası olduğu için âşık olmanın görünümünü belirler. Sevgi çeşitleri ise; tabii sevgi, ruhani sevgi ve ilahî sevgi olmak üzere üç çeşittir. Tabii yani doğal sevgide; aşk, surette yani vücut hâli üzerine yaşanmaktadır. Dolayısıyla daha çok beşerî yönü ağırdır. Ruhani sevgide ise aşkın hem kendisi hem de sevgilisi için âşık olması durumu vardır. Aslında beşerî sevgi ve ilahî sevgi arasında bu sevgi durumu bulunur. İlahî sevgi; Allah'ı ve O'nun yarattıklarını sevmektir. Dolayısıyla bu üç sevgi çeşidinin en üstün olanı ilâhî sevgidir. Aşkın mertebeleri mecazla başlamakla beraber daha çok ilâhî sevgi sürecinde tezahür eder. Bu sevgi türünde aşkın birinci derecesi "meveddet"tir. Bu sevgi kişinin esasen ontolojik olarak var olan sevgiliye yani yaratıcıya duyduğu özlemdir. Ayrıca kişinin içinde sevgi oluşturabilme özlemidir. Aşkın ikinci kademesi "heva"dır. Ama bu gözyaşıyla beslenen gözyaşı döktüren bir sevgidir. Aşkın üçüncü kademesi "hillet" yani sevgi ile sermest olmak, kendinden geçmek, sevgi ile ne yaptığını bilmez hâle gelmektir. Bu ilk üç kademe, "ilâhî aşkın başlangıcı" olarak kabul edilmekle beraber bu süreçte mecâzî aşk gerekmektedir. Buradaki aşk sevgilinin şevkine duyulan özlemdir. İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111) Allah'ı isim ve sıfatlarıyla tanımaya olan şevki arttıran sevgilinin güzelliğine bakmakla sevgiliyi görebilmenin öneminden bahseder. Ona göre aşkın sevdiğinin yüzünü görmesi ancak saçını görememesi nasıl onu deli ederse; karanlıkta, perde arkasında veya uzaktan sevgiliyi görmekle, gündüz gözü karşı karşıya gelip yakından görmekten alınan zevk bir değildir (Gazzâlî, 1975, 4: 566). Aşkın dördüncü kademesi "muhabbet"tir. Sevilenin hoşuna gitmeyecek hiç bir şeyi yapmamaktır. Aşkın beşinci kademesi "şegaf"tır. Tam manasıyla kalbi parçalayan ateşli bir acı duyulur. Bu nokta esasen kişinin dünyadan da geçme hâlidir. İşte aşk, bu noktada başlar aşkın içerisine girilecek eşik bu mertebededir. Aşkın altıncı kademesi "hüyam" ve yedinci kademesi "valeh"tir. Yani dostu seyrederken kendinden geçme ve dostu her şeyiyle seyretmedir. Sekizinci kademe ise "aşk" vardır. Sevilende son hücrene kadar yok olma demektir. Aşkta âşık yoktur, sadece maşuk vardır. Âşık kaybolmuştur, kendinde değildir, idraki yoktur. Bu ise aşkın en ileri hâli olarak adlandırılır (İlahî Aşk, 02.10.2018). Bu yok oluşu İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Allah aşkının insanı kendisinde yok etmesi gibi sevmenin bütün parçalarıyla insanın kendisini yok edeceği şekilde vurgular (İbnü'l-Arabî, 1985, 6: 209-210). Hülâsâ, mecâzî aşkın hakikî aşkta köprü görevi gördüğünü belirten Mevlânâ, aşkın Allah ile birleştirici olduğunu, Allah'ın bu aşkla ulûhiyetini tanıttığını ve hikmetini yaşattığını ifade eder (Topçu, 2018, s.127):

Der ki: Aklın ve akıllının da aslının aslı benim, sarhoşun da.

Suretlerdeki o güzellik, bizim aksimizdir. Şimdi perdelerini kaldırarak, güzelliğimizi vasıtasız gösterdik (Mevlânâ, 1990,5:71,3277-3279.Beyitler).

Mevlânâ ilâhî aşkı doğrudan beşerî aşk şeklinde tasvir etmiştir. Konusu aşk olan gazel, kaside ve mesnevilerde dilberlerin(kadınların) yüz, göz, kaş, yanak, zülûf, gamze, boy,

işve ve cilve gibi hoş giden yanları, hâl ve hareketleri sembolik ve mecâzî anlatım unsurları olarak çokça kullanılmıştır (Uludağ, 1991, s.17-18). Ona göre kadın Hak nûrudur; sevgili değil, mahlûk değil, adeta hâlıktır. Gök erkek, yer dışıdır. Her şey çift yaratılmıştır ve mıknaşın demiri çektiği gibi çift olan şeyler birbirini çeker (Mevlânâ, 1990, 1:63,2437. Beyit; 3:101-102, 4404. Beyit).

Mecâzî aşk şefkat, alçakgönüllülük gibi gönülde var olması gereken hasletleri kazandırarak kibir, hırs gibi nefsî hastalıklardan kalbi koruyan, hakiki aşka ulaştıran köprüdür. Aşkta bencillik olmadığı için âşık bencilliği ve egosunu yenmeyi öğrenir. Ayrıca ayıplardan ve kusurlardan kurtulmanın çaresi aşktır. Çünkü kalbe yerleşen aşkın dışında kalbe başka emeller sığmaz (Konuk, 2004, s. 91):

Bir aşk yüzünden elbisesi yırtılan, hırstan, ayıptan adamakıllı temizlendi.

Ey bütün hastalıklarımızın hekimi; Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı (Mevlânâ, 1990, 1:1, 22-24. Beyitler).

Mecâzî aşk bir uyanış merhalesidir. Âşık çektiği ızdırap ve çile ile olgunlaşarak mânen yükselebileceği bir süreç yaşar. Kendinde bir varlık görmediği için âşık yanar kavrulur ve bu hâl üzere kalmaktan memnun olduğu için de aşk ile çile arasında kalır:

Fakat âşıkların yanıp yakılması bir gelişmedir.

Hâlbuki aşk hastası, amanın; derdimi artırın diye sızlanır.

Bu zehirden daha güzel, daha hoş bir şerbet görmedim. Bu hastalıktan daha iyi bir sıhhat olamaz (Mevlânâ, 1990, 6:94, 4597-4599. Beyitler).

Mecâzî aşk, fakr ve acizyeti gerektirir. Halinden şikâyet etmeyerek koşulsuz sevmek kendinde varlık görmemektir. Mevlânâ'ya göre mecâzî sevgide âşık o hâle gelir ki kendisini sevgiliden ayrı görmeyerek bedene ait gözü, kulağı, burnu azalarından hiçbiri bu aşktan ayrı bir tat istemez (Mevlânâ, ts. , s. 17). Kendisinde bir varlık görmeyen âşık, mâşukunda bekâya ererek ilâhî aşkı bulur. Zira bu aşk Allah'a ulaşma yollarının en kestirmesidir. Bu yol Tarîk-i Şüttâr'dır. Allah'a duyulan şiddetli aşk sayesinde mâsivadan arınmanın ve gönül aynasında yârin yüzünü müşâhede yeridir. İlahî aşk, her daim ana merkezdedir, var edilmiş her varlık kozmik sistemin sınırlarını aşamaz ve çığneyemez (Ankaravî, 2011, s.337; Çetinkaya, 2007, s.111):

Sevgilin değilim, sevgilinin eviyim. Hâlbuki aşk, peşindir, eldedir; sandıkta değil!

Sevgili, tek olan sevgiliye derler. Gelişin de ondandır, sonuncu gidişin de ona!

Onu buldun mu başkasını beklemezsin gayri. Ortada görünüp duran da odur, gizli olan da o! (Mevlânâ, 1990, 3:35,1415-1420. Beyitler).

İlahî aşkın her daim merkezde olması, âşıkta dönüşüm ve ilâhî ahlak tahakkukunun yerleşmesini gerektirir ki bu durum fenâ, mevt-i irâde ve fakr kavramlarını akla getirmektedir. Ölmeden önce ölüm (el-Aclûnî, 1988:2/29) anlayışı üzerine kurulu olan aşk yolunda amaç, fenâ denilen "yokluk" ile Hakk'a yol bulunmasıdır. Yani yakînin elde edilmesinin yolu fenâ üzerine kuruludur. Sâlikin kendisinde asla fiil ve hareket görmeyip, ibnû'l-vakt olması, gözünü ve gönlünü Hakk'dan ayırmaması, Hakk'tan sâdir

olan ister kahr olsun, ister lütuf kendi iradesini aradan çıkararak Hakk'ın mutlak iradesiyle kâim olmasıdır (Çoban, 2014: 163). Mesnevî şârihlerinden A. Avni Konuk, âşik olunmadan fenâ bulmanın imkânsızlığından bahsederken mecâzî aşkın insanı sınırlılık ve bencillikten kurtararak Hakk'tan kendisini ayıramaz hale getirecek kıvama ulaştırabileceğini "Ben külliye o şey oldum" ifadeleriyle dile getirir (Konuk, 2004, 4:343). Aşk, insanın egosunu yenip, bir başka varlığın içinde eriyip, yok olma isteği ile ilgilidir. Fenâ tecrübesi de zaten gerçek olmayan ego ya da izafi-benliği tamamen hiçliğe gömmektir:

"Bugün bir ben varım, bir de elimdeki sabah şarabının kadehi var... Düşüyorum, kalkıyorum, sarhoş sarhoş dönüyorum. Servi boylu sevgilimle ben mestim, kendimden geçmişim, alçalmışım, ondan başka bir var, bir varlık kalmasın diye, ben yok olmuşum" (Mevlânâ, 1991: 4/13).

Mecâzî aşk, hakikî aşkın pratiği ve geçici safhasıdır. Nasıl ki çocuğa bakan dadı ile sütannenin sevgisi anne gibi olmazsa mecâzî aşk da fânîdir. Allah'tan başka her sevgi ârizî ve kısa ömürlüdür:

Aşağılık yüzünden bir saman çöpünü kendine munis olarak seçme. Onun munisliği ariyettir.

Ananla, babanla munistin, Tanrı'dan başka munislerin sana vefakârsa hani o ünsiyet?

Hak'tan gayri birisiyle dostluk, yerindeyse dadınla, lalanla ünsiyetin ne oldu?

O ünsiyet, onların duvarına varan güneş ziyâsından ibarettir. O akis güneşe gitti (Mevlânâ, 1990, 3:12,548-554. Beyitler).

Mevlânâ önce mecâzî aklı cüz'î akılla tarif ederek sınırlarını belirleyerek ne kadar itimad edileceği ve nereden sonra yetersiz kaldığını seyr ü sülûk aşaması üzerinden değerlendirir. Yardan ayrılmak, ona tutulmak veya ondan ayrılmak, kesretten tevhide doğru bir seyr olabilir. Bu seyirde kişi aşkının ünsiyetinden vazgeçerek mânâdaki derinliğe dalar ve vefayı Hakk'ta bulur:

Âşıklık ona tutunmaksa da bize rehberdir asıl ulaşmak için mâşuka (Kılıç, 2018, s. 159-160).

Kalbin üstündeki altın, madenine gider. Sen de onun gittiği madene git.

Duwardaki ışık güneşe varır. Sen de sana lâayk olan o güneşe git.

Ondan sonrada mademki oluktan vefa görmedin, suyu yağmurdan iste.

Kurdun tuzağı, kuyruk madeni değildir. O koca kurt, kuyruk madenini nereden tanıyıp bilecek? (Mevlânâ, 1990, 3:12,554-561. Beyitler).

Mevlânâ açısından mecâzî aşk, mânâyâ ulaştırıcı vasıtadır. İnsan gönlünü bu vasıtaya kaptırırsa "bir"e ulaşmak, ilâhî tecellilerle nasiplenmek yönüyle aşk, insanın mahiyetini idrâke zorlayan ilâhî ilhamın adıdır (Nicholson, 2004, s. 80). Esas olan küllî aşktır. Küllî aşka ulaşan, o ipe sınımsız sarılarak aradaki vasıtaları kaldırır:

Fare, doğru yolu bulmuş olan kurbağa ile buluşmak isteyince o aşk ipini çekerdi.

Anbean elime böyle bir vasıta, böyle bir vesile geçirdim diye o ipe güvenirdi (Mevlânâ, 1990, 6:60,2941-2942. Beyitler).

Mevlânâ'ya Göre Mecâzî Aşkta Hakîki Aşka Geçişin Hicabı: Cüz'î Akıl

Mecâzî aşk, dünya ile ilgili bir kavram olup içerisinde iştah ve arzu barındırmaktadır. Mecâzî aşk; Allah'ın rahmetini, lütfunu ibretle temâşa ettiren vasıta. Hakikate mecaz köprüsünden ulaşıldığına göre, mecâzî aşk da kulu er geç Mevlâ'sına kavuşturur (Cebecioğlu, 2009, s. 65; Eraydın, 2011, s. 203; Üstüner, 2007, s. 86).

Mecâzî aşkın kahramanları erkek veya kadına duyulan aşktır. Sûfiler açısından bu aşk, cinsellik veya şehvetle ilgili değildir. İlâhî aşka dönüşmeyen aşkın meşru sınırlar dâhilinde kalması caizken bu aşk; erdirici ve dönüştürücü özelliğe sahip olmalıdır (Uludağ, 2003, s. 141-142; Yılmaz, 2015, s. 208).

Cüz'î akıl, Mevlânâ'ya göre insanın düşüncesinin şahsi yönüdür. Her mutasavvıf gibi kendisi de akla pek itibar etmemiştir. Cüz'î akıl küllî aklın öğretisine muhtaçtır (Bolay, 1986, s.167):

Akil dediğin nedir? Akıl sahibinin akl-ı küllî'i; Cüzi akıl da akıldır ama pek arıktır

İnsanlardan kaçan vahşi hayvanların hepsi, ehli hayvanlara nispetle aşağılıktır (Mevlânâ, 1990, 1:84,3310-3311. Beyitler).

Cüz'î akıl eğer hakîki aşkı buldurmazsa hiçbir değeri yoktur. Çünkü akıl, nefsin bir kuvveti olarak da görülmektedir (Cürçânî, 1953, s.132). Eğer cüz'î akıl işlerin ve gidişatın neticesini görüp geçici haz ve lezzetlerden sahibini alıkoymazsa ve nefsânî arzularına gem vurmazsa aradaki aşk süflüdür. Bu aşk insanı dünya ile sınırladığı için küllî aşka engeldir:

Eğer senin gizli ve cüzi bir aklın varsa cihanda bir kâmil akıl sahibini ara!

Senin cüzi aklın, onun küllî aklı yüzünden küllî olur.

Çünkü akl-ı kül, nefse zincir gibidir (Mevlânâ, 1990, 1:52, 2052-53. Beyitler).

Cüz'î akıl, aşk için yetersizdir. Mevlânâ açısından aşkın sırlarına ve hakikatine kapalı olan bu akıl aslında aciz ve zavallıdır. Her ne kadar dost gibi görünse de özünde hakîki aşka kördür:

Aklı cüz'î sırta sahip gibi görünürse de hakikatte aşkı inkâr eder.

Zekidir bilir; fakat yok olmamıştır. Melek bile yok olmadıkça şeytandır.

Aklı cüzi sözde ve işte bizim dostumuzdur.

Ama hal bahsine gelirsene orada bir hiçten, bir yoktan ibarettir (Mevlânâ, 1990,1:51,1981-83. Beyitler).

Cüz'î akıl mecâzî aşktan gıdalandıktan sonra yüzünü gerçek aşka dönerse aşkın makamında yok olur. Aşkın merhaleleri vardır. Bu merhaleleri geçmek herkese nasip olmaz. Mecâzî aşkı aşamayıp orada takılı kalanlar bu aşkı amaç hâle getirerek hakîkatten uzaklaşabilir. Bu durumu Mevlânâ, İblis'in Âdem'e secde etmemesi örneğine bağlar. Ona göre cüz'î akıl sahibi şeytan, Âdem'in ilâhî aşktan yansıyan özünü görememiştir. Âdem

aşkı göremeyen İblis bu aşktan yoksun olduğu için onun yalnızca topraktan yaratılan siretine şahit olmuştur:

Onun da bilgisi vardı ama din aşkı yoktu,

Bu yüzden Âdem'in yalnız topraktan yaratılan suretini gördü.

Ey emin kişi, bilgide ne kadar ileri gidersen git onunla gaybı gören gözün açılmaz ki!

(Mevlânâ, 1990, 6:6,260-262. Beyitler).

Aşk insanın özüdür. Onu kâmil kılan Allah'a kulluk vazifesini yerine getirmesidir. Sûfîler, akla bir sınır çizmektedir. Aklın, yalnız varlığını kabul etmekle ve ona kendisinin vakıf olmayacağını bilmekle iktifa ettiği metafizik bir alan vardır (Uyar, 2016, s.183). Salt akıl, üstünlük ve yücelik taslamaktadır. Aşk, vahdete ulaşmanın yolu olmakla beraber akıl, kibir ve acizlikle aşka ulaşmaya engeldir. Aşktan mahrum olan sîret ise ırmağın kuruması gibi yok olmaya mahkûmdur. Mevlânâ açısından aklıyla kibirlenen iblis vahdet denizinde boğulurken aşka gark olan Âdem, küllî aşk libasını çoktan giymiştir:

Aklının istediği şeyde mecbursun ha! Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki

Akıl ve zekâ taslamak İblis'tendir, aşk Âdem'den!

Akıl ve zekâ denizde yüzgeçliğe benzer...

Bundan az kişi kurtulur ve yüzgeçlikte bulunan nihayet gün gelir, gark olur gider!

Yüzgeçliği bırak, kibirden, kinden vazgeç... Bu ırmak değil; denizdir deniz! (Mevlânâ, 1990,4:36,1401-1404. Beyitler).

Mevlânâ akıl içinde karanlık ve ızdırapla dolu olan dünyanın ârif gözünde aşk ile sürurun, vecd ile neşvenin, her an bir yeni yaratıcı tecellinin kaynaştığı, mest edici hakikat güneşinin gözleri kamaştırdığı ilâhî temâşa sahnesidir (Topçu, 2018, s. 127).

Mecâzî Aşktan Hakikî Aşka Doğru Olgunlaşma Merhaleleri

Çile

Tasavvufta çile nefis ve dünyanın güçlendiği oranda ruhu güçlendirmek, dünya perestliğin beslediği nefse eziyet etme isteği uzun bir süreci kapsamaktadır. Mecâzî aşkın çileliğinin temsili Mecnûn ve Leylâ hikâyesinde iki âşık arasında geçen dramatik aşk, ayrılık, ıstırap ve çile ile dolu maceranın, tasavvuftaki asıl vatandan (vahdet) kopuşu ve gurbete (kesret âlemi) düşüşü (seyr-i nüzûl) ve bu andan itibaren, ayrı düşülen varlığa (Allah'a) ulaşma (fenafillâh) yolunda (seyr-i urûc) duyulan iştihak ve hasreti (aşk-ı hakikî), bu uğurda verilen nefsî mücahedeyi ve çekilen sıkıntılarını anlatmaktadır (Kartal, 2009, s. 50-51). Çilenin amacı manevî ve rûhanî gelişme sağlayabilmek ve iç dünyayı zenginleştirmektir (Demirci, 2007, s.107). Mecâzî aşk, gerçek aşkı bilmenin yoludur ve çilelerle doludur:

Birisi, âşıklık nedir? Diye sordu. Dedim ki:

Benim gibi olursan bilirsin (Mevlânâ, 1990, 2: 1, "Dibace").

Aşk çileli bir imtihandır. Çile olmazsa aşta istidat ve liyâkat uyanamaz. Özellikle hakikî aşk merhalesindeki âşık bu çilelerle olgunlaşarak ebedi huzura kavuşma ümidindedir ancak ruhu bu aşkla çoktan hasta olmuştur. Bu çile zamanla âşık için sürûr vesilesi olmuştur. Çile ve mutluluk bir bütündür. Bu çile aşkın varlığının da zâhirî delilidir:

İnlemesinden gördü ki, o gönül hastasıdır. Vücudu afiyettedir ama o, gönle tutulmuştur.

Âşıklık gönül iniltisinden belli olur, hiçbir hastalık gönül hastalığı gibi değildir (Mevlânâ, 1990,1:3,108-109. Beyitler).

Fakat âşıkların yanıp yakılması bir gelişmedir. Nitekim ay da yanıp yakılarak taze bir yüz kazanır. Bütün hastalar, iyileşmeyi umarlar. Hâlbuki aşk hastası, amanın; derdimi artırın diye sızlanır:

Bu zehirden daha güzel, daha hoş bir şerbet görmedim. Bu hastalıktan daha iyi bir sıhhat olamaz (Mevlânâ, 1990, 6: 94,4597-4599. Beyitler).

Aşk eşi benzeri olmayan bir değer olduğu için Mevlânâ, mecâzî aşğın kendisini mahremine saklamanın çilelerle bezeli olduğunu ve kendisini namahremden sakınmak için çabalaması gerektiğini belirtir. Sefâ, cefâyı gerektirdiği için aşkın cefâsına tahammül edemeyen gerçek aşka ulaşamadığı gibi aşğın vefasına da ulaşamaz:

Sen bir horluk görür görmez aşktan kaçmadasın. Bir addan başka aşktan ne biliyorsun ki?

Aşkın yüzlerce nazı, edası, ululuğu var. Aşk, yüzlerce nazla elde edilebilir.

Aşk vefakâr olduğu için vefakâr olanı satın alır. Vefasız adama bakmaz bile (Mevlânâ, 1990, 5:25,1163-1165. Beyitler).

Çile âşığı kemâle erdirir. Âşık sabırlı ve dayanıklı olduğu için karşılaştığı olumsuzluklarla gönül rızasıyla savaşıp ve onlara katlanır. Gönlündeki muhabbet, acıları tatlılaştırdığı gibi çileler şifa halini alır:

Şekerler başışlayan elinin lezzeti bu karpuzdaki acılığı hiç bırakır mı?

Sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir.

Sevgiden tortulu, bulanık sular, arı duru bir hale gelir, sevgiden dertler şifa bulur.

Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur (Mevlânâ, 1990, 2:31,1529-1531. Beyitler).

Cezbe

Cezbe kulu Allah'a yaklaştıran, ilâhî inayet, kulun Allah'la kavuştuğu yegâne hâldir (Kaşânî, 2015, s.185; Afîfi, 2018, s. 253).Hakk'ın kulu kendine çekmesi cezbe, bu cezbeye kulun Allah'a yönelmesi aşktır. Nitekim mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'i öldürmeye giden Hz. Ömer'in, eniştesinin evinde duyduğu Kur'an sesiyle imana gelmesi, aynı şekilde avda iken üç defa ardarda, "Sen bunun için mi yaratıldın?" diye seslenildiğini duyarak sultanlığı bırakan İbrahim b. Edhem'in tövbe edip tasavvuf yoluna girmesi "Allah tarafına çekilme" (cezbe) sonucunda gerçekleşmiştir. Böyle bir cezbeye tutulanları Allah iç hallerini göstererek nefis ve dünyadan uzaklaştırır, kendisine yaklaştıran. Bu anlamıyla cezbe, peygamberlere ve velilere ait Hak vergisi bir kabiliyettir. Yunus Emre, "Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni" derken buna işaret etmiştir (Yılmaz,1993, 7: 504).

Mevlevilik; aşk, cezbe gibi yoğun trans hallerinin yaşanmasını esas alan bir tarikattır (Gökçek, 02.06.2022). Aşkı oluşturan hâl cezbedir. Mevlânâ için aşk ve cezbe, tüm sülûk uygulamalarının gayesi konumunda olan ve sâlikin gönlünü varlık ötesi yokluk boyutuna erdirmeye sâlikte tam bir benlik dönüşümünün gerçekleşmesini sağlayan ilâhî tecelliye ifade etmektedir. Aşğın aşk ile hedeflediği, sevginin cezbesine erişebilmektir (Küçük, 2018, s.747).

Cezbe akli alan bir hâldir. Aşğ, zaten tahammülü zor sıkıntıları içerisinde barındırır. Âşık odur ki, sevgiliye canını feda eder. Her kim ki canını feda edemeyecekse, sevgiliye yönelmemelidir. Aşğın en üst mertebesi, canını sevgiliye verebilmektir. Canını veremeyecek olan, aşğta eksikliğini itiraf etmelidir (Şen, 2012, s.7). Âşığı cezbeden mecâzî yüz, Mecnûn'unilâhî aşkı bulmasına vesile olmuştur. Mecâzî aşğın nuru ve güzelliğine kapılan âşık bu aşğ ve cezbe ile tarîk-işuttâra varır (Yılmaz, 2015, s. 252).Nitekim dış âlemle bağlantıyı keserek aşğ ve cezbeye kapılan kişi Mecnûn'dur. Onun aşğ ile asıl hedefi, sevgilinin cezbesine erişebilmek olduğu için cezbe hayatı öneme sahiptir:

İşin aslı cezp eder. Fakat kardeş, işten kalıp o cezbe hayati öneme sahiptir.

Çünkü işi bırakmak, nazlanmaya benzer. Canıyla oynayan hiç nazlanabilir mi?

Oğul, ne kabul edilmeyi düşün, ne reddedilmeyi. Sen daima emri, nehı gör, gözet (Mevlânâ, 1990,6:31,1477-1479. Beyitler).

Mevlânâ'ya göre cezbe insana yol gösterir. Âşık kendi istek ve çabası ile hakikati görmeye başlayınca kalbinde parlayan nûr; dışta mecâzî, içte hakikî aşğa yol alır ki bu aşğ Allah'a yaklaştıran ateştir:

Derken cezbe kuşu, birden bire çerden çöpten yapılmış yuvasından uçar, görünür.

Onu gördün mü sabah oldu demektir, mumu o vakit söndür.

Gözler, perdeleri delip hakikati görmeye başladı mı bu nur, onun nurudur artık.

Bu nûra sahip olan dışa bakar, içi görür. Zerrede ebedî varlık güneşini görür, katrada bütün denizi" (Mevlânâ, 1990,6:31,1480-1482. Beyitler).

Muhabbet

Muhabbet, habb kökünden gelir ve habb, "kalp habbe" sinin çoğul şeklidir. Kalp habbesi, kalbin kıvamı ve latifesidir. Çünkü muhabbet, kalple kâimdir ve mahbubun likasına ve didarına iştıyak duyulması zamanındaki kalbin galeyani ve coşmasıdır (Hücvirî, 2014, s. 368).

Muhabbet, insanı yüceltir. Çünkü cins cinse meyleder. Allah'a meyletmeye niyetlenen insan, mecâzî aşğla ruhunu güçlendirebilir. Muhabbetin bütün ruhu çepeçevre sarmış ve başka bir şeye yer bırakmamış olması aşğ kelimesiyle anlatılır. Âşğın cismini ve kanını keser. Nitekim Züleyhâ'nın kan aldırırken yere düşen kandamlarının "Yûsuf, Yûsuf..." yazması gibidir âşğın muhabbeti. Ya da Leyla'nın kendisini beklediğini söyleyen Mecnûn'u uyurken bulduğunda: "Beni sevdiğini söylüyor ama uyuyorsun" diye not yazıp avucuna sıkıştırıp gitmiş de Mecnûn'un uyanınca sevgilisini kaçırdığı için pişman olması gibidir (Küçük, 2019, s. 157-158).

Muhabbet insanın ahlâkını yetkinleştirme aşamalarını beraberinde getirir. Mecâzi aşk, Allah'ın ihsanı ve nimeti olarak kalbin meylettği güzelliştir. Zira bu güzellik, Allah'ın isim ve sıfatlarının yansımasıdır. Mahlûkatı yaratan Allah mecâzi aşkı kulun kalbine bahşetmiştir. Dolayısıyla muhabbete vesile olan aşk parlak, geniş ve yüksek mertebedir (Nursî, 2012:8/57).Mevlânâ da muhabbete vesile olan aşkın insana yardımcı olarak kurtuluş kapısını açtığını belirtir (Ankaravî, ts. , 1: 54;Arpaguş, 2007, s. 599-600).

Âşığın Son Durağı Hakikî Aşk

Âşığın son menzili ilâhi aşktır. Bu aşk gıdasını Allah'tan aldığından keder hâinden uzaktır. Mevlânâ için âşığın gönlü daima yeşil kalan bahçedir:

Hâlbuki yemyeşil aşk bağımın sonu, ucu, bucağı yoktur.

Orada gamdan ve neşeden başka ne meyveler var!

Âşıklık bu iki halden daha yüksektir; baharsız, hazansız terütazedir (Mevlânâ, 1990,1:47, 1790-1794. Beyitler).

Hakikî aşk, kabiliyet gerektiren kemâle erdiren süreçtir. Bu süreçte beşeri aşk, hakikî aşkın bahanesidir. Asıl ve tek olan aşk, Allah aşkıdır. O'nun aşkı dışındaki tüm aşklar bahane, ilâhi nitelikten uzak ve eksiktir. Allah sevgisiyle dolup taşan kalbin talipleri peygamber ve evliya gibi olmalıdır. Zira onların aşkı, maşukunu bulduktan sonra kemâle ererken makamları, yücelik ve sultanlık sofrası olmuştur:

Mürteza, onun yüzünden inciler saçtı da can vadisinde Tanrı aslanı kesildi.

Cüneyt, onun askerinden yardıma nail olunca eriştiği mertebeler sayıdan üstün oldu.

Bayezid, onun ihsanına yol bulunca Tanrı'dan 'Kutbü'l-Ârifin' adını duydu.

Kerhî, onun harimine bekçi olunca aşk halifesi oldu, nefesleri Tanrı nefesi haline geldi.

Edhemoğlu, atını sevinçle o tarafa koşturunca âdil sultanların sultanı oldu.

Şakik, o ulu yolun meşakkati yüzünden güneş gibi aydınlatici bir reye, her şeyi gören bir göze erişti.

Daha nice yüz bin gizli padişahlar var ki o nur âleminde yüceliğe sahiptirler, makamları vardır (Mevlânâ, 1990, 2:19,925-931. Beyitler).

Hakikî aşk hayatın sırrı ve ilâhi ilhamıdır. Bu aşkın uyanmasını sağlayacak bağı yüceltme, Mevlânâ için esas hedeftir (Mevlânâ, 1957,1: 359; Chittick; 1963, s. 198). Hz. Peygamber'in miraç olayında yükselmesi de bu bağın yücelmesidir ki topraktan yaratılanın bedeninin göklere yücelmesi aşk sayesinde. Hz. Musa'nın rü'yet isteği de aşkta vuslatın köprüsüdür:

Toprak beden, aşktan göklere çıktı; dağ oynamaya başladı, çevikleşti.

Ey âşik! Aşk; Tûr'un canı oldu. Tûr sarhoş, Musa da düşüp bayılmış! (Mevlânâ, 1990,1:1,25-26.Beyitler).

Hakikî aşk, yokluk âlemine yöneliktir. Aşk ile yokluk âlemindeki ilâhî esrarı müşahede edebilir. Mevlânâ, bu işleviyle aşkı, Hudâ sırlarının usturlâbı (ölçü aleti) diye nitelendirir (Mevlânâ, 1990, 1:1,110.Beyit; Küçük, 2018, s. 669).

Mecâzî aşk, çeşitli vesilelerle ilâhî aşkı uyandırmalıdır. Amaç bâki olan Allah'a sevgi ve bağlılık olsa da gönülde ilâhî aşkın uyanmasına vesile olan mecâzî aşk ile hakikî aşk arasında tercih yapılmalıdır:

Aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Tanrı'nın vasıflarındandır.

Ondan başkasına âşık olma, geçici bir hevestir.

Çünkü mecâzî aşk, altınlarla bezenmiş bir güzelliştir. Görünüşü nurdur, fakat içi dumandır.

Nur gitti de duman meydana çıktı mı mecâzî aşk, derhal soğur, donar (Mevlânâ, 1990,6:21,971-974. Beyitler).

Aşk sayesinde Allah dışındaki bağımlılıktan kurtulabilinir. Mevlânâ'ya göre hakikî aşk dışındaki her şey mâsivadır. Âşık beklentiden kurtularak sebep ve sonuç kaygısından uzak durur:

Can çekişme nedir? Ölüme yaklaşmak, abı hayatı elde edememek. (Mevlânâ, 1990,1:85, 3686. Beyit).

O dirinin aşkını seç ki bakidir ve canına can katan şaraptan sana sakilik eder.

O'nun aşkını seç ki bütün peygamberler, onun aşkıyla kuvvet ve kudret buldular, iş güç sahibi oldular.

Sen, 'Bize o padişahın huzuruna varmaya izin yoktur' deme. Kerim olan kişilere, hiçbir iş güç değildir (Mevlânâ, 1990,1:5, 219-221. Beyitler).

Gerçek aşk Hakk'tan gelene rıza göstermektir. Gerçek âşık, sabrı ve dayanıklılığı hakiki aşkta bulur. Allah'a gönülden bağlılıkla âşık, varlığında hakikat görmeyerek sadakatini ortaya koyar:

Ey ihtiyaç çeken sarhoş, iş, o iştir ki sen o isteyken ölüm bile gelip çatsa sana hoş gelsin.

Delikanlı, iman doğruluğunun nişanesi, o sırada ölsen bile sana ölümün hoş gelmesidir (Mevlânâ, 1990,3:106, 4606-4610. Beyitler).

Bütün aşklar hakikatte Allah için aşktır. Aşk iyidir; çünkü ilâhidir. Ancak âşıklar onun hakiki nesnesini tanımayacak olursa o aldatıcı bir perde olarak kalır:

Aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Tanrı'nın vasıflarındandır.

Ondan başkasına âşık olma, geçici bir hevestir.

Çünkü mecâzî aşk, altınlarla bezenmiş bir güzelliştir.

Görünüşü nurdur, fakat içi dumandır.

Nur gitti de duman meydana çıktı mı mecâzî aşk, derhal soğur, donar.

O güzellik aslıma gider, beden kokmuş rüsvay, kötü bir halde kalır (Mevlânâ, 1990,6:21, 971-975. Beyitler).

Aşk her zaman yürürlükte olan bir gerçekliktir; hakikî aşk temel iman ikrarından, Allah'ın biricik gerçeklik olduğu iddiasından doğar ve gelişir. Allah ilâhi bir sıfat olduğuna göre Allah'tan başka hiçbir hakikî âşık ve sevgili olmadığı sonucu çıkar. Âşıklar şeyleri apaçık görünce, yaratılmış her şeyi sevdiklerini anlarlar; çünkü yaratıklarının hepsi Allah'ın güzelliğini sergiler ve kendi aşk ve muhabbetleri de Allah'ın

aşkı dıŖa vurur. Aşk tam olduğu zaman âşık hem seven, hem sevgili olan Bir'le birliklerini tecrübe etmenin neşesinde yaşarlar (Chittick, 2019, s.155):

Âşıkların neşesi de odur, gamı da, hizmetlerine karşılık aldıkları ücret de.

Âşık, sevgiliden başkasını seyre dalarsa bu, aşk değildir, aslı yok bir sevadadır.

Aşk, o yalımdır ki parladı mı sevgiliden başka ne varsa hepsini yakar.

La kılıcı, Tanrı'dan başka ne varsa hepsini keser silip süpürür. Bir bak hele, La'dan sonra ne kalır? (Mevlânâ, 1990,5:21, 1071-1075. Beyitler).

Sonuç

Aşkın tanımlanması, izini ve etkilerini anlatmak güçtür. Aşkın bilinmesini mümkün kılan betimleme ve sözlere uygun olarak tasavvufî anlayış aşk kelimesini çeşitli vesileler için kullanmaktadır. Sûfilere göre asıl aşk olan Allah sevgisini anlatmanın ve ona ulaşmanın yollarından biri mecâzî aşktır. İlâhi ve hakikî aşka vesile olması bakımından mecâzî aşka yer verilmesi, Allah'ın fiillerinin yansması münasebetiyedir. Mecâzî aşk gerçek aşka ulaştırıcı araçlardan biridir. Allah, mutlak iradesiyle bu sevgiyi kendine çevirebilir. Mevlânâ da tasavvufî anlayışına uygun şekilde aşkı zikretmektedir. Ona göre asıl olan Hakikî aşktır. Mecâzî aşk da Hakikî aşkın köprüsüdür. Bu aşk, mutlak ve sonsuz sevginin Bir'e ulaşmasıdır. Mevlânâ da vahdet-i vücûd anlayışına benzer şekilde mecâzî aşkı betimlemektedir. Nitekim bu aşka ilâhi nurun ve güzelliğın yansıdığı yer, çoğu kez bir kadının yüzü veya erkeğın yakışıklılığı ile gelişen sevgidir. Âşığın aşk aşamasını geçerek hakikî aşka ulaşması gerekirken mecâzî merhalede kalıp şehvetine mağlup olmaması gerekmektedir.

Mevlânâ'ya göre eğer mecâzî aşk nefsî hastalıklardan koruyacak vasıta ise aşığın ego ve bencilliğini yenmesi gerekmektedir. Aşk ayıp ve kusurların çaresi ise cüz'î akıl, mecâzî aşktan gıdalandıktan sonra yüzünü gerçek aşka döndürmelidir. Ancak Mevlânâ için cüz'î akıl, her halükarda gerçek aşk için yetersizdir. Aşkın hakikatine kapalı olan cüz'î akıl İblis örneğinde olduğu gibi aciz ve zavallıdır. Mevlânâ'ya göre mecâzî aşkın hakikî aşka doğru olgunlaşması için birtakım merhaleler bulunmaktadır. Çile, gerçek aşkı bilmenin ilk yoludur. Mevlânâ çilenin ebedi aşka ulaşmada istidat ve liyâkat uyandırdığını belirtir. Hakikî aşk merhalesindeki âşık çilelerle olgunlaşarak mutluluğa ulaşır.

Aşk içerisinde zorluk barındırdığı için Mevlânâ cezbeyi aşkın merhalelerinden biri olarak zikretmektedir. Nitekim âşığı cezbeden mecâzî yüz, Mecnûn'un ilâhi aşkı bulmasına vesile olmuştur.

Aşığa muhabbet duymak gerekmektedir. Zira bu muhabbet, ahlâkın yetkinleşmesini sağlar. Mevlânâ muhabbetten doğan mecâzî aşka kalbin meylinin, Allah'ın ihsanı olduğunu ve kulun kalbine bahşedildiğini belirtir.

Mevlânâ için aslolan hakikî aşktır. Bütün aşklar Allah aşkının yanında sönen volkanlar gibidir. Hakikî aşk insanın kemâlidir. Bütün aşklar bu aşkın vesileleridir. Dolayısıyla aşkın tecrübe edilmesi gerekir. Bu aşk ile dert ve kederden kurtulan âşık Hakk'tan başka bir şey görmeyerek Bir'e ulaşır.

Kaynakça / References

- Aclûnî, M. (1988). *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Altıntaş, H. (1986). *Tasavvuf Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Ankaravî, İ. (2011). *Minhâcu'l-Fukarâ*. haz. Sâfi Arpaguş. Vefa Yayınları.
- Ankaravî, İ. (ts.). *Mecmûatü'l-Letâif Metmûratü'l-Meârif: Şerhu'l-Mesnevî I-VI*. Taş Basma.
- Arpaguş, S. (2007). *Mevlânâ ve İslâm*. Vefa Yayınları.
- Bolay, S. H. (1986). *Selçuk Üniversitesi 2. Milli Mevlana Kongresi*. Konya Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Bosnevî, S. (2020). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. haz. İbrahim Kaya. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Yayınları.
- Chittick, W. (1963). *The Sufi Path of Love*. State University of New York.
- Chittick, W. (2005). *Rûmî ve Mevlevîlik*. çev. Safi Arpaguş. Tasavvuf.
- Chittick, W. (2019). *Tasavvuf*. çev. Turan Koç. İz Yayıncılık.
- Çetinkaya, A. B. (2007). "İkiz Ruhların Konuşma Dili Semâ". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 8 (20). ss. 93-115.
- Çoban, A. (2014). *Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Demirci M. (2007). "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi". *Marife*, 7(3). ss. 105-122.
- Demirli, E. (2015). *Şair Sûfiler*. İstanbul: Sûfi Kitap.
- Eraydın, S. (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Gazâlî, E. H. (1975). *İhyâu Ulûmid'-Dîn*. ter. Ahmet Serdaroğlu. Bedir Yayınevi.
- Gökçek, G. (2022). <https://gencdergisi.com/9461.MevlevilikveMevlanaCelaledin-Rumi.html>. 02.06.2022.
- İbn Manzûr. (ts.). *Lisânü'l-'Arab*. Dâru's-Sâdır.
- İbnü'l-Arabî. (1985). *Fütûhat-ı Mekkiyye*. thk. Osman Yahya. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İlahi Aşk. (2022). *İslam Dergisi*. <https://islamdergisi.com/genel/ilahi-ask-2/Erişim:02.10.2022>.
- Kaşani, A. (2015). *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İz Yayıncılık.
- Kemikli, B. (2011). *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*. Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2018). *Tasavvuf Düşüncesi*. Sûfi Kitap.
- Konuk, A. A. (2004). *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-IV*. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı. Kitabevi Yayınları.

- Küçük, H. (2019). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. Ensar Yayıncılık.
- Küçük, O. N. (2018). *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Mi'racı*. İnsan Yayınları.
- Mevlânâ. (1957). *Dîvân-ı Kebîr*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. Remzi Kitapevi.
- Mevlânâ. (1990). *Mesnevî*. çev. Veled İzbulak. MEB Yayınları.
- Mevlâna. (1991). *Rubâîler*. çev. ve yay. Şefik Can. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mevlânâ. (ts.). *FihîMâFih*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İnkılâp Yayınları.
- Nasr, S. H. (2015). *Gülşen-i Hakikat*. çev. Nurullah Koltaş. Nasr Kitaplığı.
- Nicholson, R. A. (2014). *İslâm Sûfileri*. çev. Yücel Belli ve Diğerleri. Ataç Yayınları.
- Nursî, S. (2012). *Mektubat*. Söz Matbaacılık.
- Sâmi, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet Yayınları.
- Şen, H. (2012). *Leyla ile Mecnun Adlı Halk Hikâyesinin Meddah Formunda Oyunlaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi.
- Teyran, F. (2014). *Divan*. çev. Kadri Yıldırım. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, N. (2018). *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*. Dergah Yayınları.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları.
- Uludağ, S. (2009). *Sûfî Gözüyle Kadın*. İnsan Yayınları.
- Uludağ, S. (2017). *Hayata Sûfî Gözüyle Bakmak*. Dergâh Yayınları.
- Uyar, M. (2016). "Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: Nefs ve İlgili Kavramlar Örneği". *OMÜİFD*. 40. ss. 167-195.
- Üstüner, K. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Birleşik Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1993). "Cezbe". 7/504. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2138-2161

<p>Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri ile Karşılaştırılması</p> <p>Conciliation Institute in Turkish Tax Law and Its Comparison With the Selected OECD Member Countries</p> <p>Video Link: https://youtu.be/oBDWRI4_MDM</p>	
<p>Aysu TOKER</p> <p>Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Master's Student, Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences aysu.toker@gmail.com / ORCID: 0000-0002-6361-5956</p> <p>Ahmet TEKİN</p> <p>Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Associate Professor, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences atekin@ogu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-0520-0434</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.11.2022
Yayın Tarihi / Published	: 14.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Toker, A. & Tekin, A. (2022). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri ile Karşılaştırılması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2138-2161 . doi: 10.15869/itobiad.1154054

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aysu TOKER ve Ahmet TEKİN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri ile Karşılaştırılması*

Öz

Vergi idaresi ile vergi mükellefi arasında kaynağı vergiye dayanan anlaşmazlıklar vergi uyuşmazlığı olarak ifade edilmektedir. Ortaya çıkan bu uyuşmazlıklar, idari ve yargı aşamasında olmak üzere iki şekilde çözüme kavuşturulmaktadır. Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözüm yolları arasında en sık tercih edileni ise uzlaşma müessesesidir. Uzlaşma müessesesi, idare ile mükellefi bir araya getirmek yoluyla karşılıklı görüşme ve pazarlık yöntemine dayanarak, uyuşmazlığın yargı yoluna başvurulmadan kısa süre içerisinde çözüme kavuşturulması noktasında önemli bir yere sahiptir. Günümüzde yaygın ve etkin bir şekilde kullanılan uzlaşma müessesesi aracılığıyla vergi uyuşmazlıklarının büyük bir bölümü çözüme kavuşturulmaktadır. Uzlaşma müessesesi, vergi idaresi ile mükellef arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları yargı organlarına taşınmadan hızlı bir şekilde çözümlenmek, kamu alacağının bir an önce tahsil edilmesini sağlamak ve yargı organlarının üzerindeki iş yükünü hafifletmek gibi amaçlar doğrultusunda uygulamaya konulmuştur.

Bir ülkede uygulanan uzlaşma sistemi, o ülkedeki uzlaşma sonuçları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu çalışmada 2017-2021 yılları arasındaki Türkiye uzlaşma verileri incelenerek, ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilmiştir. Ayrıca uzlaşma müessesesi, uygulanan uzlaşma sistemi açısından uluslararası benzerlik veya farklılık gösterebilmektedir. OECD ülkelerinde de uygulamaları bulunan uzlaşma müessesesi, OECD üyesi ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Fransa ve Avustralya olmak üzere seçili beş ülke kapsamında incelenerek, ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesi ile karşılaştırılmıştır. Bu noktada, ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin gelişimi için yararlı olacağı düşünülen ülke uygulamalarından örnekler ile uzlaşma müessesesi nitelik ve etkinlik bakımından uluslararası değerlendirilerek gelişimine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyuşmazlıkları, İdari Aşamada Çözüm Yolları, Uzlaşma, Uzlaşma Komisyonları, OECD Ülkeleri

JEL Kodu: H20, H2, K34

* Bu çalışma, "Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri ile Karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Conciliation Institute in Turkish Tax Law and Its Comparison With the Selected OECD Member Countries**

Abstract

Between the tax administration and the taxpayer disputes whose source is based on tax are expressed as tax disputes. These resulting disputes are resolved in two stages, administrative and judicial. Among the ways of resolving tax disputes at the administrative stage, the most preferred is the conciliation institute. The conciliation institute is based on the method of mutual negotiation and bargaining by bringing the administration and the taxpayer together, so that the dispute is resolved in a short time without resorting to judicial remedies. Today, a large part of tax disputes are resolved through the conciliation institute that is widely and effectively used. Conciliation institute, has been implemented to resolve the disputes arising between the tax administration and the taxpayer quickly without moving to the judicial organs, ensure that public receivables are collected as soon as possible and purposes such as easing the workload on judicial organs.

The conciliation system applied in a country can have an effect on the results of conciliation in that country. In this study, the conciliation data of Turkey between 2017-2021 were examined and the results of the conciliation institute applied in our country were evaluated. In addition, the conciliation institute may show international similarity or difference in terms of the conciliation institute system applied. The conciliation institute, which also has applications in OECD countries, is examined within the scope of five selected countries from OECD member countries The United States of Amerika, Germany, England, France and Australia and compared with the conciliation institute in our country. At this point, intended to contribute to its development with examples of country practices that are thought to be beneficial for the development of the conciliation institute in our country with international evaluations in terms of quality and effectiveness.

Keywords: Tax Disputes, Administrative Stage Solutions, Conciliation, Commissions of Conciliation, OECD Countries

JEL Code: H20, H2, K34

Giriş

Vergilendirme işlemi sırasında verginin alacaklısı durumunda bulunan devlet ile verginin borçlusu durumunda bulunan mükellef arasında meydana gelen ve tarafların birbirleriyle karşı karşıya gelmesine neden olan hukuki nitelikteki anlaşmazlıklar, vergi uyuşmazlığı olarak ifade edilmektedir. Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde ise idari ve

** This study was produced from the master's thesis named "Conciliation Institute in Turkish Tax Law and Its Comparison With the Selected OECD Member Countries"

yargı aşamasında olmak üzere iki çözüm yolu bulunmaktadır. İdari aşamada çözüm yolları arasında bulunan uzlaşma müessesesi, ülkemizde en yaygın ve etkin şekilde kullanılan çözüm yoludur. Uzlaşma müessesesi, vergi idaresi ile mükellef arasında oluşan anlaşmazlıkların yargıya intikal ettirilmesinden önce taraflarca karşılıklı görüşülerek sorunun çözümlenmesi başka bir ifadeyle vergi ve cezanın miktarı konusunda anlaşma sağlanarak uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması şeklinde açıklanmaktadır. Uzlaşma müessesesinin ülkemizdeki uygulama şekilleri tarhiyat öncesi uzlaşma ve tarhiyat sonrası uzlaşmadır.

Bu çalışmanın konusunu ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin, OECD üyesi seçilmiş ülke uygulamaları ile karşılaştırılması oluşturmaktadır. Uzlaşma müessesesi, uygulanan uzlaşma sistemi açısından uluslararası benzerlik veya farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkışını sağlayan fikir, Türkiye’de uygulanan uzlaşma müessesesini, OECD üyesi seçilmiş ülkelerde uygulanan uzlaşma müesseseleri ile karşılaştırılarak, birbirleri ile benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyup nitelik ve etkinlik bakımından uluslararası değerlendirmektir. Çalışmada Türkiye ve OECD üyesi seçilmiş ülkelerin uzlaşma verileri kullanılmıştır ve uzlaşma müessesesi sayısal veriler ışığında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu noktada çalışma, bir ülkede uygulanan uzlaşma sisteminin, uzlaşma verileri üzerinde ne derece etkili olduğunu ve uzlaşma verilerinin yıllara göre nasıl şekillendiğini göstermek açısından literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada Türkiye’deki 2017-2021 yıllarını kapsayan uzlaşma verilerine dayanarak ülkemizde uygulanan uzlaşma sisteminin, uzlaşma sonuçları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca OECD üyesi ülkelere Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Fransa ve Avustralya’da uygulanan uzlaşma müessesesinin uygulamaları ele alınarak, Türkiye’de uygulanan uzlaşma müessesesinin karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışma, Türkiye’de uygulanan uzlaşma sisteminin etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmek ve OECD üyesi seçilmiş ülke uygulamalarından örnekler ile Türkiye’deki uzlaşma müessesesinin gelişimine katkıda bulunulabileceği varsayılmıştır.

Daha önce yapılan benzer çalışmalara bakıldığında Çakır (2014), çalışmasında Türkiye’de uygulanan uzlaşma müessesesini, ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa’da uygulanan uzlaşma müesseseleri ile karşılaştırarak değerlendirmiştir. Çalışmada 2007-2012 yıllarını kapsayan tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma istatistikleri kapsamında genel bir değerlendirme yapılarak, uzlaşma sisteminin geliştirilmesine yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur. Bozdoğan (2018), çalışmasında ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesini, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Güney Afrika ve Avustralya’da uygulanan uzlaşma müesseseleri ile karşılaştırmış ve sayısal veriler ışığında bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Tüleykan (2019), çalışmasında Türkiye’deki 2012-2016 yılları arasındaki tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma istatistiklerini analiz

etmiştir. ABD, Almanya, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş ülkelerdeki uzlaşma sistemlerini inceleyerek ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin gelişimi için bazı önerilerde bulunmuştur. Cibo (2019), çalışmasında Türkiye’de uygulanmakta olan uzlaşma müessesesini ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa’da uygulanan uzlaşma müesseseleri ile karşılaştırmış ve daha etkin uygulanması için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Nişancı (2019) ise çalışmasında ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa’daki uzlaşma sistemlerine de yer vererek Türkiye’deki uzlaşma sistemiyle karşılaştırılmasını yapmış, bu incelemeler ve karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan farklılıklara dayanarak, Türkiye’de uygulanan uzlaşma müessesesine yönelik önerilerde bulunmuştur.

Bu çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak, Türkiye’de uygulanan uzlaşma müessesesi, uzlaşma komisyonlarına göre 2017-2022 yıllarını kapsayan sayısal veriler ışığında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmada OECD üyesi ülkelerden verilen örnekler ile ülkemizde uygulanan uzlaşma sisteminin eksikliklerini göstermek, aksayan yönlerini ortaya koymak ve daha etkin ve işleyen bir hale getirilebilmesi için çözüm önerilerinde bulunmak amaçlanmıştır.

Vergi Uyuşmazlığı

Uyuşmazlık, farklı fikirler ileri sürmeleri sebebiyle karşılıklı iki tarafın birbirleri ile anlaşamaması durumudur. Vergi uyuşmazlığı ise vergi idaresi ile vergi mükellefi arasında kaynağı vergiye dayanan anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Vergi uyuşmazlıkları genel olarak vergi idaresi ile mükellef arasında vergi mükellefiyeti, vergiyi doğuran olay, vergilendirme işlemleri sırasında ortaya çıkan tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil ve ceza kesme işlemlerinden meydana gelmektedir.

Vergi uyuşmazlıklarını yargıya taşımadan önce barışçıl çözüm yolları ile idari aşamada çözümlenmek mümkündür. İdari aşamada çözümlenemeyen vergi uyuşmazlıkları için ise uyuşmazlık yargı organlarına dava açılarak çözümlenmektedir. Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözüm yolları arasında en önemlisi ve en yaygın kullanılanı uyuşmazlığı kısa bir süre içinde çözümlenebilmesi sebebiyle uzlaşma müessesesidir.

Uzlaşma

Vergi hukukunda uzlaşma, mükellef ile vergi idaresi arasında doğan uyuşmazlıkların yargı yoluna başvurulmaksızın taraflar arasında görüşülerek ortadan kaldırılması başka bir ifadeyle vergi veya cezanın tutarı hakkında anlaşma sağlanarak uyuşmazlığın çözümlenmesidir (Kızılot ve Kızılot, 2012, s. 223). Uzlaşma müessesesi, vergi uyuşmazlıklarını hızlı bir şekilde çözüme kavuşturmak, kamu alacağının bir an önce tahsil edilmesini sağlamak ve yargı organlarının üzerindeki iş yükünü hafifletmek amacıyla sık başvurulan idari bir çözüm yoludur. Uzlaşma görüşmeleri esnasında uzlaşma komisyonları, vergi dairesi tarafını temsil etmektedir. Uzlaşma komisyonlarının kurulmasının, konu, miktar ve yer olarak belirlenmesinin yetkisi Hazine ve Maliye Bakanlığı’na aittir (Şenyüz, 2013, s. 307).

1963 yılında vergi mevzuatımıza giren uzlaşma müessesesi, 1985 yılında tarhiyat öncesi uzlaşma müessesesinin de mevzuata eklenmesiyle birlikte ülkemizde tarhiyat öncesi uzlaşma ve tarhiyat sonrası uzlaşma olacak şekilde iki türlü uygulanmaya başlamıştır.

İnceleme esnasında vergi ve kesilecek ceza hakkında tarhiyat yapılmadan önce gerçekleşen uzlaşma türü tarhiyat öncesi uzlaşmayı, verginin tarhiyatının yapıp cezanın kesilmesinden sonra gerçekleşen uzlaşma türü ise tarhiyat sonrası uzlaşmayı ifade etmektedir. Tarhiyat sonrası uzlaşma müessesesine başvurabilmek için vergi idaresi tarafından verginin tarh edilmesi, cezanın kesilmesi ve bunların mükellefe tebliğ edilmesi gereklidir. Tarhiyat sonrası uzlaşmanın, tarhiyat öncesi uzlaşmadan en büyük farkı budur. Tarhiyat öncesi uzlaşmada ise olay mükellef ile inceleme elemanı arasındadır henüz vergi dairesine intikal etmemiştir (Kızılot ve Kızılot, 2007, s. 254). Tarhiyat öncesi uzlaşma ile tarhiyat sonrası uzlaşma arasındaki farklılar arasında kapsam ve uzlaşma komisyonlarını da sayabiliriz. Tarhiyat öncesi uzlaşma konusuna vergi aslı ve vergi ziyai cezası (VUK 359. madde kapsamına giren kaçakçılık ve iştirak hariç) girmektedir. Yapılan düzenleme ile genel ve özel usulsüzlük kabahatleri de kapsama alınmıştır (VUK. Ek md. 11). Tarhiyat öncesi uzlaşma komisyonları inceleme elemanlarından oluşmakta ancak mükellefle ilgili olarak rapor düzenleyen inceleme elemanı o mükellefle ilgili oluşturulacak uzlaşma komisyonunda yer alamamaktadır.

Tarhiyat sonrası uzlaşma kapsamına ikmalen, re'sen ve idarece tarh edilen vergiler ile bunlara ilişkin olarak kesilen vergi ziyai cezaları (VUK 359. madde kapsamına giren kaçakçılık ve iştirak hariç) girmektedir. Genel ve özel usulsüzlük kabahatleri de kapsama girmemektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşma komisyonları genel olarak dörtlü bir yapıya sahiptir. Bunlar; Vergi Dairesi Uzlaşma Komisyonu, Vergi Dairesi Başkanlığı Uzlaşma Komisyonu, Vergi Dairesi Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu ve Merkezi Uzlaşma Komisyonudur. Uzlaşılacak vergi miktarı komisyonlar arasındaki yetkiyi belirlemektedir. Tarhiyat sonrası uzlaşma VUK Ek md.1-10. maddelerinde düzenlenmiştir.

Merkezi Uzlaşma Komisyonu İstatistikleri

2017-2021 yılları arasında Merkezi Uzlaşma Komisyonuna yapılan başvurulara ait veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Merkezi Uzlaşma Komisyonuna Yapılan Başvuru Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Başvuru Yapılan Dosya Sayısı	Uzlaşma Sağlanan Dosya Sayısı
2017	18	3
2018	6	6
2019	12	6
2020	23	15
2021	4	1

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

2017-2021 yılları arasında Merkezi Uzlaşma Komisyonuna yapılan uzlaşma başvuruları yıllara göre dalgalı bir şekilde seyretmiştir. En çok başvuru 2020 yılında yapılmıştır ve başvuruların yarısından fazlasında uzlaşma sağlanmıştır. En düşük başvuru ise 2021 yılında yapılmıştır ve başvuruların yalnızca dördte biri üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. 2021 yılında bir önceki yıla karşılaştırıldığında ciddi bir düşüş meydana geldiği görülmektedir.

2017-2021 yılları arasında Merkezi Uzlaşma Komisyonu sonuçlarına ait veriler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Merkezi Uzlaşma Komisyonu Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Uzlaşma Konusu Yapılan Vergi (TL)	Uzlaşma Sonucu Vergi (TL)	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşma Konusu Yapılan Ceza (TL)	Uzlaşma Sonucu Ceza (TL)	Vazgeçilen Ceza (%)
2017	3.212.460	3.212.460	0	11.128.389	1.904.432	82,8
2018	85.336.153	66.040.560	22,6	114.695.107	17.067.230	85,1
2019	157.865.644	114.550.000	27,4	253.094.853	11.760.121	95,3
2020	485.887.973	281.055.200	42,1	709.321.105	36.432.927	94,8
2021	29.929.381	5.985.876	80,0	44.894.072	0	100

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

Merkezi Uzlaşma Komisyonu sonuçları incelendiğinde, uzlaşma konusu yapılan vergi ve cezanın 2017-2020 yılları arasında artış eğilimi içinde olduğu ancak 2021 yılında ciddi bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Uzlaşma konusu yapılan verginin %80’inden vazgeçildiği 2021 yılı vergi miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan vergiden hiç vazgeçilmediği 2017 yılı ise vergi miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Uzlaşma konusu yapılan cezanın tamamından vazgeçildiği 2021 yılı ceza miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan cezanın %82,8’inden vazgeçildiği 2017 yılı ise ceza miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Ancak 2017 yılında bile ödenmesi gereken vergi cezası yalnızca %17,2 oranındadır.

2017-2021 yıllarına ait Merkezi Uzlaşma Komisyonu sonuçlarında vazgeçilen ceza oranlarına baktığımızda, vergi cezalarının büyük bir kısmından vazgeçildiğini hatta 2021 yılında uzlaşma konusu yapılan ceza miktarının tamamının silinerek, tümünden vazgeçildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu İstatistikleri

2017-2021 yılları arasında vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonuna yapılan başvurulara ait veriler Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonuna Yapılan Başvuru Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Başvuru Yapılan Dosya Sayısı	Uzlaşma Sağlanan Dosya Sayısı
2017	110	69
2018	86	53
2019	136	114
2020	193	147
2021	132	91

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

2017-2021 yılları arasında Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonuna yapılan uzlaşma başvuruları yıllara göre dalgalı bir şekilde seyretmiştir. En çok başvuru 2020 yılında, en düşük başvuru ise 2018 yılında gerçekleşmiştir. 2017-2021 yılları arasında vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonuna yapılan başvuruların, yarından fazlasında uzlaşmanın sağlandığı görülmektedir.

2017-2021 yılları arasında vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu sonuçlarına ait veriler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Uzlaşma Konusu Yapılan Vergi (TL)	Uzlaşma Sonucu Vergi (TL)	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşma Konusu Yapılan Ceza (TL)	Uzlaşma Sonucu Ceza (TL)	Vazgeçilen Ceza (%)
2017	20.992.593	16.649.442	20,6	38.526.694	6.733.494	82,5
2018	12.245.299	9.858.621	19,4	32.240.098	5.834.969	81,9
2019	13.587.238	12.931.938	4,8	52.771.049	8.608.934	83,6
2020	200.131.686	68.397.315	65,8	295.883.084	9.267.122	96,8
2021	48.815.521	38.123.349	21,9	61.714.813	7.362.339	88

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

Vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu sonuçları incelendiğinde, uzlaşma konusu yapılan vergi ve cezanın 2020 yılında önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli bir artış yaşandığı ancak 2021 yılında bir düşüş meydana geldiği görülmektedir.

Uzlaşma konusu yapılan verginin %65,8'inden vazgeçildiği 2020 yılı vergi miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan verginin %4,8'inden vazgeçildiği 2019 yılı ise vergi miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Uzlaşma konusu yapılan cezanın %96,8'inden vazgeçildiği 2020 yılı ceza miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan cezanın %81,9'undan vazgeçildiği 2018 yılı ise ceza miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Ancak 2018 yılında bile ödenmesi gereken vergi cezası yalnızca %18,1 oranındadır.

2017-2021 yıllarına ait vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu sonuçlarında vazgeçilen ceza oranlarına baktığımızda, vergi cezalarının büyük bir kısmından vazgeçildiğini görmekteyiz.

Türkiye Geneli Tarhiyat Sonrası Uzlaşma İstatistikleri

2017-2021 yılları arasında Türkiye genelindeki mahalli uzlaşma komisyonlarına yapılan başvurulara ait veriler Tablo 5'te gösterilmektedir. Bu istatistikleri; Vergi Dairesi Başkanlıkları, Defterdarlıklar, Vergi Dairesi Müdürlükleri veya Mal Müdürlükleri bünyesinde kurulan uzlaşma komisyonlarına yapılan başvurular oluşturmaktadır.

Tablo 5. Türkiye Geneli Tarhiyat Sonrası Uzlaşmaya Yapılan Başvuru Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Başvuru Yapılan Dosya Sayısı	Uzlaşma Sağlanan Dosya Sayısı
2017	45.878	43.895
2018	39.375	33.827
2019	45.262	43.564
2020	47.697	45.037
2021	41.343	36.119

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

2017-2021 yılları arasında Türkiye genelindeki mahalli uzlaşma komisyonlarına yapılan uzlaşma başvuruları, yıllara göre durağan bir şekilde seyretmiştir. En çok başvuru 2020 yılında, en düşük başvuru ise 2018 yılında gerçekleşmiştir. Mahalli uzlaşma komisyonlarına yapılan başvuruların büyük bir çoğunluğunda uzlaşmanın sağlandığı görülmektedir.

2017-2021 yılları arasında Türkiye genelindeki tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçlarına ait veriler Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Türkiye Geneli Tarhiyat Sonrası Uzlaşma Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Uzlaşma Konusu Yapılan Vergi (TL)	Uzlaşma Sonucu Vergi (TL)	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşma Konusu Yapılan Ceza (TL)	Uzlaşma Sonucu Ceza (TL)	Vazgeçilen Ceza (%)
2017	164.330.305	104.769.721	36,2	267.127.370	36.926.116	86,1
2018	83.498.411	77.505.490	7,1	191.574.626	34.061.796	82,2
2019	130.487.509	125.123.495	4,1	275.988.683	48.937.093	82,2
2020	187.521.628	178.802.621	4,6	386.037.904	64.985.032	83,1
2021	201.183.843	191.449.933	4,8	326.082.642	49.758.567	84,7

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

Türkiye geneli tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçları incelendiğinde, mahalli uzlaşma komisyonlarında uzlaşma konusu yapılan vergi ve cezanın 2018 yılında önceki yıla göre düşüş yaşadığı, sonrasında 2021 yılına kadar artış eğilimi içinde olduğu ancak uzlaşma konusu yapılan cezanın 2021 yılında tekrar bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Uzlaşma konusu yapılan verginin %36,2'sinden vazgeçildiği 2017 yılı vergi miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan verginin %4,1'inden vazgeçildiği 2019 yılı ise vergi miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Uzlaşma konusu yapılan cezanın %86,1'inden vazgeçildiği 2017 yılı ceza miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan cezanın %82,2'inden vazgeçildiği 2018 ve 2019 yılları ise ceza miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıllardır. Ancak bu yıllarda bile ödenmesi gereken vergi cezası yalnızca %17,8 oranındadır.

2017-2021 yıllarına ait Türkiye genelindeki tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçlarında vazgeçilen vergi oranlarına baktığımızda, 2017 yılı hariç verginin büyük bir kısmının uzlaşma sonucunda kesinleştiğini ancak ceza oranlarına baktığımızda, vergi cezalarının büyük bir kısmından vazgeçildiğini söylemek mümkündür.

Uzlaşılacak miktarlar açısından yıllar arasındaki farklılığın nedenleri arasında çıkarılan vergi afları ile düzenlemeleri ve uzlaşma komisyonlarında kendilerine tanınan yetki sınırı içinde (parasal tutar) benzer uygulamalar için somut kriterin konulmamasıdır.

Tarhiyat Öncesi Uzlaşma İstatistikleri

2017-2021 yılları arasında Türkiye genelindeki tarhiyat öncesi uzlaşma sonuçlarına ait veriler Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Uzlaşma Konusu Yapılan Vergi (TL)	Uzlaşma Sonucu Vergi (TL)	Vazgeçil en Vergi (%)	Uzlaşma Konusu Yapılan Ceza (TL)	Uzlaşma Sonucu Ceza (TL)	Vazgeçil en Ceza (%)
2017	312.837.221	303.551.158	2,9	581.889.106	115.400.488	80,1
2018	232.857.773	225.035.135	3,3	419.055.049	78.272.795	81,3
2019	329.423.682	323.977.783	1,6	367.910.179	68.261.998	81,4
2020	641.170.234	627.529.679	2,1	728.620.992	131.535.661	81,9
2021	372.364.145	368.342.793	1	457.363.491	83.320.775	81,7

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, 2017-2018-2019-2020-2021 Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

Tarhiyat öncesi uzlaşma sonuçları incelendiğinde, uzlaşma konusu yapılan vergi ve cezanın 2020 yılında önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli bir artış yaşandığı ancak 2021 yılında bir düşüş meydana geldiği görülmektedir.

Uzlaşma konusu yapılan verginin %3,3'ünden vazgeçildiği 2018 yılı vergi miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan verginin %1'inden vazgeçildiği 2021 yılı ise vergi miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Uzlaşma konusu yapılan cezanın %81,9'undan vazgeçildiği 2020 yılı ceza miktarında uzlaşma oranının en yüksek olduğu, uzlaşma konusu yapılan cezanın %80,1'inden vazgeçildiği 2017 yılı ise ceza miktarında uzlaşma oranının en düşük olduğu yıldır. Ancak 2017 yılında bile ödenmesi gereken vergi cezası yalnızca %19,9 oranındadır.

2017-2021 yıllarına ait Türkiye genelindeki tarhiyat öncesi uzlaşma sonuçlarında vazgeçilen vergi oranlarına baktığımızda, verginin büyük bir kısmının uzlaşma sonucunda kesinleştiğini ancak ceza oranlarına baktığımızda vergi cezalarının büyük bir kısmından vazgeçildiğini söyleyebiliriz.

Tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçları genel olarak karşılaştırıldığında; tarhiyat sonrası uzlaşmada vazgeçilen hem verginin hem de cezanın oransal olarak tarhiyat öncesi uzlaşma oranlarından yüksek olduğu görülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Uzlaşma Müessesesi

Amerika Birleşik Devletleri'nde vergi uyuşmazlıkları idari ve yargı aşamasında olmak üzere iki farklı şekilde çözümlenmektedir. İdari aşamada öngörülen çözüm yolu uzlaşma müessesesi olup, uyuşmazlığın bu yolla sonuçlanamaması halinde *çözümü yargı aşamasında* aranmaktadır. Dolayısıyla yargı organlarına başvurabilmek için ilk olarak idari aşamada uzlaşma ile uyuşmazlığın çözümlenmeye çalışılması ve sonuç alınamaması olması gereklidir.

Uzlaşma müessesesi, Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS-Internal Revenue Service) tarafından mükellefin kesinleşmiş olan vergi ve ceza miktarını ödeyememesi halinde ödeme yapabileceği en yüksek tutar üzerinden, yeni miktarın tespit edilmesi şeklinde ifade edilmektedir (IRS, 2022a: 1). ABD'de Uzlaşma Teklifi Programı (Offer in Compromise) adındaki düzenleme devlet ile mükellef arasında gerçekleştirilen bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Uzlaşma Teklifi Programının amacı tahsil edilebilecek en yüksek tutarı en kısa süre içerisinde ve devlete en az maliyetle tahsil edebilmektir. ABD'de hızlı bir şekilde tahsil edilen daha az vergi, geç tahsil edilecek fazla vergiden daha kabul edilir görülmektedir.

ABD'de uzlaşma talebinde bulunan mükellefin, uzlaşmaya başvuru ücreti olan 205\$ (2022 yılı için geçerli olan tutar) ve nakit ödeme ya da taksit seçeneği bulunan uyuşmazlık konusu ödemenin türüne göre belirli bir miktarı başvuru sırasında yatırma zorunluluğu bulunmaktadır.

Mükelleflerin uzlaşma başvurusunda bulunabilmeleri sıkı şartlara bağlanmıştır. Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS) üç gerekçeyle uzlaşma başvurusunu kabul edebilir (IRS, 2022b):

- Mükellefiyette şüphe olması; bu durum mükellefin ödemekle yükümlü olduğu borcun doğru tespit edilip edilmediği veya doğru mükellefin vergilendirilip vergilendirilmediği konusunda şüphelerin olması durumunda ortaya çıkmaktadır.
- Tahsilatta şüphe olması; bu durum vergi borcuna ilişkin bir şüphenin bulunmaması ancak mükellefin borcun tamamını ödemeye yetecek ödeme gücünün olmaması halinde ortaya çıkmaktadır.
- Mükellefin borcun tamamını ödemesi halinde ekonomik yönden zor duruma düşme ihtimalinin olması; bu durum mükellefin borcun tamamını ödeyebileceğine dair bir şüphenin bulunmaması ancak borcun tamamının ödendiği takdirde, mükellefin ekonomik yönden zor bir duruma düşecek olması durumunda ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca mükellefin borcunu ödemesine engel oluşturan veya mali durumunu olumsuz yönde etkileyen durumlar, ABD uzlaşma sisteminde özel durumlar olarak kabul edilmektedir. Bu durumların bulunması halinde Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS) tarafından uzlaşma başvurusunun kabul edilebilme olasılığı artmaktadır (Özkan Kerimoğlu, 2016, s. 89):

- Mükellefin uzun süreli tedaviye ihtiyaç duyulan ölümcül bir hastalığının olması sebebiyle vergi borcunun tamamını ödemediği zorlanması,

- Herhangi bir engeli bulunan mükellefin, vergi borcunun tümünü ödemediği takdirde masraflarını karşılayabilmek için başka bir gelir elde etmemesi,
- Emekli maaşının dışında bir geliri olmayan mükellefin, vergi borcunun tamamını ödemesi durumunda hayatını devam ettirebilecek başka bir gelirin olmaması.

Yapılan her uzlaşma teklifi Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS) tarafından kabul edilmemektedir. Aşağıdaki durumların bulunması halinde IRS uzlaşma başvurularını reddetmektedir (Taşçı, 2010, s. 135):

- Mükellefin vergi borcunu ödeyebilecek tutarda malvarlığına sahip olduğunun saptanması,
- Mükellefin gelir durumuna göre ödeyebileceğinden daha düşük bir miktarda uzlaşma teklifinde bulunması,
- Mükellefin IRS çalışanlarının kendisinden istediği bilgileri sunmaması,
- Devletin kabul etmemesi gerektiği ya da ilgi alanının dışında tutması gerektiği kamu yararına olmadığına inanılan uzlaşma başvuruları reddedilir.

Ayrıca Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS), mükellefin vergi borcunun tümünü ilave süre tanınması (Additional Time to Pay) ya da taksit anlaşması (Installment Agreement) gerçekleştirilmesi yoluyla ödeyebilecek potansiyele sahip olması durumunda da uzlaşma başvurusunu reddetmektedir (IRS, 2022c).

ABD’de uzlaşma sağlandığı takdirde vergi ve ceza kesinleşerek mükellefin uzlaşılan vergi ve cezasını dava konusu yapma hakkı ortadan kalkar. Uzlaşılan tutarın peşin ya da taksitle, bir bölümünün peşin geri kalanının taksitle veya tümünün taksitle ödenebilmesi imkânı tanınmaktadır ancak taksit süresi 60 ayı aşmamalıdır.

Amerikan İç Gelir İdaresi (IRS) tarafından uzlaşma teklifinin reddedilmesi halinde ise mükellef reddedilme nedeninin ve isterse itiraz talebinde bulunabileceğine dair açıklamaların yer aldığı bir e-posta aracılığıyla bilgilendirilir. Mükellef red kararının kendisine bildirildiği tarihten itibaren isterse bir ay içerisinde Temyiz Ofisine itiraz başvurusunda bulunabilir.

ABD’de her türlü vergi ve vergi cezası ile faizler uzlaşmanın konusunu oluşturmakta, yalnızca kasıtlı şekilde gerçekleştirilen vergi kaçakçılığı ile uyuşturucu ve kaçakçılıkla alakalı vergisel suçlar uzlaşmanın kapsamı dışında bırakılmıştır (Özyer, 2008, s. 93).

2017-2021 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’ne ait uzlaşma sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Amerika Birleşik Devletleri Uzlaşma Sonuçları (2017-2021)

Yıl	Alınan Uzlaşma Teklifi Sayısı	Kabul Edilen Uzlaşma Teklifi Sayısı	Uzlaşma Oranı (%)	Uzlaşma Sağlanan Tutar (Milyon \$)
2017	62.000	25.000	40,3	255,862
2018	59.000	24.000	40,6	261,286
2019	54.225	17.890	32,9	289,422
2020	44.809	14.288	31,8	158,013

2021	49.285	15.154	30,7	220,936
------	--------	--------	------	---------

Kaynak: IRS Data Book 2017-2018-2019-2020-2021 verilerine dayanılarak düzenlenmiştir.

ABD uzlaşma sonuçları incelendiğinde, alınan ve kabul edilen uzlaşma teklifi sayısının 2017-2020 yılları arasında düşüş eğilimi içinde olduğu ancak 2021 yılında bir önceki yıllara karşılaştırıldığında bir artış yaşadığı görülmektedir. 2017 yılından bu yana uzlaşma oranının %40,3 seviyesinden %30,7 seviyesine düşerek azalış gösterdiği görülmektedir. ABD’de 2017-2021 yılları arasında uzlaşma oranlarının %50’nin altında kaldığı görülmektedir. Bu durum, mükelleflerin IRS’in belirli kriterler çerçevesinde hesapladığı teklif miktarını ödeyemedikleri ya da IRS açısından uzlaşmadan yararlanmaya uygun olmamalarıyla açıklanabilir.

Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye’nin Karşılaştırılması

Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı organlarına başvurulmadan önce ilk olarak idare ile uzlaşma yollarının aranmış olması şartı bulunmaktadır. Türkiye’de ise yargı organlarına başvurmadan önce idari aşamada çözüm yollarının aranmış olması şartı bulunmamaktadır.

ABD’de bir uzlaşma teklifi, mükellefin ödeyebileceği en fazla tutar üzerinden hesap edilerek değerlendirmeye alınır. Türkiye’de ise mükelleflerin ödeyebilecekleri en fazla tutar değerlendirmeye alınmamaktadır. Çoğunlukla uzlaşma, mükelleflerin ödeyebilecekleri tutarın daha altında bir miktarda sağlanmaktadır.

ABD’de uzlaşma talebinde bulunacak mükellefin, başvurusunu gerçekleştirirken başvuru ücretini ve uyuşmazlık konusu ödemenin türüne göre belli bir miktarı ödemesi gereklidir. Türkiye’de ise mükellefin uzlaşma talebinde bulunabilmesi için herhangi bir ücret ödemesi gerekliliği yoktur.

ABD’de her mükellefin uzlaşma teklifi kendi durum ve koşullarına göre bağımsız bir şekilde değerlendirilmektedir. Türkiye’de ise mükellefler bir uzlaşma teklifinde bulunmayarak uzlaşılan tutar, idare ile mükellefin yüz yüze gerçekleştirdiği görüşme esnasında belirlenmektedir. Uzlaşma miktarını belirleyen esas faktör mükelleflerin şahsi durumlarından çok pazarlık etme becerileridir (Bozdoğan, 2018, s. 216).

ABD’de uzlaşma talebinde bulunan mükellefin, ilave süre tanınması ya da taksit anlaşması yapılması yoluyla vergi borcunun tamamını ödeyebilecek potansiyele sahip olması durumunda vergi idaresi, uzlaşma talebini reddederek vergi borcunun tümünü tahsil etme yoluna gider. Türkiye’de ise uzlaşma müessesesine başvuran mükelleflerin vergi borcunun tümünü ödeyebilme kapasiteleri değerlendirilmeye alınmamaktadır.

ABD’de peşin ödeme veya taksit seçeneği bulunan mükellef, seçmiş olduğu ödeme türüne bağlı olarak başvuru ücretiyle birlikte belirli bir miktarı da başvuru sırasında yatırmalıdır. Türkiye’de ise üzerinde uzlaşılan miktarın ödemesi peşin yapılmakta, mükellefin ödeme türünü seçme hakkı bulunmamaktadır.

ABD’de uzlaşma sağlandığı takdirde mükellefin uzlaşılan tutarı belirtilen süre içinde ödememesi halinde uzlaşma geçersiz sayılır ve mükellef tekrar uzlaşmaya başvurmadan önceki vergi borcunun tümünden sorumlu tutulur. Türkiye’de ise uzlaşma sağlandığı

takdirde mükellefin vergi borcunu belirli bir süre içinde ödememesi halinde uzlaşma geçersiz sayılmaz (Bozdoğan, 2018, s. 218).

ABD’de uzlaşma teklifinin reddedilmesi halinde, mükellefin itiraz başvurusunda bulunarak teklifinin tekrar değerlendirilmesini talep etme hakkı varken, Türkiye’de uzlaşmanın sonucu kesin niteliktedir. Diğer taraftan iki ülke açısından da mükellefin üzerinde uzlaşılan vergi ve cezalar hakkında dava açma hakkı ortadan kalkarken yalnızca uzlaşma sağlanmadığı takdirde dava açılabilir.

ABD’de kasıtlı şekilde gerçekleştirilen vergi kaçakçılığı ile uyuşturucu ve kaçakçılıkla alakalı vergisel suçlar hariç her türlü vergi ve cezası ile faizler uzlaşmanın konusunu oluşturmaktadır. Durum Türkiye’de de benzerdir, çünkü kaçakçılık uzlaşma kapsamı dışındadır. Türkiye’de ayrıca gecikme faizleri uzlaşmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

ABD uzlaşma verileri, Türkiye uzlaşma verileriyle karşılaştırıldığında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. ABD’de 2017-2021 yılları arasında uzlaşma oranlarına bakıldığında uzlaşmaya konu olan vergi ve cezaların ortalama %35’i üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Türkiye’de ise bu sayı %90’lara kadar çıkabilmektedir. Sonuç olarak ABD’de Türkiye’den farklı olarak öncelikle yasaların uygulanması sağlanmakta, vergi ve cezanın alınması yoluna gidilmektedir. Uzlaşma ancak kanunda belirtilen özel durumların varlığı halinde mümkün olabilmektedir.

Almanya’da Uzlaşma Müessesesi

Almanya’da uzlaşma müessesesi, 1977 yılına dek yasal dayanağı bulunan ancak kapsamı sınırlandırılan bir müessese olarak uygulanmıştır. 1977 yılında ise anayasaya aykırı bulunarak, uygun bir çözüm yolu olmadığı ve vergilemenin kanunilik ilkesine aykırılık oluşturduğu gerekçelerine dayanılarak kaldırılmıştır. Ayrıca Almanya’daki uzlaşma müessesesi, ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesine kaynaklık oluşturmuştur (Tüleykan, 2019, s. 751). Almanya’da uzlaşma müessesesi, kanunlarda düzenlenen bir uygulama değildir. Ancak Federal Mali Mahkeme kararlarına göre vergi idaresi ile mükellef arasında gerçekleşen anlaşmalar tarafları bağlayıcıdır ve buna bağlı olarak uzlaşma, Almanya’da yasal dayanağı bulunmayan ancak fiili olarak uygulamada olan bir müessese haline gelmiştir (İnaltong, 2012, s. 32).

Almanya’da yargısal çözüm yollarına başvurmadan önce uyuşmazlığın idari aşamada çözüm yollarının aranmış olması şarttır. Yargı yoluna başvurulması halinde, uyuşmazlığın ilk olarak idari aşamada çözüm yollarına başvurarak çözümlenmeye çalışıldığının ancak başvuruların reddedildiğine dair belgelerin gösterilmesi gereklidir (Kızılot ve Kızılot, 2007, s. 77). Almanya’da ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının % 90’ı idari aşamada çözümlenmektedir (Sezer, 2015, s. 28).

Almanya’da mükellefle yapılan görüşmelerde, vergi miktarı üzerinde bir indirimle gidilmeyerek vergiyi doğuran olayın gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde durulmaktadır. Vergi idaresi, vergiye ilişkin bir pazarlığa girmeyerek olayın teknik içeriği ile ilgilenmektedir (Taşçı, 2010, s. 126). Mükellefler vergi incelemesinin sonunda ön görüşmeye davet edilmekte, anlaşmaya varılamaması halinde ikinci bir görüşme yani son konuşma yapılmaktadır (İnaltong, 2012, s. 32). Bu son konuşmada idare ile mükellef arasında anlaşmaya varılması halinde uzlaşma sağlanmış sayılır. Eğer son konuşmada

anlaşmaya varılamazsa, mükellefin itirazda bulunma hakkı bulunmaktadır. Uzlaşma aşamasından sonraki idari çözüm yolu itiraz olup, mükellefin itiraz yoluna da başvurmasına rağmen uyuşmazlığın devam etmesi halinde mükellef söz konusu uyuşmazlık hakkında yargı yoluna başvurabilir (Kızılot ve Kızılot, 2008, s. 81).

Almanya ile Türkiye'nin Karşılaştırılması

Almanya'da uzlaşmanın esası, vergilendirmenin basitleştirilmesine ve vergiye ilişkin sonuçların aslında bir farklılık yaratmamasına dayanmaktadır. Bu konuda vergi dairesine düşen görev vergi konusunda pazarlık etmeyerek, vergiyi doğuran olayın meydana gelip gelmediğini ortaya koymak ve mükellefi buna razı ederek bir anlaşma sağlamaktır. Türkiye'de uzlaşma vergi ve cezanın tahakkuk edecek miktarları üzerinden gerçekleştirilirken, Almanya ülkemizden farklı olarak uzlaşmanın miktarıyla değil, vergiyi doğuran olayla ilgilenmektedir (Taşçı, 2010, s. 126).

Almanya'da bir vergi uyuşmazlığı söz konusu olduğunda uyuşmazlığın yargı organlarına intikal ettirilmesinden önce idari aşamada çözüm yollarına başvurulmuş ve sonuç alınamamış olması şartı bulunmaktadır. Türkiye'de ise uyuşmazlığın ilk olarak idari aşamada çözüm yollarının aranmasına ilişkin bir koşul bulunmamaktadır.

Almanya'da yer alan uzlaşma uygulamasında vergilemede kasıt unsurunun olup olmadığına bakılmaktadır. Almanya'da mükellefin vergi kanunlarına kasıtlı bir şekilde uymaması uzlaşmanın sağlanmasına engel oluştururken, Türkiye'de kasıt unsuru uzlaşmayı etkilememektedir.

Almanya'da uzlaşmanın kapsamına bütün maddi sorunlar girmekte, bu konuda bir sınırlama bulunmamaktadır. Almanya'da faizler uzlaşma kapsamına girerken, Türkiye'de faizler uzlaşmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca Almanya'da uyuşmazlığın idari aşamada çözümlenememesi durumunda Türkiye'de olduğu şekilde mükellefin yargı organlarına başvurarak dava açma hakkı bulunmaktadır.

İngiltere'de Uzlaşma Müessesesi

İngiltere'de ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde idari ve yargı aşamasında olmak üzere iki çözüm yolu vardır ve yargı organlarına başvurulmadan önce idari aşamada çözüm yollarına başvurulmuş olması koşulu bulunmaktadır. İngiltere'de vergi uyuşmazlıklarının ortaya çıkmaması için gereken önlemleri almak ancak buna rağmen bir uyuşmazlık söz konusu olmuşsa uyuşmazlığın idari aşamada uzlaşma aracılığıyla çözümlenmesi esas alınmaktadır (Akdoğan, 1984, s. 39).

İngiltere'de vergi uyuşmazlığının çözümünden daha çok vergi uyuşmazlığının ortaya çıkmamasına önem verilmektedir. İngiltere'de uygulanan uzlaşma müessesesi, vergi idaresi ile mükellef arasında doğabilecek uyuşmazlıkların daha en başından önüne geçmek yoluyla ortaya çıkmasını engellemeye yönelik bir sistemdir. İngiltere'de sorunu kaynağında çözümlenmeye çalışarak uyuşmazlığın ortaya çıkması büyük oranda önlediği için çok az sayıda uyuşmazlık yargıya intikal etmektedir.

İngiltere'de ortaya çıkan vergi uyuşmazlıkları ilk olarak idari aşamada çözümlenmeye çalışılır. Uyuşmazlık vergi idaresi ile çözümlenemezse konu bölgenin genel komiserine götürülür. Eğer burada da sonuç alınamazsa, uyuşmazlık idarenin temsilcilerinden ve o

kesimin önde gelen iş adamlarının da bulunduğu saygın kişilerin oluşturduğu özel bir komisyon olan İç Gelir Komiserliği'ne (Commissioner of Inland Revenue) taşınır. Görüşme esnasında komisyon vergi ve ceza miktarını uygun bulunduğu ölçüde indirebilmektedir. Aynı zamanda Londra'da vergisel olayları yalnızca hukuki boyutta inceleyen İç Gelirler Özel Komisyonu (Special Commission of Inland Revenue) adında bir komisyon bulunmaktadır (Kotay, 2008, s. 108). Eğer mükellefler vergi ve ceza hakkında bu iki komisyonunda da anlaşmaya varamazlarsa "High Court" olarak isimlendirilen yüksek mahkemeye başvururlar. Son aşama temyiz mahkemesi "Court of Appeal"dır. Uyuşmazlık çok özel hallerin bulunması halinde ise "House of Lords" olarak adlandırılan Lordlar Kamarası Mahkemesi'ne sevk edilir. İngiltere'de ortaya çıkan vergi uyuşmazlıkları idari yargı organlarınca değil, adli yargı organlarınca sonuçlandırılır (Çelikel, 2000, s. 13).

İngiltere ile Türkiye'nin Karşılaştırılması

İngiltere'nin iyi düzenlenmiş bir vergi sistemine sahip olması ve vergilendirme işleminin de uzun bir geçmişe dayanması sebebiyle ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının sayısı azdır. Buna karşılık Türkiye'de vergi sisteminin tam yerleşmemesi, vergi kanunlarının sıklıkla değişmesi ve toplumda vergi bilincinin yeteri kadar oturmamış olması gibi sebeplerle vergi uyuşmazlıkları büyük ölçüde yaşanmaktadır (Taşçı, 2010, s. 130).

İngiltere'de vergi uyuşmazlıklarında yargı yoluna başvurabilmek için ilk olarak idari aşamada çözüm yollarına başvurulmuş ve sonuç alınamamış olması şartı bulunmaktadır. Türkiye'de ise mükellefler bir vergi uyuşmazlığı söz konusu olduğunda isterlerse doğrudan yargı yoluna başvurabilirler. Öncesinde idari aşamada çözüm yollarının aranmış olması şartı bulunmamaktadır.

İngiltere'de mükellefin kasıtlı bir şekilde vergi kaybına yol açtığına ortaya çıkması ya da hileli davranış biçimlerinde bulunması, vergi dairesinin bakış açısını olumsuz etkileyerek doğrudan verginin tamamının alınmasına yol açmaktadır. Ancak Türkiye'de kasit unsuru uzlaşmayı olumsuz etkilememektedir (Taşçı, 2010, s. 131).

İngiltere'de uzlaşma kapsamında bulunan faizler, Türkiye'de uzlaşmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca iki ülke açısından da uzlaşmanın sağlanması durumunda, mükellefin üzerinde uzlaşma sağlanan vergi ve cezaya ilişkin dava açma hakkı ortadan kalkmakta ve uzlaşılan vergi borcunun ödenmesi gereklidir. Uzlaşmanın sağlanamaması halinde mükelleflerin dava açma hakkı bulunmaktadır.

İngiltere'de vergi uyuşmazlıkları adli yargı organlarınca karara bağlanırken, Türkiye'de idari yargı organlarınca karara bağlanmaktadır. İngiltere, vergi cezasını geri planda bırakan bir düşünceye sahiptir ve vergi alacağının idari bir işlemde öte adli bir işlem olduğu görüşündedir. Bu durum, İngiltere'de vergilemede kanunilik ilkesine gösterilen bağlılıktan kolay kolay vazgeçilmediğini göstermektedir (Nişancı, 2019, s. 69).

Fransa'da Uzlaşma Müessesesi

Fransa'da vergi uyuşmazlıklarının çözülmesi için idari ve yargı aşaması olmak üzere iki farklı yol bulunmaktadır. Yargı yoluna başvurulmadan önce idari çözüm yollarına başvurulmuş ve sonuç alınamamış olması koşulu bulunmaktadır. Uyuşmazlığın idari aşamada çözümlenememesi halinde yargı yoluna başvurulabilir.

Fransa'da tarhiyat yapılmadan önce mükellefin talebi üzerine inceleme elemanı ile mükellef arasında gerçekleştirilen "ön uzlaşma" adındaki anlaşma, uzlaşma müessesesine benzer diğer bir uygulamadır (Kızılot ve Kızılot, 2008, s 77).

Fransa'da vergi aslı uzlaşmaya konu edilemez, yalnızca vergi cezaları üzerinde uzlaşma yapılabilmektedir. Uzlaşılacak vergi cezasının türü ve miktarı açısından herhangi bir sınırlama bulunmamakta, vergi idaresi her vergiye ilişkin cezada türü ve miktarını dikkate almayarak uzlaşma yapabilme yetkisine sahiptir.

Fransa'da uzlaşma büyük oranda vergi cezalarında yapılmaktadır. Ancak uzlaşmaya gidilemeyecek bazı haller de bulunmaktadır. Bu durumlarda uzlaşma yolu kapalıdır (Güneş, 2019, s. 95):

- Suçlunun kendisine teklif edilen uzlaşma tutarını kabul etmemesi,
- Ciddi bir kaçakçılık suçunun bulunması,
- Söz konusu kuruluşun kaçakçı olması,
- Orijinal bir suçun varlığı ve bu hususta içtihat oluşturulmaya çalışılması durumlarıdır.

Fransız vergi hukukunda uzlaşmaya benzer nitelikte iki uygulamada terkin ve vergi indirimi müesseseleridir. Fransa'da vergi aslında uzlaşmanın yapılabilmesi yalnızca dolaysız vergi olması koşuluyla terkin ve vergi indirimi müesseselerinin çalıştırılması ile mümkündür. Bunun için mükellefin ödeme gücünün olmaması şartı bulunmaktadır. Bu yöntemin kullanılmasında tarafsızlık ve eşitliği sağlamak için Mali Anlaşmazlıklar Komisyonu (Comité du Contentieux Fiscal) kurulmuştur. Danıştay (Conseil d'Etat), Sayıştay (Cour des Comptes) ve Yargıtay'ın (Cour de Cassation) uygun görüş belirtmesi üzerine Mali Anlaşmazlıklar Komisyonu terkin veya vergi indirimini gerçekleştirebilmektedir (Karatay, 2013, s. 61).

Fransa'da uzlaşma teklifi, vergi idaresi tarafından mükellefe yapılmaktadır. İdare talepte bulunulan uzlaşmaya ilişkin teklifini belirler ve bir mektup yoluyla mükellefe ulaştırır. Mükellefin vergi idaresinin yaptığı uzlaşma teklifine bir ay içerisinde yanıt vermemesi durumunda mükellefe bir hatırlatma yazısı gönderilir ve uzlaşma teklifini içeren mektuba yanıt vermesi için ek süre tanınır. Mükellefin ek süre tanınmasına rağmen bu süre içerisinde de idarenin mektubunu yanıtlamaması durumunda, vergi idaresi tarafından uzlaşmanın reddedilmesine karar verilir ve mükellefin uzlaşmaya başvurmadan önceki normal süreç işlemeye başlar (Bozdoğan, 2018, s. 204). Mükellef idarenin uzlaşma teklifini kabul etmesi halinde, uzlaşma teklifinin üzerine uzlaşma miktarını kabul ettiğine ilişkin bir yazı yazarak imzalar ve böylelikle uzlaşma sağlanmış sayılır. Uzlaşma idare ile mükellef arasında karşılıklı görüşmelerine gerek kalmadan yalnızca mukavele belgesi üzerinden gerçekleşir (Kızılot ve Kızılot, 2008, s. 77).

Fransa'da dolaylı vergi uyuşmazlıklarının %94'ünün uzlaşma ile çözümlenerek ortadan kaldırıldığı görülmektedir (Kotay, 2008, s. 103). Dolaysız vergilere ilişkin uyuşmazlıklarda uygulanan terkin ve vergi indirimi müesseseleri anlam ve hedef bakımından uzlaşmadan farklı oldukları halde sonuçları uzlaşma ile birleştirildiğinde, Fransa'da yalnızca %3 oranında uyuşmazlık yargıya intikal etmektedir (Aksoy, 1999, s. 113; Tunç, 2013, s. 102).

Fransa ile Türkiye'nin Karşılaştırılması

Fransa'da yargı organlarına başvurabilmek için ilk olarak idari aşamada çözüm yollarına başvurulmuş ve sonuç alınamamış olması şartı bulunmaktadır. Türkiye'de ise uyuşmazlığın ilk olarak idari aşamada çözüm yollarının aranmasına ilişkin bir şart bulunmamaktadır.

İki ülke arasında uzlaşmanın türü açısından bir fark yoktur. Fransa'da mükellefin istemesi halinde tarhiyat yapılmadan önce gerçekleştirilen "ön uzlaşma" adındaki düzenleme, Türkiye'deki tarhiyat öncesi uzlaşma müessesesine benzer bir uygulamadır.

Fransa'da uzlaşma yalnızca vergi cezaları üzerinde sağlanmakta, vergi aslında uzlaşma yapılamamaktadır. Fransa'da vergi aslının yalnızca dolaysız vergi olduğu hallerde mükellefin ödeme gücü bulunmaması koşuluna bağlı olarak üst düzey yargı organlarının uygun görüş belirtmesi üzerine Mali Anlaşmazlıklar Komisyonu'nun vereceği karara bağlı olarak uzlaşma yapılabilmektedir. Türkiye'de ise Fransa'nın aksine vergi aslında uzlaşma sağlanabilmekte ve hiçbir sınırlama bulunmamaktadır.

Fransa'da vergi idaresi, talep edilen uzlaşmaya ilişkin teklifini belirleyerek mükellefe bir mektup aracılığıyla iletmektedir. Uzlaşma idare ile mükellefin yüz yüze görüşmelerine gerek kalmadan yalnızca teklifin kabulü veya reddi mektup üzerinden gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise uzlaşma görüşmeleri vergi dairesi ile mükellefin yüz yüze görüşmeleri yoluyla yapılmaktadır.

Fransa'da mükellefin vergi borcunu verilen süre içinde ödememesi halinde uzlaşma geçerliliğini yitirir ve vergi idaresi uzlaşmadan önceki tutarı talep edebilir. Türkiye'de ise uzlaşma sağlandığı takdirde mükellefin vergi borcunu verilen süre içinde ödememesi uzlaşmanın geçerliliğini etkilememektedir (Bozdoğan, 2018, s. 226).

Türkiye'de uzlaşmanın kapsamı dışında bırakılan gecikme faizleri, Fransa'da uzlaşmanın kapsamına girmektedir. Ayrıca iki ülke açısından uzlaşmanın sağlanamaması durumunda mükelleflerin söz konusu uyuşmazlık hakkında yargı yoluna başvurarak dava açma hakkı bulunmaktadır.

Avustralya'da Uzlaşma Müessesesi

Avustralya'da uygulanan uzlaşma müessesesi, sınırlı bir şekilde ve büyük bir bölümünü küçük işletmelerin meydana getirdiği bir sınıf tarafından kullanılan bir uygulamadır (Bozdoğan, 2018, s. 211-212). Avustralya Vergi İdaresi yasaya göre vergi borçlarını esas tutarında tahsil etmelidir.

Avustralya'da uzlaşma müessesesi, mükellefin borcunun tümünü ödemesinin mümkün olmadığı bazı hallerde başvurabileceği bir yöntemdir. Uzlaşmaya varılabilmesi için yapılan anlaşmanın, Avustralya Vergi İdaresi'ne (ATO-Australian Taxation Office) yarar sağlaması ve mükelleflerin epeyce ağır koşulları yerine getirmeleri gereklidir. Buna göre uzlaşma müessesesi Avustralya Vergi İdaresi'ne; tahsil masraflarından tasarruf etmek, tahsil edilemeyen bir vergi borcunun belli bir miktarını tahsil edebilmek ve vergi borcunu daha erken bir tarihte tahsil edebilmek gibi yararlar sağlamaktadır (ATO, 2013, s. 58).

Avustralya'da mükellef ancak uzlaşmanın sağlanamaması durumunda, yargı yoluna başvurma hakkına sahiptir. Uzlaşmanın sağlanması durumunda, üzerinde uzlaşılan vergi ve cezalara ilişkin yargı yoluna başvurma hakkını kaybetmektedir.

Avustralya ile Türkiye'nin Karşılaştırılması

Avustralya'da vergi uyumsuzluklarının çözümünde uzlaşma müessesesi, Türkiye'nin tam tersine çok kısıtlı olarak uygulanmakta ve ağır koşullara sahip olması nedeniyle fazla tercih edilmemektedir. Avustralya'da vergiye gönüllü uyumun önemsenmesi, ödenmesi gereken vergi borçlarından ödün verilmemesi ve devlet çıkarlarının mükellef çıkarlarından daha ön planda tutulması Türkiye'den ayrılan önemli farklılıklardır (Bozdoğan, 2018, s. 231).

Avustralya'da devlet için mükellefin ticarete ilişkin faaliyetlerinin devam ettirilmesi değil, vergi borcunun tahsil edilemediği mükelleften vergi borcunun hangi yollarla en yüksek kazanç ile elde edilebileceği önemlidir. Türkiye'de ise uzlaşma müessesesinin amaçlarından birisi de mükellefin ticarete ilişkin faaliyetlerinin devamını desteklemek ve mükellefin yeni bir başlangıç yapmasına yardımcı olmaktır (Bozdoğan, 2018, s. 233).

Avustralya'da uzlaşmaya varılması durumunda, mükellefin uzlaşılan miktarı belirtilen tarihlerde ödememesi durumunda, uzlaşma geçersiz sayılacak ve vergi idaresi mükellefi uzlaşma sağlanmadan önceki vergi borcunun tümünden sorumlu tutma hakkına sahip olacaktır. Türkiye'de ise vergi yükümlüsünün sözleşme koşullarını yerine getirmemesi ya da uzlaşılan miktarı belirtilen tarihlerde ödememesi durumunda uzlaşma geçersiz sayılmaz.

İki ülke uzlaşmanın kapsamına giren vergi ve cezalar hakkında karşılaştırıldığında, Avustralya'da uzlaşmanın kapsamına giren genel faiz giderleri, Türkiye'de uzlaşmanın kapsamında değildir. Ayrıca her iki ülke açısından da vergi idaresi ile mükellef arasında uzlaşmaya varılamaması durumunda, mükellefin yargı yoluna giderek dava açma hakkı bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde 2017-2021 yılları arasındaki uzlaşma oranlarına baktığımızda, vergi aslında indirim yapmaktan kaçınıldığı ancak vergi cezalarının büyük bir kısmında indirime gidildiği görülmektedir. Vergi dairesi tarafından ceza tutarında büyük oranda indirime gidilmesi devletin bütçesini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte uzlaşma sonucunda, vergi cezalarının neredeyse tümüne yakınından vazgeçilmesi, vergi cezalarının caydırıcılık unsurunu zayıflatmaktadır.

OECD ülkelerinde de uygulamaları bulunan uzlaşma müessesesi; Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Fransa ve Avustralya olmak üzere seçili beş ülke kapsamında incelenmiştir. Bu ülkelerde uzlaşmanın sınırlamalara ve şartlara bağlı olduğu, devletin vergi alacağından kolay kolay vazgeçmediği ve dolayısıyla vergi sisteminin etkin bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan vergi uyumsuzluklarının çözümlenmesinde, mükellefin yargı yoluna başvurmadan önce ilk olarak idari aşamada çözüm yollarına başvurmuş ve sonuç alamamış olması şartı bulunmaktadır. Ülkemizde

de yargı organlarına başvurulmadan önce idari aşamada çözüm yollarına başvurulması şartının getirilmesi, uzlaşma müessesesinin daha yaygın ve etkin uygulanabilmesini sağlayacak ve uyuşmazlıklar, doğrudan yargıya taşınmayacağından dolayı yargı organlarının üzerindeki iş yükü azalacaktır.

ABD, Fransa ve Avustralya'da uzlaşılan tutarın mükellef tarafından belirtilen tarihlerde ödenmemesi halinde, uzlaşma geçersiz sayılmaktadır ve mükellef, uzlaşma sağlanmadan önceki vergi borcunun tümünden sorumlu hale gelmektedir. Ülkemizde de uzlaşılan tutarın belirtilen süresi içinde ödenmemesi durumunda, uzlaşmanın geçersiz sayılacağına ve mükellefin vergi borcunun tamamından sorumlu tutulacağına dair bir düzenlemenin yapılması, mükelleflerin bu konuda daha özenli davranmalarını sağlayacaktır.

Almanya ve İngiltere'de mükelleflerin kasıtlı olarak vergi kanunlarına aykırı davranmaları veya hileli davranışlar sergilemesi uzlaşmaya engel olmaktadır. Ülkemizde de uzlaşma sağlanırken kasıt ve hile unsurunun göz önünde bulundurulması mükelleflerin bu konuda daha dikkatli davranmalarını sağlayacaktır.

ABD'de uzlaşmanın sağlanması konusunda mükellefin ödeme gücü ve mali durumu göz önünde bulundurulmaktadır. Ülkemizde de mükellefin ödeme gücü ve mali durumu göz önünde bulundurulurken uzlaşmanın sağlanması, mükelleflerin ödeyebilecekleri asıl tutarın çok daha altında bir tutar ödemelerini önleyecek ve vergi borcu alınabilecek en yüksek tutar üzerinden tahsil edilecektir.

Fransa'da vergi aslında uzlaşmanın yapılabilmesi yalnızca dolaysız vergi olması halinde, mükellefin ödeme gücünün bulunmaması koşuluna bağlı olarak üst düzey yargı organlarının uygun görüş belirtmesi üzerine gerçekleşebilmektedir. Ülkemizde de Fransa'daki gibi sadece vergi cezalarının üzerinde uzlaşmanın yapılması ve vergi aslı üzerinde yalnızca ödeme gücünün olmamasına bağlı olarak uzlaşmanın yapılabilmesine ilişkin düzenlemenin getirilmesi, vergi dairesi ve uzlaşma müessesesine duyulan güveni artıracaktır.

Bu çalışma daha önce yapılmış çalışmalar ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesi, vergi uyuşmazlıklarını kısa bir süre içerisinde çözümlenmesi, vergi tahsilinin süresini kısaltarak hazineye geçişini sağlaması ve yargı organları üzerindeki iş yükünü hafifletmesi açısından uygulanmaya devam ettirilmesi ancak daha etkin yürütülebilmesi için çalışılması gereken bir müessesedir. İncelenen ülkelerde yargıya intikal eden vergi uyuşmazlıklarının sayısının az olması, uzlaşmanın bu ülkelerdeki faydasını açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmada incelenen OECD ülkelerinde uygulanan uzlaşma müesseselerinin örnek alınması, ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu konu üzerinde verimli çalışma sağlayabilmek için ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesini uzlaşma verileri ışığında değerlendirmek ve ülkemizde uygulanan uzlaşma müessesesinin gelişimine yararlı olacağı düşünülen ülke örnekleri doğrultusunda karşılaştırmalı analizini yapmak önemlidir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: AT (%50), AT (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: AT (%50), AT (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: AT (%50), AT (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: AT (%50), AT (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: AT (%50), AT (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Akdoğan, A. (1984). İngiltere’de vergi yönetimi ve ülkemiz açısından bazı değerlendirmeler. *Yeni İş Dünyası Dergisi*, 59.
- Aksoy, Ş. (1999). *Vergi yargısı ve Türk vergi yargı sistemi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Australian Government the Treasury, Australian Taxation Office. (2013). Management of debt relief arrangements. Erişim adresi: <https://www.anao.gov.au/sites/default/files/201213%20Audit%20Report%20No%2052.pdf>
- Bozdoğan, K. (2018). *Uzlaşma özelinde vergi uyumsuzluklarının idari çözüm yollarının Türkiye ve bazı seçilmiş ülkeler açısından karşılaştırmalı değerlendirilmesi* (Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli). Erişim adresi: <http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/27562>
- Cibo, H. (2019). *Vergisel uyumsuzlukların uzlaşma yoluyla çözümünün vergiye gönüllü uyuma etkisi* (Doktora tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/254636>
- Çakır, M. (2014). Uzlaşma müessesesinin yabancı ülke uygulamalarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik öneriler. *Vergi Raporu Dergisi*, 177, 108-115.
- Çelikel, L. (2000). *Türk vergi hukuku’nda uzlaşma müessesesi ve etkinliği*. (Yüksek lisans tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=v3cdcP_qIdgO92ShtzQASw&no=pwOKRjsHJvpmRVW2FytXzg
- Güneş, M. (2019). *Mali sulh yolu olarak uzlaşma müessesesi’nin vergi cezalarının caydırıcılığı ve mükellef davranışları üzerine etkileri: Antalya ili ölçeğinde bir değerlendirme*. (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=xnuR9XIDNH66na7-9A9P0A&no=Xc76PFuiNH9bv5IDWvFQrg>
- İnaltong, C. (2012). Gelişmiş ülke uygulamaları ışığında Türk vergi sisteminde uzlaşma müessesesi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 375, 30-60.
- Karatay, A. (2013). *Türk vergi sisteminde uzlaşma kurumu ve vergi gelirleri üzerindeki etkisi* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/5473>
- Kızılot Ş. ve Kızılot Z. (2007). *Vergi ihtilafları ve çözüm yolları*. 12. Baskı, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kızılot Ş. ve Kızılot Z. (2008). *Vergi ihtilafları ve çözüm yolları*. 14. Baskı, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kızılot Ş. ve Kızılot Z. (2012). *Vergi ihtilafları ve çözüm yolları*. 20. Baskı, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kotay, F. (2008). Uzlaşma müessesesi. *Vergi Raporu Dergisi*, 108, 102-108.

Nişancı, F. S. (2019). *Türk vergi hukuku'nda uzlaşmanın kanunilik ilkesine göre incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep). Erişim adresi: <http://openaccess.hku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11782/1904?show=full>

Özkan Kerimoğlu, Z. N. (2016). *Vergi hukukunda uzlaşma sisteminin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://denetimakademisi.com/vergi-hukukunda-uzlasma-sisteminin-incelenmesi.html>

Özyer M. A. (2008). *Vergi Usul Kanunu uygulaması*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.

Sezer, O. (2015). *Türk vergi hukukunda uzlaşma* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ncpc4PD8gaV4sQ1T5Gq-fg&no=XEvmTuq8aX6DJN08IOcTww>

Şenyüz, D. (2013). *Vergi ceza hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı. (2017). 2017 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2017/2017_faaliyet_raporu.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). 2018 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2018/2018_faaliyet_raporu.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019). 2019 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2019/2019_faaliyet_raporu.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı. (2020). 2020 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). 2021 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2021/2021_faaliyet_raporu_2.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2017). 2017 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/VDK_Faaliyet_Raporu_2017.pdf

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2018). 2018 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002.pdf>

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2019). 2019 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/VDK-2019-Birim-Faaliyet-Raporu.pdf>

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2020). 2020 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/VDK-2020-Yili-Birim-Faaliyet-Raporu.pdf>

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2021). 2021 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/VDK-2021-Birim-Faaliyet-Raporu.pdf>

Taşçı, K. (2010). *Türkiye’de vergi uyumsuzluklarının çözümünde uzlaşma müessesesinin değerlendirilmesi ve öneriler* (Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=4s7W2U0r3Tf5HQ1gt8oS5Bg&no=d18CsgkyBP_eICNE6UD0bQ

Tunç, K. (2013). *Vergi hukukunda uzlaşma kurumu: yasal, idari ve yargısal açıdan değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Tüleykan, H. (2019). Türkiye’de uzlaşma müessesesi ve uygulama sonuçlarının incelenmesi (2012-2016). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 749-775.

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service (a). (2022). Offer in compromise form 656 booklet (rev. 04-2022). Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/f656b.pdf>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service (b). (2022). Topic no. 204-offers in compromise. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/taxtopics/tc204>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service (c). (2022). Additional information on payment plans. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/payments/payment-plans-installment-agreements>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2017). 2017 data book. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/17databk.pdf>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2018). 2018 data book. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-prior/p55b--2019.pdf>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2019). 2019 data book. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-prior/p55b--2020.pdf>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2020). 2020 data book. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-prior/p55b--2021.pdf>

United States Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2021). 2021 data book. Erişim adresi: <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p55b.pdf>

[itobiad], 2022, 11 (4): 2162-2186

<p>İs Job Embeddednes Affected by Human Resources Management Practices and Personnel Empowerment; A Research In Turkey and Iraq</p> <p>İşe Gömülmüşlük; İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Personel Güçlendirmeden Etkilenir mi; Türkiye ve Irak' ta Bir Araştırma</p> <p>Video Link: https://youtu.be/JVVXuemkR4</p>	
<p>Ramazan Vedat SÖNMEZ</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F</p> <p>Asst.Prof., Şırnak Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences</p> <p>rvsonmez@gmail.com</p> <p>ORCID: 0000-0001-8746-4657</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 21.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 24.11.2022
Yayın Tarihi / Published	: 15.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Sönmez, R. V. (2022). İs Job Embeddednes Affected by Human Resources Management Practices And Personnel Empowerment; A Research In Turkey And Iraq . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2162-2186 . doi: 10.15869/itobiad.1146538

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ramazan Vedat SÖNMEZ).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

İs Job Embeddednes Affected by Human Resources Management Practices and Personnel Empowerment; A Research In Turkey and Iraq *

Abstract

It is important that employees contribute to the organization, work at high performance, embrace the organization's goals, and adapt so that organizations can achieve their goals, secure their existence and compete strongly. Harmony between the organization and its employees can be ensured by the employee's satisfaction with his job, his integration into the organization, his commitment to his work, his contribution to the organization's goals job embeddedness. The concept of job embeddedness, which answers the question of why employees stay in the organization, can be influenced by a number of variables. Considering the importance of continuity and harmony of health workers, who bear the brunt of the pandemic process that occurred in December 2019, in health care companies, The purpose of this study is to determine the effect of human resource management practices and personnel empowerment on job embeddedness in the health sector in two different countries, compare the results, develop proposals based on the data obtained, present new data to researchers, and contribute to the relevant literature. The research was conducted through a survey of health sector company employees in Turkey and Iraq. Analyzes of the data were made with SPSS 25.0 package program. As a result of the research: The salary and reward dimensions of human resource management have an effect on job embeddedness in companies in Turkey. In the enterprises in Iraq, data were obtained that the dimensions of education and performance evaluation were effective on job embeddedness. Another finding from the research is that personnel empowerment has an impact on job embeddedness in both countries.

Keywords: Job Embeddedness, Human Resource Management, Personnel Empowerment, Health Sector, Türkiye, Iraq.

İşe Gömülmüşlük; İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Personel Güçlendirmeden Etkilenir mi; Türkiye ve Irak' ta Bir Araştırma **

Öz

Örgütlerin amaçlarına ulaşabilmeleri, varlıklarını sürdürebilmeleri ve yaşanan yoğun rekabette güçlü olabilmeleri için iş görenlerin örgüte katkı sunmaları önemlidir. Bu katkı iş görenlerin yüksek performans ile çalışmaları, örgütsel amaçları benimsemeleri ve örgüte uyum göstermeleri ile elde edilebilir. Örgüt- iş gören uyumu, iş görenin örgüte bütünleşmesi, işine bağlı olması, örgütsel amaçlara katkısı ve işe devamlılığı işe gömülmüş olma ile sağlanabileceği ifade edilebilir. İş görenlerin örgütte neden kaldıkları

* Ethics Committee Decision was taken with the decision of Şırnak University Ethics Committee, dated 15.12.2021 and numbered 2021/132.

** Şırnak Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının 15.12.2021 Tarih , 2021/132 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

ve nasıl uyum sağladıkları sorusuna cevap veren işe gömülmüş olma kavramı birtakım değişkenlerden etkilenebilmektedir. Son dönemlerde yaşanan pandemi sürecinde sağlık kurumları ve iş görenleri genel sağlık hizmetlerinin verilmesinde ve sürdürülebilirliğin de mevcut önemini bir kat daha artırmıştır. Bu süreçte pandemi yükünün önemli bir kısmını sağlık kurumları ve çalışanları taşımıştır. Bu sektörde çalışan iş görenlerin örgütsel devamlılığı, uyumu, bağlılığı örgütsel başarı ve performans açısından olduğu kadar insan sağlığı açısından da kritik öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu sektörde çalışan iş görenlerin sürekliliği, uyumu, işyerinde kalma ve çalışma istekleri ile buna etki eden değişkenlerin belirlenmesi araştırılması gereken bir konu olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı; iki farklı ülkede sağlık sektöründe insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile personel güçlendirmenin işe gömülmüslük üzerine etkisini belirlemek, sonuçları karşılaştırmak, elde edilen veriler ışığında öneriler geliştirmek, araştırmacılara yeni veriler sunmak ve ilgili literatüre katkı sağlamaktır. Araştırma Türkiye ve Irak'ta sağlık sektöründe hizmet veren işletmelerde çalışanlara yönelik anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; Türkiye'de işe gömülmüslük üzerine insan kaynakları yönetimi uygulamaları boyutu olan ücret ve ödül etkili olur iken, Irak'ta yapılan araştırmada ise eğitim ve performans değerlendirme boyutlarının etkili olduğu verisi elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bir diğer veri, her iki ülkede de personel güçlendirmenin işe gömülmüslük üzerine etkili olduğu verisidir.

Anahtar Kelimeler: İşe Gömülmüslük, İnsan Kaynakları Yönetimi, Personel Güçlendirme, Sağlık Sektörü, Türkiye, Irak.

Introduction

In today's working and business world, the rapid developments and advances in technology, communication and transportation, the rapid transition to Industry 4.0, intense competition, innovative studies, the rapid change in consumer tastes and preferences, the intensive use of machines and robots in the production and service process require structural and fundamental changes in human resources management. Organizational managers are trying to bring the latest versions of technologies such as artificial intelligence, the Internet of things, three-dimensional printers, big data, cloud computing, and smart factories into their organizations to achieve their goals. In this busy environment of working life, another point that the managers of the organization emphasize in order to achieve their goals is the supply of manpower, its deployment, efficiency, effectiveness and ensuring the continuity of qualified employees in the organization. Employees who are committed to the organization and perform at high levels have a direct impact on organizational effectiveness and productivity (Zincirkıran et. al. 2015, p. 59)

Researchers working in the field of management and organization carry out various researches in order to support the managers of the organization to achieve these goals and to present the data on the subject. Researchers are trying to determine the attitudes

and behaviors and managerial practices that ensure the performance and productivity of the employees, increase their motivation, strengthen the organization in competition, or what are the behaviors and attitudes that may prevent them from reaching the goals. Kim and Lee (2015: p. 26) noted that employees represent a significant competitive advantage for their companies. Positive behavior and management practices that contribute to the achievement of organizations' goals and gain strength in competition; It has been determined that there are attitudes, behaviors and practices such as motivation, organizational commitment, organizational justice, fair wage policy, career opportunities, organizational culture, organizational trust, positive working conditions. In a study conducted on 739 workers in the People's Republic of China, organizational justice was found to have a positive impact on worker performance (Wang et al. 2010). In the study conducted by Toksöz and Seymen (2013: p. 61) it was found that there is a significant and positive relationship between organizational trust, organizational citizenship and organizational identification behavior. Altındağ and Akgün (2015: p. 291) found that rewarding employees with a transparent and fair salary policy increases their motivation.

One of the concepts that has attracted the attention of managers and researchers in the field of management and organization in recent years due to the increasing trend of positive psychological resources is the concept of job embeddedness. Job embeddedness is explained as the set of elements that enable workers to continue their work (Birsnel, et al. 2012: p. 52).

The point that makes the concept important is the desire of many managers to ensure the continuity of qualified employees in the organization and their efforts to prevent their intention to leave the job. Kanten et al. (2016: p. 69), define the concept as the set of factors that influence the employee's intention to leave or stay. Job embeddedness is a more effective and crucial variable than psychological factors such as organizational justice, organizational commitment and job satisfaction in ensuring individual participation and performance (Holtom, et al. 2006: p. 318). In this regard, job embeddedness is considered a positive work behavior.

The importance of human resource management practices, which is one of the concepts chosen to determine the variables that affect the concept of job embedding, increases even more in business life, where change, transformation and competition are experienced rapidly. Human Resources Management; It is explained as all of the studies related to the process of effectively managing the human resources of the organization in the environmental and organizational environment in a way that will be beneficial to the organization, the employee and the environment, in accordance with the law. Organizations gain a competitive advantage by developing valuable, irreplaceable, rare attributes and capabilities through human resource management practices (Sadullah, 2013: p. 3).

Personnel empowerment, which is another concept chosen with the aim of determining the variables that affect the concept of job embeddedness; It is defined as the support given to increase the decision-making authority and personal development of the employee in organizations (London et al. 1999: p. 3-4). In other words, it expresses an understanding that allows employees to be more involved in organizational decision-making and directly engaged in organizational activities, that places more responsibility on the employee to enhance organizational performance (Özgen and Türk, 1997: p. 77). It

can be stated that the concept of personnel empowerment is related to the attitudes and behaviors that employees develop towards organizations. It was found that the concept is closely related to motivation, delegation of authority and participation in decision-making (Eren, 2001: p. 439). In organizations where personnel empowerment is successfully implemented, it is evident that teams and employees are focused on organizational goals, employees are more engaged and innovative, solution-oriented investigations are conducted when performance is poor, and an open communication network is established. On the other hand, it has been found that in organizations where the empowerment process of personnel is not successfully implemented, employees avoid taking risks for fear of making mistakes, do not take their work seriously, hide or ignore mistakes and problems, disregard poor performance (Carrol,1994: p.1-18).

The continuity of the employees in the health sector and its productivity, is important for the protection of public health. However, the 2019 Covid 19 epidemic has increased the role and importance of health workers in people's lives. The covid-19 epidemic, which occurred in Wuhan, China, in December 2019 and spread to many countries in a short period of time, had numerous economic and social impacts. The fight against the virus has begun in many areas, especially in health care. Undoubtedly, health care workers bore the heaviest burden of this fight. During this time, many health care workers lost their lives. The World Health Organization announced that by May 2021, approximately 115 thousand healthcare workers will have lost their lives <https://www.dw.com/tr/>. It is noted that health care workers are affected by the process not only physiologically but also psychologically. It has been noted that the Covid 19 process creates a psychologically risky situation for health care workers and psychological problems increase in this process (Que et al.: 2020). Chirico et al (2020) state that health care workers suffer from burnout and stress disorders during the epidemic and that these workers should receive psychological support from experts. Intention to leave the workplace has been found to increase among health care workers who experience covid-19 anxiety (Elden, 2020: p. 46). In light of these findings, it is believed that the variables that affect health care workers' attitudes and behaviors toward their jobs, their retention, and their commitment to their jobs, in other words, their embeddedness in the workplace, are topics worth investigating.

In examining the studies on this topic, there has not been much discussion on whether job embeddedness is influenced by human resource management practices and personnel empowerment. This study attempts to fill this gap and examine whether job embeddedness is influenced by human resource management practices and personnel empowerment. The purpose of this study is to determine the effect of human resource management practices and personnel empowerment on job embeddedness in the health sector in two different countries, compare the results, develop proposals based on the data obtained, present new data to researchers, and contribute to the relevant literature. The study was conducted using a quantitative research method. The questionnaire method was used for data collection. The study is unique in that it addresses the concepts of job embeddedness, human resource management practices and personnel empowerment and aims to fill this gap in the relevant literature with a field study. The study was generally prepared as follows. In the introduction, the importance of the study is mentioned. In the theoretical framework, the concepts of job embeddedness, human

resource management practices and personnel empowerment were explained and attempt was made to determine the relationships between these variables, hypotheses were formed. In the next phase, information about the method used in the investigation was given, the data obtained in the investigation was explained, and the discussion part was started. In the last part, the results of the investigation were explained, some suggestions were developed and the limitations of the investigation were given.

Human Resource Management Practices and Job Embeddednes

Examining the relevant literature, one finds that workplace engagement is related to and influenced by a number of variables related to human resource management. Kanten et al. (2016: p. 64) found that job importance and salary satisfaction have a significant impact on job embeddedness. Lev and Koslowsky (2012: p. 69) obtained the data that job embeddedness supports task and contextual performance as a result of the research in which 115 teachers participated in Israel. In another study, it was determined that the level of organizational citizenship is high in female employees with a high level of job embeddedness. Lev and Koslowsky (2012b: p. 91). Gong et al. (2011: p. 229) examined the relationship between personnel turnover and job embeddedness. After determining the effects of job embeddedness on commitment, job satisfaction, and job search, they concluded that it is associated with personnel turnover and intention to leave the job. Job embeddedness has a strong influence on the employee's decision to stay in the job. It is stated that it has a stronger effectiveness in reaching and obtaining organizational outputs such as employee retention, performance, turnover and continuity, than the most accepted factors in the relevant literature, such as organizational commitment and job satisfaction (Felps et al. 2009: p. 547; Holtom et al. 2006: p. 319).

Human resource management practices are of strategic importance for organizations that continue their operations in a business environment characterized by rapid change and transformation. Many studies show that human resource management practices are effective on organizational performance (Saeed et. al. 2013; Trehan and Setia, 2014; Sacchetti, Tortia and Arceiz, 2016), innovation (Tan and Nasurdin, 2011; Laursen and Foss, 2013) and job satisfaction (Nwachukwu and Chaladkova, 2017). Richard and Johnson (2001) found in their study that there is a significant relationship between human resource management, return on investment, and employee turnover (Wright and Boswell, 2002: p. 252). Gratton (1995) found that there is a strong relationship between human resource management practices and competitiveness and organizational effectiveness. Akgündüz et al. (2016; p. 358), in their study conducted using the survey technique for hotel employees in Istanbul, found that distributive justice and trust in the manager have a positive effect on job embeddedness and that distributive justice and trust in the manager increase job engagement behaviors. It can be stated that the fair and equitable implementation of human resource management practices can increase trust in the manager and the organization. The employees who trust the organization and the managers will make an effort to stay in the organization and the level of commitment may increase. The fact that salary policy, which is one of the most important tools to increase employee motivation, creates satisfaction among employees can have a positive effect on increasing motivation and the level of job embeddedness. Kesen and Akyüz (2016: p. 233) found that motivation has a positive impact on the level of job embeddedness. The increase in job satisfaction, which affects the practices of human

resource management, especially wages, and this situation, which can lead to an increase in employee motivation, is considered to increase the situation of embedding the workplace.

Considering that the concept of job embeddedness is related to or is affected by variables such as organizational citizenship, cynicism, performance, trust in the manager, organizational justice, workforce turnover, organizational commitment, job satisfaction. It is evaluated that organizational management can also be affected by the human resources management practices implemented, in other words, human resources management practices such as wage, career, communication, training, performance dimension, and reward system applied in the organizational environment can have an impact on job embeddedness. The following hypotheses were developed by evaluating that organizational commitment and job embeddedness of the employees who are satisfied with human resource management practices will increase and they will seek to remain in the organization.

H1: The reward dimension of human resource management practices has an effect on job embeddedness.

H2: The salary dimension of human resource management practices has an effect on job embeddedness.

H3: Education dimension of human resources management practices has an effect on job embeddedness.

H4: Performance evaluation dimension of human resources management applications has an effect on job embeddedness.

H5: Communication dimension of human resources management practices has an effect on job embeddedness.

Personel Empowerment And Job Embeddednes

Kitapçı et al. (2013: p. 49) found that personnel empowerment dimensions have a positive effect on job satisfaction and a negative effect on intention to leave. When the process of personnel empowerment is successful, the employee's job performance is ensured, organizational goals are realized, and individual needs are met. The employee believes that he has sufficient skills in relation to his work, his self-confidence increases, and the self-confident employee is more committed to the organization. Employees who are involved in decision-making and can control their work are more interested in their work and their commitment increases. Employees' belief that they can influence organizational processes and that they believe they can help shape the system contributes to motivation (Janssen, 2004: p. 57). It is evaluated that personnel empowerment increases the positive attitudes and behaviors of employees and contributes to organizational commitment. It can be stated that employees who exhibit positive attitudes and behaviors towards the organization and have organizational commitment will strive to stay in the organization and will not think of leaving the organization. From this point of view, the following hypothesis was developed, which assumes that personnel empowerment could have an impact on job embedded.

H6: Personnel empowerment has an effect on job embeddedness.

Method

Purpose and Method of Research

The purpose of this study is to determine the effect of human resource management practices and personnel empowerment on job embeddedness in the health sector in two different countries, compare the results, develop proposals based on the data obtained, present new data to researchers and contribute to the relevant literature. The research differs from other studies in that it identifies the relationship between job embeddedness, human resource management practices, and personnel empowerment and targets healthcare workers in two different countries. It is expected that the determination of the state of job embeddedness of the health workforce, whose importance for public health has been strongly confirmed, especially during and after the pandemic process, and the determination of the variables involved will lead to positive results. For this reason, the study asks the following questions: 1- Is job embeddedness influenced by the dimensions of human resource management practices, i.e. rewards, wages, communication, performance dimension and training? 2- Is job embeddedness influenced by personnel empowerment?

The research was conducted according to the quantitative method, and the survey technique was used in data collection. The questionnaire used for the research consists of four parts. The first part of the questionnaire contains information about the demographic characteristics of the participants. The second part contains a questionnaire on personnel empowerment, which consists of twelve statements. The above questionnaire was translated into Turkish by Spreitzer (1995) and Suergel et al. In the third part of the questionnaire there is a questionnaire developed by Felps et al. In the last part of the questionnaire, there is a questionnaire consisting of 22 statements and 6 dimensions to identify human resource management practices. The questionnaire mentioned above was taken from the study by Guerbuez and Pekmezci (2012: p. 25). The universe of the study consists of private healthcare companies in Mardin in Turkey and Erbil in Iraq. As a result of the research, it was found that there are a total of 137 healthcare workers in three private healthcare facilities in Erbil in Iraq. Questionnaires were distributed to all affected employees, and 127 participants gave us their opinions. Since 12 questionnaires were incomplete, 115 questionnaires were included in the study. The questionnaires were translated from Turkish to English and filled out face to face. The population of the study in Turkey consists of a total of 147 employees working in private health care facilities in Mardin province. Of the 147 questionnaires distributed to the above 147 employees, 139 were returned. 130 questionnaires were included in the analysis because 9 questionnaires contained incomplete information.

Methods of Data Analysis

In the analysis of the data, the values of descriptive statistics and standard deviation were calculated. The Co. alpha test and factor analysis were used for reliability analysis of the scales. The Kolmogorov-Smirnov test was used to test the conformity of the scale values with the normal distribution and the scales were found to have a normal distribution ($p > 0.05$). A t-test analysis was performed to examine the dimension scores after the trials. A correlation analysis was conducted to examine the relationships between employee empowerment, human resource management practices, and level of workplace

engagement. Regression analysis was used to model the relationships between dimensions. in the study p values less than 0.05 were considered significant. Analyzes with SPSS 25.0 package program has been made.

Findings of the Research

Table 2: Demographic Characteristics (İraq)

	N	%	
Gender	Male	72	62.6
	Woman	43	37.4
Marital status	Married	68	59.1
	Single	47	40.9
Education status	High school	26	23.0
	Associate Degree	66	57.0
	Licence	23	20.0
Years of Service	1-3 year	57	49.0
	4-6 year	34	30.0
	7-10 year	24	21.0
Age	20-25	36	31.0
	26-30	33	29.0
	31-35	24	21.0
	36-40	15	13.0
	41 and above	7	06.0

Study participants from Erbil, Iraq, are 63% men, 37 women, 59% married, and 41% single. 23% of them have a high school degree, 57% have an associate degree, and 20% have an undergraduate degree, when evaluated by years of service, 49% of them have 1-3 years, 30% of them have 4-6 years, 21% of them have 7-10 years of service. It was found that 26-30 years old, 21% 31-35 years old, 13% 36-40 years old, 6% 41 years and older.

Table 3: Demographic Characteristics (Türkiye)

	N	%	
Gender	Male	83	64
	Woman	47	36
Marital Status	Married	88	68
	Single	42	32
Education Status	High school	29	22
	Associate Degree	35	27
	Licence	66	51

Years of Service	1-3 year	34	26
	4-6 year	52	40
	7-10 year	44	34
Age	20-25	27	20
	26-30	23	18
	31-35	33	25
	36-40	25	19
	41 and above	22	18

Of the study participants from Mardin, Turkey, 64% were male, 36% female, 68% married, and 32% single, with 51 of them having a bachelor's degree, When evaluated by years of service, 26% have 1-3 years, 40% have 4-6 years, and 34% have 7-10 years of service. It was found that 26-30 years old, 25% were 31-35 years old, 19% were 36-40 years old, and 18% were 41 and older.

Table 4: Examination of Reliability and Validity Level

Group	Scale	Dimension	Reliability	Explained variance	KMO	Barlet's Test	
Türkiye (n=130)	Human Resource Management Practices	Reward	0,75	16%	0,76	1563,23 (p=0,01)	
		Salary		15%			
		Training		14%			
		Performance	13%				
		Evaluation	10%				
		Communication	10%				
Iraq (n=115)	Personel Empowerment	Personel	0,71	52%	0,74	1489,36 (p=0,01)	
		Empowerment		52%			
		Job Embedded		56%			
		Personel	0,73	17%	0,75		1521,47 (p=0,01)
		Salary		17%			
		Training		13%			
Performance	10%						
Evaluation	9%						
Communication	9%						
Iraq (n=115)	Personel Empowerment	Personel	0,71	53%	0,75	1468,25 (p=0,01)	
		Empowerment		53%			
		Job Embedded		55%			
		Personel	0,70	55%	0,76		1491,89 (p=0,01)
		Empowerment		55%			
		Job Embedded		55%			

The study found that expressions about employees' empowerment perceptions were combined into a single dimension after factor analysis. It was found that the variance resolution in the Turkish version of the scale was 52% and the KMO value for sampling

adequacy was 0.74. As a result of the Barlet test, it was found that the values obtained were significant. Moreover, when examining the structure where the scale has only one sub-dimension, as a result of Tukey summability test, it can be found that the expressions in a single sub-dimension can be summed. The variance explanation level of the Iraqi version of the scale was 53% and the KMO value for sampling adequacy was 0.75. The Barlet test showed that the obtained values were significant. Furthermore, when examining the structure where the scale has only one subdimension, it can be seen that the expressions can be summed in a single subdimension as a result of the Tukey summability test.

It was found that the statements on the expressions in the job embeddedness were combined into a single dimension after factor analysis. It was found that the degree of explained variance in the Turkish version of the scale was 56% and the KMO value for sampling adequacy was 0.79. As a result of the Barlet test, it was found that the values obtained were significant. Moreover, when examining the structure where the scale has only one sub-dimension, as a result of Tukey summability test, it can be found that the expressions in a single sub-dimension can be summed. It was found that the degree of explained variance in the Iraqi form of the scale was 55% and the KMO level of sampling adequacy was 0.76. Barlet test showed that the obtained values were significant. Furthermore, when examining the structure where the scale has only one sub-dimension, it can be seen that the expressions can be captured in a single sub-dimension as a result of the Tukey collectability test.

The study found that there were 5 sub-dimensions in the validity study of the Turkish form of the Human Resource management practice Scale. These were determined to be the sub-dimensions of reward, wage, training, performance and communication. It was found that the total percentage of variance explained for the five sub-dimensions in the Turkish form was 68%. It was found that the KMO sampling adequacy coefficient was 0.76 and five subdimensional structures were found to be significant as a result of the Barlet test. Looking at the dimensions, we find that the reward dimension is 16%, the wage dimension is 15%, the education dimension is 14%, the performance evaluation dimension is 13% and the communication dimension is about 10%. The study found that there were 5 sub-dimensions in the validity study of the Iraqi form of the Human Resources managent practice scale. These were determined to be the sub-dimensions of reward, wage, training, performance evaluation and communication. The total proportion of explained variance of the five sub-dimensions in the Iraqi form was found to be 66%. The KMO sampling adequacy coefficient was found to be at the 0.75 level and the five subdimensional structures were found to be significant as a result of the Barlet test. Examination of the dimensions shows that the reward dimension is 17%, the wage dimension is 17%, the education dimension is 13%, the performance dimension is 10% and the communication dimension is about 9%.

Normality: In the study, the Kolmogrov-Smirnov test was applied to examine the normality of the distributions of the dimensions and sub-dimensions of the "Human Resources", "Personnel Capability" and "Personnel Enablement" scales for the Turkish and Iraqi forms. The results show that the distribution of the scale values corresponds to the normal distribution ($p > 0.05$). In addition, it was decided that due to the lack of

outliers and the large number of samples, it would be appropriate to use tests that provide the assumption of normality.

Table 5: Comparison of Both Studies

Dimenson	Study	n	X±s.s.	T	P
Personel Powerment	Iraq	115	3,83±0,41	4,69	0,01*
	Turkey	130	3,57±0,45		
Reward	Iraq	115	3,33±0,60	4,16	0,01*
	Turkey	130	3,01±0,61		
Salary	Iraq	115	3,38±0,80	2,75	0,01*
	Turkey	130	3,02±0,70		
Training	Iraq	115	3,14±0,75	3,08	0,01*
	Turkey	130	2,88±0,60		
Performance Evaluation	Iraq	115	3,43±0,69	3,38	0,01*
	Turkey	130	3,14±0,63		
Communication	Iraq	115	3,28±0,79	2,93	0,01*
	Turkey	130	3,01±0,64		
Job Embedded	Iraq	115	3,63±0,42	-3,88	0,01*
	Turkey	130	3,96±0,42		

*Significant difference at the 0.05 level (in the study p values less than 0.05 were considered significant.)

The study found that the perception personnel empowerment working in Iraq and Turkey is different. It was found that the reason for the difference is the fact that the perception level of personnel empowerment was higher in Iraqi employees than in employees working in Turkey (p=0.01).

It was found that wage and salary levels in studies in Iraq and Turkey are different. The reason for this difference was found to be that the reward and salary levels of employees working in Iraq (p=0.01) were higher than those working in Turkey (p=0.01). In general, while the wages of healthcare professionals in Turkey vary between 550 dollars and 2000 dollars, this figure varies between 700 dollars and 3000 dollars in Iraq <https://www.netmaas.com>.

It was found that the perception levels of employees working in Iraq and Turkey differ in terms of education, performance, and communication. It was found that the reason for the difference is the higher perception levels of training, performance and communication of the employees working in Iraq compared to the employees working in Turkey (p=0.01).

It was found that the level of job embeddedness employment was higher among those working in Turkey (p=0.01). In a general assessment, it can be found that the perception of job embeddedness is higher among Turkish workers, and the scores for HR

management practices and personnel empowerment are higher among Iraqi workers. (p=0.01).

Table 6: Job Embeddedness and Human Resource Management Practices- Personnel Empowerment

	Dimenson		Personel Empowerment	Reward	Salary	Traininig	Performance Evaluation	Communicatio n
Iraq	Job Embedde dness	R	0,37*	-0,10	0,10	-0,23*	-0,25*	0,05
		P	0,01	0,26	0,29	0,01	0,01	0,57
Turkey	Job Embedde dness	R	0,39*	-0,24*	-0,28*	-0,07	0,03	0,06
		P	0,01	0,01	0,01	0,41	0,72	0,47

*Significant correlation at the 0.05 level (in the study p values less than 0.05 were considered significant.)

To determine the relationships between the variables, the study conducted among workers working in Iraq.

There was a positive correlation between the level of job embeddedness and personnel empowerment (r=0.37, p=0.01). A higher level of personnel empowerment will also increase the level of job embeddedness.

There was a negative correlation between the level of job embeddedness and the training dimension (r=-0.23, p=0.01). Increasing training activities will decrease the degree of job embeddedness.

It was found that there was a negative correlation between the level of job embeddedness levels and performance dimenson (r=-0.23, p=0.01). Increasing the performance dimenson process will decrease the level of job embeddedness. There was no significant relationship between the levels of job embeddedness and the levels of reward, salary, and communication (p > 0.05).

To determine the relationships between the variables, the following results were obtained in the study conducted for the employees working in Turkey. It was found that there is a positive relationship between the level of job embeddedness and personnel empowerment (r=0.39, p=0.01). A higher level of personnel empowerment will also increase the level of job embeddedness.

A negative correlation was found between the degree of job embeddedness and the reward dimension (r=-0.24, p=0.01). Giving more rewards decreases the level of job embeddedness.

It was found that there is a negative relationship between the level of job embeddedness and the wage dimension (r=-0.28, p=0.01). The higher the level of the wage system, the

lower the level of job embeddedness. There was no significant relationship between the degree of job embeddedness and the dimensions of training, performance and communication ($p > 0.05$).

Table 7: Determination of Factors Influencing The Level of Job Embeddedness For Employees in Iraq.

Dependant Variables	Independent variables			F Model	R ²
	Personnel Empowerment	Training	Performance Evaluation		
	(β)	(β)	(β)		
Job Embeddedness (Y)	0,38 t=4,29 p=0,01	-0,21 t=-2,41 p=0,02	-0,23 t=-2,55 p=0,01	18,37 (p=0.01)	0,44

The result of the regression analysis performed for the data obtained in the study of the employees in Iraq shows that the levels of personnel empowerment and the sub-dimensions of human resource management - training and performance dimension - are significantly related. It was found that the sub-dimensions of reward, salary and communication did not affect the level of embeddedness.

In the study, it was found that the model found between job embeddedness behavior and personnel empowerment, training and performance dimensions was significant ($F=18.37$, $p=0.01$, $p < 0.05$). It was found that the explanatory percentage of the model was 44% ($R^2=0.4$), which was high.

Finally, the coefficients of the dimensions personnel empowerment, training and performance dimension were also found to be significant ($p=0.01$, $p < 0.05$). According to the results of the Durbin-Watson test, which was performed to investigate the presence of autocorrelation in the model, it was found that there was no autocorrelation in the model ($D.W.= 1.77$). Consequently, the model was found to be significant. The model resulting from the analysis is as follows;

$$\text{Embedded (Y)} = (0.38) * \text{personnel empowerment} - (0.21) * \text{training} - (0.23) * \text{performance}.$$

According to the results, personnel empowerment was identified as the variable that had the highest and most positive effect on the level of job embeddedness. The effects of the dimensions of training and performance were found to be negative and at lower levels.

Table 8: Determination of The Factors influencing The Degree of Job Embeddednes For Employees in Turkey.

Dependent variable	Independent variables			F Model	R ²
	Personnel Empowerment	Reward	Salary		
	(β)	(β)	(β)		
job Embeddedness (Y)	0,38	-0,22	-0,24	19,83	0,48
	t=4,29	t=-2,52	t=2,63,	(p=0.01)	
	p=0,01	p=0,01	p=0,01		

The result of the regression analysis made for the data from the study conducted for the employees working in Turkey shows that there is a significant relationship between job embeddedness, personnel empowerment, and wage and salary levels, which are sub-dimensions of human resource management. It was found that the training, communication, and performance evaluation subdimensions had no effect on the level of job embeddedness. Finally, it was found that the coefficients of the dimensions personnel empowerment, reward and wage were also significant ($p=0.01, p < 0.05$).

According to the results of the Durbin-Watson test, performed to investigate the presence of autocorrelation in the model, it was found that there was no autocorrelation in the model (D.W.= 1.83). Consequently, the model was found to be significant. The model resulting from the analysis is as follows;

$$\text{Job Embedded (Y)} = (0.38) * \text{Personnel Empowerment} - (0.22) * \text{reward} - (0.24) * \text{Salary}$$

According to the results of the study conducted in Turkey, personnel empowerment was determined as the dimension that had the highest and positive effect on the level of job embeddedness. It has been observed that the effect of reward and wage dimensions is negative and at lower levels.

In both studies, personnel empowerment was identified as the dimension that had the highest and most positive effect on the level of job embeddedness. While the dimensions of reward and wage had a negative effect on the level of job embeddedness in the Turkish study, the dimensions of training and performance evaluation were found to have a negative effect on job embeddedness in the Iraqi study.

Table 9: Evaluation of Hypotheses

Hypothesis	Iraq		Turkey	
	to accept	to reject	to accept	to reject

H1: The reward dimension of human resource management practices has an Effect on job Embeddedness.	X	X
H2: The salary dimension of human resource management practices has an Effect on job Embeddedness.	X	X
H3: The training dimension of human resource management practices has an Effect on job Embeddedness.	X	X
H4: The performance evaluation dimension of human resource management practices has an Effect on job Embeddedness.	X	X
H5: The communication dimension of human resource management practices has an Effect on job Embeddedness.	X	X
H6: Personnel empowerment has an Effect on on job Embeddedness.	X	X

Discussion and Conclusion

The result of the research is that the variable personnel empowerment has a strong and positive effect on the level of job embeddedness of employees working in both Turkey and Iraq. Personnel empowerment supports the individual development of the employee, makes his knowledgeable and experienced, provides the ability to establish stronger communication and relationships with other employees by creating self-confidence. It allows the individual to create his own environment and team in the organizational environment. In the last stage, it means making the employees stronger. (Dogan, 2006: p. 32). In the process of personnel empowerment, it can be evaluated that the employee who achieves the aforementioned gains will make an effort to stay in his job and the level of commitment to the organization may increase. It can be stated that the employee who participates in the decisions and realizes that they are taken into consideration will be motivated, own his job and as a result, the level of being embedded in the job can increase. When examining the literature, there are results that support this data. Holtom et al. (2006: p. 319) find that the empowered employee thinks more strongly and positively in the face of the problems they encounter, their motivation increases, they insist on staying on the job, and as a result, their level of engagement in the workplace increases. Librarian et al. (2013: p. 49) found that empowerment has a positive effect on job satisfaction and a negative effect on intention to leave. It can be found that the level of job embeddedness of the employee who is satisfied with his job and whose intention to leave the job decreases. Nguyen (2010: p. 4-5) concluded in his study that good organizational conditions, including personnel empowerment such as communication style, salary, leadership style, and participation in decision-making, increase the level of employee embeddedness.

One of the issues examined in the study is determining the effect of dimensions of human resource management such as rewards, salary, training, performance evaluation and

communication on job embeddedness in both countries' workplaces. As a result of the study, it was found that different dimensions affect the level of job embeddedness between workers in Turkey and those in Iraq. It was found that among workers employed in Turkey, the dimensions of human resource management, dimensions of reward and salary, have an effect on job embeddedness and a negative one. It can be concluded that the inadequacy of the organizations in meeting the expectations of employees in terms of reward and salary may have an effect on this result. Employees can expect a good wage as a reward for their efforts in performing their jobs in the organizational environment and a good reward for their high performance. Considering the healthcare professionals selected as the target group of the research, the difficulties they face both in placement in higher education institutions that provide health education and in the job they are assigned after graduation increase their wage and reward expectations. It can be concluded that the organizational commitment and motivation of employees who do not meet these expectations may decrease, their intention to leave the job may increase, they will not be too insistent on staying with the organization, and, as a result, their level of commitment may decrease. Another reason why reward and salary dimensions have a negative impact on job embeddedness is the unequal and fairness of rewards and salary. The fact that the level of salary varies especially among employees doing the same work in the organizations, the policy of equal salary for equal work is not implemented, and the distribution of awards and incentives given not to those with merit, success, and high performance, but with neopotic behavior, can negatively affect employees' commitment to the organization and their level of job embeddedness. These data are consistent with studies in the literature. El-Ghalayini (2017) in his study states that by meeting employees' expectations, human resource management practices increase employees' organizational commitment and have a positive effect on their work continuation, which can increase their job embeddedness. Can and Kavuncubaşı (2005: p. 17) found that when the applied salary system is not equal, fair, and at least at the level of labor market conditions, dissatisfaction in terms of salary and an increase in the intention to leave the job is observed among skilled workers. It can be stated that the level of embedment of the employee whose intention to leave the job increases and who is not satisfied with the salary can decrease. Panaccio et al. (2014: p. 826) found that salary satisfaction has a significant effect on the employee's decision to leave the job or stay in the organization. Kanten et al. (2016: p. 79) found that satisfaction with salary increased the level of job embeddedness. This finding suggests that employees will make an effort to stay in the organization and integrate with the organization. These data also overlap with the studies of Jung and Yoon (2015) and Bergiel et al. (2009). Agarval and Ferrat (1999: p. 27) found in their study that employees have a sense of organizational commitment and exhibit positive attitudes and behaviors toward the organization because of the rewards and incentives they receive for their success and performance. It may be noted that employees who do not receive the rewards and incentives expected as a result of success and high performance will decrease their level of staying in the organization and being embedded in the organization, so it is inevitable that they will turn to other organizations.

One of the data obtained as a result of the research concerns the workers in Iraq. It is the data that training and performance evaluation, which are among the dimensions of human resource management practices, have a negative effect on job embeddedness. The

training dimension of human resource management practices refers to the process of acquiring the knowledge, skills, and abilities needed by employees to perform current and future work in accordance with objectives. The process at issue is more than the acquisition of knowledge, skills, and abilities needed by employees. The fact that the training needs cannot be determined exactly prevents the results expected to be unplanned, unscheduled and to cover a number of formalities. However, if management does not give the necessary importance to training, does not allocate enough budget for training programs, and does not incorporate the results of training in organizational policies, such as wages, career planning, awards, and incentives, this will not be enough to meet employees' demands in this regard, and this will arouse employees' concerns and worries for the future. It can be concluded that it will not meet the expectations in terms of improving the existing skills and abilities. In their study, Tannenbaum and Yukl (1992) found that there was a significant relationship between the degree to which employees' needs and expectations were met and the organizational commitment of training practices. Gürbüz and Bekmezci (2012: p. 192) found that employees who participate in effective and productive training programs delivered by the organization's management, providing personal development feel valued, exhibit positive behaviors and attitudes toward the organization, and their emotional commitment increases. In the event that this process fails to meet needs and expectations, it may be noted that employees seek other ways to meet their needs, turn to other organizations to expand their knowledge, experience, and personal development, and as a result, the level of organizational commitment and job embeddedness may decrease.

Performance evaluation dimension of human resource management practices is: it includes measuring and evaluating the degree of implementation of planned and assigned tasks by employees, as well as the attitudes and behaviors they have developed towards the organization (Uysal, 2015: p. 33). It is very important that the performance evaluation system is fair and equal and measures the behavior of employees objectively. Failure to measure or objectively evaluate the performance of employees working in the organization may result in employees exhibiting some negative behaviors toward the organization. Nafei (2015) found that performance determined as a result of fair and objective evaluation has a positive effect on job embeddedness. Gavcar et al. (1993: p. 8-9) found in their study that the absence of a fair performance system reduces employee motivation, lowers the sense of justice, and damages the organizational communication network, consequently weakening the bond between employees and the organization. Wheeler et al. (2010) have empirically demonstrated that effective, objective, and consistent human resource management practices increase levels of job embeddedness. Bambacas and Kulik's (2013) study of 308 workers in China found that a fair and objective personnel evaluation and reward system increases organizational compliance and that job embeddedness plays a mediating role between turnover intention and human resources practices. Another reason why the performance evaluation dimension has a negative impact on the level of job embeddedness is the existence of employees whose performance is not at the desired level as a result of the evaluation. Employees who are not sufficiently successful in achieving the standards set by the organization may exhibit negative behaviors and attitudes toward the appraisal process and the organization as their situation becomes apparent as a result of the performance evaluation. Gavcar et al. (1993: p. 8-9) noted that employees who do not want to be

evaluated and criticized during the performance dimension process can damage organizational-employee relations at the end of the process. It can be found that the job embeddedness of the employee whose organizational relationships are damaged and whose communication network is weakened decreases and the commitment between the employee and the organization weakens. From the data obtained in the study, it appears that different variables influence the embedding of work in both countries. The study conducted in Turkey found that the dimensions of reward and salary have a negative effect on job embeddedness, while the study conducted in Iraq found that the dimensions of training and achievement have a negative effect. In both countries, personnel empowerment was found to have a positive effect on job embeddedness.

When these results are evaluated in relation to the workforce in Turkey, it can be stated that there are qualified and experienced health workers with higher education in the health field in Turkey compared to Iraq. Although there are higher education institutions in Iraq that provide health care education and health care facilities where qualified personnel practice, it cannot be said that the situation is better, both qualitatively and quantitatively, than the health care personnel training process in Turkey (700,114). <https://www.saglikpersonelihaber.net/>. The opening of a large part of the health facilities in the city of Erbil, where the research was conducted in particular, and in other parts of the region in general, by Turkish health workers/entrepreneurs <https://www.oyakyatirim.com.tr/>. The fact that the number of Iraqi patients coming from Iraq to different provinces of Turkey (especially Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mersin, Istanbul) is quite high and Iraqi patients take the first place in the number of foreign patients coming to Turkey in 2020 the materials used in the health sector are important. importing some of them from Turkey reveals the difference between the two countries (Akal, 2008: p. 277; <https://www.aydinlik.com.tr/>). For this reason, it can be stated that meeting the salary and salary expectations of better qualified and skilled workers may present some difficulties in terms of budgetary possibilities and the high number of employees working in the health sector (700, 114). In addition, it can be noted that the fact that health care professionals are at the forefront of fighting the pandemic that has occurred in recent years, and their work during labour-intensive periods, increases expectations for reward and salary. It can be noted that these employees whose expectations are not met do not remain too persistently in the organization, so the level of job embeddedness may be negatively affected by these variables. It can be seen that the Turkish Ministry of Health is aware of the reactions of the salary and reward system in order to meet the expectations and that the studies to improve this issue will be continued <https://tr.euronews.com>.

In the general evaluation of the data obtained in Iraq, the dimensions of training and performance evaluation were found to have a negative effect on job embeddedness. In the nationwide evaluation, it cannot be stated that the country has not been able to achieve administrative stability in the last thirty years and that the public administration, especially after 2003, has not yet achieved the desired order. The problems of institutionalization in the country and the obstacles in the maintenance of public order delay the establishment of general order. <https://www.aa.com.tr/tr>. Undoubtedly, these difficulties and irregularities in the public sphere are also reflected in the institutions and lead to shortcomings in the management of the institutions and especially in human

resources management. When the data obtained in Iraq are evaluated in this regard, it can be concluded that the inability of managers to apply training and performance dimension systems to employees in a fair, equal and objective manner, according to the general order, plays an important role. Especially in the northern Iraqi region where the research was conducted, it can be stated that the delays in the introduction of the said institutionalization and order, the lack of professional managers and the failure to meet the expectations of the personnel in terms of practices have led to this result. Considering the cultural difference between the two countries in the last phase of the research, it should be assumed that this aspect has led to different results.

In light of the data obtained, the following suggestions can be developed to retain qualified employees in the organization, to ensure their motivation and performance, and thus to increase the degree of job embeddedness.

- Establish a fair, equal and satisfactory salary system for employees,
- Establish a training plan that contributes to the professional development of employees, enhances their knowledge, skills and abilities and meets the needs of employees,
- Establish a performance evaluation system that objectively measures employee behavior and work, incorporating the data obtained from the performance evaluation process into the reward and salary system,
- Involving employees in decision-making processes about their own areas of responsibility,
- Supporting employees' career planning and addressing their concerns,
- Preference in hiring for employees who adapt to the organizational culture,
- Importance of social activities to ensure communication, coordination and solidarity among employees,
- Allowing employees to choose the team they want to work with,
- Establish an effective communication network between manager and employee,
- Considering that being embedded in job can be affected not only by internal organizational variables but also by external organizational variables, the employee should be provided with some social amenities such as kindergarten, school, or vacation opportunities,
- Giving some economic rewards depending on the length of service of employees.
- Like many other studies, this one is limited in time and money. In addition, some of the surveys are conducted abroad, and the additional costs involved, the shyness of survey respondents in answering the survey questionnaires, and the difficulty of reaching participants are further obstacles.
- It can be noted that researchers will contribute to the literature by examining what variables affect the concept of job embeddedness in different sectors and in different countries.

References/Kaynakça

- Agarwal, R. ve Ferratt, T.W.(1999) Coping with Labor Scarcity in It: Strategies and Practices for Effective Recruitment and Retention. Pinnaflex Educational Resources inc .
- Akgündüz et al. (2016).How do trust in managers and distributivejustice affect employee embeddedness? *Ege Academic Perspective*, 16 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39951/474742>.
- Altındağ, E. ve Akgün, B. (2015). The effect of rewarding in organisations on employee motivation and performance. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 12 (30): 281-297. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19576/208774>.
- Bambacas, M. Kulik, T. C. (2013). Job embeddedness in china: how hr practices impact turnover intentions, *The International Journal of Human Resource Management*, 24(10): 1933-1952. DOI:[10.1080/09585192.2012.725074](https://doi.org/10.1080/09585192.2012.725074).
- Bergiel, E. B. Nguyen, V. Q. Clenney, B. F. and Taylor, G. S. (2009). Human resource practices, job embeddedness and intention to quit." *Management Research News*, 32(3): 205-219. <https://doi.org/10.1108/01409170910943084>.
- Can, H. ve Kavuncubaşı, S. (2005). *Human resources management in public and private sector*, Ankara, Siyasal Publishing House.
- Carrol, A. (1994). *What's behind "E" word: myths about empowerment and why you need It?* Interaction Design, 1-18.
- Chirico, F. Nucera, G. Magnavita, N. (2020). *Protecting the mental health of healthcare workers during the COVID -19 emergency*. *BJPsych International*, 18 (1):1-2. <https://doi.org/10.1192/bji.2020.39>
- Coleman, H.J. (1996). Why employee empowerment is not just a fad, *Leadership & Organization Development Journal*, 17 (4): 29-36. <https://doi.org/10.1108/01437739610120574>.
- Conger, J. A. (1989). Leadership: the art of empowering others, *The Academy of Management Review*, 3 (1): 17-24. <https://doi.org/10.5465/ame.1989.4277145>.
- Cunningham, J. H. ve C. Baldrig (1996). Empowerment: the power to do what?, *Endustrial Relation Journal*, 27(2): 143-154. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2338.1996.tb00764>.
- Desert, G. (2004). *A research on the relationship between empowerment and organizational commitment*, Unpublished Doctoral Thesis, Gebze High Technology University, Institute of Social Sciences.
- Çuhadar, M. T. (2005). Personnel empowerment in turkish public administration: problems and solution proposals. *Journal of Erciyes University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 25,1-21. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5882/77826>.
- Dogan, S. (2003). *Personnel empowerment*, Istanbul: Sistem Publishing.

Dundar, G. I. (2018). *In career development, human resources management*, Istanbul, Beta Publishing.

Elden, B. (2020). *The effects of excessive workload and covid-19 fears encountered by health care professionals during the pandemic period on intention to leave and organizational depression*, Theory and Research in Social and Human Sciences II, Night Library, Ankara.

El-Ghalayini, Y. (2017). Human resource management practices and organizational performance in public sector organization, *Journal of Business Studies Quarterly*, 8(3): 65-80. http://jbsq.org/wp-content/uploads/2017/03/March_2017_4.

Felps, W. Mitchell, T. R. Hekman, D. R. Lee, T. W. Holtom, B. C. Harman, W. S. (2017). Turnover contagion: ho coworkers' job embeddedness and job search behaviors influence quitting. *Academy of Management Journal*, 52(3), 545-561. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.41331075>

Gavcar, E. Bulut, ve A. Engin, K. (2006). Performance evaluation systems applied in accommodation businesses and application areas (muğla province example), *Celal Bayar University İ.İ.B.F. Journal of Management and Economy*, 13(2): 31-45, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/145922>.

Gong, Y. Chow, I. H. Ve Ahlstrom, D. (2011). Cultural diversity in China: dialect, job embeddedness and turnover, *Asia Pac J. Manag*, 2, 221-238. <https://doi.org/10.1007/s10490-010-9232-6>.

Gratton, L. (1995). *The art of managing people*, Financial Times, Mastering Management Series, November.

Gürbüz, R. (2012). *The relationship between perceived organizational support and organizational trust and organizational commitment*, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration. master's thesis. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534183>.

Holtom, B.C. ve Inderrieden, E.J. (2006). Integrating the unfolding model and the job-embeddedness model to better understand voluntary turnover. *Journal of management issues*, 17(4), 435-452. <https://www.jstor.org/stable/40604552?seq=1>.

Janssen, O. (2004). The barrier effect of conflict with superiors in the relationship between employee empowerment and organizational commitment, *Work & Stres*, 18(1): 56-65. <https://doi.org/10.1080/02678370410001690466>.

Jenkins, D. (1996). *Managing empowerment*, Century Business, United Kingdom.

Jung, H. S. and Yoon, H. H. (2015). Understanding pay satisfaction: the impacts of pay satisfaction on employees' job engagement and withdrawal in deluxe hotel, *International Journal of Hospitality Management*, 48, 22-26. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.04.004>.

Kanten, P. Kanten, S. Dundar, G. (2016).The role of happiness in the effect of wage satisfaction and job characteristics on job embeddedness, *Journal of Business Research Turk*, 8(3), 64-88.

DOI:10.20491/isarder.2016.190.

Kim, Gu-N. and Lee, Y. M. (2015). Toward a high-performance organization: the effects of job characteristics and job crafting, *Advanced Science and Technology Letters*, 114, 26-32. <http://dx.doi.org/10.14257/astl.2015.114.06>.

Kitapçı, H. Kaynak, R. Ökten, S.S. (2013). The effect of empowerment on job satisfaction and intention to leave: a comparative study in public and private sector, *International Review of Economics And Management*, 1(1), 49 -73. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.109059>.

Koçel T. (2005). *Business management*, Istanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Laursen, K. and Foss, N. J. (2013). *Human resource management practises and Innovation*, in Handbook of Innovation Management, Edited by Mark Dodgon, David Gann, Nelson Philips, Oxford University Press.

Lev, S. and Koslowsky, M. (2012a). Teacher gender as a moderator of the on the job embeddedness-ocb relationship, *Journal of Applied Social Psychology*, 42(1), 81-99. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2011.00868.x>.

Lev, S. and Koslowsky, M. (2012b). On-the-job embeddedness as a mediator between conscientiousness and school teachers' contextual performance, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 21(1), 57- 83. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2010.535656>

Lin, M. Wu, X. Ling, Q. (2017). Assessing the effectiveness of empowerment on service quality: A multi-level study of Chinese tourism firms, *Tourism Management*, 61, 411-425. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.03.001>.

London, M. Larsen, H.H. Thisted, L. N. (1999). Relationships between feedback and self-development, *Group and Organization Management*, 24(1), pp.5-23. <https://doi.org/10.1177/1059601199241002>.

Nafei, W. (2015). The effects of job embeddedness on organizational cynicism and employee performance: a study on sadat city university, *International Journal of Business Administration*, 6(1). <https://doi.org/10.5430/ijba.v6n1p8>.

Nwachukwu, C. and Chladkova, H. (2017). Human resource management practices and employee satisfaction in microfinance banks in Nigeria. *Trends Economics and Management*, 28 (1), 23-35. DOI: <https://doi.org/10.13164/trends.2017.28.23>.

Osborne, S. P. (1994). The language of empowerment, *The International Journal of Public Sector Management*, 7(3), 56-63. <https://doi.org/10.1108/09513559410061759>.

Oudtshoom, M. V. and Thomas, L. (1995). A management synopsis of empowerment, *Training for Quality, Bradford*, 3(3). 25-30. <https://doi.org/10.1108/09684879410056175>.

Özgen, H. and Türk M. (1997). The key to success in competitiveness in the service sector: personnel empowerment, *Journal of Public Administration*, 30(4), 75-86. <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/Dergiler>.

Panaccio, A. Vandenberghe, C. and Ayed, A. K. B. (2014). The role of negative affectivity in the relationships between pay satisfaction, affective and continuance commitment and voluntary turnover: a moderated mediation model, *Human Relations*, 67(7). <https://doi.org/10.1177/0018726713516377>.

Sacchetti, S. Tortia, E. C. and Lopez Arceiz, F. J. (2016). *Human resource management practices and organizational performance, The mediator role of immaterial satisfaction in Italian social cooperatives*. Facultad de Econom Empresa, Universidad de Zaragoza.

Sadullah, O. (2013). *Introduction to human resources management*, Beta Publications, Istanbul.

Saeed, R. Lodhi, R. N. Iqbal, A. Sandhu, M. A. Munir, M. Yaseen, S. (2013). The effect of human resource management practices on organization's performance, *Middle-East Journal of Scientific Research* 16 (11), 1548-1556. DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.16.11.12077.

Spreitzer, G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: dimensions, measurement, and validation. *The Academy of Management Journal*, 38 (5), 1442-465. <https://doi.org/10.5465/256865>.

Sürgevil, O. Tolay, E. and Topoyan M. (2013). Validity and reliability analyzes of structural empowerment and psychological empowerment scales. *Journal of Yaşar University*, 8 (31), 5371-5391. <https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2013/07/10Vol8>.

Tannenbaum, S.I. and Yukl, G. (1992). Training and development in work organizations, *Annual Review of Psychology*, 43, 399-441. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.43.020192.002151>.

Tokgöz, E. and Aytemiz S. O. (2013). The relationship between organizational trust, organizational identification and organizational citizenship behavior: research in a state hospital, *Recommendation Journal*. 10, 39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruoneri/issue/17900/187803>.

Trehan, S. and Setia, K. (2014). Human resource management practices and organizational performance: An Indian perspective, *Global Journal of Finance and Management*, 6(8), 789-796. http://www.ripublication.com/gjfm-spl/gjfmv6n8_15.pdf.

Wang, X. Liao J. Xia D. and Chang T. (2010). The impact of organizational justice on work performance-mediating effects of organizational commitment and leader member Exchange, *International Journal of Manpower*, 31(6): 660- 677. <https://doi.org/10.1108/01437721011073364>.

Wheeler, A. R. Harris, K. J. Harvey, P. (2010). Moderating and mediating the hrm effectiveness-intent to turnover relationship: the roles of supervisors and job embeddedness, *Journal of Managerial Issues*, 22 (2), 182-196. <https://www.jstor.org/stable/20798904?seq=1>.

Wriht, M. P. and Boswell, W. R. (2002). Desegregating hrm: a review and synthesis of micro and macro human resource management research, *Journal of Management*, Vol.3. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(02\)00128-9](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(02)00128-9).

Zincirkıran, M. Çelik, G. M. Ceylan, A. K. Emhan, A. (2015). The effects of employees'organizational commitment, turnover intention, job stress, and employee job satisfaction on organizational performance. A research in the energy sector, *Financial Political & Economic Reviews*, 52(600),59-71.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/fpeyd/issue/48048/607594>.

“Turkey-health-service-first-3-country-iraq-somali-and-syria-was”
<https://www.aydinlik.com.tr/haber/2020de-turkiyede-saglik-hizmeti-alan-ilk-3-ulke-irak-somali-ve-suriye-oldu-237293>. 07.04.2022.

“Oyakyatirim.com.tr/News”
<https://www.oyakyatirim.com.tr/haberler/20140425095409/>. 07.04.2022

“Personal rights of healthcare workers”
<https://tr.euronews.com/2022/03/14/sagl-k-cal-sanlar-n-n-ozluk-haklar-nda-hangi-iyilestirmeler-yap-ld-yeni-duzenlemeler-neler>. 13.04.2022.

“Legal process in Iraq”
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-huk%C3%BBmet-sureci-nereye-gidiyor/2466748>. 25.04.2022

“Health workers in the pandemic”
<https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-pandemide-en-az-115-bin-sa%C4%9F1%C4%B1k-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fan%C4%B1-hayat%C4%B1n%C4%B1-kaybetti/a-57640599>.

“Ministry of health personnel data”
<https://www.saglikpersonelihaber.net/saglik-bakanligi/mart-2022-itibariyle-saglik-bakanliginin-personel-sayisi-h16724.html>.

“Ministry of Health Staff Salaries”
<https://www.netmaas.com/saglik-bakanligi-personel-maaslari-2022> 29.20.2022

[itobiad], 2022, 11 (4): 2187-2204

<p>Türkiye’de Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki</p> <p>Energy Consumption, Economic Growth and Current Deficit in Turkey</p> <p>Video Link: https://youtu.be/qpaLGtqH7ag</p>	
<p>Barış AYHAN Dr., Sakarya Üniversitesi Dr., Sakarya University barisayhan76@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2859-8687</p> <p>Selim İNANÇLI Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü Prof., Sakarya University, FPS, Department of Economics sinancli@sakarya.edu.tr / ORCID: 0000-0002-7363-6216</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 16.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.11.2022
Yayın Tarihi / Published	: 17.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Ayhan, B. & İnancı, S. (2022). Türkiye’de Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2187-2204 . doi: 10.15869/itobiad.1162491

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Barış AYHAN ve Selim İNANÇLI).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türkiye’de Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve cari açık değişkenlerinin birbirleri ile ilişkisi ve etkileme düzeyleri incelenmiştir. 1980-2017 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılarak yapılan analizde iki zaman serisi modeli uygulanmıştır. Zaman serisi modellerinde Türkiye’nin net enerji ithalatçısı olması nedeniyle enerji kullanımında petrolün ve dolayısıyla cari açığın etkisinin yanı sıra GSYH ve enerji tüketimi arasındaki ilişki düzeyi incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler için ilk zaman serisi değişkenlerinden olan GSYH, enerji tüketimini en çok etkileyen değişkendir. GSYH’de %1 düzeyinde bir artış petrol tüketimini %0.691, cari açığa %1’lik bir artış ise petrol tüketimini %0.066 oranında arttırmaktadır.

İkinci zaman serisi modelinde de GSYH’de görülen %1 düzeyinde bir artış toplam enerji tüketimini %0.77, cari açığa %1 düzeyinde bir artış ise toplam enerji tüketimini %0,012 düzeyinde arttırmaktadır. Modeller sonucunda kısa dönemli ilişkiler de bulunmaktadır. İlk zaman serisi modelinde hata terimi adaptasyon katsayısı -0.268 çıkmaktadır. Bu uzun dönemde her yıl yaklaşık %26,8 oranında dengeden sapmaları azaltarak dengeye yönelimi sağlamaktadır. İkinci zaman serisi modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0,413 çıkmaktadır ve uzun dönemde dengeden sapmaları her yıl yaklaşık %41,3 oranında azaltmaktadır. Yine, ilk modelde, GSYH’de görülen %1 düzeyinde bir değişim toplam enerji tüketiminde (petrol) %0,75 artışa yol açmaktadır. İkinci modelde ise bu artış %0,72 düzeyindedir. Her iki modelde de değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. İlk zaman seri analizinde sadece milli gelir enerji tüketiminin nedeni değildir sonucuna ulaşılmıştır. Diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinde enerji tüketiminin milli gelirin nedeni olmasının yanı sıra cari açığında nedeni olduğu görülmektedir. Cari açık hem milli gelirin hem de enerji tüketiminin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Milli gelir de cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci zaman serisinde ise nedensellik ilişkileri daha kısıtlı düzeydedir. Cari açığın milli gelirin nedeni olmamasının yanı sıra enerji tüketimi de cari açığın nedeni değildir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme, Cari Açık, Zaman Serileri, Türkiye

Energy Consumption, Economic Growth and Current Deficit in Turkey

Abstract

The relationship between energy consumption, economic growth and current account deficit variables in Turkey and their levels of influence have been examined in this study. Two time series models have been applied in the analysis made using annual data covering the years 1980-2017. Since Turkey is a net energy importer, the effect of oil on

energy use and therefore the current account deficit, as well as the level of relationship between GDP and energy consumption have been examined in time series models. GDP, which is one of the first time series variables for long-term relationships between variables, is the variable that most affects energy consumption. An increase of 1% in GDP increases oil consumption by 0.691%, and a 1% increase in current account deficit increases oil consumption by 0.066%.

In the second time series model, a 1% increase in GDP increases total energy consumption by 0.77%, and a 1% increase in current account deficit increases total energy consumption by 0.012%. There are also short-term relationships as a result of the models. In the first time series model, the error term adaptation coefficient is -0.268. In this long term, it provides orientation to balance by reducing deviations from the balance by approximately 26.8% every year. The error term adaptation coefficient for the second time series model is -0.413, and it reduces the deviations from the equilibrium by approximately 41.3% each year in the long run. Again, in the first model, a 1% change in GDP leads to an increase of 0.75% in total energy consumption (oil). In the second model, this increase is 0.72%. It has been determined that there is a causal relationship between the variables in both models. In the first time series analysis, it has been concluded that only national income is not the cause of energy consumption. In the causality relations between other variables, it is seen that energy consumption is the cause of the current account deficit as well as being the cause of the national income. It has been determined that the current account deficit is the cause of both national income and energy consumption. It has been concluded that national income is also the cause of the current account deficit. In the second time series, causality relationships are more limited. The current account deficit is not the cause of national income, and energy consumption is not the cause of the current account deficit.

Keywords: Energy Consumption, Economic Growth, Current Deficit, Time Series, Turkish

Giriş

Dünya tarihinde, çeşitli dönemlerde belirgin faktörlerin baskın olduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi, modern dünyanın karşılaştığı önemli kırılmalardan bir tanesidir ve sonuçları uzun dönemde birçok sahayı etkilemiştir. Sanayi Devrimi sonrası önce kömür ve buharlı makineleşme süreci ile enerji, sanayi sektöründe yoğun kullanılmaya başlamıştır. Daha sonraları ise elektrik üretim süreci dâhil edilmiştir. Enerjinin yoğun kullanılabilmesi ölçek gelişimine yaptığı katkı kadar şehirleşme üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Benzer şekilde Petrol Krizleri de Keynesyen politikaların bir sonucu olarak görülmüş ve bu süreçten çıkış çabalarının da uzun dönemli sonuçlarının olduğu görülmüş ve enerji krizinin diğer makroekonomik değişkenleri nasıl etkilemekte olduğu sorusunu ön plana çıkarmıştır. Bu durum günümüze kadar enerji ile ilgili analizlerin yapılmasının belki de yolunu açmıştır. Enerji tüketiminin makro iktisadi perspektif üzerinde etkilerinin yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesinde temel bir değişken olarak değerlendirilmesine olanak vermiştir. Günümüzde sera gazlarının negatif etkilerinin

ortaya çıkması sonucu nasıl bir enerji tüketimi olması gerektiği üzerinde bir konsensüs oluşmasında enerji tüketiminin yapısal dağılımı önemli olmuştur. Buradan hareketle de enerji tüketimi ile ilgili kısıtlar ortaya çıkmıştır.

Enerji tüketiminin belirli kısıtlar altında olması dünyada birçok ekonomi net enerji ithalatçısı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir ve iktisadi faaliyetlerin yerine getirilmesinde, özellikle fosil enerji kaynaklarından elde edilen enerjiye bağlı olması nedeniyle, enerji tüketiminin diğer iktisadi değişkenler üzerinde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda özellikle milli gelir üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Fakat zaman içerisinde enerji tüketimi ile ilişkili olarak birçok değişken analizlerde kullanılmıştır. Bu çalışmalarda iktisadi büyüme üzerindeki etkilerin yanı sıra diğer iktisadi değişkenlerin enerji tüketimi ile kurduğu ilişki ve etkileşim düzeyi tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Dünya ülkelerinin önemli bir bölümünün net enerji ithalatçısı olması ve ithalatın uluslararası rezerv paralar üzerinden yapıyor olması sonuçta cari işlemler dengesini de etkilemektedir. Burada önemli olan husus ise dış âlemden elde edilen enerji girdisinin milli geliri nasıl ve ne şekilde etkilediğidir. Ancak enerji ithalatının cari açığı arttırdığı ve iktisadi büyümeyi ve enerji tüketimini etkilediği görülmektedir. Her ne kadar gelecek için hazırlanan politika projeksiyonlarında daha az negatif veya sıfır etkili salınım sağlayan enerji tüketimi önerilmekte ve hatta negatif karbon salınımı hedeflenmekte ise bu beklentiler veya hedeflerin enerji tüketiminin çevresel negatif etkileri ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır devam eden ve ödemeler bilançosu hesabında cari işlemler açığı sorununa yola açan enerji tüketimi ile milli gelir arasındaki ilişki analiz edilmektedir.

Literatür

Enerji, iktisadi faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli bir girdidir. Yoğun üretim sistemlerinin uygulanmaya başlaması ile birlikte enerji ihtiyacı artmıştır. Artan enerji ihtiyacı sonuçta ödemeler bilançosunun önemli kalemlerinden bir tanesi haline gelmiştir. Dünyada her ekonomi enerji üreticisi değildir. Çoğu ekonomi net enerji ithalatçısı konumundadır. Dünya ekonomisinde 1970'li yıllarda görülen Petrol Krizleri ile birlikte enerji ile ilgili çalışmaya olan ilgi artmıştır. Bu alandaki ilk çalışma (Kraft ve Kraft, 1978) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların genel olarak ilgilendiği alan, enerjinin bir girdi olarak milli gelir üzerindeki etkisini incelemektir. Zaman içerisinde elektrik tüketimi üzerinde de çalışmalar olsa da çoğunlukla enerji tüketimi ve milli gelir üzerindeki etkileri incelenmiştir. Milli gelir haricinde üretim fonksiyonunun dâhil edildiği çalışmalarda gerçekleştirilmiştir. Türkiye Ekonomisi ödemeler bilançosu, net enerji ithalatçısı olması nedeniyle, açık vermektedir ve bu hesapta enerji ödemeleri önemli bir pay almaktadır.

Literatürde, enerji tüketimi ve milli gelir arasındaki ilişkinin hangi değişkenden kaynaklı olduğuna dair kesin bir yanıt bulunamamıştır. Farklı ülkeler için gerçekleştirilen analizlerde bu değişkenler arasında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Literatüre bakıldığında zaman dört farklı nedensellik yönü tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, *Büyüme Hipotezi* olarak ifade edilen, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin var olmasıdır. Bu durum enerjiye bağımlılığını işaret etmekte ve

enerji tüketimindeki değişiklik, milli gelire yansımaktadır. İkinci durum ise *Koruma Hipotezi* olarak adlandırılmaktadır. Burada elde edilen bulgular neticesinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuçta ekonomik büyümenin enerji tüketimine bağımlı olmadığını işaret etmektedir. Üçüncü durum ise *Geribesleme Hipotezi* olarak adlandırılmaktadır. Bu hipoteze göre enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu değişkenlerdeki artış ve azalışlar birbirlerini etkilemektedir. Dördüncü ve son durum *Nötralite Hipotezi* olarak ifade edilmektedir ve bu hipotez ile enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememektedir (Öztürk, 2010, s. 340-349).

Arslan ve diğerleri, 1980-2015 dönemi için enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve cari açık değişkenleri arasında ilişki araştırılmıştır. Çalışmada Vektör Otoregresyon, Varyans Ayrıştırması, Etki-Tepki ve Granger Nedensellik gerçekleştirilmiştir. Söz konusu dönem aralığında enerji tüketiminin ekonomik büyümenin nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Cari açık ile enerji ithalatı arasında güçlü ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir (Arslan vd, 2021, s. 26-40).

Kızıldere, 1974-2015 dönemi için enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve cari açık değişkenleri arasında ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada %5 anlamlılık düzeyinde enerji tüketiminden ve iktisadi büyümeden cari açığa doğru nedensellik bulunmuştur. Bu sonuca göre iktisadi büyüme ve enerji tüketiminde görülen bir artış cari açığı artırmaktadır (Kızıldere, 2020, s. 2121-2139).

Ravanoğlu ve Bostan, 1984-2015 dönemi enerji tüketimi, iktisadi büyüme (Reel GSYH) ve cari açık değişkenleri kullanılarak yapılan eş bütünleşme analizi neticesinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit etmiştir. Enerji tüketiminde %1’lik değişme iktisadi büyümeyi %1,73 artırmaktadır (Ravanoğlu & Bostan, 2019, s. 1713-1726).

Aydın ve diğerleri, 1975-2016 dönemi için Yumuşak Geçişli Regresyon Modelini kullanarak enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve sürdürülebilir cari açık değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Modelde cari açık düzeyi için %5 eşik olarak alınmaktadır. Bu düzeyin üstündeki cari açık düzeyinin iktisadi büyümeyi negatif etkilediği ve söz konusu düzeyin altındaki cari açık düzeyinin enerji tüketimindeki artışın iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Aydın vd, 2018, s. 586-592).

Efeoğlu ve Pehlivan, 1987-2016 yılları için enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve cari açık değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Johansen eş bütünleşme analizi ile değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hata düzeltme modeli ve etki tepki analizi yapılarak sonuçta enerji tüketiminin milli geliri artırdığı, cari açık arttıkça iktisadi büyümede artış olmadığı tahmin edilmiştir. Varyans ayrıştırması neticesinde ise milli gelirdeki artışın ilk dönemde kendisinden diğer dönemlerde ise enerji tüketimi ve cari açıktan kaynakladığı görülmektedir. Değişkenler arasında da tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Efeoğlu & Pehlivan, 2018, s. 103-123).

Güneş ve Demiray Erol, 1990-2015 dönemi için enerji ithalatı, iktisadi büyüme ve cari açık değişkenlerini kullanarak Johansen eş bütünleşme testi gerçekleştirmiştir. Test sonuçlarına göre bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cari açık ve milli gelir arasında çift yönlü zayıf bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir (Güneş ve Demiray Erol, 2017, s. 340-352).

Kaya ve Kaya, 1980-2013 dönemin için yaptıkları çalışmalarında iktisadi büyüme ile cari açık verilerini kullanmışlardır. Çalışmada Johansen eş bütünleşme testi ile bu iki değişken arasında uzun dönemde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik analizi ile iktisadi büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Kaya & Kaya, 2016, s. 9-18).

Uysal ve diğerleri, 1980-2012 dönemi için Vektör Otoregresyon Modeli ile Johansen eş bütünleşme analizini kullanarak iktisadi büyüme, enerji tüketimi ve cari açık değişkenleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta bir eş bütünleşme ilişkisi bulunurken etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması da gerçekleştirilmiştir. On yıllık dönem için cari açık içinde milli gelirin ve enerji tüketiminin payının düştüğü sonucuna ulaşılmaktadır (Uysal vd, 2015, s. 63-78).

Moftah ve Dilek, 16 Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkesi üzerinde 1985-2016 verilerini kullanarak Toda Yamamoto testi uygulamıştır. Sonucunda ise ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enerji tasarrufuna dair politikaların ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmayacağı tespit edilmiştir (Aimer Moftah & Dilek, 2021, s.56-78).

Yanar ve Kerimoğlu, 1975-2009 yıllarını kapsayan dönem için enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştır. Johansen eş bütünleşme testi sonucunda uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tahmin edilmiştir. Çalışma sonucunda enerji tüketimindeki artışın iktisadi büyümeyi artırdığı görülürken, cari açık ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü zayıf bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Enerji tüketimi artarken iktisadi büyüme de artmakta, iktisadi büyümedeki artış ise cari açığı artırmakta ve sonuçta cari açığı artıran artış iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Yanar & Kerimoğlu, 2011, s. 191-201).

Veri ve Metodoloji

Zaman serisi modellerinde kullanılan değişkenler; *KGOE*, kişi başına enerji tüketimi (petrol), *TKGOE*, kişi başına toplam enerji tüketimi, kişi başına GSYH ve cari açık olarak belirlenmiştir. Enerji tüketimi verileri, Uluslararası Enerji Ajansı'ndan¹ elde edilmiştir. GSYH değişkeni 2015 cari fiyatlarıyla \$ olarak alınmıştır ve Dünya Bankası veri seti kullanılmıştır. Enerji tüketimi verilerini kişi başına veriye dönüştürebilmek için Dünya Bankası'ndan elde edilen nüfus projeksiyonu verisi kullanılmıştır.² Cari açık verisi oran

¹ Uluslararası Enerji Ajansının <https://www.iea.org/statistics/> şeklindeki internet sitesinde bulunan IEA Headline Energy Data verisi kullanılmıştır.

²<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> adlı veri setinde GSYH, Cari Açık ve nüfus verileri bulunmaktadır.

olarak analizler de yer alırken, her iki kişi başına enerji tüketimi ve kişi başına GSYH verilerinin doğal logaritması alınmıştır. Seriler, 1980 – 2017 yıllarını kapsamaktadır. Zaman serisi analizlerinde, Birinci Zaman Serisi Modeli için [KGOE, GSYH ve CA] değişkenleri ve İkinci Zaman Serisi Modeli için [TKGOE, GSYH ve CA] değişkenleri kullanılmaktadır. Birinci Zaman Serisini ve İkinci Zaman Serisini ifade etmek için sırasıyla Z₁ ve Z₂ kısaltmaları kullanılmıştır.

Durağanlık Testi Analizi

Bir zaman serisi, belirli bir dönem içerisinde (yıllık, üç aylık, aylık, haftalık vb. gibi) belirli değişkenlerin aldığı değerlerden oluşmaktadır. Zaman serilerinde trend, mevsim, konjonktür ve düzensiz hareketler içerilmektedir. Seri de trend var iken gerçekleştirilen regresyon analizi sahte sonuçlar oluşturabilir. Buradan hareketle de bir zaman serisinin bilgi kaynağı olması ve yöntemin uygulanabilmesi için serilerde sahte regresyonun olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla zaman serilerinde serilerin durağan hale getirilmesi önemlidir. Zaman serilerinde durağanlık şartlarının sağlanması aşağıdaki gibidir (Tarı, 2014, s. 374-375):

- Sabit aritmetik ortalama, $E(Y_t)=\mu$
- Sabit varyans, $Var(Y_t)=E(Y_t-\mu)^2=\sigma^2$
- Gecikme aralığına göre kovaryans, $\gamma_k=E[(Y_t-\mu)(Y_{t-k}-\mu)]$, bütün t değerleri için, k=gecikme aralığı

Zaman serilerinde durağanlığın sağlanması, birim kök analizi vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu çalışmada iki adet birim kök analizine yer verilmiştir. Bunlar, Philips-Perron (PP) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) şeklindedir. Zaman serilerinde en iyi beklenti, serilerin düzeylerinde durağan olmalarıdır zira bu durumda veri kaybı olmamaktadır. Literatürde en fazla ikinci dereceden fark alındıktan sonra durağanlaşma sürecinin sağlandığı görülmektedir. Genelde düzeyde durağanlık sağlanırsa I(0), birinci farkta sağlanırsa I(1) ve ikinci farkta sağlanırsa I(2) şeklinde gösterim sağlanmaktadır. Philips – Perron Testi (Phillips ve Perron, 1988, s. 335-346), yapısal kırılma durumunda tercih edilmektedir ve serbestlik derecesi kaybını önlemektedir. Otokorelasyon problemi, Dickey-Fuller denkleminde bulunan t istatistiğine düzeltme uygulanarak ortadan kaldırılmaktadır. Phillips-Perron Testinde de sabitli ile sabitli ve trendli modeller uygulanmaktadır. α katsayı tahminini, s standart hatayı, γ_0 hata varyansını ve f_0 sıfır frekanstaki artık spektrum tahmincisini gösteren denklemler aşağıdaki gibidir:

Her iki zaman serisi modelinde kullanılan regresyon denklemi,

$$\Delta Y_t = \beta D_t + \pi Y_{t-1} + u_t, u_t \sim I(0)$$

Her iki zaman serisi modelinde kullanılan t istatistiği ise,

$$t_\alpha = t_\alpha (\gamma_0 / f_0)^{1/2} - \{ [T(f_0 - \gamma_0)(se(\hat{\alpha}))] / [2 f_0^{1/2} s] \}$$

Tablo 3.1: Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Düzey	ADF Testi				Philips-Perron Testi			
	Sabitli Trendsiz		Sabitli Trendli		Sabitli Trendsiz		Sabitli Trendli	
	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri
LKGOE	-1.224	0.653	-1.890	0.639	-1.124	0.696	-1.875	0.647

LTKGOE	-0.472	0.885	-4.190	0.011	0.378	0.979	-4.206	0.011
LKGSYH	-0.579	0.863	-2.648	0.262	-0.563	0.886	-2.802	0.205
CA	-3.186	0.029	-4.274	0.009	-3.299	0.022	-4.249	0.009
Birinci Farklar	Sabitli Trendsiz		Sabitli Trendli		Sabitli Trendsiz		Sabitli Trendli	
	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri	T İst.	P Değeri
LKGOE	-7.111	0.000	-7.025	0.000	-7.069	0.000	-6.995	0.000
LTKGOE	-8.118	0.000	-7.997	0.000	-13.065	0.000	-12.802	0.000
LKGSYH	-6.188	0.000	-6.092	0.000	-6.188	0.000	-6.092	0.000
CA	-7.453	0.000	-7.379	0.000	-10.224	0.000	-11.043	0.000

Kaynak: Sonuçlar model hesaplamalarından elde edilmiştir.

ADF ve DF testi (Dickey & Fuller, 1979, s. 427-431)'nin zaman serilerindeki durağanlık probleminin araştırılması için alternatif regresyon modellerinin kullanılmasıyla bulunmuştur. ADF modeli, DF modelinden otokorelasyonu arındırmak için kullanılmaktadır. Çalışmada sabitli model ile sabitli ve trendli modeller uygulanmıştır. Y_t , durağanlığına bakılan değişken, Δ , birinci düzey fark işlemcisi, T , trend değişkeni ve ε hata terimidir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta LY_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \text{ ve } \Delta Y_t = \alpha_0 + \beta_1 T + \delta LY_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Serilerdeki durağanlığı belirlemek için düzenlenen test hipotezleri aşağıda görülmektedir:

H_0 : $\delta=0$, Seri durağan değildir. Seride birim kök vardır.

H_1 : $\delta<0$ Seri durağandır. Seride birim kök yoktur.

Tablo 3.1'de ADF ve PP Testleri sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre *KGOE*, kişi başına enerji tüketimi (petrol), *TKGOE*, kişi başına toplam enerji tüketimi, kişi başına *GSYH* serilerinde trend ve sabit bulunurken *CA* serisinde sabit varken trend bulunmamaktadır.

Eşbütünleşme Analizleri

Johansen Eşbütünleşme Analizi

Ekonometrik çalışmalarda iktisadi değişkenler arasında uzun dönemli ilişki (ler)nin olup olmadığı eş bütünleşme analizi yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada kullanılacak eş bütünleşme analizi ise Johansen eş bütünleşme analizi şeklindedir. Johansen eş bütünleşme analizinde (Johansen, 1988) kullanılacak modeller [model 2 (sabitli trendsiz eş bütünleşme denklemi ve sabitsiz trendsiz VAR modeli), model 3 (sabitli trendsiz eş bütünleşme denklemi ve sabitli trendsiz VAR modeli) ve model 4 (sabitli trendli eş bütünleşme denklemi ve sabitli trendsiz VAR modeli)] şeklindedir ve bu dört model arasındaki seçim Pantula İlkesi'ne göre gerçekleştirilmektedir. Pantula İlkesi yöntemine göre, en kısıtlı modelden ($r=0$ ve Model 2) başlayarak hesaplanan iz istatistiği, Osterwald-Lenum (Osterwald-Lenum, 1992, s. 461-472)'den elde edilen kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Eş bütünleşme yoktur şeklindeki sıfır hipotezinin kabul edildiği ilk noktada durulur. Eş bütünleşme analizinde doğru tahminin sağlanabilmesi için ilk önce en uygun gecikme uzunluklarının tespit edilmesi gerekmektedir.

Tablo 3.2: Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri Sonuçları

Z ₁ Modeli						Z ₂ Modeli					
Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ	Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.013	4.201	4.344	4.247	0	NA	0.005	3.228	3.361	3.274
1	153,413*	0.000*	-0,233*	0,300*	-0,048*	1	138.951*	9.61x10 ^{-5*}	-0.739	-0.206*	-0.555*
2	7.957	0.000	-0.002	0.930	0.319	2	9.911	0.000	-0.579	0.353	-0.257
3	1.040	0.000	0.469	1.802	0.929	3	9.890	0.000	-0.460	0.872	-0.000

Not: LR; Olabilirlik Oranını, FPE; Son Tahmin Hatasını, AIC; Akaike Bilgi Kriterini, SC; Schwartz Bilgi Kriterini, HQ; Hannan-Quinn Bilgi Kriterini gösteren kısaltmalar şeklindedir.

* Bu kriterler ile seçilen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Birinci zaman serisi modelinde (Z₁), model seçiminde, Pantula ilkesine göre r=0 ve model 4 (*sabitli trendli eş bütünleşme denklemi ve sabitli trendsiz VAR modeli*) seçilirken; ikinci zaman serisi modelinde (Z₂), model seçiminde, r=1 ve model 2 (*sabitsiz trendsiz eş bütünleşme denklemi ve sabitsiz VAR modeli*) seçilmiştir. (Z₁) modeli ve (Z₂) modelinin her ikisi için tüm bilgi kriterleri bir gecikme alınması gerektiğine işaret etmektedir. (Z₁) modeli ve (Z₂) modeli için hesaplanan BGLM oto korelasyon testi sonuçları; her iki modelde de oto korelasyon problemi bulunmadığı, dolayısıyla modellerin iyi bir model ve yapısal olarak tutarlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. (Z₁) ve (Z₂) modelleri için, Tablo 3.3 %5 anlamlılık düzeyinde, (Z₁) modeli için, maksimum öz değer istatistiği 1 eş bütünleşme gösterirken, (Z₂) modeli için, iz istatistiği 1 eş bütünleşme ve maksimum öz değer istatistiği de 1 eş bütünleşme göstermektedir.

Tablo 3.3: Johansen Eş Bütünleşme Analizinin Sonuçları

	Z ₁				Z ₂						
	H ₀	H ₁	İz İst.	KD	H ₀	H ₁	MÖİ	KD			
r = 0	r = 1	39.824	42,44	r = 0	r ≥ 1	25.975*	25.54	r = r = 47.150	42,44	r = r ≥ 23.920*	25.54
r ≤ 1	r = 2	13.848	25,32	r ≤ 1	r ≥ 2	9.519	18.96	r ≤ r = 23.223	25,32	r ≤ r ≥ 14.482	18.96
r ≤ 2	r = 3	4.329	12,25	r ≤ 2	r ≥ 3	4.329	12.25	r ≤ r = 8.747	12,25	r ≤ r ≥ 8.747	12.25

Not: r, rank sayısını göstermektedir. H₀: Sıfır Hipotezi, H₁: Alternatif Hipotez, KD: %5 Kritik Değer ve MÖİ: Maksimum Öz Değer İstatistiği kısaltmasıdır. Kritik değerler, Osterwald-Lenum (1992), s.467’den alınmıştır.

Tablo 3.4: (Z₁) ve (Z₂) Modelleri İçin Normalleştirilmiş Eş Bütünleşme Vektörleri

Z ₁	LKGOE (-1)		LKGSYH (-1)		CA (-1)		TREND	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
	1		-0.362	(-0.1210)	-0.081	(-0.0109)	0.005	(0.007)
Z ₂	LTKGOE (-1)		LKGSYH (-1)		CA (-1)		C	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
	1		-0.3316	(0.013)	-0.0266	(0.004)	-4.0529	(0.103)

Eş bütünleşme ilişkisini doğrulamak amacıyla Engle ve Granger (Engle ve Granger, 1987) bir hata düzeltme modeli geliştirmiştir. Modellerdeki değişkenlerin birinci derece farkları alınmış ve bir hata doğrulama terimi eklenmiştir. Hata terimi ise bağımlı değişkenin

bağımsız değişkenlerle uygulanan regresyondan elde edilen hata teriminin bir gecikmesi olarak alınmaktadır.

Tablo 3.5: Johansen Eşbütünleşme Analizi Hata Düzeltme Modellerinin Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\Delta(LKGOE)$					Bağımlı Değişken: $\Delta(LTKGOE)$				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	T İst.	Ol. Değ.	Değişkenler	Katsayı	Std.	T İst.	Ol.
$\Delta(LKGSYH(-1))$	-0.027	0.067	0.411	0.068	$\Delta(LKGSYH(-1))$	-0.078	0.058	1.338	0.189
$\Delta(CA)$	-0.005	0.004	-1.100	0.279	$\Delta(CA)$	-0.008	0.003	-2.198	0.035
HDT(-1)	-0.222	0.112	-1.974	0.056	HDT(-1)	-0.187	0.153	-1.221	0.230
C	0.012	0.008	1.375	0.178	C	0.016	0.007	2.268	0.030
Özet İstatistikler					Özet İstatistikler				
$BGLM: \chi^2$	0.676	$BGP_{DV}: \chi^2$		0.761	$BGLM: \chi^2$	0.536	$BGP_{DV}: \chi^2$		0.954
$JB_N: \chi^2$	0.158	$RR_{MKH}: F(1,32)$		0.237	$JB_N: \chi^2$	0,871	$RR_{MKH}: F$		0.203

$BGLM$: Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi'ni, BGP_{DV} : Breusch-Godfrey-Pagan Değişken Varyans Testi'ni JB_N : Jarque-Berra Normallik Testi'ni, RR_{MKH} : Ramsey-Reset Model Kurma Hatası Testi'ni ifade etmektedir.

(Z_1) modeli ve (Z_2) modeli için sırasıyla aşağıdaki denklemler kurulmaktadır.

$$\Delta(LKGOE)_t = \psi_0 \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{1i} \Delta(LKGOE)_{t-i} \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{2i} \Delta(LKGSYH)_{t-i} \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{3i} \Delta(CA)_{t-i} \pm \psi_4 HDT_{t-1} \pm \varepsilon_t$$

$$\Delta(LTKGOE)_t = \psi_0 \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{1i} \Delta(LTKGOE)_{t-i} \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{2i} \Delta(LKGSYH)_{t-i} \pm \sum_{i=0}^3 \psi_{3i} \Delta(CA)_{t-i} \pm \psi_4 HDT_{t-1} \pm \varepsilon_t$$

(Z_1) modeli ve (Z_2) modeli için hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 3.5 ile gösterilmektedir. (Z_1) modeli ve (Z_2) modelinin her ikisi için de normallik varsayımı sağlanmaktadır ve $BGLM$, BGP_{DV} , JB_N ve RR_{MKH} test sonuçları otokorelasyon, değişken varyans problemi ve model kurma hatası bulunmadığına işaret etmektedir. (Z_1) modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0.222 çıkmaktadır. Bu katsayı, -1 ve 0 arasındadır ve modeldeki uzun dönem ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Dengeyi getirici mekanizma, uzun dönemde dengeden sapmaları her yıl yaklaşık %22,2 oranında azaltarak dengenin sağlanmasına katkı yapmaktadır. (Z_2) modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0,187 çıkmaktadır. (Z_2) modelinde; dengeyi sağlayıcı mekanizma, uzun dönemde dengeden sapmaları her yıl yaklaşık %18,7 oranında azaltarak dengenin sağlanmasına katkı yapmaktadır.

ARDL Analizi

ARDL³ analizi, Johansen eş bütünleşme analizinde birinci düzeyde gerçekleşen durağanlıktan farklı olarak hem düzey, I(0), hem de birinci fark işlemine, I(1), tabi tutulmuş iktisadi değişkenlerin arasındaki bütünleşmenin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. ARDL analizi bu serbestliği sağlarken, bir zorunluluk getirmekte ve bağımlı değişkenin I(1) olmasını beklemektedir. Bu yaklaşım, Pesaran ve Shin (1998) ve

³ ARDL, Gecikmesi Dağıtılmış Otokoregresif anlamındadır ve Autoregressive Distributed Lag ifadesinin kısaltmasıdır.

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiştir. Analizlerinde değişkenlerin bir sınır içerisinde hareket edeceği ve böylelikle de kuvvetli tahminler sağlayacağına işaret etmektedir. Bu analiz, Johansen de olduğu gibi, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri tespit etmekte kullanılmaktadır. Bir ARDL modelinde katsayıların anlamlılığı, modelin anlamlılığını ölçen F istatistiği, buna bağlı olarak sınır testleri ve olasılıkları ile karşılaştırılması süreci ile eş bütünleşme kararı belirlenmesi, uzun dönem katsayılarının ve kısa dönem katsayılarının tespiti ile birlikte model varsayımlarının tespiti ile gerçekleştirilir. Model varsayımlarında diagnostik testler kullanılır. Bunlar ise CUSUM ve CUSUMQ testlerinden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra otokorelasyon, değişen varyans, normal dağılım ve spesifikasyon hataları sınanır (Pesaran & Shin, 1998; Pesaran vd., 2001).

ARDL analizinde her iki model için (Z_1 ve Z_2) de (1,1,1) modeli seçilmektedir. Yani, modellerdeki her bir değişkenin bir gecikmesi alınmaktadır. (Z_1) modelinde petrole dayalı enerji tüketiminin (LnTKGOE) bir gecikmesi, milli gelir (GSYH) ve milli gelirin bir gecikmesi %5 olasılığa ve cari açık (CA) değişkeninin bir gecikmesi %10 olasılığa göre anlamlıdır. (Z_2) modelinde ise toplam enerji tüketiminin (LnTKGOE) bir gecikmesi, milli gelir (GSYH) ve milli gelirin bir gecikmesi %5 olasılığa ve cari açık (CA) değişkeninin bir gecikmesi %10 olasılığa göre anlamlıdır. Modeller, $R^2 > 0.89$ oranıyla, yüksek düzeyli bir açıklamaya sahiptir.

Tablo 3.6: ARDL Modellerinin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LnKGOE (1,1,1)					Bağımlı Değişken: LnTKGOE (1,1,1)				
Değişkenler	Katsayı	Std.	T İst.	Ol. Değ.	Değişkenler	Katsayı	Std.	T İst.	Ol. Değ.
LnKGOE(-1)	0.73152	0.08845	8.26999	0.0000	LnTKGOE(-1)	0.58660	0.12687	4.62333	0.0001
LnKGSYH	0.75474	0.27792	2.71564	0.0106	LnKGSYH	0.72022	0.18173	3.69312	0.0004
LnKGSYH(-1)	-0.56918	0.27174	-2.09454	0.0442	LnKGSYH(-1)	-0.40042	0.21219	-1.88707	0.0683
CA	0.00872	0.00621	1.40431	0.1699	CA	-0.00129	0.00362	-0.35699	0.7234
CA(-1)	0.00899	0.00464	1.93723	0.0616	CA(-1)	0.00652	0.00294	2.21382	0.0341
Özet İstatistikler					Özet İstatistikler				
R^2	0.90759	Bağ. Değ. Ort.	5.94115		R^2	0.98454	Bağ. Değ. Ort.	6.77027	
Düz. R^2	0.89604	Bağ. Değ. Std.	0.13560		Düz. R^2	0.98261	Bağ. Değ. Std.	0.22166	
Reg. St.Hat.	0.04372	A Krit.	-3.29690		Reg. St.Hat.	0.02922	A Krit.	-4.10222	
KKT	0.06116	S Krit.	-3.07921		KKT	0.02733	S Krit.	-3.88453	
LO	65.9928	HQ Krit.	-3.22016		LO	80.8912	HQ Krit.	-4.02548	
DW İst.	1.91657				DW İst.	2.19844			

(Z_1) modelinde, F istatistiği ≈ 3.37 değerini almaktadır. Bu değer, %10 olasılıktaki 3.19 değerinden büyüktür ve dolayısıyla model %10 olasılığa göre anlamlıdır. Modelin uzun dönem katsayıları incelendiğinde GSYH ve CA değişkenleri için hesaplanan katsayı değerlerinin olasılık değerlerinin %1 küçük olduğu görülmektedir. Böylelikle modeldeki GSYH ve CA değişkenlerinin katsayıları anlamlıdır. Uzun dönemde GSYH'deki %1 değişme toplam enerji tüketimini %0.691 ve CA'daki %1 değişme ise %0.066 artırmaktadır.

Tablo 3.7: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Z ₁	F İstatistiği	Olasılık	I(0)	I(1)	Z ₂	F İstatistiği	Olasılık	I(0)	I(1)
		3.374104	%10	2.17		3.19		4.223775	%10
	k	%5	2.72	3.83		k	%5	2.72	3.83
	2	%1	3.88	5.3		2	%1	3.88	5.3

(Z₂) modelinde ise F istatistiği ≈ 4.22 değerini almaktadır. Bu değer, %5 olasılıktaki 3.83 değerinden büyüktür ve dolayısıyla model %5 olasılığa göre anlamlıdır. Modelin uzun dönem katsayıları Tablo 3.8 aracılığıyla incelendiğinde GSYH değişkeni için hesaplanan katsayı değerinin olasılık değerinin %1 olasılıktan küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modeldeki GSYH değişkeninin katsayısı anlamlıdır. Cari açık değişkeni de %10 olasılığa göre anlamlıdır. GSYH'deki %1 değişme toplam enerji tüketimini %0.77 ve CA'daki %1 değişme ise %0.012 artırmaktadır.

Tablo 3.8: Uzun Dönem Katsayıları

Z ₁ (1,1,1)					Z ₂ (1,1,1)				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	T İst.	Ol. Değ.	Değişkenler	Katsayı	Std.	T İst.	Ol.
LnKGSYH	0.69117	0.00511	135.15443	0.0000	LnKGSYH	0.77359	0.00226	341.0099	0.0000
CA	0.06599	0.01469	4.49261	0.0001	CA	0.01264	0.00663	1.90595	0.0657

ARDL analizinde (Z₁) modeli ve (Z₂) modeli için hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 3.9 aracılığıyla görülebilmektedir. (Z₁) modeli ve (Z₂) modelinin, Johansen analizinde olduğu gibi, her ikisi için de normallik varsayımı sağlanmaktadır ve B_{GLM}, W_{DV} DV, J_B ve RR_{MKH} test sonuçları otokorelasyon, değişen varyans problemi ve model kurma hatası bulunmadığını göstermektedir.

(Z₁) modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0.268 çıkmaktadır. Bu katsayı, -1 ve 0 arasındadır ve modeldeki uzun dönem ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Dengeyi getirici mekanizma, uzun dönemde dengeden sapmaları her yıl yaklaşık %26,8 oranında azaltarak dengenin sağlanmasına katkı yapmaktadır. (Z₂) modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0,413 çıkmaktadır. (Z₂) modelinde; dengeyi sağlayıcı mekanizma, uzun dönemde dengeden sapmaları her yıl yaklaşık %41,3 oranında azaltarak dengenin sağlanmasına katkı yapmaktadır. Yine, (Z₁) modelinde GSYH'de görülen %1 düzeyinde bir değişme KGOE'de %0,75 artışa yol açmaktadır. (Z₂) modelinde ise bu artış %0,72 düzeyindedir.

Tablo 3.9: ARDL Hata Düzeltme Modellerinin Sonuçları

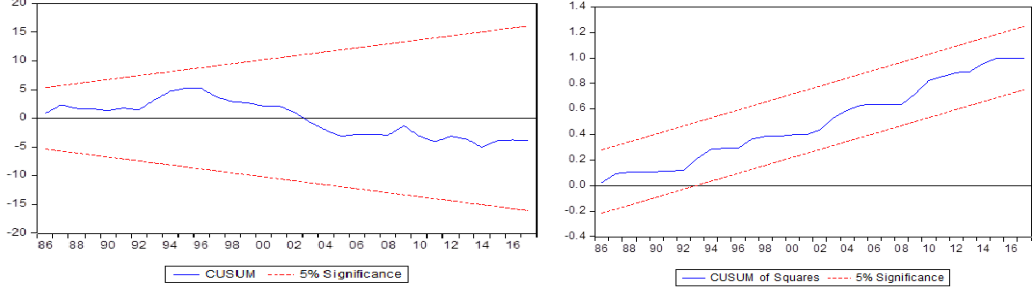
Z ₁ (1,1,1)					Z ₂ (1,1,1)				
Kısa Dönem Katsayıları					Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Std. Ht.	T İst.	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Std. Ht.	T İst.	Olasılık
D(LnKGSYH)	0.75447	0.18783	4.01824	0.0003	D(LnKGSYH)	0.72022	0.11235	6.41018	0.0000
D(CA)	0.00872	0.00520	1.67656	0.1034	D(CA)	-	0.00255	-0.50590	0.6164
CointEq(-1)	-0.26847	0.08186	-3.27947	0.0025	CointEq(-1)	-	0.11266	-3.66923	0.0009
Özet İstatistikler					Özet İstatistikler				
B _{GLM} : χ^2	0.5582	W _{DV} : χ^2		0.8064	B _{GLM} : χ^2	0.3340	W _{DV} : χ^2		0.1741

Türkiye'de Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki

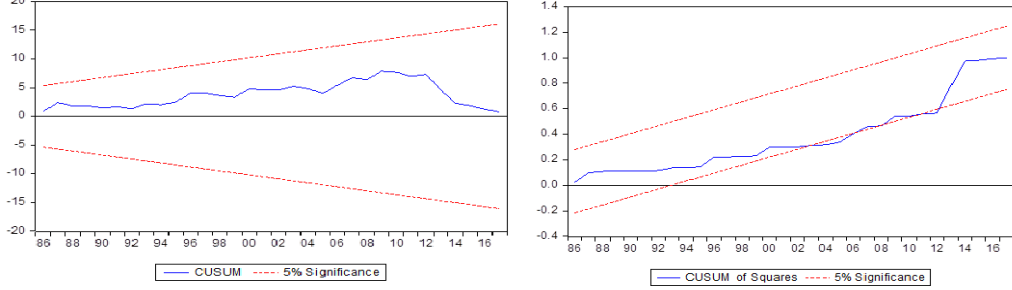
JB _N : χ^2	0.3848	RR _{MKH} : F (1,32)	0.1294	JB _N : χ^2	0.7034	RR _{MKH} : F (1,32)	0.0181
----------------------------	--------	------------------------------	--------	----------------------------	--------	------------------------------	--------

BG_{LM}: Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi'ni, W_{DV}: White Değişen Varyans Testi'ni JB_N: Jarque-Berra Normallik Testi'ni, RR_{MKH}: Ramsey-Reset Model Kurma Hatası Testi'ni ifade etmektedir.

Z1 Modeli İçin CUSUM VE CUSUMQ Grafikleri

Z2 Modeli İçin CUSUM ve CUSUMO Grafikleri

Granger Nedensellik Analizi

İktisat teorisi, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyarken, bazen iktisadi ilişkinin yönü tam olarak belirlenmemektedir. Bu halde, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü, Granger (Granger, 1969, s. 424-438) testi ile ortaya koyulmaktadır. Bu teste göre, iktisadi değişkenler bağımlı ve bağımsız olarak ayrılmamaktadır ve iktisadi değişkenler arasındaki ilişki eşanlı olarak tespit edilebilmektedir. Granger Nedensellik Testinde hesaplanan test sonuçları gecikme uzunluğunun seçimine karşı duyarlıdır. Gecikme uzunluğu, VAR modeli ile belirlenebilmektedir. Ancak hata düzeltme modelindeki iktisadi değişkenler ilk farkları ile yer aldıklarından dolayı, Granger nedensellik analizinde daha önceden belirlenen gecikme uzunluğunun bir eksiği kullanılmaktadır. Bu nedenle gecikme uzunluğu sıfır alınacaktır.

Çalışmanın ilk zaman serisi modeli analizinde (Z₁), sadece milli gelirin enerji tüketiminin nedeni değildir şeklindeki bir nedenselliğe ulaşılmıştır. Diğer iktisadi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinde enerji tüketiminin milli gelirin nedeni olmasının yanı sıra cari açığında nedeni olduğu görülmektedir. Cari açık hem milli gelirin hem de enerji tüketiminin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Milli gelir de cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci zaman serisi modelinde (Z₂) ise nedensellik ilişkileri daha kısıtlı düzeydedir. Cari açığın milli gelirin nedeni olmamasının yanı sıra enerji tüketimi de cari açığın nedeni değildir. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi

bulunamamıştır. İlk zaman serisinde (Z_1) nedensellik ilişkisinin tüm değişkenler arasında olması Türkiye'nin net enerji ithalatçısı olması ile yakından ilgilidir. Türkiye Ekonomisinde 1980 sonrası iktisadi krizler, 1994, 2001 ve 2008 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde ülke ekonomisi daralmıştır. Bu daralmalar içerisinde 2001 tarihli daralma ülke ekonomisindeki en büyük daralma olarak görülmektedir. Bu daralma dönemlerinde özellikle döviz kurlarının yukarıya doğru seyri ve enerji fiyatlarının artması cari açığı artıran nedenler arasında yer almıştır.

Tablo 3.10: Granger Nedensellik Analizi Sonuçlarının Tablosu

	H_0	F-İst.	Ol. Değeri	Sonuç
Z_1	LKGOE LKGSYH'nin Nedeni Değildir	6.70212	0.0096	Red
	LKGSYH LKGOE'nin Nedeni Değildir	0.59769	0.4395	Kabul
	LKGSYH CA'nın Nedeni Değildir	2.75167	0.0293	Red
	CA LKGSYH'nin Nedeni Değildir	19.56505	0.000	Red
	LKGOE CA'nın Nedeni Değildir	7.38605	0.0066	Red
	CA LKGOE'nin Nedeni Değildir	10.50390	0.0012	Red
	H_0	F-İst.	Ol. Değeri	Sonuç
Z_2	LTKGOE LKGSYH'nin Nedeni Değildir	2.599	0.106	Kabul
	LKGSYH LTKGOE'nin Nedeni Değildir	1.56922	0.2103	Kabul
	LKGSYH CA'nın Nedeni Değildir	2.19688	0.1383	Kabul
	CA LKGSYH'nin Nedeni Değildir	5.70439	0.0169	Red
	LTKGOE CA'nın Nedeni Değildir	4.63995	0.0312	Red
	CA LTKGOE'nin Nedeni Değildir	3.05788	0.0803	Kabul

GN: Granger nedeni şeklindedir. Gözlem sayısı 37 adettir.

Sonuç

Küreselleşme, 1980 yılından itibaren dünyada hızlanan ve günümüzde de etkilerini iyice hissettiren bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dünya ekonomilerinin birbirleriyle olan ilişki düzeylerini arttırmıştır. Ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerin artan bir seyir göstermesi aynı zamanda karşılıklı bağımlılık düzeyini de artırmıştır. Ülkelerin iktisadi faaliyetlerindeki artış enerji tüketimini de arttırmış ve birçok sektörü doğrudan veya dolaylı yönde etkilemiştir. Dünyada enerji kaynakları açısından kendine yeterli ülke sayısı fazla değildir. Enerji üretiminin yetersiz olması sonuçta ekonomilerin net enerji ithalatçısı olmalarına yol açmaktadır. Sanayi Devrimi ile artan enerji ihtiyacı sadece gündelik enerji kullanımını artırmamış, aynı zamanda sanayi için gerekli enerji girdi tüketiminde de hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu da ülkelerin enerji üretimi politikalarında değişiklikler meydana getirmiştir. Kömür ile başlayan enerji üretimi daha sonra artan ve çeşitlenen ihtiyaçlar doğrultusunda petrol üretimi ile devam etmiş, elektrik ve nükleer enerji üretimi ile enerji kaynakları çeşitlenmiştir. Ekonomik faaliyetlerin artmasına paralel olarak fosil kaynaklı enerji üretim ve tüketiminin hızlı bir şekilde artış göstermesi enerji arz sorununu ortaya çıkarmış, çevresel açıdan da sürdürülebilirliğinin zorluğu gibi düşünceler ön plana çıkmıştır. 1970'li yıllarda görülen petrol krizleri ile birlikte enerji ithalatçısı sanayileşmiş ekonomiler yenilenebilir enerji

yatırımları ve üretimlerini artmaya başlamışlardır. Sanayi üretiminin artması ile birlikte yenilenebilir enerji yatırımlarında da artış meydana gelmiştir. Dünya ekonomisinde yenilenebilir enerji yatırımlarının gelecekte fosil kaynaklı enerji tüketiminden fazla olacağı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra enerji üretim ve tüketiminin sürdürülebilirlik açısından dönüştürülmesi de küresel ölçekte öncelikli hedefler arasındadır.

Türkiye, enerji girdisi açısından net ithalatçı durumdadır. Petrol, doğal gaz gibi birincil enerji kaynaklarına olan talebin artması ödemeler bilançosu içinde enerji ithalatının payının artmasına yol açmıştır. Petrol ve doğal gaz sanayi üretiminde önemli girdilerdir. Türkiye, ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı ithalat yoluyla elde ettiği sürece üretim, stok, fiyat, tedarik vb. gibi birçok faktörle karşılaşması muhtemeldir. Net enerji ithalatçısı olmanın ekonomiye parasal açıdan etkisi ise dış âleme gerçekleştirilen ödemelerdir ve bu ödemeler mal ticaretini ve cari açık dengesini negatif yönde etkilemektedir. Bu nedenle enerji tüketiminin cari açık ve iktisadi büyüme üzerindeki etkileri Türkiye ekonomisi için büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada yapılan ampirik analizde 1980-2017 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler kişi başına petrole dayalı enerji tüketimi ve kişi başına toplam enerji tüketimi şeklindedir. Bağımsız değişkenler ise kişi başına GSYH ve cari açık olarak belirlenmiştir. İki zaman serisi modelinin uygulandığı analizlerde Türkiye’nin net enerji ithalatçısı olması nedeniyle enerji kullanımında cari açığın etkisinin yanı sıra GSYH ve enerji tüketimi arasındaki ilişki düzeyi incelenmeye çalışılmıştır. Zaman serisi modellerinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler bulunmaktadır. Bu ilişkiler, Johansen ve ARDL sınamaları ile ortaya konulmaktadır. İlk zaman serisi değişkenlerinden olan GSYH, enerji tüketimi en çok etkileyen değişkendir. GSYH’deki %1 düzeyinde bir artış enerji tüketimini (petrol) %0.691 artırmaktadır. Cari Açıkta görülen %1 düzeyindeki artış ise enerji tüketimini (petrol) %0.066 oranında artırmaktadır. İkinci zaman serisi modelinde GSYH’de görülen %1 düzeyinde bir artış toplam enerji tüketimini %0.77, cari açıkta görülen %1 düzeyinde bir artış ise toplam enerji tüketimini %0,012 oranında arttırmaktadır. Modeller sonucunda kısa dönemli ilişkiler de bulunmaktadır. İlk zaman serisi modelinde hata terimi adaptasyon katsayısı -0.268 çıkmaktadır. Bunun anlamı uzun dönemde dengeden sapmalar her yıl yaklaşık %26,8 oranında denge düzeyine yaklaşılacağıdır.. İkinci zaman serisi modeli için hata terimi adaptasyon katsayısı -0,413 çıkmaktadır ve modelde uzun dönemde dengeden sapmalar her yıl yaklaşık %41,3 oranında azalarak dengenin sağlanması yönünde hareket edeceğidir. Yine, ilk modelde, GSYH’de görülen %1 düzeyinde bir değişme toplam enerji tüketiminde (petrol) %0,75 artışa yol açmaktadır. İkinci modelde ise bu artış %0,72 düzeyindedir.

İktisadi büyüme ve enerji tüketimi arasında doğrudan bir ilişkinin olması ve enerji tüketiminin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemesi Türkiye’de ekonomik faaliyetlere bağlı olarak enerji girdi talebinin ve birincil enerji tüketiminin ve dolayısıyla enerjide dışa bağımlılığın ve cari açığın arttığını göstermektedir. Cari açık ülke ekonomisi için bağımlılık ve kaynak transferi problemlerini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir bir enerji politikası Türkiye için gereklidir. Söz konusu sürdürülebilirliğin sağlanması hem enerji üretiminin ülke içinden sağlanması, hem de sürdürülebilir enerji yönetim süreçlerinin geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Zaman içerisinde bağımlılık ve kaynak

transferinin azalması için yerli ve yenilenebilir enerji yatırım ve üretimlerinin artırılmasına yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması, sürdürülebilir sektörel enerji planlarının etkin bir şekilde uygulanabilmesine olanak sağlayabilecektir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: BA (%50), Sİ (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: BA (%50), Sİ (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: BA (%50), Sİ (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: BA (%50), Sİ (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: BA (%50), Sİ (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Referance

- Aimer Moftah, N. ve Dilek, S. (2021). Toda-Yamamoto Causality Test Between Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from a Panel of Middle Eastern Countries. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 3(1), 56-78.
- Arslan, M., Gençer Çelik, G. ve Kuzu, S. (2021). Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 26-40.
- Aydın, C., Esen, Ö. ve Efe, E. (2018). Cari Açık Düzeyi Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Etkiler Mi? Türkiye Örneği. *Third Mediterranean International Congress on Social Sciences*, 586-592.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Efeoğlu, R. ve Pehlivan, C. (2018). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Politik Ekonomik Kuram*, 2(1), 103-123.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Güneş, İ. ve Demiray Erol, E. (2017). Türkiye’de Enerji İthalatı, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 45(45), 340-352.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Kaya, M. G. ve Kaya, P. H. (2016). Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki Türkiye Örneği. *Vergi Raporu*, (202), 9-18.
- Kızıldere, C. (2020). Türkiye’de Cari Açık Sorununun Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi: Ampirik Bir Analiz. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 2121-2139.
- Kraft, J. ve Kraft, A. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Osterwald-Lenum, M. (1992). A Note with Quantiles of the Asymptotic Distribution of the Maximum Likelihood Cointegration Rank Test Statistics1. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 461-472.
- Öztürk, I. (2010). A Literature Survey on Energy–Growth Nexus. *Energy Policy*, 38(1), 340-349.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, 31, 371-413.

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Ravanoğlu, G. A. ve Bostan, A. (2019). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1713-1726.

Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.

Uysal, D., Yılmaz, K. Ç. ve Taş, T. (2015). Enerji İthalatı ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 63-78.

Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.

<https://www.iea.org/statistics/>

<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

Ek

(Z₁) için Granger Nedensellik Denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$LKGSYH_t = \Psi_1 + \sum_{i=1}^m \varphi_i(LKGOE)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \phi_i(LKGSYH)_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1.Model)$$

$$LKGOE_t = \Psi_2 + \sum_{i=1}^m \alpha_i(LKGSYH)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i(LKGOE)_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2.Model)$$

$$CA_t = \Psi_3 + \sum_{i=1}^m \vartheta_i(LKGSYH)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \Phi_i(CA)_{t-i} + \varepsilon_{3t} \quad (3.Model)$$

$$LKGSYH_t = \Psi_4 + \sum_{i=1}^m \gamma_i(CA)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \lambda_i(LKGSYH)_{t-i} + \varepsilon_{4t} \quad (4.Model)$$

$$CA_t = \Psi_5 + \sum_{i=1}^m \omega_i(LKGOE)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \omega_i(CA)_{t-i} + \varepsilon_{5t} \quad (5.Model)$$

$$LKGOE_t = \Psi_6 + \sum_{i=1}^m \xi_i(CA)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \xi_i(LKGOE)_{t-i} + \varepsilon_{6t} \quad (6.Model)$$

(Z₂) için Granger Nedensellik Denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$LKGSYH_t = \Psi_1 + \sum_{i=1}^m \varphi_i(LTKGOE)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \phi_i(LKGSYH)_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1.Model)$$

$$LTKGOE_t = \Psi_2 + \sum_{i=1}^m \alpha_i(LKGSYH)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i(LTKGOE)_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2.Model)$$

$$CA_t = \Psi_3 + \sum_{i=1}^m \vartheta_i(LKGSYH)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \Phi_i(CA)_{t-i} + \varepsilon_{3t} \quad (3.Model)$$

$$LKGSYH_t = \Psi_4 + \sum_{i=1}^m \gamma_i(CA)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \lambda_i(LKGSYH)_{t-i} + \varepsilon_{4t} \quad (4.Model)$$

$$CA_t = \Psi_5 + \sum_{i=1}^m \omega_i(LTKGOE)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \omega_i(CA)_{t-i} + \varepsilon_{5t} \quad (5.Model)$$

$$LTKGOE_t = \xi_i(C \Psi_6 + \sum_{i=1}^m A)_{t-i} + \sum_{i=1}^m \xi_i(LTKGOE)_{t-i} + \varepsilon_{6t} \quad (6.Model)$$

[itobiad], 2022, 11 (1): 2205-2221

<p>Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi</p> <p>Examining School Managers' Technological Leadership Levels According to Teachers' Views</p> <p>Video Link: https://youtu.be/bNOHIMUvnd4</p>	
<p>Esra TÖRE Doç.Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi Assoc.Prof., İstanbul Zaim University Faculty of Education esra.tore@izu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-9133-6578</p> <p>İrfan KIRLIOĞLU Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı Teacher, Republic of Türkiye Ministry of National Education kiriogluirfan@gmail.com / ORCID:0000-0003-1519-0882</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 18.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Töre, E. & Kırlioğlu, İ. (2022). Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2205-2221 . doi: 10.15869/itobiad.1090149

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esra TÖRE ve İrfan KIRLIOĞLU).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi *

Öz

Bu çalışmanın amacı, okul müdürlerinin teknolojik liderlik düzeylerinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesidir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2020-2021 eğitim öğretim yılında Tekirdağ ili Çerkezköy ilçesindeki 16 devlet lisesinde görev yapmakta olan 635 öğretmen, örneklemini ise 8 devlet lisesinde görev yapmakta olan 348 öğretmen oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında "Yöneticiler İçin Ulusal Eğitim Teknolojileri Standartlarını" (NETS-A) içeren "Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlilikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliklerini "orta" düzeyde algıladıkları bulunmuştur. Öğretmenler, okul müdürlerini dijital vatandaşlık alt boyutunda en yüksek, sistematik gelişim alt boyutunda ise en düşük düzeyde teknolojik lider olarak görmektedirler. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerine ilişkin algıları anlamlı farklılık göstermezken; öğretmenlerin hizmet sürelerine ve yaşlarına göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerine ilişkin algılarının anlamlı farklılık göstermektedir. Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak okul müdürlerinin güncel teknolojik liderlik standartlarını gözden geçirmeleri, kurumlarında uygulayacakları çağdaş yönetim anlayışlarıyla teknolojik liderliği birlikte uygulamaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Liderlik, Okul Müdürü, Öğretmen Görüşleri, Teknoloji, Öğretmen.

Examining School Principals' Technological Leadership Levels According to Teachers' Views **

Abstract

This study aims to examine the technological leadership levels of school principals according to teachers' opinions. The descriptive survey model, one of the quantitative research methods, was used in the study. The research population consists of 635 teachers working in 16 state high schools in the Çerkezköy district of Tekirdağ province in the 2020-2021 academic year. The sample consists of 348 teachers working in 8 state high schools. The "Technology Leadership Competencies Scale of Education Managers," which includes "National Educational Technology Standards for Managers" (NETS-A), was used to collect data. As a result of the analysis, it was found that teachers perceived the

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığının 26.02.2021 Tarih , 2021/2 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Istanbul Sabahattin Zaim University Rectorate Ethics Committee, dated 26.02.2021, numbered 2021/2.

technology leadership of school principals at a "moderate" level. Teachers see school principals as the technological leader at the highest level in the digital citizenship sub-dimension and the lowest level in the systematic development sub-dimension. While teachers' perceptions of school principals' technological leadership did not differ significantly according to their gender, According to the seniority and age of the teachers, the perceptions of the school principals regarding their technological leadership differed significantly. Based on the research results, it is suggested that school principals review the current technological leadership standards and apply technological leadership together with the contemporary management approaches they will apply in their institutions.

Keywords: Technological Leadership, School Principal, Teacher Opinions, Technology, Teacher.

Giriş

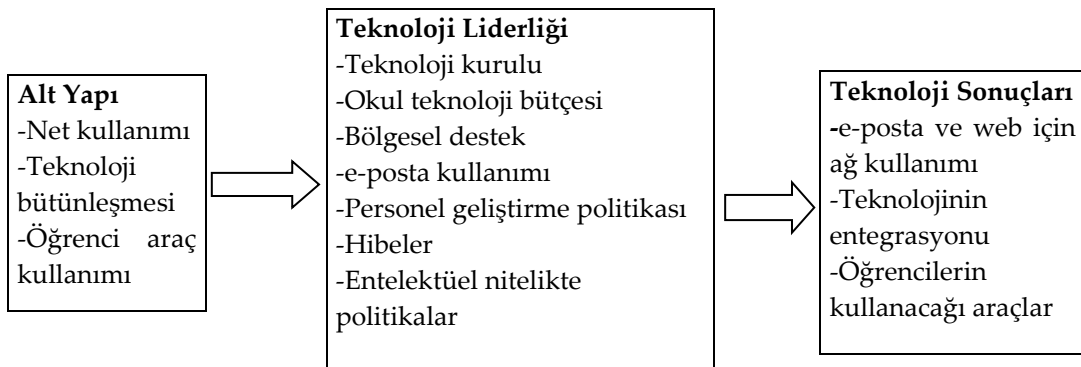
Teknolojinin son yıllarda hızlıca ilerleme kaydetmesiyle hayatımızda pek çok alan etkilenmiştir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak sosyal, politik, eğitim, kültür gibi birçok alanda dönüşüm ve gelişim yaşanmıştır. Bu dönüşüm ve gelişmeler neticesinde kurumların politika ve yöntemlerini gözden geçirmeleri ve güncellemeleri gerekmektedir. Eğitim sistemimiz ve okullarımız da bu değişim ve gelişmeleri yakından takip ederek çağın gerekleri doğrultusunda ihtiyaçlarını güncel bir şekilde gidermek durumunda kalmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı teknolojik gelişmeleri takip edebilmek için 1982 yılında Bilgi İşlem Daire Başkanlığını kurmuştur. 1998 yılında ise Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünü (EĞİTEK), 2011 yılında ise bu kurumun adını Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK) olarak değiştirmiştir (YEĞİTEK Dergi, 2015). Bakanlık son yıllarda FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi), MEBBİS (Milli Eğitim Bakanlığı Bilişim Sistemleri), DYS (Doküman Yönetim Sistemi), EBA (Eğitim Bilişim Ağı) gibi birçok dijital veri tabanlı sistemi hayata geçirmiştir. 2023 eğitim vizyon belgesi incelendiğinde öğrenme süreçlerinde dijital içerik ve beceri destekli dönüşüme yer verildiği görülmektedir (MEB, 2021).

Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak eğitim programlarının yeniden geliştirilmesi, öğretim materyallerinin ve kaynaklarının güncellenmesi, eğitimcilerin güncel teknolojileri öğrenmesi önemli hale gelmiştir (Doğan, 1997). Öğretmenler teknolojiyi kullanıp hali hazırda var olan bilgilerini tazeleyerek kendi gelişimlerini sağladıkları gibi, teknolojiyi eğitim zamanında da aktif olarak kullanabilirler (Dargut ve Çelik, 2014). Gelişmiş teknoloji ürünleri, öğretmenlerin mesleklerini icra etmesini, okulların amacını gerçekleştirmesini, öğrencilerin daha verimli bir şekilde öğrenim görmelerini desteklemektedir (Hsieh, Yen ve Kuan, 2014). Reeves (1998), teknolojinin eğitim sisteminde kullanılmasını "teknolojiden öğrenme" ve yaklaşımı da teknoloji ile öğrenme olarak iki farklı başlıkta değerlendirir.

Eğitim faaliyetlerinde uygun teknoloji kullanımı öğrencileri süreçte aktifleştirmekte, ekip çalışmasına ve iletişim becerilerine olumlu katkı sağlamaktadır. Bu olumlu gelişmeler sadece teknolojik donanım malzemeleri ile değil, eğitimde teknoloji liderliği anlayışının hakim olmasıyla açıklanmaktadır (Erden ve Erden, 2007). Eğitimde teknolojiden faydalanmak öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde fayda sağladığı gibi, 21. Yüzyılda

teknoloji çağında yaşayacak ve çalışacak olan insanları geleceğe hazırlamak adına da oldukça önemlidir (Bostancı, 2010). Eğitimde teknolojinin kullanılma sebepleri arasında; öğrencilerin yaşamlarında ihtiyaç duyacakları kabiliyetleri ve becerileri elde edebilmeleri, güncel teknolojik gelişmeleri takip etmek, eğitim öğretim ortamlarında etkinlik ve sürekliliği artırmak, maliyetleri düşürmek ve zamandan tasarruf sağlamak sayılabilir (Özkul ve Girginer, 2001: 115).

Erden ve Erden (2007) araştırmalarında eğitim faaliyetlerinde uygun teknoloji kullanımı öğrencileri süreçte aktifleştirerek, gerektiğinde ekip çalışmasına ve iletişim becerilerinde olumlu katkı sağladığını, bu olumlu gelişmelerin sadece teknolojik donanım malzemeleri ile değil, eğitimde teknoloji liderliği anlayışının hakim olmasıyla ifade etmişlerdir. Kearsley'e (1995) göre okul müdürleri, bilişim teknolojilerinde ki gelişmeleri yakın takip ederek yazılım ve donanımsal faaliyetleri yerine getirmeli, okulunda teknoloji kullanımına yönelik vizyon oluşturmalı, sürekli gelişen teknolojik sistemlerin temini için kaynak oluşturmalı, aynı zamanda okulda teknolojik faaliyetlerin nasıl yürütüleceğini belirlemelidir. Anderson ve Dexter (2005) okul müdürlerinin, gelişmekte olan teknolojik yenilikleri okullarında uygulayıp uygulamamalarına ilişkin önemli bir rolleri olduğunu ve bu role de "teknoloji liderliği" denilmesini önermektedirler bu doğrultuda okullarda teknoloji kullanımının etkisinin artması için teknoloji liderliği modelini önermişlerdir.

Şekil 1. Teknoloji Liderliği Modeli (Anderson, ve Dexter, 2005: 56)

Bu modele göre teknolojik lider olan okul müdürü için alt yapı oldukça önemlidir. Okullardaki teknolojik sistemler, internet alt yapısı ve öğrenciler için ders araç gereklere temin etmelidir. Teknolojik alt yapıyı oluştururken teknolojik kurulunu oluşturup kurulun istek ve önerilerini dikkate almalı, gerekli olan bütçeyi sağlamalı, okul çevresiyle iş birliğini benimsemeli, öğretmenlerin ve idarecilerin eğitim öğretim faaliyetlerinde teknoloji kullanımını desteklemelidir. Eğitim öğretim faaliyetleri ile teknolojiyi entegre hale getirmelidir. Eğitimde teknolojiden faydalanmak öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde fayda sağladığı gibi, 21. Yüzyılda teknoloji çağında yaşayacak ve çalışacak olan insanları geleceğe hazırlamak adına da oldukça önemlidir (Bostancı, 2010).

ISTE (Uluslararası Eğitim Teknolojileri Topluluğu) tarafından 2009 yılında yeniden değerlendirmeye alınan NETS-A (Yöneticiler İçin Ulusal Eğitim Teknolojileri Standartları) okul yöneticileri standartları yeniden değerlendirmeye alınmış ve bazı değişikliklerle güncellenmiştir. Yapılan güncellemeler ile teknoloji liderliği standartları (Hacıfazlıoğlu vd., 2010: 537) tarafından kısaca açıklanmıştır:

1-Vizyoner Liderlik: Okul müdürü kurumunda teknolojik bütünleşmeyi sağlamak için, ortak bir vizyon oluşmasına ve uygulanmasına liderlik eder.

2- Dijital Çağ Öğrenme Kültürü: Okul müdürü, kurum kültürü oluştururken, dijital çağın getirdikleri yenilikleri göz önünde bulundurulmasına liderlik eder.

3- Mesleki Gelişimde Mükemmellik: Okul müdürleri, teknolojik imkanlardan faydalanarak öğretmenlerin mesleki anlamda kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamalıdır.

4- Sistematik Gelişim: Okul müdürleri, kurumlarındaki teknolojik sistemlerin etkin kullanımı için, sistemlerin güncel ve gelişimini sağlamalıdır.

5- Dijital Vatandaşlık: Okul müdürleri, kurumlarında oluşturduğu dijital kültürün gelişimi için, etik ve sosyal sorumluluklara göre planlama yapmalıdır.

NETS-A standartları, teknolojik liderliği benimseyen okul müdürleri için, teknolojik gelişmelerdeki bilgilerini artırma, vizyon geliştirme, yaptıkları liderlik ile model olma, öğretmenlerin motivasyonlarını artırma, teknolojik uygulamalara dönük fikir geliştirme amacı sağlamaktadır (Ury, 2003). Bu standartlar okul müdürleri için, teknolojinin satın alınması, kullanılması ve uygulanması için gerekli koşulları sağlamayı ve Brooks-Young'a (2002) göre “okul müdürlerinin yöneticilerinin teknolojinin eğitimde kullanılmasında daha etkili öğretim liderleri olabilmelerine yardımcı olmayı” amaçlamaktadır. Schoeny, Heaton vd. (1999) teknoloji standartlarını gözden geçirdikten sonra okul müdürlerinin teknoloji ihtiyaçlarını üç başlıkta toplamıştır. Bunlar, teknoloji kullanımını anlama, teknoloji ile eğitimdeki değişimleri fark etme ve yöneticilik işlerinde teknolojiden yararlanmadır.

Inkster (1998) okul müdürlerinin yöneticilik rollerinin yanında öğretmenlere yardım eden, rol model olan, teknoloji konusunda cesaretlendirici davranan rollerinin olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı okul müdürlerinin teknoloji kullanma konusunda yeterli oldukları ve bu konuda kendilerini geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Banoğlu (2011) ise okul yöneticilerinin yeterli düzeyde teknolojik bilgiye hâkim oldukları fakat teknoloji liderliği bakımından yetersiz kaldıklarını tespit etmiştir. Okullarında bilişim teknolojileri öğretmeni olan ve formatör öğretmeni olan idarecilerin teknoloji kullanma konusunda daha arzulu oldukları görülmüştür. Okul idarecilerinin teknolojiyi okul iş ve işlemleri için kullanmakta (Engür, 2014); “teknolojiyi etkin kullanan rol model olma” ve okullarında teknolojik olanakları hazır hale getirebilmek için de çabalamaktadırlar (Aksu ve Cantürk, 2017).

Eğitim sisteminin ilerlemesi teknolojiyi, teknolojinin ilerlemesi de eğitim sistemini etkilemektedir. Eğitimde belirlenen hedeflere ulaşmanın yolu okulların hedeflerine ulaşmasıyla gerçekleşmektedir. Okulların birinci dereceden sorumlusu olan okul müdürleri eğitim öğretim faaliyetlerini uygulama ve uygulatma yönünden teknolojik liderlik özelliklerini göstermeleri beklenmeye başlanmıştır (Afshari vd., 2009). Okulları teknolojik alt yapı ve sistemlerle donatmanın tek başına yeterli olmadığı, eğitimcilerin büyük bir kısmının teknolojik imkânlardan yeterince faydalanamadığı tespit edilmiş ve kendilerini yetersiz hissettikleri belirtilmiştir (Oakes ve Lipton, 2002: 401). Buradan hareketle eğitim sistemi dinamik bir yapı içerisinde olması ve teknolojinin hızla ilerlemesi Milli Eğitim Bakanlığının vizyon ve misyonlarında güncelleme yapmasına sebep olmuştur. Teknolojik sistemlerin eğitim öğretim faaliyetlerinde hızlıca yer alması

bu sistemlerin uygulayıcısı ve uygulatıcısı konumunda olan okul müdürlerinin teknoloji liderliği için oldukça önemli bir durum halini almıştır. Okul müdürlerinin, kurumlarını güncel teknolojik sistem ve cihazlarla donatması, öğretmenlerine teknolojik kazanımları kazandırması, eğitim öğretim faaliyetlerinde teknolojiden faydalandırması, öğrencilerin teknolojiden eşit şekilde yararlanması, teknolojik lider olarak kendilerini sürekli geliştirmeleri küreselleşen dünyada ülkelerin ve okulların başarısı için oldukça önemlidir.

Son 5 yılda ulusal ve uluslararası alanyazında okul yöneticilerinin teknolojik liderlik becerilerini inceleyen çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir. Otto, ve Lumapenet (2022) okul yöneticilerinin teknolojik liderlik becerilerini yüksek ve çok yüksek düzeyde, A'mar ve Eleyan (2022) yüksek düzeyde, Turan ve Gökbulut (2022) ise yeterli düzeyde bulmuşlardır. Minaz vd. (2022) okul yöneticilerinin teknolojik liderlik becerilerinin okul etkililiğini olumlu etkilediğini % 51 oranında açıkladığını bulmuştur. Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik becerilerini öğretmenlerin teknolojiye entegrasyonunu yönde olumlu etkilemektedir (A'mar ve Eleyan, 2022; AlAjmi, 2022).

Bu araştırmanın amacı, öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin teknolojik liderlik özelliklerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır:

1. Öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin algıları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin algıları,
 - a. Cinsiyet,
 - b. Yaş,
 - c. Hizmet süresi
 - d. Teknolojik bilgi ve beceri düzeylerine (bilgisayar kullanma yılı, günlük bilgisayar kullanma süresi) göre farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın modeline, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeline dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama modeli, araştırılan durumun olabildiğince ayrıntılı yani tam olarak tanımlandığı ve eğitim alanında en yaygın kullanıldığı bilinen araştırma çeşididir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Tekirdağ ili Çerkezköy İlçesinde yer alan MEB'e bağlı 16 tane lisede görev yapan 635 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşılması zor olduğu için her okul türünden kota örnekleme yöntemiyle 8 lise belirlenmiştir. Bu liselerden 3 tane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, 3 tane Anadolu Lisesi, 1 tane Anadolu İmam Hatip Lisesi ve 1 tane de Çok Programlı Anadolu Lisesidir. Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapan 250 öğretmenden 146'sı, Anadolu

liselerinde görev yapan 248 öğretmenden 119'u, Anadolu İmam Hatip Lisesinde görev yapan 78 öğretmenden 40'ı Çok Programlı Anadolu Lisesinde görev yapan 59 öğretmenden 43'ü toplamda 348 öğretmen örneklem olarak alınmıştır. Öğretmenlere ait demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Demografik Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	148	42,5
	Erkek	200	57,5
Mesleki Hizmet Süresi	1-5 yıl	52	14,9
	6-10 yıl	135	38,8
	11-15 yıl	86	24,7
	16 yıl ve üstü	75	21,6
Bilgisayar Kullanım Süresi (Yıl)	1-5 yıl	10	2,9
	6-10 yıl	40	11,5
	11-15 yıl	97	27,9
	16 yıl ve üstü	201	57,8
Okul Türü	Anadolu İmam Hatip Liseleri	40	11,5
	Anadolu Liseleri	119	34,2
	Çok Programlı Anadolu Liseleri	43	12,4
	Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri	146	42,0
Günde Ortalama Bilgisayar Kullanım Süresi	Hiç	6	2,9
	1 saatten az	42	11,5
	1-3 saat arası	117	27,9
	3 saatten fazla	183	57,8
	Toplam	4414	100

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %42,5'inin kadın, %38,8'inin mesleki hizmet süreleri 6-10 yıl arası olduğu, %57,8'inin 16 yıl ve üstü süredir bilgisayar kullanıcısı oldukları, %52,6'sının günde 3 saatten fazla olduğu bilgisayar kullandıkları görülmektedir. Katılımcı öğretmenlerinin %11,5'ini Anadolu İmam Hatip Liselerinde, %34,2'sinin Anadolu Liselerinde, %12,4'ünün Çok Programlı Anadolu Liselerinde, %42'sinin Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak "kişisel bilgi formu" ve "Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeği" kullanılmıştır.

1-Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, örnekleme yer alan katılımcıların cinsiyet, mesleki hizmet süresi, bilgisayar kullanım yılı, okul türü ve günde ortalama bilgisayar kullanım süresi içeren toplam 5 sorudan oluşmaktadır.

2- Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeği: Banoğlu (2012) tarafından geliştirilen ölçek ISTE yani Uluslararası Eğitimde Teknoloji Topluluğu (The International Society for Technology in Education) (2009) teknoloji liderliği standartlarını içerisinde barındıran 32 maddeli, 5 boyutlu bir ölçektir. Bunlar; “vizyoner liderlik”, “dijital çağ öğrenme kültürü”, “mesleki gelişimde mükemmellik”, “sistemik gelişim” ve “dijital vatandaşlık” boyutlarıdır (Ek-1). Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan ölçekte yer alan maddelerde beşli derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan maddeler 5’li likert tipindedir; (1) hiç, (2) kısmen, (3) orta düzeyde, (4) büyük oranda, (5) her zaman olarak puanlanmıştır. Yapılan Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda ölçeğin toplam açıkladığı varyans %65.35 ve maddelerin faktör yükleri 0.522-0.838 arasında olduğu görülmüştür. (KMO=.899, $p<.001$). En iyi model-veri uyumuna sahip modeli tespit etmek için Doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) AFA sonucu elde edilen modele alternatif olarak üç ölçme modeli daha oluşturulmuş ve dört modele uyum indeksleri incelenmiştir. En iyi veri modeline sahip veri indeksleri; $\chi^2=645.527$; $\chi^2/df=1.416$; CFI=.913; NFI=.759; RMSEA=.057 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin yordama geçerlilik analizi için ROC eğrisi analizi uygulanmış ve geliştirilen ölçme modelinin müdürlerin bilgisayar ve internet kullanım sürelerini % 72.2 ve %68.8 duyarlılıkla yordayabildiği görülmüştür. Ölçeğin genel faktör iç tutarlık güvenilirlik katsayısının (Cronbach Alpha) 0.943, iki yarı güvenilirlik katsayısının 0.898 ve 0.914 olduğu, madde-toplam ayırt edicilik indeksinin 0.449-0.675 aralığında olduğu görülmüştür (Banoğlu, 2012).

Ölçekteki aralıkların eşit olduğu varsayımı ile her bir aralık için ($5-1=4$; $4/5=0.8$) hesaplanan aralık katsayısına ($4/5=0,80$) göre alt ve üst sınırlar belirlenmiştir. Ortalama yükseldikçe teknoloji liderliği standardının yüksek olduğu ortalama azaldıkça teknoloji liderliği standardının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekteki maddeler için derecelendirme sınırları ve düzeyleri aşağıda Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2.

Teknoloji Liderliği Yeterliği Ölçeği Düzey ve Sınırları

Puan	Düzey	Sınırlar
1	Hiç	1.00 – 1.80
2	Kısmen	1.81 – 2.60
3	Orta Düzeyde	2.61 – 3.40
4	Büyük Oranda	3.41 – 4.20
5	Her Zaman	4.21 – 5.00

Tablo 3’de görüldüğü gibi araştırmada kullanılan ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilirliği hesaplanmıştır. Ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach’s Alpha değerleri 0.90’ın üzerinde olduğundan içsel tutarlılıklarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Verilerin normalliğini test etmek için yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılıma sahip olmadığı bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 3.

Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeği Güvenirlik ve Normallik Analizi Değerleri

	Cronbach's Alpha	Kolmogorov- Smirnov	p
Vizyoner Liderlik	0,97	0,083	0,000
Dijital Çağ Öğrenme Kültürü	0,91	0,158	0,000
Mesleki Gelişimde Mükemmellik	0,96	0,124	0,000
Sistematik Gelişim	0,91	0,144	0,000
Dijital Vatandaşlık	0,94	0,098	0,000
Teknolojik Liderlik Ölçeği	0,98	0,083	0,000

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması öncesinde etik kurul onayı İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinden araştırmacılar tarafından alınmıştır. Tekirdağ İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ölçeklerin uygulanması için izin alınmıştır. Araştırma verileri Covid-19 tedbirleri kapsamında Google Form aracılığıyla 2020-2021 eğitim öğretim yılında örneklem olarak belirlenen okullardaki öğretmen gruplarından toplanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (sayı, yüzde, min-max değerleri, medyan, ortalama ve standart sapma) kullanılmıştır. Ankette kullanılan Teknoloji Liderliği Yeterlikleri ölçeği alt boyutları normal dağılıma uygun bulunmamıştır. Normal dağılıma uygunluk Kolmogrov Smirnov testi ile test edilmiştir. Normal dağılıma sahip olmayan ölçekler de verilerin karşılaştırılmasında, iki bağımsız grup arasındaki farkı bulmak için Mann Whitney U uygulanmıştır. 2'den fazla bağımsız grup karşılaştırmak için ise Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır. Fark bulunan gruplarda fark yaratan grubu bulmak için düzeltilmiş Bonferroni yöntemi kullanılmıştır. Güven aralığı %95 olup anlamlılık değeri %5 olarak alınmıştır.

Bulgular

Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin teknoloji liderlik düzeyine ilişkin bulgular Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4.

Okul Müdürlerinin Teknoloji Liderlik Düzeylerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek Alt Boyutları	\bar{X}	SS
Vizyoner Liderlik	3,45	0,96
Dijital Çağ Öğrenme Kültürü	3,45	0,99
Mesleki Gelişimde Mükemmellik	3,45	0,96
Sistematik Gelişim	3,33	1,04
Dijital Vatandaşlık	3,63	0,93
Teknolojik Liderlik Ölçeği	3,04	0,91

Tablo 4’de öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin algılarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin ölçeğin tüm boyutlarına ilişkin algıları ($\bar{x}=3,04$) “orta” düzeydedir. Öğretmenlerin okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin ölçeğinin alt boyutlarından “sistematiik gelişim” ($\bar{x}=3,33$) boyutunda algıları “orta” düzeydedir. Ölçeğinin alt boyutlarından “vizyoner liderlik” ($\bar{x}=3,45$), “dijital çağ öğrenme kültürü” ($\bar{x}=3,45$), “mesleki gelişimde mükemmellik” ($\bar{x}=3,45$), “dijital vatandaşlık” ($\bar{x}=3,63$) boyutlarında da ise öğretmenlerin algıları “büyük oranda” düzeyindedir.

Öğretmenlerin cinsiyetleri ile teknolojik bilgi ve beceri düzeylerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerine ilişkin algıları anlamlı farklılık göstermezken; öğretmenlerin yaşlarına ve hizmet sürelerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerine ilişkin algılarının anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur (Tablo 5 ve 6).

Tablo 5.

Öğretmenlerin Yaşlarına Göre Okul Müdürlerinin Teknoloji Liderliğine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Yaş	Sıra Ortalamaları	KW	p
Vizyoner Liderlik	20 - 25 arası	201,55	15,931	0,007**
	26 - 30 arası	172,32		
	31 - 35 arası	143,56		
	36 - 40 arası	181,66		
	41 - 45 arası	193,55		
	46 yas ve üstü	206,24		
Dijital Çağ Öğrenme Kültürü	20 - 25 arası	174,12	7,970	0,158
	26 - 30 arası	169,85		
	31 - 35 arası	157,56		
	36 - 40 arası	175,70		
	41 - 45 arası	190,01		
	46 yas ve üstü	207,70		
Mesleki Gelişimde Mükemmellik	20 - 25 arası	170,95	14,133	0,015*
	26 - 30 arası	173,78		
	31 - 35 arası	146,80		
	36 - 40 arası	181,94		
	41 - 45 arası	192,34		
	46 yas ve üstü	212,07		
Sistematiik Gelişim	20 - 25 arası	197,85	10,602	0,060
	26 - 30 arası	172,77		
	31 - 35 arası	151,57		
	36 - 40 arası	174,40		
	41 - 45 arası	195,00		
	46 yas ve üstü	202,53		
Dijital Vatandaşlık	20 - 25 arası	173,35	8,201	0,145
	26 - 30 arası	174,51		
	31 - 35 arası	158,05		

Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Düzeylerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi

	36 - 40 arası	171,08		
	41 - 45 arası	187,68		
	46 yas ve üstü	210,70		
	20 - 25 arası	187,30		
	26 - 30 arası	172,85		
Teknolojik Liderlik Ölçeği	31 - 35 arası	146,80	14,051	0,015*
	36 - 40 arası	178,97		
	41 - 45 arası	192,51		
	46 yas ve üstü	211,80		

Tablo 5'teki bulgulara göre 46 yas ve üstü öğretmenler 31-35 yaş aralığındaki öğretmenlere göre okul müdürlerinin "teknoloji liderlik ölçeği" toplam puanı ile "vizyoner liderlik" ve "mesleki gelişimde mükemmellik" düzeylerini diğer öğretmenlere göre daha yüksek algılamaktadır ($p < 0,05$).

Öğretmenlerin hizmet sürelerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerine ilişkin algılarının anlamlı farklılık göstermektedir (Tablo 6).

Tablo 6.

Öğretmenlerin Hizmet Süresine Göre, Okul Müdürlerinin Teknoloji Liderliğine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Hizmet Süresi	Sıra Ortalamaları	KW	p
Vizyoner Liderlik	1-5 yıl	172,89	14,695	0,002**
	6-10 yıl	151,19		
	11-15 yıl	187,10		
	16 yıl ve üstü	203,12		
Dijital Çağ Öğrenme Kültürü	1-5 yıl	170,25	16,170	0,001**
	6-10 yıl	150,20		
	11-15 yıl	191,37		
	16 yıl ve üstü	201,85		
Mesleki Gelişimde Mükemmellik	1-5 yıl	171,38	15,082	0,002**
	6-10 yıl	150,66		
	11-15 yıl	190,90		
	16 yıl ve üstü	200,78		
Sistematik Gelişim	1-5 yıl	177,89	12,326	0,006**
	6-10 yıl	151,98		
	11-15 yıl	188,13		
	16 yıl ve üstü	197,05		
Dijital Vatandaşlık	1-5 yıl	190,47	16,428	0,001**
	6-10 yıl	150,57		
	11-15 yıl	174,82		
	16 yıl ve üstü	206,13		
Teknolojik Liderlik Ölçeği	1-5 yıl	174,86	16,299	0,001**
	6-10 yıl	149,62		
	11-15 yıl	187,16		
	16 yıl ve üstü	204,52		

Tablo 6'ya göre, hizmet süresi 16 yıl ve üstü olan öğretmenler okul müdürlerinin "vizyoner liderlik", "dijital çağ öğrenme kültürü", "mesleki gelişimde mükemmellik", "sistematik gelişim" ve "dijital vatandaşlık" düzeylerinin diğer öğretmenlerden daha

yüksek olduğunu düşünmektedirler. Hizmet süresi 11-15 yıl ve 16 yıl ile üstü olan öğretmenler okul müdürlerinin teknoloji liderlik ölçeği toplam puanlarının hizmet süresi 6-10 yıl olanlara göre daha yüksek olduğunu düşünmektedirler ($p<0,01$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğretmenler okul müdürlerinin teknoloji liderliklerini orta düzeyde algılamaktadır. Büyük oranda ya da her zaman gibi sonuçların olmamasının nedeni; 2020-2021 eğitim öğretim yılında Covid-19 tedbirleri kapsamında dersleri EBA, zoom vb. gibi internet veri tabanlı programlar ve içerikler sayesinde online çevrimiçi yapmaları, bu süreçte teknolojik sistemleri ve internet tabanlı programları aktif olarak kullanmaları, öğretmenlerin okul ortamından uzak kalmaları, okul müdürleriyle birlikte aynı ortamı paylaşamamaları gibi nedenler söylenebilir. Turan (2002) ile Ayar ve Aydın Güngör (2022) okul müdürlerinin teknoloji kullanımı, Banoğlu (2012) ise teknoloji liderliği konusunda yetersiz olduğunu bulmuşlardır. Irmak (2015) okul müdürlerinin teknoloji liderliklerini orta düzeyde bulurken; Gürsel (2020) ile A'mar ve Eleyan (2022) yüksek düzey olarak tespit etmiştir. Her ne kadar son yıllara doğru yapılan araştırmalarda okul müdürlerinin teknoloji liderlik düzeylerinde bir artış var gibi görüle de yurt dışı alanyazındaki bulgularda "yeterli", "iyi" ya da "yüksek düzeyde" bulgularına 2000'li yılların başında ulaşıldığı görülmektedir (Ury, 2003; Calhoun, 2004).

Araştırmaya katılan öğretmenler okul müdürlerini teknoloji liderliği alt boyutlarından en fazla dijital vatandaşlık boyutunda yeterli görmüşlerdir. Bunun nedeni olarak, okul müdürlerinin kurumlarında dijital destekli kurum kültürü oluşturma çabası ve bu kültürün gelişimi için sosyal sorumluluklara öncelik vermesi düşünülmektedir. Çakır ve Aktay (2018) dijital vatandaşlık alt boyutunun en yüksek olduğu bulgusu bu çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler teknoloji liderliği alt boyutlarında okul müdürlerini en az sistematik gelişim boyutunda yeterli görmüşlerdir. Normalde ortalamanın üzerinde değer almış olsa da istatistiksel veri olarak en az puanlamaya sahiptir. Bu bulguya göre okul müdürleri kurumlarındaki teknolojik sistemlerin geliştirilmesi, güncellenmesi için bazı ekonomik ve yönetsel problemler yaşadıkları söylenebilir. Bu durumda okul bütçelerinin bağımsız oluşturulması, aktarılan kaynakların kullanımı konusunda okul yönetiminin kararına bırakılması uygun olacağı düşünülmektedir. Araştırma verilerinin Çakır'ın (2020) çalışmasındaki sistematik gelişim boyutundaki verilerle örtüştüğü görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderlik ve "Vizyoner Liderlik", "Dijital Çağ Öğrenme Kültürü", "Mesleki Gelişimdeki Mükemmellik", "Dijital Vatandaşlık", "Sistematik Gelişim" alt boyutları da incelendiğinde anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Çakır ve Aktay (2018), Hayytov (2013), Akıllı (2019) yapmış oldukları çalışmalarda kullandıkları benzer ölçekler ve alt boyutlardaki verilerin örtüşmesi yapılan çalışmayı destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaşlarına göre okul müdürlerinin "Teknolojik Liderlik Ölçeği toplam puanı", "vizyoner liderlik" ve "mesleki gelişimdeki mükemmellik" alt boyutları ile farklılaşmaktadır. Bostancı (2010), Öztaş (2013) yaptıkları çalışmalarda teknolojik liderlik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermesi yapılan çalışmayla örtüşmektedir. Ulukaya'nın (2015), Çakır ve Aktay (2018) ise öğretmenlerin yaşlarına göre okul müdürlerinin teknolojik liderlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiş olması bu çalışmanın bulgularıyla kısmen örtüşmediği görülmektedir.

46 yaş ve üstü öğretmenlerin görüşlerinden elde edilen verilerin ortalaması diğer yaş gruplarının verilerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. 20-45 yaş aralığındaki öğretmenlerin teknoloji ile daha erken yaşlarda tanıştığını göz önüne alırsak okul müdürünün kendilerine teknolojik anlamda katkı sağlaması 46 yaş üstü öğretmenlere göre farklılaşmış olabilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin hizmet sürelerine göre, okul müdürlerinin teknolojik liderlik düzeyi toplam puanı ve alt boyutlarına göre anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. 16 yıl ve üstü çalışan öğretmenler diğerlerine göre okul müdürlerinin teknolojik liderliklerini düzeylerini daha yüksek algılamaktadır. Bu durum mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin teknolojik bilgi ve donanımlarının yüksek olması ile açıklanabilir. Ölçek (2014) yapmış olduğu çalışmada bu çalışmanın hizmet sürelerine ilişkin verileriyle benzer sonuç elde etmiştir. Can (2008), Görgülü (2013), Durnalı (2018) Cantürk ve Aksu (2017), Turan ve Gökbulut (2022) ise bu bulguların aksine, öğretmenlerin mesleki kıdem değişkeninin teknoloji liderliğine ilişkin algılarında anlamlı fark oluşturmadığını bulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bilgisayar kullanma süreleriyle, okul müdürlerinin teknoloji liderliği ve alt boyutları arasında istatistiksel verilere göre anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdem olarak 1-15 yıl arasında çoğunluğu oluşturması ve yaş olarak teknolojiyle daha erken tanışmış olmaları sebebi de okul müdürünün teknoloji liderliği konusundaki katkısının fark oluşturmadığı düşünülmektedir.

Araştırmanın bulgularından yola çıkarak karar vericilere okullarda teknolojik sistemler için bir bütçe oluşturulması ve okullarda teknoloji kurulu oluşturulup önerilerinin dikkate alınması önerilmektedir. Okul yöneticilerinin teknoloji liderlik özelliklerini göstermelerine engel olacak durumların okul yöneticilerin görüşleri dikkate alınarak üst kurumlar tarafından değerlendirilmesi ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınması faydalı olacaktır. Okul müdürü seçiminde karar vericilerin Ulusal Eğitim Teknoloji Standartları NETS-A gibi standartları göz önünde bulundurmaları faydalı olacaktır. Uygulayıcı olan okul müdürlerinin güncel teknolojik liderlik standartlarını gözden geçirmeleri, kurumlarında uygulayacakları çağdaş yönetim anlayışlarıyla teknolojik liderliği birlikte uygulamaları yararlı olacaktır. Bu çalışma devlet liselerinde çalışan öğretmenlerinin algıları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Farklı okul kademelerinde ve özel okullarda benzer çalışmaların yapılması araştırmacılara önerilmektedir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ET (%50), İK (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ET (%50), İK (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: ET (%50), İK (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: ET (%50), İK (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ET (%50), İK (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça /References

- Afshari, M., Bakar, K. A., Luan, W. S., Samah, B. A. & Fooi, F. S. (2009). Technology and school leadership. *Technology, Pedagogy and Education*, 18(2): 235-248.
- AlAjmi, M. K. (2022). The impact of digital leadership on teachers' technology integration during the COVID-19 pandemic in Kuwait. *International Journal of Educational Research*, 112, 101928.
- Akıllı, E.(2019). *Öğretmen algularına göre okul yöneticilerinin etkililiği ile teknoloji liderliği rolleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- A'mar, F., & Eleyan, D. (2022). Effect of principal's technology leadership on teacher's technology integration. *International Journal of Instruction*, 15(1), 781-798.
- Anderson, R. E. & Dexter, S. (2005). school technology leadership: an empirical investigation of prevalence and effect. *Educational Administration Quarterly*, 41(1): 49–82. <https://doi.org/10.1177/0013161X04269517>
- Ayar, A. ve Aydın Güngör, T. (2022). Uzaktan eğitim sürecinde okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliliklerinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 6(3), 312-340.
- Banoğlu, K. (2012). Eğitim yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 43-65.
- Banoğlu, K. (2011). Okul müdürlerinin teknoloji liderliği yeterlikleri ve teknoloji koordinatörlüğü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*.11(1): 199-213.
- Bostancı, H. (2010). *Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlilikleri açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi,, Gazi Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü
- Brooks-Young, S. (2002). *Making technology standards work for you: A guide for school administrators*. ISTE (Interntl Soc Tech Educ)
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi. (23. Baskı).
- Can, T. (2008). İlköğretim okulları yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlilikleri. 8. *Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı*, 6-9 Mayıs 2008 (ss. 1053-1057). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Çakır, Ö (2020). *Okul yöneticilerinin teknopedagojik ve teknoloji liderliği yeterlikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Calhoun, K.J. (2004). *Superintendent change leadership strategies associated with successful technology integration in public school districts*. (Unpublished Doctoral Dissertation) University Of La Verne.

Çakır, R., & Aktay, S. (2018). Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlilikleri. *Karadeniz*, (37), 37-48.

Cantürk, G. & Aksu, T. (2017). Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik davranışları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmalı Dergisi*. 6(4): 20-38.

Engür, A. (2014). *Teknoloji Öğretmenlerinin Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Becerileri Hakkındaki Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Erden, H. & Erden, A. (2007). Teachers' perception in relation to principles' technology leadership: 5 primary school cases in Turkish Republic Of Northern Cyprus. *Online Submission*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED500091)

Dargut, T. & Çelik, G. (2014). Türkçe öğretmeni adaylarının eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(2): 28-41. <https://doi.org/10.16916/aded.04927>

Doğan, H. (1997). *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı*. Ankara: Önder Matbaacılık.

Durnalı M. (2018). *Öğretmenlere Göre Okul Müdürlerinin Teknolojik Liderlik Davranışları Ve Bilgi Yönetimini Gerçekleştirme Düzeyleri*, Yayınlanmamış doktora lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Görgülü, D. (2013). *Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Okul Yöneticilerinin Teknolojik Liderlik Yeterlilikleri Açısından İncelenmesi (Konya İli Örneği)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum

Gürsel, R.S. (2020). *Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlilikleri İle Medya Ve Teknoloji Kullanımı Ve Tutumları Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Hacıfazlıoğlu, Ö., Karadeniz, Ş. & Dalgıç, G. (2010). Eğitim yöneticileri teknoloji liderliği standartlarına ilişkin öğretmen, yönetici ve denetmenlerin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(4): 537-577.

Hayytov, D. (2013). *Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlilik Algıları İle Öğretmenlerin Teknolojiye Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hsieh, C. C., Yen, H. C. & Kuan, L. Y. (2014). *The relationship among principals' technology leadership, teaching innovation, and students' academic optimism in elementary schools*. International Association for the Development of the Information Society.

Inkster, C.D. (1998). *Technology Leadership in Elementary School Principals: A Comparative Case Study* (Doctoral dissertation). The University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota, United States.

- Irmak, M. (2015). *İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin, Yöneticilerinin "Teknoloji Liderliği" Düzeylerine İlişkin Algıları*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- ISTE (International Society for Technology in Education) (2009). <https://www.iste.org/standards> , Erişim tarihi: 12 Aralık 2020.
- Kearsley, G. (1995). *Computers For Educational Administrators: Leadership In The Information Age*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2021). Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, www.oygm.meb.gov.tr , Erişim tarihi:10.01.2021.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2021). <https://dysweb.meb.gov.tr/>, Erişim tarihi: 6.02.2021.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2021). Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, <http://yegitek.meb.gov.tr>, Erişim tarihi: 24.01.2021.
- Minaz, M. B., Özel, Y., & Ay, M. (2022). The relationship between principals' technological leadership competence and school effectiveness. *Education Quarterly Reviews*, 5(4), 39-57.
- Oakes, J. & Lipton, M. (2002). Struggling for educational equity in diverse communities: school reform as social movement. *Journal of Educational Change*, 3(3-4):383-406. <https://doi.org/10.1023/A:1021225728762>
- Ölçek, G. (2014). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Müdürlerin Teknoloji Liderliği Düzeylerine İlişkin Okul Müdürü Ve Öğretmenlerinin Görüşlerinin* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Otto, L., & Lumapenet, H. (2022). Technological Leadership and Crisis Management Skills of the School Administrators Towards School Development in the Special Geographical Area of MBHTE-BARMM. *International Journal Of Advance Research And Innovative Ideas In Education*, 8(3), 3934-3937.
- Özkul, E. & Girginleri, N. (2001). Uzaktan eğitimde teknoloji ve etkinlik. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3: 107-117.
- Öztaş, A. (2013). *Resmi Ortaöğretim Okulu Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Schoeny, Z. G., Heaton, L. A. & Washington, L. A. (1999). *Perceptions and educational technology needs of school administrators*. Society for Information Technology ve Teacher Education International Conference. San Antonio, the United States.
- Turan, S. (2002). Teknolojinin okul yönetiminde etkin kullanımında eğitim yöneticisinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(2): 271-281.

Ulukaya, F. (2015). *Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Öz-Yeterlikleri İle Eğitim Öğretim İşlerini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki İlişki (Tokat İli Örneği)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat

Ury, G. G. (2003). Missouri public school principals' computer usage and conformity to technology standards (ss. 1-160). *University of Missouri-Columbia*.

Turan, S., & Gökbulut, B. (2022). An analysis of the technology leadership behaviours of school principals from the perspective of teachers. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 21(1).

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.

YEĞİTEK (2015), *Sınırsız Öğretime Açılan Kapı*. YEĞİTEK: Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Üç Aylık Dergi. Sayı 12, Ocak 2015, S. 14-15.

[itobiad], 2022,11 (4): 2222-2241

<p>Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi: Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama</p> <p>Analysis of the Relationship Between Control Theory and Customer Satisfaction With Structural Equation Model: An Application in a Service Business in Karaman</p> <p>Video Link: https://youtu.be/8YDLHZ4SnBk</p>	
<p>Murat BAY Doç.Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İşletme Assoc.Prof., K. Mehmetbey University Business muratbay2@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2968-2258</p> <p>Muhammet PAYLI Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rekreasyon Yönetimi Phd. Student, K. Mehmetbey University Recreation Management mu20pa33@gmail.com / ORCID: 0000-0002-9899-7026</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 14.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 11.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 18.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Bay, M. & Paylı, M. (2022). Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi: Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2222-2241 . doi: 10.15869/itobiad.1175267

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Murat BAY ve Muhammet PAYLI).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi: Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama

Öz

Bu araştırmada, Kontrol teorisi ile müşteri tatmini arasındaki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma çalışmasında verilerin elde edilmesinde anket tekniği yöntemi kullanılmıştır. Anket çalışmasında ulaşılabilirlik ilkesi kapsamında gönüllü katılım ile seçilen çalışma grubu, Karaman da hizmet işletmesi olarak faaliyet gösteren otel işletmesinden hizmet alan 241'si erkek (%65), 130'u kadın (%35) olmak üzere toplam 371 katılımcıdan (müşteri) oluşmaktadır.

Araştırmanın amacı; Karaman İlinde hizmet işletmesi anlamında faaliyet gösteren işletmeden (dört yıldızlı bir otel) hizmet alan müşterilerin, kontrol teorisi bileşenleri olan davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrollerinin müşteri tatmini üzerindeki etkisinin tespit etmektir. Hizmet işletmelerinin amacı müşterileri memnun edebilmek ve müşteri, marka sadakati oluşturabilmektir. Müşteri hizmeti alırken risk algılaması düşük düzeyde olursa müşterinin tatmin olabilmesi ve olası hizmet hatalarında kendine atfetmesi mümkündür.

Verilerin analizinde hizmet işletmesinden hizmet alan müşterilerin, kontrol teorisi bileşenleri olan davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrollerini ile müşteri tatmini arasındaki etkisini tespit etmek için Yapısal Eşitlik regresyon temelli etki analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, işletmeden hizmet alan müşteriler açısından davranışsal kontrolün, müşteri tatminini olumsuz yönde ve anlamsız düzeyde, karar kontrolünün müşteri tatminini olumlu yönde ve anlamlı düzeyde ve bilişsel kontrolün, müşteri tatminini olumsuz yönde ve anlamlı etkilemediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Kontrol, Bilişsel Kontrol, Karar Kontrolü, Müşteri Tatmini, Hizmet İşletmeleri

Analysis of the Relationship Between Control Theory and Customer Satisfaction With Structural Equation Model: An Application in a Service Business in Karaman

Abstract

In this research, it is aimed to determine the effect between control theory and customer satisfaction. In the research study, the survey technique method was used to obtain the data. The study group, which was selected by voluntary participation within the scope of the principle of accessibility in the survey study, consists of a total of 371 participants (customers), 241 men (65%) and 130 women (35%), who received service from the hotel business operating as a service business in Karaman.

Purpose of the research; The aim of this study is to determine the effect of behavioral control, decision control and cognitive controls, which are the components of control theory, on customer satisfaction of customers who receive service from a business (a four-star hotel) operating in the sense of service business in Karaman. The aim of service businesses is to satisfy customers and to create customer and brand loyalty. If the risk perception is low while receiving customer service, it is possible for the customer to be satisfied and to attribute to himself possible service failure.

In the analysis of the data, the Maximum Likelihood (ML) calculation method was used in regression based impact analysis as the SEM-based analysis of the Structural Equation Method to determine the effect between the behavioral control, decision control and cognitive controls, which are the control theory components, and customer satisfaction of the customers receiving service from the service business. As a result of the research, it has been determined that behavioral control has a negative and meaningless effect on customer satisfaction, decision control has a positive and significant effect on customer satisfaction, and cognitive control has a negative and meaningless effect on customer satisfaction in terms of customers receiving service from the business.

Keywords: Behavioral Control, Cognitive Control, Decision Control, Customer Satisfaction, Service Businesses

Giriş

Hizmet sektöründe yer alan müşterilerin risk algılamasını azaltmak ve müşterilerin işletmeye duygularını olumlu yönde etkilemek için kontrol teorisi (karar kontrolü, bilişsel kontrol, davranış kontrolü) önem arz etmektedir. Kontrol teorisi ile birlikte müşterilerin kişisel tercihleri, kişisel özellikleri, ürün/hizmet özellikleri gibi konuları da beraberinde düşünmek gerekmektedir. Müşteri tatmini ise hizmetin performansına ve kalitesine bağlı olarak bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlu var olduğundan bu zamana kadar her şeyde olduğu gibi, çevresinde de egemenlik ve üstünlüğünü inşa ederek kendisini iyi hissetmeyi arzulamaktadır. İnsanlardaki bu kontrol ve egemenlik inşa etme ihtiyacı, mal ve hizmetlerin satın alınmasında ve tüketilmesinde de kendini açığa çıkartmaktadır (Koç, 2021,s.65)

Hizmet işletmelerince müşterilere sunulan ve müşterilerce tüketilen hizmetlerin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda hizmetlerin, soyutluk, ayrılmaz ve heterojenlik gibi özelliklerinden dolayı, maddi ürünlere kıyasla müşterilerin risk algılamaları göreceli olarak daha çok olduğu belirtilmektedir. Müşteriler kendilerine sunulan hizmetlerdeki risk faktörü, müşteri ile işletme arasında bir set oluşturmaktadır. Bu nedenle, müşterilerce satın alınmak istenen hizmetlerdeki risk unsuru bertaraf edilmediği veya azaltılmadığı durumlarda müşteriler satın almaya konu olan hizmeti satın alma eğilimi göstermemektedir (Koç ve Boz, 2017, s.180).

Psikolojik kontrol teorisinin ana önermesi, bireylerin kendi davranışlarını yoluna koyarak bazı değişkenlerin pozisyonunu kontrol altına alma çabası olarak ifade edilmektedir. Bahse konu bu davranışsal dizayn etme süreci, bazı referans performans durumlarının bireyin çevresinden biriktirilen veriler (örneğin, hali hazırdaki performans ile ilgili geri bildirim) ile kıyaslaması ile başlamaktadır (Gregory vd., 2011,s.27).

Bu çalışma hangi karar unsurlarının müşteri tatmini üzerindeki etkisi olduğunu ölçmek amacıyla müşterilerin risk algılamasını azaltabilmek amacıyla yapılmıştır. Hizmet sektöründe heterojenlik olduğu için farklı zamanlarda ve işletmelerde yapılan çalışmalarla farklı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Çalışmada üç adet hipotez kurularak kontrol teorisini oluşturan unsurların müşteri tatmininde etkisi araştırılmıştır. Birinci olarak doğrulayıcı çok faktörlü analiz yapılmıştır. İkinci olarak doğrulayıcı çok faktörlü analiz modelinin güvenilirlik, geçerlilik ve korelasyon değerlerine bakılmıştır. Son olarak da bu faktörlerin müşteri tatmini üzerindeki etkilerinin ölçümü için yapısal eşitlik modellemesi analizi yapılmıştır.

Kontrol Teorisi

Kontrol teorisi ile ilgili literatürde yapılan araştırmada, insanların seçim ve tercihlerinde umut verici olduğu vurgulanmaktadır. Bireyler nerde, ne zaman, nasıl ve ne yapacakları ile birlikte hissettiklerini, alanında uzman bir danışman yardımı ile belirlerse, çok daha iyi seçim yapabilme konusunda deneyim elde edebilmektedirler. Kontrol teorisinin mesajı, temel düşünceleri, özellikle gereksinimleri, hafızalarındaki resimleri ve kavramları idrak etmemiz olarak belirtilmektedir. Tam anlamıyla hayata geçirilen bir eylem, ne kadar kötü olursa olsun, söz konusu eyleme ilişkin çabayı göstermeye arzulu olduğumuz sürece, yaşantımızın ileri zamanlarında iyi anlamda çok daha iyisini yapmayı tercih edebileceğimiz ifade edilmektedir (Glasser, 1985,s.2).

Kontrol teorisi bağlamında kontrol, üç ana başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar; davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrol olarak belirtilmektedir (Koç ve Boz, 2017,s.180).Her şeyin dâhil olduğu risksiz tatil hizmetleri müşterilerin tatil aktivitelerine ilişkin hizmetler üzerinde fazlaca kontrol sahibi olmalarına imkân sağlamaktadır. Kontrol, baskın bir psikolojik durum içinde bireylerin hayatta kalarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereksinim duydukları bir esenlik olarak ifade dilmektedir. Örneğin, her şey dâhil konseptini içeren tatiller müşterilere üç ana kontrol türü sağlar. Bunlar, davranışsal, karar ve bilişsel kontrol olarak belirtilmektedir (Koç, 2016,s.108).

Davranışsal Kontrol

Kontrol, yapılan planlamalardan sonra beklentilerin dışında durumların gelişmesi ya da değişiklik göstermesi halinde üstesinde gelme süreci olarak ifade edilmektedir. Kısa zamanda daha önceden yapılan planların tekrar revize edilmesi gerektiği durumlarda, kontrol sürecinin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir deyişle kontrol, işlemlerin ve işlere ait planların yeniden hedeflendiği şekilde düzene sokulması için yapılması gereken müdahaleler olduğu yönünde açıklamalar yapılmaktadır (Çırak, 2019,s.3).

Davranışsal kontrol, müşteriler ihtiyaç duyduğu herhangi bir hizmeti almadan önce veya aldıktan sonra, hizmet ile ilgili herhangi bir davranışı gerçekleştirebilmenin, kendi

kontrolünde olup olmadığı yönünde müşterilerin yetenekleri ve imkânları yönündeki algıları olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca davranışsal kontrol, davranışın performansını iyileştiren ya da baskıcı faktörlere göre farklılıklar göstererek değişik şekillerde sergilenebilmektedir (Kocagöz ve Dursun, 2010,s.141).Bu bağlamda, davranışsal kontrolün içerisinde müdahalecilik, baskı ve otorite inşa etme vb. negatif davranışlar yer almamaktadır(Çelik Özden, 2013,s.3).

Karar Kontrolü

Karar kontrolü, müşterinin talep ettiği hizmet açısından yönünü belirleme ve elde ettiği bilgilerin etkisi olarak ifade edilmektedir (Uçar, 2015,s.46).Diğer bir deyişle karar kontrolü, müşteri ihtiyacı olan hizmet ile ilgili amaç ve sonuçları hakkında karar verebilmesi, değişik karar alternatiflerinden özgürce arzuladığı kararı tercih edebilme yetisine sahip olması olarak da ifade edilmektedir. Bu anlamda karar kontrolü, müşterinin ihtiyacı olan bir hizmeti alması yönünde sırada beklemek yerine, kendi özgür iradesi ile hizmet sunumunun yapıldığı alanı terk ederek, başka yerden alabilmesi veya tekrar terk ettiği hizmet sunum alanına gelmesi şeklinde açıklanabilmektedir (Koç, 2021,s.67).

Müşteriler alacağı hizmete ilişkin seçenekleri değerlendirmesi neticesinde, satın alma veya satın almamaya karar verebilmektedir. Pazarlamacılar, müşterilerin satın almadaki kararlarını basitleştirmek için girişimlerde bulunarak müşterileri etkileme yoluna gitmektedir. Böylece, müşterilerin ihtiyaçları olan hizmetleri veya ürünleri alma yönündeki karar vermeleri kolaylaşmaktadır. Seyahat acenteleri, çevre gezileri, eğlenceler, boş zamanların değerlendirilmesi veya tur operatörlerinin düzenledikleri turlar vb. bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, müşterilerin ihtiyaç duydukları etkinlikler yönünde karar kontrolü açısından ayrı ayrı karar verme durumları tur düzenlemesi ile basitleştirilmiş olmaktadır (Odabaşı, 1988,s.87).

Bilişsel Kontrol

Bilişsel kontrol terimi ilk kez ileri sürüldüğünde daha çok dikkat ve öğrenme, özellikle de fazlaca ipucu varsayımsal öğrenme temelinde incelemeye alınmış olduğu belirtilmektedir (İmren, 2021,s.10). İnsanlar hayatları boyunca öngörülemez, kontrol altına alınamaz veya baskı olarak değerlendirdikleri yaşam olayları karşısında stresi algılamaktadır. İnsanların zihinsel, duygusal, bedensel, ruhsal ve sosyal yaşam alanları değişiklik gösterdikçe, yaşam değişiminin sebep olduğu stresle veya güçlükle belirsizliklerin üstesinden gelmeyi gerektirmektedir. İnsanlar ihtiyaçları doğrultusunda uyum veya değişim talepleri ile yüzleştiklerinde, ellerinde bulunan veya ulaşabilecekleri kaynaklarını, başa çıkma yeteneklerini ve çevrenin taleplerine cevap verebilme becerilerini bilişsel açıdan kendilerince kıyaslayıp değerlendirmesini yapmaktadır (Demirtaş, 2019,s.349).

Bilişsel kontrolün temelinde, bireyin mevcut durumu görebilmesi ve ileriki zamanlarda olumsuz sürprizler ile yüzleşme isteği yatmaktadır. Müşterilere sunulan hizmet bileşenlerinden özellikle, ürün ve fiyat ile ilgili yeterli ölçüde, net ve inandırıcı bir şekilde bilgi aktarımlarının sağlanması, müşterilerin kendilerine sunulan hizmetler hakkında

bilişsel kontrollerinin artmasına yol açmaktadır (Koç ve Boz, 2017,s.180). Diğer yandan, her şey dâhil olan hizmetlerin iptal edilebilir özelliği, müşterilerin alacak oldukları hizmetlerin, önceden geri alabilmelerine, para iade garantisi vermelerine ve müşterilerin bilişsel kontrol ile birlikte davranışsal kontrol de elde etmelerine imkân vermektedir. Bu bağlamda davranışsal kontrol müşterilere, her hangi bir zamanda rezervasyon yaptırdığı bir hizmet hakkında önemli bir mali kayıp ile karşı karşıya kalmadan iptal etmesine olanak sağlayabilmektedir (Koç, 2016,s.108).

Müşteri Tatmini ve Kontrol Teorisi İlişkisi

Müşteri tatmini genel olarak hizmet kalitesi ile bağlantılı bir şekilde satın alma öncesi beklentiler ve satın alma sonrası elde edilen çıktılar arasındaki boşluk seviyesine göre değişmektedir. Eğer boşluk veya fark büyükse iyileştirilmeye gidilmesi gereken alanlar belli olmaktadır. Müşteri değeri kavramı müşterinin kendisine sunulan değerlerin toplamı olarak düşünürsek müşteri tatmini kavramı satın alma sonrası ortaya çıkan duygusal bir kavramdır.Müşteri değeri satın alma sonrası oluşan tatmin kavramının oluşması neticesinde şekillenen bir kavramdır. İşletmelerin müşterilerine sunduğu değerler ise beklentiler üzerinde etkili olmakla birlikte nihayetinde tatmini oluşturmaktadır (Onaran vd.,2013,s.41-42).

Müşteri tatmini; algılanan ve beklenen performansın bir karşılaştırması ise, sunulan hizmet ile beklenti arasındaki farkı ne kadar yakınlştırırsak müşteri tatmin olmuş olacaktır. Bu anlamda beklentileri de doğru oluşturmanın önemi artmaktadır. Hizmet Performansı tabanlı yaklaşımı, beklenti yaklaşımından ziyade neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktadır. Hizmet sektörünü ele alacak olursak, müşteri tatmini verilen hizmetin performansının değerlendirmesini takip eden süreçtir. Müşteri tatmini oluşmadığı takdirde ise müşteri firmaya şikayetini doğrudan iletmekten ziyade diğer firmalara kaymak gibi müşteri sadakatinin sorgulanmasını gerektiren davranışsal sonuçları olabileceği görülmektedir (Türk, 2009,s.404).

Karar kontrolü çerçevesinde müşteriler farklı alternatifler arasından seçim yapabilme, istediği zaman vazgeçebilme ve devam edebilme veya hizmeti iptal edebilme gibi seçenekleri müşterilere sunabilmek müşteri tatmini açısından gerekmektedir. Aslında karar kontrolü ile bir nevi hizmeti müşteriye kişiselleştirmek veya ürüne göre farklı müşteri gruplarına hitap edilmektedir. Dolayısıyla müşteri hizmet ile ilgili kararları kendi verip almış olduğu hizmet performansı neticesinde onaylama davranışından sonra tatmine ulaşmaktadır.

Davranışsal niyet üç bağımsız faktörün fonksiyonudur; tüketicilerin tutumu, özel normu ve algılanan davranışsal kontrol olarak ifade edilebilir. Davranışsal niyetler, müşterilerin, işletmelere sadık kalarak tekrar ziyaret etmelerini ve dahası ağızdan ağıza iletişim yoluyla bir başkasına tavsiye etmelerini ve satın alacağı mal/hizmet için daha fazla ödemeye razı oldukları bir değer ölçüsü olarak ifade edilebilir. Müşterilerin sadık kalmasının en önemli değişkenlerinden birisi de müşterilerin tatmin olmasından geçmektedir (Çavuşoğlu ve Demirağ,2021,913).

Davranışsal niyet kavramı Gerekçeli Eylem Kuramı'na dayanmaktadır. Bu kuramda inançlar, tutumlar, niyetler ve davranışlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha sonra ise

bu kurama algılanan davranışsal kontrol değişkeninin eklendiği daha kapsamlı Planlı Davranış Kuramı ortaya çıkmıştır. Planlı Davranış Kuramı'na göre davranışın belirleyicisi müşterilerin tatmin olduktan sonra tekrar satın alma niyetidir. Davranışsal niyet, tüketicinin belirli bir davranışı yapmaya ya da yapmamaya yönelik eğilimi şeklinde ifade edilmektedir (Cesur ve Çam,2021,43).

Bu bakış açılarıyla birlikte tatmin ile beraber değerlendirilmesi gereken ve müşteri tatmininin unsurlarını oluşturan üç temel kavram ele alınmaktadır. Bu kavramlar beklenti, istek ve algılanan performans olarak söylenebilir. Bu kavramların temelinde ise bilişsel, duygusal ve davranışsal tutumları içermekle birlikte ancak müşteri tatmini modellerinde tanımlanmış şekillere göre farklı içerikte ele alınabilmektedir (Tütüncü ve Doğan, 2003,133).

Bu anlamda davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrol' ün müşteri tatminini etkileyeceğine dönük hipotezler kurulmuştur.

Araştırma Yöntemi ve Uygulaması

Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın önemi; Hizmet işletmelerinden çeşitli şekillerde hizmetler alan müşterilerin, almış oldukları hizmetlerden istedikleri ölçüde tatmin olabilmesi ve deneyim elde edebilmeleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda müşterilerin, hizmet aldıkları işletmelerce sunulan hizmetler üzerindeki davranışsal, karar ve bilişsel kontrollerin, hizmet işletmelerince göz önünde bulundurmaları gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu önemli vurgulamalara dikkat eden işletmeler, sunmuş oldukları hizmetler açısından müşteri üzerinde bir tatminin oluşmasını sağlayacaktır. Bunun üzerine hizmet anlamında faaliyet gösteren işletmeler, müşteriler üzerinde işletmelerini ve hizmetlerini konumlandırmış, bağlılık oluşturmuş ve ağızdan ağıza reklamlarını müşterilerine yaptırmış olacaktır. Bunun sonucunda işletmeler, rakipleri karşısında birçok alanda olduğu gibi müşteri potansiyeli anlamında da üstünlüğü elde edecektir. Bu açıklamaya paralel olarak işletmeler, amaç ve hedeflerini ulaşmada daha hızlı yol kat etmelerini gerçekleştirmiş olacaklardır.

Araştırmanın amacı; Karaman İlinde hizmet işletmesi anlamında faaliyet gösteren işletmeden (dört yıldızlı bir otel) hizmet alan müşterilerin, kontrol teorisi bileşenleri olan davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrollerinin müşteri tatmini üzerindeki etkisinin tespit etmektir. Araştırma ile ilgili **3 adet** hipotez kurgulanmıştır.

Araştırmanın kapsamı; Veri toplama çalışmalarına başlamadan önce, araştırmada kullanılmasına karar verilen kaynaklar ve bu kaynaklar ışında düzenlenen anket formu ve ilgili evraklar düzenlenerek etik kurulu raporu için, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü aracılığı ile KMÜ'nin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kuruluna gerekli başvuru yazılı olarak yapılmıştır. Yapılan müracaat neticesinde, araştırma çalışmasına ilişkin KMÜ'nin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan " **23.06.2022 tarih ve 05- 2022/105 Sayılı kararı** ile etik kurulu raporu alınmıştır. Aynı gün araştırma kapsamında daha önceden hazırlanan ve **5 bölümden** oluşturulan anket, işletme yönetimi çalışanlarından yararlanılarak uygulanmaya başlanmıştır. Deneklerden yeterli sayıya ulaşılması üzerine, veri toplama çalışmaları

8.07.2022 tarihinde sonlandırılarak tamamlanmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu, işletmeden hizmet alan toplam 371 müşteri üzerinde uygulaması yapılmıştır.

Araştırma Metodolojisi

Araştırmada veri toplama aracı olarak basit rastgele örnekleme tekniği (Anket) ile kullanılmıştır. İlgili araştırma çalışmasında veri toplama aracı olarak, Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi temellerinin anlatımı için Koç (2021) ve müşteri değeri, müşteri tatmini ve marka sadakatini ölçmek amacı ile Çetintürk (2017) tarafından geliştirilen ölçeklerden faydalanılmıştır.

Araştırma amacı doğrultusunda hazırlan anket formu; hizmet işletmesinden (otel) hizmet alan müşterilerin olması gereken durumu değil, mevcut durumu göz önünde bulundurarak cevaplanması gereken, kontrol teorisi bileşenlerinden davranışsal kontrol sorusu (9 madde), karar kontrolü sorusu (9 madde) ve bilişsel kontrol sorusu (10 madde) ve müşteri tatmini sorusu (5 madde) olmak üzere 4 bölüm ve 33 adet sorudan oluşmaktadır. Ayrıca, gönüllülük esasına göre katılımcılardan doldurulması istenen anket formunda yer alan, 5'li likert tipi anket çizelgesinde 1'den 5'e kadar yer alan seçeneklerden kendilerine en uygun seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Veri toplama aracı anketi formunda yer alan değerlendirme seçenekleri; "1=Kesinlikle katılmıyorum", "2=Katılmıyorum", "3=Kararsızım" "4=Katılıyorum", "5= Kesinlikle katılıyorum" şeklinde düzenlenmiştir.

Karamanda hizmet işletmesi olarak faaliyet gösteren Dört yıldızlı bir Otel işletmesinde anket çalışması 10 günde tamamlanmıştır. Araştırmanın anket formu, işletmeden hizmet alan müşterilerin gönüllü katılımları ile 371 adet doldurulmuş ve tamamı (%100)'ü araştırmanın test ve analizlerde kullanımına yer verilmiştir. Veri toplam neticesinde deneklerden elde edilen anketlerdeki veriler ışığında, araştırma ölçüm modelinin test ve analizlerinde YEM temellinde yapısal model analizi kullanılmıştır.

Demografik Özellikler

Katılımcılardan ankette belirtilen demografik bilgiler dışında kişiye yönelik başkaca herhangi bir bilgi ve veri toplanmamış ve talep edilmemiştir. Anketin beşinci bölümünde yer alan demografik bilgilerine göre, 241 kişinin erkek (%65) ve 130 kişinin bayan (%35) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 37 kişinin 25 ve altı (%10), 46 kişinin 26-30 (%12,4), 70 kişinin 31-35 (%18,9), 98 kişinin 36-40 (%26,4), 66 kişinin 41-45 (%17,8), 54 kişinin 46 ve üstü (%14,6) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 234 kişinin evli (%63,1) ve 136 kişinin bekâr (%36,7) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 15 kişinin ilköğretim (%4,0), 36 kişinin ortaöğretim (%9,7), 83 kişinin lise (%22,4), 90 kişinin ön lisans (%24,3), 116 kişinin lisans (%31,3) ve 31 kişinin yüksek lisans/doktora (%8,4) mezunun olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 32 kişinin memur (%8,6), 22 kişinin emekli (%5,9), 36 kişinin öğrenci (%9,7), 31 kişinin işçi (%8,4), 39 kişinin ev hanımı (%10,5), 57 kişinin esnaf/serbest meslek (%15,4), 23 kişinin akademisyen (%6,2), 22 kişinin doktor (%5,9), 32 kişinin mühendis (%8,6), 27 kişinin öğretmen (%7,3) ve 50 kişinin diğer (%13,5) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 16 kişinin 2.500 TL-3.000 TL (%4,3), 39 kişinin 3.001 TL-4.000 TL (%10,5), 16 kişinin 4.001 TL-5.000 TL (%4,3), 34 kişinin 5.001 TL-6.000 TL (%9,2), 146 kişinin 6.001 TL-10.000 TL (%39,4), 97 kişinin 10.001 TL-15.000 TL (%26,1) ve 23 kişinin

15.000 TL ve üzeri (%6,2) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların; 56 kişinin *eğlence* (%15,1), 24 kişinin *kültür* (%6,5), 47 kişinin *sağlık* (%12,7), 53 kişinin *iş* (%14,3), 49 kişinin *düğün ve nişan* (%13,2), 46 kişinin *kurum toplantısı* (%12,4) ve 96 kişinin *diğer* (%25,9) nedenden dolayı konakladığı ve hizmet aldığı tespit edilmiştir.

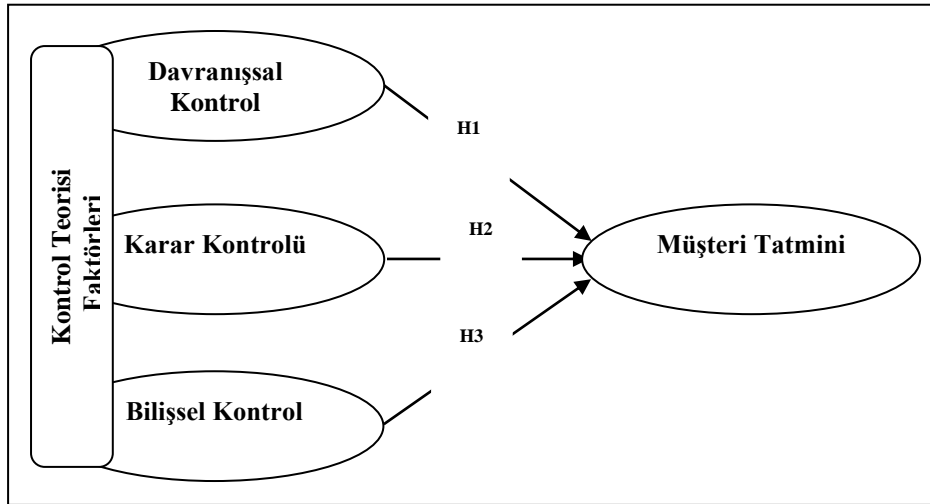
Verilerin Analizi ve Bulgular

YEM temeline göre gerçekleştirilecek olan test ve analizlerin belirli bir sırada yapılması, test ve analizler ile ilgili doğru sonuçlara ulaşılması anlamında önemli olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, araştırma çalışmaları neticesinde deneklerden elde edilen verilerin test ve analiz aşamaları aşağıda olduğu gibi:

1. Test edilecek araştırma modelinin belirlenmesi ve çizimi,
2. Araştırmaya ilişkin hipotezlerin (H_1 , H_2 ve H_3) kurgulanarak oluşturulması,
3. Birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinin ilgili programda çizilerek oluşturulması, test ve analizlerinin yapılması,
4. Ölçüm modelinin birleşik/yapı güvenirliği ve ayrışım geçerliliği tespiti ve raporlanması,
5. Örtük değişkenli yapısal modelinin çizilmesi, testi, analizleri ve raporlanması,

Araştırma Modelinin Belirlenmesi ve Çizimi

Araştırmaya ilişkin kurgulan örtük değişkenli bir yol analiz modeli aşağıda şekil 1 de sunulmaktadır. Bu bağlamda, kontrol teorisi faktörlerinden davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrolün müşteri tatmininin artmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden ve benzer konuda yapılmış araştırmalardan hareketle; davranışsal kontrol, karar kontrolü, bilişsel kontrol ve müşteri tatmini değişkenleri arasında araştırma modeli geliştirilerek, bilgisayarın ilgili panolarındaki verilerden faydalanılıp el ile çizimi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: Test Edilecek Araştırma Modeli

Araştırma çalışmasına konu olan ve örtük değişkenlerden meydana gelen yukarıda şekil 1 deki araştırma modelinde, davranışsal kontrol, karar kontrolü, bilişsel kontrol bağımsız örtük değişken, müşteri tatmini ise, bağımlı örtük değişken durumunda yer aldığı görülmektedir.

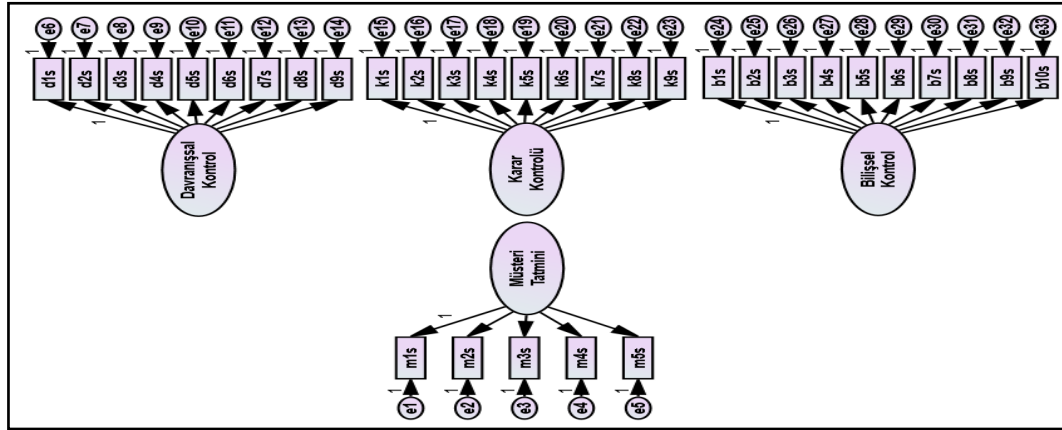
Hipotezlerin Kurgulanarak Oluşturulması

Yukarıdaki şekil 1 de sunulan araştırma modelinde, hizmet işletmesinden hizmet alan müşteriler açısından; Kontrol teorisinin davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrol faktörlerinin müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelenmektedir. Üç bağımsız ve 1 bağımlı örtük değişkenden oluşturularak şekli 1 de görüldüğü gibi sunulan araştırma modeli üzerinden hareketle; 371 (N=371)denekten elde edilen veriler ışığında, araştırma modelinin test ve analizleri sonucunda kabul/ret, anlamlı/anlamsız etkilerine ulaşmak istenilen, hipotezler (H1, H2 ve H3) aşağıda olduğu gibi kurgulanmıştır:

H₁: Davranışsal kontrol, müşteri tatmini olumlu yönde etkiler.

H₂: Karar kontrolü, müşteri tatminini olumlu yönde etkiler.

H₃: Bilişsel Kontrol, müşteri tatmini olumlu yönde etkiler.

Şekil 2: Tek Faktörlü Davranışsal Kontrol Ölçüm Modeli 1, Tek Faktörlü Karar Kontrolü Ölçüm Modeli 2, Bilişsel Kontrol Ölçüm Modeli 3 ve Müşteri Tatmini Ölçüm Modeli 4

Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA Ölçüm Modelinin İlgili Programda Çizilerek Oluşturulması, Test ve Analizleri

Üç bağımsız ve 1 bağımlı değişken olmak üzere, dört örtük değişkenden oluşan şekil 1 deki araştırma modeli faktörlerinden; davranışsal kontrol ölçüm modeli 1(9 madde), karar kontrolü ölçüm modeli 2(9 madde), bilişsel kontrol ölçüm modeli 3(10 madde) ve müşteri tatmini ölçüm modeli 4(5 madde) YEM temelinde ayrı ayrı çizimleri yapılarak aşağıdaki şekil 2 de sunulmuştur.

Çizimi yapılan ölçüm modeli 1, 2, 3, 4 ve bu ölçüm modellerinde yer alan değişkenlere ait gözlenen değişkenler ile hata varyansları ve değişkenler arasındaki etkiyi ifade eden 6 adet korelasyondan oluşan, birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeli, YEM temelinde çizimi yapılmıştır.

DFA ölçüm modelinin YEM temelindeki test ve analizlerinde,örneklem büyüklüğü(N>250) olduğundan, ML hesaplama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

**Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi:
Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama**

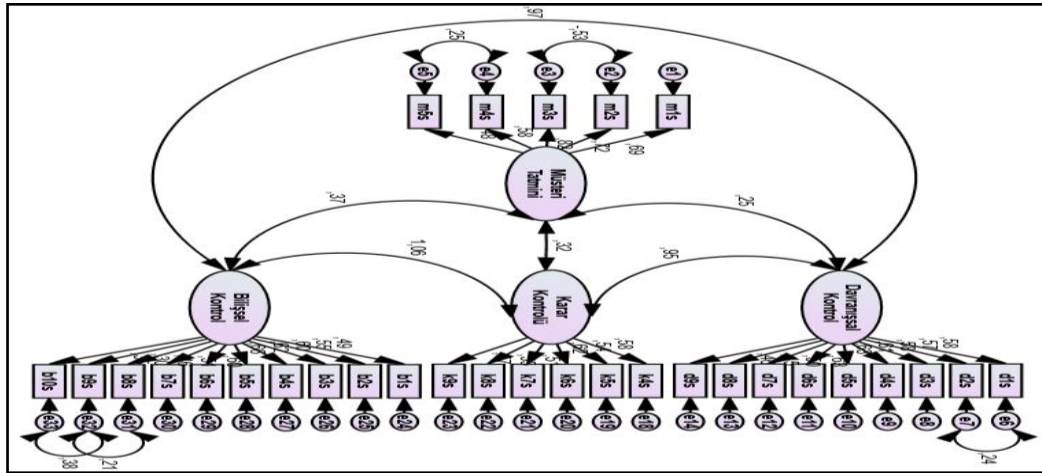
DFA ölçüm modeli üzerinde gerçekleştirilen test ve analizler sonucunda, DFA ölçüm modelindeki bilinen değişkenler (*a*), bilinmeyen değişkenler (*b*) ve serbestlik derecesi (*SD*) değerleri arasında ($SD > 0$ ve $a > b$) koşulu sağlandığından, birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinin fazlaca tanımlanmış olduğu tespit edilmiştir.

YEM temelinde test ve analizleri yapılan DFA ölçüm modellerinin, kuramsal anlamda doğruluğunun belirlenmesinde kullanılan, bazı uyum iyiliği indeksleri bulunmaktadır. YEM temelli analizlerde kullanılan bazı uyum iyiliği indeks ve eşik değerlerinin gösterildiği tablo 1 aşağıda sunulmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Tablo 1:Uyum İndeksleri ve Eşik Değerleri Tablosu

İndeksler	İyi uyumlu		Kabul Edilebilir Uyumlu	
X^2	$P > 0.05$ (anlamsız) olmalı			
X^2/df	$X^2/df < 3$	İyi uyumlu	$3 < X^2/df < 5$	Kabul edilebilir uyumlu
RMSEA	RMSEA < .05	İyi uyumlu	RMSEA < .08	Kabul edilebilir uyumlu
SRMR	SRMR < .05	İyi uyumlu	SRMR < .08	Kabul edilebilir uyumlu
CFI	CFI > .95	İyi uyumlu	CFI > .90	Kabul edilebilir uyumlu
NFI	NFI > .95	İyi uyumlu	NFI > .90	Kabul edilebilir uyumlu
NNFI/TLI	NNFI/TLI > .95	İyi uyumlu	NNFI/TLI > .90	Kabul edilebilir uyumlu
IFI	IFI > .95	İyi uyumlu	IFI > .90	Kabul edilebilir uyumlu

Birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinin kuramsal olarak doğruluğunun tespitinde, birden fazla uyum iyiliği indeks ve eşik değerlerine bakılmasının daha anlamlı ve doğru sonuçlara ulaşmayı sağlamaktadır. Bu bağlamda DFA ölçüm modelinin yapılan test sonucunda, ilgili programın veri çıktısı olarak elde edilen tablolardaki değerler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde, DFA ölçüm modeli yukarıda tablo 1 de sunulan, uyum iyiliği indeks ve eşik değerlerinden X^2/df (CMIN/DF) indeks değeri haricindeki değerlerin, uyum iyiliği indeks ve eşik değerleri ile uyumlu olmadığı tespit edilmiştir. Ancak varyans ve kovaryans tablolarında yer alan veri değerlerine ait (*p*) değerinin tamamının anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3: Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA Ölçüm Modeli

Ulaşılan bu tespitlerden hareketle DFA ölçüm model üzerinde, model geliştirme ve model düzeltme anlamında kovaryans çizimleri ve faktör yükleri (yol katsayıları) silme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, DFA ölçüm modelinde yer alan karar kontrolü değişkenine ait (*k1s*) (*k2s*) ve (*k3s*) faktör yükleri (*faktör yükü*>.50) koşulunu sağlamadığından dolayı silinmiştir. DFA ölçüm modelindeki müşteri tatmini değişkenindeki (*e2-e3*) ve (*e4-e5*) hata varyanslarında, davranışsal kontrol değişkenindeki (*e6-e7*) hata varyanslarında ve bilişsel kontrol değişkenindeki (*e31-e32*) ve (*e32-e33*) hata varyanslarında kovaryans çizim uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen testler ve ulaşılan sonuçlara bağlı olarak, ilgili programdan veri çıktısı olarak elde edilen, birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm model ve modele ait katsayı değerlerinin de yer aldığı şekil 3 aşağıda sunulmuştur.

Birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelindeki değişkenlerin faktör yükleri ve hata varyansları üzerinde, model geliştirme ve düzeltme anlamında silme ve düzeltme uygulamaları gerçekleştirilmesine müteakip, DFA ölçüm modeli aynı hesaplama yöntemi **ML (Maximum Likelihood)** hesaplama yöntemi ile tekrar testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda, ilgili programda veri çıktısı olarak elde edilen regresyon ağırlıkları başlığı adı altında sunulan tablolardaki değerlerin, varyans ve kovaryans tablolarında yer verilen (*p*) değerlerinin, tamamının anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Test sonucunda veri çıktısı olarak ulaşılan, model uyumu özeti başlığı adı altında sunulan tablolardaki uyum iyiliği indeks değerlerinin yapılan inceleme ve değerlendirmelerinde ise; ($X^2/394 N=371 f=713.813$; $p < .01$; $X^2/sd=1.81$; $SRMR=.047$, $RMSEA=.047$; $CFI=.905$, $IFI=.906$) olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle yukarıda şekil 3 de sunulan birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeli, tablo1 de sunulan uyum iyiliği indeks ve eşik değerine göre, iyi uyumlu ve kabul edilebilir uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda test ve analizler neticesine göre değişkenler üzerinde, model geliştirme ve düzeltme anlamında faktör yükü silme ve hata varyansların da kovaryans çizim uygulamaları gerçekleştirilen DFA ölçüm modelinin, kuramsal olarak doğrulandığı tespit edilmiştir.

Ölçüm Modelinin Birleşik/Yapı Güvenirliği ve Ayrışım Geçerliliği Tespiti ve Raporlanması

Yukarıdaki şekil 3 de sunulan, birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinde yer alan değişkenlerin, birleşim/yapı güvenirliği ve ayrışım geçerliliğinin olup olmadığı açıklayan, **CR**, **AVE**, **MSV** ve **ASV** değerlerinin hesaplamalarında kullanılan, ifadelerin tanımları aşağıda olduğu gibi sunulmaktadır (Gürbüz, 2021):

CR (Composite/construct reliability, Birleşik/yapı güvenirliği)

AVE (Average variance extracted, Ortalama açıklanan varyans)

MSV (Maximum squared variance, Maksimum paylaşılan varyansın karesi)

ASV (Average shared square variance, Paylaşılan varyansın karesinin ortalaması)

CR>.70: Faktör yapı güvenirliğine sahiptir. **AVE>.50**: Faktör birleşim güvenirliğine sahiptir

CR>AVE **MSV<AVE** **ASV<AVE** \sqrt{AVE} **Faktörler arası korelasyon**

**Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi:
Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama**

DFA ölçüm modeli faktörlerinin birleşik/yapı güvenirlik geçerliliği (CR , AVE : $AVE > .50$; $CR > .70$; $CR > AVE$) ve ayrışım geçerliliği ise gerçekleştirilen hesaplamalar neticesinde elde edilen değerlere ilişkin (AVE , MSV ve ASV : $MSV < AVE$; $ASV < AVE$; $\sqrt{AVE} > Faktörler$ arası korelasyon) koşulları sağlayıp sağlamamalarına göre tespit edilmektedir. Bu açıklamalardan hareketle; DFA ölçüm modeli YEM temelli analizi sonucunda, program çıktısı olarak elde edilen, standardize edilmiş regresyon ağırlıkları ve korelasyon tablosunda yer alan değerlerler dikkate alınarak, DFA ölçüm modelindeki faktörlere ait birleşik/yapı güvenirliği geçerliliği (CR , AVE) ve ayrışım geçerliliğine (AVE , MSV ve ASV) ilişkin hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen hesaplamalar neticesinde ulaşılan (CR , AVE , AVE , MSV ve ASV) değerlerinin yer aldığı tablo 2 aşağıda olduğu gibi sunulmuştur.

Tablo 2: DFA Ölçüm modelindeki faktörlere ait Güvenirlik, Geçerlilik, Korelasyon ve \sqrt{AVE} Değerleri Tablosu

Faktörler/Değişkenler	CR	AVE	MSV	ASV	1	2	3	4
<i>Müşteri Tatmini</i>	.80	.45	.14	.10	(.67)			
<i>Karar Kontrolü</i>	.73	.32	1.12	.71	.32	(.57)		
<i>Davranışsal Kontrol</i>	.81	.33	.94	.64	.95	.97	(.57)	
<i>Bilişsel Kontrol</i>	.78	.28	1.12	.73	.37	.97	1.06	(.53)

Not: Parantez içinde yer alan (.67), (.57), (.57 ve (.53) değerleri \sqrt{AVE} ye ait değerlerdir.

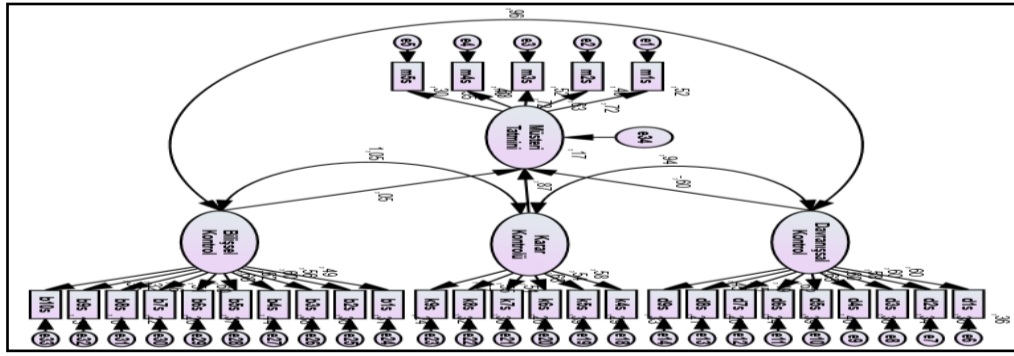
Şekil 3 ve tablo 2 de yer alan Birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeline ilişkin gerçekleştirilen (CR , AVE , AVE , MSV ve ASV) hesaplamalar neticesinde ulaşılan değerler üzerinde yapılan incelemelerin sonuçları aşağıda belirtilmiştir:

DFA ölçüm modeli değişkenlerinden müşteri tatmini ($CR=.80$), karar kontrolü ($CR=.73$), davranışsal kontrol ($CR=.81$) ve bilişsel kontrol ($CR=.78$) değişkenlerinin CR değerleri (.70) den büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dört değişken sahip oldukları CR değerleri anlamında ($CR > .70$) yapı güvenirliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Müşteri tatmini ($AVE=.45$), karar kontrolü ($AVE=.32$), davranışsal kontrol ($AVE=.33$) ve bilişsel kontrol ($AVE=.28$) değişkenlerinin sahip olduğu AVE değerleri (.50) den küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dört değişken sahip oldukları AVE değerleri anlamında ($AVE > .50$) koşulunu sağlamadığından dolayı, birleşim geçerliliğine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Dört değişkenin sahip oldukları CR ve AVE değerleri anlamında ($CR > AVE$) koşulunu sağladığından değişkenlerin birleşim geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

DFA ölçüm modelinde yer alan müşteri tatmini ($MSV=.14$; $ASV=10$ ve $\sqrt{AVE}=.67$), karar kontrolü ($MSV=1.12$; $ASV=.71$ ve $\sqrt{AVE}=.57$), davranışsal kontrol ($MSV=.94$; $ASV=64$ ve $\sqrt{AVE}=.57$) ve bilişsel kontrol ($MSV=1.12$; $ASV=673$ ve $\sqrt{AVE}=.53$) değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu tespitler bağlamında karar kontrolü, davranışsal kontrol ve bilişsel kontrol değişkenlerinin sahip oldukları (MSV , ASV ve AVE) değerler anlamında

($MSV < AVE$ ve $ASV < AVE$) koşulunu sağlamadığından dolayı ayrışım geçerliliğine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, müşteri tatmini değişkeninin sahip olduğu değer anlamında ($MSV < AVE$ ve $ASV < AVE$) koşulunu sağladığından dolayı ayrışım geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, davranışsal kontrol ile karar kontrolü (.95), bilişsel kontrol ile karar kontrolü (1.06) ve bilişsel ile davranışsal kontrol (.97) değişkenleri aralarında sahip oldukları korelasyon değerleri anlamında ($\sqrt{AVE} > Faktörler$ arası korelasyon) koşulunu sağlamadığından dolayı ayrışım geçerliliğine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, müşteri tatmini ile davranışsal kontrol (.25), müşteri tatmini ile karar kontrolü (.32) ve Müşteri tatmini ile bilişsel kontrol (.37) değişkenleri arasında sahip oldukları korelasyon değerleri anlamında ($\sqrt{AVE} > Faktörler$ arası korelasyon) koşulunu sağladığından dolayı ayrışım geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Örtük Değişkenli Yapısal Modelinin Çizilmesi, Testi, Analizleri ve Raporlanması

Şekil 4: Örtük değişkenli Yapısal Model ait Standardize Yol Diyagramı

Şekil 1 de sunulan araştırma modeli üzerinde kurgulanan (H_1 , H_2 ve H_3) hipotezlerin kabulü ve reddi sonuçlarının tespit edilmesi anlamında, bağımsız değişken davranışsal kontrol (9 Madde), karar kontrolü (6 Madde), bilişsel kontrol (10 Madde) ve bağımlı değişken müşteri tatmini (5 Madde) olacak şekilde, örtük değişkenli yapısal modelin çizimi YEM temelinde gerçekleştirilmiştir. YEM temelinde çizimi gerçekleştirilen örtük değişkenli yapısal modelin test ve analizleri yapılmıştır. Yapılan test neticesinde, YEM temelinde veri çıktısı olarak elde edilen, örtük değişkenli yapısal modele ait standardize yol diyagramlarının da gösterildiği şekil 4 aşağıda sunulmuştur.

Yukarıdaki şekil 4 de görüldüğü gibi örtük değişkenli yapısal modelin gerçekleştirilen testi sonucu, Şekil 4 yer alan değerler ışığında yapılan analiz neticesinde; davranışsal kontrol değişkeninin ($\beta = -.60$), karar kontrolü değişkeninin ($\beta = .87$) ve bilişsel kontrol değişkeninin ($\beta = .05$) olduğu tespit edilmiştir. Davranışsal kontrol değişkeni ile karar kontrolü değişkeni arasındaki korelasyon ($r = .94$), Davranışsal Kontrol değişkeni ile Bilişsel kontrol değişkeni arasındaki korelasyon ($r = .96$) ve bilişsel kontrol değişkeni ile karar kontrolü değişkeni arasındaki korelasyon ($r = 1.05$) olduğu ve üç değişkenin açıkladığı varyans değerinin ise ($R^2 = .17$) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca değişkenler

**Kontrol Teorisi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) ile Analizi:
Karaman'da Hizmet İşletmesinde Bir Uygulama**

arasındaki kovaryans(**Covariances**) ve varyans (**Variiances**)değerlerine ait (p) değerlerinin tamamının anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Örtük Değişkenli Yapısal Modele Ait Regresyon Ağırlıkları (Regression Weights) Tablosu (N=371)

Faktörler/Değişkenler	Esti mate	S.E.	C.R.	P
Müşteri_Tatmini <--- Davranışsal_Kontrol	-,722	,507	-1,423	,155
Müşteri_Tatmini <--- Bilişsel_Kontrol	,085	,860	,099	,921
Müşteri_Tatmini <--- Karar_Kontrolü	1,078	,527	2,045	,041
$X^2/394 N=371 J=713.813; p < .01; X^2/sd=1.81; SRMR=.047, RMSEA=.047; CFI=.905, IFI=.906$				

Gerçekleştirilen test neticesinde, YEM temelinde veri çıktısı olarak regresyon ağırlıkları (Regression Weights) tablosu elde edilmiş ve ilgili tablo yukarıda olduğu gibi tablo 3 olarak sunulmuştur. Tablo 3 de yer alan değerler ışığında yapılan analiz neticesinde; Davranışsal kontrolden müşteri tatminine giden yolun anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-.60; p < .05; p=.155$).Bilişsel kontrolden müşteri tatminine giden yolun anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=.05; p < .05; p=.921$). Bu tespitler doğrultusunda, davranışsal kontrolün ve bilişsel kontrolün, müşteri tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak karar kontrolünden müşteri tatminine giden yolun anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\beta=.87; p < .05; p=.041$). Ulaşılan bu tespit doğrultusunda ise karar kontrolünün, müşteri tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma modeli üzerinden kurgulanan araştırmanın hipotezleri (H_1, H_2 ve H_3) YEM temelinde test edilmiştir. Önce davranışsal kontrol, karar kontrolü, bilişsel kontrol ve müşteri tatmini değişkenlerinden oluşturulan ölçüm modeli testi yapılmıştır. Ölçüm modelinin testinde, Maximum Likelihood(ML) hesaplama yöntemi tercih edilerek kovaryans matrisinin oluşturulması sağlanmıştır. Ancak ölçüm modeli üzerinde model geliştirme ve düzeltme anlamında, karar kontrolü değişkeninde yer alan üç adet faktör yükü anlamsız olduğu tespit edilmiştir ve bu maddeler modelden çıkartılmıştır. Gerçekleştirilen bu model geliştirmeye ve düzeltmeye uygulamalarına paralel olarak, davranışsal kontrol, bilişsel kontrol ve müşteri tatmini değişkenlerinin hata varyanslarında kovaryans çizim uygulamaları yapılarak analiz ikinci kez yapılmıştır. İkinci kez yapılan analiz neticesinde elde edilen uyum iyiliği indeks değerleri ait olduğu,birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinin doğrulandığına işaret etmiştir ($X^2/394 N=371 J=713.813; p < .01; X^2/sd=1.81; SRMR=.047, RMSEA=.047; CFI=.905, IFI=.906$).

DFA ölçüm modelinin doğruluğunun tespit edilmesi üzerine, şekil 4 de gösterilen örtük değişkenli yapısal model üzerinde kurgulanan hipotezlerin ayrı ayrı (H_1, H_2 ve H_3) testleri yapılmıştır. Yapılan test neticesinde davranışsal kontrolün, müşteri tatmini üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu ($\beta= -.60;p<.05; p=.155$) tespit edilmiştir. Bu bulgudan hareketle H_1 reddedilmiştir. Karar kontrolünün, müşteri tatmini üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ($\beta= .87;p<.05; p=.041$) olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu

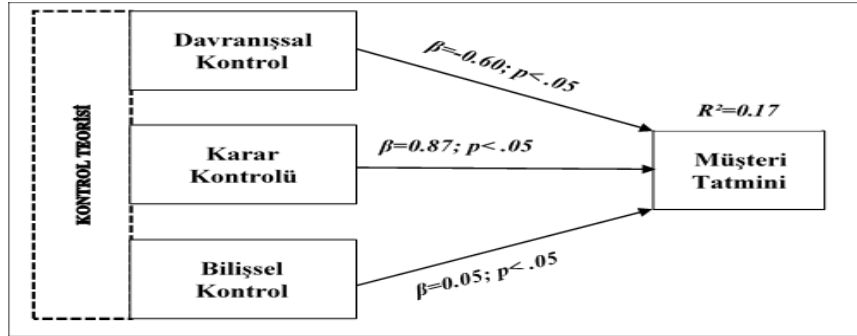
doğrultusunda H_2 desteklenmiştir. Bilişsel kontrolün, müşteri tatmini üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu ($\beta=.05; p<.05; p=.921$), tespit edilmiştir. Bu tespit bağlamında H_3 reddedilmiştir.

Şekil 4 de çizimi gerçekleştirilen, örtük değişkenli yapısal model üzerinde kurgulanan (H_1, H_2 ve H_3) hipotezlerin, kabul ve ret durumlarına ilişkin tespit edilen sonuçların gösterildiği tablo 4 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Araştırma Çalışmasına İlişkin Kurgulanan Hipotezlerin (H_1, H_2 ve H_3) Kabul ve Ret Sonuçları

Hipotezler	Değişkenler Arasındaki Etki (İlişki) Durumu	Kabul/Ret
H_1	Davranışsal Kontrol → Müşteri Tatmini	Ret Edilmiştir
H_2	Karar Kontrolü → Müşteri Tatmini	Kabul edilmiştir
H_3	Bilişsel Kontrol → Müşteri Tatmini	Ret Edilmiştir

Örtük değişkenli yapısal modeli oluşturan Davranışsal kontrol, karar kontrolü, bilişsel kontrol ve müşteri tatmini değişkenlerinin, YEM temelinde yapılan, test ve analizler neticesinde; tespit edilen bulgu ve analiz sonuçlarının, standardize edilmiş beta katsayı değerlerinin ve açıklama gücü değer oranlarının gösterildiği şekil 5 aşağıda sunulmuştur.

Şekil 5:Yem Analiz Sonuçları

Sonuç

Araştırmada, ilerleyen zamanlarda hizmet işletmelerinin müşterilere sunmuş oldukları hizmetlerle ilgili daha iyi hizmet vermeleri anlamında hizmet sektörüne kazandırılması bağlamında, kontrol teorisi bileşenleri davranışsal kontrol, karar kontrolü ve bilişsel kontrolün müşteri tatmini üzerindeki etkisine ilişkin gerekli test ve analizler yapılmıştır.

Bu çalışmada, araştırma ölçüm modeli üzerinde (H_1, H_2 ve H_3) hipotezleri belirlenerek kurgulanmıştır. Kontrol teorisi bileşenlerinden davranışsal kontrolün, müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir (*Davranışsal Kontrol* → *Müşteri Tatmini*). Gerçekleştirilen inceleme neticesinde; davranışsal kontrolün, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olumsuz

yönde ve anlamsız düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ulaşılan bulgudan hareketle davranışsal kontrolün, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Kontrol teorisi bileşenlerinden karar kontrolün, müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir (*Karar Kontrolü* → *Müşteri Tatmini*). Gerçekleştirilen inceleme neticesinde; Karar Kontrolü, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olumlu yönde ve anlamlı düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ulaşılan bulgudan hareketle karar kontrolün, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Kontrol teorisi bileşenlerinden bilişsel kontrolün ise, müşteri tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir (*Bilişsel Kontrol* → *Müşteri Tatmini*). Gerçekleştirilen inceleme neticesinde; bilişsel kontrolün, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olumsuz yönde ve anlamsız düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ulaşılan bulgudan hareketle bilişsel kontrolün, müşteri tatmini üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü internet ortamı bilişsel kontrol anlamında risk algılaması bakımından araştırma yapabilme imkânı sunmaktadır. Konaklama sektöründe davranışsal kontrol anlamında otele geldikten sonra bir şeyler kötü gittiğinde otelden ayrılma söz konusu olmamaktadır. Burada hizmet hatası ve hizmet telafisi otel açısından ön plana çıkmaktadır.

Yapılan çalışmada, kontrol teorisi bileşenlerinden sadece karar kontrolünün müşteri tatmini üzerinde etkisi olduğu, davranışsal ve bilişsel kontrolün etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ulaşılan sonuç kontrol teorisi bileşenlerinden, davranışsal ve bilişsel kontrolün müşteri tatmini üzerinde etkisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Söz konusu kontrol teorisi ölçeklerinin müşteri tatmini üzerindeki etkisi, bir başka örgüt veya hizmet işletmesinde uygulanması durumunda çok daha farklı sonuçlara ulaşılacağı düşünülmektedir. Çünkü kontrol teorisi bileşenlerinin müşteri tatmini üzerindeki etkisi bağlamında düşünülecek olursa; her örgüt veya hizmet işletmesinin sunmuş olduğu hizmetlerin –bu bağlamda ürünlerin-çeşitliliklerine, farklılıklarına, ürün ve hizmetlerin sunumuna, işletmenin ve müşterilerin kültürüne, hem çalışanın hem de müşterinin o anki psikolojik durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Bu açıklamalardan hareketle; kontrol teorisi bileşenlerinin müşteri tatmini üzerinde etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Aksoy vd. (2019), yılında yapmış olduğu Bandırma ili ve çevresinde yiyecek ve içecek hizmeti almış olan tüketiciler üzerinde yapılan bir çalışmada hizmetlerde müşteri katılımının müşterilerin kontrol etme eğilimleri üzerindeki etkisinde müşteri katılımının alt boyutları ile kontrol türleri arasında anlamlı bir neden sonuç ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Alt boyutlar arasında en açıklayıcı olan davranışsal katılım boyutudur ve davranışsal kontroldeki değişimlerin %25'ini, karar kontrolündeki değişimlerin %43'ünü, bilişsel kontroldeki değişimlerin %35'ini açıklamaktadır.

Davranışsal kontrol hizmet hatasına veya olumsuz bir durumda müşterinin kendisini koruyabilme ve savuşturabilme kontrol alanını ifade ettiğinden dolayı davranışsal hizmete katılım müşterinin karşılaşılabileceği yeme içme hizmetlerindeki risk ve belirsizliği azaltmaktadır.

Kocagöz ve Dursun (2010). Kadınların makyaj malzemelerini satın alma davranışlarının incelenmesi ile ilgili çalışmada algılanan davranışsal kontrol, Ajzen in teorisinde nasıl konumlanır? alternatif model analizleri isimli çalışmada algılanan davranışsal kontrolün niyet aracılığı olmaksızın davranışı doğrudan tahmin edebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kontrol teorisindeki bilişsel, davranışsal ve karar kontrolü sektörlerin farklı olmasına ve ilişkilendirilen diğer kavramlara bağlı olarak ön plana çıkmaktadır. Otel yöneticileri tutundurma çalışmaları yaparken karar kontrolünü önceleyen mesajlara daha ağırlık vermelerinde fayda vardır. Ücretsiz iptal, anında iade etme gibi seçenekler müşterilerin risk algılamasını azaltmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda örneklem alanı, ürün/hizmet çeşidi farklı ve daha geniş tutularak, diğer illerde hizmet işletmesi anlamında hizmet veren işletmeleri/örgütleri de kapsayacak şekilde genişletilebilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: MB (%50), MP (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: MB (%50), MP (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: MB (%50), MP (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: MB (%50), MP (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: MB (%50), MP (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Referances

- Aksoy, M., Koç, E., Koç, E. (2019). Hizmetlerde müşteri katılımının müşterilerin kontrol etme eğilimleri üzerindeki etkisi, II. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEESS' 19) June 20-21-22, 2019 / Bandırma – Turkey
- Cesur, Z., Çam, F.B., (2021). Deneyimsel Pazarlamanın Davranışsal Niyet Üzerindeki Etkilerinde Müşteri Memnuniyetinin Mediator Ve Mağaza Türünün Moderator Rolü, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 07, Özel Sayı
- Çavuşoğlu, S. ve Demirağ, B. (20 21). Tüketici Pişmanlığının Müşteri Tatmini ve Davranışsal Niyet Üzerindeki Etkisi: Restoran Müşterileri Üzerine Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 909-924
- Çelik Özden, C. (2013). *Ebeveyn kontrol davranışlarının ergenlerin öz düzenleme becerileri ve duygusal sorunları üzerine etkisi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Çetintürk, İ. (2017). Müşteri değeri, müşteri tatmini ve marka sadakati: Üniversite sosyal tesisleri üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 93-109.
- Çırak, C.R. (2019). *Kontrol teorisi uygulamaları ile zaman serisi öngörülerinin iyileştirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Sayısal Yöntemler Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Demirtaş, A. S. (2019). Stresli durumlarda bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Psikoloji Çalışmaları*, 39(2), 345-368.
- Glasser, W. (1985). *Control theory*. New York: Harper and Row.
- Gregory, J. B., Beck, J. W., ve Carr, A. E. (2011). Goals, feedback, and self-regulation: Control theory as a natural framework for executive coaching. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 63(1), 26-38.
- Gürbüz, S. (2021). Amos ile yapısal eşitlik modellemesi. Ankara Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara Seçkin Yayıncılık.
- İmren, M. (2021). *Çoklu medya görevlerinin bilişsel kontrol yetisi üzerine etkileri*. T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Deneysel Psikoloji Bilim Dalı. Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Koc, E. (2016). Food consumption in all-inclusive holidays: illusion of control as an antecedent of inversionary consumption. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 2(2), 107-116.
- Kocagöz, E., ve Dursun, Y. (2010). Algılanan davranışsal kontrol, Ajzen'in teorisinde nasıl konumlanır? Alternatif model analizleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(2), 139-152.
- Koç, E. (2021). *Hizmet pazarlaması ve yönetimi*. Ankara:Seçkin Yayıncılık
- Koç, E., ve Boz, H. (2017). Scales for Measuring Customers' Willingness to Control and the Ability or Willingness of a Service Business to Offer Control to its Customers. *Innovation and Global Issues 1: Extended Abstracts Book*, 177-185.
- Odabaşı, Y. (1988), Turizm pazarlamasında tüketici satın alma karar süreci *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 1988, 81 – 90.

- Onaran, B., Bulut, Z.A., Özmen, A.(2013). Müşteri Değerinin, Müşteri Tatmini, Marka Sadakati ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Business and Economics Research Journal* Volume 4 Number 2,37-53
- Türk, Z.(2009). Denetim Firmalarının Sunduğu Hizmet Kalitesi, Müşteri Tatmini Ve Sadakati: Servperf Ölçeği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 2009, 399–416
- Tütüncü, Ö., Doğan, Ö.İ., (2003). Müşteri Tatmini Kapsamında Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesi Ve Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 5, sayı 4
- Uçar, Z. (2015). Kontrol algısı-psikolojik sahiplenme ilişkisi üzerinde algılanan aşırı vasıflılığın düzenleyicilik etkisi. *International Journal of Applied Business and Management Studies*, 1(1), 40-58.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2242-2266

**Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki
Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi
Deneyimlerinin Değerlendirilmesi**

An Analysis of Religious Education Experience of
Syrians under Temporary Protection in Turkey

Video Link: <https://youtu.be/gP4m6dMy8vg>

Öznur KALKAN AÇIKGÖZ

AYBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
AYBÜ Institute of Social Sciences Department of Religious Sciences
oznurkalkanacikgoz@gmail.com / ORCID: 0000-0002-8258-3304

Ahmet YEMENİCİ

Dr. Öğr. Üyesi, AYBÜ İslami İlimler Fakültesi
Asst. Prof., AYBÜ Faculty of Islamic Studies
ayemenici@yahoo.com.tr / ORCID: 0000-0002-7549-5074

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 21.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Kalkan Açıkgoz, Ö. & Yemenici, A. (2022). Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2242-2266 . doi: 10.15869/itobiad.1138106

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Öznur KALKAN AÇIKGÖZ ve Ahmet YEMENİCİ).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi * **

Öz

Evrensel bir gerçeklik olan göç, insanlığın varoluşundan bu yana ülkelerin geleceklerini etkileyen sosyal bir vaka olmuştur. Türkiye bu tarihi gerçeklik ile zaman zaman yüzleşse de 2011 yılı itibarıyla 21.yy’nin en ciddi göç hareketliliğine kapılarını açmıştır. Dolayısıyla, bu kitlesel göç hareketinin Türkiye’ye birçok etkisinden söz etmek kaçınılmaz olmuş ve göçün etkilerini incelemek büyük önem arz etmiştir. Bu çalışmada ülkemize zorunlu göç yapmış olan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin aldıkları din eğitiminin onların gözünden irdelenmesi hedeflenmiş, Türkiye’de verilen din eğitimi örgün ve yaygın boyutlarıyla ne şekilde deneyimlediklerinin ve din ile ilgili deneyimledikleri bu eğitimin onların anlam dünyasında nelere karşılık geldiğinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Makalemizde yöntem olarak, savaş ve göçü yaşamış bireylerin tecrübelerini derinlemesine anlamak adına ve bu tecrübelerin derinlerinde oluşturduğu ihtiyacı belirlemek için fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Araştırmamız, Ankara’nın Altındağ İlçesi – Ulubey ve Önder mahallelerinde Suriyeli mültecilerin yoğun bir şekilde yaşadığı “Küçük Halep” olarak da adlandırılan bölgede gerçekleşmiştir. Çalışmamızda amaçlı örneklem türlerinden maksimum çeşitlilik örneklem ile çalışma grubu oluşturulmuştur. Yetişkin, çocuk ve eğitimcilerden oluşan 24 Suriyeli ile derinlemesine mülakatlar yapılarak veriler toplanmıştır. Veriler üzerinde yapılan çözümlenmelerden; 1. Savaş, Göç ve Din, 2. Türkiye’de Suriyeli Olmak, 3. Örgün Eğitim Deneyimleri, 4. Türkiye’de Din Eğitimi Deneyimleri olmak üzere dört ana boyuta ulaşılmış, 19 alt tema-kodlama oluşturulmuştur. Sonuç olarak, hem mülteciler hem de ülke vatandaşları açısından pek çok zorluğu beraberinde getiren göç olgusu karşısında, Suriyeli mültecilerin aldıkları din eğitiminin Türkiye’ye uyumlarında önemli etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yaygın din eğitiminde karşılaştıkları bazı din görevlilerinin hayatlarında olumlu yönde dönüm noktası oluşturduğu, buna karşın öz veriye dayanmayan ve önyargı barındıran yaklaşımların ise Suriyeli bireylerin topluma uyumlarını zorlaştırdığı, karşılıklı olarak uyumu reddetme eğilimini arttırdığı görülmüştür. Suriyeli yetişkin, genç ve çocukları anlamının ve verdikleri kayıplarının farkında olmanın örgün ve yaygın eğitim için son derece belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Savaş, Din Eğitimi, Suriyeli, Fenomenoloji

* Bu makale, Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Yemenici danışmanlığında “Türkiye’de Bulunan Suriyeli Mültecilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimleme Biçimleri: Ankara Ulubey - Önder Mahallesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamızdan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2021) üretilmiştir.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu 15.03.2019 Tarih, 27 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

An Analysis of Religious Education Experience of Syrians under Temporary Protection in Turkey *** ****

Abstract

Migration is a social phenomenon as old as human existence that also affects the futures of nations. Although Turkey had already encountered such a reality on occasion, it hosted one of the biggest waves of migration in the 21st century. Therefore, it becomes inevitable to examine the various impacts of such a mass movement. This study aims to analyze the religious education of Syrian migrants under temporary protection in Turkey based on their own perspectives, aspiring to present how they experience both formal and non-formal religious education. Specifically, the analysis builds on how religious education falls into their worldview as they encounter it. Within this context, a phenomenological method is preferred in accordance with the subject matter. Our research took place in the Ulubey and Önder neighborhoods of Ankara's Altındağ district, informally named "Little Aleppo," where large populations of Syrian migrants live. The sample is generated by purposeful sampling, using a most-diverse approach. The data was collected through in-depth interviews with 24 individuals, consisting of adults, children, and educators. 19 subthemes (codes) emerge from 4 main dimensions: 1) War, Migration, and Religion, 2) Being a Syrian in Turkey, 3) Experiences of Formal Education, and 4) Experiences of Religious Education in Turkey. In conclusion, religious education has a significant effect on the adaptation of Syrian migrants, considering the various hardships that migration causes for both migrants and citizens of Turkey. It is observed that, while some religious educators that migrants encounter represent a turning point in the lives of some migrants in a positive manner, uninformed and biased approaches complicate social cohesion and increase the tendency of mutual rejection. The study establishes that it is essential for both formal and non-formal religious education to understand the situation of Syrian adults, youth, and children, and to be aware of their losses.

Keywords: Migration, War, Religious Education, Syrian, Phenomenology

*** This article is generated from our "Syrian Immigrants' Experience of Religious Education in Turkey: The Case of Ankara Ulubey- Onder District" entitled postgraduate thesis, with consultancy of (Asst. Prof. Ahmet Yemenici) in (Ankara Yıldırım Beyazıt Univeristy, Ankara,2021).

**** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Ankara Yıldırım Beyazıt University Ethics Committee dated 15.03.2019 and numbered 27.

Giriş

Göç sosyal bir vakia olup, gerçekleşmeye başladığı günden itibaren hem bireysel hem de toplumsal olarak insanların hayatlarını derinden etkilemektedir. Göç ile sosyal hayatta pek çok farklı sorun ve değişim meydana gelmektedir. Genel olarak göç insanların daha güvenli ve daha kaliteli bir hayat aramalarıyla birlikte gerçekleşmektedir. Günümüzde ise göçün sebepleri yoğunluklu olarak savaş, afet, kuraklık, şiddet ve baskıdan kurtulmak vb. sayılabilir. Göç olayı tarihsel bir gerçeklik olmakla birlikte, günümüzde de halen devam etmektedir.

Göç olgusu, göçü gerçekleştiren bireylerin hayatlarını, göç ettikleri ve ayrıldıkları ülkeleri hem etken hem de edilgen olarak etkilemekte ve köklü değişikliklere neden olmaktadır. Göç bir yönü ile temel hak olarak kabul edilse de hayata tutunmak, kopmak, kaçmak, ayrılık, yalnızlık ve acıyı bünyesinde bulundurmakta, göç ettiği yerde farklı ve öteki konumuna düşen kişiler, meçhul bir yeniliğin içerisinde kendilerini atmaktadırlar (Urk, 2010: 13-14).

Göçün taraflar arasında algılanma ve kavranma biçimi, nasıl yaşandığı, özellikle göçten kaynaklanan zorlukların algılanabilmesi ve yönetilebilmesi; gerekli tedbirlerin saptanması ve uygulamaya geçirilmesi temel sorun ve tartışma eksenlerini oluşturmaktadır.

Günümüzde özellikle zorunlu durumlarla ortaya çıkan göçün sebep olduğu mülteci ve sığınmacı hareketliliğinin etkileri hem dünyamız hem de ülkemiz için devam etmektedir. Göç eden bireyler, bu eylem sonucunda vardıkları yerlerde kabul görmek, toplum tarafından ötekileştirilmemek ve yabancılaşmak istememektedirler. Uyum süreci ve uyum süreçlerini etkileyen temel deneyimler bu durumda belirgin bileşenler olarak işlev görmektedir.

Yapılan çalışmalar uyum sürecinde en önemli faktörün eğitim olduğunu vurgulanmaktadır (Özer vd., 2016: 101; Emin, 2016: 16; Güllüpnar, 2017: 161). Bir diğer önemli faktör ise dinin oluşturduğu etki alanıdır (Okumuş, 2016:110). Sosyal yapıların düzenlenmesinde, istikrarın sağlanması ve dengenin kurulabilmesinde dinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Hemen hemen her toplumdaki en önemli birleştirici güç dindir. Toplum içerisinde insanların birbirlerine destek olması, kaynaşması ve bütünleşmesi, genel olarak din bütünlüğünün kurulmasıyla sağlanabilmektedir. Var olan bir toplumda iç dengelerin kurulabilmesinin yanı sıra göç etmiş kişilerin gittikleri topluma uyum sağlayabilmelerinde din büyük bir rol oynamaktadır.

Savaş ve benzeri nedenlerle yaşanan yoğun göç süreçlerinde ülkelerin savaş, göç ve ekonomi politikaları gibi daha makro unsurlar, mültecilerin gidecekleri ülkelere dair kararlarında belirleyici olan yapısal durumlardır (Vesek, 2020: 206; İnce, 2019: 2608; Erbaş, 2018: 12). Ancak bireysel sebepler açısından bakıldığında ülkemizin içerisinde bulunduğu Suriye'den yoğun göç alma durumunun meydana gelmesinin nedenleri arasında; iki toplum arasındaki ortak kültürel değerler, aynı dine mensup olma, ortak tarih gibi unsurlar sayılmaktadır. Bu faktörlerin bilincinde olan Suriyeli vatandaşlar da göç etmek için çoğunlukla Türkiye'yi seçmektedirler (Açıkalin, 2017: 252).

Yapılan bazı araştırmalar göstermektedir ki Suriyelilerin göç bölgesi olarak Türkiye'yi seçmeleri, onların yaşadıkları göç psikolojisinin neden olduğu olumsuz düşünceleri

hafifletmekte ve hatta olumlu olarak etkilemektedir (Ayten ve Sağır, 2014: 11). Çünkü Türkiye, Suriyeli ve diğer milletlerden olan Müslüman mültecilerin ortak mekân, değerler, bayramlar ve ibadetler etrafında birleşebilmelerini kolaylaştırmakta ve böylece göç ettikleri toplumla daha kolay bütünleşebilmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de geçici koruma statüsü kapsamında olan Suriyelilerin eğitimlerinde din eğitiminin de kritik bir öneme sahip olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Bu durum, göç olgusu karşısında ortaya çıkan zorluklara ilişkin başvurulması gereken zorunlu süreçlerin ne tür çözüm imkânı taşıdığını görme fırsatı sunacaktır.

Ülkemizde Suriyeli mültecilerin din eğitimi ve uyum süreçleri ile ilgili akademik çalışmalar incelendiğinde çalışmaların yeterli sayı ve nitelikte olmadıkları görülmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin Suriyeli çocukların uyum süreçlerine olan etkilerinin incelendiği ya da dersler sırasında yaşadıkları problemlere odaklanan bazı çalışmalar mevcuttur (Kızılabdullah ve Yürük, 2018; Tosun ve ark., 2018; Baltacı ve ark., 2019). Buna ek olarak ülkemizde eğitim alan Suriyeli çocukların eğitim sürecinde dil, oryantasyon, öğretmen ihtiyacı, müfredat ve ders içerikleri gibi pek çok farklı konuda yaşadıkları sorunların tespitine odaklanan çalışmalar da göze çarpmaktadır (Taştan ve ark., 2016: 20). Ancak buna rağmen örgün ve yaygın eğitimde yaşanan problemlerin tam olarak tespit edildiği yeterli sayıda çalışma mevcut değildir (Çinemre, 2022: 23) ve çalışma sayısının artırılmasına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın konusu, zorunlu göç etmek durumunda kalan ve geçici koruma statüsü kazanan Suriyelilerin Türkiye’de verilen din eğitimini örgün ve yaygın boyutlarıyla nasıl deneyimlediklerinin ortaya konulması olarak belirlenmiştir. Buradaki amacımız, Türkiye’de verilen din eğitimini Suriyeli bireylerin gözüyle nasıl deneyimlediklerini anlamaya çalışmak ve onların anlam dünyasında nelere karşılık geldiğini tespit etmektir. Çalışma, konusu, amacı, kapsamı ve kullanılan yöntem bakımından alanyazındaki diğer araştırmalardan ayrılmaktadır. Mültecilerin yaşadıkları deneyimlere dair derin çıkarımlar yapmak, Türkiye’de verilen din eğitiminin sağladığı katkıları ya da eksiklikleri tespit edebilmek açısından son derece önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın problem cümlesi; “Savaş sonucunda Türkiye’ye zorunlu göç eden geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin deneyimlerinde örgün ve yaygın din eğitimi ne anlama gelmektedir?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmamızın uygulama aşaması, Ankara Altındağ ilçesi Ulubey-Önder mahallelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölgenin seçilme nedeni Ankara’da Suriyelilerin en yoğun olarak bulunduğu bölgelerden bir tanesi olmasıdır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların alanyazına katkıda bulunmasının yanı sıra genel anlamda göç ve din ilişkisine, özel anlamda ise göç ve din eğitimi ilişkisine ışık tutacağı düşünülmektedir. Ayrıca uyum süreçlerini etkileyen olumlu ve olumsuz deneyimlerin de keşfedilmesine katkıda bulunacaktır. Bu araştırma ve konuya dair önerilen çalışmaların artması, Türkiye’deki Suriyelilerin ve göç alan bölge halkının problemlerine din eğitimi kanalıyla çözüm önerileri sunabilir. Dinin birleştirici, bütünleştirici ve çözüm odaklı anlayışını halkla bütünleştirerek olabilecek sorunların çözümüne katkı sağlayabilir.

Yöntem

Araştırma deseni

Bu çalışmada araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşımda deneyimlerin temeli ortaya çıkarılmaya çalışılarak bireylerin bir fenomen ya da kavrama ilişkin tecrübelerinin ortak anlamlarını tanımlayan bütüncül bir betimleme ortaya koyulmaktadır (Creswell, 2013: 81). Ayrıca bu yaklaşımda kişilerin zaman, mekân ya da geçmiş ilişkileri göz önünde bulundurularak tüm olgunun gözüktüğü gibi tanımlanabilmesi amaçlanmaktadır (Baş ve Akturan, 2008: 48). Bu bilgilerden hareketle çalışmada fenomenolojik yaklaşım ile savaş ve göçü bir arada yaşamış olan bireylerin deneyimlerinin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek onların bu deneyimi nasıl anlamlandırdıklarının üzerinde durulmaya çalışılmaktadır. Ortaklıkların ve özlerin anlaşılmasının sorunları kalıcı olarak çözebileceği düşünülmektedir.

Çalışma Grubu

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinin kullanıldığı araştırmada, amaçlı örneklem türlerinden maksimum çeşitlilik ile çalışma grubu oluşturulmuştur. Fenomenolojik çalışmalarda örneklem, fenomeni tüm yönleriyle deneyimlemiş olan bir grup bireyden meydana gelmektedir. Bu noktada dikkat edilen, katılımcıların söz konusu olguyu tüm yönleriyle yaşayan farklı özelliklere sahip bireylerden seçilmiş olmasıdır (Creswell, 2013: 78). Bu çalışma, Suriyeli yetişkin kadın ve erkekler, ilkököl, ortaokul ve lise dönemindeki çocuklar ve eğitimcilerle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda katılımcılar kendi aralarında yetişkinler, çocuklar ve eğitimciler olarak üç gruba ayrılmaktadır. Suriyeli yetişkin ve çocukların deneyimlerinde daha fazla detaya inilebilmesi için Türk Kur'an Kursu'nda eğitimci olarak görev yapan Türk eğitimcilerin Suriyelilerle olan deneyimlerine de başvurulmuştur. Çalışma, Türkiye'de geçici koruma statüsü kapsamında olan toplamda 24 Suriyeli ve 2 Türk eğitimci ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile "Bilgilendirilmiş Onam Formu" imzalanmış ve kimliklerinin sunulmaması için her biri ile çalışmada rumuzlar kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın katılımcılarına ait detay bilgi ve kodlamalar aşağıdaki tabloda sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1 Katılımcıların Özellikleri

24 SURIYELİ	YETİŞKİN	SKY	SKY1	27	(K)	Yetişkin	LİSE (Mezun)	
			SKY2	45	(K)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)	
			SKY3	27	(K)	Yetişkin	LİSE (Mezun)	
			SKY4	22	(K)	Yetişkin	ORTAOKUL (Mezun)	
	EĞİTİMCİ	SKE	SEY	SEY1	39	(E)	Yetişkin	İLKOKUL (Mezun)
			SKE1	45	(K)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)	
			SKE2	35	(K)	Yetişkin	LİSE (Mezun)	
			SKE3	25	(K)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)	

Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi

	ÇOCUK	SEE	SEE1	59	(E)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)		
		SKÇ	SKÇ1	14	(K)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 7. sınıf)		
			SKÇ2	15	(K)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 5. Sınıf)		
			SKÇ3	12	(K)	Çocuk	İLKOKUL (Öğr. 3. Sınıf)		
			SKÇ4	12	(K)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 6. Sınıf)		
			SKÇ5	18	(K)	Çocuk	LİSE (Mezun)		
			SKÇ6	16	(K)	Çocuk	LİSE (Öğr. 11. Sınıf)		
			SKÇ7	13	(K)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 7. Sınıf)		
			SKÇ8	11	(K)	Çocuk	İLKOKUL (Öğr. 4. Sınıf)		
			SKÇ9	17	(K)	Çocuk	ORTAOKUL (Lise terk)		
		SEÇ	SEÇ1	15	(E)	Çocuk	LİSE (Öğr. 9. Sınıf)		
			SEÇ2	10	(E)	Çocuk	İLKOKUL (Öğr. 3. Sınıf)		
			SEÇ3	7	(E)	Çocuk	İLKOKUL (Öğr. 1. Sınıf)		
			SEÇ4	17	(E)	Çocuk	LİSE (Öğr. 11. Sınıf)		
			SEÇ5	11	(E)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 5. Sınıf)		
			SEÇ6	12	(E)	Çocuk	ORTAOKUL (Öğr. 5. Sınıf)		
		2 TÜRK	EĞİTİMCİ	TKKE	TKKE1	52	(K)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)
					TKKE2	51	(K)	Yetişkin	ÜNİVERSİTE (Mezun)

Verilerin Toplanması

Çalışmaya amaçlı örneklem türlerinden maksimum çeşitlilik yöntemiyle seçilmiş olan 26 kişi katılmış ve yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, görüşmede farklı sorularla destekleme imkânı sunması bakımından araştırmacılar için tercih edilme sebeplerinden biridir (Çapcıoğlu ve K. Açıkgöz, 2018: 210). Katılımcı deneyimlerinin özüne ulaşabilmek amacıyla görüşme soruları kendi arasında “Kimlik ve Anlam Dünyası”, “Savaş ve Göç Tecrübesi”, “Türkiye Karşılaşması” ve “Din Eğitimi Deneyimi” olarak dört ayrı sınıfta toplanmıştır. Katılımcılarla yapılan grup hâlindeki görüşmeler, katılımcıların izni dâhilinde ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve görüşmeler yaklaşık olarak 40-60 dakika sürmüştür. Katılımcılar kendilerini Türkçe olarak ifade etmekte zorlandıklarında tercüman desteği sağlanmıştır. 7-12 yaş grubu aralığında olan katılımcıların ise arkadaşları ile yan yana iken kendilerini daha iyi ifade edebildikleri gözlenen durumlarda görüşmeler 2 ya da 5

kişilik gruplarla gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanması için görüşmeler etik kurul izinleri alındıktan sonra 24.03.2019 - 24.05.2019 tarihleri arasında yapılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırma verilerinin değerlendirilebilmesi için ilk olarak ses kayıtları yazıya geçirilmiş ve görüşmeler detaylı bir şekilde okunarak fenomenolojik kodlama yöntemiyle çözümlenmiştir (Creswell, 2013: 82; Saldana, 2019: 199). Çözümleme açık kodlama-ön kodlama, araştırma sorularının kodlarla ilişkilendirilmesi ve eksenlerin meydana getirilmesi, oluşturulan eksenlerle temaların belirlenmesi, Öz'e ulaşma, fenomenin değişmeyen özleri ve yapısının açığa çıkarılması şeklinde dört farklı aşamayla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacının Rolü

Fenomenolojik araştırmalarda, araştırmacının duygu ve düşüncelerinin farkında olması, katılımcıların fenomeni nasıl algıladıklarını bütün yönleriyle betimlemek için fenomenolojinin karakteristik özelliği olan kendi deneyim ve ön yargılarını ayraç içerisine almaya özen göstermesi beklenir (Creswell, 2013: 78). Dolayısıyla bu çalışmada araştırmacı kendi duygu, düşünce, bilgilerini olabildiğince paranteze almış ve tek amacı, görüştüğü bireylerin duygu ve düşünceleri, anlam dünyaları, değer ve yargıları, deneyim ve tecrübelerini keşfetmek olmuştur. Araştırmacı, Ulubey – Önder Mahallelerinde ikamet etmesinden dolayı araştırması esnasında günlük yaşamdan gözlem yapabilme fırsatını yakalamıştır. Araştırmacının gözlemleri mülakat tekniği ile toplanan verilerin çözümlenmesi sonucu ulaşılan bulguların anlaşılmasında ve yorumlanmasında işe koşulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlilik

Geçerlik ve güvenirlilik nitel araştırmaların en önemli ölçütlerinden biri olmaktadır. Bu doğrultuda inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik nitel araştırmalarda önemli görülen ölçütlerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 265). Bu çalışmada geçerlik ve güvenirliliğin sağlanabilmesi için Suriyelilerin kültürü ve görüşlerinin anlaşılabilmesi adına görüşmeler gerekli görüldüğünde derinleştirilmiştir. Görüşmeden önce katılımcılar araştırma süreci hakkında ayrıntılı bilgilendirilmiş ve gönüllü olmalarına özen gösterilmiştir. Aktarılabilirliğin sağlanması için ise araştırma sürecine dair detaylı betimlemeler yapılmıştır.

Tutarlılığı sağlamak ve güvenilir veriler elde etmek adına oluşturulan kodlamalar, eğitim ve din eğitimi alanındaki diğer meslektaşların incelemesine sunulmuştur. Her bir kodlamanın içeriği açıklayıp açıklamadığı hususunda görüş istenmiştir. Bu bağlamda, elde edilen kodlama ve veriler başka araştırmacıların incelemesine sunulabilecek şekilde saklanmaktadır. Onaylanabilirliği/teyit edilebilirliği sağlamak için ise araştırma sürecinde kullanılan veri toplama araçları, çözümleme ve raporlamanın ne şekilde yapılacağı açık bir şekilde anlatılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Savaş, Göç ve Din

Ülkemize göç etmiş olan Suriyelilerin göç ve savaş esnasında yaşadıkları deneyimi ve din kavramının bu sürece olan etkilerinin anlaşılabilmesi için katılımcıların iç dünyaları sorgulanarak, hisleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sorulara verilen yanıtlar kendi aralarında 5 alt temaya ayrılmıştır. Bu temalar;

1. Suriye’de savaşı yaşamak; 2. Sınır çizgisi-yeni hayat çizgisi, 3. Yabancı olmak-daha yabancı olmak: Cami ve ezan, 4. Savaşın anlamı, 5. Savaş ve göç sonrası hayata bakış: Savaşın izleri olarak kategorilendirilmiştir. Bu alt temalar savaş esnasında göçe karar vermiş olan Suriyelilerin tüm bu yaşananlara yükledikleri anlamlar içinde dinin yerini ve Türkiye’ye yönelme kararlarını anlama imkânı sunmuştur. Fenomenolojik bir çalışmada, katılımcıların fenomeni deneyim etme şekillerini etkileyen ortam ya da bağlama ilişkin temalar da araştırılan fenomenin betimlenmesinde başvurulan bir aşama olarak anlam kazanmaktadır (Creswell, 2013: 82).

“Suriye’de savaşı yaşamak” temasında katılımcıların bu süreçte neler hissettikleri üzerinde durulmuştur. Yaşam savaşı veren bireyler, ölüm, kayıplar, hastalıklar, kaçırılma korkusu, endişe, yoksulluk, açlık ve işkence gibi durumlara maruz kalmışlardır. Bu yaşananların ardından kişilerin Türkiye’ye göç etmelerindeki en önemli sebebin çocukları olduğunu bildirmişlerdir. Çocuklarını yaşıyor mu korkusuyla göç eden katılımcılardan SKY2: “Çok kötü bir hayat oldu. Çocuklar ölüyor, bombalar. Kadınlar ölüyor. Yani bizim hayatımız elimizde değil. Yani akşam uyuyoruz ama kulağımız bomba gelecek, ölecek miyiz? Korku var. Çocuklar çok hastalık oldu. Sarardılar. Sarı oldular, korkudan.” beyanında bulunmuştur. Bunların yanı sıra kaçırılma korkusuyla da yüz yüze gelen katılımcılardan SKÇ5: “...Benim ablam okula gidiyor. Okulda bomba atıyorlar. Annem korkuyor geri gelecek mi?” şeklinde fikrini paylaşmıştır. Endişe içinde yarın ne olacağını kestiremeyen bireylerden SEE1: “...yarın ne gelecek biz bilmiyoruz yani psikolojim çok bozuk...” olarak fikrini sunmuştur. İçinde buldukları durum sonucunda yetişkinlerle aynı acı ve dramı yaşamaya mecbur kalan Suriyeli çocukların daha fazla endişe yaşadıkları görülmüştür. Yetişkinlerin de bildirdikleri üzere özellikle çocuklar maddi ve manevi anlamda çok fazla kayıplar vermişlerdir. Suriye’de savaşı deneyimleyen çocuklardan birisi olan SKÇ6: “...Bir çocuk olarak savaşı yaşamak? Çocukluğum her şeyim bitti” şeklinde bir ifadede bulunmuştur. Okulları yıkılan ve aile üyelerinden pek çoğunu yitiren Suriyeli çocukların geçirdikleri travmaları hâlâ atlatamadıkları ve etkilerini hissettikleri görülmüştür. Ortaokul ve lise çağındaki çocukların ise o çağda arkadaş ve okul yaşantıları daha önemli ve kritik olduğu için daha fazla etkilendikleri fark edilmiştir. Gözlerinin önünde ölen arkadaşlarının ve küçük çocukların Türkiye’de akranlarını gördükçe sürekli anımsadıklarını dile getiren SKÇ5 ve SKÇ7 derslerde Türk arkadaşlıkları gördükçe Suriye’yi hatırladıkları ve Suriye’deki arkadaşlarının o hallerini hiç unutamadıklarını dile getirmişlerdir. Oynama ve dışarı çıkma özgürlükleri ellerinden alınan çocuklar Suriye’de bir kapana kısıllı şekilde yaşamışlardır. Savaşın çocuklar adına oldukça büyük bir kayıp olduğunu hatırlatan katılımcılardan SKÇ6 ve SKÇ5: “...siz yaşamadınız bunları biz çocuklar yaşadık...” ifadesiyle durumu kendi deneyimleri üzerinden özetlemişlerdir.

“Sınır çizgisi-yeni hayat çizgisi temasında” savaşın zorlu sürecini deneyimleyen Suriyelilerin göç esnasında neler hissettikleri ve yaşadıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Mülakatta göç yolculuğunun oldukça zor ve unutulmaz acıları içerdiğini, sınıra gelinceye kadar korku dolu anlar yaşadıklarını ve zorluklar çektiklerini bildiren katılımcılar, o esnada düşündükleri tek şeyin güven ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu bildirmişlerdir. Güvende olmak konusunda SEY1: “*Güvenli bir yere gidiyor. Güven var diye sevindik*” şeklinde fikrini bildirmiştir. Sınırın geçilmesinin onlarda artık savaşın olmadığını ve çocukların bir daha korkmayacağını düşündürdüğünü bildiren katılımcılar aynı zamanda korkuyla değil huzurla öleceklerini de hissettiklerini söylemişlerdir.

“Yabancı olmak-daha yabancı olmak: Cami ve ezan” alt temasında Suriye’den Türkiye’ye giriş yapan bireylerin ilk geldikleri anda neler hissettikleri, onları Türkiye’ye iten sebepler, Türkiye’de olmanın anlam ve değeri sorgulanmaya çalışılmıştır.

Onları ülkemize iten sebepler arasında genellikle dini bağlantılar bulunmuştur. Ülkemizde cami ve ezanın varlığı, Müslüman olmak Suriyelilerin kendilerine bir ortak nokta bulmasını sağlamış, daha rahat ve “daha az yabancı” hissetmelerine neden olmuştur. Huzurun, rahatlık ve aidiyet hissinin ortak değerler sayesinde meydana geldiğini ifade eden SKE1, SKY1 ve SKE2, din kavramının göç alan bir ülke için önemini vurgulamışlardır. Kültürel anlamda Türk kültürünün kendilerine daha yakın olduğu düşüncesi ve Türkiye de akrabalarının olması, Suriyeliler için Türkiye’yi daha anlamlı hale getirmiştir.

“Savaşın anlamı” alt temasında ise Suriyelilerin savaşa dini bir anlam yüklediği görülmüştür. Savaşın bir imtihan ve kader olduğu, kendilerinin de “mazlum” olduklarını ifade etmişler ve Allah’tan şehit olmayı dileyerek dine bu süreçte daha fazla yaklaştıklarını bildirmişlerdir. Yetişkin bireyler bu durumla sabır kavramı sayesinde başa çıkmayı becerirlerken, çocuklar sık sık dua ettiklerini, dualarında inançla hayata bağlandıklarını ve ailelerine zarar veren kişilerin ölmesini dilediklerini açıklamışlardır. Yaşadıkları zorlu süreçlerde SKY1’in “... *Allah resulü nasıl sabretti. Meselen yemek yok oruç tuttu... Bizde oruca niyetlendik.*” şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere yaşanan zorlu deneyimleri atlatmada İslam inancının olumlu etkileri görülmüştür.

Savaş ve göç sonrası hayata bakışlarının incelenmeye çalışıldığı “Savaş ve göç sonrası hayata bakış: Savaşın izleri” alt temamızda yetişkinler ve çocukların şu an ve gelecekle ilgili düşüncelerinde yaşanan travmaların izlerinin kaldığı görülmüştür. Savaşla beraber tüm geleceklerinin yok olduğunu dile getiren SEE1 ve SKE1, zorunlu yeni bir göç durumunda gelecek kaygılarının daha da artacağını bildirmişlerdir. Türkiye’de bir savaşın çıkması hâlinde Suriye’ye istemli veya zorunlu gitmeleri hâlinde tekrar nasıl bir hayat kuracaklarına dair endişe taşıyan Suriyeliler, geleceğe dair birikim yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra SKY2’nin belirttiği gibi gelecekle ilgili beklentilerini “*Savaştan önce ev almak istiyordum... Şimdi büyüdüler. ...Bir tek çocuklar için okul okusun istiyor.*” şeklinde beyan edenler de olmuştur. Savaşı birazcık da olsa hatırlatan temel unsurlara karşı bile çok büyük bir korku ile yaklaşan Suriyelilerden SKE1: “... *uçak görünce korkuyorduk masanın altında oturuyorduk uçak görünce korkuyoruz...*” cümlesiyle durumunu anlatmıştır. Küçük yaştaki çocukların özellikle oyunlarına savaşı dâhil ettiklerini bildiren eğitimci, Suriyeli çocukların oyuncaklarında bomba ve uçak yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, oluşan travma izlerinin hâlâ devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Suriyeli Olmak

Türkiye’de Suriyeli olmak temasında savaş ve göç gibi çok zorlu iki olayın yaşanmasının ardından ülkemize sığınan Suriyelilerin Türkiye ile ilk kez karşılaştıklarındaki deneyimlerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülkemizde bir Suriyeli olmak kavramının onların perspektifinden ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu tema kendi içerisinde; 1. “Hayatın zorluğu”, 2. “Önceki hayata duyulan özlem: Ülkemi istiyorum”, 3. “Değişen algı: herkes kötü değil”, olarak 3 farklı alt temaya ayrılmıştır. Bu alt temalar onların örgün ve yaygın din eğitimi deneyimlerinin anlamını çok yönlü ve derinlemesine anlamak adına informel öğrenmelerini de görme imkânı sağlamıştır.

“Hayatın zorluğu” alt temasında Suriyelilerin Türkiye’ye geldikten sonraki yaşadıkları deneyimlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Maddi ve manevi anlamda boşluğa düştüklerini ve göç ettikleri ülkenin dilini bilmenin önemini kavradıklarını bildirmişlerdir. Suriyeli yetişkinler, dil bilen veya çok çabuk dil öğrenen Suriyelilerin yaşam şartlarının çok hızlı düzeldiğini ifade etmişlerdir. Dil bilmediği için dışarı çıkmaya utandığını dile getiren SKY2, kendisini bir süre sosyal hayattan mahrum bıraktığını bildirmiştir. İş ve barınma konularında da son derece zorluk çeken Suriyeliler, Suriye’de buldukları konumla burada buldukları konum arasında bir kimlik karmaşası yaşayarak psikolojik anlamda kötü etkilendiklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılardan SKE3: “Benim eş Suriye’de mühendis ama burada pıdecide çalışıyor. Ben Suriye’ de sınıf öğretmeni ama burada 3 senedir para almadan Kur’ an kursunda Suriyeli öğrencilere ders veriyor. Yani ben orada her şeyken, burada hiçbir şey...” ifadeleriyle içerisinde buldukları durumu bildirmiştir. Türkiye’de kendilerini vasıfsız olarak hisseden Suriyeliler, saygınlıklarını kaybettiklerini, savaş nedeniyle bozulan psikolojilerinin daha da kötüye gittiğini, dil, iş ve kimlik karmaşasının yanı sıra barınma problemleri ile de mücadele ettiklerini bildirmişlerdir. Bütçelerine göre ev bulamadıklarını ve kendilerine verilen evlerin yaşam standartlarının çok altında olduğunu bildiren Suriyeliler, pek çok ailenin bir arada yaşadığını ve beraber kalmanın türlü sorunları beraberinde getirdiğini açıklamışlardır. Maddi sıkıntılar ve nüfusun fazla artmasından dolayı kız çocuklarının çok erken yaşta evlendirilmesi, çocuk ya da kadınlara aile içerisinde gösterilen istismar gibi durumlar buna örnek oluşturmaktadır.

“Ülkemi istiyorum: önceki hayata duyulan özlem” alt temasında, burada rahat bir hayat sürseler dahi vatanlarını özlediklerini dile getirmişlerdir. Savaştan önce çocuklarının Suriye’de çok güzel yaşadıklarını ve çocukluklarını geçirdiklerini bildiren Suriyeliler, ne olursa olsun dönmek istediklerini destekleyen beyanlarda bulunmuşlardır. Nadir de olsa Türkiye’de kalmak isteyen Suriyeliler de bulunmaktadır. Hatta burada vatandaşlık alabilenlerin vatan olarak burayı gördüklerini bildirenler olmuştur. Suriye’ye dönmek istemeyen kişilerin temel kaygılarının Suriye’de savaş bitse de eski hayatlarına bir daha asla kavuşamayacaklarına inanmaları olmuştur. Ayrıca Suriye’ye dönmeleri hâlinde Esad zulmüne uğrayacaklarını ve adam öldürmeye zorlanacaklarını düşünmektedirler. Ülkemizde kalmak isteyen gençlerin ise burada yaşamaya alıştıkları, büyüme dönemlerinin bir bölümünü burada geçirdikleri için farklı bir ülkede yeni bir hayat kurmanın zor olacağını düşündükleri belirlenmiştir. Katılımcılardan SKÇ6: “Ben tam tersi burada kalmak istiyorum. Çalışmak, üniversiteyi kazanmak.... Benim arkadaşlar burada oldu hayat burada oldu artık.” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

“Değişen algı” alt temasında Suriyelilerin Türkiye’ye ilk geldiklerinde mahalleli ile olan ilk karşılaşmalarında ve sonrasında neler hissettikleri, neler deneyimledikleri anlaşılmalı çalışılmıştır. İlk etapta kabul görmeme, dışlanma gibi davranışlarla karşılaşan bireyler bu durumun canlarını çok yaktığını ve buraya kendi istekleri ile değil zorla geldiklerini insanlara anlatmakta zorlandıklarını bildirmişlerdir. Bu tür söylem ve davranışların özellikle çocuklarının psikolojisinde büyük hasarlara neden olduğunu dile getiren Suriyeliler, zorbalığın karşılıklı yanlış davranışlara neden olduğunu bildirmiştir. Her şeye rağmen Türkiye’ye karşı minnet dolu olan Suriyeliler, Türklerin onlara çok yardımcı olduğunu, misafirperver olduklarını ve merhamet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan SEE1: “Benim komşu o çok fakir ama her şeyi o evinden verdi. Ben onun evine gittim ev boş. Niye abi? Sen kardeşim. Şimdi bende bir oda dolu sende de bir oda dolu biz kardeşiz.” şeklinde memnuniyetini dile getirmiştir. Özellikle Türkiye’ye ilk geldiklerinde çoğu olumlu tutumlarla karşılaşsalar da zamanla değişen bir algının olduğunu bildirmişlerdir. Kültür farkından doğan yaşayış biçimlerini kabullenememe durumunu da yalnızca Türklerin değil kendilerinin de sorun ettiğini bildiren katılımcılardan SEE1: “Bura aynı oldu Halep. Haklılar yani bizde sevmiyor. Küçük Halep diyorlar. Çok kalabalık oldu kötüler çoğaldı.” şeklinde kendi rahatsızlığını dile getirmiş ve tepkilere hak verdiğini belirtmiştir. Karşılıklı mağduriyetlerin yaşandığı zaten bilinmektedir. Aniden yeni bir toplum ve kültür ile karşı karşıya kalan iki halk arasında karşılıklı mağduriyetler meydana gelmiştir. “Bizim için de zor oldu, bir anda mahalle üzerine saldıılar gibi herkes şaşkın. Karşılıklı mağduriyetler söz konusu.” şeklinde fikrini belirten TKKE2, Türkiye’deki insanlar arasında dezavantajlı grup olarak nitelendirilebilecek Suriyeli kadın ve çocuklardan yararlanmaya çalışan bir kesimin varlığından söz etmiştir. Türk aileler kendileri için de her zaman var olan ancak Suriyeli mülteciler ile daha da artan tehditten son derece rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Artan kanunsuzluklar karşısında mahalleli tepki göstermiştir.

Örgün Eğitim Deneyimleri

Örgün eğitim deneyimleri ana temasında Suriyeli öğrenci ve eğitimcilerin yaşadıkları sınıf deneyimleri, Suriyeli çocuk ve gençlerin Türk arkadaşları ve öğretmenleriyle yaşadıkları deneyimleri ele alınmıştır. Bu ana tema kendi içerisinde; 1. İlk hisler, 2. Beni etkileyen bana değildi arkadaşımaydı, 3. Öğretmenimi çok seviyorum, 4. Örgün eğitimde karşılaşılan bazı problemler olarak dört farklı kategoriye ayrılmıştır.

“İlk hisler” şeklindeki alt temada savaşın ve göçün ardından Türkiye’de okula başladıkları andaki hislerini paylaşan çocuklar sınıfa ilk girdiklerinde tanımadıkları insanlarla karşılaştıklarını, anneleri ve babaları olmadan nasıl yaşayacaklarını bilmediklerini, korku ve tedirginlik yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Dil öğrendikçe tedirginliklerinin azaldığını ve kısa bir sürede sınıflarına alıştıklarını da bildirmişlerdir. SKÇ5: “Ben hiçbir şey bilmiyorum. Merhaba bilmiyorum. Korktum. Annem yok babam yok. Türkler uyucam onlarla. Sonra bir Türk öğretmen geldi. Biraz sohbet etmeyi öğrendik. Merhaba, nasılsın öğrendik. Sonra bir ayda iyileştik, Türkçe öğrendik. Korku azaldı. Sevindik”

“Beni etkileyen bana değildi arkadaşımaydı” alt temasında, kendilerini etkileyen durumların daha çok arkadaşlarına yapılanlar olduğunu belirten öğrencilerin diğer öğrenciler ve okulla ilgili deneyimlerini açığa çıkardıklarını, ilkökul ve ortaokul sürecinde daha çok öğretmen odaklı yaklaşırken, lise gençlerinde ise durumun arkadaş odaklı olduğu fark edilmiştir. Suriyeli gençler kendilerinden daha çok arkadaşlarını

korumaya çalıştıkları ve onlara olan kötü davranışların kendilerini daha fazla etkilediğini bildirmişlerdir. Ancak yine de çocukların her şeye rağmen okullarını sevdiğini ve geleceğe dair meslek hayallerinin olduğu belirlenmiştir. Sınıf içerisinde arkadaşlarıyla farklı pek çok deneyim yaşayan Suriyeli gençlerin özellikle 10 ve 11. sınıftan sonra Türkler ile çok yakın arkadaşlıklar kurdukları ve hatta birbirlerine sahip de çıktıkları bildirilmiştir. Türk arkadaşları ile ilgili en çok dürüst olmalarını sevdiğini bildiren Suriyeli öğrencilerden SKÇ7: *“Artık sahip çıkıyorlar... Geçen hafta bir kavga oldu müdüre çıktık onlar bana kavga etmedi dediler. Yani sen etmedin bizimle dediler. Ama ben onunla kavga ettim.”* şeklinde arkadaşlarının onu koruduğuna dair bir örnek vermiştir.

“Öğretmenimi çok seviyorum” alt temasında, öğretmenlerini çok seven ve onlara güvendiklerini bildiren SKÇ8, SEÇ4, SKÇ1 ve SEÇ1 buna ek olarak okulda Suriye’de gösterilmediği kadar sevgi ve ilgi gösterildiğini, Suriye’de şiddetin yoğunluklu olduğunu ve bu nedenle Türk öğretmenlerini çok sevdiğini bildirmişlerdir. Öğretmene olan sevgi ile derse olan ilgilerinin de arttığını belirtmişlerdir.

“Örgün eğitimde karşılaşılan bazı problemler” alt temasında ise sene kaybı, kız çocuklarının erken evlendirilerek okuldan alınması, kabul görmeme, disiplinin tam sağlanmadığı şeklindeki algı, okul ve sınıfta çıkan problemlerde Suriyelilerin suçlu görülmesi, müfredatı kolay buldukları için bilgi edinememe algısı, sınıfların iyice kalabalıklaşması, sene kaybindan ötürü meydana gelen sınıf içi yaş farkı ve artan Suriyeli öğrenci sayısının Türk öğrenciler için kavga sebebi olması gibi sorunlar tespit edilmiştir.

Bazı Suriyeli yetişkinler ve eğitimciler Türkiye’deki eğitim sisteminde ve çocuk yetiştirme şeklinde onların bakış açısına göre bir disiplinsizlik olduğunu dile getirmiştir. SEE1: *“Şimdi benim sınıfta ben şiddet de var ama ben daha seviyorum daha şaka yapıyorum her şeyi yapıyorum. İhtimam var... Ama o ne zaman edepsizlik yaparsa hemen ayıp yapma diyorum. Türkiye’de o yok daha rahatlar kim suçlu öğretmen kim haklı çocuk bu hata.”* SYK1: *“Terbiye şart. İslam terbiye yani. Ahlak olmalı. Disiplin olmalı. Meselen sizde çocuğa vurmaya aaa ayıp. Korku yok. Ama nasıl olcak terbiye. Sizin çocuklar çok bebek. Meselen sizde 5 yaşında çocuk ama bebek gibi. Bizde 5 yaşında ama büyük gibi.”* Terbiye, eğitim ve disiplin gibi bazı temel kavramlara yüklenen anlamların Suriyeli ebeveyn ve eğitimcilerin deneyimlerinde Türkiye’ye kıyasla bazı farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de Din Eğitimi Deneyimleri

Bu ana temada Suriyeli yetişkinlerin ve çocukların ülkemizde almış oldukları din eğitimine dair deneyimleri ortaya çıkarılmış ve özellikle din kavramının onlar için ne ifade ettiği irdelenmiştir. Bu sayede din ve dini eğitim kavramlarının zihinlerinde neye karşılık geldiği anlaşılmasına çalışılarak din eğitimi adına gittikleri kurumlar tespit edilmiştir. Bu ana tema kendi içerisinde; 1. Din, din eğitimi ve dini eğitim kavramları, 2. Örgün din eğitimi deneyimleri, 3. Yaygın din eğitimi deneyimleri, 4. Yaygın din eğitiminde sorun olarak algılanan durumlar olmak üzere dört alt temaya ayrılmıştır.

“Din, din eğitimi ve dini eğitim kavramları” alt temasında Suriyeli yetişkin ve çocukların ülkemizdeki din eğitimini nasıl deneyimlediklerini anlamak adına bir değerlendirme yapılmış ve Suriyeliler için din eğitiminin anlam ve önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Suriyeli yetişkin ve çocuklar din eğitimini dini eğitim; dini eğitimi ise İslam olarak algılamaktadır. Bu kavramlara ilişkin sorular yöneltildiğinde

katılımcılardan SKY3: *“Yani Müslüman olunca biz Hazreti Muhammed (sav) geliyor. Ben mesela bir günah yapmak istemiyorum hep doğru durmak istiyorum din için Kur’an için hadisler için doğru durmak istiyorum.”* şeklinde dini eğitime dair fikirlerini paylaşmıştır. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında Suriyeliler için din eğitiminin Kur’an eğitimi, Hz. Muhammed ve hayatı, Sahabe hayatı, cennet ve cehennem gibi kavramlar etrafında şekillendiği, saygı, ahlak ve hayatı kolaylaştıran bir değer olduğunun düşünüldüğü görülmüştür.

“Örgün din eğitimi deneyimleri” alt temasına bakıldığında, örgün eğitime devam eden ya da etmeyen Suriyeli çocuk ve gençlerin örgün din eğitimi deneyimleri sorgulanmıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile bu derslerin öğretmenleri ve Kur’an dersleri ile öğretmenlerine ait deneyimleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu derste neler hissettikleri sorulan öğrencilerin derslerde yer yer Arapça konuşan, İslam dinine ait kavramları sahiplenen, oyun ve etkinliklerle dersi süsleyen öğretmenlerin din derslerine olan ilgi ve sevgilerinin artmasında büyük rol oynadıkları görülmüştür. Lise çağında olanların küçük çocuklara göre biraz farklı bir durum içerisinde oldukları görülmüştür. Katılımcılardan SKÇ1 öğretmeni için *“bizim gibi konuşuyor”* şeklinde bir ifade bulunmuştur. Dersler sırasında kendi dillerine ait kelimelerin ders içinde kullanılması ve İslam’a dair ifadelerin sahiplenici bir tavırla anlatılması, lise dönemindeki öğrenciler açısından öğretmeni daha değerli ve anlamlı kılmıştır. Derslerde öğretmenleri tarafından İslam’a dair anlatılan hikâyelerin onları çok etkilediğini belirtmişlerdir. Suriye’de edindikleri bilgiler ile Türkiye’de edindikleri bilgilerin farklılıklar göstermesi ise bir diğer üzerinde durulan konudur. Kur’an mahreçleri konusunda öğretmen ve Türk arkadaşlarının daha zayıf olduklarını düşünen Suriyeli öğrenciler, zaman zaman Kur’an harflerini yanlış telaffuz ettiklerine dair görüşler de bildirmişlerdir. Ayrıca aradaki mezhep farklılıkları da verilen bilgiler arasında farklılıkların olmasına neden olmaktadır. Öğrencilerin beyanlarına bakıldığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin farklılıkları anlayışla karşılaması ve öğrenciyi araştırmaya teşvik etmesi önemle vurgulanması gereken bir konu olmuştur. SEÇ1: *“Hoca bazen yanlış söylüyor. Kitaptan söylüyorsa yanlış bir şey yok da. Çok nadir çok az oluyor. Yanlış söylüyor demek doğru değil aslında bizim fikrimiz değişik onun fikri değişik olabilir. Mesela, Hz. Âdem yaşı küçükken dünyaya geldi diyor. Öyle mi geldi Hz. Âdem? Ben diyor hayır öyle gelmedi benim bilgim değişik sizin bilginiz doğru da olabilir yanlış da olabilir ama benim bilgim değişik dedim. Bana başka bir şey öğrettiler Hz. Adem ile ilgili büyüktü yani. Ben yanlış söylüyor hoca diyemem zaten. Benim bilgim yanlış olabilir hocam dedim. Kızma filan yok. O zaman seninki de yanlış benimki de yanlış olabilir diyor ikimizde o konuyu araştırmaya başlıyoruz. Sonra konu açıldığında doğrusunu bulup konuşuyoruz. Araştırarak doğru çıkıyor.”*

“Yaygın din eğitimi deneyimleri” alt teması incelendiğinde ise genel olarak din kardeşliği kavramının pek çok Suriyeli için Türkiye’deki hayatlarını kolaylaştıran ve maddi-manevi destek sağlayan bir olgu olduğu görülmüştür. Katılımcılardan SKE2’nin ifade ettiği üzere bir Suriyelinin kendisini çaresiz hissettiği bir anda Kur’an Kursunu görüp yardım için gitmesi araştırmamız için önemli bir bulgudur. Katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Bir gün ben hasta oldum grip bana geldi. ... Sonra ilerde gittim baktım Kuran kursu var ilk defa gittim. Kapı çaldım ... hoca var orda. Baktım bir kadın maşallah melek gibi bana geldi. Bana baktı böyle sanki beni tanıyor benim de anne yok ya böyle sanki benim annem gördüm. Uzanmak istiyorum ağlamak istiyorum gerçekten. O dedi “tefaddal ya habibi” aa dedim Arapça konuşuyor çok şaşırımdım. Ben sarılacak her şeyi anlatacak. ... hoca dedi burası Kuran kursu gelin Kuran okuyalım filan anlatıyor. Bizim dil Arapça ya, onlar çok istiyorlar Arapça öğrenmek birlikte Kuran okumak. Arapça konuştuk dedi ki ne zaman isterseniz ne zaman isterseniz gelin. Ben anlattım hastayım o dedi belediye sağlık ocağı var burada oraya gidin. Bize

Türkiye’de Bulunan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki Din Eğitimi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi

yardımcı oldu, ben çok sevindim elhamdulillah biri bizi anlayacak. Ben o zaman başladım Kuran kursuna. Suriyeli çok az çok az. Ama ben diyorum gelin burada bir kurs var hoca var filan haber veriyorum. Ben öyle mutlu oldum ki ev ayrılmak istemiyorum yapılacak ya hani ev gitmek lazım ama ben hocayı bırakmak istemiyorum. Nasıl onu bırakıp gideceğim ben. Ama ... hoca anlatamam ben sabah akşam konuşalım hiç anlatamam ben. Koltuklar getirdi battaniyeler getirdi tabaklar bardaklar kıyafet ne istiyor. Yani anlatamam ben daha Suriye’de savaşta bıraktık unuttum şeyleri getirdi. Ben önemli değil diyor ama hoca getiriyor alın alın diyor. Kim ne istiyor soruyor? o diyor ben halı hocam ben çamaşır elde yıkıyorum ikinci gün getiriyor. Paket veriyor bize şeker un yağ. Hatta hoca bize veriyor Türk öğrenciler görüyor onlarda başladılar bize vermeye bu Suriyeli yazık demeye. Tüm Ali Ersoy (cadde ismi) sor sana anlatır ... hocayı. Yolda bizi görüyorlar aa siz bizim öğrenci grubundan bir şey ihtiyacımız var mı çok mutlu oluyor yani unuttuk biz Suriye’yi. Yani insanlar böyle ne kadar iyiler gördüm ya şükür Ya Rabbi.”

Onları gerçekten anlamaya çalışan, onlarla sohbet eden- dillerini anlayan, sosyal aktiviteler yapan ve sorunları dinleyen hocaların varlığı özellikle Suriyeli yetişkin kadınlar için mutluluk kaynağı olmuştur. Bilgi, sevgi ve anlayışlarından kaynaklı hocalarına güven duyduklarını bildirmişlerdir. TKKÖ2, din görevlilerinin bu şekilde yaklaşım sergilediklerinde uyum sürecinin daha kolay atlatıldığını ifade etmiştir. Bazı Suriyeli yetişkinler ve çocuklar özellikle Kur’an’ı güzel okuyan hocalara karşı hayranlık duyduklarını yakınlık hissettiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca SKY1 ve SKE1 Türkiye’de bazı kurslarda sadece Kur’an derslerinin verildiğini ve bunun yeterli olmadığını dile getirirken SKÇ6: “Suriye’de namazla ibadetle ilgili eğitim alıyorduk burada sadece Kur’an. Ama annem istiyor ki iyilikle, kötülükle ilgili şeyler daha çok anlatılsın.” ifadelerini kullanmıştır. Gerek yaşadıkları mağduriyetlerden ötürü gerekse çocuklarının savaş dolayısıyla yeterince dini-ahlaki eğitim alamadıkları gerekçesiyle Türkiye’de bu eğitimlere daha çok ihtiyaç hissettiklerini dile getirmişlerdir. Bu nedenle din görevlilerine büyük bir pay düştüğünü söyleyebiliriz.

Diğer yandan genel olarak Arapçanın ana dilleri olmasından kaynaklı İslam’ı ve Kur’an’ı daha iyi anladıklarını düşünen Suriyeli yetişkinler bundan ötürü bazı Suriyeli eğitimcilerin daha başarılı ve doğru eğitim verdiklerini düşünmektedirler. Fakat bunun yanında Kur’an’ı Türklerin daha iyi anladıklarını çünkü sorguladıklarını fakat Suriye metodunun Kur’an’ı anlamaya yönelik olmadığını düşünen SKY3 ve SEE1 özellikle ilahiyat hocalarının bu konudaki başarılarını dile getirmiştir.

“Yaygın din eğitiminde sorun olarak algılanan durumların” incelendiği alt temamızda ise Suriyeli bireylerin din eğitimi deneyimlerinde tecrübe ettikleri, onların olumsuz hissetmelerine sebep olan deneyimler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Genellikle derslerin örgün eğitim de dahil karma olması, Kur’an ve Arapça eğitiminde yetersizlik, özellikle 4-6 yaş Kur’an kurslarında oyuna çok yönlendirilip ezber yaptırılmayıp dini bilginin az verildiği düşüncesi, Türk öğrenci ve velilerin ön yargılı dışlayıcı tutumlar sergilemesi gibi problemlerin varlığı tespit edilmiştir. Bazı Kur’an kursu öğreticilerinin ve imamların kendilerine ve çocuklarına karşı öteleyici davranışlar sergilediklerini, doğrudan kendileri yaşamasalar dahi yakınlarından duydukları deneyimler ile çevrelerine karşı endişe ve güvensizlik düzeylerinin arttığını ifade etmişlerdir.

Bu verilerden hareketle Suriyeli yetişkin ve çocukların yaygın din eğitimine dair deneyimlerinin araştırmanın yapıldığı bölge eğitimi ile sınırlandırılmasının daha doğru bir bakış açısı olduğu kanaatine varılmıştır. Çünkü yanlış ve eksik Kur’an okunduğu

düşüncesinin yanı sıra aynı kişilerin başka bölgelerde çok takdir ettiği Kur'an okuyuşlarını ve dini bilgilerini çok beğendikleri hocalar da olduğu ifade edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada incelenen Ulubey-Önder Mahallesi örneğinde Suriyeli bireylerin savaş, göç ve din temasından elde edilen bulgulara dayalı olarak varılan sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

- Suriyeli bireyler, yaşadıkları savaş sonucunda ölüm, kayıp, işkence vb. pek çok zorluğa maruz kalmış ve göç etme kararını almalarında en fazla çocuklarının geleceğinden endişe etmeleri etkili olmuştur.
- Türkiye'yi en güvenli göç ülkesi olarak algılamışlar ancak buna ek olarak kendi vatanlarından ayrılmaları onlara psikolojik olarak acı ve sıkıntı getirmiştir.
- Suriyeli yetişkinlerin göçün ardından çocuklarının her an ölebileceği korkusunun yok olması, Türkiye'de korkuyla değil huzurla ölümü bekleme duygusunun onları rahatlatan bir unsur olduğu belirlenmiştir.
- Savaşın anlamını çocukların gözünden de sorgulamaya çalıştığımız araştırmamızda çocukların savaşın etkisinden henüz çıkamadıkları ve travmalarını atlatamadıkları tespit edilmiştir. Çalışmada özellikle 7-12 yaş arası çocukların Suriye kelimesinin geçtiği yerlerde ve oyunlarında doğrudan "Esad", "anne- baba kaybı" ve "bomba" kavramlarından tekrar tekrar bahsettikleri görülmüştür. Türker ve Tokur' un çalışması bizlere "Çocukların travmatik durumlarını ve duygu durum bozukluklarını ölçmek amacıyla sorulan sorularda çocukların %50' sinden fazlasının savaş ile ilgili kötü rüya görmediği, savaşa dair oyunlar oynamadığı ve travmatik bozukluk yaşamadığına" dair veriler sunmuş olup bizim verilerimizi destekler nitelikte olmamıştır. (2019: 385). Bunun nedeni, örneklem grubunun çok küçük yaşta Türkiye'ye sığınmaları ve savaşın olumsuz izlerine daha az maruz kalmalarından kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır.
- Gençler savaşın etkilerini çocuklara kıyasla daha ağır hissetmişlerdir. Kaçırılma, ailelerini yitirme ve okul kaygılarının küçük çocuklardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çocukluk anılarının kirlendiğini, çocukluklarını kaybettiklerini ifade etmeleri sonucunda savaşın ağır tahribatlarını derinden hissettiklerini söyleyebiliriz.
- Geleceğe dair olan düşüncelerinde savaşın izleri görülen Suriyeli bireylerin hayata karşı bakış açılarının değiştiği ve savaşı anımsatan her detayın artık bakış açılarını etkilediği görülmüştür.
- İslam inancının, savaşı ve göçü yaşayan bireyler üzerindeki olumsuz etkileri hafiflettiği ve dayanma güçlerini artırdığı tespit edilmiştir. Savaşa genel olarak bireyler tarafından imtihan, şehitlik, mazlum, sabır gibi dini anlamlar yüklenerek olumsuzluklarla başa çıkmayı kolaylaştırmışlardır. Ayten ve Sağır'ın çalışmalarında da benzer bir bulguya ulaşıldığı görülmüştür (2014: 11).
- Türkiye'nin Müslüman bir ülke oluşu, cami ve ezanın olması ise göç eden bireylerde genel olarak şükür sebebi olmuştur. Özellikle dini açıdan kardeşlik, kültür benzerliği ve akrabalık gibi kavramlar geçici koruma statüsü kazanmış Suriyeliler için ülkeye duyulan yakınlığın artmasını sağlamıştır. Apak'ın çalışması çalışmamızın bu bulgularını destekler niteliktedir (2014: 90). Diğer yandan araştırmamızda her şey

rağmen ülkelerine büyük özlem duyan Suriyeliler için yabancılık hissini devam ettiğine dair sonuçlara da ulaşılmıştır. Araştırmanın bulguları Apak’ın verilerinden bu noktada ayrılmaktadır. Suriyeli bireylere göre İslam inancı, Müslüman olmak, cami ve ezan sesinin varlığı aidiyetlik hissini güçlendirse de buranın kendi memleketleri olmaması, yaşam biçimlerindeki farklılıklar gibi nedenlerle kendilerini buraya yabancı hissetmektedirler. Bu durumu “yabancı olmak - daha yabancı olmak” şeklinde açıklayabiliriz. Dini ayniliğin olduğu, ezan sesini duydukları bu ülkede kendilerini yabancı, dini ayniliğin olmadığı, cami – ezan sesinin duyulmadığı başka ülkelerde ise kendilerini daha da yabancı hissettikleri sonucuna varılmıştır.

Ülkemize sığınan Suriyelilerin Türkiye ile ilk karşılaşmalarında deneyimlerinin sorgulandığı Türkiye’de Suriyeli olmak temasından elde edilen sonuçlar ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

- Suriyeli yetişkinler ve çocukların ülkemizde karşılaştıkları ilk zorluk dil eksikliği olmuştur. Emin, çalışmasında aynı zorluktan bahsetmiş ve dilin uyum sürecini önemli oranda etkilediği üzerinde durarak bu çalışmayı destekler nitelikte bulgulara yer vermiştir (2006: 23).
- Göç eden bireylerin yaşadıkları kültür ve kimlik karmaşası ise Suriyelilerin karşılaştıkları bir diğer psikolojik zorluktur. Özellikle ülkelerinde eğitimci ve akademisyen olan bireylerin saygınlıklarını kayb ettikleri düşüncesi son derece yaygın olan bir durumdur. Seydi çalışmasında aynı zorluktan söz etmiş ve Suriyelilerin potansiyellerinin değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (2013: 238).
- Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcılarda bir şekilde vatanlarına dönme isteği olduğu görülmüştür. Aynı zamanda Türkiye’de kalma istekleri olan Suriyelilerin de olduğu göze çarpmaktadır. Buna sebep olan fikrin ise ülkelerinin eski hâlini bulamayacaklarını ve orada da yabancılık hissedeceklerini düşünmeleri olduğu tespit edilmiştir. Börü ve Boyacı, çalışmalarında aynı şekilde özellikle genç Suriyelilerin geleceklerini Türkiye’de kurmak istediklerini tespit etmişlerdir (2006: 142).
- Türkiye’ye göç eden Suriyeli nüfusunun çok fazla olması, göçün oldukça kısa bir sürede meydana gelmesi ve her iki taraf için de yeni bir kültüre alışmada çekilen zorluk, karşılaşılan sorunların artmasına ve uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine neden olmaktadır. Özellikle kadın ve çocuklardan faydalanmaya çalışılması, erken yaşlarda yapılan evlilikler, uyuşturucu madde tacirliği gibi tehditler Suriyeliler için büyük sorunlardır. Bazı Türkiye vatandaşları ise bu durumun nedenlerini Suriyelilere bağlayarak, onları kendi toplum ve aile hayatları için tehdit olarak görmektedirler. Bu anlamda Karasu çalışmasında, paralel bulgulara rastlanmış ancak bizim çalışmamıza zıt olarak Suriyelilerin sosyal dışlanmadan şikâyetçi olmadıkları tespit edilmiştir (2016: 1012). Bu çalışmada ise Suriyelilerin toplum içerisinde kendilerinin ve çocuklarının negatif tutumlarla karşılaşmalarından son derece rahatsız oldukları belirlenmiştir.
- Suriyeli nüfusunun artmasıyla birlikte toplumda, bizim kültürümüzden farklı yaşam biçimlerine sahip olmaları nedeniyle bir problem yaşandığı görülmektedir. Kültürel anlamda ayrılan bazı konularda Türk halkının şikâyetçi olduğu görülmüştür. Döner’in çalışmasında da benzer bulgulara rastlanmıştır (2014: 115). Bu ayrışmaların ve

kanaatimizce uzun süren Suriye göçünün onların da ifade ettiği gibi Türkiye’de Suriyelilere karşı değişen bir algının doğmasına neden olduğunu söyleyebiliriz.

- Bu çalışma özelinde Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin zorunlu karar verme süreçlerinde önemli faktörlerden birinin din kardeşliği olduğu belirlenmiş ve bunun hayatlarını maddi-manevi anlamda kolaylaştırdığı tespit edilmiştir.

Geçici koruma statüsündeki Suriyeli öğrenci ve eğitimcilerin örgün eğitimde yaşadıkları okul-sınıf deneyimlerinin yer aldığı örgün eğitim deneyimleri temasından elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilmektedir;

- Suriyeli çocuklar, sınıflarına ilk girdiklerinde genel olarak tedirginlik ve korku hissettiklerini bildirmişlerdir. Bu tedirginliğin dil öğrendikçe hafiflediği tespit edilmiştir. Akcan, Akpınar ve Kiremit çalışmalarında, Suriyeli öğrencilerden bazılarının dil öğrenmek ve uyum sağlamak konusunda çaba gösterdiklerini bazılarının ise dil öğrenmeyi ve uyum sağlamayı reddettiklerini bildirmişlerdir (2018: 10). Bu bulgulara ek olarak bizim çalışmamızda da yeni bir dil öğreneceği için sevindiklerini ifade eden öğrenciler olmuştur. Aileleri ile de yapılan mülakatlar sonucu aile üyelerinde İngilizce, Fransızca gibi dil öğretmenlerinin olması dikkat çeken bir husus olmuştur. Ve aynı öğrenciler “Sınıfa girdiğinde ilk ne hissettin” sorusuna paralel olarak “Türkiye’ye ilk geldiğinizde ne hissettiniz” sorusuna da benzer yanıtlar vermişlerdir. Bu bağlamda dil konusunda, hazır bulunuşluğun, çocukların özgüvenini artırıcı bir etki yaptığını söyleyebiliriz.
- Okullarında ve arkadaşları arasında kavgaya karışan, akranları tarafından ötelenme ve aşağılanmaya maruz kalan genç ve çocuklarda okul ve sınıfa dair deneyim ve algıları da bu durumlara paralel bir biçimde daha kötümser olarak şekillenmiştir. Baltacı, Ceylan ve Coşkun çalışmasında, İmam Hatip Lisesi’nde okuyan Suriyeli öğrencilerin din eğitimi hakkındaki problemlerini incelemiş ve okulda dışlandıklarını, yalnızca kendileri gibi Suriyeli olan çocuklarla ve Arapça konuşan diğer öğrencilerle arkadaşlık kurabildikleri sonucuna varmışlardır (2019: 331).
- Bizim çalışmamızda elde edilen bir diğer bulgu Suriyeli gençlerin kendilerinden ziyade arkadaşlarına kötü davranıldığında daha fazla etkilendikleridir. Bu nedenle lise döneminde gençler arasında daha fazla gruplaşma görülmüştür.
- Lise dönemindeki Suriyelilerin üzerinde durdukları konuların çoğunlukla kaybettikleri okulları ve arkadaşları olduğu görülmüştür. İlkokul-ortaokul çağındaki çocuklarda ise en fazla bomba ve yetimlik kavramlarının üzerinde durdukları belirlenmiştir.
- Lise dönemindeki gençlerin okula uyumlarının artırılmasında etkin rolün dil olduğu, ilkokul-ortaokul çağı çocuklarında ise öğretmenleri ile kurdukları pozitif ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.
- Bazı Suriyeli gençler, özellikle okullarında birkaç yıl geçirdikten sonra güzel arkadaşlıklar kurabildiklerini, Türk arkadaşlarını dürüst bulduklarını ve sevdiğini hatta bu nedenle Türkiye de kalmak istediklerini dile getirmişlerdir. Bu olumlu ilişkilerin uyum sürecini pozitif etkilediği belirlenmiştir.
- Bazı Suriyeli genç ya da çocukların dil, kimlik, okulda müdür, öğretmen veya velilerin olumsuz tavırları nedeniyle başarılarının ve eğitim hayatlarının olumsuz etkilendiği

görülmüştür. Hatta bazı aileler bu sorunlardan dolayı okula kabul görmede zorluk yaşamış ve çocuklarını okuldan almışlardır.

- Suriye’de evlilik yaşının erken olmasına ek olarak maddi ve dini kaygıların duyulması nedeniyle çoğu kız çocuğunun lise bittikten sonra evlendirildiği ve eğitim hayatlarının bittiği tespit edilmiştir.
- Savaş nedeniyle sene kaybı olan çocukların kendilerinden küçük çocuklarla ders görmeleri hem okul içinde hem de okul dışında çeşitli olumsuzluklara neden olmuştur. Akcan, Akpınar ve Kiremit çalışmalarında, öğretmenlerin eğitim-öğretimi Suriyeli çocuklarla sürdürmede zorlandıklarını ve bunun nedeninin Suriyeli çocuk sayısının birden artmasıyla ilişkili olduğunu bildirmişlerdir (2018: 10). Soylu, Kaysılı ve Sever’in çalışmalarında da göç olayına eğitim sisteminin hazır olmaması sınıf pratiğinde öncelikle öğretmenleri ve göç etmiş olan öğrencileri çok yönlü olarak etkilemiştir (2020: 327). Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre de bu sürecin yönetilmesinin öğretmenler açısından da son derece zor olduğu ve öğretmenlerin mesleki gelişimleri açısından desteklenmeleri gerektiği söylenebilir.
- Bazı Suriyeli eğitimci ve öğrencilerin Türk müfredatını kolay buldukları ve daha az bilgi verildiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Din eğitiminde ise hoşgörü ve şefkatın çok, şiddetin ise az olmasından memnun olduklarını bildirmişlerdir.
- Suriye’deki öğretmenlerin çok fazla şiddet göstermesi, Türkiye’deki öğretmenlerin daha çok merhametli oluşlarına dair düşünceler Suriyeli çocuk ve gençlerin Türk öğretmenlerini daha fazla sevmelerine ve pozitif ilişki kurmalarına neden olmuştur. Bu durum veliler için de bir güven sağlamaktadır. Börü ve Boyacı çalışmalarında Irak ve Türkiye’deki öğretmenler için de benzer bulgulara rastlamıştır (2016:138).
- Türk öğretmenlerin çoğunlukla sevecen bir tutum içinde olmalarının, Suriyeli çocuklara sahiplenici ve anlayışlı tavırlar sergilemesinin onların derse olan ilgilerini ve dersi sevmelerini olumlu etkilediği, aynı zamanda uyum sürecini hızlandırdığı belirlenmiştir.
- Suriyeli eğitimci ve yetişkinlerin ise Türkiye’deki eğitim sisteminin çocuk yetiştirmede etkin ve disiplinli olmadığı görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Her ne kadar Türk öğretmenlerin merhametli oluşu onlar için güven kaynağı oluştursa da disiplinin yeteri kadar sağlanmadığı düşüncesi hâkimdir. Onlara göre terbiye kavramı, baskı, kuralcılık ve gerekirse şiddete başvurmaktan oluşmaktadır. Bu zihniyetin yalnızca eğitimde değil aynı zamanda çocuk yetiştirmede de etkin olduğu görülmüştür.
- Çocukların kendi yaş gruplarıyla eğitim görememeleri geriden gelme ve yetersizlik psikolojilerini tetiklemiştir. Bu sonuçlar Tanrıkulu (2017: 134)’nın çalışmasıyla paralellik göstermiştir.

Ulubey-Önder Mahallesi örneğinde çocukların aldıkları din eğitimine dair deneyimlerin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı, Türkiye’de din eğitimi temasından elde edilen sonuçlar şu şekildedir;

- Din eğitimi kavramı genel olarak dini eğitimle aynı görülmüş ve din eğitimi kavramının bir karşılık bulmadığı tespit edilmiştir.
- İlkokul ve ortaokul çocuklarının örgün din eğitimine karşı olan tutumlarının öğretmenleriyle olan ilişkilerine göre şekillendiği, derste gerçekleştirilen oyun ve

etkinliklerin din derslerine olan ilgi ve sevgiyi arttırdığı belirlenmiştir. Baltacı, Ceylan ve Coşkun çalışmalarında, Suriyeli öğrencilerin din derslerine karşı öğretmen faktörüne bağlı olarak negatif tutum sergiledikleri ve ilgisiz oldukları sonucuna varmışlardır (2019: 331). Tosun ve ark. (2018: 22) ise din dersi öğretmenlerinin anlayışlı olmalarının derse olan tutum ve davranışlarını olumlu etkilediğini bildirmişlerdir. Bu veriler çalışmayla uyum sağlamaktadır ve öğretmenlerin rollerinin çocuklar üzerinde oldukça önemli olduğu sonucuna varılmasını sağlamaktadır.

- Ortaokul ve lise dönemi öğrencilerinde din derslerinde kullanılan sahiplenici İslam ifadeleri ve kendi dillerinden olan kelimelerin ders esnasında kullanılmasının derse olan ilgiyi arttırdığı ve dersi daha fazla sevmelerine sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Suriyeli çocuk ve gençlerin derse olan aidiyet hislerini geliştirdiğini ve dini ayniliğin derse olan tutumlarına olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde ortaya çıkan bu deneyimin genel olarak tüm eğitim sistemi için önemli bir nokta olacağını belirtmeliyiz. Bulduğu okulda kendinden bir şeyler bulan ve bu sayede kendini yabancı hissetmeyen gençler için uyum sürecinin de daha kolay olabileceği, derse olan ilgileri ve başarılarının da artacağı kanaatindeyiz.
- Lise çağındaki Suriyeli gençler, Türkiye’de verilen din eğitimine ilişkin Kur’an mahreçleri konusunda öğretmen ve Türk arkadaşlarının zayıf olduklarını ve Kur’an harflerini yanlış telaffuz ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Suriye’de edindikleri dini bilgiler ile Türkiye’de edindiklerinin arasında farklılıklar olduğu ve öğretmenlerin bazen yanlış bilgiler verdiklerini bildirmişlerdir. Bu durumun nedeninin mezhepsel farklılıklar olduğu tahmin edilmektedir. Tosun ve arkadaşlarının (2018: 25), Suriyeli öğrencilerin din eğitimine dair görüşlerini incelediği çalışmasında, çalışmamızla benzer bulgulara rastlansa da bu eğitimin onların dindarlaşmasına olumlu katkılar da sağladığını tespit etmiştir.
- Çalışmada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin mezhep farklılıklarını anlayışla karşıladıkları ve öğrencileri araştırmaya teşvik ettikleri belirlenmiştir. Baltacı ve ark. (2019: 396) ise Suriyeli öğrencilerin mezhepsel farklılıklarını ön plana çıkarmalarının öğretmenler açısından sorun teşkil ettiğini saptamıştır.
- Bu çalışmada görüşülen 4-6 yaş aralığındaki anasınıfı öğrencilerine öğretmenlik eden Suriyeli eğitimciler Türkiye’deki Kur’an Kurslarında verilen eğitimin bilgiden oldukça yoksun olduğunu bildirmiştir. Bu deneyimin ne ifade ettiğinin doğru bir şekilde açığa çıkarılabilmesi için çocuklar ve veliler gözünden deneyimlerin daha detaylı ortaya konulduğu çalışmalar yapılmalıdır.
- Konuşma dili farklı olsa dahi Kur’an dilinin ortak olması geçici koruma statüsündeki Suriyelileri camiye çeken etkenlerden biri olmuştur. Yaralıoğlu (2019: 88) da çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir.
- Suriyeli yetişkin erkeklerin çalışma koşullarının zor olduğu ve erkekler için verilen eğitimlerden haberdar olmadıkları için yalnızca Cuma namazı aracılığıyla camiye gittikleri tespit edilmiştir. Bazı Suriyeli yetişkin ve çocukların ise camiden hariç dernek ve vakıflara gittikleri belirlenmiştir. Sarıkaya (2019: 108)’nın çalışmasında da benzer bulgulara rastlamıştır .

- Bu araştırmada Suriyeli ebeveynlerin ortak endişelerinin çocukların ana dilleri Arapça’yı unutmaları olduğu tespit edilmiştir. Aynı sonuçlar, Yaralıoğlu (2019: 80) ve Tanrikulu (2017: 132)’nin çalışmalarında da elde edilmiştir.
- Yapılan mülakatların sonucunda ülkemizde yaygın din eğitimi deneyimleyen Suriyeli bireylerin hoşgörü sahibi hocalardan oldukça fazla etkilendikleri ve uyum sürecini bu sayede daha kolay atlattıkları belirlenmiştir. Kendileriyle sohbet eden, sosyal aktiviteler yapan ve sorunları dinleyen hocaların varlığı, mutluluk sebebi olmuştur.
- Suriyeli bireylerin ülkemizde deneyimledikleri Kur’an Kursları sadece dini bilgi alma yeri değil, onların maddi ve manevi destek kapısı olmuş ve aidiyet hissettikleri yegâne yerlerden biri olmuştur. Sevgi, ilgi ve anlayışın onları bu kurumlara çeken en önemli etken olduğunu söyleyebiliriz.
- Suriyeli kadınların kendileri ve çocukları için Kur’an eğitimi haricinde ahlaki bilgiler, fıkıh ve hadis derslerinin verilmesini istedikleri belirlenmiştir.
- Bazı Suriyeli yetişkinler ve çocuklar, Kur’an kurslarındaki hocalarının Kur’an okuyuşlarını ve bilgilerini överlerken, bazılarının ise doğru okumadıklarını ve yanlış bilgiler verdiklerini savunmuşlardır. Kanaatimizce negatif düşüncelerin kurumlarda çalışan deneyimli olmayan görevlilerden kaynaklandığı, camilerde ise buldukları bölgenin cami imamlarıyla şekillendiği söylenebilir.
- Kendi anadilleri Arapça olduğu için Suriyelilerin kendilerini din eğitiminde üstün gördükleri ancak buna rağmen dil bilmekle Kur’an’ı anlamının farklı şeyler olduğunu savdukları bulunmuştur.
- Az sayıda da olsa bir kesim Suriyelinin Kur’an’ı anlamak adına Türkiye’de sorgulamanın yapıldığı ve bu yöntemin daha iyi olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.
- Bazı Suriyeli bireyler, savaş ve göçün çok zor ve acı veren deneyimler içerdiğinden hareketle yaygın din eğitimi kurumlarında manevi destek verilmesinin onlara mutluluk verdiğini bildirmişlerdir.
- Örgün ve yaygın eğitimde meydana gelen sorunların kız-erkek çocukların karışık eğitim almaları, aynı sınıfta farklı yaş grubundan çocukların birlikte eğitim alması, Suriyelilere karşı ön yargı ve dışlayıcı hareketlerin fazla olmasından kaynaklandığı bildirilmiştir.
- Kimi Kur’an Kursu öğretmenleri ve imamların mahreç ve dini bilgilerde eksiklerinin olduğu ve Suriyelilere karşı dışlayıcı hareketlerde buldukları düşünülmüştür. Bu nedenle Suriyeliler Türkiye’deki İslam anlayışına, din görevlilerine ve topluma karşı olumsuz düşünceler edinmişlerdir.
- Suriyeli bireylerin Türklere olan bakış açılarının İslam diniyle ilgili bilgilerine, onlara karşı gösterilen tavırlara, ensar-muhacir ilişkisini gözetip gözetmediklerine bağlı olarak şekillendiği tespit edilmiştir.
- Farklı kültürlerden olan insanlarla yaşamaya dair bir bilince sahip olmayan, ilgi ve destek göstermekte tereddüt yaşayan bazı eğitimcilerin Suriyeli bireyler üzerinde negatif etkilere sahip oldukları belirlenmiştir. Etkili ve doğru verilen yaygın din

eğitiminin Suriyeli bireylerin topluma uyumu konusunda olumlu etkisinin olabileceği gibi, samimi olmayan, bilgiden yoksun ve önyargı barındıran eğitimlerin Suriyelilerin topluma olan uyumu reddetme eğilimini arttırdığı saptanmıştır.

- Suriye’den geldikten sonra hem maddi hem de manevi güçlüklerle karşılaşan Suriyeli bireyler, din eğitimleri sırasında tanıdıkları bazı eğitimcilerin hayatlarının dönüm noktası olduğunu belirtmiştir.
- Büyük bir içtenlikle ve karşıdakinin duygularını incitmeden, bu sürecin bir imtihan olduğu bilinciyle Allah rızası için hareket eden din görevlilerinin yalnızca Kur’an Kurslarına gelen Suriyeli bireyler üzerinde değil, buldukları mahallede de olumlu değişimler yarattıkları belirlenmiştir.
- Faydalı bir birey olma yolunda oldukça önem arz eden bir dönemde, çocukluk çağlarında, kayıplar veren Suriyeli genç ve çocukları anlamının, verdikleri kayıpların farkında olmanın örgün ve yaygın eğitim için son derece önemli olduğu tespit edilmiştir.

Savaş ve göçün ardından hayatlarında pek çok değişim yaşamış olan Suriyeli bireylerin hayata olan bakış açılarının bu durumdan son derece etkilendiği bilinmektedir. Hayata karşı farklı gözlemlerle bakan her çocuk, genç ve yetişkinin içerisinde bulunduğu durumu göz önünde bulunduran bir eğitim yaklaşımının tesis edilmesi hem bireysel hem de toplumsal anlamda son derece önemlidir. Çocukların sınıflarına girerken ne hissettiklerini bilmek, yaşadıkları süreçler hakkında bilgi sahibi olmak, kaliteli ve koşullara uygun bir eğitim sisteminin sağlanabilmesi açısından belirleyici olmaktadır. Kaliteli bir eğitimin özelliklerinden biri, yetişkin ya da çocuk olsun, eğitimin zihinde olumlu bir etki bırakabilmesidir. Eğitim veren kişiler karşısındaki öğrenciyi ne kadar iyi tanır, onların hayatlarına ne ölçüde dokunursa eğitimin kalitesinin yükselme oranı da o kadar fazla olur. Ortak dini değerler etrafında buluşulması nedeniyle kendilerini Türkiye’ye ve bu kültüre çok yakın hissedenden Suriyeli bireylerin vermiş olduğu yanıtlarla din olgusunun toplumlar arasında ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Ülkemizde çok sayıda Müslümanın olması, camilerin ve ezan sesinin olması, göç eden bireylerin kendilerini yabancı ve uyumsuz hissetmelerini engellemektedir. Bunun sonucunda ortak dini değerlerin var olması, aidiyet duygusunu geliştirir ve topluma uyum sağlanabilmesinde olumlu etkiler ortaya çıkarır. Bu nedenle din eğitiminin göçmen eğitiminde son derece kritik ve önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın verilerinden yola çıkarak şu şekilde önerilerde bulunulabilir:

- Özeldede Suriyeli göçmenlerin genelde ise tüm göçmenlerin uyum süreçlerinin sağlıklı yaşanması adına, örgün ve yaygın din eğitimi kanalıyla yapılan çalışmaların niteliği sorgulanarak, din eğitimi adına yeni politikalar üretilebilir.
- Örgün ve yaygın din eğitimi alanlarında kullanılan ortak kavramlar belirlenerek, Suriyeli göçmenlerin o kavramlara yükledikleri anlamlar incelenebilir.
- Örgün eğitim alanında müfredat ve öğretim materyali konusunda yapılan çalışmalar, yaygın din eğitimi için de yapılabilir.
- Eğitimin kalıcılığı ve istendik davranışların gerçekleşmesi için öğrenme ortamına taşınan ön öğrenmeleri bilmenin öneminden bahsedebiliriz. Bu bağlamda, müfredat ve öğretim materyali hazırlanırken ya da uyum süreci için yapılan çalışmaların niteliğini

arttırmak amacıyla özellikle Suriyeli göçmen çocukların “ön öğrenmeleri” konusunda araştırma yapılabilir. Bu konu yaygın ve örgün din eğitimi için de güncelliği korunması gereken bir noktadır.

- Genel olarak mülteciler için yaygın din eğitiminin nasıl gerçekleştiği, uygulanan bu sistemde yaşanan ya da yaşanabilecek sorunların neler olduğu, dini konularda Türkiye’de yaşadıkları problemler ve problemlerin kaynakları gibi konular çalışılabilir.
- Suriyeli bireylerin değer yargılarındaki değişimler, hangi değeri nasıl anlamlandırdıkları, ortak kavramları algılama şekli gibi konular incelenebilir. Böyle bir çalışma değerler eğitimi bağlamında örgün ve yaygın eğitim programlarına katkı sağlayabilir. Terbiye, disiplin, eğitim gibi bazı temel kavramların nasıl anlaşıldığı araştırılabilir. Suriyeli bireylerin terbiye ve disiplin kavramlarına yükledikleri anlam ile Türkiye’deki terbiye, disiplin kavramları irdelenerek, eğitim sisteminde ve sosyal hayatta doğabilecek sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri sunulabilir.
- Özelde yaygın ve örgün din eğitimi genelde ise göçmen eğitim sisteminin verimliliği için Suriyeli çocukları tanıyıp kendilerini derse ait hissetmelerini sağlayacak temalar bulunabilir.
- Yaygın ve örgün din eğitiminde görevli eğitimcilerin, mülteci çocuk ve yetişkinlerle olan iletişimlerinin nasıl desteklenebileceği çalışılabilir.
- 4-6 yaş Suriyeli çocukların eğitim gördüğü ana sınıfları incelenebilir, araştırmaya veliler de dâhil edilerek topluma uyumlu bireyler yetiştirilmesi maksadıyla yaygın din eğitimi kanalıyla neler yapılabileceği araştırılabilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ÖKA (%50), AY (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ÖKA (%50), AY (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: ÖKA (%50), AY (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: ÖKA (%50), AY (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ÖKA (%50), AY (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Referances

- Açıklan, B. (2017). Suriyeli mültecilerin Kur' an-ı Kerim ile ilgilerinin moral ve motivasyonlarına etkisi: Kilis örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14):251-272.
- Apak H. (2014). *Suriyeli göçmenlerin uyumu ve gelecek beklentileri: Mardin örneği*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Ayten, A. ve Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dini başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(6): 5-18.
- Baltacı, A., Coşkun, M.K. ve Ceylan, İ. (2019). İmam hatip liselerindeki Suriyeli öğrencilerin din eğitimi sorunları: Çözümüne yönelik nitel bir analiz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60(2): 307-336.
- Baltacı, A., Coşkun, M. K. & Ceylan, İ. (2019). Suriyeli sığınmacı öğrencilerin din eğitimi sorunları: Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri üzerine nitel bir araştırma. *Darülfünun İlahiyat*, 30 (2), 383-405.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri: Nvivo ile nitel veri analizi, örnekleme, analiz, yorum*. Seçkin Yayınları, 12-48.
- Börü, N. ve Boyacı, A. (2016). Göçmen öğrencilerin eğitim-öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlar: Eskişehir ili örneği. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(14): 123-158. Doi: 10,7827/TurkishStudies.9818
- Creswell, J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Çeviri: Bütün M, Demir SB. 3. Baskı. Siyasal Yayın Dağıtım.
- Çapcıoğlu, F. ve Öznur, K.A. (2018). Nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri. Güngör Ö (Ed.). *Bilimsel araştırma süreçleri yöntem teknik ve etiğe giriş*, 1. Baskı. Grafiker Yayınları, 203-223.
- Çinemre, S. (2022). *Kitlesel göç, diyanet, din eğitimi -Suriyeli göçmenlere has Kur'an kursları*. Sonçağ Akademi yayınları.
- Döner, H. (2016). *Suriyeli göçmenlerle yaşanan sorunlar üzerine sosyolojik bir araştırma: Hatay ili örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi.
- Emin, M.N. (2016). *Türkiye' deki Suriyeli çocukların eğitimi temel eğitim politikaları*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Turkuvaz Yayıncılık, 10-55.
- Erbaş, H. (2018). Suçlular/nedenler, mağdurlar ve biz: Göç ve göçmenliğe tarihsel ve bütüncül bir bakış. 29th International Congress on Creative Drama in Education, 25-28 October 2018 Ankara/TURKEY. 8 – 18.
- Güllüpınar, F. (2017). Suriyelilerin eğitimine Suriyelilerin gözünden bakmak: Eskişehir' de Suriyelilerin toplumla bütünleşme perspektifleri üzerine değerlendirmeler. *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler*, 3: 153–162. Transnational Press London.
- İnce, C. (2019). Göç kuramları ve Suriye göçü üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18): 2579-2615. DOI: 10.26466/opus.546737
- Karasu, M.A. (2016). Şanlıurfa'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların kentle uyum sorunu.

- Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21: 995-1012.
- Kızılabdullah, Y. ve Yürük, T. (2018). The contribution of the religious culture and ethics course on the integration of children of Syrians in Adana, Turkey. *Religious Education*, 113(3): 289-301. Doi: 10.1080/00344087.2018.1456067
- Kiremit, R.F., Akpınar, Ü. ve Tüfekçi Akcan, A. (2018). Suriyeli öğrencilerin okula uyumları hakkında öğretmen görüşleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(6): 2139-2149. Doi:10.24106/kefdergi.428598.
- Okumuş, E. (2006). *Toplumsal değişme ve din*. İnsan Yayınları.
- Özer, Y., Komsuoğlu, Y.A. ve Ateşok, Z.Ö. (2016). Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37): 76-110.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. Çeviri. Akcan A. T., Şad S.N. Pegem Akademi Yayınları.
- Sarıkaya, M.E. (2019). *Sosyolojik açıdan göç ve kültürler arası etkileşim: Suriyeli göçmenler örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Seydi, A.R. (2013). Türkiye’deki Suriyeli akademisyen ve eğitimcilerin görüşlerine göre Suriye’deki çatışmaların Suriyelilerin eğitim sürecine yansımaları, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30: 217-241.
- Soylu, A., Kayısı, A. ve Sever M. (2020). Mülteci çocuklar ve okula uyum: Öğretmenlerin kültüre duyarlılıkları üzerinden bir çözümleme. *Eğitim ve Bilim*, 45(201): 313-334. DOI: 10.15390/EB.2020.8274
- Tanrıkulu, F. (2017). Türkiye’de yaşayan Suriyeli çocukların eğitim sorunu ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86): 27-144.
- Taştan, C. ve Çelik, Z. (2017). *Türkiye’de Suriyeli çocukların eğitimi: Güçlükler ve öneriler*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Türker, R.N. ve Tokur, B. (2019). Savaş mağduru sığınmacı çocuklarda hayat ve tanrı algısı: 7-12 Yaş Arası Suriyeli Çocuklar. *Eskişen*, 39: 367-389.
- Tosun, A., Yorulmaz, A., Tekin, İ. ve Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları, eğitim ve din eğitiminden beklentileri: Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1):107-133.
- Urk, M. (2010). *Göç olgusu bağlamında mülteciler, sığınmacılar ve insan hakları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Hakları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Vesek, S. (2020). *Türkiye’de Suriyeliler ve göç: Gitme ve kalma konusunda karar alma süreçlerini etkileyen faktörler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Yaralıoğlu, Y. (2019). *Suriyeli sığınmacıların dini sosyalleşmesi Kilis örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 9. Baskı. Seçkin Yayıncılık, 264-274.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2267-2288

<p>Doğu Akdeniz'in Değişen Jeopolitiği ve Türk Dış Politikası</p> <p>The Changing Geopolitics of the Eastern Mediterranean and Turkish Foreign Policy</p> <p>Video Link: https://youtu.be/De2T8t_IUKo</p>	
<p>Emre OZAN</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</p> <p>Dr., Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations</p> <p>emre.ozan@klu.edu.tr</p> <p>ORCID: 0000-0002-0808-8444</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 22.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Ozan, E. (2022). Doğu Akdeniz'in Değişen Jeopolitiği ve Türk Dış Politikası . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2267-2288 . doi: 10.15869/itobiad.1141014

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Emre OZAN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Doğu Akdeniz'in Değişen Jeopolitiği ve Türk Dış Politikası

Öz

Doğu Akdeniz tarih boyunca önemli bir bölge olmakla birlikte Soğuk Savaş döneminden bu yana Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Son yıllarda ise kendi dinamikleri ile önem kazanmış ve bağımsız bir alt-bölge haline gelmiştir. Doğu Akdeniz jeopolitiğinde yaşanan bu yapısal dönüşümden en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Doğu Akdeniz Türk dış politikasında büyük bir önem kazanmış ve Türkiye'nin güvenlik söyleminde geniş bir yer kaplamaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'de yaşanan önemli jeopolitik kırılmalar bölge devletleri arasındaki güvenlik ilişkilerinin dönüşümüne yol açmakta ve Türkiye bu dönüşüme yanıt verme ihtiyacı duymaktadır. Bu çerçevede, bu makale realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının ittifak oluşumlarına dair açıklamalarını temel alarak Doğu Akdeniz'deki ittifak oluşumlarını ve Türkiye'nin bu sürece nasıl bir yanıt verdiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Söz konusu dönüşüm başlıca üç boyuta sahiptir. Birincisi bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynakları bölge ülkeleri arasında hem iş birliği için fırsatlar yaratmış hem de çeşitli uyuşmazlıklara yol açmıştır. Enerji faktörü ittifak yapılarının temel değişkenlerinden biri haline gelmiştir. İkincisi Arap Baharı sonrasında artan bölgesel güvensizlikler ve istikrarsızlık tüm bölge ülkelerinin ittifak tercihlerini etkilemiştir. Üçüncüsü Doğu Akdeniz ve çevresinde artan büyük güç rekabeti bir yandan bölgenin askerleşmesine yol açmakta diğer yandan bölge ülkelerinin ittifak tercihlerini etkilemektedir. Yapısal dönüşümün bu üç boyutu birbirlerinden bağımsız süreçler değildir. Tam aksine birbirleriyle bağlantılı karmaşık süreçlerdir. Bu çalışmada, Doğu Akdeniz'in birbirleriyle bağlantılı üç dinamik çerçevesinde tanımlanan jeopolitik dönüşümünün Türk dış politikası üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel argümanı Doğu Akdeniz'de yaşanan jeopolitik dönüşümün Türkiye'yi güvenlik odaklı bir dış politikaya yönelttiği ve Doğu Akdeniz'in yeni jeopolitik yapısına uyum sağlama ihtiyacının Türk dış politikasındaki yeni denge arayışları ile eşzamanlı ortaya çıktığıdır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Türk Dış Politikası, Enerji, Bölgesel Güvenlik, İttifak Oluşumu

The Changing Geopolitics of the Eastern Mediterranean and Turkish Foreign Policy

Abstract

Although the Eastern Mediterranean has been an important region throughout history, it has been considered as an extension of the Middle East and North Africa region since the Cold War period. In recent years, it has gained importance with its own dynamics and has become an independent sub-region. The transformation of the Eastern Mediterranean geopolitics also affects the security relations between the states of the region and Turkey needs to respond to this transformation. In this context, this article aims to discuss the alliance formations in the Eastern Mediterranean and how Turkey responded to this process, based on the explanations of realist international relations approaches on

alliance formations. This transformation has three main dimensions. First, the hydrocarbon resources discovered in the region both created opportunities for cooperation and led to various conflicts between the countries of the region. Secondly, increasing regional insecurity and instability after the Arab Spring affected the alliance preferences of all regional countries. Third, the increasing great power competition in the Eastern Mediterranean leads to the militarization of the region on the one hand, and on the other hand affects the alliance preferences of the countries in the region. These three dimensions of structural transformation are not independent processes, on the contrary, they are complex interconnected processes. In this study, the impact of the changing geopolitics of the Eastern Mediterranean -which is defined by three interconnected dynamics- on Turkish Foreign policy will be discussed. The main argument of this study is that the geopolitical transformation in the Eastern Mediterranean led Türkiye to a security-oriented foreign policy and the need to adapt to the new geopolitical structure of the Eastern Mediterranean emerged simultaneously with the search for a new balance in Turkish foreign policy.

Keywords: Eastern Mediterranean, Turkish Foreign Policy, Energy, Regional Security, Alliance Formation.

Giriş

Doğu Akdeniz kuzeyde Türkiye ile 12 Adalar üzerinden Yunanistan'ın; doğuda Suriye, Lübnan, İsrail, Gazze Şeridi'nin; güneyde Mısır ve Libya'nın kıyıdaş olduğu; ayrıca Kıbrıs adasını, yani Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) de içeren bir bölgedir. Tarih boyunca stratejik öneme sahip olmakla birlikte Soğuk Savaş döneminden beri Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Son yıllarda ise kendi dinamikleri ile önem kazanmış ve uluslararası ilişkiler alanında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan bağımsız biçimde analizlere tabii bir bölgeye dönüşmüştür. Bu bağlamda, Türk dış politikasında Doğu Akdeniz'in önem kazandığı ve güvenlik söyleminde geniş bir yer kapladığı görülmektedir.

Bu çerçevede, bu makale Doğu Akdeniz'in son yıllarda geçirdiği jeopolitik dönüşümün Türk dış politikası üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Öncelikle sözü edilen dönüşümün ele alınması amaçlanmaktadır. Bu dönüşüm üç boyutludur. Birincisi, Doğu Akdeniz sularında keşfedilen hidrokarbon kaynakları bölgede hem iş birliği fırsatları yaratmakta hem de çeşitli anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bölgede uzun süredir devam eden uluslararası anlaşmazlıklara ise yeni bir değişken eklemektedir.

Doğu Akdeniz jeopolitiğinin dönüşümünün ikinci boyutu bölgesel güvenlik sorunlarındaki artıştır. Bölge geçmişten beri süren bazı uluslararası sorunları barındırmaktadır. Filistin sorunu ve Kıbrıs sorunu bunların başında gelmektedir. Dolayısıyla, bölgenin geçmişte istikrarlı bir bölge olduğunu söylemek güçtür fakat Arap Baharının etkisiyle Doğu Akdeniz'deki siyasal belirsizlikler ve istikrarsızlık artmıştır. Suriye ve Libya örneklerinde ise iç çatışmalar yaşanmaktadır. Enerji keşifleri ile güvenlik sorunlarındaki artışın eşzamanlı olarak ortaya çıkması bölgesel belirsizliği artırmaktadır.

Enerji keşifleri ve bölgesel güvenliğin değişen gündemi Doğu Akdeniz'i dünya politikasının odak noktalarından biri haline getirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak

büyük güçler bölgeye müdahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, jeopolitik dönüşümün üçüncü boyutu, Doğu Akdeniz ve çevresinde artan büyük güç rekabetidir. Özellikle Rusya ve ABD'nin hegemonya mücadelesi öne çıkmaktadır. Her iki ülkenin askeri olarak varlık gösterdiği bölgede Avrupa Birliği (AB) ve Çin de stratejik çıkarlara sahiptir.

Bölgede yaşanan jeopolitik dönüşüm bölge devletlerinin ittifak ilişkilerini de etkilemekte bölgenin güvenlik yapısını dönüştürmektedir. Dolayısıyla 2010'lu yıllardan itibaren Doğu Akdeniz'de yaşanan önemli jeopolitik kırılmalar bölge devletleri arasındaki güvenlik ilişkilerinin dönüşümüne yol açmakta ve Türkiye bu dönüşüme yanıt verme ihtiyacı duymaktadır. Bu çerçevede, bu makale realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının ittifak oluşumlarına dair açıklamalarını temel alarak Doğu Akdeniz'deki ittifak oluşumlarını ve Türkiye'nin bu sürece nasıl bir yanıt verdiğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Devletlerin ittifak tercihlerini neye göre yaptıkları sorusuyla en çok meşgul olan uluslararası ilişkiler yaklaşımı realist yaklaşımdır ve bu soru realist düşünürlerin kendi aralarındaki tartışmaların da merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla makaleye kuramsal bir çerçeve çizmek amacıyla realizm içerisinde ittifak oluşumlarına dair farklı açıklamalar ele alınacaktır. Bölgedeki ittifak oluşumlarına, bölge jeopolitiğinin kendine özgü nitelikleri dikkate alınarak pek çok farklı değişkene yer veren dinamik bir kuramsal açıklama getirilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik aynı zamanda makalenin sınırlılıklarını da göstermektedir.

Birincisi, Doğu Akdeniz'de sözü edilen ittifaklar, örneğin NATO gibi, kurumsal ve kalıcı bir karaktere sahip değildir. Üstelik, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik dönüşüm bitmiş bir süreç değildir. Bu nedenle devletler arasındaki işbirliği ve çatışma dinamikleri hızla değişebilmektedir. Sürecin bitmemiş olması nedeniyle somut veriler halen belirsizdir ve zaman zaman çelişkili olabilmektedir. Bu nedenlerle bölgedeki ittifak oluşumları pek çok farklı faktörün bir arada ve karmaşık bir ilişki içerisinde etkide bulunduğu değişken ve dinamik bir süreci yansıtmaktadır. Meselenin kuramsal düzeyde açıklanması da bu bakımdan zorluklara sahiptir.

İkincisi, bu makalede devletler düzeyinde bir analiz yapılmakta, temelde devletlerin ittifak tercihleri tartışılmaktadır. Konuyla ilgili olduğu ölçüde uluslararası sistem düzeyindeki faktörlere de yer verilmektedir. Fakat iç siyasal süreçler analize dahil edilmemiştir. Bölge ülkelerinin kendi aralarında yaşadıkları ve geçmişe dayanan birtakım anlaşmazlıklar bazı dost-düşman tanımlarını etkilemektedir ve bu açıdan iç siyasal süreçler de önem taşımaktadır. Aynı zamanda, iç faktörlerin analize dahil edilmemesi realist uluslararası ilişkiler kuramına yöneltilen eleştirilerden biridir. Bununla birlikte bu makalede bölgesel düzeyde yaşanan dönüşüm bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Bu dönüşümde, Arap Baharı örneğinde olduğu üzere, iç faktörler de önemli bir rol oynamaktadır fakat bunlar bölgesel düzeni etkiledikleri oranda bu makalenin konusu olmaktadır. Dolayısıyla iç faktörleri de analize dahil etmek bu makalenin sınırlarını aşmaktadır.

Bu zorluklara rağmen Türkiye'nin dış politika gündeminde son yıllarda geniş bir yer kaplayan Doğu Akdeniz konusundaki tartışmalara kuramsal bir zeminde katkı sunmak bu makalenin temel amacıdır. Bu doğrultuda öncelikle realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının ittifak oluşumlarına dair tartışmalarına dayanılarak makalenin kuramsal

çerçevesi ele alınacaktır. Daha sonra Doğu Akdeniz jeopolitiğinin dönüşümünde rol oynayan üç temel gelişme (enerji keşifleri, bölgesel güvenlik sorunları ve büyük güçlerin rekabeti) ayrı başlıklar altında sırasıyla ele alınacak ve her bir başlığın ardından Türkiye'nin bu sürece verdiği yanıt yine ayrı bir başlık altında tartışılacaktır. Görüldüğü üzere, kronolojik bir anlatım tercih edilmemiştir. Fakat makalenin odaklandığı dönem 2010'lu yıllardır. 2010'un son aylarında Arap Baharı'nın başlamasıyla bölgesel güvenlik düzeni değişmeye başlamıştır. Enerji keşifleri daha erken tarihlerde gerçekleşmiş ama ilk kez 2011'de GKRY'nin verdiği ruhsatla doğalgaz arama faaliyetlerinin başlaması enerji konusunu bir uluslararası anlaşmazlığa dönüştürmüştür. Bu gelişmelere paralel olarak büyük güçlerin bölgeye yönelik politikalarında da 2010 sonrasında önemli değişiklikler söz konusudur. Bu üç gelişmenin eş zamanlı olarak ortaya çıkmaları bölge jeopolitiği ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası üzerinde karmaşık ve kapsamlı etkiler yaratmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Devletlerin ittifak tercihlerini belirleyen etkenlerin neler olduğu konusunda görüş ayrılıkları yaşasalar da ittifaklar ve bunlar arasındaki etkileşim realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının odaklandığı en önemli konuların başında gelmektedir. Örneğin Morgenthau (1970, s. 235) ittifakları güç dengesinin zorunlu bir fonksiyonu olarak görür. Birbirini rakip olarak gören iki ulusun sahip oldukları güç konumlarını korumak için başvurabilecekleri seçeneklerden biri kendi güçlerini artırmak, bir diğeri ittifaklar kurmaktır. İttifaklar dengeleme, caydırma ya da saldırı amaçlarını taşıyabilir ve belirli bir ulusa ya da uluslar grubuna yönelik olarak kurulur. Morgenthau (1970, s. 236) bir zorunlu durum değil dış politika seçeneği olan ittifakların oluşumlarında rol oynayan temel etkenin ortak çıkarlara sahip olan devletlerin başka bir devletten ya da devletler grubundan duydukları korku olduğunu vurgular. İttifakın sürekliliğini sağlayan şey ise yarar paylaşımının sürmesidir (Morgenthau, 1970, s. 240).

Neorealizmin önemli temsilcisi Waltz ise ittifakları uluslararası sistemdeki güç dengeleri üzerinden açıklar. Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapı içindeki güçler dengesi devletleri güvenlik peşinde koşmaya zorlar. Diğer devletlerden algılanan tehditler ve ortak çıkarlar ittifak tercihlerini etkilese de Waltz'a göre devletler ittifaklar kurarak en temelde uluslararası sistemdeki güvensizliklere ve güç dağılımına bir yanıt verirler (Waltz, 1979, s. 166). Yani devletler gücü dengelerler. Bu bakımdan ittifak eğilimleri mekanik bir sürece benzer. Devletler genellikle yükselen bir gücü dengelemek üzere daha zayıf olanlarla ittifak kurarak uluslararası sistemdeki güç dengelerini korumayı tercih ederler. Başka bir deyişle, ittifaklar aslında anarşik uluslararası sistemin hiyerarşik bir sisteme dönüşmesini engelleyerek devletlerin egemenliklerini ve bağımsızlıklarını güvence altına alırlar.

Waltz'un yaklaşımında odak noktası uluslararası sistemde gücün nasıl dağıldığı, yani sistemde kaç büyük gücün olduğudur. İki kutuplu sistemde büyük güçlerin ittifak kurabilecekleri bir aktör yoktur ve iç dengeleme yoluna başvururlar. Zayıf devletlerle kurulan ittifaklar önemli olsa da dengeleri değiştirecek düzeyde etkili değildir. Waltz'a (1979, s. 163) göre üç ve üzer büyük güçten oluşan uluslararası sistemlerde ittifaklar gerçek anlamda bir dengeleme aracı sunarlar. Fakat çok kutuplu sistemlerde ittifaklar esneklemeye başlar. İttifak yapılan ülkeler kolaylıkla saf değiştirebilir, bir ittifak içinde tüm üyeleri memnun etmek zorlaşır, belirli bir sorun alanında bir ülkeyle ittifak

yapılırken başka bir sorun alanında aynı ülkeyle çatışma içinde olunabilir. Böylece esnek, değişken ve dinamik bir ittifak sistemi ortaya çıkar.

Waltz'un yaklaşımında devletlerin ittifak tercihlerini belirleyen şey gücün dağılımıdır, yani devletler en temelde gücü dengelerler. Neorealizmin bir diğer önemli temsilcisi Walt ise odak noktasını güç dengesinden tehdit algılamalarına yöneltir. Walt'a (1987, s. 32) göre devletler gücü değil tehdidi dengelerler, yani ittifak tercihlerinde en önemli değişken diğer devletlerden algılanan tehdittir. Tehdit oluşturan aktörün toplam gücü, coğrafi yakınlığı, saldırı kapasitesi ve saldırgan niyetleri arttıkça tehdit algılayan devletin diğer devletlerle ittifak yapma eğilimi de artar. Fakat devletler her zaman dengeleme politikası izlemezler. Bazen iç dengeleme, yani kendi güç kapasitesini artırma ya da bazen peşine takılma (bandwagoning) stratejileri takip edilebilir. Bu tercihleri şekillendiren etkenlerden biri alternatif ittifak seçeneklerinin olup olmamasıdır (Walt, 1987, s. 30). Örneğin tehdit olarak algılanan bir devlet ya da devletler gurubu karşısında ittifak kurulacak bir alternatifin bulunmaması durumunda devletler ya kendi başarılarının çaresine bakacak ya da peşine takılma stratejisi izleyeceklerdir. Bir savaş ya da çatışmanın yaşandığı durumlarda ise kazanan tarafta olma arzusu kiminle ittifak kurulacağını etkilemektedir.

Realist yaklaşımlara göre enerji güvenliği de devletlerin işbirliği ve ittifak eğilimlerini etkilemektedir. Çünkü enerji kaynakları devletlerin jeopolitik ve ekonomik güç bileşenlerinden birini oluşturmakta ve devletler arasındaki güç dağılımını etkilemektedir (Kılınç-Pala, 2021). Ayrıca bu doğal kaynakların bulunduğu topraklarda ya da deniz alanlarında egemenlik haklarına ve yetki alanlarına ilişkin anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda enerji güvenliği konusu doğrudan bir ulusal güvenlik sorununa dönüşmektedir. Dolayısıyla devletlerin ittifak eğilimlerini tartışırken enerji temelli güvensizlikleri de analize dahil etmek gerekmektedir.

Görüldüğü üzere devletlerin ittifak tercihlerini etkileyen birçok değişkenden bahsetmek mümkündür. Bu etkenlerden hiçbiri tek başına açıklayıcı değildir ve çoğu zaman birçok etkenin iç içe geçtiği süreçler söz konusudur. Dolayısıyla dinamik bir ittifak yapısı söz konusudur. Doğu Akdeniz'in kendine özgü nitelikleri de bu olguyu desteklemektedir. Doğu Akdeniz'de bölge devletleri arasındaki ittifak ilişkileri kurumsal ve kalıcı bir nitelik taşımaktan uzaktır. Bölgede geçmişten bu yana sürmekte olan birçok devletler arası anlaşmazlık söz konusu ittifak arayışlarını konjonktürel gelişmelerin etkisine son derece açık hale getirmektedir. Ayrıca devletlerin ittifak tercihlerini etkileyen enerji gibi yeni değişkenler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bu makalede Doğu Akdeniz'de ortaya çıktığı ileri sürülen jeopolitik değişim bölge devletlerinin ittifak tercihlerinin esnek ve değişken bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla dinamik bir ittifak sistemi karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan gelişmeler de çok yenidir ve bu konudaki somut veriler halen belirsiz ve çelişkili olabilmektedir. Bu nedenlerle Doğu Akdeniz'deki jeopolitik değişimin devletlerin ittifak tercihleri üzerinde ve özellikle Türk dış politikası üzerindeki etkilerini tartışırken bu sınırlılıkları göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Enerji Keşifleri Sonrasında Bölgesel İşbirliği ve Çatışma

Doğu Akdeniz'de ilk önemli keşifler İsrail ve Filistin'in yetki alanında bulunan Noa ve Mari-B sahalarında sırasıyla 1999 ve 2000 yıllarında gerçekleşmiştir. İsrail 2009'da Tamar, 2010'da Leviathan sahalarında çok daha büyük rezervlere ulaşmıştır. Bunun üzerine tüm

Doğu Akdeniz'de yeni kaynak arayışları hızlanmıştır. Bu arayışların neticesinde 2011 yılında GKRY Aphrodit sahasında, 2015 yılında ise Mısır Zohr sahasında doğalgaz keşfetmiştir (Prontera ve Ruszel, 2017, s. 146-147).

Enerji keşifleri, bölgede siyasal iş birliğini artıracak bir potansiyele sahiptir. Çünkü bu kaynakların ticari kullanımı ithalatçı, ihracatçı ve transit ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Enerji alanında ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık devletler arasında yeni iletişim kanalları açarak siyasal iş birliğini kolaylaştırmaktadır (Gartzke, Li ve Boehmer, 2001, s. 393-397). Bunun dışında enerji altyapısının maliyetli olması da iş birliği gerektirmektedir. Bu yüksek maliyet yüksek düzeyli yatırımları, uzun vadeli yaklaşımı ve siyasal istikrarı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, doğalgaz sektörünün altyapısal bileşenleri devletler arasındaki siyasal ilişkilere karşı çok duyarlıdır (Prontera ve Ruszel, 2017, s. 145).

Enerji alanında ortaya çıkan iş birliği devletlerin siyasal ilişkilerini ve ittifak tercihlerini de etkilemektedir. Bu anlamda en önemli örnek İsrail-GKRY-Yunanistan üçlü iş birliğidir. Bu ülkeler arasında geçmişte soğuk ilişkiler hâkim olmuştur. Arap-İsrail uyuşmazlığında Arap yanlısı bir tutum izleyen Yunanistan 1949 yılında tanıdığı İsrail'le ilişkilerini diplomatik temsil düzeyinde tutmuş, ilk büyükelçisini Tel-Aviv'e ancak 1991 yılında göndermiştir. 1990'lı yıllarda ise Yunanistan ve Suriye'den algıladığı tehditler nedeniyle Türkiye bu iki ülkeyle sorunlar yaşayan İsrail'le yakınlaşmıştır. Fakat Türkiye-İsrail ilişkilerinin 2007-2008 sonrasında bozulması İsrail'i Yunanistan'la yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla Walt'un öngördüğü üzere devletlerin karşılıklı tehdit algılamalarındaki değişim ve bu bağlamda ortaya çıkan dengeleme davranışları bölgedeki ittifak yapılarını etkilemiştir. Fakat enerji alanındaki gelişmeler de bu süreçte yeni bir değişken olarak belirmiş, İsrail-Yunanistan-GKRY arasındaki yakınlaşmayı kolaylaştırmış, hatta ilişkilerin kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur (Karagiannis, 2016).

Yunanistan-GKRY-İsrail arasında üçlü zirve ilk kez 28 Ocak 2016 tarihinde toplanmıştır. Bu zirvenin temel amacı tarafların enerji alanında iş birliğini geliştirmek ve özellikle EastMed boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için ön hazırlıkları sürdürmektir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Ancak düzenli olarak toplanmayı sürdüren bu zirvelerde enerji iş birliğinin yanı sıra siyasal alanlarda da iş birliği arayışları ortaya çıkmıştır. Türkiye'yle yaşadıkları sorunlar üç ülkeyi stratejik bir iş birliğine yöneltmiş ve gelinen noktada askeri iş birliğinin de söz konusu olduğu, daha az formal ve daha esnek bir ittifak ilişkisi olarak tanımlanabilecek bir yarı-ittifak (quasi-alliance) ortaya çıkmıştır (Tziarras, 2016).

Yunanistan, GKRY ve İsrail'in oluşturduğu eksene Mısır'ın da dahil olduğunu ileri sürmek mümkündür. 2015 yılında Mısır açıklarında bulunan doğalgaz kaynakları, Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde Mısır'ı da katmıştır. Böylece İsrail ile Mısır arasında enerji iş birliği güçlenmiştir. Diğer yandan Yunanistan, GKRY ve Mısır arasında üçlü liderler zirveleri 2014'ten itibaren toplanmaya başlamıştır. Bu zirve toplantılarının amacı enerji iş birliğini hızlandırmak olsa da açıklamalarda Kıbrıs sorununa ve bölgedeki yetki alanı anlaşmazlıklarına da atıf yapılmaktadır (Hellenic Ministry of Foreign Affairs, 2014). Böylece Yunanistan, GKRY ve İsrail'in başını çektiği ve Mısır'ın da dahil olduğu yeni bir eksen enerji alanındaki iş birliğini siyasal alana taşımakta ve Doğu Akdeniz'in jeopolitiğinde önemli bir değişime yol açmaktadır.

Doğu Akdeniz’de yeni bir eksen oluşturan dört ülkenin ortak özelliği Türkiye ile ilişkilerinin kötü olmasıdır. Bir başka deyişle enerji alanındaki iş birliği bu ülkeler arasındaki ittifak oluşumunda önemli bir motivasyon kaynağı olsa da Türkiye’den algıladıkları ortak tehdit ilişkilerin ekonomik iş birliği ile sınırlı kalmayıp askeri bir içerik kazanmasına yol açmaktadır. Bu durum, Walt’ın ortak tehdit algısını vurgulayan yaklaşımıyla uyumludur. Fakat diğer yandan Walt’ın güç dengelerine yaptığı vurgu da açıklayıcı niteliktedir. Türkiye’nin bölgesel sistem içerisinde yükselen bir güç olarak algılanması bu gücü dengelemeye yönelik ittifak arayışlarını gündeme getirmektedir.

Doğu Akdeniz’deki ittifak oluşumlarında bir yandan ortak tehdit algılamaları diğer yandan enerji alanındaki iş birliği arayışları etkili olmaktadır. Fakat bu durum bazı çelişkilere de yol açmaktadır. Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki gerilimlerin artması Doğu Akdeniz gazının piyasalara sunulmasını hem geciktirmekte hem de Türkiye’nin dahil olmadığı güzergahlar daha maliyetli olmaktadır. Buna rağmen Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki iş birliği yapılarına dahil edilmemesi, siyasi tercihlerin ekonomik kaygılardan önce geldiğini göstermektedir. Ayrıca Kıbrıs sorunu, Filistin meselesi, Suriye ve Libya’daki iç savaşlar ve diğer bölgesel anlaşmazlıklar bölgesel iş birliğinin önünde engel teşkil etmektedir (Winrow, 2018). Siyasal sorunlar halen belirleyiciliğini korumakta ve bölge ülkelerinin güvenlik odaklı bakış açısı sürmektedir.

Realist yaklaşımlara göre bu durum olağandır. Enerji alanındaki işbirliği olanakları ya da genel anlamda karşılıklı bağımlılık olgusu çatışan devletlerin iş birliğini kendiliğinden ortaya çıkarmamaktadır. Bu devletlerin enerji alanında iş birliği yapması için önce hükümetlerin siyasi bir irade ortaya koymaları ve ilişkileri iyileştirmeleri gerekmektedir (Schaffer, 2009, s. 4). Yoğun güvenlik sorunlarının olduğu bir bölgede tüm devletler enerji alanında iş birliği arayışında olsalar da güvenlik endişelerini ön planda tutmaya devam edeceklerdir.

Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon keşifleri bölgede bir yandan yeni iş birliği arayışlarını tetiklemekte fakat diğer yandan bölge devletleri arasında yeni bir rekabet ve çatışma alanı yaratmaktadır. Dolayısıyla enerji konusu Doğu Akdeniz’in jeopolitiğini hem iş birliği hem çatışma yaratarak dönüştürmektedir. Hangi ülkenin kimlerle iş birliği yapacağı bölgesel güvenlik sorunları bağlamında anlam kazanmaktadır. Türkiye’nin enerji konusuna bakışını da bu sorunlar belirlemektedir.

Enerji Alanında Türkiye’nin Pozisyonu

Türkiye açısından Doğu Akdeniz’deki enerji kaynakları üç nedenle önem taşımaktadır. Birincisi Türkiye kaynaklarını çeşitlendirerek enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. İkincisi transit ülke olarak konumunu pekiştirmek ve bunu bir dış politika aracı olarak kullanmak istemektedir. Üçüncüsü Kıbrıs Türk halkının çıkarlarını ve kendi egemenlik haklarını korumak istemektedir. Bu çerçevede Türkiye’nin Doğu Akdeniz’e yaklaşımı güvenlik odaklıdır ve egemenlik haklarıyla ilişkilidir.

Enerji güvenliği açısından bakıldığında, Türkiye 2021 itibarıyla yıllık 61,6 milyar metreküplük tüketimiyle bölgenin en büyük doğalgaz tüketicilerinden biridir (Temizer, 2022). Artan doğalgaz ihtiyacını karşılaması için kaynaklarını çeşitlendirmesi gerekmektedir. Doğu Akdeniz gazı Türkiye için bazı fırsatlar sunmaktadır. Türkiye kendi yetki alanlarında doğalgaz arama faaliyetlerine de önem vermektedir. Ancak bu konuda şu ana kadar önemli bir keşif yapılmamıştır. Türkiye, bir önceki başlıkta

tartışıldığı üzere bölgedeki enerji işbirliği arayışlarının da dışında kalmaktadır. Ayrıca bölgede deniz yetki alanlarının paylaşımına ilişkin anlaşmazlıklar sürmektedir. Dolayısıyla Türkiye enerji keşiflerine sadece bir fırsat olarak değil aynı zamanda bir güvensizlik kaynağı olarak bakmaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğalgazına ilgi duymasının ikinci nedeni kendisini enerji merkezi haline getirerek bölgesel konumunu ve uluslararası statüsünü pekiştirme hedefinden kaynaklanmaktadır. Bölgedeki tüm enerji kaynaklarıyla ve enerjinin taşınması için geliştirilen projelerle bütünleşmek istemektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bu hedef bir yandan bölge barışına katkıda bulunacak diğer taraftan Türkiye'ye bölgesel politikalarında bir pazarlık kozu sağlayacaktır. Ancak Türkiye'nin bu hedefleri bir çelişki yaratmaktadır. Enerji meselesi bir yandan dış politika aracı olarak görülmektedir fakat diğer yandan enerji işbirliğine engel olan egemenliğe ilişkin anlaşmazlıklar bir güvenlik sorunu olarak algılanmaktadır. Türkiye bölgede donanmasının görünürlüğünü artırmakta ve sert güç unsurlarını öne çıkarmaktadır (Kontos ve Bitsis, 2018). Bu durum Türkiye'nin bölgesel güvenlik çıkarlarıyla enerji politikasındaki genel vizyonunu uyumlaştırma noktasında sorunlar yaratmaktadır (İşeri ve Bartan, 2019).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji kaynaklarıyla ilgilenmesinin üçüncü nedeni Kıbrıs Türk halkının çıkarlarını ve kendi egemenlik haklarını korumaktır. Ancak bu konu çok boyutludur ve sadece Kıbrıs sorunu bağlamında ele alınmamaktadır. Öncelikle, Türkiye GKRY'nin imzaladığı anlaşmaları ve doğalgazın çıkarılması ve taşınması için yaptığı girişimleri tanımamaktadır. Çünkü GKRY'nin adanın tamamını temsil etmediğini ve Kıbrıs Türk halkının haklarını görmezden geldiğini iddia etmektedir (Erdoğan: 'Kıbrıs Türkleri'nin Haklarını Yedirmeyiz', 2019).

Yetki alanlarının belirlenmesi amacıyla GKRY 2003'ten itibaren Doğu Akdeniz'e kıyası olan diğer devletlerle ikili antlaşmalar imzalamaya başlamıştır. 2003 yılında Mısır'la, 2007 yılında Lübnan'la ve 2010 yılında İsrail'le münhasır ekonomik bölge sınırlandırma antlaşmaları imzalamıştır (Gurel, Mullen ve Tzimitras, 2013, s. 14). Bu anlaşmalara paralel olarak GKRY 2007 yılında adanın çevresini parsellere ayırarak 13 adet ruhsat sahası ilan etmiş ve ilk arama ruhsatını alan ABD'li Noble Energy firması 19 Eylül 2011'de sondaj çalışmalarına başlamıştır (Kökyay, 2021: 150).

Bunun üzerine Türkiye, 21 Eylül 2011 tarihinde KKTC ile kıta sahanlığı sınırlandırma antlaşması imzalamıştır. KKTC, kısa süre sonra Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na kendi yetki alanlarında petrol ve doğalgaz arama ruhsatı vermiştir ve Türkiye'nin keşif çalışmaları başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Türkiye, GKRY'nin tek taraflı girişimlerini tanımamakta ve bu ikili anlaşmalara itiraz etmektedir. Türkiye'nin yetki alanlarına ilişkin anlaşmazlıkların ikili değil çok taraflı anlaşmalarla ve hakça ilkeler çerçevesinde çözülmesini amaçlamakta ve KKTC'nin siyasi ve hukuki varlığının dikkate alınmasını talep etmektedir (Kedikli ve Deniz, 2015).

Türkiye GKRY'nin bu süreçte izlediği politikaların Kıbrıs sorununun çözümünü zorlaştırdığını ileri sürmektedir. GKRY çözümsüzlükten yararlanan ve bu nedenle statükoyu sürdürmek isteyen taraf olarak algılanmaktadır. Diğer yandan, Türkiye başta GKRY olmak üzere bölge ülkelerinin girişimlerini Türkiye'nin hem Ege'de hem Doğu

Akdeniz’de açık denizlerdeki hareket alanını daraltacak bir çevreleme politikası olarak görmektedir.

Türkiye’nin bu ittifak oluşumları karşısında izlediği politika ise dengeleme değildir. Türkiye kendi kapasitesini artırmayı ve caydırıcılığa dayanan bir stratejiyi tercih etmiştir. Bir yandan GKRY’nin tek taraflı girişimlerine karşılık Türkiye de Doğu Akdeniz’deki arama ve keşif faaliyetlerine yönelmiştir. Böylece enerji denkleminde bir şekilde dahil olmayı hedeflemektedir. Diğer yandan, sert güç unsurlarının öne çıktığı bir zorlayıcı diplomasiye başvurulmuştur. Bölgede görev yapan Türk donanması, tartışmalı parsellerde arama ve sondaj çalışmalarına engel olacak manevralar gerçekleştirmiştir. Ayrıca bölgedeki tatbikatlarını artırmakta ve çıkarlarını gerektiğinde askeri yollarla koruyacağı mesajını vermektedir (Kasapoğlu, 2020).

Türkiye’nin neredeyse tüm bölge ülkeleriyle anlaşmazlıklar yaşıyor olması nedeniyle bir ittifak yoluyla dengeleme politikası izlemesi mümkün olmamıştır. Başka bir deyişle Türkiye’nin önünde bir ittifak seçeneği bulunmamıştır. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki tezlerini destekleyen bir büyük gücün olmayışı da Türkiye’yi kendi gücünü artırmaya yani iç dengelemeye yönelik bir stratejiye itmiştir. Fakat Yunanistan ve GKRY dışındaki bölge ülkeleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar doğrudan egemenlik haklarına ilişkin olmayan siyasal bir içerik taşımaktadır. Bu durumda Türkiye’nin diğer bölge ülkeleriyle bir ittifak arayışına girerek Yunanistan ve GKRY’ye karşı dengeleme yolunu seçmesi mümkündür.

Türkiye son dönemde İsrail ve Mısır’la ilişkilerini iyileştirerek bu yönde bir stratejinin işaretlerini vermektedir. Fakat bu yeni stratejinin olanaklarını ele almaya geçmeden önce Doğu Akdeniz’deki bir diğer jeopolitik dönüşüm sürecine yakından bakmakta yarar görülmektedir. Çünkü Arap Baharı sonrasında bölgesel güvenliğin değişen çevresi Türkiye’nin bölge ülkeleriyle yaşadığı anlaşmazlıkların da önemli nedenlerinden biridir. Türkiye’nin hem bölge politikasındaki hem de ikili ilişkilerindeki bu sorunlara yakından bakılması yeni ittifakların olanaklarını tartışabilmek açısından önem taşımaktadır.

Bölgesel Güvenlik Mimarisi

Doğu Akdeniz jeopolitiğini dönüştüren etkenlerden biri enerji alanındaki keşifler olmuş, önceki sayfalarda tartışıldığı üzere 2010 sonrasında bu alanda hızlanan gelişmeler Arap Baharıyla başlayan süreçle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, bölge jeopolitiğindeki dönüşümde rol oynayan bir diğer önemli gelişme Arap Baharı sonrasında bölgesel güvenlik mimarisinin değişmesidir. 2010 yılının son aylarında Tunus’ta başlayan Arap Baharı kısa süre içinde neredeyse tüm Ortadoğu’ya yayılmıştır. Doğu Akdeniz’e kıyısı olan diğer devletler de sürecin dışında kalmamış, iç istikrarın sağlanmasında yaşanan zorluklar bölge ülkelerinin temel sorunları haline gelmiştir (Aras ve Yorulmazlar, 2016).

Arap Baharı’nın yarattığı siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecinin sonucu olarak Ortadoğu coğrafyası statüko taraftarları ile statüko karşıtları arasında bir mücadeleye sahne olmuştur. Fakat bu mücadele karmaşık ittifak yapıları yaratmıştır. 2010 sonrası Ortadoğu’daki ittifak ilişkileri esnek ve değişken bir görünüm sergilemiştir. Örneğin Türkiye Suriye’deki savaşın ilk döneminde ABD’ye daha yakın bir konumdayken daha sonra Rusya’yla yakınlaşmıştır. Suudi Arabistan’ın Arap Baharı’nın yarattığı siyasal dönüşümlere karşı çıkarken Suriye’de rejim değişikliğini hedeflemesi de çelişkili gibi görünen ama güvenlik algılamalarının karmaşık yapısından kaynaklanan bir diğer

örnektir. Başka bir örnekte, ABD'nin İran'la imzaladığı nükleer antlaşma bölgedeki yakın ortakları Suudi Arabistan ve İsrail'le ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Ortadoğu'da Arap Baharı sonrası ortaya çıkan ittifak yapılanmalarını devletlerin güçten ziyade tehditleri dengelediğini ileri süren Walt'ın yaklaşımıyla açıklamak daha uygundur (Nuruzzaman, 2021). Tehdit algulamalarının çeşitliliği ve karmaşıklığı devletlerin bu sürece zaman içinde değişen yanıtlar vermesine neden olmaktadır.

Bölgesel güvenlik çevresindeki bu değişim Türkiye'nin ikili ilişkilerine de yansımıştır. Arap Baharı öncesinde çok yakın ilişkilerin yürütüldüğü Suriye bir iç savaşa sürüklenmiş, Türkiye rejim karşıtı muhalifleri destekleyerek bu savaşın dolaylı olarak bir parçası haline gelmiştir. Benzer şekilde Libya'da süren iç savaşta da Türkiye önemli bir aktör konumundadır. İç savaşın sürdüğü bu iki ülke kendi gündemlerine odaklanmışlar ve Doğu Akdeniz denklemine önemli ölçüde dışında kalmışlardır.

Doğu Akdeniz'deki dengeler açısından daha önemli aktörlerden biri Mısır'dır. Mısır'da Arap Baharı'yla birlikte yaşanan iktidar değişikliği sonrasında Türkiye-Mısır ilişkileri bir süreliğine olumlu bir seyir izlemiştir. Fakat 2013'teki askeri darbe ile Muhammed Mursi'nin devlet başkanlığı görevine son verilmiş, yerine Abdülfettah es-Sisi geçmiştir. Türkiye'nin darbeyi kınaması ve Sisi'nin meşruiyetini sorgulaması ikili ilişkilerde sorunlar yaratmıştır. Darbe sonrasında Mısır Arap Baharı sürecinde statükoyu destekleyen bir ülke haline gelirken Türkiye toplumsal ve siyasal dönüşümü desteklemeyi sürdürmüştür. Dolayısıyla bölgesel politikalarda yaşanan bu farklılaşma iki ülkeyi rakip haline getirmiş. Temel sorunlar egemenlik haklarını ilgilendiren uyuşmazlıklara dayanmamakta, siyasal bir içerik taşımaktadır (Yeşilyurt, 2020). Fakat yaşanan bu sorunlar nedeniyle Doğu Akdeniz'de Mısır'ın işbirliğine yöneldiği aktörler Yunanistan ve GKRY olmuştur. Bölgede oluşan Türkiye karşıtı blokta Mısır da yer almıştır.

Türkiye'nin sorun yaşadığı bir diğer ülke İsrail'dir. İsrail'le ilişkiler Arap Baharı'ndan bağımsız olarak 2008-2009 yıllarında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarına Türkiye'nin karşı çıkmasıyla bozulmuştur. Bu sorunun ardından yaşanan Davos Krizi, daha sonra ise İsrail'in Mavi Marmara saldırısı ikili ilişkilerde önemli bir krize yol açmıştır. Sonraki dönemde ise İsrail'in Filistin'de daha saldırgan politikalara yönelmesi, Türkiye'nin eleştirel tutumunun sürmesi ve bölgesel meselelerde iki ülkenin görüş farklılıklarının sürmesi ilişkilerin iyileşmesini önlemiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan sorunlar çok kapsamlı ve karmaşık bir görünüme sahiptir ve çözümü güç anlaşmazlıklar söz konusudur. Fakat bütün bu sorunlar yine siyasal bir içerik taşımakta ve iki ülkenin egemenlik haklarına ilişkin bir çatışma söz konusu olmamaktadır.

Özetle, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerle ikili ilişkileri çok ciddi sorunlara sahne olmaktadır. Fakat bu sorunlar bölgede son yıllarda yaşanan dönüşümün yarattığı belirsizliklere ilişkindir. Bölge ülkelerinin iç politikalarında da köklü değişimler yaşanmış ve her ülkenin bölge jeopolitiğindeki değişimlere yanıtı farklı olmuştur. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar bölgesel politikalardaki farklılaşmadan kaynaklanmakta ve siyasal bir nitelik taşımaktadır. Doğu Akdeniz özelinde Türkiye'nin başlıca tehdit algısı Yunanistan ve GKRY ile yaşanan anlaşmazlıklardır.

Artan güvenlik sorunları bölge ülkelerinin enerji alanındaki gelişmeleri de güvenlik bağlamında değerlendirmesine yol açmıştır. Güvenlik sorunlarının bu denli yoğun olduğu bir bölgede devletler arasında iş birliğinin gelişmesi zorlaşmaktadır. Yoğun bir

şekilde güvenlikleştirilmiş siyasal ilişkilerin hâkim olduğu bölgede enerji kaynakları iş birliğinden çok güvenlik kaygılarını ve gerginlikleri artırmaktadır (Adamides ve Odysseas, 2016, s. 87). Belirli düzeyde iş birliği ortaya çıksa da bunlar kırılgandır. Karşılıklı bağımlılığın artması, bölge devletleri için başlı başına bir hedef değildir çünkü bu durum güvenlik zaafları yaratabilecek bir gelişme olarak görülmektedir. Güvenliğini maksimize etmeye odaklanan devletler güvenlik çıkarlarını ekonomik çıkarlarının önüne koymaktadır.

Arap Baharıyla doğrudan ilgili olmasa da bölgesel güvenlik düzlemini etkileyen meselelerden biri Doğu Akdeniz’de artan askeri hareketliliğidir. Bu hareketliliğin bir boyutu ABD ve Rusya’nın bölgedeki rekabetine ilişkindir ve bu konuya daha sonra değinilecektir. Bir diğer boyut ise Kıbrıs merkezlidir. Kıbrıs sorununda 2015-2017 yılları arasında yürütülen müzakerelerden sonuç alınmamış ve bu tarihten sonra ilişkiler de gerginleşmeye başlamıştır.

GKRY, Türkiye’yi bölgede yalnızlaştırmaya yönelik bir politika izlemektedir. Bir yandan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek enerji alanında iş birliğine gitmeye çalışmaktadır (Stergiou, 2016). Diğer yandan uluslararası enerji şirketleriyle birlikte hareket ederek küresel aktörleri bölgeye çekmektedir. Küresel aktörlerle iş birliği sadece enerji alanıyla sınırlı değildir. Örneğin 2018 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı ABD’nin GKRY’ye asker konuşlandıracağına dair duyurular aldıklarını ifade ederek Rum yönetimini uyarımsız fakat GKRY Dışişleri Bakanlığı adayı askerileştirmek gibi bir niyetlerinin olmadığını açıklamıştır (Osborn, 2018). Diğer yandan Fransa’yla GKRY ortak deniz tatbikatları gerçekleştirmektedir. Kıbrıs’ta bir deniz üssünün Fransız savaş gemilerine ev sahipliği yapacak şekilde genişletilmesi kararlaştırılmıştır (Bilge, 2021). Bu gibi örnekler Doğu Akdeniz’de Kıbrıs merkezli bir askeri hareketliliğin arttığını göstermektedir. Türkiye’nin de aynı sertlikle karşılık vermesi ve daha önce değinildiği üzere caydırıcılığa dayanan bir strateji izlemesi bu askeri hareketliliği artırmaktadır.

Arap Baharı sonrasında bölgedeki güvenlik sorunlarının artmasına paralel olarak Kıbrıs meselesi de askeri bir hareketliliğe sahne olmaktadır. Bu durum Kıbrıs sorununun çözümsüz kalmasına yol açmakta ve enerji iş birliğinin de önü tıkanmış olmaktadır. Bölge ülkeleri arasında yaşanan diğer anlaşmazlıklar, güvenlik sorunları ve çatışmalar düşünüldüğünde bölge politikası sıfır toplamı bir oyuna benzemektedir.

Türkiye’nin Güvenlik Odaklı Doğu Akdeniz Politikası

Bölgedeki güvenlik sorunları Türkiye’nin Doğu Akdeniz politikasına doğrudan etki etmektedir. Öncelikle Türkiye’nin enerji alanındaki fırsatları değerlendirmesi zorlaşmaktadır. Enerji alanında kaçan fırsatların yanı sıra bölgedeki güvenlik sorunları ve bölge ülkeleriyle yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye Doğu Akdeniz’e güvenlik odaklı yaklaşmaktadır. Bu nedenle Doğu Akdeniz Türkiye için bir fırsattan ziyade risk ve tehdit kaynağı olarak görülmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda Türkiye’nin güvenlik odaklı politikaların yerine diplomasiye yöneldiğinin işaretlerine rastlanmaktadır.

2019 ve 2020 yılları Doğu Akdeniz’de son derece gergin bir ortam hâkim olduktan sonra 2021 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında istikşafi görüşmelerin başlaması bölgede nispi bir yumuşama ortamı yaratmıştır (Çetinkaya ve Altaş, 2021). Türkiye ile GKRY ve Yunanistan arasındaki askeri gerginliklerin azalmasına paralel olarak diplomasi de önem kazanmıştır. Türkiye Mısır’la ilişkilerini normalleştirmek üzere diplomatik temalar

yürütmektedir. Benzer bir şekilde İsrail'le de ilişkilerin normalleştirilmesi arayışları sürmektedir. Fakat bu diplomatik girişimler bazı sınırlılıklara sahiptir ve güvenlik odaklı yaklaşımın sona ermesi zor görünmektedir.

Öncelikle, Türkiye'nin Yunanistan'la ve GKRY'yle yaşadığı anlaşmazlıklar uzun bir geçmişe sahiptir ve egemenlik haklarını ilgilendiren çok temel sorunlar yaratmaktadır. Nitekim Türkiye ile Yunanistan arasında kısa süreli yaşanan yumuşama kırılğan bir karakter taşımaktadır. Örneğin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis 13 Mart 2022 tarihinde bir araya gelmiş ve ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda mutabık kalmışlardır (Cumhurbaşkanı Erdoğan, Miçotakis'i kabul etti, 2022) Fakat bu görüşmeden sonra Türk-Yunan ilişkileri yeniden gerginleşmiştir (Akal, 2022). Taraflar arasındaki temel anlaşmazlıklar çözülmediği müddetçe güvenlik odaklı bakış açısının tamamen terk edilmesi zordur.

Daha önce değinildiği üzere Türkiye'nin Yunanistan ve GKRY dışındaki bölge ülkeleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar siyasal niteliktedir. Dolayısıyla bu ülkelerin Türkiye'den algıladıkları tehdit Yunanistan ve GKRY'nin algıladığı tehditten farklı bir içeriğe sahiptir. Walt'a (1987, s. 32) göre bir devletin tehdit algısını artıran temel unsurlar tehdit oluşturan dış aktörün toplam gücü, coğrafi yakınlığı, saldırma kapasitesi ve saldırma niyeti taşımasıdır. Fakat ilk üç faktörün taşıdığı anlam en çok sonuncusu yani saldırma niyeti tarafından belirlenmektedir. Türkiye'nin herhangi bir bölge ülkesine yönelik askeri saldırganlığı bulunmamakla birlikte Yunanistan ve GKRY Türkiye'yle yaşadıkları egemenlik haklarına ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye'yi saldırgan bir tehdit olarak tanımlamakta ve diğer bölge ülkelerini de bu şekilde yanına çekmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin bölgede yükselen bir güç olarak görülmesi ve bölgesel politikalarda yaşanan farklılaşmalar nedeniyle Yunanistan ve GKRY'nin bölge ülkelerini bu yönde ikna etmesi kolaylaşmaktadır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yaşadığı siyasal anlaşmazlıkları çözmesi ise Yunanistan ve GKRY'nin bu çabasını boşa çıkarabilecek niteliktedir. Dolayısıyla Türkiye'nin son dönemde İsrail ve Mısır'la ilişkilerini iyileştirmeye çalışması bu iki ülkenin artık Türkiye'yi bir tehdit olarak görmesinin önüne geçebilecek ve bölgede oluşan Türkiye karşıtı ittifakı bölebilecektir.

Morgenthau'nun (1970, s. 240) yaklaşımı üzerinden bakıldığında da benzer bir tablo çıkmaktadır. Buna göre devletler başka bir devletten duydukları ortak korku nedeniyle ittifak kurarlar ve bu ittifakın sürekliliği yarar paylaşımının sürmesine ilişkindir. Doğu Akdeniz örneğinde Türkiye'nin Mısır ve İsrail'le ilişkilerini iyileştirmesi bu ülkeler arasındaki tüm sorunları ortadan kaldırmayacaktır ama bu iki ülkenin Türkiye'den algıladığı tehdit azalacaktır. Türkiye'yle enerji alanında işbirliği imkanlarının doğması ise Türkiye karşıtı bir ittifakın sağlayacağı yararı azaltacak ve bu ittifakı sürdürmeye yönelik motivasyon da azalacaktır.

Son dönemde Türkiye'nin diplomatik girişimlerinde en önemli gelişme İsrail'le diplomatik ilişkilerini yeniden büyükelçilik düzeyine çıkarmasıdır (Çetinkaya ve Canlı, 2022). Fakat bu konuda iki sınırlılık söz konusudur. Birincisi, son on yılda Doğu Akdeniz güvenlik mimarisinde yaşanan köklü değişim Türkiye'nin dışarıda kaldığı yeni iş birliği yapıları yaratmıştır ve bu yapılar belirli ölçüde kurumsallaşmıştır. Bu güvenlik mimarisinin değişmesi kolay değildir. Türkiye'nin diğer Doğu Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirilmesi bu ülkelerin Yunanistan ve GKRY ile kurdukları iş birliği mekanizmalarını zayıflatmayacaktır. Özellikle İsrail'in Yunanistan ve GKRY ile ilişkileri

askeri alanda iş birliğini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Örneğin askeri eğitim, silah alımları ve kiralanması gibi konuları kapsayan 1,68 milyar dolarlık bir sözleşme imzalanmıştır (Blavoukos, 2021). Bu ilişkiler varlığını sürdürecektir. Başka bir deyişle Türkiye'nin bazı ülkelerle yakınlaşması Yunanistan ve GKRY'yi dengeleyecek yeni bir ittifakın ortaya çıkması anlamına gelmeyecektir. Sadece Doğu Akdeniz'deki işbirliği yapılarının Türkiye karşıtı bir ittifaka dönüşmesini kısmen engelleyecektir.

İkincisi, Doğu Akdeniz'deki sorunlar son derece karmaşık bir bölgesel denklemin parçasıdır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz ülkeleriyle yaşadığı sorunlar çok boyutludur ve sadece Doğu Akdeniz bağlamında değerlendirilmesi zordur. Örneğin Türkiye-İsrail ilişkileri Suriye meselesi, İran'la ilişkiler, Filistin sorunu vb. sorunları da kapsayacak geniş bir gündeme sahiptir. Mısır'la ilişkilerde de Libya başta olmak üzere pek çok önemli mesele rol oynamaktadır. Dolayısıyla ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde adımlar olumlu olmakla birlikte kısa vadede hızlı sonuçlar getirecek girişimler değildir.

Üçüncüsü, Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası sadece bölgesel düzlemde ele alınabilecek bir politika alanı değildir. Türkiye aynı zamanda bölge politikalarına dahil olan büyük güçlerle ilişkilerinde de sorunlar yaşamaktadır. Hem enerji keşifleri hem de bölgedeki güvenlik sorunları küresel aktörlerin bölgeye her geçen gün daha fazla dahil olmalarına neden olmaktadır. Bu durum Türkiye'nin dış politikasındaki hareket alanını daraltmaktadır. Bölgede rol oynayan en önemli iki küresel aktör olan ABD ile Rusya arasında jeopolitik rekabet artmaktadır. Bu iki büyük güç arasındaki ilişkiler sıfır toplamlı bir karakter kazandıkça Türkiye'nin dengeli bir politika izlemesi zorlaşmaktadır. Bu noktada büyük güçlerin bölgedeki pozisyonlarına yakından bakmak yerinde olacaktır.

Büyük Güçlerin Rekabeti

Doğu Akdeniz jeopolitiğinin dönüşümünde rol oynayan bir diğer etken ABD ve Rusya başta olmak üzere uluslararası sistemin büyük güçlerinin bölgedeki rekabetlerinin artmasıdır. Bu bakımdan iki hususun özellikle altı çizilmek istenmektedir. Birincisi ABD'nin Doğu Akdeniz'deki ittifak tercihlerinin değişmesi, ikincisi Rusya'nın Suriye'deki savaşa müdahil olarak Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını artırmasıdır. Bu iki gelişme bölge ülkelerinin ittifak tercihlerini ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yaklaşımını etkilemesi bakımından önemlidir.

ABD'yle başlanacak olursa, Amerikan yönetimi geçmişte Doğu Akdeniz politikasını iki boyutlu bir ortaklık üzerine oturtmuştur. Birincisi ABD-İsrail-Türkiye arasındaki, ikincisi ise ABD-İsrail-Mısır arasındaki ortaklıktır (Alterman ve Malka, 2012). 1980'li yıllarda ortaya çıkan bu yapıda ABD bir yandan Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir yandan Mısır-İsrail ilişkilerinin güçlendirilmesi için çaba harcamıştır. Neticede ABD'nin üçlü ortaklıklara dayanan stratejisi 1980'li yıllardan başlayarak bölgede istikrar sağlamış ve bölgedeki Amerikan hegemonyası 1990'larda iyice güçlenmiştir.

ABD'nin üçlü ortaklıklara dayanan Doğu Akdeniz politikası 2010'lu yıllara gelindiğinde sarsılmıştır. Bu süreçte iki etken rol oynamıştır. Birincisi önce Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler bozulmuş, sonra Mısır'daki iktidar değişikliğiyle Mısır-İsrail ilişkileri de bir belirsizlik yaşamıştır. Mısır'da 2013'teki darbe sonrası ilişkiler yeniden iyileşmeye başlamıştır. Fakat Türkiye-İsrail ilişkileri iyileşmemiş, hatta Türkiye'nin ABD'yle ilişkileri

de zamanla bozulmuştur. ABD'nin Doğu Akdeniz'deki bölgesel ortakları arasındaki sorunlar bölgedeki Amerikan etkisini de olumsuz etkilemiştir.

İkincisi, 2009 yılında iktidara gelen Amerikan Başkanı Barack Obama müdahalecilikten uzak bir dış politikaya yönelmiş, Ortadoğu'dan asker çekme ve yeni müdahalelerden kaçınma eğilimi sonraki Amerikan Başkanları tarafından da sürdürülmüştür. ABD bölgesel angajmanlarını azaltarak Rusya ve Çin gibi rakipleriyle mücadelesine odaklanan yeni bir dış politika önceliği belirlemiştir (Kitchen, 2016). Fakat ABD'nin bu politikası Ortadoğu'da Arap Baharı sonrası güvenlik sorunlarının arttığı bir döneme denk gelmiştir. Bu sorunlar artarken ABD'nin bölgesel angajmanlarını azaltıyor olması çelişkili sonuçlar doğurmuştur. Örneğin Libya tecrübesinin ardından ABD'nin Suriye'ye müdahaleden kaçınması Rusya'nın Suriye'deki etkinliğini artırmıştır. Rusya'nın Suriye İç Savaşı'na müdahil olmasıyla Doğu Akdeniz'deki Rus askeri varlığını güçlendirmiştir.

Rusya Doğu Akdeniz'deki donanmasıyla ve Suriye'deki hava ve deniz üsleriyle bölgenin en önemli askeri güçlerinden birine dönüşmüştür. Suriye'de 1971'den beri bulunan Tartus Deniz Üssü genişletilmiş ve 2015'te Hmeymim Hava Üssü inşa edilmiştir. Bu durum sadece Suriye İç Savaşı'nda duyulan askeri ihtiyaçla ilgili değildir. Suriye sorununun çözümünde belirleyici aktör haline gelen Rusya bölgedeki askeri varlığını kalıcı hale getirmektedir (Litsas, 2017).

Rusya'nın Doğu Akdeniz stratejisi Suriye'yle sınırlı değildir. Rusya, bölgede kalıcı bir aktör olabilmek için tüm bölge ülkeleriyle yakın bir temas halindedir ve iş birliği arayışındadır. Rusya, bölgedeki etkinliğini büyük güç statüsünün bir dayanağı olarak görmektedir (Pieper, 2019). Türkiye'yle Suriye'de başlatılan ve pek çok alana yayılan iş birliği mekanizmalarının yanı sıra İsrail'le yakın bir ilişki yürütülmekte, Mısır'la ilişkiler iyileştirilmektedir. Rusya, Filistin sorununa da dahil olmuş, Hamas ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında arabuluculuk üstlenmiştir. İran'la yürüttüğü iş birliğine rağmen Suudi Arabistan'la da ilişkilerini belli bir seviyede tutmaktadır. Kısacası, bölgede tüm aktörlerle ilişki kurarak oyun kurucu bir aktöre dönüşmek istemektedir (Zvyagelskaya, 2018).

Rusya'nın siyasi ve askeri çıkarlarının yanı sıra enerji açısından da bölgede çıkarları bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'deki yeni kaynaklar Avrupa ülkelerinin Rus doğalgazına bağımlılığını uzun vadede azaltacak bir ilave doğalgaz kaynağı haline gelebilecektir. Ancak Rusya'nın doğalgaz rezervlerinin miktarı düşünüldüğünde Rus doğalgazına güçlü bir alternatifin ortaya çıktığını söylemek zordur. Yine de Rusya, Doğu Akdeniz kaynaklarıyla ilgilenmektedir. En fazla doğalgaz rezervine sahip olan Mısır ve İsrail'le ilişkilere önem vermektedir. Rusya bu ülkelerle doğalgaz alanında iş birliğini gündemde tutmaktadır. Rusya Kıbrıs meselesinde de pragmatik bir tutum izlemekte, GKRY ile ilişkilerini sürdürmektedir. Rusya'nın hem bölge ülkeleriyle ilişkilerinde hem de Kıbrıs sorununda takındığı pragmatik tutum Türkiye-Rusya yakınlaşmasının sınırlarını da göstermektedir (Melakopides, 2016, s. 126-152).

ABD, Doğu Akdeniz'e yönelik bütünlüklü ve tutarlı bir politikaya artık sahip değildir ve bölgenin güvenlik mimarisindeki liderlik rolü zayıflamaktadır. ABD'nin boşluğu ise Rusya tarafından doldurulmaktadır. Fakat Rusya'nın bu konuda ne derece başarılı olacağı belirsizdir. Rusya Doğu Akdeniz'de yakın müttefiklere sahip olmadığı gibi herhangi bir ülkeyle hasmane ilişkilere de sahip değildir. Bu nedenle bölge ülkeleriyle yapıcı bir diyalog kurmaya çalışmaktadır (Shlykov, 2015). Bununla birlikte Rusya'nın bölgede yeni bir güvenlik mimarisi inşa edip edemeyeceği ve bölgedeki varlığının

sürdürülebilirliği sadece Doğu Akdeniz ve Ortadoğu stratejisine ilişkin değildir. Ukrayna'da görüldüğü üzere Rusya'nın uluslararası çıkarlarına ulaşmak için sert güce daha çok başvuran bir aktöre dönüşmesi uzun vadede bir büyük güç olarak güvenilirliğine zarar verebilecek bir gelişmedir. Ukrayna krizi sonrasında uygulanan ekonomik yaptırımlar ve uluslararası sistemde karşılaştığı izolasyon Rusya'nın uzun vadede büyük güç olma iddialarını da olumsuz etkileyecektir.

ABD ve Rusya dışında Avrupa ülkelerinin de Doğu Akdeniz'e ilgileri bulunmaktadır. Fransa bölgeyle en çok ilgilenen ve Yunanistan ile GKRY'ye yakın bir politika izleyen bir aktördür. Almanya ise konuya daha çok enerji bağlamında yaklaşmakta ve bunun dışında Türkiye'yle mülteci meselesinde bir ortaklık sürdürmesi nedeniyle daha dengeli bir yaklaşım benimsemektedir. İtalya ise enerji şirketleri üzerinden Doğu Akdeniz'de faaliyet göstermekte ama bu nedenle Türkiye'yle yaşadığı sorunlara rağmen Libya'da Türkiye'yle belirli bir işbirliği sürdürmektedir. İngiltere de Türkiye'ye karşı dengeli yaklaşmaktadır ama daha çok Kıbrıs meselesindeki garantörlük rolü üzerinden Doğu Akdeniz'e ilgi göstermektedir.

Avrupa ülkelerinin Doğu Akdeniz'e yönelik politikalarında öne çıkan ortak nokta ise bölgeye enerji güvenliği açısından yaklaşımlarıdır. Avrupa'nın en büyük doğalgaz tedarikçisi Rusya'dır. Bu açıdan bir bağımlılık söz konusudur. Bu ilişki Avrupa'nın enerji güvenliğinde kırılganlık yaratmaktadır. Rusya'yla yaşanan anlaşmazlıklarda Avrupa ülkelerinin hareket alanı daralmaktadır. Ukrayna'daki savaş bu durumu daha belirgin hale getirmiştir. Bu nedenle Doğu Akdeniz'de keşfedilen kaynaklar Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltacak bir potansiyele sahiptir. Doğu Akdeniz'de Rusya'yı ikame edecek düzeyde bir rezerv söz konusu değildir ama Avrupa'nın kaynaklarını çeşitlendirmesi bakımından bölgedeki kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Avrupa ülkelerinin Doğu Akdeniz'e artan ilgisi Türkiye için hem bir fırsat hem de bir risk niteliği taşımaktadır. Doğu Akdeniz gazının önem kazandığı bir ortamda Türkiye'nin bu sürecin dışında kalması önemli bir risk kaynağıdır. Diğer taraftan bu gelişme Türkiye ile Avrupa arasında yeni bir yakınlaşmayı da beraberinde getirebilecek potansiyele sahiptir. Bu fırsatın değerlendirilmesi Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kuracağı işbirliğine ve genel anlamda dış politikasının nasıl şekilleneceğine bağlıdır.

Büyük Güç Rekabeti ve Türkiye

Doğu Akdeniz'in büyük güçlerin ilgisinin odağında olması Türkiye için hem fırsatlar hem de riskler getirmekte, bir çeşit ikilem yaratmaktadır. Bir yandan, Waltz'un ileri sürdüğü üzere, uluslararası sistemdeki çok kutupluluğun pekişmesi Türkiye gibi bölgesel güçlerin ittifak seçeneklerini ve dış politika hareket alanını artırmaktadır. Bölgesel güçler herhangi bir büyük güç ile kalıcı ve katı ittifaklar kurmak yerine belirli sorun alanlarında esnek ittifaklar kurma imkânı elde etmektedir. Diğer yandan, enerji alanında önemli gelişmelerin yaşandığı ve bölgenin güvenlik mimarisinin değiştiği bir ortamda Doğu Akdeniz'in büyük güçler arasında askerileşmiş bir rekabet alanına dönüşmesi Türkiye'nin karşılaştığı güvensizlikleri daha da artırmaktadır. Doğu Akdeniz'in ötesinde büyük güçler arasındaki jeopolitik çatışmaların artarak uluslararası sistemin gerginleşmesi Türkiye gibi bölgesel güçlerin hareket alanını daraltmaktadır.

Türkiye son yıllarda stratejik özerklik arayışını artırmıştır (Kutlay ve Öniş, 2021). Bu arayış ABD'den tamamen kopma ve Batı dışı aktörlerle ittifaklar kurma şeklinde değil,

farklı sorun alanlarında farklı aktörlerle işbirliği yapılabilen esnek bir ittifak ilişkisi kurma yönündedir. Örneğin Suriye'de ABD'yle anlaşmazlıklar arttıkça Rusya'yla işbirliği artmaktadır. Türkiye'nin ABD'yle yaşadığı en temel anlaşmazlıklardan biri, ABD'nin Suriye'de PYD/YPG ile işbirliği yapmasıdır. Bu nedenle Türkiye'nin Suriye'de karşılaştığı temel tehdit olan PYD/YPG'ye verilen destek ABD'yi de dolaylı bir tehdit kaynağına çevirmektedir.

Buna karşılık Türkiye Rusya'yla işbirliğine yönelmiştir. Bu işbirliğini bir peşine takılma stratejisi olarak tanımlamak mümkündür (Didic ve Kösebalaban, 2019). Türkiye, Suriye'de PYD/YPG'den algıladığı tehdit arttıkça Esad rejiminin devrilmesi şeklindeki hedefini ikinci plana koymuş ve Rusya'yla ortaklığa yönelmiştir. ABD'nin Suriye'deki etkinliğinin azaltılması Türkiye ile Rusya arasında bir ortak çıkara dönüşmüştür. Ayrıca Türkiye, Suriye'de en belirleyici aktör haline gelen Rusya'yla işbirliği yaparak kazanan tarafta yer almış ve çözüm sürecinde de etki sahibi olmuştur. Fakat Türkiye'nin bu ittifak stratejisi Suriye ile sınırlıdır.

Türkiye farklı sorun alanlarında ABD'yle de işbirliği yapmaktan kaçınmamaktadır. Örneğin Türkiye Afganistan'dan ABD askerlerinin çekilmesi sonrasında ABD'yle yakın bir işbirliği kurarak Batıyla ilişkilerinde güven tazelemek istemiştir (Imai, 2021). Başka bir örneğe Ukrayna'daki savaşta görülmekte, Türkiye burada her iki tarafla da diyalogunu sürdürerek dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ABD'yle, Rusya'yla ya da başka bir aktörler katı ve kalıcı bir ittifak kurmak yerine esnek ittifak ilişkilerini sürdürebileceği dengeli bir dış politika arayışındadır.

Türkiye'nin Rusya'yla belirli alanlarda yaşadığı yakınlaşmaya rağmen bu ülkeyle tam bir çıkar uyumu içinde olduğunu söylemek de zordur. Rusya'yla yapılan işbirliği, Türkiye'nin Suriye'deki güvenlik çıkarlarına hizmet etmekte ama Doğu Akdeniz'deki dengeleme arayışlarına tam anlamıyla bir yanıt vermemektedir. Dolayısıyla, stratejik özerklik arayışı Batıdan kesin bir kopuşu değil tüm küresel aktörlerle dengeli bir ilişkiyi hedeflemektedir. Fakat özellikle ABD ile Rusya arasındaki gerilimin artması Türkiye'nin bu iki ülke arasında sıkışmasına yol açmakta ve dengeli bir politika izlenmesini zorlaştırmaktadır.

Büyük güç rekabetinin artmasının bir diğer sonucu, Türkiye'nin son yıllarda Rusya'yla yakınlaşması nedeniyle ABD'nin Doğu Akdeniz'de Yunanistan'la güvenlik işbirliğini artırmasıdır. Yunanistan'da askeri üsler tesis eden ABD bu ülkedeki askeri varlığını Rusya'ya karşı savunma planlamalarının bir parçası olarak görmektedir (Özcan, 2022). Yunanistan'daki Amerikan askeri üslerinden biri de Dedeağaç'ta, Türkiye sınırında yer almaktadır. Bu üsler doğrudan Türkiye'yi hedef almasalar da Yunanistan ABD'yle kurduğu güvenlik işbirliğini Türkiye'ye karşı caydırıcı bir koz olarak kullanmaktadır. Bu durum, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki güvenlik yatırımlarının Türkiye'den Yunanistan'a kaydığını ve Türkiye'nin görece öneminin azaldığını göstermektedir. Böylece dolaylı olarak da olsa Türkiye'nin ulusal güvenliği olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye, Yunanistan'ın aksine ABD-Rusya geriliminde cephe ülkelerden biri olmaktan kaçınmaktadır. Fakat Türkiye'nin bu özerklik arayışı ABD'yle ilişkilerin iyileşmesini önlemektedir. Diğer yandan Ukrayna krizi Rusya ile Batı dünyası arasındaki gerilimi artırmıştır. Böylece Türkiye'nin Rusya'yla işbirliği sona ermemiş olsa da siyasal açıdan daha maliyetli hale gelmiştir.

ABD ve Rusya'yla aynı anda yakın iş birliği yürütmek kendi içinde zor bir hedefdir. ABD bir NATO üyesi olan Türkiye'nin Rusya'ya karşı Batı ittifakıyla daha fazla iş birliği yapmasını ve Rusya'yla kurduğu güvenlik iş birliğini sınırlandırmasını talep etmektedir. Rusya'dan S400 alımı nedeniyle ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlar bunun bir örneğidir (Taş Yetim ve Hazar, 2022). ABD ile Rusya arasında artan jeopolitik gerginlikler sıfır toplamlı bir oyuna dönüştükçe Türkiye bu iki aktörün arasında kalmakta ve diplomasiye dayalı bir denge politikası izlemek zorlaşmaktadır.

Türkiye'nin bir yandan NATO üyesi olarak ABD'yle ve diğer Batılı ülkelerle kurumsal ilişkilerini sürdürmesi ve diğer yandan Rusya'yla farklı alanlarda işbirliği yapıyor olması zorlu bir dış politika gündemi yaratsa da bazı fırsatlar da sunmaktadır. Rusya'yla belirli bir diyaloga ve iş birliğine sahip bir ülke olarak belirli sorun alanlarında Türkiye önemli roller oynama potansiyeline sahiptir. Örneğin Suriye'de insani yardım, radikal İslamcı terör örgütleriyle mücadele, Rusya'dan ve NATO ülkelerinde Suriye'ye gelen yabancı savaşçılar vb. alanlarda Rusya ile Batı arasında bazı ortak çıkarlar söz konusudur ve bu noktada Türkiye yapıcı bir rol üstlenebilecek bir pozisyonadadır (Gören, 2018: 11). Başka bir örnek olarak, Türkiye'nin Ukrayna'da arabulucu olarak oynadığı rol de dış politika hareket alanını genişletme imkanı yaratmaktadır.

Avrupa ülkeleri Türkiye için dengeleyici aktörler olma potansiyeline sahiptir. Örneğin Almanya ile Fransa'nın Akdeniz politikalarında önemli çıkar farklılıkları söz konusudur (Gillespie, 2008). Doğu Akdeniz bağlamında Almanya'yla iş birliği Fransa'nın bu bölgedeki girişimlerini dengeleyebilecek bir unsurdur. Belirli sorun alanlarında farklı ülkelerle de işbirliği imkanı olmuştur. Örneğin İtalya ile Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda anlaşmazlıklar yaşansa da Libya'da ortak çıkarlar söz konusu olmuştur (Valenzano, 2021). AB-Türkiye ilişkileri olumlu bir görünüme sahip değildir fakat AB üyesi ülkelerin çıkar farklılıkları Türkiye'ye manevra alanı kazandırmaktadır. Bununla birlikte Ukrayna'daki savaş Rusya'ya karşı ortak politikaları pekiştirmiştir.

ABD ile AB arasında güvenlik anlayışındaki farklılıklar ortadan kalkmış görünmektedir. Bu durum Türkiye'yi hem olumlu hem olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Rusya'yla gerginliklerin artması AB ülkelerini ABD'ye yakınlaştırarak ittifak içindeki özerk güvenlik politikalarını zayıflatmakta, bundan Türkiye de olumsuz etkilenmektedir. Diğer yandan Rusya'yla artan gerginlikler Doğu Akdeniz gazının önemini artırmaktadır. Bölge ülkeleriyle sorunların belirli ölçüde giderilmesi ve daha düşük maliyetli projelerin hayata geçirilebilmesi halinde Türkiye'nin AB'yle iş birliğinin artması muhtemeldir.

Türkiye, büyük güçler arasındaki rekabetin arttığı ve denge politikası izlemenin zorlaştığı bir ortamda hem büyük güçlerle ilişkilerinde hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerinde dengeleri yeniden kurmaya çalışmaktadır. Ancak bu çaba zorlu bir dış politika gündemi yaratmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye'nin son yıllarda karşılaştığı dış politika zorlukları, Doğu Akdeniz'in değişen jeopolitiğine uyum sağlamanın getirdiği zorluklarla paralel bir gündeme sahiptir.

Sonuç

Doğu Akdeniz jeopolitiğinde yaşanan dönüşüm üç alanda kendisini göstermektedir. Bunlardan birincisi yeni enerji keşifleriyle bir diğeri bölgesel güvenlik mimarisinin değişimidir. Bu gelişmelerin sonucu olarak büyük güçlerin bölgeye ilgisi artmış ve bu güçler arasındaki rekabet jeopolitik dönüşüme yeni bir boyut eklemiştir. Jeopolitik

dönüşümün üç boyutu birbirlerinden bağımsız süreçler değildir, tam aksine iç içe geçen karmaşık bir süreç söz konusudur.

Birincisi, enerji keşifleri bölge ülkelerini işbirliği arayışına yöneltmiştir fakat bu keşiflere paralel olarak bölgede artan güvensizlikler tüm bölge ülkelerinin güvenlik odaklı bir dış politika izlemesine yol açarak işbirliğini zorlaştırmıştır. Türkiye'nin işbirliği süreçlerinin dışında tutulması doğalgaz kaynaklarının çıkarılarak uluslararası piyasalara sunulmasını geciktirmiştir.

İkincisi, enerji alanındaki işbirliği ortak tehdit algılarıyla birleşince bölgede yeni ittifak yapıları doğmaya başlamıştır. Yunanistan, GKRY, İsrail ve Mısır sadece enerji alanında değil aynı zamanda siyasal ve askeri alanlarda da işbirliğine gitmişlerdir. Türkiye'den algıladıkları tehdit ise bu ülkelerin siyasal işbirliğinin temel motivasyonu olmuştur. Fakat güvenlik alanını da içeren bu işbirliği gerçek anlamda kurumsal bir ittifak değil daha esnek bir yarı ittifaktır.

Üçüncüsü, bu ittifak oluşumları karşısında Türkiye iç dengeleme yoluna girmiş ve caydırıcılığa dayanan bir strateji izlemiştir. Neredeyse tüm bölge ülkeleriyle siyasal anlaşmazlıklar yaşanması alternatif bir ittifakın ortaya çıkamaması anlamına gelmiştir. Fakat Türkiye son dönemde İsrail ve Mısır'la ilişkilerini normalleştirme girişimlerinde bulunmaktadır. Bu iki ülke ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar daha çok siyasal içeriklidir. Dolayısıyla Yunanistan ve GKRY ile yaşanan egemenliğe ilişkin uyuşmazlıklardan farklı bir niteliğe sahiptir. Bu bakımdan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme, bu ülkelerin kendi aralarındaki işbirliği sürse de bu işbirliğinin Türkiye karşıtı bir ittifaka dönüşmesi önlenebilecektir. Bu bakımdan Türkiye bir dengeleme politikasına yönelmiş görünmektedir.

Dördüncüsü, Doğu Akdeniz'in büyük güçler arasında bir rekabet alanına dönüşmesi sorunu karmaşık hale getirmektedir. ABD ile Rusya arasındaki rekabetin sahnelerinden biri haline gelen Doğu Akdeniz'de askeri bir hareketlilik söz konusudur. Türkiye ABD'yle önemli sorunlar yaşarken Rusya'yla Suriye'de bir işbirliğine gitmiştir. Fakat bu işbirliği Suriye ile sınırlıdır ve Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY'ye bazen açık bazen üstü örtülü destek veren Batılı güçleri dengeleme adına bir yarar sağlamamaktadır. Dolayısıyla Türkiye büyük güçler arasındaki dengelerden yararlanma imkanına da sahip değildir.

Uluslararası sistemde artan gerginlikler nedeniyle sadece Doğu Akdeniz'de değil genel anlamda Türk dış politikasında da dengeli bir yaklaşımı sürdürmek zorlaşmaktadır. Fakat Türkiye hem Rusya'yla kurduğu ortaklıkları korumak hem de Batılı müttefikleriyle güvenlik ilişkilerini sürdürmek istemektedir. Buna paralel olarak Doğu Akdeniz'de de yeni bir süreç başlatarak diplomasiyi öne çıkararak bir denge politikasına yönelmektedir. Bu yönelimin nasıl sonuç vereceğini öngörmek için henüz erkendir fakat Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki jeopolitik dönüşüme uyum sağlama çabasını, daha genel düzeyde dış politikada yeni bir denge kurma arayışından bağımsız değerlendirmemek gerekmektedir.

Kaynakça / Reference

- Adamides, C. ve Odysseas, C. (2016). Can resolving Cyprus hold the key to regional energy cooperation? *Turkish policy quarterly*, 15(2), 85–94.
- Alterman, J. B. ve Malka, H. (2012). Shifting Eastern Mediterranean Geometry. *The Washington Quarterly*, 35(3), 111-125.
- Akal, D. (2022, 27 Eylül). Türkiye-Yunanistan-ABD üçgeninde Ege gerilimi. *Deutsche Welle*, Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-yunanistan-abd-%C3%BC%C3%A7geninde-ege-gerilimi/a-63255793>
- Aras, B. ve Yorulmazlar, E. (2016). State, region and order: geopolitics of the Arab Spring. *Third World Quarterly*, 37(12), 2259-2273.
- Bilge, Ö. (2021, 5 Kasım). Fransa'ya Kıbrıs'ta üs. *Hürriyet Gazetesi*, Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/fransa-ya-kibris-ta-us-6044565>.
- Blavoukos, S. (2021, 29 Nisan). The Greek-Israeli Relationship: Joining Forces to Tackle Turkey, *Institut Montaigne*, Erişim adresi: <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/greek-israeli-relationship-joining-forces-tackle-turkey>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Miçotakis'i kabul etti (2022, 13 Mart). *TRT Haber*, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-micotakisi-kabul-etti-663260.html>
- Çetinkaya, B. ve Altaş, M. (2021, 25 Ocak). Türkiye ve Yunanistan arasındaki istikşafi görüşmelerin 61. turu yapıldı. *Anadolu Ajansı*, Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ve-yunanistan-arasindaki-istiksafi-gorusmelerin-61-turu-yapildi/2122252>
- Çetinkaya, B. ve Canlı, E. (2022, 17 Ağustos). Türkiye ve İsrail karşılıklı olarak büyükelçi atama kararı aldı. *Anadolu Ajansı*, Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ve-israil-karsilikli-olarak-buyukelci-atama-karari-aldi/2663096>
- Đidić, A. ve Kösebalaban, H. (2019) Turkey's Rapprochement with Russia: Assertive Bandwagoning, *The International Spectator*, 54(3), 123-138.
- Erdoğan: 'Kıbrıs Türkleri'nin Haklarını Yedirmeyiz' (2019, 7 Haziran). VOA Türkiye, Erişim adresi: <https://www.voaturkce.com/a/erdogan-kibris-turklerinin-haklari-yedirmeyiz/4950413.html>.
- Gartzke, E., Li, Q. ve Boehmer, C. (2001). Investing in the Peace: Economic Interdependence and International Conflict. *International Organization*, 55(2), 391–438.
- Gillespie, R. (2008). A 'Union for the Mediterranean' ... or for the EU?, *Mediterranean Politics*, 13(2), 278-279.
- Gören, N. (2018). The NATO/US-Turkey-Russia strategic triangle: challenges ahead, *CISSM Working Paper*, Erişim adresi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17001>.
- Gurel, A., Mullen, F. ve Tzimitras, H. (2013). *The Cyprus hydrocarbons issue: context, positions and future scenarios*. Nicosia: PRIO Cyprus Centre, PCC Report 1/2013.

Hellenic Ministry of Foreign Affairs (2014, 9 Kasım). *Egypt-Greece-Cyprus Trilateral Summit Cairo Declaration*, Erişim adresi <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/news-announcements/egypt-greece-cyprus-trilateral-summit-cairo-declaration.html>.

Imai, K. (2021). Afghanistan Offers an Opportunity to Repair Turkey-NATO Relations, *Turkeyscope: Insights on Turkish Affairs*, 5(4). Erişim Adresi: <https://dayan.org/content/afghanistan-offers-opportunity-repair-turkey-nato-relations>

Israel Ministry of Foreign Affairs (2016, 28 Ocak). *Trilateral meeting between Israel, Greece and Cyprus*. Erişim adresi <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Trilateral-meeting-between-Israel-Greeceand-Cyprus-28-Jan-2016.aspx>.

İşeri, E. ve Bartan, A. Ç. (2019). Turkey's Geostrategic Vision and Energy Concerns in the Eastern Mediterranean Security Architecture: A View from Ankara. Z. Tziarras (Ed.), *The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security* (s. 111-124) içinde. Oslo: Friedrich-Ebert-Stiftung and Peace Research Institute Oslo.

Karagiannis, E. (2016). Shifting Eastern Mediterranean Alliances, *Middle East Quarterly*, 23(2), B1-B11.

Kasapoğlu, C. (2020, 27 Şubat). 'The Blue Homeland': Turkey's largest naval drill. *Anadolu Agency*, Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/en/analysis/-the-blue-homeland-turkey-s-largest-naval-drill/1404267>.

Kedikli, U. ve Deniz, T. (2015). Enerji kaynakları mücadelesinde Doğu Akdeniz havzası ve deniz yetki alanları uyumsuzluğu. *Alternatif Politika*, 7(3), 399-424.

Kitchen, N. (2016). Ending 'permanent war': security and economy under Obama, M. Bentley ve J. Holland (Ed.), *The Obama Doctrine: A legacy of continuity in US foreign policy?* (s. 9-25) içinde, Londra: Routledge.

Kılınç-Pala, P. B. (2021). Approaches in Energy Exclusive Security: Theories of Energy Security and the Dominance of Realism. *Politics Policy*, 49(3), 771-794.

Kontos, M. ve Bitsis, G. (2018). Power Games in the Exclusive Economic Zone of the Republic of Cyprus: The Trouble with Turkey's Coercive Diplomacy. *The Cyprus Review*, 30(1), 51-70.

Kökyay, F. (2021). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası, *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(101), 143-168.

Kutlay, M. ve Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence? *International Affairs*, 97(4), 1085-1104.

Litsas, S. N. (2017). Russia in the Eastern Mediterranean: Intervention, Deterrence, Containment, *Digest of Middle East Studies*, 26(1), 56-73.

Melakopides, C. (2016). *Russia-Cyprus Relations*, Londra: Palgrave Macmillan.

Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, (Cilt 1), (B. Oran ve Ü. Oskay, Çev.), İstanbul: Sevinç Matbaası.

Nuruzzaman, M. (2021). Does realism explain the Arab Spring? Neorealist alliance formation theories and the Syrian civil war. *International Journal*, 76(2), 257-279.

Osborn, A. (2018, 5 Aralık). Russia warns Cyprus against allowing U.S. military to deploy there. *Reuters*, Erişim adresi <https://www.reuters.com/article/us-russia-usa-cyprus/russia-warns-cyprus-against-allowing-u-s-military-to-deploy-there-idUSKBN1O4229>.

Özcan, D. G. (2022). ABD ordusu Yunanistan'da yeni üslere yerleşiyor. *Anadolu Ajansı*, Erişim adresi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ordusu-yunanistanda-yeni-uslere-yerlesiyor/2587233>.

Pieper, M. (2019). 'Rising Power' Status and the Evolution of International Order: Conceptualising Russia's Syria Policies. *Europe-Asia Studies*, 71(3), 365-387.

Prontera, A. ve Ruszel, M. (2017). Energy Security in the Eastern Mediterranean. *Middle East Policy*, 24(3), 145-162.

Schaffer, B. (2009). *Energy Politics*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Shlykov, P. (2015). Russian Foreign Policy in the Eastern Mediterranean since 1991. S. N. Litsas and A. Tziampiris (Ed.), *The Eastern Mediterranean in Transition: Multipolarity, Politics and Power* (s. 31-49) içinde. Londra: Routledge.

Stergiou, A. (2016). Turkey–Cyprus–Israel relations and the Cyprus conflict. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(4), 375-392.

Taş Yetim, H. ve Hazar, A. (2022) S400s, sanctions and defiance: explaining Turkey's quest for strategic autonomy and the US response. *Southeast European and Black Sea Studies*, Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2095698>.

Temizer, M. (2022, 13 Ocak). Türkiye'de geçen yıl 61,6 milyar metreküp doğal gaz sisteme girdi. *Anadolu Ajansı*, Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-gecen-yil-61-6-milyar-metrekup-dogal-gaz-sisteme-girdi/2472693>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2011, 21 Eylül). *Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması*, Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_-kktc-kita-sahanligi-sinirlendirme-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi*, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa.

Tziarras, Z. (2016). Israel-Cyprus-Greece: a 'Comfortable' Quasi-Alliance. *Mediterranean Politics*, 21(3), 407-427.

Valenzano, C. G. (2021). Mediterranean Equilibria: Italian-Turkish Balancing and Competition over Libya. *Istituto Affari Internazionali*, Erişim adresi: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/mediterranean-equilibria-italian-turkish-balancing-and-competition-over-libya>.

Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*, Ithaca: Cornell University Press.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley Publishing, 1979.

Winrow, G. M. (2018). Discovery of Energy Reserves in the Levant and Impacts on Regional Security. *Uluslararası İlişkiler*, 15(60), 45-57.

Yeşilyurt, N. (2020). 2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 29(2), 337-365.

Zvyagelskaya, I. (2018). Russian Policy in the Levant. *Uluslararası İlişkiler*, 15(60), 121-133.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2289-2310

<p>Development of a New Language Learning Motivation Scale for Medical Students</p> <p>Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İngilizce Öğrenme Motivasyonları Ölçeğinin Geliştirilmesi</p> <p>Video Link: https://youtu.be/DdWz8B9b7TY</p>	
<p>Bora DEMİR</p> <p>Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, School of Foreign Languages Dr. Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu borademir@comu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8187-3206</p> <p>Bahattin HAMARAT</p> <p>Lecturer, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Tourism Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi b_hamarat@hotmail.com ORCID: 0000-0002-6745-5785</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 20.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 23.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atf/Cite as: Demir, B. & Hamarat, B. (2022). Development of a New Language Learning Motivation Scale for Medical Students . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2289-2310 . doi: 10.15869/itobiad.1146278

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Bora DEMİR & Bahattin HAMARAT).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İngilizce Öğrenme Motivasyonları Ölçeğinin Geliştirilmesi*

Öz

Bu çalışma, İngilizce'yi özel amaçlı bir bağlamda yabancı dil olarak öğrenen tıp fakültesi öğrencilerinin dışsal, bütüncü ve içe yönelik güdülenme değişkenlerini belirleyen bir ölçeği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Gardner ve Lambert'in sosyo-egitim modeli (1972) ve Deci ve Ryan'ın öz-belirleme teorisinden (1985) hareketle, bu çalışma, Noels vd.'nin (2000) içe yönelik, araçlık ve bütüncü olarak üç ana kategoride sınıflandırdığı güdülenme modeli üzerine dayandırılmıştır. 320 tıp fakültesi öğrencisinin katılımıyla, yeterli iç tutarlılığa sahip 14 maddelik bir güdülenme ölçeği geliştirilmiştir. Çalışmanın ana unsuru olan motivasyon ölçeğinin oluşturulması için dört farklı yöntem kullanılmıştır. İlk olarak, rastgele seçilmiş 7 tıp fakültesi öğrencisinin katılımıyla bir odak grup görüşmesi yapılmış ve görüşmenin kör analizi sonucunda araştırmacılar tarafından belirlenen 22 madde en az on yıl tecrübeye sahip beş tıp doktoruna görüşleri için gönderilmiş ve geri dönütler neticesinde 6 madde havuzdan çıkarılmıştır. Bir sonraki adım olarak, ilgili alanyazın incelenmiş ve mevcut ölçekler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Son olarak ise ilgili alandan 3 Özel Amaçlı İngilizce (ESP) uzmanının görüşlerine dayanılarak araçsal güdülenme yerine dışsal güdülenme kavramı kullanılarak çalışmanın kuramsal altyapısı tamamlanmış ve 16 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekteki tüm maddeler "tamamen katılmıyorum" ve "tamamen katılıyorum" arasında sıralanan beşli Likert tipinde düzenlenmiştir. Verilerin analizinde Keşfedici Faktör Analizi (EFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (CFA) istatistiksel yöntemleri kullanılmıştır. Motivasyon ölçeğinin yapı geçerliliğinin ortaya çıkarılması için Temel Bileşenler Faktör Analizi uygulanmıştır (PCA), ve rotasyon metodu olarak Direct Oblimin with Kaiser Normalization yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem yeterliliğini hesaplamak için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmıştır. Son olarak ölçekte yer alan ifadelerle yönelik faktör yapılarının elde edilmesinde yararlanılan korelasyon maddesinin birim matris olup olmadığı Barlett Küresellik testi ile incelenmiştir. EFA için yapılan tüm istatistiksel işlemlerde norm değerlerinin sağlandığı tespit edilmiş ve 3 faktörlü yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu üç faktörün toplam varyansın %64.62'sini açıklamıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, tıp fakültesi öğrencileri için istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir olan yeni bir veri toplama aracı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Öğrenme Motivasyonu, ESP, EMP, Ölçek Geliştirme, Tıp Fakültesi Öğrencileri.

* Bu çalışma (2021-YÖNP-0923), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu'nun 23.12.2021 tarihli 22/37 sayılı kararıyla onaylanmıştır

Development of a New Language Learning Motivation Scale for Medical Students*

Abstract

This study aims to develop a scale determining the extrinsic, integrative, and intrinsic factors that motivate medical students learning English as a foreign language in an ESP context. Derived from Gardner and Lambert's socio-educational model (1972) and Deci and Ryan's self-determination theory (1985), the study is based on the motivational framework of Noels et al. (2000) which categorizes the three main motives as intrinsic, instrumental and integrative. With the participation of 320 medical students, a 14-item scale was developed with satisfactory internal consistency. Four different methods were used to create the motivation scale. First, a focus group interview was conducted with the participation of randomly selected medical students, and 22 items were determined as a result of the content analysis and were sent to five medical doctors for their opinions, and 6 items were removed from the pool upon their feedback. Next, the literature was reviewed and comparisons were made between existing scales. Finally, based on the opinions of 3 English for Specific Purposes (ESP) experts from the field, the concept of extrinsic motivation was used instead of instrumental motivation, and a 16-item five-point Likert type scale was decided. Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) statistical procedures were also utilized. Principal Components Factor Analysis (PCA) was applied to reveal the construct validity of the motivation scale, and Direct Oblimin with Kaiser Normalization method was applied as the rotation method. In order to calculate the adequacy of the sample, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient was calculated. Finally, as a result of Bartlett sphericity tests to detect correlations between the items, it was determined that the norm values were provided for all statistical processes for the 3-factor structure explaining 64.62% of the total variance. Finally, this study presents a new data collection tool that is statistically valid and reliable to measure medical students' motivational factors.

Keywords: Foreign Language Learning Motivation, ESP, EMP, Scale Development, Medical Students.

Introduction

Learning a foreign language is important for most professions, but as a result of globalization and various socio-economic factors, doctors need to speak a foreign language more than ever, since their occupation requires effective communication with all parties involved in the medical profession (Ferguson, 2013). Generally referred as

* This research (2021-YÖNP-0923) was approved by decision number 22/37 by the Scientific Research and Publication Ethics Board of Çanakkale Onsekiz Mart University on 23.12.2021.

Learning English for Medical Purposes (EMP), EMP can be defined as "...the teaching of English for doctors, nurses, and other personnel in the medical profession" (Maher, 2008, p.1). Medical doctors need to learn English for several reasons, such as professional development, personal development and integrative purposes. Hence, understanding the language learning motives of medical students is fundamental for language teachers and institutions in designing EMP courses, developing instructional materials, and modifying their curriculum according to the changing needs of these professionals. In this respect, this study aims to develop a language learning motivation scale that is tailored specifically for medical students learning English as a foreign language.

As discussed throughout the paper, the theoretical framework of this study is not based on a single model of motivation. This is because of the complex and multidimensional structure of learning motivation covering personal and integrative motives for ESP learners. Although most of the recent proposed models of motivation focus on intrinsic and extrinsic motives for learning a foreign language, the integrative dimension of motivation has become essential as a result of political, economic, and global changes in today's world. As a result, this study hypothesizes a three-factor professional language learning motivation scale for medical students as intrinsic, extrinsic (instrumental), and integrative.

Definition and Theories of Motivation

Along with several other factors, motivation is central to understanding the reasons for the behaviors of language learners by affecting their engagement and persistence in language learning (Muir, 2022). Based on the idea that motivation is one of the major determinants in comprehending the underlying factors for foreign language (FL) and second language (L2) learning, investigating the role of language learner motivation has been the focus of a vast body of research (Dörnyei, 1994).

As described by Ryan and Deci (2000, p. 54), "To be motivated means to be moved to do something. A person who feels no impetus or inspiration to act is thus characterized as unmotivated, whereas someone who is energized or activated toward an end is considered motivated". By putting emphasis on the cognitive aspect of motivation, Dörnyei and Otto (1998, p. 65) define the term as "the dynamically changing cumulative arousal in a person that initiates, directs, coordinates, amplifies, terminates, and evaluates the cognitive and motor processes whereby initial wishes and desires are selected, prioritized, operationalized and acted out".

By postulating that language learning motivation is a complex and composite construct, motivation to learn a FL or SL is a robust predictor in explaining. Dörnyei (2001, p. 4) defines the term as "the choice of a particular action, the persistence with it, and the effort expended on it". As a commonly-accepted conceptualization, Dörnyei and Ushioda (2011, p.4) define motivation as an inner drive that "concerns the direction and magnitude of human behavior.

As a multidimensional concept, motivation can be manipulated by numerous cognitive, social and environmental factors. Hence, the related literature includes several theories that approach the concept from different contextual perspectives. As one of the earliest

frameworks, Atkinson's Achievement Motivation Theory postulates that individuals with high need of achievement are more motivated and are more likely to succeed (Atkinson, 1966). Following that, Weiner (1974) developed the Attribution Theory, focusing on how people perceive events and why they behave accordingly. According to Weiner, the success or failure perceptions of individuals determine the effort that they spend on a particular action. Weiner proposed that the most common attributions were luck, ability, effort, mood, help or hindrance from others.

Based on the Social Cognitive Theory, Bandura (1986) defined motivation by proposing the concept of Self-Efficacy. He defined motivation as an individual's desire to achieve a certain goal, while self-efficacy is based on an individual's belief in their own capacity to achieve a goal. According to Bandura, self-efficacy helps individuals to make judgments about their capabilities to carry out certain tasks. Therefore, individuals can produce the desired results by their persistence and actions to achieve any target behavior (Bandura, 2001).

Another theory of motivation, proposed by Locke and Latham (1990), is the Goal-Setting Theory, based on the idea that when individuals set certain goals they strive for a higher performance (Locke & Latham, 1990). Following that, the Goal-Orientation Theory, a social-cognitive theory of achievement motivation by Ames (1992), was proposed to explain learner performance in academic contexts by setting learning and performance goals. Unlike the aforementioned theories of motivation, the Goal-Orientation Theory focuses on the reasons why students engage in academic tasks rather than just examining learners' beliefs about their successes and failures (Dörnyei and Ushioda, 2011).

Although the above-mentioned mainstream theories of learning motivation have several different perspectives in defining and conceptualizing the concept of motivation, they mainly focus on the role of individuals' inner motives to engage and accomplish social, cognitive and affective tasks. However, according to Dörnyei and Ushioda (2011, p. 39), the motivation to learn a second language (L2) or foreign language (FL) has become "a largely independent research field, originating in a concern to address the unique social, psychological, behavioral and cultural complexities that acquiring a new communication code entails".

L2/FL Motivation Research

The earliest studies on the role of motivation in L2/FL learning environments were pioneered by Gardner and Lambert (1972). The social-educational model of language learning is based on the idea that learning an additional language of another community depends on the intercultural communication between the learners and the target language's speaking community; "...unlike several other school subjects, a foreign language is not a socioculturally neutral field but is affected by a range of sociocultural factors such as language attitudes, cultural stereotypes, and even geopolitical considerations" (Dörnyei, 2005, p. 67). The social-educational model of language learning proposes two major motivation orientations for language learning, labeled as *integrative* and *instrumental*. Gardner and Lambert define instrumental motivation as "a desire to gain social recognition or economic advantages through knowledge of a foreign language", and integrative motivation as "a desire to be a representative member of the

other language community“ (1972, p. 14). Gardner further defines the integrative motive as “...motivation to learn a second language because of positive feelings towards the community that speaks the language’ (Gardner, 1985: p. 82). A vast body of empirical research on learning motivation revealed that integratively motivated learners were better language learners when compared to those who are instrumentally motivated (Gardner, 1985).

However, starting from the early 1990s, the existing theoretical framework of the socio-educational model has been criticized for being two-dimensional and failing to explain other motivational aspects of L2 and FL learning (Dörnyei & Ushioda, 2011). Hence, additional concepts were proposed by several researchers to explain the complex and multi-dimensional construct of learner motivation. The theoretical framework of the socio-educational model was expanded by Deci and Ryan (1985) by incorporating additional variables such as autonomy, relatedness, and competence. Based on the humanistic psychology, focusing on various types of intrinsic and extrinsic motives, the self-determination theory claims that motivation is modified or activated by self-determined and controlled forms of motivation to regulate their behavior in line with their sense of self (McEown et al., 2014). According to Deci and Ryan (1985), individuals can be intrinsically or extrinsically motivated with reference to different goals or reasons that trigger them to perform certain behaviors. They make the distinction between the two terms:

...we distinguish between different types of motivation based on the different reasons or goals that give rise to an action. The most basic distinction is between intrinsic motivation, which refers to doing something because it is inherently interesting or enjoyable, and extrinsic motivation, which refers to doing something because it leads to a separable outcome. (Deci & Ryan, 1985, p. 55)

Nevertheless, with the aim of observing how the self-determination theory works in the language classroom, systematic research has been made by a group of researchers pioneered by Kim Noels (Dörnyei, 2005). To find out language learners’ orientations, Noels et al. (2000) developed a questionnaire to measure different perspectives of motivational concepts initially proposed by Deci and Ryan (1985). As a result of extensive research, the self-determination theory evolved by including different perspectives in the language learning motivation framework (Noels, 2001a, 2001b; Noels et al., 2000, 2001). The findings of empirical research showed that the instrumental motive proposed by the socio-educational model highly corresponded to the external regulation of the self-determination theory (Noels et al., 2000; Dörnyei, 2005).

Table 1
Various models of motivation

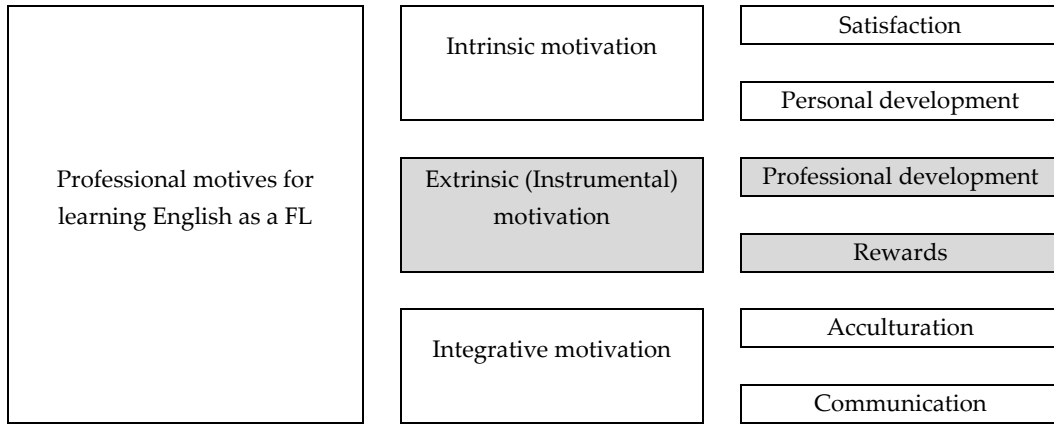
	Gardner & Lambert (1983)	Deci & Ryan (1985)	Dörnyei (1994a)	Noels et al. (2000)	Ushioda (2001)	Dörnyei (2005)	Present study
Motivational Framework	Integrative	Intrinsic motivation	Language level	Intrinsic motivation	Actual learning process	L2 Learning experience	Intrinsic motivation
	Instrumental	Extrinsic motivation	Learner level	Extrinsic motivation	External pressures	Ought-to L2 self	Instrumental motivation
		Amotivation	Learning situation level	Integrative motivation	Integrative dimension	Ideal L2 self	Integrative motivation

As a result of the findings that drew connections between Gardner’s and Deci and Ryan’s models, Noels et al. (2000) developed a new model including three categories that emerged as a combination of both models. The first motive comprises intrinsic motives such as learning a language because it is fun or engaging. The second motive includes extrinsic motives such as external pressures (instrumental orientation in the socio-educational model). The last category is composed of integrative motives such as the desire to make contact with people speaking the target language or becoming a part of this group (Dörnyei, 2005). Table 1 presents the evolution of various motivation models in chronological order.

Theoretical Model of the Study

As discussed in the previous section, this study is based on three models of motivation due to its contextual orientation (Gardner & Lambert, 1972; Deci & Ryan, 1985; Noels et al., 2000). With the aim of developing a scale measuring the language learning motivation of medical students, the present paper specifically focuses on the professional motives of the university students learning English for specific purposes (ESP). The theoretical framework is based on the Noels et al. (2000) model that constructs a bridge between the initial model of Gardner and Lambert’ socio-educational model including integrative and instrumental notions (1972) and Deci and Ryan’s self-determination theory with extrinsic and intrinsic categorization. Also, as shown by empirical research (Noels, 2001; Noels et al., 1999, 2000, 2001), we consider the external regulation of the self-determination theory and the instrumental motive proposed by socio-educational model as unitary constructs (Dörnyei, 2005). Figure 1 visualizes the theoretical framework of the present study based on the model.

Figure 1
Motivation model of the present research

As presented in Figure 1, the motivational framework of the study is based on three motivational factors. The first factor, intrinsic motivation, focuses on the individual satisfaction and self-development of learning English as a FL. Although intrinsic motivation generally refers to behaviors in order to experience the joy and satisfaction of performing a particular action, Vallerand (1997) extended the notion by proposing three subtypes of intrinsic motivation. According to Vallerand, individuals may perform an action to learn something for the feeling of accomplishment, to cope with challenges, or to experience pleasant sensations.

The second factor comprises the instrumental motives of learning English as a medical student. Gardner's instrumental motivation refers to learning an additional language to get a better job or a higher income (Gardner, 2005). In other words, instrumental orientation enables the learners to draw a direct relationship between an academic task and the accomplishment of personal goals (Dörnyei & Ushioda, 2011).

Finally, the last factor, integrative motivation, is related to the use of language for communication and integration with people from other countries as prospective medical doctors. Gardner (2005, p.7) defines integrativeness as "an individual's openness to taking on characteristics of another cultural/linguistic group". Therefore, in our context, we assume that prospective doctors may have the motivation to work abroad and to consider learning English as a medium of integration and communication, there by joining the workforce in another country. As a result, the framework of this study covers the types of motivation from an ESP perspective, with a particular focus on the professional motives of medical students.

Motivation Measurement Scales

Motivation has been measured by a large number of scales (Clément et al., 1994; Noels et al., 2000; Dörnyei & Csizér, 2002; Dörnyei, Csizér & Németh, 2006; Guilloteaux & Dörnyei, 2008; Taguchi, Magid, & Papi, 2009; Dörnyei, 2005; Dörnyei, 2010; You, Dörnyei, & Csizér, 2016). However, the Attitude Motivation Test Battery (AMTB) developed by Gardner as a self-report instrument is one of the most widely-used tools for measuring language learning motivation. As a multi componential motivation questionnaire, AMTB

is composed of 104 items under 12 categories, some of which are designed to measure language learning attitudes and the English class anxiety of learners. The scales that measure motivation are: the learners' interest in a foreign language, integrative orientation, instrumental orientation, parental encouragement, and motivational intensity. The AMTB is based on the integrative and instrumental factors and it is often criticized for its dualistic approach to motivation. As discussed earlier in the Introduction section, integrative orientation refers to the feeling of being part of the target language speaking community, while instrumental orientation covers the pragmatic advantages of learning an additional language (Dörnyei & Ushioda, 2011, p.41).

However, despite its dominance, the model has also been criticized for its limited purpose and definition of motivation (Au, 1988; Crookes & Schmidt, 1991; Skehan, 1989). According to Crookes and Schmidt (1991), language learning orientations should be discussed on a broader scale and should include dimensions like interest, relevance, expectancy, and satisfaction. In a similar sense, Ushioda (1996) suggests that the requirement of measuring intrinsic motivation based on personal emotions for language learning must be included. Derived from such concerns, Noels et al.'s (2000) Language Learning Orientations Scale was developed with reference to both intrinsic and extrinsic motives for language learning. Following that, Dörnyei (2005) proposed his Framework of L2 Self-System, covering L2 learning experience, ought-to L2 self, and ideal L2 self.

Based on the theoretical background of Deci and Ryan's self-determination theory (1985), Vallerand et al. (1989) developed the Academic Motivation Scale (AMS) as a new measure of motivation toward learning in general. With its 28 items, the AMS comprises seven subscales assessing amotivation along with three types of intrinsic motivation and three types of extrinsic motivation (Vallerand et al., 1992; 1993). However, it is crucial to note that the AMS does not cover integrative motives for learning since it aims to measure the motivation level of students and their self-perceptions for engaging in a learning activity (Vallerand et al., 1989).

As discussed above, although several studies have provided findings of EFL learners from various educational contexts, little attention has been paid to developing a framework that is specific to finding out the occupational factors of medical students studying ESP. Hosseini and Shokrpour (2019) investigated the motivating factors that affect Iranian medical EFL students by a motivation questionnaire with 35 items, which was developed based on Dörnyei's framework of L2 self-system. Although the authors mention that the reliability and internal consistency of the instrument was calculated as a result of factor analysis, the study does not present any statistical details regarding the values as evidence.

A study by Marosan and Markovic (2019) investigated the instrumental and integrative motivation of first year medical students by using an anonymous questionnaire. However, the paper did not present any statistical analysis regarding the reliability and validity of the instrument.

More recently, Pavel (2020) investigated university students' intrinsic and extrinsic motivation to learn English for Medical Purposes. The study analyzed the effect of

motivation on shaping the learning behaviors during and outside the class language learning tasks. The author developed a 20-item questionnaire including questions about the students' motivation and their learning strategies. However, the author does not report any findings related to development of the questionnaire.

The review of the abovementioned studies suggests that, although there have been several attempts to measure EMP students' motives for learning English, they failed in developing a valid and reliable instrument. Hence, this study aims to fill a gap in the related literature by providing a three dimensional language learning motivation scale that focuses on the professional language learning motivation of university students enrolled on an ESP course. The following research question is addressed:

1. What are the factors that explain the language learning motivations of medical students?

Method

The Study Group

The participants of the study comprise the 1st and 2nd year undergraduates majoring at the Faculty of Medicine, Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey. The participants' ages ranged between 19 and 22. Based on an institutional proficiency exam, they are regarded as B1 level EFL learners. The participants have to take a 14-week compulsory 2-hour ESP course for both semesters in the first and the second year. The pilot study and the main study were conducted during the 2020-2021 academic year. There were 320 volunteer respondent students in the study group (175 female, 145 male). Table 2 presents participant distribution by gender.

Table 2

Participant distribution by gender

	Female		Male		Total	
	f	%	f	%	f	%
1 st year students	90	51.4	85	48,6	175	100
2 nd year students	85	58.6	60	41,4	145	100

Procedures for the Development of the Motivation Scale

The present study is based on the scale development procedures suggested by DeVellis (2017). Following DeVellis's approach helps researchers to develop conceptual models in identifying the key elements for the scale development by underlying the importance of a theoretical framework for obtaining robust measures. DeVellis (2017) presents an eight step model to guide the whole scale development stages as: determining clearly what it is you want to measure, generating an item pool, determining the format for measurement, developing an initial item pool reviewed by experts, considering inclusion of validation items, administer items to a development sample, and finally evaluating the items.

DeVellis (2017) suggests that in order to write relevant items, the researchers should be clear about what it is they want to measure. So, this research is based on the development

of a self-report scale about the professional language learning motivations of medical students. For this aim, DeVellis' approach was applied in generating an item pool. The initial items for the motivation scale were gathered from four sources, namely, a focus group interview with a sampling group of students, medical doctors as external experts, the related literature, and ESP researchers. To examine the content validity of the measure, we developed the initial form of the scale and calculated the content validity ratios for each item.

Determining the Target Motivational Concepts to be Measured

In order to determine the conceptual framework for motivational categories, we reviewed the existing literature and adopted some items from several standard scales and compared them with the previous data. These items related to instrumental and integrative motivation from Gardner & Lambert (1983). Also, intrinsic and extrinsic items were adopted from Noels, Pelletier, Clément and Vallerand (2000) and items related to L2 learning experience were adopted from Dörnyei (2005). After completing this stage, we hypothesized four categories, namely, instrumental, integrative, extrinsic, and intrinsic motivation.

Establishing the Item Pool

In this step, to specify the item pool, a focus group interview was organized with 7 randomly selected students among the target population (3 female, 4 male). The students were asked about their reasons and motivations for learning English. The interview lasted 25 minutes and was recorded for further analysis. For the validity, the content analysis was carried out separately by two researchers and the findings were compared. The blind analysis procedure revealed a 90% agreement between the raters. 22 items were compiled as a result of the first step.

Ensuring the Content and Face Validity

As suggested DeVellis (2017) to have the item pool reviewed by experts, the initial form was sent to 5 medical doctors with at least ten years of experience to make sure that the scale covered as many aspects as possible in terms of learning English as a doctor. The experts were asked to evaluate the clarity and conciseness of the items and decide whether they are relevant to the general purpose of the scale. Based on the suggestions of the practitioner doctors, content validity was calculated by utilizing the technique proposed by Davis (1992). Expert opinions were gathered by a scale form and the item content validity ratios were calculated accordingly. The experts were asked to evaluate the items presented in the form by marking options reading; "a-relevant", "b-needs minor revision", "c-needs some revision", and "d-not relevant". We also included an "opinion" column to obtain the experts' suggestions for any potential change. Following that, we calculated the Content Validity Ratio (CVR) for each item by using a technique suggested by Davis (1992) by dividing the sum of a+b into the total number of experts ($CVR=(a+b)/N_e$). According to Davis, an item is relevant for the scale if the calculated CVR value is larger than 0.80. According to Davis, the number of raters should be between 5 and 20. Table 3 shows expert opinions and calculated CVR values for each item on the initial form.

Table 3

Expert opinions and calculated Content Validity Ratios

	relevant	needs minor revision	needs some revision	not relevant	CVR	Interpretation
Item 1	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 2	3	1	1	0	0.80	Appropriate
Item 3	4	0	1	0	0.80	Appropriate
Item 4	4	1	0	0	1.00	Appropriate
Item 5	0	1	2	2	0.20	Inappropriate
Item 6	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 7	3	2	0	0	1.00	Appropriate
Item 8	4	0	1	0	0.80	Appropriate
Item 9	0	2	1	2	0.40	Inappropriate
Item 10	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 11	0	1	1	3	0.20	Inappropriate
Item 12	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 13	1	1	1	2	0.40	Inappropriate
Item 14	4	0	1	0	0.80	Appropriate
Item 15	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 16	4	0	1	0	0.80	Appropriate
Item 17	0	1	2	2	0.20	Inappropriate
Item 18	3	2	0	0	1.00	Appropriate
Item 19	5	0	0	0	1.00	Appropriate
Item 20	1	1	2	1	0.40	Inappropriate
Item 21	4	0	1	0	0.80	Appropriate
Item 22	4	1	0	0	1.00	Appropriate

Expert panel (N=5)

Finally, as a result of the evaluation of the experts' opinions, the initial 22 item form was reduced to 16 items by the extracting 6 inappropriate items from the scale.

Following the retrieval of medical experts' opinions, the 22-item scale form was sent to three ESP experts for their opinions and suggestions about face validity including its scope, categorization, appropriateness, clarity, and layout. Feedback from the three experts revealed agreement for the integrative and intrinsic categories but they reported an overlap between the extrinsic and instrumental categories. Hence, the experts' feedback and related research showed that the instrumental motivation highly corresponded to external regulation (Dörnyei, 2005). Accordingly, we modified the scale by merging the extrinsic and instrumental categories, and named it the "extrinsic motivation" category.

As a result of the aforementioned process, we agreed on three categories and 16 items to represent the initial form of the scale. Being a self-report scale, the question form included two parts. The first part consisted of items regarding background information of

the participants, such as age and gender. In the second part of the scale, we used a Likert-type scale ranging from “strongly disagree” (1) to “strongly agree” (5). All the items started with the same statement, “I learn English...” (e.g., I learn English to be able to make presentations at international conferences.) The scale was in English and it took around 5 minutes to complete. In order to avoid possible comprehension problems, the scale was piloted with 70 participants from the same context (40 males and 30 females). No problem was observed as a result of the pilot study. The pilot data and the students were not used in the main study. The data both for the pilot and the main study were collected online via Google Forms in November 2021.

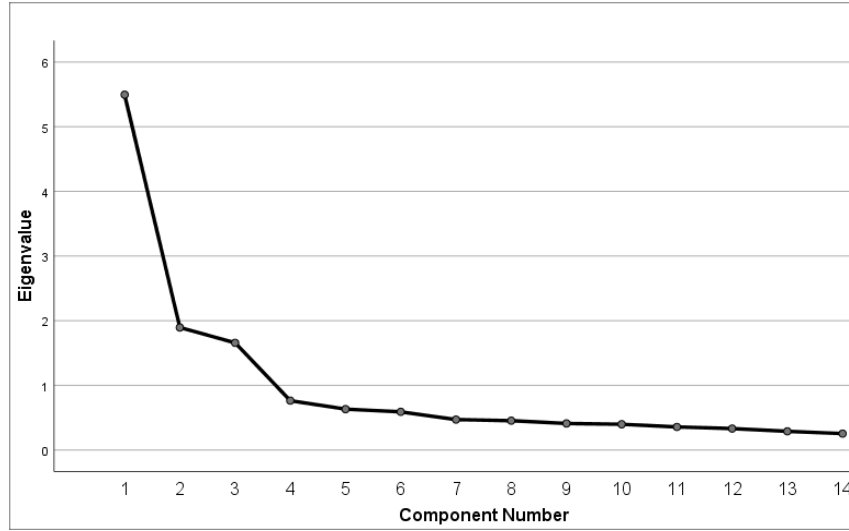
Data Analysis

This study aimed to develop a scale to determine the factors that motivate medical students learning English as a foreign language in an ESP context. A 16-item scale model was first tested by Explanatory Factor Analysis (EFA) for construct validity in order to reduce the data to a smaller set of variables that were closely associated to each other. LISREL (linear structural relations) was used for statistical analysis. Also, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed to test the validity and accuracy of the structure obtained from the EFA by using IBM AMOS V25.

Findings

As for the EFA, we used Principal Component Analysis (PCA) to discover the factor structure of the Professional Language Learning Motivations Scale. For factor analysis, Direct Oblimin with Kaiser Normalization was used as a factor rotation method. As a statistical analysis method, EFA is used to identify the dimensionality of constructs by examining the relation between items and factors (Field, 2013). In order to evaluate the adequacy of the sample size, we calculated the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient as (KMO= 0.87>0.70) and considered the obtained value as adequate with reference to the literature, which considers a KMO coefficient value greater than 0.60 and closer to 1 as suitable for factor analysis (Tabachnick & Fidell, 2013). Additionally, in order to determine whether the correlations between the items on the scale were large enough to perform the EFA, we used Bartlett's Test of Sphericity and obtained sufficient values ($\chi^2(91) = 2038.70; p<0.000$).

The results of the EFA revealed 3 factors with eigenvalues greater than 1 and were considered as significant (Büyüköztürk, 2005). The first factor with an eigenvalue of 4.22 explained 39.24% of the total variance and was named as “integrative motivation”. The second factor with an eigenvalue of 3.91 explained 13.53% of the total variance and was named as “intrinsic motivation”. The third factor with an eigenvalue 3.61 explained 11.84% of the total variance and was named as “extrinsic motivation”. The total variance explained by the three factors was calculated as 64.62% of the total variance. The scree plot is presented in Graph 1.

Graph 1

Scree plot for the number of components in the principal components analysis

Additionally, communalities were calculated to explore the factor loadings for each item and only two items were removed, since they had communality values below 0.40, specified as the minimum criteria suggested by Field (2013). The items "I learn English to specialize in medicine." and "I learn English to pursue an academic career." did not load above 0.40 on any factor and were extracted accordingly. Given these overall findings, factor analysis was determined as suitable for 14 items in total. Results of the EFA are presented in Table 4.

Table 4

Factor loadings for rotated exploratory factor analysis

All the items start with "I am learning English..."		1	2	3
	Extraction			
1. in order to follow innovations in the field of	0.654	.823		
2. so that I can read scientific publications in English.	0.741	.802		
3. to improve myself in my profession.	0.588	.792		
4. to write academic articles.	0.602	.735		
5. to earn more money.	0.562	.718		
6. so I can get more respect in my profession.	0.665		-.832	
7. in order to become a more successful doctor.	0.689		-.802	
8. to become a more cultured doctor.	0.564		-.785	
9. to become a better doctor.	0.666		-.782	
10. to become a more knowledgeable doctor.	0.575		-.615	
11. so that I can work abroad.	0.727			.883
12. to be able to communicate with my foreign	0.729			.843

Development of a New Language Learning Motivation Scale for Medical Students

13. to be able to communicate with my foreign patients.	0.666			.776
14. to be able to present at international conferences.	0.621			.752
	Eigenvalues	4.228	3.911	3.616
	% of variance explained	39.249	13.533	11.843
	KMO	0.873		
	Bartlett's Test of Sphericity (Approx. Chi-Square)	2038.70	P	.000

As a reliability measure in scale development, the item-total correlation was also calculated. Statistically significant correlation values were obtained in the same direction between all item total values for the dimensions. The item-total correlations matrix is given in Table 5.

Table 5.

Item-total correlations matrix

	Intrinsic motivation	Integrative motivation	Extrinsic motivation
Intrinsic motivation	1.000		
Integrative motivation	0.332**	1.000	
Extrinsic motivation	0.410**	0.450**	1.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As the second step of the factor analysis, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed for accuracy and internal validation purposes to confirm whether the indices of fit of the three-factor structure were acceptable. IBM AMOS V25 was used for CFA. Table 6 presents the fit indices for the CFA model.

Table 6

Fit indices for the CFA model

Fit indices	χ^2/df	RMSEA	SRMR	TLI	NFI	CFI	IFI	GFI
Calculated value	1.961	0.055	0.046	0.956	0.931	0.965	0.965	0.941
Criteria	$\leq 3^*$	$\leq 0.08^{**}$	$\leq 0.05^*$	$\geq 0.95^*$	0.90**	$\geq 0.95^*$	$\geq 0.95^*$	$\geq 0.90^{**}$

*Good fit. **Acceptable.

As given in Table 6, GFI (0.941) and RMSEA (0.055) indicate a reasonable fit (<0.08), while the other fit indices indicate a good model fit (<0.05).

In order to obtain fit indices for the convergent validity, the items with factor loadings lower than 0.70 and those with a VIF value higher than 3 should be removed from the analysis (Hair et al., 2006). Items with factor loadings lower than 0.70 were specified. As those items with factor loadings lower than 0.70 were removed from the scale, the AVE value did not significantly increase and was calculated to be higher than the critical value of 0.50. For that reason, items with factor loadings lower than 0.70 were not removed from the scale.

Additionally, VIF (Variance Inflation Factor) values were used to decide whether multicollinearity existed between the variables. As a result of the analysis, the VIF value was found to be lower than 3 and multicollinearity was not found between the variables. Also, AVE values were found to be higher than the critical value of 0.50. The internal

reliability of the factors was calculated by Cronbach Alpha and Composite Reliability statistics. The internal reliability values for both statistical processes were found to be higher than the critical value of 0.70 (Cortina, 1993; Blunch, 2008).

To find out the discriminant validity (Fornell-Larcker criterion), the square root of the AVE for each of the variables was calculated as greater than the critical value of 0.70, as evidence for the discriminant validity of the factors.

We also carried out descriptive statistics to determine the means and standard deviations for the three factors. The highest mean value was calculated for integrative motivation (4.190±0.872), whereas the lowest mean value was calculated for intrinsic motivation (3.321±0.969). The results are presented in Table 7.

Table 7
Internal-consistency and discriminant validity for professional language learning motivation.

	Cronbach Alpha	Composite Reliability	AVE	Discriminant Validity	Mean ± Std.Dev
Integrative motivation	0.840	0.844	0.576	0.759	4.190 ± 0.872
Extrinsic motivation	0.843	0.844	0.523	0.723	3.975 ± 0.914
Intrinsic motivation	0.844	0.846	0.525	0.724	3.321 ± 0.969

The model, including the three factors detected in EFC, was confirmed by AMOS software and is presented in Figure 2 as the standard solution model. According to the path diagram, all the paths are statistically significant. Also, the error terms between the items, namely, Ext4 and Ext5 were modified.

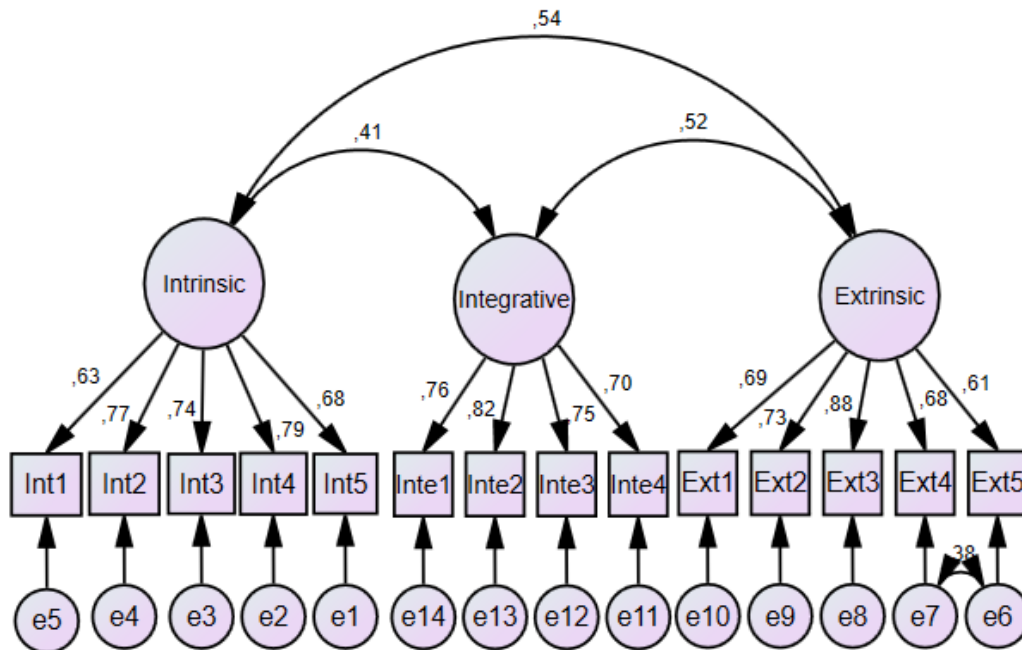

Figure 2
Path diagram for confirmatory factor analysis of professional language learning scale

As another criterion to assess discriminant validity, we also calculated the Fornell-Larcker criterion by using the square root of each construct AVE, whose values are supposed to be higher than their corresponding correlations with any other construct (Fornell and Larcker, 1981). We also calculated the heterotrait-monotrait ratio (HTMT) as more evidence of the discriminant validity between the factors of the scale. The results suggest that the motivational factors of the scale have discriminant validity. Table 8 presents the results.

Table 8

Discriminant validity index summary

Fornell-Larcker	Integrative	Extrinsic	Intrinsic
Integrative	0.759		
Extrinsic	0.515	0.723	
Intrinsic	0.410	0.535	0.724
HTMT			
Integrative			
Extrinsic	0.505		
Intrinsic	0.416	0.538	

Reliability

To ensure the reliability of the motivation scale, internal consistency reliability coefficient and Tukey's Test for Non-additivity were calculated. The scale was considered as a whole and the internal consistency reliability coefficient Cronbach Alpha statistic was calculated as 0.878. The results of Tukey's Test for Non-Additivity showed that the scale was non-additive (F=6.412, p=0.011). Table 9 presents the calculated values.

Table 9

Results for Reliability Coefficients and Non-Additivity

Factors	Number of Items	Cronbach Alpha	Composite Reliability	Tukey's Test for Non-additivity	
				Friedman's Chi-Square	P
Integrative motivation	4	0.840	0.844	8,629	0,003
Extrinsic motivation	5	0.843	0.844	0,004	0,947
Intrinsic motivation	5	0.844	0.846	0,121	0,728
Scale	14	0.878	0,941	6,414	0,011

According to Table 9, the reliability coefficients can be categorized as good (Field, 2009). Additionally, the results of the Tukey's Test for Non-additivity revealed additivity for the factors "Intrinsic motivation (F=0.121, p=0.728)" and "Extrinsic motivation (F=0.004, p=0.947)" whereas the Integrative motivation (F=8.629, p=0.003) and the overall scale (F=6.414, p=0.011) was found to be not additive.

The Evaluation of the Scores

The final form of the Professional Language Learning Motivation Scale (PLLMS) consists of 14 items under three main categories namely; intrinsic motivation (5 items), extrinsic (instrumental) motivation (5 items), and integrative motivation (4 items). A 5-point Likert type scale ranging from "1= strongly disagree" to "5= strongly agree", should be used as the response format. The evaluation of the scores is based on the sum of item scores obtained from each factor. The scores obtained from each dimension of the scale can be listed as follows: "Intrinsic motivation" and "Extrinsic motivation" factors can range between 5 and 25, and "Integrative motivation" factor can range between 4 and 20. Due to the non-additivity of the scale, a total score cannot be used for statistical procedures. The higher score obtained from any dimension shows that it is influential for learning motivation. Also, there are no reverse items in the scale. All the items are positively worded.

Discussion and Conclusion

This study was conducted to develop a scale which was developed to measure the professional foreign language learning motivations of medical students. Although the language learning motivation of EFL learners is usually assessed by a number of common scales developed by various researchers (Clément et al., 1994; Noels et al., 2000; Dörnyei & Csizér, 2002; Dörnyei, Csizér & Németh, 2006; Dörnyei, 2005; Dörnyei, 2010; Gardner & Lambert, 1972), this study puts more emphasis on the importance of exploring FL learning motives through a professional perspective.

To develop a motivation scale, both exploratory and confirmatory factor analyses were performed to confirm the construct validity of the scale. As a result of the EFA, a three factor structure instrument for evaluating professional foreign language learning motives was found to explain 64.62% of the total variance. After deleting two items with low communality values, the final form of the scale had 14 items under three main categories, intrinsic motivation (5 items), extrinsic (instrumental) motivation (5 items), and integrative motivation (4 items). Thus, the PLLMS was confirmed with its three-factor structure. The findings also suggested that the sample size was appropriate to test the validity of the scale (N=320).

The internal reliability of the scale was calculated by Cronbach Alpha coefficient. Internal consistency for the three factors was found as 0.84 for the integrative, extrinsic, and intrinsic dimensions. These values suggest that PLLMS can be utilized as a valid and reliable tool to identify the foreign language learning motivations of medical students. Also, the scale is practical as it can be implemented with its 14-item structure.

While several studies have verified foreign language learning motivation scales, the Professional Language Learning Motivation Scale (PLLMS) can be used by researchers in tertiary education to be able to find out the professional motives for medical students learning English as a foreign language. Further research should investigate the relationship between the professional language learning factors and other

variables such as learner attitudes, learner beliefs and other factors that might be correlated.

Limitations and Implications

This study has a number of limitations and implications for further studies. In particular, despite the evidence for the reliability and validity of the PLLMS presented by this study, further evidence is needed to test the validity of the scale in other contexts. As a new tool for measuring motivation, PLLMS should be applied to a larger number of participants for more confirmation. Further research is also needed to clarify the theoretical model proposed by this study. In this study we proposed a model including intrinsic, extrinsic and integrative motivation. However, new research might draw different conclusions about the categorization of the items and might reveal different models of motivation.

Author contribution

The contribution of the first and the second authors to the study is 50% for each.

Conflict of interest

The authors of this study declare that there is no conflict of interest.

Grant Support

The authors declared that this study has received no financial support.

References / Kaynakça

- Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures, and students' motivation. *Journal of Educational Psychology*, 84, 261-271.
- Au, S. Y. (1988). A critical appraisal of Gardner's socio-psychological theory of second language (L2) learning. *Language Learning*, 38, 75-100.
- Atkinson, J. W. (1966). *Motivational determinants of risk-taking behavior*. In J. W. Atkinson, & N. T. Feather (Eds.), *A theory of achievement motivation* (pp. 11-29). New York, NY: John Wiley & Son.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
- Clément R., Dörnyei Z. & Noelz, K. A. (1994). Motivation, self-confidence, and group cohesion in the foreign language classroom. *Language Learning*, 44, 417-48.
- Crookes, G. & Schmidt, R. (1991). Motivation: Reopening the research agenda. *Language Learning*, 41(4), 469-512.
- Davis, L. L. (1992). *Instrument review: Getting the most from your panel of experts*. *Applied Nursing Research*, 5, 194-197.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York, Plenum.
- Deci, E. L., & Ryan, R. C. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and Applications* (4th ed.). SAGE.
- Dörnyei, Z. (1994). Motivation and motivating in the foreign language classroom. *Modern Language Journal*, 78, 273-284.
- Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Longman.
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Dörnyei, Z. (2010). *The relationship between language aptitude and language learning motivation: Individual differences from a dynamic systems perspective*. In E. Macaro (Ed.), *Continuum companion to second language acquisition* (pp. 247-267). Continuum.
- Dörnyei, Z., & Csizer, K. (2002). Motivational dynamics in second language acquisition: Results of a longitudinal nationwide survey. *Applied Linguistics*, 23, 421-462.
- Dörnyei, Z., Csizér, K., & Németh, N. (2006). *Motivation, language attitudes and globalisation: A Hungarian perspective*. Multilingual Matters.
- Dörnyei, Z. & Otto, I. (1998). Motivation in action: a process model of L2 motivation. *Working Papers in Applied Linguistics*, 4, 43-69.
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation* (2nd ed.). Routledge.

- Ferguson, G. (2013). *English for medical purposes*. In B. Paltridge & S. Starfield (Eds.), *The handbook of English for specific purposes* (pp. 243-262). Hoboken: Wiley Blackwell.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. SAGE.
- Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, MA: Newbury House Publishers.
- Guilloteaux, M., & Dornyei, Z. (2008). Motivating language learners: A classroom-oriented investigation of the effects of motivational strategies on student motivation. *TESOL Quarterly*, 42(1), 55-77.
- Hosseini, A., & Shokrpour, N. (2019). Exploring motivating factors among Iranian medical and nursing ESP language learners. *Cogent Arts & Humanities*, 6(1), 1634324.
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). *A theory of goal setting & task performance*. Prentice-Hall, Inc.
- Maher, J. (2008). English for medical purposes. *Language Teaching*, 19(2), 112-145.
- Marosan, Z., & Markovic, V. (2019). Instrumental and integrative motivation in teaching English for medical purposes. *Medicinski Pregled*, 72(3-4), 98-104.
- McEown, E. S., Noels, K. A., & Saumure, K. D. (2014). Students' self-determined and integrative orientations and teachers' motivational support in a Japanese as a foreign language context. *System*, 45, 227-241. doi: 10.1016/j.system.2014.06.001
- Muir, C. (2022). *Motivation*. In T. Gregersen & S. Mercer (Eds.), *The Routledge handbook of the psychology of language learning and teaching* (pp. 124-136). NY: Routledge.
- Noels, K. A. (2001). Learning Spanish as a second language: Students' orientations and perceptions of teachers' communicative style. *Language Learning*, 51, 107-144.
- Noels, K. A., Clement, R., & Pelletier, L. G. (2001). Intrinsic, extrinsic, and integrative orientations of French Canadian learners of English. *The Canadian Modern Language Review*, 57(3), 425-442.
- Noels, K. A., Pelletier, L., & Clément, R. (1999). Perceptions of teacher communicative style and students' intrinsic and extrinsic motivation. *Modern Language Journal*, 83, 23-34.
- Noels, K. A., Pelletier, L. G., Clément, R., & Vallerand, R. J. (2000). Why are you learning a second language? Orientations and self-determination. *Language Learning*, 50, 57-85. doi: 10.1111/0023-8333.00111
- Pavel, E. (2020). Language learner motivation and strategies in English for medical purposes. *Philobiblon*, 25(1), 135-148. <https://doi.org/10.26424/philobib.2020.25.1.08>
- Ryan, R. and Deci, E. L. (2000). Self-determinism theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychology*, 55, 68-78. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Skehan, P. (1989). *Individual differences in second language learning*. London: Edward Arnold.
- Taguchi, T., Magid, M., & Papi, M. (2009). *The L2 motivational self system among Japanese, Chinese and Iranian learners of English: A comparative study*. In Z. Dornyei, & E. Ushioda

(Eds.), *Motivation, Language Identity and the L2 Self* (pp. 66-97). Bristol: Multilingual Matters.

Ushioda, E. (1996). *Learner autonomy 5: The role of motivation*. Dublin, Ireland: Authentik.

Vallerand, R. J. (1997). *Toward a Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 271-360). New York: Academic Press. [http://dx.doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60019-2](http://dx.doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60019-2)

Weiner, B. (1974). *Achievement motivation and attribution theory*. Morristown, N.J.: General Learning Press.

You, C. J., Dörnyei, Z., & Csizér, K. (2016). Motivation, vision, and gender: A survey of learners of English in China. *Language Learning*, 66(1), 94-123.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2311-2332

<p>Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi</p> <p>Investigation of the Effects of Exports of Products and Services and Raw Agricultural Products on Economic Growth by Linear and Quantile Regression</p> <p>Video Link: https://youtu.be/MvDJ0Dn7ESg</p>	
<p>Yıldırım DEMİR</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniv. İİBF, Ekonometri</p> <p>Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics</p> <p>ydemir@yyu.edu.tr</p> <p>ORCID: 0000-0002-6350-8122</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 30.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 25.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Demir, Y. (2022). Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2311-2332 . doi: 10.15869/itobiad.1138419

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yıldırım DEMİR).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi

Öz

İhracat, bir ülkenin ekonomik gücünü gösteren önemli parametrelerden birisidir. Her ülke sahip olduğu ürün yelpazesine göre ihracat yapmaktadır. Sanayi sektöründe güçlü olan ülkeler endüstriyel ürünler, petrol ya da yeraltı kaynakları bakımından zengin olan ülkeler petrol, tarımsal ürünlerde zengin olan ülkeler ise tarımsal ürün ihracatı yapmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin ham tarım ürün ihracatı ile ürün ve hizmet ihracatının ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ancak bu tür ilişkilerin belirlenmesinde ve daha sağlıklı tahminlerin yapılabilmesinde doğru model seçimi önemlidir. Bu nedenle, Türkiye'ye ait 1988-2018 yılları arasındaki veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Yöntem olarak lineer ve kantil regresyon yöntemleri ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için ise Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmıştır. Bootstrap yöntemi kullanılarak verilere %25, %50 ve %100 bootstrap uygulanmıştır. Gerçekleştirilen uygulamalarda, doğrusal regresyon, Q_1 , Q_2 ve Q_3 kantil regresyon modelleri arasından en uygun modelin seçimi için ortalama mutlak sapma ve kök ortalama kare hata değerleri kullanılmıştır. Bootstrap uygulamasından önce ve %25 bootstrap uygulamasında kantil regresyonun; %50 ve %100 bootstrap uygulamasında ise doğrusal regresyonun daha iyi sonuç verdiği gözlemlenmiştir. Normallik varsayımının geçerli olduğu durumlarda, EKK yaklaşımıyla normallik varsayımının geçerli olmadığı durumlarda ise kantil regresyon yaklaşımı ile daha iyi tahminlerin yapılabileceği görülmektedir. Ayrıca, ham tarım ürünleri ihracatının Türkiye ekonomisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tarımsal üretimde iç talebin yanı sıra dış talebin de dikkate alınması, mevcut sorunların verimliliği artırarak acilen çözülmesine yönelik adımların atılması sadece sektör için değil, Türkiye ekonomisi için de büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bootstrap Yöntemi, Doğrusal Regresyon, Ekonomik Büyüme, İhracat, Kantil Regresyon.

Investigation of the Effects of Exports of Products and Services and Raw Agricultural Products on Economic Growth by Linear and Quantile Regression

Abstract

Export is one of the important parameters that show the economic power of a country. Each country exports according to its product range. Countries that are strong in the industrial sector export industrial products, countries that are rich in oil or underground resources export petroleum, and countries that are rich in agricultural products export agricultural products. In this study, the effects of Turkey's raw agricultural product exports and exports of products and services on the economic growth were analyzed. However, correct model selection is important in determining such relationships and making healthier predictions. For this reason, the data for Turkey between the years 1988-2018 were obtained from the World Bank. Linear and quantile regression were used as methods, and Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests were used to test whether the data showed normal distribution. Using the bootstrap method, 25%, 50% and 100%

bootstrap was applied to the data. In the implementations, MAD and RMSE were used to select the most suitable model among linear regression, Q_1 , Q_2 ve Q_3 quantile regression models. It was observed that quantile regression gave better results in the raw data and 25% bootstrap application, and linear regression in the other two applications. Thus, it is seen that OLS gives better estimates for normal distributions and quantile regression for non-normal distributions. In addition, it has been determined that the export of raw agricultural products has a significant effect on the Turkish economy. For this reason, it is of great importance not only for the sector but also for the Turkish economy to take into account the external demand as well as the domestic demand in agricultural production, and to take steps to urgently solve the existing problems by increasing efficiency.

Keywords: Bootstrap Method, Linear Regression, Economic Growth, Export, Quantile Regression.

Giriş

Ülkeleri ekonomik anlamda ilgilendiren en önemli konuların başında büyüme ve istihdam gelmektedir. Ekonomik büyüme olgusu; sadece bir ülkenin ekonomik düzenini ifade etmeyip aynı zamanda o ülkenin sosyo-kültürel durumunu, yaşam standardını, diğer ülkeler üzerindeki etkinliğini de belirlemektedir. İstihdamı etkileyen en önemli faktörün ekonomik büyüme olduğu bilinmekte ve istihdam sorununun az olduğu ülkelerde refah düzeyi yüksektir. İnsan yaşam kalitesini ve refah düzeyini ciddi bir şekilde etkilemesi nedeniyle ülke ekonomileri için ekonomik büyüme en önemli hedefdir (Telli Üçler, 2022: s.149). Ekonomik büyüme, genelde belirli bir zaman diliminde bir mal veya hizmetin üretim miktarının bir önceki döneme göre değişim miktarı olarak tanımlanmaktadır. Tüm ülkeler gelişim sürecinde ekonomik yapısal değişimlerle karşı karşıya kalmaktadır. “Üç Sektör Modeli” olarak tanımlanan teoriye göre, bu yapısal değişim üç aşamalı bir gelişim sürecinden geçmektedir. Bu teorinin birinci aşaması tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Verimlilik sonucu artan sermaye ve emek fazlası nedeniyle zamanla birinci aşamanın yerini sanayi ve imalata dayalı ikinci aşama almaktadır. Üçüncü aşama ise hizmet ekonomisi aşaması olarak tanımlanmakta ve bu aşamada ekonomideki en büyük payı hizmetler oluşturmaktadır. İkinci aşamada refah seviyesinin iyileşmesi ve hizmet faaliyetlerinde gelir esnekliğinin yüksek olması hizmet ekonomisine geçişi hızlandırmaktadır. Bu nedenle, sanayi ve imalat aşamasında toplumun refah seviyesinin yükselmesi hizmet ekonomisine geçişin temel faktörü olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yatırım ve/veya istihdam da, ilkin tarımdan sanayiye ve daha sonra ise sanayiden hizmete doğru bir kayma oluşmaktadır (Koca, 2018: s.12). Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında yer almakta ve kuruluşundan günümüze ülke ekonomisinde önemli ilerlemeler veya yapısal değişimler yaşanmaktadır. Ancak diğer geliştirmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında, bu yapısal değişim sürecindeki uyum ve ilerleme oranı daha problemlidir gerçekleşmektedir (Altaylar ve Dursun, 2021: s.226).

Ekonomik büyüme, iç ihracatta önemli bir parametredir. Zira ihracat bir ülkenin dışa bağımlılığını düşürmekle birlikte ekonomik olarak kalkınmasını da sağlamaktadır. Her ülke sahip olduğu kaynaklar doğrultusunda ihracatını geliştirmektedir. Türkiye, tarım sektörü bakımından güçlü olup tarımsal ham madde veya işlenmiş ürün ihracatı

alanında iyi bir konumdadır. Bunun yanı sıra hizmet sektöründe gelişim göstererek bu alanda gerçekleştirdiği ihracat ile ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

1970 yılında dünya Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası (GSYİH) içerisinde balıkçılık (tarım), ormancılık ve tarım sektörlerinin payları %9.8 iken, 2020 yılında bu oran %4.3'lere kadar gerilemiştir. GSYİH'yı oluşturan diğer bir kalem ise hizmet sektörüdür. 2019 verilerine göre dünya GSYİH'sı içerisinde %64.8 ile en yüksek payı bu sektör oluşturmaktadır. Sektörün %62 oranla 2011 yılında en düşük değeri aldığı, yaklaşık %65 oranla da 2002 ve 2016 yıllarında en yüksek değeri aldığı görülmektedir (Dinç, 2022: s.227).

Türkiye tarımsal üretiminin büyük bir bölümü iç pazardaki talebi karşılamaya yöneliktir. Ancak, bazı ürünler iç pazar talebini karşılamanın yanı sıra ihracatta da önemli bir rol oynamakta ve bu sayede ülke ekonomisi büyük kazanç sağlamaktadır. Türkiye'de tarım sektörü 1960 yılında GSYİH'nın %54.9'unu oluştururken, 2021 yılında bu oran %5.6'ya kadar gerilemiştir. Hizmet sektöründe ise tarım sektörünün tersine, pozitif bir gelişme yaşanmıştır. Sektör, 1960'da GSYİH'nın %25.8'ini oluştururken, yıldan yıla artış göstererek günümüzde yaklaşık %59.5'ini oluşturmaktadır (Dinç, 2022: s.227; Şanver ve Söğüt: s.274). 61 yılda gerçekleşen bu yüksek orandaki düşüşe rağmen, tarımın Türkiye ekonomisindeki payı gelişmiş ülkelere göre hala çok yüksek bir seviyededir (Yazıcı, 2021: s.72). 2020 yılı verilerine göre, aktif nüfusun önemli bir kısmının (%17.6) tarım sektöründe istihdam edilmesi, sektörü Türkiye ekonomisi için önemli kılmaktadır. Ayrıca, gıda ihtiyacının karşılanmasında hayati bir rol oynaması ve hizmet ve sanayi sektöründen sonra GSYİH'yı etkileyen en önemli gelir kaynağını oluşturması da sektörün önemini artırmaktadır.

Tarım sektörü, dış ticarete gelişim gösteren ülkelerin diğer ülkelerle önemli ticari bağlantı yollarından birisini oluşturmaktadır. Ekonomideki gelişmelerle birlikte, 2000-2021 arasında Türkiye'de tarım sektöründe istihdam edilen nüfus %36.1'den %17.6'ya kadar gerilemiş ve buna karşılık, tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %6'dan %3.6'ya gerilemiştir. Bu oranlar, gün geçtikçe makroekonomik göstergeler içerisinde tarım sektörü payının azaldığını göstermektedir. Bu, tarım sektörünün önemini yitirmesinden ziyade küreselleşmenin etkisiyle iç piyasanın yanı sıra uluslararası piyasaya yönelik üretimin bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Erhalim, 2011: s. 7-27; SBB, 2021: s.12; Orkunoğlu Şahin, 2022: s.89).

Türkiye, tarımsal üretim değeri bakımından dünyada ilk on büyük ülke arasında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, tarımsal istihdam bakımından bu on ülke arasında beşinci sırada yer almakta ve GSYİH'daki payının düşüklüğü bakımından ise altıncı sırada yer almaktadır. 2023 vizyonu ile Türkiye'nin tarımsal üretim değeri bakımından onuncu sıradan beşinci sıraya taşınması hedeflenmektedir (Yavuz ve Dilek, 2019: s.31). 2020 yılı itibarı ile Türkiye'nin toplam tarım ve gıda ithalatının %31'lik ve en büyük payını sırasıyla Rusya, Brezilya ve ABD oluşturmaktadır (SBB, 2022: s.149).

Uluslararası ticaret tarihi incelendiğinde, 70'li yılların başlarına kadar ekonomistlerin hizmet sektörüne yeterince önem verilmediği görülmektedir. Bu durum üzerine daha çok klasik iktisatçıların; hizmeti, verimliliği düşük ve kısır faaliyetler olarak tanımlayan görüşlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu yıllarda uluslararası ticarete, hem fiziki hem de metafizik ürünler olan hizmet, mal olarak ele alınmış ve bu iki ürün grubunda herhangi bir ayırım yapılmaksızın değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, uygulanan ticari politikalar da daha çok mal ticareti üzerine olmuştur. Ancak, günümüzde hizmet sektörü

hem ticarete sağladığı avantajlardan hem de gün geçtikçe milli gelir içerisinde artan payından kaynaklı en önemli sektörlerden bir haline geldiği söylenebilir (Koca, 2018: s.4). Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki ekonomik boyut içerisinde hizmet sektörü payının artış göstermesi birçok nedene bağlıdır. Küreselleşmeyle beraber toplumun refah seviyesi yükselerek toplumsal yapıda bir dönüşüm meydana gelmektedir. Bu değişim ve dönüşüm sonucunda toplumun eğitim, sanat, seyahat gibi hizmetlere olan taleplerinde de artışlar yaşanmaktadır. Böylece, toplumsal yapıdaki demografik ve sosyolojik süreçler hizmet sektörünün gelişmesine neden olmaktadır (Öztürk, 2019: 12).

İhracat yoluyla ülkeye döviz girişi sağlanırken, ithalat ikamesi yoluyla da ülkeden döviz çıkışı engellenmekte ve bu sayede ülkelerin ekonomik kalkınmalarında finansman kaynağı sağlanarak ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratılmaktadır. Bu nedenle bazı ithalat ve ihracat kalemlerindeki durum, ekonomik kalkınmada kritik bir rol oynamakta ve böylece ithalat veya ihracat kalemleriyle ekonomik büyüme arasında nasıl bir ilişki olduğu önemli bir konu olmaktadır. Bu tür ilişkilerin belirlenmesinde regresyon analizinin iyi bir yöntem olduğu bilinmektedir.

Türkiye gelişmekte olan ülke konumunda olduğundan ekonomik yapı olarak tarım sektöründen hizmet sektörüne doğru bir dönüşüm göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada, 1988-2018 dönemlerine ait Ham Tarım Ürün İhracatı (HTÜİ) ve Ürün ve Hizmet İhracatı (ÜHİ) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Burada hem değişkenler arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması hem de uygun bir veri seti ile doğrusal ve kantil regresyon yöntemlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Literatürde, bu iki değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini irdeleyen farklı çalışmalar bulunsa da Türkiye'ye ait verilerin kullanıldığı ve bu iki yöntemin karşılaştırıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri; çalışmaya ilişkin teorik çerçeve, çalışma veri seti ve yöntem, analizlerden elde edilen bulgular, bulguların genel bir değerlendirmesi ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Teorik Çerçeve

Literatürde bulunan doğrusal ve kantil regresyon yöntemleri ile finans ve ekonomik göstergelerin irdelendiği bazı çalışmaların yanı sıra tarım ve/veya hizmet sektörlerinin ekonomiyi nasıl etkilediğine yönelik çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Laurent ve Koçluk (2012), tahminlerin doğasında belirsizliğin bulunduğunu ve bu belirsizliklerin değerlendirilmesi kadar tahminin de önemli olduğunu vurgulamışlardır. En büyük 6 OECD ülkesinin GSYİH büyümesini tahmin etmek için gösterge modelleri etrafındaki belirsizliği değerlendirmek ve gelecekteki GSYİH'larının bir olasılık dağılımını oluşturmak için kantil regresyon yöntemini kullanmışlardır. Bu modelden çıkarılan bazı belirsizlik endeksleri, modele dayalı ve yargısız bir şekilde ekonominin mevcut durumuna bağlı belirsizliğin kapsamını değerlendirmeye yardımcı olabileceğini ifade etmişlerdir.

Dorak (2017) çalışmasında, EKK ve kantil regresyon yöntemlerinin üstünlüklerini ortaya koymak amacıyla işletme karlılığını etkilediği düşünülen işletme büyüklüğü ve finansal kaldıraç değişkenlerinin işletme karlılığı dağılımı üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak araştırmıştır. Asimetrik dağılıma sahip değişkenlerin modellenmesinde, kantil

regresyonun EKK yönteminden daha yansız ve doğru sonuçlar ürettiğini, böylece işletme büyüklüğü ve finansal kaldıraç değişkenlerinin yüksek ve düşük karlı işletmeleri düzey ve yönlerde etkilediğini belirlemiştir.

Kwark ve Lee (2021), 1995-2020 dönemi verilerini kullanarak G. Kore ve ABD finansal koşullarının gelecekteki G. Kore GSYİH büyümesi üzerindeki etkilerini kantil regresyon yöntemiyle incelemekteler. G. Kore’de finansal koşullarının bozulması, gelecek çeyreğin GSYİH büyümesi dağılımının sadece sol kuyruğunu genişleteceği ve bazen dağılımı iki modlu hale getireceği gözlenmiştir. Kantil regresyon ABD değişkenleriyle genişletilmiş ve ABD finansal koşullarındaki bozulmanın G. Kore GSYİH büyümesi dağılımının hem sol hem de sağ kuyruklarını genişleterek varyansını artırdığı ifade edilmiştir.

Acar Balaylar vd. (2021), Türkiye’de hizmet ve sanayi sektörlerinin GSYİH’nın önemli belirleyicileri olduğunu, dolayısıyla bu iki sektörün istihdamda olan bireylerin reel ücretlerini önemli oranda etkilediğini ifade etmektedirler. Bu ücret belirleyici iki sektörde istihdam edilen bireylerin reel ücret tahminlerinin yapılabilmesi amacıyla bazı demografik bilgiler, EKK ve kantil regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, her iki sektörde de yüksek eğitim ve nitelikli meslek sahibi olan bireylerin yüksek ücret dilimlerinde yer alabildiği göstermektedir. Özellikle hizmetler sektöründe ortaya çıkan ücret ve istihdam kutuplaşması teknolojiyi kullanabilen, analitik düşünme gücüne sahip, sorumluluk alarak karar verebilen bireylerin yetiştirilmesi yönünde eğitim politikalarının dizayn edilmesi gereği, kadınlar aldıkları eğitim ile cinsiyete bağlı ücret ayrımcılığını aşabilecekleri belirlenmiştir.

Altaylar ve Dursun (2021) çalışmalarında, 1990-2020 dönemleri arasında Türkiye ekonomisine ait dinamiklerin izlenmesine imkân tanıyan bir büyüme modeli tahmin etmeyi ve kademeli yapıyı ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Kademeli araştırma için kantil regresyon yöntemini kullanarak içsel büyüme değişkenlerinin, kişi başı GSYİH’nın farklı kantilleri üzerindeki etkisini gözlemlemişlerdir. Ar-Ge harcamalarının kişi başı GSYİH üzerindeki etkisinin düşük kantillerde arttığını, yüksek kantillerde ise istatistiki olarak artışın anlamlı olmadığı ve ihracat hacminin ise Ar-Ge’nin tam tersine bir davranış sergilediği belirlenmiştir. Sonuç olarak, Ar-Ge harcamalarının kişi başı GSYİH’ya bir ivme kazandırdığı ve yüksek kantillerde bu etkinin ihracata geçtiğini ortaya koymaktadırlar.

Mohsin vd. (2021), Güney Asya bölgesindeki dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi (2000-2018 dönemleri için) panel EKK ve kantil regresyon yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Ekonomik büyüme üzerinde dış borcun olumsuz bir etkisinin ve dış borç stokunun ise olumlu bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Yüksek borçlanma maliyetlerinin varlığına rağmen, daha iyi kurumsal kalite, dış borçlanmanın büyüme üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmeye yardımcı olabileceği ifade edilmiştir.

Yousuf vd. (2019), 1973-2017 dönemleri verilerini kullanarak Bangladeş’in ekonomik büyümesi (GSYİH) üzerine hizmet alt sektörlerinin etkisini eşbütünleşme gibi çeşitli ekonometrik yöntemlerle incelemişlerdir. Sonuç olarak, hizmet sektörlerindeki gelişmelerin hem kısa hem de uzun vadede GSYİH’yı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Ali vd. (2020), Pakistan’da bazı sektörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1972-2019 dönemi verilerini kullanarak EKK ve eşbütünleşme testleriyle incelemişlerdir. EKK sonuçları, Pakistan GSYİH’sı üzerinde tarım ve hizmet sektörlerinin istatistiksel olarak

olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme analizi sonucunda da bu değişkenlerle GSYİH arasında eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sanayi sektörünün Pakistan'ın ekonomik gelişiminde etkin bir rol alabileceği vurgulanmıştır.

Kopuk ve Meçik (2020), 1998-2020 dönemi verileriyle Türkiye'nin imalat sanayisi ile tarım sektörleri dış ticaret değerlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Nedensellik testine göre, tarım sektöründen imalat sanayisi sektörüne doğru çift yönlü ve GSYİH'ya doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Dolayısıyla, imalat sanayi ile tarım sektörüne yapılan yatırımların, büyümenin bir nedeni olduğunu ifade etmektedirler.

Magoti ve Mtui (2020), Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL, Autoregressive Distributed Lag) kullanarak Tanzanya'da ekonomik büyüme ile hizmet sektörü arasındaki ilişkiyi 1970-2015 dönemi verileriyle incelemekteler. Sonuçlara göre, ekonomik büyümenin hizmet sektörü büyüme hızıyla pozitif ilişkili olduğu ve hizmet sektörü etkisinin uzun vadede istatistikî olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, GSYİH ile hizmet sektörü büyümesi arasında çift yönlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. Kısa dönemde ise hizmet sektöründeki büyümenin ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisi bulunmamıştır.

Dinç (2022), Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak Türkiye'nin son 53 yılı (1968-2020 dönemleri) için ekonomik büyüme ile tarım, sanayi ve hizmet sektörü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Test sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile hizmet sektörü arasında ise çift yönlü ve tarım sektöründen ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Telli Üçler (2022), Granger nedensellik testini kullanarak hizmet, sanayi ve tarım sektörlerinin istihdam oranları ile ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişkiyi 1992-2020 dönemi verileriyle araştırmıştır. Test sonuçları ekonomik büyümenin sanayi ve hizmet istihdamının Granger nedeni olduğunu, ancak ekonomik büyüme ve tarımda istihdam arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Buna göre, tarım sektöründe istihdamsız büyüme geçerlidir.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1988-2018 dönemlerindeki GSYİH, HTÜİ ve ÜHİ verileri yıllık oranlar cinsinden 10.04.2020 tarihinde Dünya Bankası'nın (The World Bank) internet adresinden elde edilmiş ve daha sonra gerekli analizler yapılmıştır. HTÜİ ve ÜHİ'nin GSYİH üzerindeki etkisini analiz etmek için doğrusal regresyon ve kantil regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma için bu değişkenlerin seçilme nedeni, verilerin analizlere uygun olması ve Türkiye'nin tarım ülkesi olmasının yanı sıra hizmet sektöründe de önemli bir konumda bulunmasıdır. Veri seti, normallik varsayımı hariç doğrusal regresyonun diğer varsayımlarını yerine getirmektedir. Zira burada temel amaç, doğrusal regresyon varsayımlarından biri olan normallik varsayımının sağlanmaması durumunda, kantil regresyon ile doğrusal regresyon yöntemlerinin uygulanarak elde edilen sonuçların karşılaştırılması ve değerlendirilmesidir.

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri kullanılarak verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Daha sonra bootstrap yöntemi kullanılarak verilere %25, %50 ve %100 bootstrap uygulanmış ve

regresyon modellerinden elde edilen sonuçlar ile her iki regresyon yöntemi karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalarda ölçüm kriteri olarak Ortalama Mutlak Sapma (MAD, Mean Absolute Deviation) ve Kök Ortalama Kare Hata (RMSE, Root Mean Square Error) kullanılmıştır.

Ekonometrik çalışmalarda en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi olan regresyon analizi, bir bağımlı değişkenle bağımsız değişken veya değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Regresyon analizi, genel olarak parametrik ve non-parametrik olmak üzere ikiye ayrılmakta ve gerekli varsayımlar sağlandığı durumlarda, parametrik yöntemlerle daha güçlü tahminler yapılmaktadır. Aksi durumda ise non-parametrik yöntemler önerilmekte, zira parametrik yöntemlerle sapmalı tahminler elde edilebilir.

Parametrik modellerden birisi olan doğrusal regresyon analizi, en az bir bağımsız ve bir bağımlı değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi belirlemede kullanılmaktadır. Bir veri setine doğrusal regresyon uygulanabilmesi için parametrik model varsayımlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu varsayımlardan biri veya daha fazlası yerine getirilmediği durumlarda, genellikle karekök veya logaritmik veri dönüştürme teknikleri kullanılmaktadır. Ancak, bu dönüşüm teknikleri düşükte olsa çoğu kez bir bilgi kaybına yol açabilmektedir. Doğrusal regresyon için gerekli varsayımlar sağlanmadığında, veri dönüştürme tekniklerine ihtiyaç duymayan alternatif regresyon yöntemleri de bulunmaktadır. Bu durumda önemli olan, doğru sonuçları elde etmek için ilişkiyi açıklayabilen en iyi alternatif yöntemin seçilebilmesidir (Saçaklı, 2005). Varsayımların bozulması durumunda, kullanılacak alternatif modellerden biriside kantil regresyon modelidir.

Doğrusal Regresyon

Regresyon analizinin uygulanabilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin olması ve bir regresyon modelinin kurulması gerekmektedir (Revzin vd., 2014). Doğrusal regresyon, bir bağımlı değişken ile bir veya birden fazla bağımsız değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi açıklamak ve bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerden nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Doğrusal regresyon çözümlerinde kullanılan en yaygın yöntem, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi olup gerekli varsayımlar sağlandığı durumda EKK ile hata kareler toplamını minimize eden β katsayıları hesaplanmaktadır (Demir, 2020). Genel bir ifade ile doğrusal regresyon modeli;

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_k X_{ik} + \varepsilon_i \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (1)$$

şeklinde yazılabilir.

Burada bağımlı değişken Y_i , bağımsız değişkenler X_i , sabit terimi β_0 , bağımsız değişkenlere ait katsayılar $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ ve rassal değişkenler olup sıfır etrafında normal dağılan hata terimleri ise ε_i ile gösterilmiştir. β terimleri modeldeki bağımsız değişkenlerin etkisini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.

n boyutlu örneklem için doğrusal regresyon modeli;

$$\hat{Y}_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_{i1} + \hat{\beta}_2 X_{i2} + \dots + \hat{\beta}_j X_{ij} + \varepsilon_i \quad i = 1, 2, \dots, n \quad j = 0, 1, \dots, k \quad (2)$$

şeklinde yazılmaktadır. Burada $p=k+1$ olmak üzere k bağımsız değişken sayısı, X $n \times p$ boyutlu veri matrisi ve $\hat{\beta}$ değerleri β 'ların tahmincisidir. Eşitlik (2)'de $j=1$ olduğunda basit

doğrusal regresyon modeli elde edilmektedir (Draper ve Smith, 1998). Doğrusal yaklaşımda amaç, hata kareler ortalamasını en iyi şekilde minimize eden β değerleriyle y_i 'nin en iyi doğrusal tahminicisinin belirlenmesidir. Gerekli varsayımlar sağlandığında EKK yöntemiyle $\hat{\beta}$ değerleri,

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1} X'Y \quad (3)$$

eşitliği ile elde edilebilir. Ancak, EKK yönteminin uygulanabilmesi için bazı varsayımların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar;

- Hata terimlerinin beklenen değer ortalamasının sıfır olması ($E(e) = 0$),
- Hata terimleri varyansının sabit olması ($Var(e) = \sigma^2$),
- Hata terimleri arasında otokorelasyonun olmaması ($COV(e_i, e_j) = 0$), yani X_i ve X_j ($i \neq j$) gibi iki X değeri için e_i ile e_j ($i \neq j$) arasında korelasyonun olmaması,
- Bağımsız değişkenlerin (X 'lerin) rassal değişken olmaması, yani bağımsız değişkenlerin alacağı değerler tekrarlanan örneklerde değişmemesi,
- Hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında ilişkinin olmaması ($COV(e_i, X_i) = 0$),
- Birden fazla bağımsız değişken olduğunda değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olmaması, yani çoklu doğrusal bağlantının olmaması,
- Hata terimlerinin normal dağılıma sahip olması ve stokastik bir değişken olması,
- Bağımsız değişken matrisi rankının (k) gözlem sayısından (n) küçük olması şeklinde özetlenebilir (Huang vd., 2017; Orhunbilge, 2017; Demir, 2020).

Bu varsayımların gerçekleşmesi, regresyon analizinde parametre kestirimlerinin yansız ve doğru bir şekilde elde edilebilmesini sağlamaktadır. Burada hataların normal dağılıma sahip olma varsayımı Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile test edilebilir.

Shapiro-Wilk Testi

Shapiro-Wilk testi, normal dağılım varsayımının testi için Shapiro ve Wilk (1965) tarafından önerilmiştir. Shapiro-Wilk test (W) istatistiği, örneklem sıra istatistiklerinin uygun bir doğrusal bileşenin karesinin, kareleri toplamına bölünmesiyle elde edilmektedir. Teste ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Örneklem normal dağılım gösteren bir anakitleden çekilmiştir.

H_1 : Örneklem normal dağılım gösteren bir anakitleden çekilmemiştir. Ayrıca, test istatistiği ise Eşitlik (4) ile hesaplanmaktadır.

$$W = \frac{(\sum_{i=1}^n a_i x_{(i)})^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \quad (4)$$

Kolmogorov-Smirnov Testi

Kolmogorov-Smirnov testi, ilk olarak 1933 yılında Kolmogorov tarafından ki-kare uyum testlerinin bir alternatifi olarak önerilmiştir. Test, 1939 yılında Smirnov tarafından geliştirilmiş ve belli bir hipoteze uygunluk testinde; gözlenen frekansların, yine belli bir hipotezden elde edilen beklenen frekanslara uygun olup olmadığı araştırılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi, beklenen ve birikimli dağılım fonksiyonları arasındaki en

büyük mutlak farka dayanmaktadır. Kolmogorov-Smirnov (KS) tek örneklem testi için hipotezler;

$H_0: \sigma_i = \epsilon_i$ (Gözlenen ve beklenen değerler uyumludur)

$H_1: \sigma_i \neq \epsilon_i$ (Gözlenen ve beklenen değerler uyumlu değildir), şeklinde kurulmaktadır. Beklenen frekanslar ϵ_i ve gözlenen frekanslar ise σ_i ile gösterilmekte olup, Kolmogorov-Smirnov (KS) test istatistiği Eşitlik (5) ile hesaplanmaktadır.

$$D = \max |F_o(X) - F_e(X)| \quad (5)$$

Burada, $F_o(X)$, X değişkeninin gözlenen birikimli frekans değerini ve $F_e(X)$ ise X değişkeninin beklenen birikimli frekans değerini göstermektedir.

Kantil Regresyon

Kantil regresyon, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak ve bu ilişkileri modellemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yönüyle doğrusal regresyon modeliyle aynı işlevi görmektedir. Bu model, doğrusal regresyon analizinin temel varsayımlardan biri olan hata terimlerinin normal dağılım göstermemesi durumunda robust bir regresyon yöntemi olarak geliştirilmiştir (Çelik ve Selim, 2014). Gerekli varsayımlar sağlandığı durumda, uygulamada en yaygın kullanılan regresyon modeli doğrusal regresyon modeli olduğu bilinmektedir. Bu varsayımlar sağlanmadığında ise ya veri setine bazı dönüşümler uygulanır ya da farklı alternatif yöntemlerle ilişki belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu durumda, kullanılacak alternatif yöntemlerden birisi de kantil regresyon yöntemidir. Ayrıca, varyansların eşitliği varsayımının sağlanmadığı veri setlerinde aykırı değerlerin bulunması durumunda da doğrusal regresyona iyi bir alternatif olarak kullanılabilir. Kantil regresyon, belirlenen kantiller için medyan regresyon yönteminin geliştirilmiş hali olup, aykırı değerlerin bulunduğu veri setlerinde EKK yönteminden daha etkin tahminler vermektedir (Alakaya, 2019). Kantil regresyonda herhangi bir dağılım varsayımına ihtiyaç duyulmamaktadır. Böylece, doğrusal regresyon analizi için gerekli varsayımlar sağlanmadığında, kantil regresyon uygulanarak çok daha güvenilir sonuçlar elde edilebilir (Koenker ve Bassett 1978; Leng ve Tong 2013). Kantil regresyon, tüm kantil değerleri için parametrik bir dağılıma ihtiyaç duymadan standart regresyon yöntemleri ile ulaşılması güç olan bilgileri verirken, tüm koşullu dağılımları da modelleyebilir (Hao ve Naiman, 2013).

Tek bir koşullu ortalamaya sahip doğrusal regresyon modeli sadece bir eşitlikle ifade edilirken, sayısız koşullu ortalamaya sahip olabilen kantil regresyon modeli ise birden fazla eşitlik ile ifade edilebilir. Örneğin kantil regresyon modeliyle 4 kantilli bir model oluşturulduğunda, 4 x_i eşitliği için 4 farklı katsayı hesaplanmaktadır. Böylece, eşit aralıklarla oluşturulan kantillerle yapılan analizlerin yorumlanması daha da kolaylaşırken veri yapısının da bir bütün olarak resmedilmesine imkân tanınmaktadır (Özyıldırım, 2019).

Kantil regresyon modeli;

$$Y_i = \beta + \epsilon_i \quad (6)$$

olarak ifade edilmektedir. Y_i simetrik F dağılım fonksiyonuna sahip bağımsız özdeş dağılımı ve β , medyanlı tesadüfi değişkeni göstermektedir. Ayrıca, x_θ değeri, anakitlenin θ 'inci kantilini ifade etmekte ve modelde θ 'inci kantil;

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i: y_i \geq \beta} \theta |y_i - \beta| + \sum_{i: y_i < \beta} (1 - \theta) |y_i - \beta| \right\} \quad (7)$$

eşitliğinin, β değerine göre minimizasyonu ile elde edilmektedir. Ancak burada model doğrusal regresyonla genelleştirilmeli ve genelleştirme sonucu Eşitlik (6)'daki kantil regresyon modeli Eşitlik (8)'e dönüşmektedir (Alakaya, 2019).

$$Y_i = x_i \beta_\theta + e_i \quad (8)$$

Burada x_i , $(k + 1)$ boyutlu bağımsız değişkenler vektörü olup bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkene ait koşullu dağılımın θ 'inci kantili arasındaki doğrusal regresyonu ve β_θ ise θ 'inci kantil regresyona ait parametre vektörünü göstermektedir. Böylece, kantil regresyonun amaç fonksiyonu (Eşitlik (7)) yeniden yazılırsa $(0 < \theta < 1)$ aralığı için θ 'inci kantil regresyon;

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i: y_i \geq x_i \beta} \theta |y_i - x_i \beta| + \sum_{i: y_i < x_i \beta} (1 - \theta) |y_i - x_i \beta| \right\} \quad (9)$$

eşitliğinin β 'ya göre minimize edilmesiyle, parametre tahmini için $\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i=1}^n \rho_\theta(y_i - x_i \beta) \right\}$ eşitliğinden faydalanılmakta ve bu y 'nin θ 'inci kantil olarak ifade edilmektedir. Böylece, uygun θ değerleri için $\hat{\beta}$ tahminleri Eşitlik (10) ile hesaplanabilir.

$$\hat{\beta}(\theta) = \arg \min_{\beta \in R^p} \left\{ \sum_{i=1}^n \rho_\theta(y_i - x_i \beta) \right\} \quad (10)$$

Kantil regresyonda, her kantilden farklı sonuçlar gözlemlenir. Bu, bağımlı değişkenin koşullu dağılımının farklı noktalarındaki bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişikliklere farklı tepkiler vermesinden kaynaklanmaktadır.

EKK yaklaşımında en ideal regresyon eğrisi, gözlem noktalarının ortalamasından ya da ağırlık merkezinden geçerken, kantil regresyon yaklaşımında ise kantillerden geçmektedir. Kantil regresyonla oluşturulan regresyon eğrileri asimetric olarak belirlenmektedir. Örneğin kantil değeri 0.25 olarak belirlendiğinde, gözlemlerin %25'i ilk regresyon eğrisinin altında geriye kalanlarda ise eğrinin üstünde kalmaktadır. Böylece, gözlemlerin kümülatif dağılımları daha ayrıntılı bir şekilde görüntülenmektedir. Ayrıca, kantil regresyonda gözlemlerin ortalaması yerine kantillerin kullanılmasını önemli kılan nedenler;

- Güvenilir tahminler yapması,
- Normal dağılım göstermeyen çarpık veri setlerinin analizinde daha etkili olması,
- Temsili bir değerle ilgilenildiğinde güçlü bir yöntem olması,
- Serilerdeki düşük ve yüksek değerlerle (aykırı değerlerle) ilgilenildiğinde kullanılabilmesi,

- Değişken etkilerinin yerleri ve ölçek parametreleri açısından incelenmesi,
- Hata terimlerinin yarı parametrik varsayımlara sahip olması durumunda değişen varyanslı örneklerde daha etkin sonuçlar vermesi, şeklinde sıralanabilir (Keskin, 2012: s.23; Özyıldırım, 2019).

Bootstrap Yöntemi

Efron (1979) tarafından geliştirilen “Yeniden Örnekleme” yöntemlerinden birisi olan bootstrap yöntemi, uygulamada çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bootstrap yönteminde temel mantık mevcut örnekleme, anakitle olarak ele almak ve bu örneklemeden belirli sayıda tekrarlı örneklemler yapılarak ilgilenilen tahmin edici için yapay bir örneklem dağılımı oluşturmaktır. Özellikle ele alınan tahminciye ait örneklem dağılımını asimptotik teoriyle elde etmenin zor veya imkânsız olduğu durumlarda bootstrap yöntemi güçlü bir performans sergilemektedir (Çamurlu ve Erilli, 2019).

Örnekleme verilerinden yeniden örnekleme mantığını esas alan bootstrap yöntemi, veri seti dağılımı için herhangi bir varsayıma ihtiyaç duymamakta ve bazı varsayımlarda sapmalar meydana gelse de, bu yöntem ile yapılan tahminler bu sapmalardan etkilenmemektedir (Okutan, 2009; Shao, 1995). Bu nedenle, bu yöntem hem parametrik hem de parametrik olmayan yöntemlerle birleştirilerek kullanılabilir. Bu yöntem ile hata terimleri minimize edilerek daha küçük standart sapmalar elde dilmekte ve dolayısıyla daha güvenilir parametre tahminleri yapılmaktadır (Efron ve Tibshirani, 1993).

Bu yöntem temelde; güven aralıklarının oluşturulması, örnek ortalaması ve standart sapmasının hesaplanması için geliştirilmiştir. Ayrıca, yöntem EKK varsayımları sağlanmadığı durumda bir düzeltme işlemi olarak kullanılabilmesi gibi model seçim kriteri olarak tahmin hatasının hesaplanması, yanlılık tahmini, regresyon analizi, güven aralığının oluşturulması ve hipotez testleri gibi birçok alanda da kullanılmaktadır (Gayaker, 2015).

Bulgular

Bu çalışmada, doğrusal regresyon ve Q_1 , Q_2 ve Q_3 şeklinde üç kantil regresyon modeli kullanılmıştır. İlk önce, normal dağılıma sahip olmayan orijinal veri seti dört regresyon modeliyle analiz edilmiş, sonuçlar karşılaştırılarak ölçüm kriterlerine göre uygun model seçilmiş ve bu model için sonuçlar değerlendirilmiştir. Daha sonra orijinal veri setine %25, %50 ve %100 bootstrap uygulanmış ve bu uygulama sonucu elde edilen veri seti tekrar aynı aşamalardan geçirilerek en uygun model ve en iyi uygulama belirlenmeye çalışılmıştır.

Regresyon analizlerine geçilmeden önce EKK varsayımlarından biri olan normal varsayımlarının test edilmesi için veri setine normallik testleri uygulanmış ve normallik testlerine ait sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo.1. Normallik Test Sonuçları

Test	p-değeri
Kolmogorov Smirnov	0.008
Shapiro Wilk	0.004
p<0.05	

Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi

Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk normallik test sonuçları incelendiğinde, her iki teste ait olasılık değerinin de 0.05'ten küçük olduğu gözlemlenmiş ve bu sonuçlara göre verilerin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılmadığı söylenebilir. Böylece, doğrusal regresyon yöntemi için normal dağılım varsayımının yerine getirilmediği belirlenmiştir. Bu durumda, veri seti, doğrusal ve kantil regresyon yöntemleri kullanılarak analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo.2 incelendiğinde, doğrusal regresyon analizinde; bağımsız değişken HTÜİ ve ÜHİ değişkenlerinin olasılık değerleri ($p < 0.05$) dikkate alındığında her iki değişkeninde bağımlı değişken olan GSYİH üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı etkilerinin olduğu söylenebilir. Katsayılar incelendiğinde, HTÜİ'ye ait katsayının 0.6272 ve ÜHİ'ye ait katsayının ise 0.3027 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, ham tarım ürün ihracatında meydana gelecek bir birimlik artışın GSYİH üzerinde 0.6272'lik bir artışa ve ürün ve hizmet ihracatında meydana gelecek bir birimlik artışın ise 0.3027'lik bir artışa yol açacağı belirlenmiştir. Ancak, 0.0184 değeri ile sabit terimin GSYİH üzerindeki etkisinin düşük olduğu ve olasılık değerine ($p > 0.05$) göre de bu etkinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığı söylenebilir.

Tablo 2'de, Q_1 , Q_2 ve Q_3 kantilleri dikkate alınarak kantil regresyon analizinden elde edilen sonuçları incelendiğinde ise 3 kantilde (Q_1 , Q_2 ve Q_3) de HTÜİ ve ÜHİ değişkenlerinin olasılık değerlerine ($p < 0.05$) göre her iki değişkenin GSYİH üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı etkisi olduğu söylenebilir. Q_1 kantilinde HTÜİ katsayısı 0,0125 olarak, ÜHİ katsayısı -0,0114 olarak, Q_2 kantilinde HTÜİ katsayısı 0,9654 olarak, ÜHİ katsayısı -0,0756 olarak, Q_3 kantilinde ise HTÜİ katsayısı 0,0475 olarak ve ÜHİ katsayısı ise 0,0132 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan katsayılar göre; ham tarım ürün ihracatında meydana gelecek bir birimlik artışın GSYİH üzerinde Q_1 kantili dikkate alındığında 0,0125'lik, Q_2 kantili dikkate alındığında 0,9654'lik ve Q_3 kantili dikkate alındığında ise 0,0475'lik pozitif bir etkiye yol açacağı belirlenmişken, ürün ve hizmet ihracatında meydana gelecek bir birimlik artışın ise Q_1 kantili dikkate alındığında 0,0114'lik negatif, Q_2 kantili dikkate alındığında 0,0756'lik negatif ve Q_3 kantili dikkate alındığında ise 0,0132'lik pozitif bir etkiye yol açacağı belirlenmiştir. Ayrıca, Q_1 , Q_2 ve Q_3 kantillerine ait sabit terimler sırasıyla -0,1248, -0,3142 ve 0,0321 olarak hesaplanmıştır. Sabit terimlerin GSYİH üzerindeki etkileri ise Q_1 kantilinde anlamlı ($p < 0,05$) negatif, Q_2 kantilinde anlamsız ($p > 0,05$) negatif ve Q_3 kantilinde ise ($p < 0,05$) anlamlı pozitif olduğu söylenebilir.

Tablo.2. Doğrusal ve Kantil Regresyon Modeli için Analiz Sonuçları

	Regresyon	Katsayı	St. Hata	t	p	MAD	RMSE
Doğrusal	Sabit	0.0184	0.0723	0.19	0.241		
	HTÜİ	0.6272	0.0650	9.30	0.003	0.6687	0.73818
	ÜHİ	0.3027	0.0318	2.13	0.001		
Kantil	Sabit	-0.1248	0.0512	-6.28	0.001		
	Q_1 HTÜİ	0.0125	0.0514	2.25	0.001	0.8314	0.9014
	ÜHİ	-0.0114	0.0232	-3.20	0.001		

	Sabit	-0.3142	0.0631	-0.147	0.142		
Q_2	HTÜİ	0.9654	0.0579	0.951	0.003	0.6683	0.7125
	ÜHİ	-0.0756	0.0354	-0.047	0.002		
	Sabit	0.0321	0.0837	-3.478	0.006		
Q_3	HTÜİ	0.0475	0.0652	3.425	0.001	0.9354	0.9812
	ÜHİ	0.0132	0.0412	2.457	0.004		

p<0.05

Tablo 2’de verilen değerlerden yararlanılarak tahmin edilen doğrusal ve kantil regresyon modelleri;

Doğrusal	$GSYİH=0,0184+0,6272*HTÜİ+0,3027*ÜHİ$
1’inci Kantil	$GSYİH=-0,1248+0,0125*HTÜİ-0,0114*ÜHİ$
2’inci Kantil	$GSYİH=-0,3142+0,9654*HTÜİ-0,0756*ÜHİ$
3’üncü Kantil	$GSYİH=0,0321+0,0475*HTÜİ+0,0132*ÜHİ$

şeklinde oluşturulmuş ve en iyi modelin seçimi için ise Tablo 2’deki MAD ve RMSE ölçütleri kullanılmıştır.

Bu iki ölçüye göre de seçilebilecek en iyi regresyon modelinin Q_2 kantilindeki regresyon modeli ve en kötü regresyon modelinin ise Q_3 kantilindeki regresyon modeli olduğu görülmektedir. MAD kriterine göre 0,6683 değerine sahip 2’inci kantil regresyon modelinin, 0,6687 değerine sahip doğrusal regresyon modeline en yakın fakat doğrusal modelden daha iyi olduğu belirlenmiştir. RMSE kriterine göre de sırasıyla en iyi iki modelin 2’inci kantil regresyon (0,7125) ve doğrusal regresyon (0,7318) modelleri olduğu ve bunların birbirine çok yakın sonuçlara sahip olduğu söylenebilir.

Veri setine bootstrap uygulanmadan önce mevcut modeller içerisinde en uygun modelin 2’inci kantile ait kantil regresyon modeli olduğu belirlenmişti ve bu modele göre, HTÜİ ile GSYİH arasında pozitif ve ÜHİ ile GSYİH arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Böylece, 2’inci kantil regresyon modelinde, HTÜİ’de meydana gelen bir birimlik artış GSYİH’da 0,9654 birimlik bir artışa ve ÜHİ’de meydana gelen bir birimlik artış ise GSYİH’da 0,0756 birimlik bir düşüşe yol açmaktadır.

Bootstrap yöntemiyle veri seti %25 oranında artırılmış ve %25 bootstrap uygulanan veri setiyle gerçekleştirilen doğrusal ve üç kantil için kantil regresyon modellerine ait analiz sonuçları Tablo 3.’te verilmiştir.

Tablo 3. %25 Bootstrap Uygulamasına Ait Doğrusal ve Kantil Regresyon Sonuçları

Regresyon		Katsayı	St. Hata	t	p	MAD	RMSE
Doğrusal	Sabit	-0.0148	0.0593	1.97	0.124		
	HTÜİ	0.6903	0.0342	19.21	0.004	0.9890	0.7318
	ÜHİ	0.6013	0.0204	0.03	0,312		
Kantil	Sabit	-0.3082	0.0608	1.82	0.009	0.8344	0.8955
	Q_1 HTÜİ	0.1131	0.0519	9.14	0.002		

Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi

	ÜHİ	0.0932	0.0304	0.87	0.354		
	Sabit	0.0193	0.0918	3.743	0.416		
	HTÜİ	0.9104	0.0521	12.939	0.002	0.8082	0.7923
Q₂	ÜHİ	0.0951	0.0855	1.903	0.361		
	Sabit	0.0049	0.0934	0.937	0.541		
	HTÜİ	0.1904	0.0803	21.613	0.006	1.1026	0.9912
Q₃	ÜHİ	0.1051	0.0618	2.708	0.713		

Tablo 3. incelendiğinde, verilen dört regresyon modelinde de olasılık değerlerine ($p < 0.05$) göre HTÜİ değişkeninin GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve yine olasılık değerlerine ($p > 0.05$) göre ÜHİ değişkeninin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca, 1'inci kantil regresyon modelinde sabit terimin de GSYİH üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, ancak doğrusal ve diğer iki kantil regresyon modelinde sabit terimin anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3'de verilen katsayı değerlerinden yararlanılarak tahmin edilen doğrusal ve kantil regresyon modelleri;

Doğrusal	$GSYİH = -0.0148 + 0.6903 * HTÜİ + 0.6013 * ÜHİ$
1'inci Kantil	$GSYİH = -0.3082 + 0.1131 * HTÜİ + 0.0932 * ÜHİ$
2'inci Kantil	$GSYİH = 0.0193 + 0.9104 * HTÜİ + 0.0951 * ÜHİ$
3'üncü Kantil	$GSYİH = 0.0049 + 0.1904 * HTÜİ + 0.1051 * ÜHİ$

şeklinde oluşturulmuş ve en iyi modelin seçimi için ise Tablo 3'deki MAD ve RMSE ölçütleri kullanılmıştır.

MAD kriterine göre seçilebilecek en iyi regresyon modelinin 0.8082 değeriyle 2'inci kantil regresyon modeli ve en kötü regresyon modelinin ise 1.1026 değeriyle 3'üncü kantil regresyon modeli olduğu görülmektedir. RMSE kriterine göre ise seçilebilecek en iyi regresyon modelinin 0.7318 değeriyle doğrusal regresyon modeli ve en kötü regresyon modelinin ise 0.9912 değeriyle yine 3'üncü kantil regresyon modeli olduğu saptanmıştır. RMSE kriteri göz önüne alındığında, doğrusal regresyonun daha iyi bir sonuç vermekte, fakat 0.7923 değeriyle 2'inci kantil regresyon modeli de buna yakın bir değer vermektedir. Bunun yanı sıra MAD kriteri dikkate alındığında ise en iyi model olan 2'inci kantil regresyon modeline göre doğrusal regresyon modeli çok kötü bir performans sergilemiştir. Böylece, iyi bir model olarak 2'inci kantil regresyon modelinin seçimi uygun olacaktır.

Veri setine %25 bootstrap uygulandıktan sonra mevcut modeller içerisinde en uygun modelin 2'inci kantil regresyon modeli olduğu belirlenmiştir. Bu modele göre, HTÜİ ve ÜHİ değişkenleri ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ve HTÜİ'de meydana gelen bir birimlik artış GSYİH'da 0.9104 birimlik bir artışa ve ÜHİ'de meydana gelen bir birimlik artış ise GSYİH'da 0.0951 birimlik bir artışa yol açmaktadır.

Bootstrap yöntemiyle veri seti %50 oranında artırılmış ve %50 bootstrap uygulanan veri setiyle gerçekleştirilen doğrusal ve Q_1 , Q_2 ve Q_3 kantilleri için kantil regresyon modellerine ait analiz sonuçları Tablo 4.'te verilmiştir.

Tablo 4 %50 Bootstrap Uygulamasına Ait Doğrusal ve Kantil Regresyon Sonuçları

	Regresyon	Katsayı	St.Hata	t	p	MAD	RMSE	
Doğrusal	Sabit	0.0020	0.0528	1.97	0.721			
	HTÜİ	0.5982	0.0391	18.34	0.002	0.6596	0.7214	
	ÜHİ	0.5031	0.0291	0.03	0.178			
Kantil	Sabit	-0.1220	0.0537	0.32	0.006			
	Q₁	HTÜİ	0.0179	0.0453	8.06	0.001	0.8713	0.9418
		ÜHİ	0.0008	0.0021	1.43	0.941		
	Sabit	-0.0102	0.0730	2.516	0.079			
	Q₂	HTÜİ	0.8059	0.0409	11.804	0.001	0.7080	0.7320
		ÜHİ	-0.0754	0.0503	2.193	0.421		
	Sabit	0.0749	0.0508	1.103	0.003			
	Q₃	HTÜİ	0.0933	0.0493	20.411	0.001	0.9957	1.0813
		ÜHİ	0.0831	0.0270	4.731	0.214		

Tablo 4 incelendiğinde, verilen dört regresyon modelinde de olasılık değerlerine ($p < 0.05$) göre HTÜİ değişkeninin GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve yine olasılık değerlerine ($p > 0.05$) göre ÜHİ değişkeninin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Ayrıca, 1'inci ve 3'üncü kantil regresyon modellerinde sabit terimin de GSYİH üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, ancak doğrusal ve 2'inci kantil regresyon modellerinde sabit terimin anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4'de verilen katsayı değerlerinden yararlanılarak tahmin edilen doğrusal ve kantil regresyon modelleri;

Doğrusal	$GSYİH = 0.0020 + 0.5982 * HTÜİ + 0.5031 * ÜHİ$
1'inci Kantil	$GSYİH = -0.1220 + 0.0179 * HTÜİ + 0.0008 * ÜHİ$
2'inci Kantil	$GSYİH = -0.0102 + 0.8059 * HTÜİ - 0.0754 * ÜHİ$
3'üncü Kantil	$GSYİH = 0.0749 + 0.0933 * HTÜİ + 0.0831 * ÜHİ$

şeklinde oluşturulmuş ve en iyi model seçimi için ise Tablo 4'deki MAD ve RMSE ölçütleri kullanılmıştır.

Bu iki ölçüte göre de seçilebilecek en iyi regresyon modelinin doğrusal model ve en kötü regresyon modelinin ise **Q₃** kantil model olduğu söylenebilir. Böylece, 0.6596 MAD değerine sahip doğrusal modele en yakın regresyon modelinin 0.7080 MAD değeriyle 2'inci kantil regresyon modeli olduğu belirlenmiştir. Bunu yanı sıra RMSE kriterine göre de sırasıyla en iyi ilk iki modelin doğrusal (0.7214) ve 2'inci kantil (0.7320) regresyon modelleri olduğu, bunların birbirine çok yakın sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Böylece, 2'inci kantil regresyon modeli her ne kadar doğrusal modele çok yakın performans gösterse de iyi bir model olarak doğrusal modelin seçimi daha uygun olacaktır.

Ürün ve Hizmet ile Ham Tarım Ürünleri İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisinin Doğrusal ve Kantil Regresyonla İncelenmesi

Ayrıca, %50 bootstrap uygulaması sonrası elde edilen MAD ve RMSE sonuçlarının orijinal veriden elde edilen sonuçlara çok yakın olduğu belirlenmiştir. Bu durum, çeyrekliklerden ziyade medyan ile yapılan tahminlerin orijinal veriyi daha iyi temsil edebileceğini göstermektedir.

Veri setine %50 bootstrap uygulandıktan sonra mevcut modeller içerisinde en uygun modelin doğrusal model olduğu belirlenmiştir. Bu modele göre, HTÜİ ve ÜHİ değişkenleri ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ve HTÜİ’de meydana gelen bir birimlik artış GSYİH’da 0.5982 birimlik bir artışa ve ÜHİ’de meydana gelen bir birimlik artış ise GSYİH’da 0.5031 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Ayrıca, sabit terimin GSYİH üzerindeki etkisi çok düşük ve anlamsız bulunmuştur.

Bootstrap yöntemiyle veri seti %100 oranında artırılmış ve %100 bootstrap uygulanan veri setiyle gerçekleştirilen doğrusal ve Q_1 , Q_2 ve Q_3 kantilleri için kantil regresyon modellerine ait analiz sonuçları Tablo 5.’te verilmiştir. Tablo 5. incelendiğinde, verilen dört regresyon modelinde de olasılık değerlerine ($p < 0.05$) göre HTÜİ değişkeninin GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve yine olasılık değerlerine ($p > 0.05$) göre ÜHİ değişkeninin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Ayrıca, 1’inci ve 3’üncü kantil regresyon modellerinde sabit terimin de GSYİH üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, ancak doğrusal ve 2’inci kantil regresyon modellerinde sabit terimin anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. %100 Bootstrap Uygulamasına Ait Doğrusal ve Kantil Regresyon Sonuçları

	Regresyon	Katsayı	St.Hata	t	p	MAD	RMSE	
Doğrusal	Sabit	-0.0024	0.0620	1.14	0.347			
	HTÜİ	0.6190	0.0431	11.28	0.004	0.5906	0.6010	
	ÜHİ	0.4027	0.0119	0.19	0.214			
Kantil	Sabit	-0.1125	0.0309	-1.13	0.001			
	Q_1	HTÜİ	0.0095	0.0403	7.29	0.003	0.8553	0.9020
		ÜHİ	-0.0012	0.0033	-0.39	0.072		
		Sabit	-0.8146	0.0201	1.101	0.096		
	Q_2	HTÜİ	0.9153	0.0308	10.896	0.008	0.6080	0.6590
		ÜHİ	-0.9736	0.0185	1.081	0.785		
		Sabit	0.0042	0.0633	-0.064	0.002		
	Q_3	HTÜİ	0.0436	0.0402	19.403	0.009	0.9014	0.9342
		ÜHİ	0.0038	0.0233	3.860	0.083		

Tablo 5’de verilen katsayı değerlerinden yararlanılarak tahmin edilen doğrusal ve kantil regresyon modelleri;

Doğrusal

$$GSYİH = -0.0024 + 0.6190 * HTÜİ + 0.4027 * ÜHİ$$

1'inci Kantil	$GSYİH = -0.1125 + 0.0095 * HTÜİ - 0.0012 * ÜHİ$
2'inci Kantil	$GSYİH = -0.8146 + 0.9153 * HTÜİ - 0.9736 * ÜHİ$
3'üncü Kantil	$GSYİH = 0.0042 + 0.0436 * HTÜİ + 0.0038 * ÜHİ$

şeklinde oluşturulmuş ve en iyi model seçimi için ise Tablo 5'deki MAD ve RMSE ölçütleri kullanılmıştır.

Bu iki ölçüte göre de seçilebilecek en iyi regresyon modelinin doğrusal model ve en kötü regresyon modelinin ise Q_3 kantil model olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre, 0.5906 MAD değerine sahip doğrusal modele en yakın regresyon modelinin 0.6080 MAD değeriyle 2'inci kantil regresyon modelidir. Bunu yanı sıra RMSE kriterine göre, sırasıyla en iyi ilk iki modelin doğrusal (0.6010) ve 2'inci kantil (0.6590) regresyon modelleri olduğu, bunların birbirine çok yakın sonuçlar verdiği söylenebilir. Böylece, 2'inci kantil regresyon modeli her ne kadar doğrusal modele çok yakın bir performans gösterse de iyi bir model olarak doğrusal modelin seçimi daha uygun olacaktır. Ayrıca, gerçekleştirilen dört farklı uygulama içerisinde en iyi sonuçlar %100 bootstrap uygulamasıyla elde edilmiştir.

Veri setine %100 bootstrap uygulandıktan sonra doğrusal model mevcut modeller içerisinde en uygunu seçilmiş ve bu modele göre, HTÜİ ve ÜHİ değişkenleri ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu modelde, HTÜİ'de meydana gelen bir birimlik artış GSYİH'da 0.6190 birimlik bir artışa ve ÜHİ'de meydana gelen bir birimlik artış ise GSYİH'da 0.4027 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Ayrıca, sabit terimin GSYİH üzerindeki etkisi negatif ve anlamsız bulunmuştur.

Orijinal veri seti herhangi bir uygulamaya tabi tutulmadan önce, normallik testleri ile test edilmişti ve veri setinin normal dağılım göstermediği belirlenmişti; %100 bootstrap uygulamasından sonra oluşturulan veri setinin normal dağılıp dağılmadığı normallik testleri ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Normallik Test Sonuçları

Test	p-değeri
Kolmogorov Smirnov	0.237
Shapiro Wilk	0.143

Tablo 6. incelendiğinde, Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk normallik testlerinin olasılık değerlerine ($p > 0.05$) göre, %100 bootstrap uygulamasıyla elde edilen veri setinin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla doğrusal regresyon yöntemi için normal dağılım varsayımı yerine getirilerek EKK yaklaşımı rahatlıkla uygulanabilmekte ve daha etkin sonuçlar vermesi beklenmektedir. Nitekim %100 bootstrap uygulamasıyla elde edilen sonuçlardan, doğrusal regresyon modelinin kantil regresyon modelinin üç formuna göre de daha güçlü sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada ilk önce orijinal veri seti normallik testleriyle test edilmiş ve normal dağılım varsayımının sağlanmadığı gözlemlenmiştir. Orijinal veri ile gerçekleştirilen regresyon analizlerinde, dört model içerisinde en iyi performans 2'inci (Q_2) kantil regresyon modeli tarafından verilmiştir. Daha sonra veri setine %25, %50 ve %100 şeklinde bootstrap uygulanmış ve %25 bootstrap uygulamasından sonra gerçekleştirilen regresyon analizlerinde, yine en iyi performansın 2'inci (Q_2) kantil regresyon modeli tarafından verildiği görülmüştür. Ancak %50 ve %100 bootstrap uygulamaları sonrası gerçekleştirilen analizlerde, bootstrap uygulama oranını artmasıyla birlikte doğrusal model performansının da arttığı ve bu iki uygulamada en iyi model olarak doğrusal model seçilmiştir. Böylece, ilk iki uygulamada kantil regresyon daha iyi performans sergilerken, son iki uygulamada ise doğrusal regresyon daha iyi bir performans sergilemektedir. Bu durum, bootstrap uygulamalarında bootstrap uygulama oranı arttıkça veri setinin normal dağılım veya normal dağılıma daha yakın bir dağılım gösterdiği şeklinde okunabilir. Zira %100 bootstrap uygulamasından sonra gerçekleştirilen normallik testleriyle veri setinin normallik varsayımını sağlandığı gözlenmiş ve doğrusal regresyon yöntemi için gerekli varsayımlar sağlandığı durumda, EKK yaklaşımının çok iyi bir yöntem olduğu bilinmektedir.

Şayet normal dağılım göstermeyen bu tür bir veri seti üzerine çalışılacaksa ya kantil regresyon ya da bootstrap yöntemi ile normallik varsayımı sağlandıktan sonra doğrusal regresyon yöntemi kullanılmalıdır. Zira normal dağılım göstermeyen bir veri setinin doğrusal yaklaşımıyla analizi sapmalı tahminlere yol açmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan uygulamalara ait MAD ve RMSE değerleri incelendiğinde, en iyi tahminin %100 bootstrap uygulanan dördüncü uygulamada doğrusal modelle yapılabileceği söylenebilir. Bu modele göre, HTÜİ ve ÜHİ değişkenleri ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu modelde, HTÜİ'de meydana gelen bir birimlik artış GSYİH'da 0.6190 birimlik bir artışa ve ÜHİ'de meydana gelen bir birimlik artış ise GSYİH'da 0.4027 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Ayrıca, HTÜİ değişkeninin GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ($p < 0.05$), ancak ÜHİ değişkeninin anlamlı bir etkisinin olmadığı ($p > 0.05$) belirlenmiştir.

Alanla ilgili literatürdeki bazı çalışmalar; Yousuf vd. (2019), Ali vd. (2020), Kopuk ve Meçik (2020), Magoti ve Mtui (2020) ve Dinç (2022) şeklinde sıralanabilir. Bu alanda farklı yöntemler kullanılarak birçok çalışmanın yapıldığı ve yapılan çalışmanın literatürle benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla benzer sonuçların elde edilmesi çalışmayı desteklemektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bu alanda yatırım politikalarının geliştirilmesine ışık tutabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, normallik varsayımının geçerli olduğu yerlerde EKK yaklaşımıyla, normallik varsayımının geçerli olmadığı yerlerde ise kantil regresyon yaklaşımıyla daha iyi tahminler yapılabileceği söylenebilir. Ayrıca, ham tarım ürünleri ihracatının Türkiye ekonomisine önemli bir etkisinin olduğu belirlenirken, ürün ve hizmet ihracatının Türkiye ekonomisine önemli bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle, tarımsal üretimde iç talebin yanı sıra dış talepte dikkate alınmalı ve verimlilik artışı sağlanarak mevcut sorunların çözümüne yönelik acil adımların atılması sadece sektör için değil Türkiye ekonomisi için de büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça / Referances

- Acar Balaylar, N., Emeç, H. & Üçdoğruk Birecikli, Ş. (2021). Türkiye’de İmalat ve Hizmet Sektörlerindeki Ücret Farklılıklarının Dilim Regresyonla Analizi. *Çalışma ve Toplum*, 1(68); 45-74.
- Alakaya, D. (2019). *Kantil Regresyon Ve Doğrusal Regresyon Yöntemlerinin Performansını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Ali, S. W., Kanwal, & Nadia. (2020). Impact of Sectors (Agriculture, Manufacturing, Service & Industry) on Pakistan’s GDP. *Harf-o-Sukhan*, 4(3); 37-50.
- Altaylar, M. & Dursun, S. (2021). Türkiye’de İçsel Büyüme Modeline Kademeli Bir Bakış: Kantil Regresyon Yaklaşımı. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(Özel Sayı); 225-246.
- Çamurlu, S. & Erilli, N. A. (2019). Kantil Regresyon Analizinde Bootstrap Tahmini. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 35(2); 16-25.
- Çelik, O. & Selim, S. (2014). Türkiye’de Kamu ve Özel Sektör Ücret Farklılıklarının Kantil Regresyon Yaklaşımı ile Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1); 205-232.
- Demir, Y. (2020). Çoklu Doğrusal Regresyon Ve Bazı Cezalı Tahmin Yöntemlerinin İncelenmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II, Cilt 2* (261-276), Gece akademi, Ankara.
- Diñç, Ö. G. (2022). Türkiye’de Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi 2*; 226-233.
- Dorak, Ö.(2017). *Kantil Regresyon ve En Küçük Kareler Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Bir Uygulama Denemesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Draper, N. R. & Smith, H. (1998). *Applied Regression Analysis*, Third Edition. John Wiley & Sons, Inc, Canada.
- Efron, B. & Tibshirani, R. (1993). *An Introduction to the Bootstrap*. Chapman & Hall USA.
- Erhalim, S. (2011). *Türkiye’de Tarım Sektöründe İstihdamın Azalması Ve İşgücü Piyasasına Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gayaker, S. (2015). *Durağan Olmayan Var Sistemlerinde Bootstrap Yöntemi ile Granger Nedensellik Sınaması* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hao, L. & Naiman D. Q. (2007). *Quantile Regression: Quantitative Applications in the Social Sciences*. Sage Publications, Inc, California.
- Huang, Q., Zhang, H., Chen, J. & He, M. (2017). Quantile Regression Models and Their Applications: A Review. *Journal of Biometrics & Biostatistics*, 8(3); 1-6.
- Keskin, B. (2012). *Sağlam Bir Çıkarsama Yöntemi: Kantil Regresyon* [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

- Koca, A. (2018). *Hizmet İhracatının Temel Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koenker R. (2005). *Quantile Regression*. Cambridge University Press, UK.
- Koenker, R. & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46(1); 33-50.
- Kopuk, E. & Meçik, O. (2020). Türkiye’de İmalat Sanayi ve Tarım Sektörlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1998- 2020 Dönemi Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(2); 263-274.
- Kwark, N. & Lee, C. (2021). Asymmetric Effects of Financial Conditions on GDP Growth in Korea: A Quantile Regression Analysis. *Economic Modelling*, 94; 351-369.
- Laurent, T. & Koçluk, T. (2012). *Measuring GDP Forecast Uncertainty Using Quantile Regressions*. OECD Economics Department Working Papers, 978, OECD Publishing.
- Leng, C. & Tong, X. (2013). A Quantile Regression Estimator for Censored Data. *Bernoulli*, 19(1); 344-361.
- Magoti, E. & Mtui, J. M. (2020). The Relationship between Economic Growth and Service Sector in Tanzania: An Empirical Investigation. *African Journal of Economic Review*, 8(2); 219-238.
- Mohsin, M., Ullah, H., Iqbal, N., Iqbal, W. & Taghizadeh-Hesary, F. (2021). How external debt led to economic growth in South Asia: A policy perspective analysis from quantile regression. *Economic Analysis and Policy* 72; 423-437
- Okutan, D. (2009). *Bootstrap Yönteminin Regresyon Analizinde Kullanımı ve Diğer Yöntemlerle Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Orhunbilge, N. (2017). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*. Gözden Geçirilmiş 3. Basım. Nobel Akademi Yayınevi, Ankara
- Orkunoglu Şahin, I. F. (2022). Türkiye’nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(27); 82-99.
- Öztürk, S.A. (2019). *Hizmet Pazarlaması Kuram, Uygulama ve Örnekler*, 17. Baskı. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Özyıldırım, Y. (2019). *Finansal Kapsayıcılık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Kantil Regresyon Yöntemiyle Analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Revzin, E., Majumdar, D. & Bassett, G. W. (2014). Conditional quantile regression models of melanoma tumor growth curves for assessing treatment effect in small sample studies. *Statistics in Medicine*, 33; 5209-5220.
- Saçaklı, İ. (2005). *Kantil Regresyon ve Alternatif Regresyon Modelleri ile Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SBB [Strateji ve Bütçe Başkanlığı], (2021). İşgücü Piyasasındaki Gelişmelerin Makro Analizi. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/IsgucuPiyasasindakiGelismelerinMakroAnalizi-2021-I_31052021.pdf

SBB [Strateji ve Bütçe Başkanlığı], (2022). 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/2022_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

Shao, J. & Tu, D. (1995). *The Jackknife and Bootstrap*. Springer. New York.

Şanver, C. & Söğüt, Y. (2022). Türkiye’de 2000-2021 Yılları Arası Tarımsal Desteklerin Tarım Sektörünün Gelişimine Etkisi. *Ekonomi ve Finans Konularına Teorik Yaklaşımlar*, (272-286). Ekin Yayınevi.

Telli Üçler, Y. (2022). Türkiye’de Sektörler İtibari ile İstihdam Büyüme İlişkisi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 7(21); 148-160.

World Bank (2020). *World Bank Open Data*. <https://data.worldbank.org/>, Erişim tarihi: 10.10.2022

Yavuz, F. & Dilek, Ş. (2019). *Türkiye Tarımına Yeniden Bakış* [Rapor]. SETA, İstanbul.

Yousuf, M., Ahmed, R., Lubna, N. A. & Sumon, S. M. (2019). Estimating the Services Sector Impact on Economic Growth of Bangladesh: An Econometric Investigation. *Asian Journal of Economic Modelling*, 7(2); 62-72.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2333-2356

<p>Factors Influencing the Entrance of Turkish Multinational Enterprises to Foreign Markets</p> <p>Türk Çokuluslu İşletmelerinin Dış Pazarlara Girişlerini Etkileyen Faktörler</p> <p>Video Link: https://youtu.be/DIADhPP13Zc</p>	
<p>Metin ÇAKIROĞLU</p> <p>Assistant Professor, Giresun University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration</p> <p>Doktor Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü</p> <p>metincakir85@outlook.com</p> <p>ORCID: 0000-0002-4185-6353</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 25.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Çakıroğlu, M. (2022). Factors Influencing The Entrance of Turkish Multinational Enterprises to Foreign Markets . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2333-2356 . doi: 10.15869/itobiad.1165723

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Metin ÇAKIROĞLU).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Factors Influencing the Entrance of Turkish Multinational Enterprises to Foreign Markets *

Abstract

The number of corporations operating in both developed and developing economies is increasing, which means that the factors that influence entering international markets are becoming increasingly diverse. The primary significance of the research and how it differs from earlier studies is the examination of the factors impacting access to foreign markets as a whole and the justification of their relative importance and effectiveness. This study's main objective is to explain the relative significance of various elements influencing the market entry process, as well as the extent to which they impact the process. It is based on a questionnaire with 12 sub-criteria in addition to its four primary criteria, which are all interrelated. The information was gathered from five senior managers of Turkish Multinational Enterprises (TMNEs) as well as five academics who are employed in Turkish educational institutions. An Analytical Hierarchy Process (AHP) and a Decision Making Trail and Evaluating Laboratory (DEMATEL) were both used to assess the relative weights of the sub-criteria in the overall evaluation. According to the findings of the study, the criteria for investment risk is the most critical component, followed closely by market circumstances. It was also discovered that these two sub-criteria had the greatest effect value on a TMNE's ability to enter international markets. The research makes a contribution to the existing body of literature on international management and marketing, specifically in the area of the influence of criteria on market entry strategies. In addition, TMNES will be able to analyze and improve the situation of the host country or countries in relation to their rivals on international markets with the assistance of the results of this study.

Key Words: Market Entry, Market Entry Influencing Factors, Turkish Multinational Enterprises, Ahp, Dematel

Türk Çokuluslu İşletmelerinin Dış Pazarlara Girişlerini Etkileyen Faktörler **

Öz

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticari girişimlere yönelik işletme sayısının artması, uluslararası pazarlara giriş stratejilerini etkileyen faktörlerinde hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Araştırmanın temel önemi ve önceki araştırmalardan farklılığı dış pazarlara girişi etkileyen faktörlerin bir bütün olarak incelenip birbirleri

* This research was produced from the doctoral thesis titled "Evaluation of International Market Entry Strategies with Multi-Criteria Decision-Making Method: The Case of Turkey" presented in the field of Business Management at Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences. The data used for the doctoral thesis were collected in May and November 2019.

** Bu araştırma Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi alanında sunulmuş olan "Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejilerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Doktora tezi için kullanılan veriler 2019 yılı Mayıs ve Kasım aylarında toplanmıştır.

arasında nasıl bir önem ve etki derecesine sahip olduğunun açıklanmasıdır. Bu çalışmanın temel amacı uluslararası pazarlara girişi etkileyen faktörlerin birbirleri arasında nasıl bir önem derecesine sahip olduğunu ve aynı zamanda bu faktörlerin birbirleri üzerindeki etkisini açıklamaktır. Araştırmanın yöntem bölümünde 4 ana kriter temel alınarak bu ana kriterlere bağlı 12 alt kriter incelenmiştir. Veri toplama yöntemi olarak anket methodu kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türk Çokuluslu İşletmeleri'nin(TÇUI) üst düzey yöneticileri ve Türkiye'de ki üniversitelerde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmanın analiz kısmında iki farklı yöntem kullanılmıştır. İlk olarak AHP yöntemi ile alt kriterlerin birbirleri arasındaki önem dereceleri belirlenmiş, ikinci olarak ise DEMATEL yöntemi bu alt kriterlerin birbirleri üzerindeki etki dereceleri değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre yatırım riski alt kriteri en yüksek önem derecesine sahip olmuş, onu pazar koşulları takip etmiştir. Aynı zamanda bu iki alt kriter diğer alt kriterler ile karşılaştırıldığında en yüksek etki derecesine sahip olmuştur. Bu araştırma özellikle pazara giriş stratejilerini etkileyen faktörler ile ilgili kısıtlı çalışmaların olması nedeni ile uluslararası işletmecilik ve pazarlama literatüründeki bir eksik noktanın tamamlanmasına yardımcı olacaktır. Bu araştırmanın uluslararası pazarlarda TÇUI'lerin ev sahibi ülke veya ülkelerin içinde bulunduğu koşulları daha iyi analiz etmelerine ve bu pazardaki durumlarını geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazara Giriş, Pazara Girişi Etkileyen Faktörler, Türk Çokuluslu İşletmeleri, Ahp, Dematel

Introduction

Multinational enterprises (MNEs) are companies that manufacture goods and provide services outside of their home countries, as well as those that perform the core functions of business management (organization, marketing, supply and logistical management, sales, and distribution) in the host country's markets (Wheelen and Hunger, 2012, p.105). For an enterprise to be classified as an MNE, it must not only be able to manufacture goods and provide services outside of its home country, but it must also have both quantitative (the number of countries in which the investments are located; the number of affiliates and subsidiaries in the host countries; the total amount of income from outside investment) and qualitative (the international nature of management style; the employment of top executives) characteristics (Dunning and Lundan, 2008, p.7).

With the acceleration of globalization towards the close of the 20th century, international trade figures have fluctuated throughout time, but the overall trend has been upward. Despite the fact that trade volumes in developing countries have been more stable over time, industrialized countries have more trade volume unpredictability. Due to the arrival of COVID-19, the international trade figures of developing countries, which peaked in 2016 at around \$1.4 trillion, began to decrease in consecutive years and plummeted to approximately \$400 billion in 2020. Nonetheless, foreign direct investment in developing nations has declined at relatively low rates, including in 2020. (World Investment Report, 2022, p. 1).

Although the international trade figures of the growing nation Turkey display slight fluctuations, the overall trend is upward. The export numbers, which are projected to reach 225 billion dollars by 2021, indicate that Turkish companies are placing a larger focus on foreign commerce (TUIK, 2022). In addition to exports, Turkish multinational firms have actively pursued international trade, especially at the start of the 21st century, utilizing a variety of market access techniques (licensing, joint ventures, and foreign direct investment). The entire amount of foreign investment made by Turkish companies in the 2000s was roughly \$1.4 billion; however, by 2021, this figure had increased to \$50 billion (Can, 2022, p. 10). As the number of Turkish companies operating in other countries and increasing their exports and direct investments rises, more research is required to determine the optimal method for entering foreign markets and the variables that influence this selection.

The first and most crucial stage to achieving success in international markets is entering the appropriate market with the proper strategy. However, due to differences in market conditions between home and host countries, both market entry strategies (exporting, licensing, franchising, joint ventures, and direct foreign investment) and the variables driving these strategies are diverse (exporting, licensing, franchising, joint ventures, and direct foreign investment). Due to variances in company characteristics (firm size, organizational skills, and worldwide experience), as well as disparities in investment country circumstances, several market entrance options are decided not only for firms but also for host nations (demographic factors, consumer expectations, and government rules). Due to the multiple elements that impact the choice to join a foreign market, it is vital to evaluate the relative significance of each component. Consequently, the AHP method was utilized to rank twelve sub-criteria based on four primary criteria. Second, the DEMATEL method was used to determine the degree to which each of the twelve sub-criteria affected the others.

As part of this study, a preliminary theoretical investigation was conducted in which research on the determinants impacting entrance into foreign markets was examined and discussed. This research was done on TMNEs utilizing the AHP and DEMATEL methodologies. Academicians' perspectives also reinforced the findings that TMNE administrators reached. Using AHP and DEMATEL to establish the order and degree of significance of the elements that impact entrance into foreign markets has enabled the creation of a strategy that will assist TMNEs' decision-making when entering international markets.

Literature Review

Multiple studies have found a correlation between market entrance strategies (exporting, licensing, franchising, joint ventures, and direct investment) and the factors that drive these strategies. Consequently, a great number of research studies addressing these relationships have been published in the international business, strategy, marketing, and management literature throughout the preceding decades. Despite this, it is evident that a huge number of variables are effective in foreign markets when analyzing the many aspects that impact the entrance strategies of companies. This circumstance makes it more challenging to explain or classify the elements that impact a company's entrance

into a foreign market. According to Loo (2019, p.5), the following factors influence entry into international markets: market size; labor market efficiency; financial market development; institutions; stability; ease of doing business; infrastructure; and technological readiness. Fan and Jianfeng (2016, p.64) divide these elements into four categories: host country factors, home country factors, strategy factors, and organizational factors. Johnson and Tellis (2008, p.3) categorize these elements based on company performance into four key groups: firm strategy, firm resources, host-home location, and host country factors. Another study looks at these elements in three broad categories: the policy environment for FDI; economic drivers (market-seeking, resource/asset-seeking, and efficiency-seeking); and business facilitation (World Investment Report, 2018, p.91).

When designing market entrance strategies and selecting a target market, it is essential to take market entry factors into consideration. Sari and Nurhadi (2019, p.6) investigate how market demand, competitive intensity, and market access influence FDI entry. According to the findings of this study, market demand has the greatest influence on how efficiently a process of entering international markets can be completed (market size, growth rate, and market potential). When compared to the other two factors, the impact rate of market access (customer familiarity, channel access, and company fit) is extremely close to the impact rate of market demand, whereas the impact rate of competition intensity (number of competitors, market's barrier to entry, and product substitution) is extremely low. According to Söyler and Yaraş (2016, p.94), the most important criteria in entering the foreign market are payment risk (economic, social, cultural, and corruption), the structure of market opportunities (GDP of market country, GDP growth rate, and import figure), the share of difficulty in entering the foreign market (growth rate of global market, rival countries, import tax rate), and accessibility (economic, cultural, and physical distance), respectively. Liu states that (2015, p.732) industry characteristics are the most important factor in determining whether or not a multinational enterprise (MNE) should relocate its foreign investment. Furthermore, government policy, infrastructure, manufacturing costs, and the investment climate all have varying degrees of influence on this decision. According to Gholami et al. (2015, p.1527), while the criteria of strengthening the brand, increasing domestic market share, and increasing profits have the greatest impact on foreign marketing strategy, the criteria of cost reduction, market following, and lowering product cost have the least impact on foreign marketing strategy.

Raut et al. (2011, p.369) investigated supplier selection in the global market using a combination of AHP and Fuzzy DEMATEL methods. They discovered that quantity, quality, delivery, service, production and manufacturing facilities, R&D, price, financial strength, human resource management, environmental issues, and marketing capability are the most important factors that influence supplier selection. According to Chen and Wang (2010, p.7395), a study of critical factors in the information service industry revealed that product competition, market segment competition, service implementation, revenue efficiency, strategic alliances, and distribution/channel model all influence enterprises' entry into foreign markets. According to Lee et al. (2008, p.97), one of the most important variables influencing the performance of foreign direct investment in Taiwan's manufacturing industry's information technology department is the ability to

meet customer expectations. Following that are internal business, learning and growth, and financial considerations.

Research Methodology

Research Aims

Literature is the research that adds to the literature of foreign market entrance by explaining the theoretical and influencing components of the market entry strategies of multinational firms. In addition, the literature highlights studies that contribute to the body of knowledge about foreign market entrance. Despite the fact that several factors impact foreign market entrance, the variety of these effects makes it difficult to evaluate the importance weights of these aspects and build a relationship between them. The relative weights of the elements that impact a company's admission into a foreign market is a key focus of this study. Another purpose is to determine the extent to which these elements interact with other elements.

Sample of the Research

In this study, the main and sub-criteria suggested by Fan and Jianfeng (2016, p. 64) were utilized to establish the most appropriate market entrance strategy and gain access to South Asian markets. The relative relevance and degree of influence of the sub-criteria in this model were determined using AHP and DEMATEL. In Figure I, the main and sub-criteria are provided in further depth.

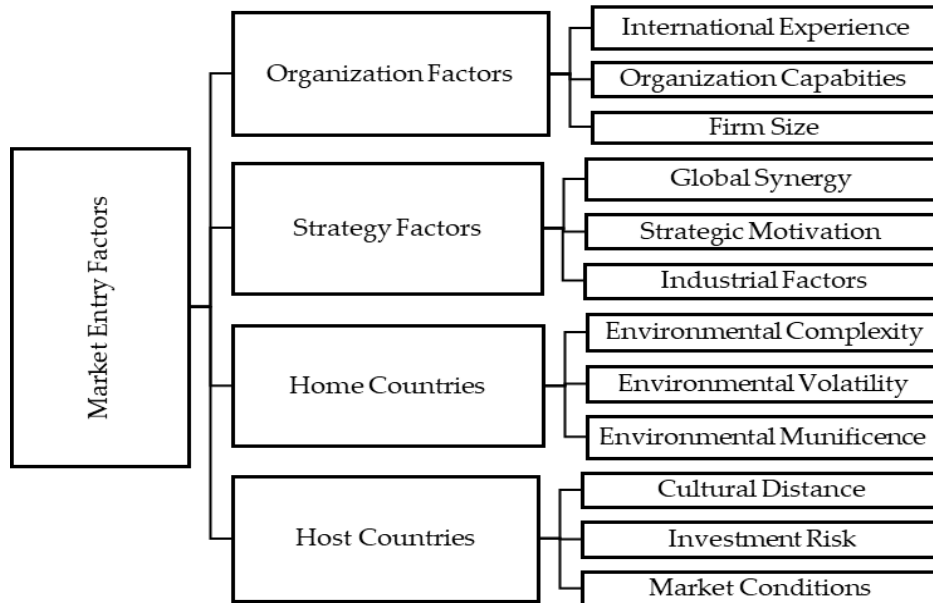

Figure 1. Market Entry Influencing Factors

Fan and Jianfeng. (2016). The Choice of the Southeast Asian Market Entry

Until to the beginning of the twenty-first century, the major focus of study in the international business literature was on establishing the most successful market entrance strategies based on such factors as geography and industry. In the ensuing decades,

Factors Influencing the Entrance of Turkish Multinational Enterprises to Foreign Markets

research has increasingly focused on the factors that drive market entry and the variables that affect these factors (market entry, business performance, measuring the level of relationship between these factors, culture, demographic factors, etc.). Table I contains the definitions of the sub-criteria used in the research model as well as the outcomes of the study conducted using these sub-criteria.

Table I. Definitions and Research on Sub-Criteria

Main Factors	Sub-Criteria	Definition	Studies
Host Country Factors	Market Circumstances	The size of the host country, the conditions of the market, the level of competition, the growth rate of the market, local competitors, local market potential	Buckley et al. 2007; Pan and Tse, 2000; Kamal, 2011; Luo, 2001; Johnson and Tellis, 2008; Couturier and Sola, 2010; Halaszovich and Lundan, 2015; Holmes et al. 2013, Brouthers and Brouthers, 2001; Juasrikul et al. 2018; Malhotra et al. 2009; Yamakawa et al. 2008; Lu et al. 2010; Rui and Yip, 2008; Cheng, 2006;
	Investment Risk	Political and economic instability, trade and investment barriers, protectionist policies of states, legal assurance	
	Cultural Distance	The differentiation of language, social structure, consumer behavior, business ethics, management style	
Home Country Factors	Environmental Munificence	Amount of resources, access to natural resources, geostrategic location, climate, infrastructure	Buckley et al. 2007; Asongu et al. 2018; Yaprak et al. 2018; Deng and Yang, 2015; Chen and Hu, 2002; Batsakis 2018; Gaur et al. 2014; Gaur and Delios, 2015; Couturier, 2010; Rui and Yip, 2008; Brouthers, et al. 2008; Wu and Chen, 2014; Rasheed, 2005;
	Environmental volatility	Political and economic instability, rapid change of environmental factors	
	Environmental Complexity	Market saturation, problems of local environment, insufficient information for environment	
Strategy Factors	Industrial Structure	Industrial infrastructure, number of enterprises in the same industry, product differentiation	Luo and Bu, 2018; Yamakawa et al. 2008; Lu et al. 2010; Yaprak et al. 2018; Gao et al, 2010
	Strategic Motivation	Increasing market share, desired skills, access to scarce sources and high technology	
	Global Synergy	Collaborative work, sharing technology, talents and experience	
Organizational Factors	Firm Size	Financial power, tangible (stocks, vehicles and equipment, real estate, number of employees) and intangible (human capital, know-how, brand value) assets	Luo and Bu, 2018; Cui et al. 2013; Yaprak et al. 2018; Deng and Yang, 2015; Halaszovich and Lundan, 2015; Couturier, 2010; Lau et al. 2010, Liu and Yu, 2018; Lee et al. 2008
	Organizational Capabilities	Organizational competitiveness advantages, open, flexible and transparent management style, degree of internationalization	
	International Experience	Time to engage in international initiatives, operating number of	

		foreign countries, the employment rate of local executives	
--	--	--	--

According to a FERB (Foreign Economic Relations Board) report, 29 Turkish companies meet the criteria for classification as multinational enterprises (MNEs). In this study, the sample consists of five chief executive officers employed by TMNEs (chief executive officer, chief financial officer, strategy development specialist, and research and development manager) and five professors from state and foundation universities in Turkey who are experts on market entry strategies. The administration interviews were conducted face-to-face. Interviews with academics were conducted both in-person and online.

Methods of Research

For this study, questionnaires were utilized to gather data and establish the relative relevance of sub-criteria and the amount to which they impact one another. The study questionnaire consists of two distinct sections. Initially, the model's 12 sub-criteria were examined using Saaty's 9-point scale based on the comparison method. In the second section, the same scale was then analyzed using the DEMATEL method. Table II depicts the procedure described in the previous section. Sub-criteria are paired with codes for operational simplicity.

Table II. Sub-Criteria and Their Codes

Main Criteria	Sub-Criteria	Code
Host Country Factors	Market Circumstances	a1
	Investment Risk	a2
	Cultural Distance	a3
Home Country Factors	Environmental Munificence	b1
	Environmental Volatility	b2
	Environmental Complexity	b3
Strategy Factors	Industrial Structure	c1
	Strategic Motivation	c2
	Global Synergy	c3
Organization Factors	Firm Size	d1
	International Experience	d2
	Organizational Capabilities	d3

Ahp

The Analytical Hierarchy Process (AHP) is a method for solving complicated choice issues that demonstrates the link between the goal, criteria, sub-criteria, and options in a hierarchical framework. It is used to answer difficult decision problems for decision makers (Saaty, 1980, 1). Additionally, AHP is also used to evaluate the importance or weight of criteria and sub-criteria, in addition to solving decision-making difficulties. The AHP approach consists of the following phases (Ünal and Çetin, 2019, p.360). In the AHP, a 9-point scale is utilized by Saaty. This is shown in Table III.

Table III. Saaty's 9 Point Scale

Intensity of importance	Definition	Explanation
1	Equal importance	Two activities contribute equally in the objective
3	Moderate importance	Experience and judgement slightly favour one over another
5	Strong importance	Experience and judgement strongly favour one over another
7	Very strong importance	Activity is strongly favoured and its dominance is demonstrated in practice
9	Absolute importance	Importance of one over another affirmed on the highest possible order
2,4,6,8	Intermediate values	Used to represent compromise between the priorities listed above

Step 1: A comparison matrix is created for pairwise comparison. This matrix is a square matrix with diagonal elements of 1 and elements $a_{ij} = \frac{1}{a_{ji}}$

$$A = [a_{ij}] = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}$$

Step 2: The matrix is normalized by dividing the element of each column of the matrix into the sum of its column.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}$$

Step 3: By averaging the rows of the normalized decision matrix are created weights.

$$W_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n}$$

Step 4: Finally, the consistency rate of the research is calculated. The formula $CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1)$ is used to calculate the consistency index. Consistency ratio "CR = CI/RI" is determined by utilizing CR value. The RI value here represents the Average Random Index of Consistency and is shown in table IV below.

Table IV: Average Random Index of Consistency (Saaty, 1988, p.21)

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Dematel

DEMATEL is an MCDM (Multi-Criteria Decision Making) technique that can be used to visually illustrate the relationship between complex variables. When analyzing casual structures and the interaction between their components, the DEMATEL method is widely employed to represent and analyze the interaction (Zhou, Huang and Zhang, 2011). Using this method, which analyzes the structure of variables as well as their

relationships and alternative choices, researchers can determine the nature of the relationship between criteria and their effects on one another based on their relative levels of significance. According to Aycin (2019, p.86), the DEMATEL methodology consists of five phases.

1. Creating the Direct Relationship Matrix

$$D = \begin{bmatrix} d_{11} & \dots & d_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ d_{n1} & \dots & d_{nn} \end{bmatrix}$$

The following table is used to calculate the variables related to the research.

Degree of Influence	Value
Very High Influence	4
High Influence	3
Low Influence	2
Very Low Influence	1
No Influence	0

2. Normalization

$$X = s \times D$$

$$s = \min \frac{1}{\max_i \sum_{j=1}^n |d_{ij}|}, \quad \min \frac{1}{\max_j \sum_{i=1}^n |d_{ij}|}$$

3. Creation of the total impact matrix

$$T = X + X^2 + \dots + X^h = X(1 - X)^{-1},$$

$$T = \begin{bmatrix} t_{11} & \dots & t_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{n1} & \dots & t_{nn} \end{bmatrix}$$

4. Determination of influencing and affected variables

$$d_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \longrightarrow D = \begin{bmatrix} d_1 \\ d_2 \\ \vdots \\ d_n \end{bmatrix}_{n \times 1}$$

$$r_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \longrightarrow R = [r_1 \dots r_j \dots r_n]_{1 \times n}$$

Following the computation of d_i and r_j values, the values of $d_i + r_j$ and $d_i - r_j$ are calculated. A high $d_i + r_j$ number implies a high level of correlation with other variables, whereas a low $d_i - r_j$ value suggests a low level of connection with other variables.

5. An impact graphic and a relationship map are shown.

When designing the effect diagram, the values are placed on the horizontal axis of the coordinate plane, and the b values are placed on the vertical axis of the same coordinate plane.

Results

In the initial phase of the investigation, the AHP approach was used to examine the data. Table 4 displays the diagonal line, participant replies, and AHP values. The numbers above the diagonal reflect the geometric mean, whilst the values below the diagonal represent the adaption of the supplied responses via the AHP technique. The comparison of all sub-criteria is shown in Table V.

Table V: Comparison of All Sub-Criteria

Influencing Factors	a1	a2	a3	b1	b2	b3	c1	c2	c3	d1	d2	d3
a1	1	0,954	4,020	2,475	2,218	1,848	1,355	1,431	1,801	1,829	1,970	1,981
a2	1,048	1	2,694	2,446	2,605	1,987	2,155	1,681	2,102	1,801	2,653	2,140
a3	0,249	0,371	1	0,912	0,872	0,903	0,621	0,480	0,541	0,631	0,606	0,486
b1	0,404	0,409	1,096	1	0,960	0,812	0,533	0,475	0,503	0,657	0,718	0,529
b2	0,459	0,384	1,046	1,042	1	0,999	0,612	0,572	0,626	0,881	0,846	0,714
b3	0,541	0,503	1,232	1,232	1,001	1	0,626	0,592	0,671	0,691	0,830	0,821
c1	0,738	0,464	1,610	1,876	1,634	1,597	1	0,699	0,971	1,210	1,481	1,196
c2	0,699	0,595	2,083	2,106	1,689	1,689	1,431	1	1,547	1,265	1,592	1,148
c3	0,555	0,476	1,848	1,988	1,597	1,490	1,030	0,646	1	1,149	1,246	1,030
d1	0,547	0,555	1,585	1,522	1,447	1,447	0,826	0,791	0,870	1	1,231	0,999
d2	0,508	0,377	1,650	1,393	1,182	1,205	0,675	0,628	0,803	0,812	1	0,780
d3	0,505	0,467	2,058	1,890	1,401	1,218	0,836	0,871	0,970	1,001	1,282	1

Consistency Rate (CR): 0,0045

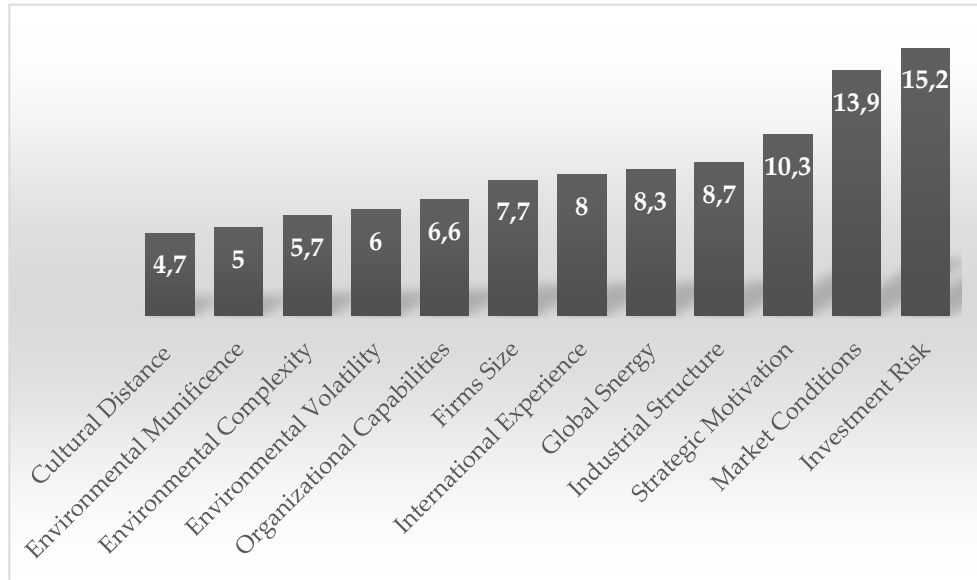
The comparison of twelve sub-criteria is presented in Table V. Using the normalized weights of these four major criteria and twelve sub-criteria (where the CR values of all twelve sub-criteria are less than 0.10), the following table can be produced: When the consistency ratio is less than 0.10, the study's data are highly consistent, indicating that the study has a high rate of reliability.

Table VI. The Ranking and Weight of Criteria and Sub-Criteria

Main Criteria	Weight	Ranking	Sub-Criteria	Weight	Ranking
Host Country Factors	0,338	1	a1	0,139	2
			a2	0,152	1
			a3	0,047	12
Home Country Factors	0,167	4	b1	0,050	11
			b2	0,060	9
			b3	0,057	10
Strategy Factors	0,273	2	c1	0,087	4
			c2	0,103	3
			c3	0,083	5
Organizational Factors	0,223	3	d1	0,077	7
			d2	0,080	6
			d3	0,066	8

A significant finding from the sub-criteria analysis is that host country factors are the most important primary criterion to consider. This is one of the most significant findings from the study. According to the importance of the primary criteria in descending order, host country variables are the most important (33.8%), followed by strategy (27.3%), organization (22.3%), and home country factors (16.7%). When the important weights of the sub-criteria are ordered, the sub-criteria with the greatest value is the investment risk sub-criterion (a2 – 15.2%). The relevance of the second most significant market circumstances criteria (a1 – 13.9%) is quite similar to the importance of the a2 criterion. These two sub-criteria are followed by these sub-criteria: strategic motivation (c2 – 10.3%), industrial structure (c1 – 8.7%), global synergy (c3 – 8.3%), international experience (d – 8%), firm size (d1 – 7.7%), organizational capabilities (d3 – 6.6%), environmental volatility (b2 – 6%), environmental complexity (b3 – 5.7%), environmental munificence (b1-5%) and cultural distance (a3 – 4.7%), respectively. Table VI displays the percentage distribution of all sub-criteria.

Table VII. Weight Ranking of Sub-Criteria (%)

As evidenced by their selection of investment risk (a2) and market conditions (a1) as the two most important sub-criteria among sub-criteria, the conditions associated with the host countries are the most influential major factors in TMNEs' decisions regarding foreign investment. Trade and investment restrictions, as well as factors such as the size of the host country's market and the rate of expansion of its local market potential, have a significant impact on multinational corporations' investment decisions (MNE). The strategy factors are the second-most important criterion (industrial structure, strategic motivation, and global synergy). Achieving a high level of performance in international markets requires the establishment of a product- or service-based technological infrastructure, the development of required capabilities, the acquisition of necessary resources, the formation of an international corporation, and the determination of other

factors prior to entering foreign markets. The third position is occupied by organizational factors (firm size, organizational capabilities, and international experience) that determine the distinctive characteristics of firms. The expansion of TMNEs into new markets depends on a number of factors, including the company's financial strength, its tangible and intangible resources, its management style, and the employment of senior executives from other countries. The least important criteria are those that pertain to the countries of origin (environmental munificence, environmental volatility, and environmental complexity). When entering a foreign market, TMNEs place less emphasis on their home country's environment-based variables (such as the quantity of resources and its geostrategic location). This is compared to the sub-criteria of other primary factors.

In the second part of the study, data were analyzed using the DEMATEL method. In the first step of the DEMATEL method, a direct relationship matrix (Table VIII) is constructed from the participants' arithmetic responses.

Table VIII. The Direct Influence Matrix

	a1	a2	a3	b1	b2	b3	c1	c2	c3	d1	d2	d3	Total
a1	0	3	1,9	1,8	1,9	2,7	2,8	2,9	2,7	2,8	2,6	2,9	28
a2	3,6	0	2,9	2,1	2,8	2,2	2,7	3	2,8	2,7	2,8	1,8	29,4
a3	2,2	3,1	0	1,2	1,4	1,6	1,2	2	1,6	2,1	1,4	1,8	19,6
b1	2,2	2,2	1,8	0	1,2	1,8	2,1	2,1	2,1	1,8	1,6	1,8	20,7
b2	2,1	2,2	1,6	1,5	0	1,7	2,1	2,1	2,2	2,1	2,4	2,2	22,2
b3	2,8	3,3	1,2	2,1	2,2	0	2,6	2,3	2,4	1,2	1,8	1,6	23,5
c1	3,1	3,2	1,1	2,4	2,2	2,6	0	2,8	2,4	2,2	2,3	2,4	26,7
c2	2,9	3,1	2,2	2,1	2,3	2,2	2,9	0	2,7	2,4	2,5	2,6	27,9
c3	2,7	2,9	1,4	2,3	2,1	2,1	2,6	3,2	0	2,4	2,2	2,6	26,5
d1	2,2	2,8	2,2	1,8	1,4	1,6	3,1	2,7	2,8	0	2,9	2,7	26,2
d2	2,4	2,6	2,1	1,8	1,7	1,7	2,3	2,7	2,4	2,6	0	2,7	25
d3	2,6	2,6	2,2	2,3	2,4	2,4	2,2	2,2	2,4	2,7	2,3	0	26,3
Total	28,8	31	20,6	21,4	21,6	22,6	26,6	28	26,5	25	24,8	25,1	

In the second stage, the normalization of the matrix relationship matrix is performed. This matrix shows Table IX.

Table IX. The Normalization Matrix

	a1	a2	a3	b1	b2	b3	c1	c2	c3	d1	d2	d3
a1	0	0,103	0,061	0,058	0,061	0,087	0,090	0,093	0,087	0,090	0,083	0,093
a2	0,116	0	0,094	0,068	0,090	0,071	0,087	0,097	0,090	0,087	0,090	0,058
a3	0,071	0,110	0	0,038	0,045	0,052	0,039	0,065	0,052	0,068	0,045	0,058
b1	0,071	0,077	0,058	0	0,039	0,058	0,068	0,068	0,068	0,058	0,052	0,058
b2	0,068	0,077	0,052	0,048	0	0,055	0,068	0,068	0,071	0,068	0,077	0,071
b3	0,090	0,110	0,039	0,068	0,071	0	0,084	0,074	0,077	0,039	0,058	0,052
c1	0,1	0,106	0,035	0,077	0,071	0,084	0	0,090	0,077	0,071	0,074	0,077
c2	0,094	0,1	0,071	0,068	0,074	0,071	0,094	0	0,087	0,077	0,081	0,084
c3	0,087	0,094	0,045	0,074	0,068	0,068	0,084	0,103	0	0,077	0,071	0,084

d1	0,071	0,094	0,071	0,058	0,045	0,052	0,1	0,087	0,090	0	0,094	0,087
d2	0,077	0,090	0,068	0,058	0,055	0,055	0,074	0,087	0,077	0,084	0	0,087
d3	0,084	0,087	0,071	0,074	0,077	0,077	0,071	0,071	0,077	0,087	0,074	0

In the third stage, the total relationship matrix is calculated. This matrix displays table X.

Table X. Total Relationship Matrix (T)

	a1	a2	a3	b1	b2	b3	c1	c2	c3	d1	d2	d3
a1	0,412	0,549	0,359	0,366	0,374	0,408	0,466	0,487	0,461	0,444	0,437	0,446
a2	0,528	0,469	0,395	0,382	0,408	0,404	0,474	0,501	0,474	0,452	0,453	0,427
a3	0,365	0,429	0,219	0,262	0,273	0,286	0,315	0,351	0,325	0,325	0,304	0,315
b1	0,376	0,414	0,281	0,234	0,275	0,302	0,351	0,365	0,350	0,326	0,319	0,326
b2	0,394	0,437	0,291	0,296	0,254	0,316	0,371	0,386	0,372	0,354	0,361	0,356
b3	0,434	0,485	0,293	0,327	0,335	0,279	0,403	0,410	0,395	0,344	0,360	0,354
c1	0,485	0,531	0,323	0,370	0,369	0,392	0,367	0,467	0,436	0,411	0,413	0,416
c2	0,492	0,540	0,363	0,371	0,381	0,390	0,463	0,396	0,455	0,428	0,429	0,433
c3	0,469	0,515	0,328	0,363	0,363	0,374	0,440	0,473	0,360	0,413	0,406	0,418
d1	0,453	0,512	0,349	0,347	0,340	0,357	0,450	0,457	0,439	0,339	0,423	0,419
d2	0,443	0,492	0,335	0,335	0,337	0,348	0,414	0,441	0,414	0,403	0,324	0,405
d3	0,461	0,504	0,347	0,358	0,366	0,377	0,423	0,440	0,426	0,416	0,404	0,335

The D and R values are computed in the fourth step by adding the horizontal and vertical columns of the total relationship matrix. This calculation reveals the state of factors' affected and affecting.

Table XI. The Value of D and R, D+R and D – R

	Total D	Total R	D+R	D-R	
a1	5,2150	5,3172	10,5323	-0,1022	Affected
a2	5,3733	5,8777	11,2511	-0,5044	Affected
a3	3,7747	3,8873	7,6620	-0,1126	Affected
b1	3,9259	4,0146	7,9405	-0,0887	Affected
b2	4,1934	4,0775	8,2708	0,1159	Affecting
b3	4,4241	4,2361	8,6602	0,1880	Affecting
c1	4,9811	4,9406	9,9218	0,0405	Affecting
c2	5,1429	5,1759	10,319	-0,0330	Affected
c3	4,9244	4,9122	9,8366	0,0122	Affecting
d1	4,8872	4,6610	9,5483	0,2263	Affecting
d2	4,6899	4,6351	9,3249	0,0547	Affecting
d3	4,8567	4,6535	9,5102	0,2032	Affecting

In the DEMATEL method, the value of D+R is generally used for the ranking of importance of the variables, whereas the value of D-R is utilized to measure the effect of the variables on each other. According to Table X, investment risk (a2) is the most significant sub-criteria, with a D+R value of 11,2511 while cultural distance (a3) is the least significant sub-criteria, with a value of 7,6620. Market circumstances (a1) is the second most significant sub-criteria, with a D+R value of 10,5323. Following the investment risk, the sub-criteria are listed in the following sequence: strategic motivation (c2), industrial structure (c1), global synergy (c3), company size (d1), organizational capabilities (d3), international experience (d2), environmental complexity (b3),

environmental volatility (b2), and environmental munificence (b1). According to Table X, while the sub-criteria with a positive value are in the position of affecting (environmental volatility, environmental complexity, industrial structure, global synergy, firm size, international experience, and organizational capabilities), the sub-criteria with a negative value are in the position of being affected (market circumstances, investment risk, cultural distance, environmental munificence, strategic motivation).

Table XII: The Weight of the Factors

	$(D+R)^2$	$(D - R)^2$	$= \sqrt{(D + R)^2 + (D - R)^2}$	Weight
a1	110,9287	0,0105	110,9392	0,0934
a2	126,5882	0,2544	126,8426	0,0998
a3	58,7065	0,0127	58,7192	0,0679
b1	63,0518	0,0079	63,0596	0,0704
b2	68,4077	0,0134	68,4211	0,0733
b3	74,9989	0,0353	75,0342	0,0768
c1	98,4412	0,0016	98,4429	0,0880
c2	106,4788	0,0011	106,4799	0,0915
c3	96,7589	0,0001	96,7590	0,0872
d1	91,1693	0,0512	91,2205	0,0847
d2	86,9556	0,0030	86,9586	0,0828
d3	90,4431	0,0413	90,4843	0,0843

In Figure 2, it can be seen that investment risk, market circumstances, and strategic motivation have the most direct effect on foreign market entry strategies. Comparatively, cultural distance (a3) and environmental influence (b1) have a significantly lower degree of influence than the other three factors in the group. Figure II demonstrates that company size is the most indirect factor in determining entry strategies into foreign markets, followed by international experience (d3) and environmental volatility (e) (b3). Environmental complexity (b3), organizational capabilities (d2), industrial structure (c1), and global synergy (c3) are ranked lower on the scale of significance because they have less influence.

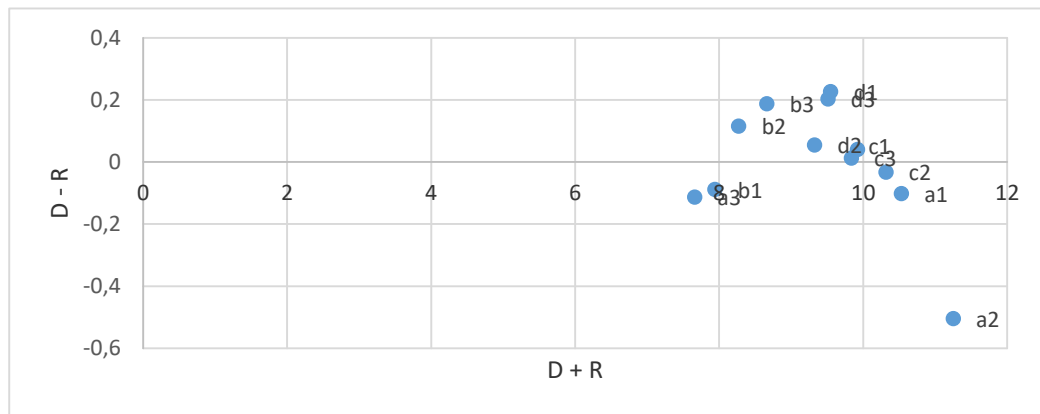

Figure II: Cause – Effect Relationship Diagram

Figure III depicts the direction of interaction between the components at the conclusion of the process. It is necessary to get the alpha (α) value in order to compute the interaction between the elements. This is done by taking the arithmetic average of all the values in the entire relationship matrix. The alpha value is 0.3916.

When the connection matrix between the criteria is examined, it is immediately apparent that the investment risk (a2) has the greatest degree of effect, both as an affecting and as an affected criterion. The degree to which investment risk interacts with strategic motivation, industrial structure, and global synergy is quite high in these three areas. The market circumstances, strategic motivation, and industrial structure are the three elements that are most impacted by investment risk at the highest degree of analysis, respectively. The second criterion with the greatest amount of reciprocal influence is market circumstances. While market circumstances have the greatest impact on investment risk, strategic motivation and industrial structure are most affected by the same factors at the same time. In terms of interaction level, cultural distance and environmental munificence are the factors with the lowest interaction level among all the criteria. In contrast to the exclusive impact of environmental munificence on investment risk, the interplay between cultural distance and investment risk is a two-way.

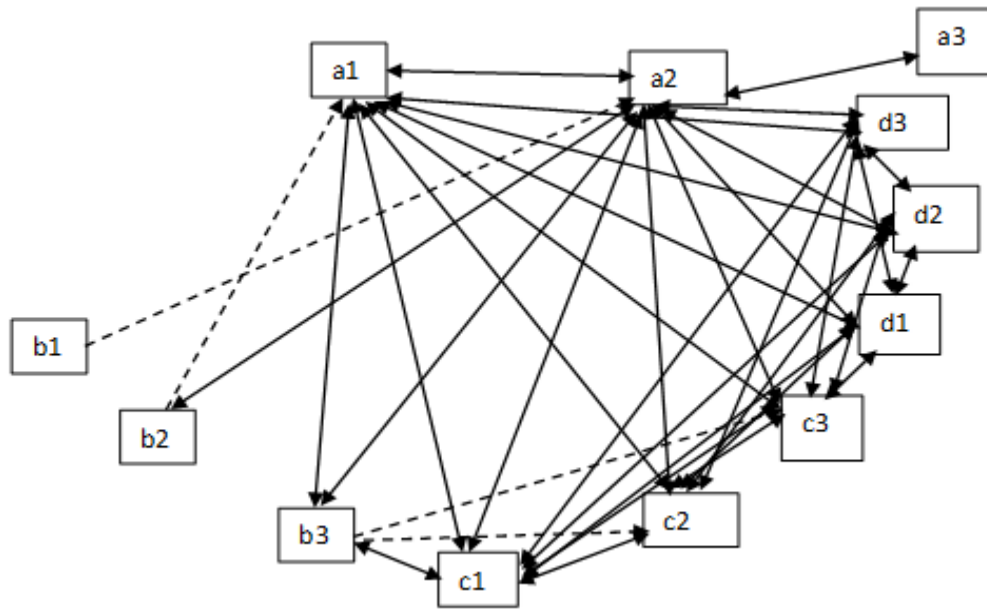

Figure III. The Interaction of the Sub-Criteria

Conclusion

Numerous studies in marketing and international business demonstrate a close relationship between market entry strategies and the factors that shape these strategies (Batsakis et al. 2018; Zhu et al. 2017; Deng and Yang, 2015; Morschett et al. 2010; Cui and Jiang, 2009; Halaszovich and Lundan, 2016; Bodner and Capron, 2018; Capron, 2016; Javorcik and Spatareanu, 2011; Gaur et al. 2014; Aybar, 2016; Buckley et al. 2007).

It indicates, based on the data, that investment risk criteria and market circumstances have a significant impact not only on market entrance techniques but also on the other elements that influence these strategies. These findings are supported by the present body of literature. The level of investment risk and the market circumstances in their home or host countries are crucial factors for enterprises (Juasrikul et al. 2018; Deng and Yang 2015; Lu et al. 2010; Han et al. 2018; Liu and Yu 2018; Wu and Chen, 2014). Similar findings have been discovered from studies undertaken on Turkish businesses engaging in foreign trade. Aybar (2016), Söyler and Yaraş (2016), and Demirbağ et al. (2009a) have found that one of the most important considerations for Turkish multinational corporations when entering foreign markets is investment risk and market circumstances. According to Uray et al. (2015), the investment risk factors are more important due to the low risk-taking tendency of Turkish enterprises in their investments. Erdoğan et al. (2014) state that the market circumstances of the host country (market size and market growth rate) are the driving reasons for Turkish enterprises to expand their operations.

Comparing the elements that determine market access for international and Turkish enterprises, cultural distance stands out as the most distinctive. Cultural distance is a crucial issue in evaluating whether or not a company should join a foreign market, according to the findings of study on international businesses (Cui et al. 2011; Morschett et al. 2010; Kim and Gray, 2008; Buckley et al 2007; Chen and Hu, 2002). However, according to this study, cultural distance has the lowest degree of importance among the factors that impact market entry, both in terms of its value and the degree to which the criteria interact with one another. The conclusions of this investigation are supported by a number of studies conducted on Turkish companies. Soyler and Yaraş (2016) explain that the criteria of accessibility (financial, physical, and cultural) are of the least importance in their research, which provides an exhaustive list of the factors influencing market entry. According to Demirbağ et al. (2009b), cultural distance is not a major factor in Turkish firms' investment decisions.

Strategic factors such as industrial infrastructure, the number of firms in the same industry, access to scarce resources, advanced technology, talented employees, and prior experience facilitate the entry of TMNEs into new international markets. These variables are identical for both international and Turkish businesses (Yaprak et al. 2018; Batsakis et al. 2018; Cui et al. 2011; Lau et al. 2010).

Organizational factors such as financial strength, tangible and intangible assets, organizational competitiveness advantages, degree of internationalization, and time to engage in international initiatives have an impact on market entry that allows international firms to address their weaknesses or enhance their existing capabilities (Pireropoulos et al. 2018; Wu et al. 2017; Gaur et al. 2014; Xie et. al, 2011). This study's findings are consistent with those of studies conducted on international companies. According to Çiftci et al. (2014), Demirbağ et al. (2014), and Kaya and Erden (2008), the organizational capabilities of Turkish firms impact their ability to enter new markets.

The sub-criteria linked with home countries that have a lesser level of importance are those associated with the external environment in which the enterprises operate. The suitability of the external environment of the enterprises for investments, as well as the

variability and complexity of the external environment, are similar for both foreign and Turkish enterprises (Demirbağ et al. 2009a; Kaya, 2009; Liu et al. 2008; Cuervo-Cazurra and Genç, 2008; Brouthers, 2013; Brouthers et al. 2008).

Suggestions

According to the findings of this study on TMNEs, the conditions of the host country's market and the businesses' tangible and intangible resources have the greatest impact on their commercial operations in foreign markets. Before deciding on a foreign investment, TMNEs should conduct a comprehensive examination of these two factors to ensure the success of their initiatives in host country markets. Consequently, technological advancements, the increasing intensity of competition in local markets, advances in information technology, and the ability to trade via the internet from different parts of the world necessitate more comprehensive information and valuable resources about the host countries prior to entering foreign markets.

Due to the research participants, who are TMNE managers and academics in the field of international business, this study is more substantial since it assesses many viewpoints on the subject. In the meanwhile, it is envisaged that the research will be of value to managers of small and medium-sized businesses and will also contribute to the international business literature.

By include multinational enterprises in addition to TMNEs in the sample group of participants, researchers may collect data from a larger number of participants. Using the tools of a literature review or expert opinion, this research's model might be enhanced to incorporate other market entrance drivers. By dividing the elements that influence market entry into nations (such as South Africa, Eastern Europe, Latin America, etc.) or industries (like pharmaceuticals, food and beverages, and telecommunications) researchers may do more focused study.

This research has a number of limitations. First, one of the most major restrictions of AHP and DEMATEL-based research is that participants must be active professionals in their respective professions. Consequently, it takes a considerable amount of time to reach the participants, and the participation rate is low. Due to the necessity of comparing all variables in AHP and DEMATEL research, the questions in these studies are extremely lengthy. In addition, the existence of a substantial relationship between the replies supplied in both directions and the AHP's internal consistency rate was noted as one of the study's most important limitations. Participants in both the AHP and DEMATEL methods must be instructed extensively on how to answer questions.

References / Kaynakça

- Asongu, S., Akpan, U. S. and Isihak, S. R. (2018). Determinants of Foreign Direct Investment in Fast – Growing Economies: Evidence from the BRICS and MINT Countries. *Financial Innovation*. 4(26), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s40854-018-0114-0>
- Aybar, S. (2016). Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment. *Transnational Corporations Review*. 8(1), 79-92. <https://doi.org/10.1080/19186444.2016.1162486>
- Ayçin, E. (2019). Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler. Nobel Akademik Yayıncılık
- Batsakis, G., Wood, G., Azar, G. and Singh, S. (2018). International Diversification and Firm Performance in the Post – Acquisition Period: A Resource Dependence Perspective. *Journal of Business Research*. 93: 151–159 . <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.02.025>
- Bodner, J. and Capron, L. (2018). Post – Merger Integration. *Journal of Organizational Design*. 7(1), 1-20. <https://doi.org/10.1186/s41469-018-0027-4>
- Brouthers, K. D., and Brouthers, L. E. (2001). Explaining the National Cultural Distance Paradox. *Journal of International Business Studies*. 32(1), 177-189. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490944>
- Brouthers, K. D., Brouthers, L. E., and Werner, S. (2008). Real Options, International Entry Mode Choice and Performance. *Journal of Management Studies*. 45: 936 – 960. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2007.00753.x>
- Brouthers, K. D. (2013). A Retrospective on: Institutional, Cultural, and Transaction Costs Influences on Entry Mode Choice Performance. *Journal of International Business Studies*. 44(1), 14-22. <https://doi.org/10.1057/jibs.2012.23>
- Buckley, P. J., Clegg, L. J., Cross, A. R., Liu, X., Voss, H. and Zheng, P. (2007). The Determinants of Chinese Outward Foreign Direct Investment. *Journal of International Business Studies*. 38(4), 499-518. https://doi.org/10.1057/9780230248328_6
- Can, Muharrem. (2022). Türkiye'nin Yurt Dışı Doğrudan Yatırımlarının Küreselleşmesi: Yatırımlardaki Coğrafi Dağılım ve Nedenlerindeki Değişim. Ticaret Bakanlığı. 1-25.
- Capron, L. (2016). Strategies for M&As: When is Acquisition the Right Mode to Grow. *Accounting and Business Research*. 46(5), 453-462. <https://doi.org/10.1080/00014788.2016.1182705>
- Chen, H. and Hu, M. Y. (2002). An Analysis of Determinants of Entry Mode and Its Impact on Performance. *International Business Review*. 11, 193-210. [https://doi.org/10.1016/S0969-5931\(01\)00055-5](https://doi.org/10.1016/S0969-5931(01)00055-5)
- Chen, M. K. and Wang, S. C. (2010). The Use of a hybrid-fuzzy – Delphi – AHP Approach to Develop Global Business Intelligence for Information Service Firms. *Expert Systems with Applications*. 37(11), 7394 – 7407. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.04.033>

Cheng, Y. M. (2006). Determinants of FDI Mode Choice: Acquisitons, Brownfield, and Greenfield Entry in Foreign Markets. *Canadian Journal of Administrative Sciences*. 23(3), 202-220. <https://doi.org/10.1111/j.1936-4490.2006.tb00627.x>

Couturier, J. and Sola, D. (2010). International Market Entry Decisions: The Role of Local Market Factors. *Journal of General Management*. 35(4), 45-63. <https://doi.org/10.1177%2F030630701003500403>

Cuervo – Cazurra, A. and Genç, M. (2008). Transforming Disadvantages into Advantages: Developing – Country MNEs in the Least Developed Countries. *Journal of International Business Studies*. 39, 957-979. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.840039>

Cui, L. and Jiang, F. (2009). FDI Entry Mode Choice of Chinese Firms: A Strategic Behavior Perspective. *Journal of World Business*. 44(4), 434 – 444. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jwb.2008.11.004>

Cui, L., Jiang, F. and Stening, B. (2011). The Entry – Mode Decision of Chinese Outward FDI: Firm Resources, Industry Conditions, and Institutional Forces. *Thunderbird International Business Review*. 53(4), 483-499. <https://doi.org/10.1002/tie.20425>

Cui, L., Meyer, K. E. and Hu, H. W. (2013). What Drives Firms' Intent to Seek Strategic Assets by Foreign Direct Investment? A Study of Emerging Economy Firms. *Journal of World Business*. 49(4): 488-501. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2013.12.003>

Çiftçi, İ., Tatoğlu, E., Wood, G., Demirbağ, M. and Zaim, S. (2019). Corporate Governance and Firm Performance in Emerging Markets. *International Business Review*. 28, 90-103. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2018.08.004>

Demirbağ, M., Collings, D. G., Tatoğlu, E., Mellahi, K. and Wood, G. (2014). High – Performance Work Systems and Organizational Performance in Emerging Economies: Evidence from MNEs in Turkey. *Management International Review*. 54, 325-359. <https://doi.org/10.1007/s11575-014-0204-9>

Demirbağ, M., Tatoğlu, E. and Glaister, K. W. (2009a). Equity – Based Entry Modes of Emerging Country Multinationals: Lessons From Turkey. *Journal of World Business*. 44, 445-462. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2008.11.009>

Demirbağ, M., Tatoğlu, E. and Glaister, K. W. (2009b). Institutional and Transaction Cost Determinants of Turkish MNE's Location Choice. *International Marketing Review*. 27(3), 272-294. <https://doi.org/10.1108/02651331011047989>

Deng, P. and Yang, M. (2015). Cross – Border Mergers and Acquisitions by Emerging Market Firms: A Comparative Investigation. *International Business Review*. 24, 157-172. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2014.07.005>

Dunning, J. H. and Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and The Global Economy*. 2. edt.

Erdoğan, E., Çobanoğlu, E., Yalçın, M. and Ghauri, P. N. (2014). Internationalization of Emerging Market Firms. The Case of Turkish Retailers. *International Marketing Review*. 27(3), 316-337. <https://doi.org/10.1108/02651331011048014>

Fan, Y, and Jianfeng, Y. (2016). The Choice of the Southeast Asian Market Entry Mode: A Performance Appraisal Model Based on Fuzzy AHP. The First International Symposium on Business Cooperation and Development in South – East and South Asia under B&R Initiative. 63 – 66

Gao, G. Y., Murray, J. Y., Kotebe, M. and Lu, J. (2010). A “Strategy Tripod” Perspective on Export Behaviors: Evidence from Domestic and Foreign Firms Based in an Emerging Economy. *Journal of International Business Studies*. 41, 377-396. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.27>

Gaur, A. and Delios, A. (2015). International Divesification of Emerging Market Firms: The Role of Ownership Structure and Group Affiliation. *Management International Review*. 55, 235-253. <https://doi.org/10.1007/s11575-015-0240-0>

Gaur, A., Kumar, S. K. and Singh, D. (2014). Institutions, Resources and Internationalization of Emerging Economy Firms. *Journal of World Business*. 49, 12-20. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2013.04.002>

Gholami, S., Karimiankakolaki, M. and Ghobeyshavi, H. (2015). Developing Marketing Strategies Based on Risk Management by Using DEMATEL Technique. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*. 4(1), 1527-1539.

Halaszovich, T.F. and Lundan, S. M. (2015). The Moderating Role of Local Embeddedness on the Performance of Foreign and Domestic Firms in Emerging Markets. *International Business Review*. 25(5), 1136-1148. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2016.02.003>

Han, X., Liu, X., Xia, T. and Gao, L. (2018). Home – Country Government Support, Interstate Relations and The Subsidiary Performance of Emerging Market Multinationals Enterprises. *Journal of Business Research*. 93, 160-172. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.021>

Holmes, R. M, Miller, T., Hitt, M. A. and Salmador, M. P. (2013). The Interrelationships Among Informal Institutions, Formal Institutions, and Inward Foreign Direct Investment. *Journal of Management*. 39(2), 531-566. <https://doi.org/10.1177%2F0149206310393503>

Javorcik, B. S. and Spatareanu, M. (2011). Does It Matter Where You Come From? Vertical Spillovers from Foreign Direct Investment and The Origin of Investors. *Journal of Development Economics*. 96(1), 126-138. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2010.05.008>

Johnson, J. and Tellis, G. J. (2008). Drivers of Success for Market Entry into China and India. *Journal of Marketing*. 72, 1 – 13. <https://doi.org/10.1509%2FJMKG.72.3.001>

Juasrikul, S., Sahaym, A., Yim, H. S. and Liu, R. L. (2018). Do Cross – Border Alliances with MNEs from Developed Economies Create Firm Value for MNEs from Emerging Economies? *Journal of Business Research*. 93, 98-110. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.001>

Kamal, S. Md. (2011). Entry Mode and Subsidiary Performance in Emerging Economies. *Mustang Journal of Business & Ethics*. 2. 20-29. <http://hdl.handle.net/10361/1613>

- Kaya, H. (2009). Unfavorable Business Environment and Foreign Direct Investment Activities of Turkish Manufacturing Firms. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. 3(1), 101-117
- Kaya, H. and Erden, D. (2008). Firm – Specific Capabilities and Foreign Direct Investment Activities of Turkish Manufacturing Firms. *Journal of Management Development*. 27(7), 761-777. <https://doi.org/10.1108/02621710810883643>
- Kim, Y. and Gary, S. J. (2008). The Impact of Entry Mode Choice on Foreign Affiliate Performance: The Case of Foreign MNEs in South Korea. *Management International Review*. 48(2), 165-188. <https://doi.org/10.1007/s11575-008-0010-3>
- Lau, C. M., Ngo, H. Y. and Yiu, D. W. (2010). Internationalization and Organizational Resources of Chinese Firms. *Chinese Management Studies*. 4(3), 258-272. <https://doi.org/10.1108/17506141011074147>
- Lee, A. H.I., Chen, W. C. and Chang, C. J. (2008). A Fuzzy AHP and BSC Approach for Evaluating Performance of IT Department in the Manufacturing Industry in Taiwan. *Expert Systems with Applications*. 34(1), 96-107. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2006.08.022>
- Liu, W. K. (2015). Using FDM and DEMATEL Approaches to Evaluate the Location Selection of Investment. *International Journal of Information and Education Technology*. 5(10), 732-739. DOI: 10.7763/IJiet.2015.V5.602
- Liu, X., Xiao, W. and Huang, X. (2008). Bounded Entrepreneurship and Internalisation of Indegenous Chinese Private – Owned Firms. *International Business Review*. 17, 488-508. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2008.02.014>
- Liu, Y. and Yu, Y. (2018). Institutions, Firm Resources and The Foreign Establishment Mode Choice of Chinese Firms: The Moderating Role of Home Regional Institutional Development. *Journal of Business Research*. 93, 111-121. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.026>
- Loo, M. K. L. (2019). Enhancing Financial Inclusion in ASEAN. Identifying the Best Growth Markets for Fintech. *Journal of Risk and Finance Management*. 12(181), 1-19. <https://doi.org/10.3390/jrfm12040181>
- Lu, J., Liu, X. and Wang, H. (2010). Motives for Outward FDI of Chinese Private Firms: Firm Resources, Industry Dynamics and Government Policies. *Management and Organizational Review*. 7(2), 223-248. <https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2010.00184.x>
- Luo, Y. (2001). Determinants of Entry in an Emerging Economy: A Multilevel Approach. *Journal of Management Studies*. 38(3), 443-472. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00244>
- Luo, Y. and Bu, J. (2018). When Are Emerging Market Multinationals More Risk Taking? *Global Strategy Journal*. 8, 635-664
- Malhotra, S., Sivakumar, K. and Zhu, P. C. (2009). Distance Factors and Target Market Selection: The Moderating Effect of Market Potential. *International Marketing Review*. 26(6), 651-673. <https://doi.org/10.1108/02651330911001332>

- Morschett, D., Schramm – Klein, H. and Swoboda, B. (2010). Decades of Research on Market Entry Modes: What Do We Know About External Antecedents of Entry Mode Choice. *Journal of International Management*. 16(1), 60-77. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2009.09.002>
- Pan, Y. and Tse, D. K. (2000). The Hierarchical Model of Market Entry Modes. *Journal of International Business Studies*. 31(4), 535-554. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490921>
- Piperopoulos, P., Wu, J. and Wang, C. (2018). Outward FDI, Location Choices and Innovation Performance of Emerging Market Enterprises. *Research Policy*. 47(1), 232-240. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.11.001>
- Rasheed, H. S. (2005). Foreign Entry Mode and Performance: The Moderating Effects of Environment. *Journal of Small Business Management*. 43(1), 41-54. <https://doi.org/10.1111/j.1540-627X.2004.00124.x>
- Raut, R. D., Bhasin, H. V. and Kamble, S. S. (2011). Evaluation of Supplier Selection Criteria by Combination of AHP and fuzzy DEMATEL Method. *International Journal of Business Innovation and Research*. 5(4), 359-392.
- Rui, H. and Yip, G. S. (2008). Foreign Acquisitions by Chinese Firms: A Strategic Intent Perspective. *Journal of World Business*. 43, 213-226. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2007.11.006>
- Saaty, T.L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, New York: McGraw – Hill
- Saaty, T. L. (1982). *Decision Making for Leaders*. CA: Lifetime Learning Publications.
- Sari, H. and Nurhadi, D. A. (2019). Designing Marketing Strategy Basen on Value from Clothing – Producing Companies Using the AHP and Delphi Methods. *Journal Teknik Industri*. 20(2), 191-203. <https://doi.org/10.22219/JTIUMM.Vol20.No2.191-203>
- Söyler, H. and Yaraş, E. (2016). Küresel Pazara Giriş Kararlarının Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yaklaşımıyla Analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(4), 77-96.
- TUIK. (2022). Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2021: Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret. ata.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dış-Ticaret-İstatistikleri-Aralık-2021-45535&dil=1#:~:text=Genel%20ticaret%20sistemine%20göre%20ihracat%202021%20yılı%2001-11%20döneminde,424%20milyon%20dolar%20olarak%20gerçekleşti. (Access: 01/11/2022).
- Ünal, Z. and Çetin, E. İ. (2019). Integrated AHP-TOPSIS Method for Fertilizer Producer's Target Market Selection. *Mediterranean Agricultural Sciences*. 32(3), 357-364. [10.29136/mediterranean.584120](https://doi.org/10.29136/mediterranean.584120)
- Uray, N., Vardar, N. and Nacar, R. (2015). International Marketing – Related Outward FDI Motives: Turkish MNCs' Experience in the EU. *New Policy Challenges for European Multinationals*. 7, 305-338. [https://doi.org/10.1108/S1745-8862\(2012\)0000007016](https://doi.org/10.1108/S1745-8862(2012)0000007016)
- Wheelen, T. L. and Hunger, J. D. (2012). *Strategic Management and Business Policy: Toward Global Sustainability*. 13.bs. USA: Pearson
- World Investment Report. (2018). *Investment and New Industrial Policies*. New York and Geneva.

World Investment Report. (2022). Internatioanl Tax Reforms and Sustainable Environment. Geneva.

Wu, H., Chen, J. and Liu, Y. (2017). The Impact of OFDI on Firm Innovation in An Emerging Country. *International Journal of Technology Management*. 74, 167-184.

Wu, J. and Chen, X. (2014). Home Country Institutional Environments and Foreign Expansion of Emerging Market Firms. *International Business Review*. 23(5), 862-872. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2014.01.004>

Xie, H. Y., Zhao, H. J., Xie, Q. J. and Arnold, M. (2011). On the Determinants of Post – Entry Strategic Positioning of Foreign Firms in A Host Market: A “Strategy Tripod” Perspective. *International Business Review*. 20, 477-490. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2010.09.005>

Yakakawa, Y., Peng, M. W. and Deeds, D. L. (2008). What Drives New Ventures to Internationalize from Emerging to Developed Economies. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 32(1), 59-82. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1540-6520.2007.00216.x>

Yaprak, A., Yosun, T. and Çetindamar, D. (2018). The Influence of Firm – Specific and Country – Specific Advantages in the Internationalization of Emerging Market Firms: Evidence from Turkey. *International Business Review*. 27(1), 198-207. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2017.07.001>

Zhou, Q., Huang, W. and Zhang, Y. (2011). Identifying Critical Success Factors in Emergency Management Using a Fuzzy DEMATEL Method. *Safety Science*. 49(2), 243-252. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2010.08.005>

Zhu, H. (S)., Ma, X., Sauerwald, S. and Peng, M. W. (2017). Home Country Institutions Behind Cross – Border Acquisition Performance. *Journal of Management*. 45(4), 1315 – 1342. <https://doi.org/10.1177%2F01>

[itobiad], 2022, 11 (4): 2357-2372

**Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in
İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler -Taberî Tefsiri
Özelinde-**

Narrations Quoted By Mujahid ibn Jabr From Ibn
Abbas In Suras Baqara And Al-i Imran - In the
Specialty of Tabari Tafsir-

Video Link: <https://youtu.be/7Gve12H8QTg>

Davut ŞAHİN

**Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü**

**Assoc.Prof., University of Ankara Hacı Bayram Veli Faculty of Islamic Sciences
Ankara, Turkey**

sahdavut@hotmail.com / ORCID: 0000-0001-0351-670X

Esra ERTEKİN

**Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Yüksek Lisans Öğrencisi
Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye**

**Institute of Social Sciences Basic Islamic Sciences (Tafsir) Postgraduate Student
esra_ertek@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-9285-1413**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 21.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 26.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Şahin, D. & Ertekin, E. (2022). Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler -Taberî Tefsiri Özelinde-. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2357-2372 . doi: 10.15869/itobiad.1166327

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Davut ŞAHİN & Esra ERTEKİN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler -Taberî Tefsiri Özelinde-

Öz

Çalışmada tâbiîn müfessiri Mücâhid b. Cebr'in, hocası İbn Abbas'tan naklettiği tefsir rivayetleri konu edilmektedir. Söz konusu rivayetler; içeriği, Mücâhid'in görüşüyle uyuşması, Taberî'nin bunları tercih etmesi açısından incelenmektedir. Çalışma Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri özelinde, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde yer alan rivayetler üzerinden yürütülmektedir. Söz konusu eserin ilgili bölümü tarandığında Mücâhid'in, bazı âyetlerin tefsirindeki açıklamayı sahâbeden naklettiği görülür. Görebildiğimiz kadarıyla onun, sözünü aktardığı sahâbiler farklılık arz etmektedir. Ancak bu aktarımların birçoğunun Abdullah b. Abbas'a dayandığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, kanaatimizce ikisi arasındaki hoca öğrenci ilişkisidir. Mücâhid'in hocasından yaptığı aktarımları âyetleri açıklamaya ve Kur'ân ilimlerine dair nakilleri biçiminde iki başlıkta inceledik. İlk başlığı; fikhî ve kelime izahına ilişkin nakilleri biçiminde ikiye ayırdık. Mücâhid'in hocasından aktardığı fikhî açıklama içerikli aktarımlar diğerlerine nispetle çoktur. Hakkında rivayet aktardığı âyetlerin bazısı için Mücâhid'in kendi açıklamaları da vardır. Bu açıklamaların bir kısmında Mücâhid hocasıyla aynı düşünmekteyken bir kısmında hocasına itiraz etmektedir. Bazen de Mücâhid'in yaptığı izah, hocasından naklettiği bilgiyi tamamlama şeklinde olmaktadır. Mücâhid'in İbn Abbas'tan kelime izahı içerikli aktarımlarına gelince, bu tür rivayetlerde bazen âyetin bir kelimesi bazen de bir ibaresi açıklanmakta, kelimenin sözlük anlamı veya kastedilen mana üzerinde durulmaktadır. İkinci başlığı ise üç alt başlık altında sunduk. Esbâb-ı nüzûl rivayetleri diğerlerinden fazla olduğu için müstakil olarak ele aldık. Nesh, muhkem – müteşâbihi bir başlıkta, grammer, darb-ı mesel ve mübhemâtı ise diğer bir başlıkta örneklerle inceledik. Çalışmada incelediğimiz bazı nakillerde, Mücâhid'in hocasıyla aynı görüşte olduğunu bazısında ise farklı düşündüğünü tespit ettik. Aynı şekilde Taberî'nin de bu aktarımlarda kimi rivayetleri tercih ederek kimini de etmeyerek seçici davrandığını gördük.

Anahtar Kelimeler: Mücâhid, İbn Abbas, Nakletmek, Taberî, Bakara, Âl-i İmrân.

Narrations Quoted By Mujahid ibn Jabr From Ibn Abbas In Suras Baqara And Al-i Imran - In the Specialty of Tabari Tafsir-

Abstract

In the study, the tafsir narrations narrated by tabi'un mufassir Mujahidibn Jabr from his teacher Ibn Abbas are discussed. The narrations in question are examined in terms of their content, compliance with the opinion of Mujahid, and Tabari's preference for them. The study is carried out on the narrations contained in the suras Baqara and Al-i-Imran, on the basis of Tabari's tafsir called *Camiu'l-Bayan an Ta'wili Ayi'l-Qur'an*. When the relevant part of the work in question is scanned, it is seen that Mujahid conveyed the explanation in the interpretation of some verses from the companions. When the relevant section of the work in question is scanned, it is seen that Mujahid conveyed the explanation in the interpretation of some verses from the companions. As far as we can

see, the companions to whom he refers differ. However, it is understood that many of these transfers are based on Abdullah. The reason for this, in our opinion, is the teacher-student relationship between the two. We have examined the transmissions of Mujahid from his teacher in two headings in the form of his transmissions about explaining the verses and the knowledge of the Qur'an. The first title; We divided it into two in the form of transfers related to fiqh and word explanation. The fiqh explanations that Mujahid passed on from his teacher are many compared to the others. Mujahid also has his own explanations for some of the verses he narrates about. In some of these explanations, Mujahid thinks the same as his teacher, while in some of them he objects to his teacher. Sometimes, the explanation made by Mujahid is in the form of completing the information he conveyed from his teacher. The explanation made by Mujahid is in the form of completing the information he conveyed from his teacher. As for Mujahid's word-by-word explanations from Ibn Abbas, in such narrations, sometimes a word of the verse and sometimes a phrase is explained, the lexical meaning of the word or the meaning it means is emphasized. We presented the second title under three sub-headings. Asbab al-nuzulnarrations are more than others, we have dealt with them separately. We examined naskh and muhkamat - mutashabihatın one heading, grammar, byword and ambiguous words in another heading with examples. In some of the transplants we examined in the study, we found that Mujahid shared the same opinion as his teacher, and in others, he thought differently. In the same way, we have seen that Tabari acted selectively in these transmissions, preferring some narrations and not others.

Keywords: Mujahid, Ibn Abbas, Narrate, Tabari, Baqara, Al-i Imran.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'i anlama noktasında sonraki nesiller için sahâbe ve tâbiîn neslinin ayrı bir önemi vardır. Zira sahâbe âyetlerin nüzûlüne şahit oldular dahası anlayamadıkları hususları vahyin kendisine indiği Hz. Peygambere sordular. Onların bu anlama çabaları tefsir ilminin ilk aşaması olarak görülebilir. Nüzûl döneminin sona ermesi ve Hz. Peygamberin dâr-ı bekaya irtihali ile ilim sahibi sahâbe Kur'ân'ın müfessiri konumuna gelmişlerdir. Tâbiîn ise vahye muhatap olmayan ilk nesildi ve anlamadıklarını vahye direkt muhatap olan sahâbeye sorma imkânları vardı. Öte yandan zaman ilerledikçe İslam coğrafyasının sınırları genişlemiş ve Arap olmayanların İslam dinini benimsemeleri hız kazanmıştı. Arapça bilmeyen milletlerin de Müslüman olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'i anlama konusunda tefsir ilmi bir ihtiyaca dönüşmüştür. İşte bu zaman zarfında insanlar Kur'ân-ı anlamak için vahye muhatap olan sahâbenin yaptığı açıklamaları dikkate almışlardır. İlim yolunda olanlar ise sahâbeye talebe olmuşlardır. Çünkü ashâb-ı kiram vahyin ilk muhatabıdır ki ilgili âyetin neden/niçin indiğine vakıftırlar. Aynı zamanda onlar Kur'ân-ı anlama ve hayata uygulama konusunda Hz. Peygamberi birebir gözlemlemişlerdir. İşte çocuk yaşta olmasına rağmen Hz. Peygamberin meclisinde vakit geçiren Abdullah b. Abbas (ö.68/678, 688) tefsir açısından kendisine danışılan sahâbeden biridir. İbn Abbas tâbiîn denilen sahâbe sonrası nesilden birçok ilim talebesine hocalık yapmıştır. Bunlardan biri de bu çalışmada rivayetleri konu edilen tâbiîn dönemi müfessiri Mücâhid b. Cebr'dir (ö.103/721). Müfessirin İbn Abbas'tan birebir ilim tahsil

ettiği kendisi ve Saîd b. Cübeyr'den (ö.94/713 [?]) gelen iki ayrı rivayetten çıkarılabilmektedir (Taberî, 1422/2001, 3/736-737/750;5/133). Yukarıda da belirtildiği gibi genişleyen ülke sınırları ve Arapça bilmeyen milletlerin Müslüman olmaları sebebiyle sahâbeyi görüp onlardan ilim tahsil etmiş olan tâbiîn döneminde tefsir faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemde birçok tâbiîn müfessiri önceki âlimlerin ilmi birikimlerini kendilerinden sonraki nesle nakletmişlerdir. Aktarılan bu açıklamalar daha sonraki yıllarda yazılan tefsir ve hadis kitaplarında bulunmaktadır. Bu kitaplar içinde *Câmiu'l-beyân* tefsiri büyük bir önemi haizdir. Ansiklopedik içerikli bu esere bakıldığında müellifin ilgili âyete dair hemen hemen kendisine ulaşmış tüm rivayetleri zikrettiği görülür. Bu, Taberî'nin rivayetleri koruma altına alma adına gösterdiği bir gayretin sonucudur, denilebilir. Bu durum *Câmiu'l-beyân* tefsirinin naklî bilgiye ulaşma konusunda temel eserlerden biri olmasını sağlamıştır. Çalışmanın materyali açısından Taberî tefsirine bakıldığında her sayfada bir Mücâhid rivayeti ile karşılaşıldığı görülür. Bu sebeple çalışma *Câmiu'l-beyân* tefsiri ile sınırlandırılmıştır.

Söz konusu tefsir kitabında Mücâhid b. Cebr, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki âyetlere dair açıklama yapmanın yanında sahâbeden de rivayet nakletmektedir. Müfessirin sahâbeden yaptığı aktarımların çoğunluğunu tefsir ilmini kendisinden tahsil ettiği hocası İbn Abbas'a ait açıklamalar oluşturmaktadır. Bu çalışmanın ana teması müfessirin hocasından yaptığı aktarımlardır. Mücâhid'in İbn Abbas aktarımlarına bakıldığında onun bazı âyet/âyet kesitleri için sadece hocasından rivayet naklettiği ve kendisinin başka bir açıklama yapmadığı görülür. Bu duruma Mücâhid'in Bakara Sûresi 34. âyet için İbn Abbas'tan aktardığı rivayet örnek verilebilir. Müfessir bu rivayette hocasından Hz. Âdem'e secde etmeyen İblis için: "Yeryüzü sakinlerinden ismi Azazil olan bir melektir ve melekler arasında yeryüzünde yaşayanlara 'cin' diye isim verilenleri vardır." şeklinde bir izah nakletmektedir (Taberî, 1422/2001, 1/536). Müfessirin naklettiği bu rivayete göre İbn Abbas İblis'in meleklerden olduğunu söylemektedir. Mücâhid, âyette Allah'ın secde emrine itaat etmeyen İblis'in hangi varlık grubuna ait olduğu ile ilgili bir açıklama yapmamaktadır. O, bu konuda sadece hocasının açıklamasını nakletmektedir. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde İblis için İbn Abbas'a dayanan bir izah daha bulunmaktadır. Bu açıklamada İbn Abbas, İblis'in önceleri cin denilen melek kabilesinden olduğu, yer ve gök arasında olanların idaresinden sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, (Âdem'e secde edin emrine) isyan etmesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın İblis'i kovulmuş şeytana dönüştürdüğünü de haber vermektedir (Taberî, 1422/2001, 1/541). Taberî, İblis'in meleklerden olmadığı, aslının cin olduğu bilgisini ayrıca Hasan el-Basrî (ö.110/728), Şehr b. Havşeb (ö.100/718) ve İbn Zeyd'den (ö.182/798) de aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 1/539-541). Yine Taberî, İblis'in meleklerden olmasının mümkün olduğunu ifade eden görüşü uygun bulduğunu da söylemektedir (Taberî, 1422/2001, 1/542). Buna göre müfessirin hocasından aktardığı açıklamanın âyetin anlaşılmasına önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Mücâhid, İbn Abbas'tan açıklama naklettiği bazı âyet/âyet kesitleri için kendisi de açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamalara Âyeti Açıklamaya İlişkin İzahları başlığı altında yer verildiği için tekrara düşmemek adına onlar burada zikredilmeyecektir. Burada sadece Mücâhid ile İbn Abbas'ın açıklamaları arasındaki bağlantıya değinilecektir. Müfessirin bir âyete/âyet kesitine dair kendisinin yaptığı açıklamalar ile hocasından

naklettiği rivayetler anlamsal açıdan karşılaştırıldığında onların birbirleriyle bazen uyumlu olduğu bazen de uyumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Sözü nü naklettiği hocasıyla görüşlerinin uyuşması, beklenen bir durumdur, ancak ikisi arasında farklılık olması dikkat çekicidir. Nitekim Âl-i İmrân Sûresi 97. âyetin bir kesitine ilişkin Mücâhid'in hocasından aktarımı ve onun görüşüne karşı çıkışı bu hususa örnek olabilir. İlgili âyet kesiti ve anlamı şöyledir: "وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ أَمِنًا /Her kim oraya (mescidi harama) girerse güvende olur." Bu ifade için müfessirin naklettiği rivayette hem İbn Abbas hem de Mücâhid'e ait açıklama bulunmaktadır. Bu rivayette Kâbe'nin emniyetli oluşu ve hırsızlık yapıp oraya sığınan kişinin durumu ele alınmaktadır. Mücâhid'in yaptığı aktarıma göre İbn Abbas: "Hırsızlık yaptığı veya birini öldürdüğü için kendisine had uygulanacak kişi hemen hareme girse, açlıktan dolayı oradan çıkıncaya kadar ona yardım edilmez, oradan çıktığında da o kişiye had uygulanır." demiştir. Rivayetin devamında Mücâhid hocasının açıklamasına karşılık olarak: "Ben bu görüşte değilim, bana göre o kişi hemen yakalanmalı oradan çıkarılıp had uygulanmalıdır, hareme girmiş olması (ancak) cezasının şiddetini artırır." demektedir. Buna göre Mücâhid hocasının yaptığı açıklamaya katılmamış, ona aykırı bir görüş savunmuştur (Taberî, 1422/2001, 5/603).

Öte yandan Mücâhid'in yaptığı açıklama, başka bir ravinin İbn Abbas'tan aktardığı görüşle uyuşabilmektedir. Bunu aynı âyetle ilgili her ikisinin de görüş bildirdiği rivayetlerde görmek mümkündür. Bakara Sûresi 234 ve 240. âyetlerin birlikte ele alındığı rivayet, ikisinin görüş bildirdiği âyete örnek olabilir. Örneğin daha iyi anlaşılması için rivayetlere geçmeden söz konusu âyetlerin içerikleri özetlenecektir. Bakara Sûresi 234. âyette kocası ölen kadının 4 ay 10 gün iddet beklemesi gerektiği bildirilmekte, aynı sûrenin 240. âyetinde ise kendisi öldükten sonra karısının 1 yıl evden çıkarılmaması hususunda kocanın akrabalara vasiyette bulunması gerektiği, karısı kendi isteğiyle evden çıkmak isterse onlara bir sorumluluğun olmayacağı bildirilmektedir. 240. âyet, ilk etapta Hasan-ı Basrî'nin de düşündüğü gibi kocası ölen kadının 4 ay 10 gün bekleme süresini 1 yıla çıkarmaktadır. Yani 240. âyet 234. âyeti nesh etmiştir. Ancak Atâ b. Ebî Rebâh'ın aktardığına göre İbn Abbas, Bakara Sûresi 240. âyetin bekleme süresini 4 ay 10 günden 1 yıla çıkarmadığını düşünmektedir. Ona göre bu âyet 4 ay 10 gün iddet bekleyecek kadının, kocasının evinin dışında başka bir yerde de bu süreyi geçirebileceğini salık verir. Mücâhid de bu âyetlere ilişkin açıklamalarında Atâ'nın aktardığı İbn Abbas'ın görüşüne benzer bir görüş serdedir. Bu örnekten, Mücâhid'in hocasından bir aktarımda bulunmadığı konuda da hocasıyla benzer görüşü paylaşabildiği anlaşılmaktadır (Taberî, 1422/2001, 4/404-406. Ayrıca bk. Güler, 2014, 81-82).

Mücâhid'in sahâbeden yaptığı aktarımların çoğunluğunun hocası İbn Abbas'a ait açıklamalar olduğu yukarıda ifade edilmişti. Taberî tefsiri özelinde bu nakillerin sayısal verileri üzerinde durulabilir. Mücâhid, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde toplam 25 âyetin tefsiri için nakilde bulunmuştur. Bu âyetlerin 21 tanesi Bakara Sûresine, 4 tanesi ise Âl-i İmrân Sûresine aittir. Mücâhid, söz konusu iki sûrenin 25 âyeti için hocasından 58 rivayet aktarmıştır. Müfessir hocasının açıklamalarının çoğunu "عن ابن عباس" şeklinde aktarmaktadır. O, yaptığı nakillerin 6'sında: "İbn Abbas dedi." ifadesini kullanmaktadır. Bir rivayeti ise: "İbn Abbas'tan işittim." şeklinde aktarmaktadır. Mücâhid, İbn Abbas kanalıyla Hz. Peygamberden de aktarım yapmıştır (Örnek aktarımlar için bk. Taberî

1422/2001, 2/539-542; 3/199-200). Çalışmada ele alınacak söz konusu nakillerde bazen kelime açıklaması bazen âyetin fikhî izahı bazen de bir Kur'ân ilmine dair açıklama yer almaktadır. Kur'ân ilimleri noktasında Mücâhid, İbn Abbas'tan bazen âyetin inişine sebep olan olay/durum bilgisi, bazen âyetin neshine dair bir bilgiyi nakletmektedir. Ayrıca o, muhkem-müteşâbih, mübhemât, darb-ı mesel ve gramer gibi Kur'ân ilimlerinin önemli konularına dair açıklamaları hocasından aktarmaktadır. Müfessirin hocasına dayandırdığı bu açıklamalar çalışmada örnek rivayetler üzerinden işlenecektir. Önce Mücâhid'in İbn Abbas'tan nakilleri verilecektir. Sonra ilgili âyet/âyet kesiti için kendisine ait açıklamalar varsa zikredilecektir. Ayrıca konuyu tefsiri özelinde çalıştığımız Taberî, Mücâhid'in açıklamaları ve hocasından yaptığı aktarımlara dair bir değerlendirme yapmış ise ona yer verilecektir. Bu değerlendirmelerin anlaşılmasına katkı sağlaması açısından ilgili âyet/âyet kesiti için diğer âlimlerin izahlarına da değinilecektir. Müfessirin hocasından yaptığı nakillerde İbn Abbas'ın ya âyette kelime bazında açıklama yaptığını ya da âyetteki fikhî hükmü izah ettiği daha önce ifade edilmişti. Mücâhid'in bu iki türdeki aktarımları Âyetleri Açıklama Yönü başlığı altında sunulacaktır. Onun İbn Abbas'tan naklettiği diğer açıklamaları ise Kur'ân ilimlerine dair aktarımlar başlığı altında ele alınacaktır.

Âyetleri Açıklamaya İlişkin Aktarımlar

Mücâhid'in İbn Abbas'tan yaptığı aktarımlarda hocasının âyetleri iki yönden açıkladığı görülmektedir. Bunlardan ilki âyetlerin fikhî hükümlerinin açıklanmasıdır. Diğerleri ise ilgili âyete dair bir veya birkaç kelimenin izah edilmesidir. Şimdi müfessirin âyetleri açıklama yönünü iki ayrı başlık altında örnek rivayetler üzerinden ele alalım.

Fikhî İzaha Dair Aktarımlar

Mücâhid'in İbn Abbas'tan yaptığı fikhî açıklamalara dair sunulacak ilk örnek rivayet Bakara Sûresi 184. âyetin “فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ” / *Kim gönülden bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır.*” ifadesine aittir. Söz konusu ifade için kendisine ve Atâ'ya dayanan bir rivayette İbn Abbas: “Kim fakiri doyurmada (belirlenen fidyeden) fazlasını verirse bu kendisi için hayırlıdır.” diye açıklama yapmaktadır (Taberî, 1422/2001, 3/183). Mücâhid'in yaptığı bu nakle göre İbn Abbas oruç ibadetinden haber veren 184. âyetteki “gönülden yapılan iyilik” ifadesini oruç tutamayanların ödemesi gereken fidye ile ilişkilendirmiştir. Zaten söz konusu 184. âyette oruca gücü yetmeyenlerin bir yoksul doyumunu fidye vereceği haber verilmektedir. Bu âyet kesitine dair Mücâhid'in kendi açıklaması da vardır. O, kendisine dayanan bu rivayette “gönülden yapılan iyilik” ifadesini: “Her kim (belirlenen fidye tutarı olan yarım sâ'/ölçü buğday değil de) bir sâ'/ölçü (buğday) ile fakiri doyurursa (bu kendisi için daha hayırlıdır).” şeklinde açıklamaktadır (Taberî, 1422/2001, 3/184). Ayrıca o bu hususta farklı isnatlı diğer rivayette: “Her kim (fakirin yiyeceği miktarı) yemeği artırırsa bu onun için daha hayırlıdır.” diye bir açıklama daha yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/185-186). Görüldüğü üzere Mücâhid'in bu âyet için yaptığı açıklamada günün şartlarında belirlenen fidye miktarının ne olduğu ve gönülden

verilen miktarın ne olacağı bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca kendisinden gelen bu iki rivayette onun hocasıyla aynı şekilde açıklama yaptığı da görülmektedir. Taberî âyetin bu kesiti için İbn Şihâb'ın: "Fazladan hayır yapmak, fidye ile beraber oruç tutmaktır." şeklindeki izahını da aktarmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/185). Daha sonra o, Allah'ın bu âyetle genel bir kaide koyduğunu bu sebeple de "fazladan hayır" için yapılan izahlardan birini tercih etmenin uygun olmadığını söylemiştir (Taberî, 1422/2001, 3/185-186). Taberî'nin bu ifadesi, Mücâhid ve hocasının açıklamalarının âyeti anlama konusunda makul izahlardan biri olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Müfessirin hocasından yaptığı fikhî aktarımlardan bir diğeri Bakara Sûresi 187. âyetin "وَلَا تَبَايَسُوا هُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ / Siz mescitlerde itikâfta iken onlara(kadınlara) yaklaşmayın." kesitinin tefsiri bağlamındadır. Nitekim hocasından yaptığı nakilde Ramazan ayında yapılan bir ibadet şekli olan itikâfa dair bir şart belirlenmektedir. Söz konusu ifadeyi izah sadedinde Mücâhid: "İbn Abbas 'kim evinden Allah'ın evine gitmek için çıkarsa kadınlara yaklaşmasın' diyordu." şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Taberî, 1422/2001, 3/270). Bu rivayette müfessir âyeti hocasının sözüne dayanarak izah etmektedir. Bu açıklamanın aynısı başka bir senetle Mücâhid'den de gelmiştir (Taberî, 1422/2001, 3/270). Yani müfessir ve hocası insanların itikâfa girdiklerinde nefsanî arzularına hâkim olarak ibadet etmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Âyetin bu kesiti için İbn Abbas, Mücâhid ve Atâ'nın görüşlerinin bir arada zikredildiği İbn Cüreyc'ten gelen bir rivayet daha vardır. Bu rivayette İbn Abbas: "Adam itikâfta iken tuvalet için dışarı çıktığında karısı ile cima edip guslediyordu, sonra da itikâfa (girmek için mescide) dönüyordu, bu yasaklandı." derken, Mücâhid: "Mescitte kadınla cima etmek yasaklandı, bunu ensar yapıyordu." demiştir (Taberî, 1422/2001, 3/271). Bu rivayete göre müfessir (itikâfta iken) ensarın mescit içinde hanımlarıyla cinsel münasebette bulduklarını, hocası ise itikâftaki kişinin mescit dışında bu fiili yaptığı bilgisini vermektedir. Taberî bu kesit için ayrıca Mâlik b. Enes ve İbn Zeyd'den: "Cima, dokunma ve öpme gibi herhangi bir şekilde kadınlara yaklaşmak, mübaşeredendir." şeklinde bir izah daha aktarmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/271-272). Ayrıca o, bu iki görüşten Mücâhid ve İbn Abbas'tan gelen, kadınlara yaklaşmaktan kastın cinsel münasebet olduğu, şeklindeki açıklamayı evla görmektedir. Bu tercihinin dayanağı ise Hz. Âişe'nin: "Hz. Peygamber itikâftayken başını eve uzatır ben de onun saçını yıkayıp tarardım." dediği rivayetlerdir (Taberî, 1422/2001, 3/272-273).

Müfessir, kocasının ölümünden sonra iddet bekleyen kadınlara üstü kapalı bir şekilde evlenme teklifi yapılmasının günah olmadığını bildirildiği Bakara Sûresinin 235. âyetinin "وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ / Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde bir sakınca yoktur." ilk kesiti için hocasından altı farklı isnatla rivayet aktarmıştır. Bu kesit için aktarılan rivayetler fikhî açıklama içermektedir. Rivayetlerin bazısında Mücâhid, İbn Abbas'ın âyetteki عَرَّضَ fiili için: "Örfe uygun bir sözle kişinin; 'Ben şöyle (özellikleri olan) bir kadınla evlenmek istiyorum.' diye imada bulunmasıdır." dediğini aktarmıştır. Diğerlerinde ise bir erkeğin iddet bekleyen kadına; "Saliha bir kadınla evlenmek istiyorum, Allah'ın beni bir kadınla nimetlendirmesini istiyorum, ben evlenmek istiyorum ve senden başkasıyla evlenmek istemem gibi cümleler söyleyip evlenme teklifinde bulunmamasıdır." dediğini aktarmıştır (Taberî, 1422/2001, 4/261-263).

Müfessir bu rivayetlerin birinde hocasının tarize “nişanlanmanın kastedilmediği şeydir” dediğini de aktarmaktadır. Aynı rivayetin devamında ise kendisi de: “Bir adamın, kocasının cenazesinde olan bir kadına ‘beni kendin için öne geçirme’ demesi kadının ise ‘sen öne geçirildin’ demesi tarizdir.” diye açıklama yapmaktadır (Taberî, 1422/2001, 4/261-262). Bunun yanı sıra farklı isnatla Mücâhid’e dayanan dört ayrı rivayet vardır. Bu rivayetlerin üçünde o, tarizi: “Bir adamın iddet bekleyen bir kadına; ‘Sen güzelsin, gözdesin (revaçtasın), benim bir kadına ihtiyacım var ve sen Allah’ın izniyle benim için hayırlısın.’ demesidir.” diye izah etmektedir. Dördüncü rivayette ise müfessir: “Adamın (kadına) ‘kendin için beni öne geçirme’ demesi hoş değildir.” demektedir (Taberî, 1422/2001, 4/263-264).

235. âyete göre kocası ölen ve iddet bekleyen kadına açıktan evlenme teklifinde bulunmak uygun görülmemektedir. Âyetin söz konusu kesiti için Mücâhid’e dayanan ve onun hocasından aktardığı rivayetlerde tarizin yani iddet bekleyen kadına evlilik teklifinin nasıl yapılacağı ifade edilmektedir. Müfessire dayanan bir rivayette ise ima yoluyla evlenme teklifinde bulunurken kullanılması hoş olmayan sözün ne olduğu da belirtilmektedir. Taberî 235. âyetin söz konusu kesiti için önce: “Bu âyetle kocaları vefat edip iddet bekleyen kadınlara evlilik teklif etmede bir günah olmadığı kastedilmektedir.” diye açıklama yapıp daha sonra rivayetleri zikretmiştir (Taberî, 1422/2001, 4/261). Buna göre söz konusu âyet için Mücâhid’in kendi yaptığı izahlar ve onun İbn Abbas’tan naklettiği açıklamalar, Taberî’nin böyle bir çıkarımda bulunmasına katkı sağlamıştır, denilebilir.

Mücâhid’in hocasından yaptığı bir diğer fikhî içerikli aktarım ise Bakara Sûresi 239. âyetin “فَإِنْ كُنْتُمْ فَرَجَالًا أَوْ رُكْبَانًا / Eğer korkarsanız yaya olarak ya da binekli olarak namazınızı kılın.” cümlesine aittir. Bu cümle için müfessir kendine dayanan iki farklı rivayette: “Muhammed (sav)’in ashâbı at üstünde savaşta iken eğer korkarlarsa her yöne (istedikleri yöne) dönük olarak, ister ayakta ister binek üstünde başı ile ima eder, diliyle de konuşabildiği kadarını söyleyerek (namaz kılardı).” şeklinde açıklama yapmaktadır (Taberî, 1422/2001, 4/387). Taberî âyette kastedilen korkunun savaş, düşman saldırısı, bir hayvanın saldırmaması, sel gibi durumlarda olabileceğini söylemektedir. Sonra da korku halinde namazın rekât sayısının tek olması gerektiğini belirtir ve bu görüşüne de Mücâhid’in İbn Abbas’tan aktardığı: “Allah Teâlâ, Peygamberinin diliyle yerleşik düzende namazı dört, seferde iki, korku halinde de bir rekât olarak farz kıldı.” anlamındaki rivayeti dayanak gösterir (Taberî, 1422/2001, 4/394). Mücâhid’in bu âyetle ilgili açıklamalarından nüzûl döneminde korku halinde namazın nasıl kılındığı, İbn Abbas’tan aktardığı rivayetten ise bir şeyden korkan kimsenin, mukîm veya seferî olanın kılacağı namazın kaç rekât olduğu öğrenilmektedir.

Burada Mücâhid’in İbn Abbas’tan yaptığı fikhî nakiller örnek verilerek izah edildi. Müfessir oruç, itikâf, iddet sürecindeki kadına evlenme talebinin iletilmesi, korku halinde namaz konularına dair hocasının açıklamalarını aktarmaktadır. Bunun yanı sıra Mücâhid’in bu konularla ilgili kendi açıklamaları da bulunmaktadır. Müfessir genellikle İbn Abbas’a mutabık açıklama yapmaktadır. Bununla birlikte o, hocasından yaptığı nakli tamamlayıcı tarzda izah da yapmıştır.

Kelime İzahına İlişkin Aktarımlar

Mücâhid'in hocasından aktardığı kelime izahlarının ilk ikisi Bakara Sûresi 19. âyette geçen "رَعْدٌ" ve "بَرْقٌ" kelimelerinin tefsirleri bağlamında yer alır. Bu rivayetlerin ilkinde "gök gürültüsü" olarak tercüme edilen "رَعْدٌ" kelimesi için o, İbn Abbas'tan şu aktarımı yapmaktadır: "Râ'd, bir meleğin ismidir. Onun sesi tesbihdir. Râ'd isimli melek şiddetli şekilde bulutu hareket ettirerek sarsar. Onların birbirlerine sürtünmesinden şimşekler çıkar" (Taberî, 1422/2001, 1/358). Mücâhid kendisinden gelen rivayetlerde "رَعْدٌ" kelimesine hocası gibi "sesiyle bulutları yürüten melek" olarak anlam vermektedir (Taberî, 1422/2001, 1/357/359). Farklı senetlerle kendisine dayanan diğer rivayetlerde İbn Abbas, "رَعْدٌ" kelimesini "rüzgâr" diye de açıklamıştır (Taberî, 1422/2001, 1/361).

Âyetteki bir diğer kelime olan ve "şimşek" diye tercüme edilen "بَرْقٌ" kelimesinin açıklandığı ikinci rivayette Mücâhid söz konusu kelime için hocasının "melektir" izahını aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 1/365). Aynı kelimeye dair kendisine dayanan bir rivayette ise Mücâhid "بَرْقٌ" meleğin vuruşudur" şeklinde hocasının açıklamasına benzer bir izah yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 1/364-365). Taberî ayrıca "بَرْقٌ" kelimesi için İbn Abbas'tan Ebû Malik kanalıyla "meleklerin elinde olan ve onunla bulutları yürüttükleri kamçı" anlamına gelen bir sözü aktarmaktadır. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde ayrıca Dahhâk (ö.105/723) kanalıyla İbn Abbas'tan gelen bir rivayette bu kelime için "meleklerin bulutları hareket ettirdikleri nurdan kamçı" şeklinde bir açıklama da yer almaktadır. Ayrıca İbn Abbas'ın Ebu'l-Celde/Ebu'l-Huld'un mektupla "بَرْقٌ" kelimesinin anlamını sorması üzerine "بَرْقٌ, sudur" diye cevap verdiğini ifade eden bir rivayette söz konusudur (Taberî, 1422/2001, 1/363-364). Taberî rivayetlerin sonunda yaptığı değerlendirmede Mücâhid'in hocasından yaptığı aktarımdaki açıklama ile İbn Abbas'ın diğer açıklamalarını tek manada birleştirmenin mümkün olduğunu söylemektedir (Taberî, 1422/2001, 1/366). Taberî'nin bu değerlendirmesi dikkate alındığında; "بَرْقٌ" hakkında yapılan diğer açıklamalar, "meleklerin bulutları hareket ettirdikleri nurdan kamçı" şeklindeki geniş içerikli açıklamanın bir parçası olarak görülebilir.

Mücâhid'in İbn Abbas'tan aktardığı bir diğer kelime açıklaması da Âl-i İmrân Sûresi 147. âyette geçen "وَأَسْرَفْنَا فِي أُمْرِنَا" /işlerimizde ki aşırılığımız" ifadesi içindir. Müfessir bu ifadedeki "وَأَسْرَفْنَا" kelimesine hocasının "hatalarımız" şeklinde anlam verdiğini aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 6/120). Hocasının bu izahını benimseyen Mücâhid kendisinden gelen diğer bir rivayette "وَأَسْرَفْنَا" kelimesi için "hatalarımız ve kendimize zulmetmemiz" diye açıklama yapmaktadır (Taberî, 1422/2001, 6/120). Taberî, bu kelime için rivayet zikretmeden evvel: "İsraf bir şeyde aşırılıktır; kişi bir işte ölçüyü aştığında: 'Falanca bu işte israf etti' denir." şeklinde bir izahta bulunmuştur. O ayrıca âyette yer alan "وَأَسْرَفْنَا فِي أُمْرِنَا" ifadesinden küçük günahların bağışlanmasının, "وَأَسْرَفْنَا فِي أُمْرِنَا" ifadesinden ise (Allah Teâlâ'yı) ta'zim etmedeki hatalar ve büyük günahların bağışlanmasının kastedildiğini söylemiştir (Taberî, 1422/2001, 6/119-120). Buna göre Taberî, Mücâhid ve hocasının açıklamalarına mutabık bir yorum yaptığı dolayısıyla üçünün de ortak fikre sahip olduğu söylenebilir.

Kur'ân İlimlerine Dair Aktarımlar

Mücâhid'in hocasından aktardığı rivayetlerin bir kısmı, İbn Abbas'ın Kur'ân ilimleri çerçevesinde âyetleri anlamaya dair açıklamaları idi. Bu başlık altında müfessirin İbn Abbas'tan aktardığı; sebab-i nüzûl, nesh, muhkem-müteşâbih, darb-ı mesel, mübhemat

ve gramerle alakalı nakiller örneklerle ele alınacaktır. Kur'ân ilimlerine ait söz konusu rivayetler üç başlık altında sunulacaktır.

Esbâb-ı Nüzûl Hakkında Aktarımlar

Mücâhid İbn Abbas'tan esbâb-ı nüzûle dair açıklamalar aktarmaktadır. Bu hususta müfessirin Bakara Sûresi 178. âyetin “ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ /Bu rabbinden bir hafifletme ve rahmettir.” bölümü için hocasından aktardığı rivayet örnek verilebilir. Söz konusu âyet kesiti için Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklettiği sebep-i nüzûl içerikli rivayette, önceki insanların katile kısas uygulayıp onu öldürdükleri ama diyet almadıkları bunun üzerine de Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirip diyet almaya izin verdiği bildirilmekte ve bunun insanlar için bir kolaylaştırma olduğu ifade edilmektedir. Müfessir bu âyet için hocasından sebep-i nüzûl bilgisini tamamlayan iki rivayet daha nakletmektedir (Taberî, 1422/2001, 3/112-113). Öte yandan Bakara Sûresi 178. âyetin bu kesiti için Mücâhid'in kendisine ait bir açıklaması yoktur. Ayrıca Taberî söz konusu âyet kesitine dair sebep-i nüzûl değerlendirmesi yapmamıştır.

Müfessirin aktarımıyla İbn Abbas'tan âyetin iniş sebebini öğrendiğimiz bir diğer rivayet ise Bakara Sûresi 198. âyetin tefsiri bağlamında gelmiştir. Söz konusu rivayet, âyetin “ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ /Rabbinizin lütfunda, rızık aramanızda size bir günah yoktur.” kesitine aittir. Hac zamanı ticaretin caiz olduğunu bildiren âyete ilişkin söz konusu rivayette Mücâhid, İbn Abbas'ın: “Onlar, hac günlerini zikir günleri sayarlar ve ticaret yapmazlardı bunun üzerine Allah Teâlâ bu cümleyi indirdi.” dediğini aktarmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/505/508). Mücâhid kendisine dayanan iki rivayetten birinde: “Hac mevsiminde (insanlar) hac yapıyor ama ticaret yapmıyorlardı bunun üzerine Allah Teâlâ âyetin bu kesitini indirmiştir.” demiş, diğerinde “(İnsanlar) bu âyet inene kadar hac yapıyorlar ama ticaret yapmıyorlardı, âyet inince ticaret yapma, seyahat etme ve ekip dikme konusunda insanlara izin verildi.” diye açıklama yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/502/507). Müfessire ait bu açıklamalar hocasından yaptığı nakle mutabıktır. Taberî bu âyetin ihramlıyken ticaret yapmayarak iyilikte bulunduğunu düşünen bir grup hakkında indiğini ifade etmiştir (Taberî, 1422/2001, 3/502). O halde Bakara Sûresi 198. âyetin iniş sebebi için Mücâhid'in kendisinin yaptığı ve hocasından naklettiği açıklamalar, Taberî'nin âyetin sebep-i nüzûlü konusunda kanaatinin oluşmasına katkı sağlamıştır, denilebilir.

Yukarıda verilen iki örnekte görüldüğü üzere Mücâhid, âyetlerin veya âyet kesitlerinin niçin ve ne hakkında indiğine dair hocasından açıklama aktarmaktadır. Bakara Sûresi 178. âyetin sebep-i nüzûlü için müfessir, kendisi bir izah yapmayıp sadece hocasının açıklamasını aktarmaktadır. Aynı sûrenin 198. âyeti için ise müfessir hocasından nakilde bulunmanın yanı sıra kendisi de açıklama yapmaktadır. Bu âyet için Mücâhid'in yaptığı açıklama, İbn Abbas'tan naklettiği sebep-i nüzûl bilgisiyle benzeşmektedir. Taberî'nin bu rivayetleri değerlendirmesine bakıldığında o, 198. âyet için müfessir ve hocasının açıklamalarını âyetin mahiyetine uygun gördüğü söylenebilir. Bakara 178. âyet için ise o, Mücâhid'in İbn Abbas'tan aktardığı sebep-i nüzûl bilgisine dair her hangi bir açıklama yapmamaktadır.

Nesh, Muhkem – Müteşâbih ve Gramer ile İlgili Aktarımlar

Kur'ân ilimlerine dair ikinci başlıkta Mücâhid'in hocasından aktardığı nesh, muhkem-müteşâbih ve gramere dair açıklamalara değinilecektir. Konu anlatımına müfessirin İbn Abbas'tan naklettiği nesh ile ilgili rivayetlerle başlanacaktır. Âyetlerin hükmünün nesh edilip edilmediği konusunda onun hocasından yaptığı aktarımlar için Bakara Sûresi 184. ve 284. âyetlerin tefsiri bağlamında gelen rivayetler örnek verilebilir. Müfessir, 184. âyetin "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامَ مَسْكِينٍ" /Oruca güç yetiremeyenler bir fakiri doyurur." ifadesinin nesh edilmediği bilgisini İbn Abbas'tan aktarmaktadır. Mücâhid bu bilgiyi senedi Atâ ile beraber kendisine dayanan bir diğer rivayette yine hocasından nakletmektedir. Müfessirin âyetin söz konusu bölümü için hocasından aktardığı bu rivayetlerde nesh bilgisinin yanı sıra oruca güç yetiremeyen kim olduğuna dair fikhî bilgi de verilmektedir (Taberî, 1422/2001, 3/174-175). Taberî, Saîd b. Cübeyr kanalıyla âyetin hükmünün yaşlılara özel bir ruhsat olduğu, devamındaki 185. âyette yer alan "her kim o aya ulaşırsa onda oruç tutsun, kim de hasta olur veya yolcu olursa (tutamadığı oruçları) diğer günlerde (tutsun)" anlamındaki ifadeyle bu hükmün nesh edildiği bilgisinin de İbn Abbas'tan geldiğini söylemektedir. Bu rivayette oruca güç yetiremeyen yaşlılara has olan ruhsatın yaşlılar ile hamile ve emzikkiler için sabit bir hükme dönüştüğü bilgisi de verilmiştir (Taberî, 1422/2001, 3/167-168). Taberî yaptığı değerlendirmede Mücâhid'in hocasından naklettiği "nesh edilmemiştir" yönündeki görüşü tercih etmemiştir. Bunun yerine o, âyetin hükmü için: "Nesh edilmiştir." görüşünün evla olduğunu söyleyerek Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbas'a dayandırdığı açıklamayı uygun görmüştür (Taberî, 1422/2001, 3/178).

Mücâhid'in İbn Abbas'tan nesh bilgisi aktardığı bir diğer rivayet ise Bakara Sûresi 284. âyetin "وَإِنْ تُدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّهُ بِحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ" /İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah ondan sizi hesaba çeker." cümlesine ilişkin tefsir bağlamında zikredilmiştir. Müfessirden söz konusu âyet için gelen rivayet İbn Abbas'ın âyeti anlama mantığını yansıttığı gibi sahâbeden Abdullah b. Ömer'in (ö.73/693) de âyeti nasıl anladığını göstermektedir. Mücâhid'den aktarılan rivayete göre kendisi İbn Ömer'le birlikteyken İbn Ömer, Bakara Sûresi 284. âyeti okur ve ağlar. Mücâhid daha sonra hocası İbn Abbas'ın yanına gider ve İbn Ömer'le arasında yaşanan bu olayı anlatır. Bunun üzerine İbn Abbas: "Allah, İbn Ömer'e merhamet etsin, bu âyetin nasıl ve niçin indiğini anlamamış." diyerek gülümser ve şöyle devam eder: "Bu âyet inince ashap çok üzüldü ve: 'Ey Allah'ın Resulü biz (daha önce namaz, oruç gibi gücümüzün yeteceği ibadetlerle sorumluyduk şimdi bu âyet indi bizim buna gücümüz yetmez) helak olduk (bu bize ağır geldi.)' dediler. İbn Abbas bunun üzerine Allah Resulünün onlara işittik, itaat ettik deyin' şeklinde buyurduğunu" ifade eder. Rivayetin devamında İbn Abbas, "Amenerrasulu" diye bilinen Bakara Sûresi 285. ve 286. âyetlerin bu âyeti nesh ettiğini söylemektedir. Müfessirin hocası, böylece Müslümanların içlerinden geçenlerden değil de yaptıklarından sorumlu tutulacağını bilgisini de aynı rivayette ifade etmiştir (Taberî, 1422/2001, 5/133). Bu rivayet ile Mücâhid, hocasından 284. âyetin nesh edildiği bilgisini aktarmaktadır. Rivayette nesh bilgisine vakıf olmayan İbn Ömer'in de yaşadığı hüznün ve helak olma korkusu anlatılmaktadır. İki sahâbinin aynı âyeti ilimleri nispetinde anlamaları hususunda okuyucuya fikir veren bu rivayet, bir âyeti anlamak için o âyetle ilgili ayrıntılı bilgiye sahip olmak gerektiğini de öğütlemektedir. Taberî, âyetin nesh edilmediği muhkem bir âyet olduğu konusunda da İbn Abbas'a dayanan bir rivayet aktarmıştır (Taberî, 1422/2001, 5/139). Bu görüşü yani

âyetin mensuh değil, muhkem oluşunu tercihe şayan bulmuştur (Taberî, 1422/2001, 5/143-144). Burada Mücâhid'in, âyetlerin nesh edilip edilmediğini konu edinen iki nakline yer verildi. Şimdi de onun tefsir ilminin tartışmalı konularından biri olan muhkem-müteşâbih ile ilgili İbn Abbas nakillerine değinilecektir.

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri bağlamında Taberî tefsirinde Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklettiği muhkem-müteşâbihe dair rivayetler de vardır. Bu rivayetler sadece Âl-i İmrân Sûresi 7. âyetin tefsirinde geçmektedir. Âl-i İmrân Sûresi 7. âyette Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihinden haber verilmektedir. Müfessir bu âyetle ilgili ilk olarak "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" /*ilimde derinleşenler*" ifadesinin tefsirinde İbn Abbas'ın: "Ben onun te'vilini bilenlerdenim." diyerek kendisini râsih âlim olarak değerlendirdiği rivayeti aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 5/220). Âyetin bu ifadesi için Tâvus kanalıyla aktarılan diğer bir rivayette İbn Abbas "müteşâbihlerin te'vilini yalnızca Allah bilir" diye açıklama yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 5/218). Mücâhid âyetin bu bölümü için farklı isnatla kendisine dayanan iki rivayette: "Onlar (râsih âlimler) müteşâbihin anlamını bilir ve 'ona iman ettik' derler." diye açıklama yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 5/220). Bu bilgilere göre Mücâhid hocasından yaptığı aktarım sebebiyle müteşâbihlerin anlamını râsih âlimlerin bileceği kanaatindedir. Söz konusu âyet kesiti için İbn Abbas birbirine zıt gibi görünen iki açıklama yapmaktadır. Birinci rivayette, "Müteşâbihlerin te'vilini bilirim." sözüyle onun, tefsir birikimine dayanarak müteşâbih âyetleri yorumlayabileceğini kastettiği söylenebilir. İkinci rivayette ise o, müteşâbihe ait bilginin yalnızca Allah katında olduğunu açıkça belirtmektedir. Taberî de müteşâbih âyetlerin anlamını yalnızca Allah'ın bileceği görüşü yönünde tercihte bulunmuştur (Taberî, 1422/2001, 5/221-222).

Mücâhid'in Âl-i İmrân Sûresi 7. âyetle ilgili hocasından yaptığı naklin ikincisi "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يُتْلُونَ أُمَّنًا بِهِ" /*ilimde derinleşenler biz ona (müteşâbihine) iman ettik derler*" kesitine aittir. Müfessir bu kesit için İbn Abbas'ın: "Ona (müteşâbihe) iman ettik, hepsi Rabbimiz katındandır, diyenler ilimde derinleşenlerdir." izahını aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 5/224). Mücâhid bu kesit için kendisi bir açıklama yapmamıştır. Taberî söz konusu ifadenin tefsiri bağlamında rivayet zikretmeden önce: "Yakîn ilmine sahip olan, ilminde/bildiklerinde şüphe ve belirsizlik bulunmayan kişidir." diye râsih âlim için bir tanımlama yapmaktadır. Yaptığı bu tanımlamaya dayanak olarak o, Hz. Peygamberden nakledilen: "İlimde rush sahibi kişi yeminini yerine getiren, doğruyu söyleyen, kalbi istikamet üzere olan ve iffetli olandır." şeklindeki rivayetleri zikreder (Taberî, 1422/2001, 5/223-224). Taberî, âyetteki "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" /*ilimde derinleşenler*" ifadesini Hz. Peygambere dayanan rivayetler ışığında -yukarıda da belirtildiği üzere- "yakîn ilme sahip kimse" şeklinde anlamıştır. Ancak o, râsih âlim için yapılan diğer açıklamaları ve Mücâhid'in hocasından aktardığı rivayeti de zikretmiştir.

Mücâhid son olarak Âl-i İmrân Sûresinde söz konusu âyetin "كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا" /*Hepsi Rabbimizin katındandır.*" kesiti için İbn Abbas'ın: "(Kur'an'dan) nesh edilen ve nesh edilmeyenler (rabbimiz katındandır)." dediğini aktarır (Taberî, 1422/2001, 5/225). Bu ifade için İbn Abbas, başka bir senetle gelen rivayette: "Muhkeme iman eder onunla amel ederiz; müteşâbihe de iman ederiz ama onunla amel etmeyiz, onların hepsi Allah katındandır." demektedir (Taberî, 1422/2001, 5/226). Mücâhid'in âyetin bu kesiti için kendisine dayanan bir açıklaması yoktur. Taberî ise bu rivayetleri aktarmadan önce: "Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihleri rabbimiz katındandır, Allah onları nebisi

Muhammed'e vahyetti." diye açıklama yapıp âyetin söz konusu kesiti için yapılan açıklamaları zikreder (Taberî, 1422/2001, 5/225). Son üç örnekte Mücâhid'in Âl-i İmrân Sûresi 7. âyet bağlamında muhkem ve müteşâbihe dair İbn Abbas'tan yaptığı nakiller ele alındı. Şimdi son örnek olarak gramer noktasında onun hocasından yaptığı nakle değinilecektir.

Bakara ve Âl-i İmrân Sûresi özelinde Taberî tefsirinde yapılan taramada Mücâhid'in İbn Abbas'tan gramer konusunda bir açıklama aktardığı görülür. Bu aktarım, Bakara Sûresi 196. âyetin tefsiri bağlamında gelmektedir. Bu ayette bir mecburiyetten dolayı hac görevlerini yerine getiremeden başını tıraş edenin fidye sorumluluğundan haber verilmektedir. Rivayette Mücâhid, âyetin "فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ / Fidyeler olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi veya kurban kesmesi (gerekir)." lafzında bulunan أَوْ edatlarının anlama katkısı hususunda hocasının: "Kur'ân'da أَوْ, أَوْ şeklinde geçen her lafız muhayyerlik ifade eder." dediğini aktarmaktadır (Taberî, 1422/2001, 3/398). Müfessirin bildirdiği bu rivayette İbn Abbas, tefsir için genel bir dilbilgisi kuralından bahsetmektedir. Buna göre hacda gereken vazifeleri yapmadan hastalık veya başka bir sebeple tıraş olmak zorunda kalan kişi âyette bildirilen seçeneklerden birini yapması halinde fidye sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Âyetin bu kesiti için Mücâhid kendisine dayanan rivayetlerde İbn Abbas'tan yaptığı aktarıma uygun açıklama yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 3/396-397). Taberî âyette durumu izah edilen kişinin sorumlu olduğu fidye konusunda gelen diğer rivayetleri de zikrettikten sonra Mücâhid ve İbn Abbas'ın da yaptığı muhayyerlik açıklamasını tercih etmiştir (Taberî, 1422/2001, 3/398-399). 196. âyetin farklı iki kesiti için Mücâhid hocasından fikhî içerikli nakillerde yapmaktadır. (Bu nakiller için bk. Taberî, 1422/2001, 3/345-346/348/350).

Darb-ı Mesel ve Mübhemât İçerikli Aktarımlar

Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklettiği Kur'ân ilmi çerçevesinde değerlendirilebilecek iki rivayet daha vardır ki, bunlar mübhemat ve darb-ı mesele örnek olabilir. Şimdi sırasıyla bu iki konuya örnek verilecektir.

Mücâhid Bakara Sûresi 35. âyetin tefsiri bağlamında İbn Abbas'tan bir açıklama aktarmaktadır. Müfessirin hocasından yaptığı bu aktarım, âyetin "وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ / Şu ağaca yaklaşmayın." bölümünde, mahiyeti açıkça bildirilmeyen yasak ağacın ne olduğu hakkındadır. Bu açıklama mübhemât bağlamında değerlendirilebilir. Mücâhid âyette haber verilen Allah'ın Hz. Âdem ve eşine yasakladığı ağacın mahiyeti hakkında hocasından bu ağacın buğday olduğu bilgisini nakletmektedir (Taberî, 1422/2001, 1/553). Onun İbn Abbas'tan yaptığı bu aktarım ile âyette müphem olan yasak ağacın ne olduğu açıklanmış olmaktadır. İbn Abbas ayrıca Saîd b. Cübeyr ve İkrime (ö.105/723) kanalıyla gelen iki ayrı rivayette bu ağacı: "Buğday başağı," Süddî'den gelen rivayette ise: "Üzüm" şeklinde açıklamaktadır (Taberî, 1422/2001, 1/552-554). Mücâhid'in âyette yasaklanan ağaç için kendisinin bir açıklaması yoktur. Ancak İbn Cüreyc'ten (ö.150/767) "Muhammed (sav) ashabından bazıları bu ağacın incir(ağacı) olduğunu söyledi" şeklinde bir söz rivayet edilir. Taberî tefsirinin muhakkiki Abdullah b. Abdü'l-Muhsin er-Türkî'nin bildirdiğine göre bu rivayet aynı zamanda Mücâhid kanalıyla da gelmiştir (Taberî 1422/2001, 1/556). İsrailiyat haberlerinin kaynağı olarak görülen Vehb b. Münebbih (ö.114/732) âyette yasaklanan ağaç için: "Buğdaydır, fakat cennetteki buğday

tanesi inek böbreği gibidir, baldan tatlı ve tereyağından yumuşaktır, Tevrat ehli onun buğday olduğunu söylemişlerdir.” şeklinde açıklama yapmıştır (Taberî, 1422/2001, 1/553). Buna göre Mücâhid’in hocasından aktardığı yasaklanan ağacın buğday olduğu yönündeki açıklama israiliyatın kaynağı kabul edilen Vehb b. Münebbih’in izahıyla örtüşmektedir. O halde müfessirin bu aktarımı bir müphemî açıklamanın yanında israiliyat bilgisi de içermektedir, denilebilir. Taberî bu ağacın hangi ağaç olduğu konusunda Allah Teâlâ’nın kesin bir delil bildirmediğini bu sebeple buğday, üzüm ve incirden her birinin olmasının mümkün olduğunu söyler. O, aynı zamanda: “Bu ağacın hangi türden olduğunu bilmek bize bir şey kazandırmadığı gibi kaybettirmez.” diyerek müfessirin aktarımı dâhil İbn Abbas’a ait üç izahı da uygun bulur (Taberî, 1422/2001, 1/556-557). Mübhemât açıklaması olarak değerlendirdiğimiz bu rivayetten sonra Mücâhid’in hocasından naklettiği darb-ı mesel izahına değinelim.

Bakara Sûresi 266. âyette bildirilen darb-ı mesel için hem Mücâhid’in kendi açıklamaları hem de hocasından nakilleri vardır. Bilindiği üzere darb-ı meseller Kur’ân’ın mesajını iletme araçlarından biridir. Bu anlatımla insanın doğru olanı anlayıp, yapması hedeflenmektedir. Söz konusu âyetin yer aldığı Bakara Sûresi 261. ve 266. âyetleri arasında mallarını Allah rızası için ve O’nun yolunda harcayanlar ile gösteriş yapmak için harcayanlar ve verdiği sadakaları başa kakanların durumundan haber verilmektedir. İşte bu âyetlerin sonuncusu olan ve mallarını Allah rızası için değil de gösteriş için infak edenlerin durumundan bir misalle haber veren 266. âyet için Mücâhid hocasının bir açıklamasını bildirmektedir. Ayette özetle şöyle buyurulmaktadır: Sizden biri, kendisi ihtiyarlamış, çocukları bakıma muhtaç oldukları sırada sahip olduğu hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesine kasırga vursun ister mi?” Mücâhid’in aktardığına göre bu âyette anlatılan misal için İbn Abbas: “Bu ölünceye kadar Allah’a itaatte haddi aşanın durumudur.” açıklamasını yapmıştır. Yani İbn Abbas âyette verilen misalle Allah’a isyan eden kişinin durumunun anlatıldığını ifade etmektedir. Geniş açıklamaların bulunduğu bu rivayette söz konusu âyet kesitine ilişkin Mücâhid ve İbn Abbas’a ait tefsirler de yer almaktadır. Açıklamaların birinde Mücâhid bu âyetin ameller için verilmiş bir misal olduğunu söylemektedir. Diğerinde ise şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Sizden birisi içindeyken Allah’a itaat etmediği bir dünyası olsun ister mi? Bu bir bahçenin durumu gibidir. Kişinin ölümünden sonraki durumu ise bahçe sahibinin yaşlı, çocuklarının küçük iken o bahçenin yanıp kül olması gibidir. Adamın yaşlı ve çocukların küçük olması sebebiyle birbirlerine ve bahçeye bir faydaları olmaz. İşte böylece haddi aşan kişi öldükten sonra her şeye hasret kalır.” Aynı rivayette İbn Abbas ise: “Bahçe, kişinin ve çocuklarının geçim sağladığı yerdir. Çocuklar küçük, kendisi yaşlı olduğu için bahçede yandığında onu söndürmeye güçleri yetmez. Bu bir misaldir. İşte bu kişi Allah’ın azabından kendini koruyamaz. Çocuklar küçük, adamda yaşlı olduğu için bahçede çalışamazlar. İşte aynı şekilde bu kişi ölünce ameli kesildiğinden tövbe yoktur.” demektedir (Taberî, 1422/2001, 4/684-685). Öte yandan bu âyetle ilgili farklı bir senetle kendisinden gelen diğer rivayette Mücâhid, hocası gibi bu âyetin Allah’a isyan eden kişi için verilen bir misal olduğunu ifade etmektedir (Taberî, 1422/2001, 4/682). Taberî âyetin altına yerleştirdiği bu rivayetleri değil, Süddî’den gelen açıklamayı tercihe şayan bulur (Taberî, 1422/2001, 4/689). Bakara Sûresi 266. âyetin ilk bölümü için Süddî’den (ö.127/745) gelen tefsir şöyledir: “Bu âyette gösteriş için sadaka veren münafığın durumu (anlatılmaktadır).” (Taberî, 1422/2001, 4/681-682). Sonuç olarak Mücâhid’in âyetteki

misale dair yaptığı değerlendirme İbn Abbas'tan aktardığı açıklama ile bağdaşmaktadır. Hoca ve öğrencisinin yaptığı izaha göre, Allah'a isyan eden kişinin yaptığı iyi işlerin kendisini ahiretteki azaptan korumayacak oluşu, bu âyette ansızın çıkan tufandan bahçesini koruyamayan yaşlı adamın içinde bulunduğu acizlik üzerinden anlatılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Taberî, müfessir ve hocasının açıklamalarını tercih etmemekte söz konusu misalde gösteriş için harcama yapan münafığın anlatıldığını söylemekte, böylece Süddî'nin görüşüne katılmaktadır.

Sonuç

Mücâhid b. Cebr tefsirde sadece kendisine özgü tefsirle değil, bu alanda hocası İbn Abbas'tan yaptığı nakillerle de bilinen bir tabiîn müfessiridir. Çalışmada onun yaptığı nakiller, Taberî tefsiri özelinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri bağlamında ele alınmıştır. Nakillerin içeriği, Mücâhid'in (varsa) kendi açıklamalarının hocasından yaptığı nakillerle uyumlu olup olmadığı, Taberî'nin bunları tercih edip etmediği çalışmanın incelediği temel hususlardır. Nakiller içerik olarak âyetlere ve Kur'ân ilimlerine ilişkin izahlar şeklinde gruplandırılabilir. Âyetlere dair açıklamalarda, fikhî izahların kelime izahlarına nispetle daha fazla olduğu görülür. Kur'ân ilimlerine ilişkin aktarımlara bakıldığında belli başlıklar göze çarpmaktadır. Bunların başında esbab-ı nüzûl, muhkem ve müteşâbih, nesh gelmektedir. Az da olsa gramer, mübhemât ve darb-ı mesel başlığı altında değerlendirilecek aktarımlar vardır. Rivayetler incelendiğinde Mücâhid'in, hocasından aktarımda bulunduğu veya bulunmadığı konularda bazen hocasıyla benzer görüşü paylaştığı görülür. Ancak onun İbn Abbas'tan aktardığı her rivayette onunla aynı düşüncede olmadığı anlaşılmaktadır. Zira o bazen hocasına itiraz edebilmektedir. Mücâhid'in bu tavrı, onun hem Kur'ân'ı anlama hem de âyetten hüküm çıkarma konusunda yüksek bir ilmi seviyede olduğunu göstermektedir. Bazı nakillerden Mücâhid ile İbn Abbas'ın karşılıklı fikir alışverişinde buldukları görülmekte bu tavır bir ders halkasını andırmaktadır. Çalışmada kaynak edindiğimiz Taberî, Mücâhid'in İbn Abbas'tan yaptığı nakillerin bir kısmını tercih etmekte hatta bazısını açıklamasına dayanak edinmektedir. Bununla birlikte onun, Mücâhid'in İbn Abbas'tan yaptığı âyet açıklamalarına ilişkin aktarımları veya Mücâhid'e ait açıklamaları benimsemediği de görülmektedir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: DŞ (%50), EE (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: DŞ (%10), EE (%90)

Veri Analizi | Data Analysis: DŞ (%70), EE (%30)

Makalenin Yazımı | Writing up: DŞ (%30), EE (%70)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: DŞ (%90), EE (%10)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / References

- Bilmen, Ö. N. (1973-1974). *Büyük Tefsir Tarihi*, (1-2.c.), İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Cerrahoğlu, İ. (1968). *Kuran Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1972). Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dînî, İlmî, Edebî, Meslekî Aylık Dergi*, 11/2, 74-83.
- Güler, N. (2014). *Sahih-i Müslim'de Kur'ân Atıflı Rivayetler*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Hudayrî, M. B. A. (t.y.). *Tefsîrû't-tâbiîn*, (1-2.c.), Riyad: Dârü'l-vatan.
- İbn Kesîr, (1981). *Muhtasar Tefsiru İbn Kesir*,(1-3.c),(Tahk. Muhammed Ali es-Sâbûnî). Beyrut: Mektebetü'l-mahmudiyye.
- Kaya, M. (2021). Tefsirin Erken Döneminde Tevil: Mücâhid b. Cebr'in Aklî Yorumları. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (45), 1-35. DOI: 10.26570/isad.846674.
- Kesler, M. F. (2006). Mücâhid b. Cebr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Mücâhid b. Cebr, (1410/1989). *Tefsîrû'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, (Neşr. M. Abdüsselâm Ebü'n-Nîl). Kahire: Dârü'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-hadîse.
- Taberî, M. B. C. (1422/2001). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (1-26.c), (Neşr. Abdullah Abdu'l-Muhsin et-Turkî). Kahire: Dâru hicr.
- Zehebî, M. H. (1976). *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire: Mektebetü vehbe.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2373-2411

<p>Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)</p> <p>Bibliography of Articles Published on Mass Media Impact Studies in Turkey - (2007-2017)</p> <p>Video Link: https://youtu.be/QCBqFslIkjc</p>	
<p>Öznur NALÇINKAYA Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lecturer Doctor, Ankara Hacı Bayram Veli University oznur.nalcinkaya@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-5779-6535</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 28.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Nalçinkaya, Ö. (2022). Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2373-2411 . doi: 10.15869/itobiad.1179553

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Öznur NALÇINKAYA).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

Öz

Kitle iletişim araçları 19. yüzyıldan itibaren önce siyasi erklerin dikkatini çekmiş, ardından radyo ve televizyonun gelişmesiyle birlikte bireysel ve toplumsal yaşamı kapsayarak adeta tüm insanlığı etkisi altına almıştır. Medyanın git gide artarak büyüyen bu çekim gücü araştırmacıların da dikkatini çekmiş özellikle bu araçların bireyler ve toplumlar üzerinde yaratmış olduğu etkiler bilimsel olarak incelenmeye çalışılmıştır. Ticaretten siyasete, psikolojiden sosyolojiye varana kadar birçok yöne etkisi bulunan bu araçlar üzerine yapılan bilimsel araştırmalara olan ilgi, artan bir hızda günümüzde devam etmekte, iletişim bilimleri konusunda akademik araştırmalarda bulunacak olanlara büyük bir kaynak yaratmaktadır. Ancak kitle iletişim araçlarının etkileri konusunda yapılan çalışmaları tespit etmek de bu bakımdan git gide zorlaşmaktadır. Çünkü bilimsel bir araştırmaya başladıktan sonraki ilk aşamalardan biri literatür taramasının tamamlanmasıdır. Bu tarz araştırmalarda bulunan bilim insanlarının çalıştıkları alanla ilgili olarak daha önce yapılmış olan bilimsel çalışmaları tespit etmek ve alanlarıyla ilgili bağlantı kurmaları kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu çalışmada iletişim araştırmalarında önemli konulardan biri olan “Kitle İletişim Etki Araştırmaları” başlığında yapılan çalışmaların yakın geçmişteki alan yazın tabanını oluşturmak amacıyla 2007-2017 yılları arasında Türkiye’de bulunan 132 akademik dergi ve bu mecralarda yayınlanan makaleler üzerinde doküman incelemesi yapılmıştır. Çıkan sonuç doğrultusunda iletişim bilimlerinde toplam 205 adet araştırma çalışması tablo haline getirilerek makaleler bibliyografyası dizinleri oluşturulmuştur. Çalışma sadece bir bibliyografya denemesi olmakla kalmamakta aynı zamanda 2000’li yıllardan itibaren ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan eserlerin akademik yükselmelerde önem kazanmasıyla birçok derginin bu niteliği kazanmaya çalıştığını ve son yıllarda akademik ilerlemede önemi artan hakemli dergilerin dağılımının da ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyografya, Literatür Taraması, Kitle İletişim, Etki Araştırmaları, İletişim Çalışmaları, Medya Araştırmaları.

Bibliography of Articles Published on Mass Media Impact Studies in Turkey - (2007-2017)

Abstract

From the 19th century onwards, the mass media first attracted the attention of political powers, and later, with the development of radio and television, it covered individual and social life and influenced almost all humanity. This increasing attraction power of media has also attracted the attention of researchers, and especially the effects of these tools on individuals and societies have been tried to be examined scientifically. The

interest in scientific research on these tools, which have an impact on many subjects from commerce to politics, from psychology to sociology, continues at an increased pace today and constitutes a great resource for those who will conduct academic research on communication sciences. However, it becomes gradually more difficult to identify such studies on the impact of mass media in this aspect. Indeed, one of the initial phases of scientific research involves the literature review. Thus, it is an inevitable requirement for scholars who conduct such research to identify prior research studies and make relevant connections with their fields. In this article, a literature review was conducted on 132 academic journals published in Turkey between 2007 and 2017 and the articles published in these journals to establish the contemporary literature basis of the articles under the title of "Mass Communication Influence Research", a significant issue in the communication disciplines. According to the research results, a total of 205 pieces of research in the area of communication sciences were tabulated and bibliographical indexes of the articles were created. The article is not only a bibliography experiment but also important in terms of revealing that many journals have tried to gain this quality with the importance of the works published in national and international refereed journals in the academic promotion since the 2000s and the distribution of journals that have increased in importance in academic progress in recent years.

Keywords: Bibliography, Literature Review, Mass Communication, Impact Research, Communication Studies, and Media Research.

Giriş

Toplumların şekillendirilmesinde yüzyıllar boyunca çeşitli araçların kullanıldığı bilinen gerçekler arasındadır. Ancak bu araçlardan hiç biri kitle iletişim araçlarının sahip olduğu etki kadar toplumlara ulaşmada ve yönlendirmede tesir edememiştir. Özellikle yönetim erkini ellerinde tutanlar yönettikleri toplumu yönlendirebilmek, devamlılıklarını sağlamak adına kitle iletişim araçlarını kullanmış bu araçların gelişimi için çaba sarf etmişlerdir.

Kitle iletişim araçlarının üzerine yapılan ampirik araştırmalar yirminci yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmış ve giderek tüm dünyaya yayılmıştır (Berger ve Chaffee, 1987, 15). Bu araçlarının içeriği, bireyler, gruplar ve toplumlar üzerindeki etkisi gibi unsurlar ise her daim merak edilen ve bu nedenle de araştırılan konular arasında yer almıştır. Öyle ki iletişim biliminin kurucuları arasında yer alan Harold Dwight Lasswell’in 1948 yılında “iletişim zinciri” olarak tanımlamış olduğu modelinde yer alan ‘Kim, neyi, hangi kanalla, kime ve hangi etkiyle’ söyler sorgulaması bir nevi kitle iletişim etki araştırmalarının da başlangıcı olmuştur. Günümüzde her bir soru üzerindeki sorgulamalar iletişim araştırmalarına kılavuzluk etmeye devam etmektedir.

Küreselleşme ile birlikte teknolojik araçların daha fazla kullanılmasının etkisiyle daha fazla alana nüfus eden kitle iletişim araçları özellikleri ve etkileri sayesinde yerel bir alanda meydana gelen olaylar ve gelişmeler anında öğrenilmesine imkân tanımıştır (Özkan, 2022: 28). Ancak medya türleri ve içerik seçeneklerinin gitgide genişlemesi, internet kullanımındaki artış, yeni medya araçlarının çeşitliliklerinin çoğalmasıyla

birlikte günümüzde bu alanda yapılan araştırmalar artan bir hacime ulaşmıştır. Bu nedenle de özellikle akademik araştırmalarda önemli bir aşama olan literatür taraması esnasında bu araştırmaların tasnif edilmesinde bir takım zorluklar yaşanmaktadır. Bu zorluğu aşmada ise bir kolaylık olarak bibliyografya çalışmaları önem arz etmektedir.

Bibliyografya

Yunanca 'kitap' anlamına gelen 'biblion' ve 'yazı' anlamına gelen 'graphia' kelimelerinden türetilen bibliyografya kelimesi, günümüzde daha farklı manalarda kullanılmakta olup, akademik çalışmalarda eserlerin kronolojiye göre sıralanması ve onları tanımlamanın yeni yolu olarak görülmektedir (Atkinson, 1980, 54-73). Bibliyografyaya anlam bakımından benzer olan ancak yazılı bilimsel eserler dışındaki alanlarda çeşitli terimler için de tarif edilmektedir. Mesela, diskografi terimi, belirli bir sanatçı tarafından kaydedilmiş müzik listesine atıfta bulunmak, filmografi ve webografi da diğer bağlamlarda aynı şeyi ima etmektedir. Ancak akademide kendi alanında bibliyografya kelimesi farklı isimlerde kullanılmaktadır. Örneğin herhangi bir akademik çalışmanın sonunda, genellikle 'Referanslar', 'Alıntılanan Çalışmalar' veya ağırlıklı olarak 'Kaynakça' başlığı altında yazarın bilimsel eseri oluşturma sürecinde atıfta bulunduğu veya yararlandığı tüm kitap, makale, bilimsel kongre veya dergileri detaylandıran kapsamlı bir liste halinde sunulmaktadır.

Bibliyografyanın Faydaları

Bibliyografya bir araştırmanın literatür taraması sürecinde kullanılan kaynaklarda belirli standartlara göre kaydettiği her türlü bilgidir. Bibliyografyalar araştırmacının kullanılan kaynakla ilgili görüşlerini ifade etmesine olanak tanır. Böylece araştırmacı, araştırma raporunun hazırlanmasında kullanılan açıklayıcı bilgilerden çalışmasına ışık tutmak üzere yararlanabilir.

Literatür taraması başka bir ifadeyle alan yazın incelemesi yapılacak olan çalışmada sorunun çözülmesine faydalı olabilecek araştırmaların gözden geçirilmesine olanak tanır. Bu yöntemin amacı, okuyucuya belirli bir konu hakkında hangi iç görü ve bilgilerin üretildiği ve yürütölen araştırmanın güçlü ve zayıf yönlerinin gösterilmesidir. Bununla birlikte incelenen konuyla ilgili önceki çalışmaların analiz edilmesini, araştırmacının konuyla ilgili diğer araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar hakkında bilgi sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır (Fraenkel ve Wallen, 2006). Kısaca bibliyografya bir araştırmacının kendi araştırmasını takip etmesine, okuyucuların konuyla ilgili daha fazla bilgi bulmasına, araştırmadaki bilgilerin güvenilir kaynaklardan geldiğini kanıtlamasına böylece orijinal kaynaklara ve yazarlara atıfta bulunulmasına destek sağlamaktadır.

Bibliyografyanın Nitelendirilmesi

Herhangi bir çalışmanın sonuna eklenen bibliyografyaları nitelendirmenin üç geniş yolu vardır.

- 1- *Sayısal Kaynakça*; En yaygın kaynakça biçimidir. Çalışmanın tüm kaynaklarının birbirini ardına listelendiği, yayın kategorilerine veya alfabetik sıraya göre

sıralandığı bir kaynakça türüdür. Genellikle kapsamlı yayın tarihlerini, yayıncının adını ve diğer teknik ayrıntıları içerir.

- 2- *Tanımlayıcı Kaynakça*; Sayısal kaynakçadaki özelliklerin yanı sıra kâğıt kalitesi, kitapta yer alan resimler, kapak resmi ve cilt ile ilgili detaylar gibi söz konusu eserin veya çalışmanın fiziksel yönlerinin ayrıntılı açıklamasını içerir.
- 3- *Analitik Bibliyografya*; Daha çok bir kitabın nesnenin fiziksel özelliklerini, sosyal ve tarihsel pratiklerin geleneğini göz önünde bulundurarak analiz edildiği akademik bibliyografya çalışmalarını içerir (Egan ve Shera, 1952).

Bibliyografyanın Sınıflandırılması

Bibliyografyalar hem araştırma raporunun hazırlanmasında hem de daha sonra bu raporu gözden geçirecek araştırmacılar için önemli bir listedir. Yapılan liste aracılığı ile bir çalışmanın raporunu inceleyen bir okuyucu ya da araştırmacı, konunun ilgili kaynaklarına rahatlıkla erişebilir. Ayrıca bibliyografya, araştırmacının çalışmada kullanılan kaynakları düzenli olarak takip etmesini de sağlar. Açıklayıcı bir bibliyografik liste, listenin kapsamının ötesine geçerek konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacılara kullanılan kaynakların kullanım amacı ve önemi gibi bilgileri kayıt altına alabilir (Aydoğdu, 2012). Verileri bibliyografiye dönüştürmek, toplanan verileri belirli bir sistem içinde düzenlemek ve gelecek araştırmacılara kaynak oluşturmak amacıyla derlenen bibliyografyalar farklı şekillerde sınıflandırılır. Bu sınıflandırmalar ‘zamana’ ‘kapsamına’ ve ‘tertip edilmesine’ göre bibliyografyalar olarak üçe ayrılır. Zamana göre bibliyografyalar; ‘tamamlanmış’ ve ‘periyodik’, kapsamına göre bibliyografyalar; ‘milli’, ‘milletlerarası’, ‘genel’, ‘özel’ ve ‘şahıs’, tertip edilmesine göre ise ‘alfabetik’, ‘sistemik’ ve ‘kronolojik’ olarak sınıflandırılır (Ergan, 1994).

İletişim Bilimlerinde Kullanılan İlgili Yayın ve Araştırma Bibliyografyaları

Bibliyografik araştırmalar veya farklı alanlardan bibliyografya oluşturma girişimleri hem yapılan tezlerde hem de bilimsel araştırma makalelerinde kullanılmaktadır. Ancak 2007 ve 2017 yılları arasında yapılan 1230 bibliyografik makaleye bakıldığında, iletişim bilimleri alanında çalışmanın olmaması oldukça şaşırtıcıdır.

Yapılan literatür taramasında araştırmayla doğrudan ilgili olmamakla birlikte, iletişim alanında kullanılabilecek sadece bir çalışma tespit edilmiştir. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisinde 2014 yılında Dr. Adnan Altın tarafından hazırlanan “Medya Okur Yazarlığı Eğitimine Yönelik Türkçe Yayınlar: Bir Bibliyografya Denemesi” adlı makale kaleme alınmıştır. Yazar adı geçen çalışmada doğrudan medya okuryazarlığı ile ilgili 233 adet çalışmanın tam künyesini listelemiş yıl, yayın türü ve içerik açısından analiz ederek Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimi çalışmalarının genel bir fotoğrafını ortaya koymaya çalışmıştır (Altun, 2014).

Yöntem

Araştırmada genel tarama modeli kapsamında nitel çalışmalarda kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan “doküman analizi” kullanılarak bir alan yazını oluşturulmuştur. Bu analiz, araştırılacak gerçeklik ve vakalar üzerinde detayları intifa eden dokümanların incelenmesini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2000).

Verilerin Toplanması

Araştırma başlangıcında yer alan tarama kısmında bilimsel makalelerin hazırlanma formatlarından biri olan özet bölümünde yer alan anahtar kelimelerden yola çıkılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelime olarak “Kitle İletişim, Etki, Etki Araştırmaları” ve alana katkıda bulunmuş ve araştırma modeli bulmuş bilim insanlarının isimlerinin yanı sıra etki ile aynı anlama gelen “effect, impact, influence, action, effectiveness, efficacy, impression, efficiency, potency, bearing, force, incidence, sway, penetration, weight, impress, imprint, reflection, clout, virtue, stamp, drift, drag, sound, reflexion, ring, pull, leaven, jolt, forcefulness, hold, purchase, point, interest” kelimeleri ile arama yapılmıştır. Arama sonucunda 25800 adet yayınlanmış makale bulunmuş ve bu makale isimleri ve içerikleri tabloladığında 388 Word sayfasından oluşan bir liste oluşturulmuştur. Bu liste sonunda tasnif işlemine başlanmış ve çalışma ile ilgili olmayan makaleler kapsam dışına çıkartılmış, bu sayı 205 âdete düşürülmüştür.

Bu kadar yüksek bir sayıdan düşülmesinde elbette ki anahtar kelimelerin düzgün yazılmadığı, araştırmacının belki de yapmış olduğu çalışmanın etki araştırmaları kapsamında yer almadığının farkında olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Sonuçlar özellikle bilimsel araştırma derslerinin akademisyen ve araştırmacılar açısından ne kadar mühim bir konu olduğunu bir kez daha vurgular niteliktedir.

Araştırmanın devamında, veri toplama aşamasında Türkiye’de 2007-2017 yılları arasında yayınlanan 132 bilimsel derginin tüm sayıları incelenmiş ve bu araştırmaya etki edecek 205 makale gözden geçirilmiştir. Dergilerde yayınlanan makaleler incelendiğinde ise söz konusu dergilerin 2007-2017 yılları arasında çıkarmış olduğu yayınları aynı düzende çıkartmadıkları kimi dergilerin ise ‘iletişim bilimleri’ alanında bazı kişiler adına armağan olarak yayınladıkları tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamındaki makaleler, oluşturulan tablo yardımı ile yayın yılı, yazar soyadları ve isimleri, makale başlığı, yayın yeri ve sayısı ile konu alanı başlıkları derlenerek indexleri oluşturulmuştur.

Indexlerin derlenmesinde, soyadları aynı olan bilim insanlarının soyadı değişikliği nedeniyle değişenler tasnif edilmemiştir. Bununla birlikte bir araştırmacıya ait birden fazla kişi listelenirken çalışmaların yayın tarihlerine dikkat edilmiş ve 2007 yılından 2017 yılına kadar sıralama yapılmıştır.

Bulgular

Kitle İletişim Etki Araştırmalarını içeren makaleler yayın yıllarına göre aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. 2007-2017 yılları arasında Kitle İletişim Etki Araştırmaları Makaleleri

Yıl	Yazar	Başlık	Yayın Yeri ve Sayı	Alan
1	2007 Argan Metin Velioğlu Nurtanış Meltem Argan Tokay Mehpare	Marka Yerleştirme Stratejilerinin Hatırlama Üzerine Etkisi: ‘Gora’ Filmi Üzerine Araştırma	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(19), 159-178.	Sinema
2	2007 Büyükbaykal Güven	Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (28), 31-44.	Televizyon
3	2007 İmik Nural Yağbasan Mustafa	Televizyon Dizilerinde Kullanılan Müziklerin Genç İzleyicilerin Dizileri İzleme Oranına Etkisi	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2007(28), 103-114.	Televizyon
4	2007 Sungur Suat	Bilinçaltı Reklamcılık ve Toplumsal Etkileri	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2007(29), 169-182.	Reklam
5	2007 Yaman Havva Erdoğan Yavuz	İnternet Kullanımının Türkçeye Etkileri: Nitel Bir Araştırma	Journal of Language and Linguistic Studies, 3(2), 237-249.	Sosyal Medya
6	2007 Erus Çetin Zeynep	Son On Yılın Popüler Türk Sinemasında Televizyon Sektörünün Rolü	Marmara İletişim Dergisi, 12(12), 123-133.	Televizyon
7	2007 Turan İbrahim	Televizyondaki Dini İçerikli Programların Yetişkinler Üzerindeki Etkileri	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23(23), 223-245	Televizyon
8	2007 Şeker Mustafa	Televizyon Haberciliğinde Küresel Format ve Haberciliğe Etkileri	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 4(4), 36-44.	Televizyon
9	2007 Kalender Ahmet	Siyasal İletişim Tekniği Olarak Canvassing ve	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi	Reklam

			Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkileri	Dergisi, 5(1), 144-155.	
10	2007	Karaca Yusuf Pekyalmal Asuman Güney Hatice	Ebeveynlerin Televizyon Reklam İçeriklerinin Çocuklar Üzerindeki Etkilerini Etik Açından Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma	Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 233-249.	Reklam
11	2007	Yıldız Yavuz Çetinöz Fırat Kaplan Yılmaz Türkmen Mustafa	TV Reklamlarında Spor İmajının Kullanılması ve Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi	Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri, 2(1), 5-13.	Reklam
12	2007	Kaya Kamil Baysal Hatice Kurt Vona Esra	Popüler Kültür Bağlamında Müzik Yarışması ve Magazin Programlarının Üniversite Gençliği Üzerindeki Etkileri (SDÜ Örneği)	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), 35-52.	Televizyon
13	2007	Çamurdan Duyan Aysun	Görsel Medyanın Çocuk Sağlığına Etkileri	Sürekli Tıp Eğitim Dergisi, 16(2), 25-30.	Televizyon
14	2007	Aksaçlıoğlu Gül Ayşe Yılmaz Bülent	Öğrencilerin Televizyon İzlemeleri ve Bilgisayar Kullanmalarının Okuma Alışkanlıkları Üzerine Etkisi	Türk Kütüphaneciliği, 21(1), 3-28.	Televizyon
15	2008	Ulukan Mehmet Şahan Hasan Akpınar Selahattin Akpınar Öznur	Spor-Medya İlişkilerinde İletişim Teknolojilerinin Rolü	Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), 155-164.	Sosyal Medya
16	2008	Damlapınar Zülfikar	Kamusal Söylem, Medyatik Gerçeklik ve Kültürlendirme: Kurtlar Vadisi'nin 'iletişimci' İzleyicileri Üzerine Bir Araştırma	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 5(3), 30-44.	Televizyon

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

17	2008	Kaya Kamil Tuna Meryem	İlköğretim Çağındaki Çocukların Sosyalleşmesinde Televizyonun Etkisi	Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2008(17), 159-182.	Televizyon
18	2009	Özkan Habib Karadağ Nazife	Popüler Kültürün Yönetim Uygulamalarına Etkisi Bağlamında Yönetici Görüşleri	Ekev Akademi Dergisi, (58), 187-199.	Medya
19	2009	Korkmaz Ali	Sosyal Medya Gazeteciliğinin Kamuoyu Oluşumuna Etkisi	Erciyes İletişim Dergisi, 1(2).6-19.	Sosyal Medya
20	2009	Gürbüz Hüseyin Gültekin Özlem Özmen Müjdat	Billboard Reklamlarının Tüketicilerin Satın Alma Kararına Etkileri	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 181-210.	Reklam
21	2009	Sarıyer Nilsun	Girişimciler Açısından Televizyon Reklamlarının Marka Tanınırlığına Etkisi	Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 4(1), 117-131.	Televizyon
22	2009	Işık Umur	Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda Sosyal Medya Kullanımının Etkileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı	İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (28), 29-55.	Sosyal Medya
23	2009	Aydın Duygu Orta Nermin	Sinemanın Reklam Aracı Olarak Kullanımı Türk Filmlerinde Marka Yerleştirme Uygulamaları	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1(36), 7-23.	Sinema
24	2009	Pars Şahbaz Arzu Kılıçlar	Filmlerin ve Televizyon Dizilerinin Destinasyon İmajına Etkileri	İşletme Araştırmaları Dergisi, 1/1 (2009) 31-52.	Televizyon
25	2009	Gülbuğ Erol	Haber Değeri ve Televizyon Haberciliğinin Siyasal İletişim Üzerindeki Etkileri: Şişli-Ayazağa Köyü Sakinlerinin Televizyon Haberlerini Okuma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(1), 172-184.	Televizyon

26	2009	Quadır Ersoy Seher Demir Mahmut	Televizyon Reklamlarının Çocuk Tüketiciler Üzerine Görsel Etkilerinin Bir İncelemesi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(1), 78-98.	Reklam
27	2009	Uslu Karahan Zeynep	Siyasal İletişim Yöntemlerinin Seçmen Davranışına Etkisi ve 22 Temmuz 2007 Seçimleri	Tasam Siyasal İletişim Enstitüsü Beta Basım Yayım, İstanbul (2009),13-52.	Medya
28	2009	Tokdemir Mehmet Deveci S Erhan Isır Baransel Aysun Açık Yasemin Yağmur Memduh Gülbayrak Canan Türkoğlu Abdulrahim	İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Şiddete Başvurma ve Fiziksel Şiddete Yaklaşımlarında Televizyon Programlarının Etkisi	Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine and Forensic Sciences Volume, 6 6(2).74-85.	Televizyon
29	2010	Dolu Osman Büker Hakan Uludağ Şener	Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme	Adli Bilimler Dergisi, 9(4), 54-75.	Sosyal Medya
30	2010	Ünlü İhsan	Televizyonun İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimiyle İlgili Algılarına Etkisi	Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(2), 55-73.	Televizyon
31	2010	Kurtbaş İhsan Barut Basri	“Star-Marka” Stratejisiyle Yapılan Televizyon Reklamlarının Marka Farkındalığı ve Marka Sadakati Oluşturma Sürecindeki Rolü ve Etkisi	Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (13), 107-144.	Reklam
32	2010	Akın Feride	Farkındalık ve Davranış Değişikliği Yaratma Etkisi:“Kalbini Sev Kırmızı Giy Kampanyası”	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (38), 5-20.	Reklam

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

Üzerine Bir Değerlendirme					
33	2010	Uçanok Başak Sudagezer Elif Sefercioğlu Sıla	Türkiye’deki Seçmenin Oy Verme Davranışı Üzerinde Söylemin Etkisi	Marmara İletişim Dergisi, (16), 145-155.	Medya
34	2010	Suher Kemal H İspir Bilge N	Televizyon ve Gazetede Reklamdan Kaçınmayı Etkileyen Değişkenler	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(2), 5-23.	Reklam
35	2010	Kaya Kamil Tuna Meryem	Popüler Kültürün İlköğretim Çağındaki Çocukların Aile İçi İlişkileri Üzerindeki Etkisi	Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010(21), 237-256.	Sosyal Medya
36	2010	Özkan Sema Özbaş Seçil	Kadın Sağlığını Geliştirmede Medyanın Kullanımı ve Etkisi	TAF Preventive Medicine Bulletin, 9(5), 541-546.	Sosyal Medya
37	2011	İlhan Erol Çimen Zafer	Spor Alanlarında Şiddet ve Spor Medyasının Etkileri: Spor Yazarlarının Algıları	Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 5(3), 224-234.	Sosyal Medya
38	2011	Yaşar Mustafa Paksoy İpek	Çizgi Filmlerdeki Saldırgan İçerikli Görüntülerin Çocukların Serbest Oyunları Sırasındaki Saldırganlık Düzeylerine Etkisi	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2), 279-298.	Televizyon
39	2011	İmamoğlu Abdülvahit Şirin Turgay	Televizyon ve Sosyal Medya’da Şiddet İçeren Programların Çocuğun Ruh Dünyasına Etkileri	Ekev Akademi Dergisi, 46, 38.	Televizyon
40	2011	Avcıoğlu Şevket Gürcan	Küresel Bilgi Teknolojilerinin Değerler Üzerindeki Etkisi	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28(1), 1-20.	Televizyon
41	2011	Yaşar Şefik Ünlüer Gülbeyaz	Sosyal Bilgiler Dersinde Gazete Kullanımının Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına ve	İlköğretim Online, 10(1), 109-120.	Gazete

Tutumlarına Etkisi					
42	2011	Bal Müjgân	İmaj ve Önyargı Faktörünün Gazete Haberlerine Etkisi	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 201-226.	Gazete
43	2011	Kaşkaya Alper Ünlü İhsan Akar Said M Sağırılı Özturan Meryem	Okul ve Öğretmen İçerikli Sinema Filmlerinin Öğretmen Adaylarının Mesleki Tutumlarına ve Öz Yeterlik Algılarına Etkisi	Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(4), 1-20.	Sinema
44	2011	Gündüz Uğur	Kitlesele Katılımlı Çevrimiçi Rol Yapma (Mmorpq) Oyunlarının Ergenlerdeki Etkileri Üzerine Bir Bağımlılık Araştırması	Marmara İletişim Dergisi, (18), 102-125.	Sosyal Medya
45	2011	Durmuş Dinçer Oya	Popüler Kültürün Kimlik Oluşumuna Etkileri	Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 121-133.	Medya
46	2011	Akyüz Ayşen	TV Reklamlarından Kaçınma: Davranışsal ve Mekanik Kaçınmaya Etki Eden Faktörler	Öneri Dergisi, 9(35), 143-151.	Reklam
47	2011	Uğur İmran	Televizyon Reklamlarından Gençlerin Etkilenme Biçimleri: Reklam Oyuncularının Gençlerin İmajlarının Şekillenmesinde Etkisi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(4), 101-114.	Reklam
48	2011	Taylan H. Hasan	Televizyon Şiddetinin Yetiştirme Etkisi	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (26), 355-367.	Televizyon
49	2011	Gündoğdu Cemal	Malatya'daki Amatör Futbolcuların Futbola Yönelmelerinde Medyanın Etkisi İle İlgili	Sport Sciences, 6(1), 73-80.	Televizyon

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

		Karataş Özgür	Görüşleri		
		Nacar Eyyüp			
50	2012	Kırık Ali Murat	Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm	21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(3), 87-98.	Sosyal Medya
51	2012	Akça Pekşen Raziye	Müzik, Reklam ve Kitle İletişimin Ergen Üzerindeki Etkisi	Akademik Bakış Dergisi, 28, 1-19.	Medya
		Şenol Vesile			
52	2012	Şener Gülcan	Reklamda Cinsel Çekiciliklerin İletişim Etkisi İle Ahlaki Değerlendirmesine Yönelik Tutum Araştırması	Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(3), 153-168.	Reklam
		Uztuğ Ferruh			
53	2012	Papatya Nurhan	Hazcı Tüketim Davranışları Üzerinde Televizyonun Etkisi	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(3-4), 161-183.	Televizyon
		Özdemir Şefika			
54	2012	Yıldız Kakırman Asiye	Sosyal Paylaşım Sitelerinin Dijital Yerlilerin Bilgi Edinme ve Mahremiyet Anlayışına Etkisi	Bilgi Dünyası, 13(2), 529-542.	Sosyal Medya
55	2012	Ünal Nazan	Televizyonun Okul Öncesi Çocuklar Üzerindeki Etkisi	Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 93-104.	Televizyon
		Durualp Ender			
56	2012	Akçay Duygu	Televizyonun Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Saldırganlık Davranışına Etkisi	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 55(2), 82-87.	Televizyon
		Özcebe Hilal			
57	2012	Dilber Fadime	İletişim Araçlarından Aldığı Siyasal İçerikli Bilgilerden Etkilenme Düzeyi; Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması	Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(4), 83-105.	Sosyal Medya

58	2012	Köse Aynur	Medya ve Dil Oyunları: Gündelik Dil Pratiklerinde Televizyon Dizilerinin Etkisi	Millî Folklor Dergisi, 24(94), 220-233.	Televizyon
59	2012	Mert Gözde	Sosyal Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Davranışı ve Firma Performansı Üzerine Etkileri: Teori ve Bir Uygulama	Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 117-129.	Sosyal Medya
60	2012	Çelik Sabahattin	Sosyal Medyadaki Ürün Sitelerinin Tasarımına Yönelik Tutumlarda Cinsiyetin Etkileri Üzerine Bir Çalışma	Öneri Dergisi, 10(38), 53-64.	Sosyal Medya
61	2012	Şeker Tülay Şimşek Fadime	Kodlama-Kod açımı Bağlamında Muhteşem Yüzyıl Dizisinin Lise Öğrencileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Alımlama Analizi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7(2), 111-120.	Televizyon
62	2012	Tanyıldızı İmik Nural	Siyasal İletişimde Müzik Kullanımı: 2011 Genel Seçim Şarkılarının Seçmene Etkisi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7(2), 97-110.	Medya
63	2012	Günlü Zafer Derin Önay Didem	Televizyon Reklamlarının Okul Çağı Çocuklarının Besin Seçimi Üzerine Etkilerinin Bir İncelemesi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7(3), 62-77.	Reklam
64	2012	Köse Sevinç Oral Lale Türesin Hüseyin	İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma İle İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma	Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 287-295.	Sosyal Medya
65	2012	Halis Büşra	Tüketimin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret Uygulamaları ve Sosyal Paylaşım Ağlarının Rolü	Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1(4), 149-160.	Sosyal Medya
66	2012	Yengin Didem Sağiroğlu Yakup	Dijital Ortamda Marka İletişimi: Tekstil Sektöründe Moda Bloglarının Tüketici	Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 2(3), 1-9.	Sosyal Medya

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

Üzerindeki Etkisi					
67	2012	Aslan Vildan	Reklam İletilerinde Tüketici Davranışlarını Belirleyen Psikolojik Etmenler: Üniversitelerin Gazete Reklamları Uygulama Örneği	Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 3(3), 9-17.	Reklam
68	2012	Ceylan Remziye Aral Neriman Yıldız Müdriye	Çocukların Benlik Kavramlarında Televizyon Seyretme Süresi ve Seyredilen Programların Etkisinin İncelenmesi	Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(1), 25-33.	Televizyon
69	2012	Baltacı Cemal Eke Erdal	Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı	Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(1), 115-126.	Medya
70	2013	Kırık Murat Ali	Televizyonun Gelişim Çağı Çocukları Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Ebeveynlerin Kontrol Sorunu	21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(4), 189-198.	Televizyon
71	2013	Ünsal Bahar Ramazanoğlu Fikret	Spor Medyasının Toplum Üzerindeki Sosyolojik Etkisi	Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2(1), 36-46.	Medya
72	2013	Özkan Recep	Televizyon Dizilerinin Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi (Niğde Üniversitesi Örneği)	Electronic Turkish Studies, 8(12), 1017-1029.	Televizyon
73	2013	Dilber Fadime Dilber Abdülkadir	Üniversite Öğrencilerinin Gıda Ürünleri Tüketiminde Medyanın Etkisi: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Araştırma	Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 2(1),64-82.	Sosyal Medya
74	2013	Yöndem Sadık	Müzikte Yozlaşmaya Küreselleşmenin Etkisi	International Journal of Social Science, 6(2), 1043-1051.	Televizyon

75	2013	Yılmaz Mesut	Medya ve Siyaset İlişkilerinin Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: KKTC Örneği	İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2(2), 230-252.	Medya
76	2013	Sayan Ömer Uçan Osman	Görüntü Haberleşmesinin İzlenirliğinde Duygusal Davranış Etkisi Analizi	İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 5(17), 1-24.	Sosyal Medya
77	2013	Bilis Emre Ali	Popüler Televizyon Dizilerinden Muhteşem Yüzyıl Dizisi Örneğinde Tarihin Yapı Sökümü	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (45), 19-38.	Televizyon
78	2013	Aymankuy Yusuf Soydaş Emin Muhammet Saçlı Çağrı	Sosyal Medya Kullanımının Turistlerin Tatil Kararlarına Etkisi: Akademik Personel Üzerinde Etkisi	Journal of Human Sciences, 10(1). 376-397.	Sosyal Medya
79	2013	Barutçu Süleyman Tomaş Melda	Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü	Journal of Internet Applications and Management, 4(1),5-24.	Sosyal Medya
80	2013	Avcı Raşit Güçray Sonay Songül	Ebeveynler Arası Çatışma, Akran ve Medya Etkileri İle Ergenlerdeki Şiddet Davranışı Arasındaki İlişkiler: Şiddete Yönelik Tutumların Aracı Rolü	Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13(4), 1995-2015.	Sosyal Medya
81	2013	Doğru Ercüment Avsarlıgil Nuri Kıtlık Özal Halime	Reklamlarda Oynayan Ünlülerin Banka Tercihleri Üzerine Etkisi	Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(2), 51-62.	Reklam
82	2013	Gümüş Niyazi Zengin Hayrettin Geçti Fatih	Sosyal Medya Aracı Olarak Facebook Uygulamalarının Marka Denkliği Üzerindeki Etkisi: Bir GSM Operatörünün Facebook Üzerine Bir Araştırma	Sakarya İktisat Dergisi, 2(2), 87-117.	Sosyal Medya

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

83	2013	Kuyucu Mihalis	Türkiye’de Çapraz Medya Sahipliği: Medya Ekonomisine Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Önlenmesine Yönelik Öneriler	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 8(1), 144-163.	Medya
84	2013	Köktener Aysun	Spor Gazeteciliği Örneğinde Sosyal Medya Gazeteciliğinin Geleneksel Gazeteciliğe Etkisi	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 8(1), 233-250.	Sosyal Medya
85	2013	Şeker Mustafa Tiryaki Salih	Sigara İle İlgili Kamu Spotlarında Moral Panik Etkisi	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (33), 223-241.	Reklam
86	2013	Arklan Ümit Karakoç Enderhan	Medyanın Genel ve Siyasal Gündeme İlişkin Bilgi Edinme Aracı Olarak Kullanımı: Görgül Bir Araştırma	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (33), 325-363.	Medya
87	2013	Ülkü Çalışkan Elçin Demir Kaan Mehmet	Kitle İletişim Araçlarının Öğrencilerin Sınıf İçi Davranışlarına Etkisi	The Journal Of Academic Social Science Studies, 6(1), 587-608.	Medya
88	2013	Yılmaz Kürşad Ersoyol Habibe	Medyanın Değişen Çocukluğa Etkisi Konusunda Veli, Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Görüşleri	The Journal Of Academic Social Science Studies, 6(4).	Medya
89	2014	Tanrıverdi Haluk Sağır Sena	Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi	Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (18), 775-822.	Sosyal Medya
90	2014	Çakır Fatma	TV Dizilerinin Destinasyon İmajı Üzerine Etkisi	Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 80-89.	Televizyon
91	2014	Ateş Vildan Şahin Sami	Yüksek Lisans Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarına Bilgisayar ve Sosyal	Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi	Sosyal Medya

			Medya Teknolojilerinin Etkileri	Dergisi, 15(2), 1-16.	
92	2014	Kurt Elif Altun Taner	Televizyon Reklamlarının İlkokul Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(7), 393-408.	Reklam
93	2014	İlhan Erol Aydoğdu Erhan Aydoğdu Görgülü Adalet	Medya Okuryazarlığı Dersi ve Televizyon Algısına Etkisi (Ankara Örneği)	Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (21), 42-58.	Medya
94	2014	Aktaş Songül	Medyanın Kadın Estetiği Üzerine Etkileri ve Ebenin Rolü	Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 17(3), 187-195.	Medya
95	2014	Genel Mehmet Gökhan	Etkili Bir Propaganda Aracı Olarak Medyanın Bireylerin Siyasal Tercihine Etkisi "Yalova İli Örneği"	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), 45-60.	Sosyal Medya
96	2014	Temizyürek Fahri Acar Ümran	Çizgi Filmlerdeki Subliminal Mesajların Çocuklar Üzerindeki Etkisi	Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 3(3), 25-39.	Sinema
97	2014	Kırık Ali Murat	Aile ve Çocuk İlişkinde Sosyal Medyanın Yeri: Nitel Bir Araştırma	Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 337-347.	Sosyal Medya
98	2014	Okumuş Melis Karadağ Esen	Popüler Müziklerin Okul Öncesi Dönem Çocukları Üzerindeki Etkisi	Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(4), 289-297.	Medya
99	2014	Özgan Habib Arslan Cüneyt Mustafa Kara Mevlüt	Popüler Kültürün Öğrenci Davranışları Üzerinde Algılanan Etkileri	Ekev Akademi Dergisi, 18(58), 469-484.	Medya
100	2014	Üsten Aliye Uslu	8. Sınıf Öğrencilerinin Televizyon İzleme Sürelerinin Okuma Alışkanlıkları Üzerine	Electronic Turkish Studies, 9(3), 1511-1521.	Televizyon

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

		Etkisi			
101	2014	Deviren Vatansever Nursen Yıldız Onur	Sosyal Medya Kullanımının Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13(5), 75-98.	Sosyal Medya
102	2014	Çelik Sabahattin	Sosyal Medyanın Pazarlama İletişimine Etkileri	Erciyes İletişim Dergisi, 3(3), 28-42.	Sosyal Medya
103	2014	Albar Özbucak Banu	Tüketicilerin Özel Markalı Ürünleri Satın Almasına Tutundurma Stratejilerinin Etkisi: Giresun İlinde Bir Uygulama	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 99-116.	Reklam
104	2014	Kamiloğlu Yurttaş Özge Fatma	Sosyal Medyanın Bilgi Edinme ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması	Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (21), 129-150.	Sosyal Medya
105	2014	Cengiz Ekrem Aslan Zeynep	Sosyal Forum Sitelerinde Paylaşılan Öneri ve Yorumların Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi: Facebook Örneği	Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 76-89.	Sosyal Medya
106	2014	Başgöze Pınar Kazancı Şerife	Ürün Yerleştirme ve Reklama İlişkin Tutumların Satın Alma Eğilimi ve Marka İmajı Üzerine Etkileri	Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(1), 29-54.	Reklam
107	2014	Duman Büyükkayacı Nuriye Yılmazel Gülay Başçı Akbulut Burcu	Kültürel Değişimin Türk Televizyon Reklamlarındaki Kadın İmajına Etkisi	Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 60-69.	Televizyon
108	2014	Dilek Penpece Elife Yılmaz	Demografik Değişkenler ve Dizi Türünün Dizi Tanıtım Mecralarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	İşletme Araştırmaları Dergisi, 1.-(1), 31-52.	Televizyon
109	2014	Erol Günay	Gençlerin Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal	Journal of International Social	Sosyal

		Hassan Azize	Medya Kullanımının Tatil Tercihlerine Etkisi	Research, 7(31).	Medya
110	2014	Haciefendioğlu Şenol	Sosyal Medyada Yer Alan Markalara İlişkin Marka İmajının Güven Üzerindeki Etkisi	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (27), 87-96.	Sosyal Medya
111	2014	Korkut Altuna Oylum Arslan F. Müge	Dizilerindeki Başrol Erkek Oyuncuların Marka Denkliği Boyutlarının Karşılaştırılması ve Tüketicinin Satın Alma Niyetine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 36(1), 187-213.	Televizyon
112	2014	Özmen Cengiz Er Harun Ünal Fatma	Televizyon Dizilerinin Tarih Bilinci Üzerine Etkisi" Muhteşem Yüzyıl Dizisi Örneği"	Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 409-426.	Televizyon
113	2014	Damlapınar Zülfikar	Medya Okuryazarlığı Dersi Tercihlerine Göre İlköğretimdeki Çocukların Medya Tutumları ve Davranışları	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 8(2), 177-191.	Medya
114	2014	İşler Büyüker Didar	Televizyon Reklamlarında Ünlü Kişilerin Kullanılmasının Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Cinsiyet Ekseninde Bir İnceleme	Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 5(11), 110-134.	Reklam
115	2014	Duman M. Zeki	Sosyal Medya Kullanımının Öğrencilerin Sosyal İlişkileri ve Okul Başarıları Üzerindeki Etkisi	Toplum ve Demokrasi Dergisi, 2(3), 93-112.	Sosyal Medya
116	2014	Sütçü S. Cem	Sosyal Medya Gazeteleri Nasıl Etkiliyor? Haberlerin Twitter'da	Turkish Online Journal of Design Art and Communication,	Sosyal Medya

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

		Bayrakçı Serkan	Yayımları Üzerine Bir Araştırma	4(2), 40-52.	
117	2014	Sezer Fahri Sağay Fatih	Bilgisayar ve Televizyon Kullanımının Lise Gençliği Üzerine Etkisi	Uluslararası Hakemli Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi, 2(3), 63-75.	Televizyon
118	2014	Okur Alpaslan Süğümlü Üzeyir Göçen Gökçen	Uyarlama Sinema Filmlerinin Ortaokul, Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Okuma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi	Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(33), 667-685.	Sinema
119	2014	Toksarı Murat Bayraktar Muhammet Mürütsoy Mehmet	Tüketici Algılarını Etkileyen Faktörlerde Sosyal Medyanın Rolü: Niğde Üniversitesi İİBF Örneği	Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(4), 1-28.	Sosyal Medya
120	2014	Özer Koralp Elif	Çalışanların Twitter Kullanımının, Kurum İmajına Etkisi: Türkiye’de Bir Anket Çalışması	Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 9(35), 6138-6158.	Sosyal Medya
121	2015	Türkmenoğlu Harun	Televizyon Reklamlarında Animasyon Kullanımı: Animasyon Öğelerinin Hatırlanma Etkisi	Akdeniz Sanat Dergisi 8(16), 51-69.	Televizyon
122	2015	Kazancı Şerife Başgöze Pınar	Sosyal Medya Algısının, Marka Kredibilitesinin ve Marka Prestijinin Satın Alma Eğilimi Üzerine Etkileri	Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70(2), 435-456.	Sosyal Medya
123	2015	Aytekin Pınar Yakın Volkan	Duygusal ve Rasyonel Sosyal Reklam Mesajlarının Etkililiği Üzerine Bir Araştırma	Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 507-526.	Reklam
124	2015	Öztürk Kelleci Özge Tetik Erkan	Sosyal Ağ Destekli Bilişim Teknolojileri Eğitiminin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi	Education and Science (TEDMEM) 10(3), 151-168.	Sosyal Medya
125	2015	Mil Halil İbrahim	Sporda Şiddet ve Medya Etkisi: Bir Maçın Analizi	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,	Sosyal Medya

		Şanlı Savaş		14(55), 231-247.	
126	2015	İlhan Erol	Medya Okuryazarlığı Dersi ve Yeni Medya Algısına Etkisi	Erciyes İletişim Dergisi, 4(1), 52-68.	Medya
127	2015	Çavuşoğlu Hüseyin Pekaya Mehmet	Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(3), 91-115.	Medya
128	2015	Şener Gülüm Emre Ögün Perrin Akyıldız Fatih	Türkiye’de Sosyal Medyanın Siyasi Katılıma Etkileri	Folklor/Edebiyat Dergisi, 21(83), 75-98.	Sosyal Medya
129	2015	Koçer Sunçem	Belgesel Filmler Toplumsal Dönüşüme Etki Edebilir Mi? Koalisyon Modeli ve Benim Çocuğum Örneği	Global Media Journal: Turkish Edition, 5 (10), 208-226.	Sinema
130	2015	Cıngı Mustafa	Online Pazarlama İletişiminde Kullanılan Video İçeriklerinin Ürün Tanıtımına Etkisi	Humanities Sciences, 10(4), 145-163.	Sosyal Medya
131	2015	Çetin Erdal	Çocuk ve Gençlerin Televizyonda Maç İzleme Alışkanlıklarının Spordaki Şiddet Eylemlerine Etkileri	International Journal Of Science Culture and Sport, 3, 828-844.	Televizyon
132	2015	Önder Alev Dağal Asude	3-6 Yaş Grubu Çocukların Ailelerinin Görüşlerine Göre Çocukların Reklamlardan Etkilenme Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	International Journal of Social Science, 35, 1-12.	Reklam
133	2015	Vodinalı Selcen	Tüketim Kültürü Bağlamında Reklam ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: “Maret Yoook Mu? Reklamı Üzerine Bir Çözümleme”	International Journal of Social Sciences and Education Research, 2(1), 197-222.	Reklam
134	2015	Yıldırım Ali	Devlet-Vatandaş İlişkisinde Kamu Web	İletişim Çalışmaları	Sosyal

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

			Siteleri ve Sosyal Medyanın Etkisi	Dergisi, 1(1), 1-14.	Medya
135	2015	Öze Nuran	Kıbrıslı Türklerin Tüketim Alışkanlıklarının Değişim ve Dönüşümünde Gazete Reklamlarının Etkileri: 1946-1948	İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 4(8), 51-81.	Gazete
136	2015	Yaman Fikret Göçkan İhsan	Kamu Spotu Reklamlarının Sigara Kullanıcıları Üzerindeki Etkisi: Afyonkarahisar İlinde Bir Uygulama	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(11), 53.	Televizyon
137	2015	Eşitti Şakir Işık Mehmet	Sosyal Medyanın Yabancı Turistlerin Türkiye’yi Tatil Destinasyonu Olarak Tercih Etmelerine Etkisi	Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(27), 11-33.	Sosyal Medya
138	2015	Demirtaş Mehmet Can Orçun Çağatay	Siyasal Pazarlama Uygulamalarının İlk Kez Oy Kullanacak Seçmenler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2015(1), 41-48.	Medya
139	2015	Eser Bahadır Hamza Güler Ömer	Sosyal Medya ve Sosyal Ağların Siyasal Katılım Üzerine Etkisi-SDÜ Örnek Olayı	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12), 196-219.	Sosyal Medya
140	2015	Çeken Birsan Yıldız Elif	Renklerin Reklam Algısı Üzerindeki Etkisi: 2012 Kırmızı Reklam Ödülleri	Sanat Eğitim Dergisi, 3(2), 129-146.	Reklam
141	2015	Sine Rengim	Sosyal Medyanın Toplumsal Etkileri Bağlamında “Black Mirror” Dizisinin Alınlanması	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1(37), 457-481.	Sosyal Medya
142	2015	Çetinkaya Ahmet Şahin Erkut Özgür Arslan Ahmet	Televizyon İzleme Davranışına Sosyal Medya ve İkincil Ekran Kullanımının Etkileri	Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 151-168.	Televizyon

Kırık Murat Ali					
143	2015	Elmas Onur Kete Seda Hızlısoy Sevim Selen Kumral Nuray Hayriye	Teknolojik Cihaz Kullanım Alışkanlıklarının Okul Başarısı Üzerine Etkisi	Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(2). 49-54.	Sosyal Medya
144	2015	Okur Duran Hatice Özkul Metin	Modern İletişimin Ara yüzü: Sanal İletişim Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)	Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 213-246.	Sosyal Medya
145	2015	Barbaroğlu Ayhan	Televizyonun Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İşbirliği Davranışlarına Etkisi	The Journal Of Academic Social Science Studies, 32(1), 335-355.	Televizyon
146	2015	Battallar Zeynep Cömert Menekşe	Tüketicilerin Tercihlerinde Sosyal Medyadaki Reklamların Etkisi	Turizm Akademik Dergisi, 2(1), 39-48.	Sosyal Medya
147	2015	Yıldız Erol Murat	Çizgi Film ve Bilgisayar Oyunlarının 5-6 Yaş Grubu Çocukların Sanatsal Gelişimi Üzerine Etkileri	Turkish Studies (Elektronik), 10(15), 841-856.	Sinema
148	2015	Güral Melda Önder Alev	Televizyon İzleme Süresinin Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 60-72 Aylık Çocukların Sosyal Becerileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi	Turkish Studies (Elektronik), 10(7), 467-488.	Televizyon
149	2015	Korkmaz Murat Saçan Selvinaz Yücel Ali Serdar Gürhan Ayça Kırık Ali Murat	Çocuk İstismarı ve Cinsel İstismarın Önlenmesinde Medyanın Rolünün İncelenmesi	Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi 3(2), 1-32.	Sosyal Medya
150	2016	Doğan Uğur	Lise Öğrencilerinde Problemlili Akıllı Telefon	Adıyaman Üniversitesi Sosyal	Sosyal

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

		Tosun İlçin Nurcan	Kullanımının Sosyal Kaygı ve Sosyal Ağların Kullanımına Aracılık Etkisi	Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 99-128.	Medya
151	2016	Türköz Şükrü	Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medyanın Rolü	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 97-104.	Sosyal Medya
152	2016	Metin Osman	Sosyal Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 221-267.	Sosyal Medya
153	2016	Güzel Özdemir Serap Aktaş Gürhan	Türk Televizyon Dizilerinin Destinasyon İmajına ve Seyahat Etme Eğilimine Etkisi: Atina Örneği	Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 27(1), 111-124.	Televizyon
154	2016	Polat Can İlker Çetin	Sosyal Medya Pazarlamasından Elde Edilen Faydaların Tüketici ve Marka Bağımlılığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30(4), 885-906.	Sosyal Medya
155	2016	Lokman Cerrah	Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(4), 1393-1414.	Sosyal Medya
156	2016	Can Lütüfiye Serhateri Ayhan	Sosyal Medya Reklamlarının Markaya Yönelik Tutuma Etkisi: Facebook Üzerinde Bir Uygulama	Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2016:02(03), 16-28.	Sosyal Medya
157	2016	Alioğlu Nazan	Duygusal Tatmin Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Alan Araştırması	Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 1-27.	Sosyal Medya
158	2016	Mucan Burcu Tanyeri Mustafa	Sosyal Medya Ortamındaki Alışveriş Deneyiminin Sosyal Medyadan Satın Alma Niyetine Etkisi ve Bir	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(4), 677-692.	Sosyal Medya

Uygulama					
159	2016	Aktan Ercan Koçyiğit Murat	Sosyal Medya'nın Turizm Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Teorik Bir İnceleme	Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 62-73.	Sosyal Medya
160	2016	Doğan Uğur	Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Siteleri Kullanımının Mutluluk, Psikolojik İyi-Oluş ve Yaşam Doyumlarına Etkisi: Facebook ve Twitter Örneği	Education and Science (TEDMEM) 41(183), 217-231.	Sosyal Medya
161	2016	Atmaca Çağla	Medya Okuryazarlığı Dersinin Öğretmen Adayları Üzerindeki Etkileri	Ege Eğitim Dergisi, 17(2), 442-480.	Medya
162	2016	Şiker Perihan Horzum Işıl	Televizyon Reklamlarında Yer Alan Ünlülerin Marka Farkındalığı Yaratmada Etkisi	Erciyes İletişim Dergisi, 4(3), 58-66.	Reklam
163	2016	Ustaahmetoğlu Erol	Televizyon Reklamlarında Standart Dile Karşı Şiveli Dilin Etkisinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(1), 135-156.	Reklam
164	2016	Keskin Sena Baş Mehmet	Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin Belirlenmesi	Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3), 51-69.	Sosyal Medya
165	2016	Adalı Aydın Gülten	Reklamlar ve Diziler Bağlamında Bir Popüler Kültür İncelemesi: Muhteşem Yüzyıl Dizisinin Reklam Metinlerine Etkisi	Global Media Journal: Turkish Edition, 7(13), 137-150.	Reklam
166	2016	Onurlubaş Ebru Dinçer Derya	Tüketicilerin Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algılarına Etki Eden Faktörlerin Analizi	Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 7(17), 184-202.	Sosyal Medya
167	2016	Zorlu Yaşar	Medyadaki Şiddet ve	Humanities Sciences,	Medya

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

			Etkileri	11(1), 13-32.	
168	2016	Topal İbrahim Temizkan Volkan	Tüketicilerin Mobil Sosyal Medya Kullanımının Marka Farkındalığına Etkisi	İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(5), 1456-1473.	Sosyal Medya
169	2016	Leblebici Koçer Leyla Arslan Koçkaya Figen	Tüketicilerin Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Tutum ve Düşüncelerinin Satın Alma Davranışlarına Etkisi	Journal of International Social Research, 9(43), 2052-2062.	Sosyal Medya
170	2016	Akdu Uğur Akın Mehmet Halit	Film ve Dizilerin Destinasyon Tercihine Etkileri	Journal of International Social Research, 9(45), 1042-1052.	Televizyon
171	2016	Erciş Serdar Çat Kalafat	Marka Farkındalığı ve Mizah İçerikli Televizyon Reklamlarının Marka Farkındalığına Etkileri: Atatürk Üniversitesinde Bir Uygulama	Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(13), 189-199.	Televizyon
172	2016	Tosyalı Hikmet Sütçü Sefa Cem	Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Bireyler Üzerindeki Etkileri	Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 3(2), 3-22.	Sosyal Medya
173	2016	Balıkçioğlu Betül Volkan Pelin	Sosyal Medya, Televizyon ve Akran İletişiminin Materyalizm ve Gösteriş Tüketimi Üzerindeki Etkisi: Tüketici Sosyalleşmesi Perspektifi	Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(35), 299-319.	Sosyal Medya
174	2016	Tosun Babür Nurhan Dereli Burak Aytaç	Reklamda Parodi Kullanımının Marka İmajına Etkisi	Öneri Dergisi, 12(46), 321-338.	Reklam
175	2016	Demir Ümit	Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale’de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 9(2), 27-50.	Sosyal Medya

176	2016	Sözen Mustafa	Filmlerde Müzik Kullanılmamasının Anlatımsal Etkileri: Örnekler, Analizler	Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 9(3), 224-248.	Sinema
177	2016	Sezgin Murat Farıma Mehtap	Tüketim Kültüründe Yeni Soyut İhtiyaçlar Yaratırken Televizyon Reklamlarının Rolü ve İşlevi	Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(4), 55-69.	Reklam
178	2016	Köprülü Günay Sevtap	Çizgi Film Çevirisinde Onomastik Etki	Söylem Filoloji Dergisi, 1(2), 157-167.	Sinema
179	2016	Erdem Haluk Kalkın Gökdeniz Türen Ufuk Deniz Mehmet	Üniversite Öğrencilerinde Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusunun (Nomofobi) Akademik Başarıya Etkisi	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 923-936.	Sosyal Medya
180	2016	Yanık Akan	Yeni Medyalardaki Akış Deneyiminin Risk Algısı ve Online Turistik Satın Alma Niyetine Etkisi	The Journal Of Academic Social Science Studies, 42, 385-408.	Medya
181	2016	Pazarbaşı Betül	Küresel Eğlence Endüstrisinde Yaşanan Gelişimin Televizyon Programları İle Dizi Filmler Üzerindeki Etkileri	TRT Akademi, 1(01), 170-187.	Televizyon
182	2016	Oruç Şahin Teymuroğlu Burcu	Sosyal Bilgiler Öğretiminde Çizgi Film Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi	Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi, 2(2), 92-106.	Televizyon
183	2016	Aydın Ali Muhammed	İş Dünyası, GSM Firmaları ve Sosyal Medya Etkisi	Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4(22), 395-412.	Sosyal Medya
184	2016	Yetim Gamze Sarıçam Hakan	Çizgi Film Programlarının Çocuklara Etkisi Konusunda Ailelerin Bilgi ve Farkındalık Düzeylerinin	Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 6(11), 344-345.	Sinema

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

İncelenmesi					
185	2017	Sayın Alper Ahmet Armağan Muhammet Karakulle İsmail	Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Etkileri Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(46). 437-452.	Sosyal Medya
186	2017	Güllülü Uğur Büyük Dağcı Hatice	Açık Hava Reklamlarına Yönelik Tutumu Oluşturan İnanç Faktörlerinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(1), 331-346.	Reklam
187	2017	Semerci Nureyi Kalçık Cansu	Televizyonda Yayınlanan Dizilerin Lise Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenmesine Etkisine İlişkin Öğrenci Görüşleri	Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 237-262.	Televizyon
188	2017	Koçak Mevlüt Can	Siyasal Bilgilenmede Sosyal Medyanın Rolü ve Etkinliği: Necmettin Erbakan ve Selçuk Üniversitesi Örneği	Electronic Turkish Studies, 12(23), 187-202.	Sosyal Medya
189	2017	Altıntaş Meryem	Sosyal Medya Medyası ve Şiddet: Sosyal Medyada Sunulan Şiddet Haberlerinin Toplum Üzerindeki Etkisi	Erciyes İletişim Dergisi, 5(1), 182-192.	Sosyal Medya
190	2017	Kürkçü Dumanlı Duygu	Haber Tweetleri Üzerinden Kullanıcı Etkileşiminin Analizi	Erciyes İletişim Dergisi, 5(1), 314-324.	Sosyal Medya
191	2017	Özgül Bülent	Medyanın Siyasi Liderlik Beklentilerine Etkisi	Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5(1), 201-229.	Medya
192	2017	Yücel Can	Sosyal Medya Kafeye Gitme Alışkanlığının Öğrencilerin Sosyal Çevreyle Olan İlişkilerine Etkisi	Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (8), 55-68.	Sosyal Medya
193	2017	Sezer Özlem	Küreselleşmenin Medya İşletmelerine Etkileri	International Journal of Social Sciences and Education Research, 3	Televizyon

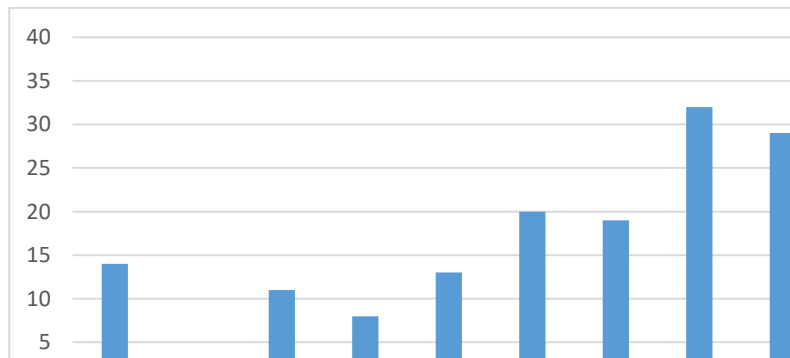
(4), 1418-1431.					
194	2017	Türkoğlu Semiz Hülya	Çocukların Televizyon İzleme Davranışlarında Medya Okuryazarlığı Dersinin Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması	İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 4, 8-51.	Televizyon
195	2017	Söyleyici Tuğçe Gülin Bozkurt Çetinkaya Özlem	Sosyal Medya ve Tüketici Davranışları İlişkisi: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma	Kesit Akademi Dergisi, (9), 36-54.	Sosyal Medya
196	2017	Oran Tuna Nazan Toz Hatice Küçük Tuğba Uçar Vahide	Medyanın Kadınların Beslenme Alışkanlıkları, Besin Seçimi ve Tüketimi Üzerindeki Etkileri	Life Sciences, 12(1), 1-13	Medya
197	2017	Kar Bütün Eda Elma Cevat	Medya Destekli Öğretimin Hayat Bilgisi Dersinde Akademik Başarıya ve Öğrenmede Kalıcılığa Etkisi	Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(2), 531-549.	Medya
198	2017	Akyıldız Seçkin Çakmak Bülent Alayunt N. Fazilet Karakitapoğlu Anıl N	Tarım Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürünün Geliştirilmesinde Medyanın Etkisi	Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 5, 257-261.	Medya
199	2017	Tutkun F Ömer Demirtaş Zeynep Açıkgöz Tacettin Tekşal Demirel Sevil	Televizyon ve Dijital Oyunların Ortaokul Öğrencilerinin Şiddete Eğilimine Etkisi	PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 83-91.	Televizyon
200	2017	Özcan Barış Akıncı Zeki	Sosyal Medyanın Üniversite Öğrencilerinin Tüketici Davranışları Üzerinde Etkisi: Turizm	Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(18), 141-154.	Sosyal Medya

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

Fakültesi Örneği					
201	2017	Bekar Pınar Arıkan Duygu	Çocukların Televizyon İzleme Durumlarının Davranış Problemlerine Etkisi	Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences, 9(3), 185-192.	Televizyon
202	2017	Özdemir Sinem	1938-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Gösterime Giren Arap/Mısır Filmlerinin Türk Müziğine Etkisi	Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 2(2), 382-388.	Sinema
203	2017	İlban Oğuzhan Güleç Emin	Sosyal Medya Kullanma Motivasyonlarının Turistik Deneyim Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi	Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 35-49.	Sosyal Medya
204	2017	Gençoğlu Pelin Bağlıtaş Hilal Kuşkaya Sevda	Sosyal Pazarlama Aracı Olarak Kamu Spotlarının Birey Davranışları Üzerindeki Etkileri: Parametrik Olmayan İstatistiksel Bir Analiz	Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 10(48), 622-629.	Sosyal Medya
205	2017	Yanar Kıvanç Yılmaz Kadri Gökhan	Sosyal Medyanın Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 1(2), 24-40.	Sosyal Medya

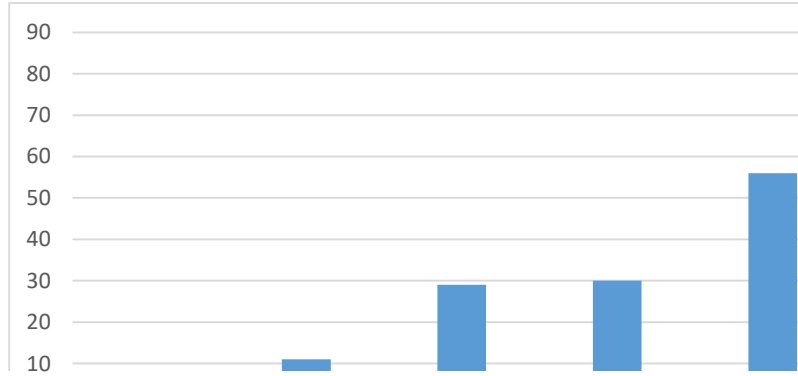
Verilerin Analizi

Grafik 1. 2007-2017 yılları arasında Kitle İletişim Etki Araştırmaları Yıllara Göre Yayın Sayısı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2007’de 14, 2008’te 3, 2009’da 11, 2010’da 8, 2011’de 13, 2012’de 20, 2013’te 19, 2014’te 32, 2015’te 29, 2016’da 35 ve 2017 yılında ise 21, toplam 205 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

Grafik 2. 2007 -2017 Yılları Arasında Yazılan Makalelerin Alanlara Göre Sınıflandırılması

Çalışmada makaleler alanlara ayrılmıştır. Bu alanlardan ‘Gazete’ alanında 3, ‘Sinema’ alanında 11, ‘Medya’ alanında (kitle iletişim araçlarının geneline yönelik çalışmalar bu alanda toplanmıştır) 28, ‘Reklam’ alanında 30, ‘Televizyon’ alanında 53, ‘Sosyal Medya’ alanında 80 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 2 Makalelerin Yer Aldığı Dergiler

Dergi Adı	Makale Sayısı
1 Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi	15
2 Erciyes İletişim Dergisi	6
3 İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi	6
4 The Journal Of Academic Social Science Studies	4
5 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	3
6 Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi	3
7 Ekev Akademi Dergisi	3
8 Electronic Turkish Studies	3
9 Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	3
10 Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	3
11 Journal of International Social Research	3

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

12	Marmara İletişim Dergisi	3
13	Öneri Dergisi	3
14	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi	3
15	Turkish Online Journal of Design Art and Communication	3
16	21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi	2
17	Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	2
18	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	2
19	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi	2
20	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	2
21	Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi	2
22	Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	2
23	Education and Science (TEDMEM)	2
24	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi	2
25	Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi	2
26	Global Media Journal: Turkish Edition	2
27	Humanities Sciences	2
28	International Journal of Social Science	2
29	International Journal of Social Sciences and Education Research	2
30	İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi	2
31	İşletme Araştırmaları Dergisi	2
32	Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri	2
33	Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	2
34	Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi	2
35	Sosyal Bilimler Dergisi	2
36	Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi	2

37	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	2
38	Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi	2
39	Turkish Studies (Elektronik)	2
40	Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi	2
41	Adli Bilimler Dergisi	1
42	Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
43	Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi	1
44	Akademik Bakış Dergisi	1
45	Akdeniz Sanat Dergisi	1
46	Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi	1
47	Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi	1
48	Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
49	Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi	1
50	Ankara Üniversitesi SBF Dergisi	1
51	Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi	1
52	Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
53	Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
54	Bilgi Dünyası Dergisi	1
55	Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi	1
56	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi	1
57	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
58	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
59	Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
60	Ege Eğitim Dergisi	1
61	Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
62	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
63	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

64	Folklor/Edebiyat Dergisi	1
65	Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
66	Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi	1
67	Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
68	Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi	1
69	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi	1
70	Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
71	Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)	1
72	Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
73	International Journal Of Science Culture And Sport	1
74	International Turgut Özal Congress On Business, Economics and Political Science II	1
75	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
76	İletişim Çalışmaları Dergisi	1
77	İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi	1
78	İlköğretim Online Dergisi	1
79	İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	1
80	İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi	1
81	İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi	1
82	Journal of Human Sciences	1
83	Journal of Internet Applications and Management	1
84	Journal of Language and Linguistic Studies	1
85	Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
86	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
87	Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi	1
88	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi	1

89	Kesit Akademi Dergisi	1
90	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
91	Life Sciences	1
92	Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi	1
93	Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	1
94	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
95	Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
96	Millî Folklor Dergisi	1
97	Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
98	Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi	1
99	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	1
100	PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi	1
101	Sakarya İktisat Dergisi	1
102	Sanat Eğitim Dergisi	1
103	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
104	Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi	1
105	Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi	1
106	Söylem Filoloji Dergisi	1
107	Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri	1
108	Sport Sciences	1
109	Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi	1
110	Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
111	Sürekli Tıp Eğitim Dergisi	1
112	TAF Preventive Medicine Bulletin	1
113	Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi	1
114	Tasam Siyasal İletişim Enstitüsü	1
115	Toplum ve Demokrasi Dergisi	1

Türkiye’de Kitle İletişim Etki Araştırmaları Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası (2007-2017)

116	TRT Akademi Dergisi	1
117	Turizm Akademik Dergisi	1
118	Türk Kütüphaneciliği Dergisi	1
119	Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine and Forensic Sciences	1
120	Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences	1
121	Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
122	Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi	1
123	Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi	1
124	Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)	1
125	Uluslararası Hakemli Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi	1
126	Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi	1
127	Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	1
128	Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi	1
129	Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	1
130	Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
131	Yaşar Üniversitesi E-Dergisi	1
132	Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi	1

Yukarıdaki tabloya detaylı olarak bakıldığında Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisinin 15 makale ile bu alanda en fazla yayın yapan dergiler arasında ilk sırada, Erciyes Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi dergilerinin 6 adet yayın ile ikinci, The Journal Of Academic Social Science Studies dergisinin ise 4 adet makale ile Kitle İletişim Etki Araştırmaları konusunda en fazla yayın yapan dergiler oldukları görülmektedir. Sıralamayı Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Ekev Akademi Dergisi, Electronic Turkish Studies, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Journal of International Social Research, Marmara İletişim Dergisi, Öneri Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi ve Turkish Online Journal of Design Art and Communication dergileri 3 adet yayın ile takip etmiştir. Diğer dergilerin ise birer adet yayın yaptıkları tespit edilmiştir.

Sonuç ve Önerileri

Akademisyenler ve araştırmacıların çalışmalarına yardımcı olabileceği düşünülen bu araştırmada öncelikli olarak çalışmaya ışık tutacak bir bibliyografi çalışması olmaması oldukça şaşırtıcı gelmiştir. Hem siyasi bilimler hem sosyal bilimler ve iletişim bilimleri alanında alan yazın incelemesi olmaması konunun öneminin anlaşılmamış olması ya da araştırmacıların yaptıkları incelemenin kitle iletişim etki araştırmaları kapsamında değerlendirilmediği akla getirmiştir.

Kitle iletişim araçlarının etkinliğine yönelik 2008 yılında 3 çalışma yapılması dikkat çekmektedir. Bu husus o yıllarda araştırmacılara sağlanan gelirlerde TÜBİTAK başta olmak üzere diğer bilimsel çalışmalara sağlanan ekonomik katkının düşürülmesi sonucunda olduğu varsayılabilir.

Diğer yıllarda araştırma sayılarındaki günden güne gözlenen artışın yanı sıra kitle iletişim araçlarının etkinliğine son derece önem verildiği, özellikle bu artışın 2007 Temmuz ayından itibaren Facebook'un Türkiye abonelik sayısının ve buna bağlı olarak Twitter gibi diğer sosyal medya ağlarına katılmanın etkin kullanımına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada makaleler türlere ayrılmıştır. Bu alanlardan 'Gazete' alanında 3, 'Sinema' alanında 11, 'Medya' alanında (kitle iletişim araçlarının geneline yönelik çalışmalar bu alanda toplanmıştır) 28, 'Reklam' alanında 30, 'Televizyon' alanında 53, 'Sosyal Medya' alanında 80 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde özellikle 'Sosyal Medya' alanı üzerinde yapılan araştırmalarda artış olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin de Türkiye'de 28 Mayıs- 30 Ağustos 2013 tarihleri arasında yaşanan 'Gezi Parkı Eylemleri'nin sosyal medya üzerinde örgütlenmesinin ardından araştırmacıların sosyal medya'nın etkilerine yönelik araştırmalara daha fazla yöneldiği farz edilebilir.

Çalışmada yukarıda yer alan bilgiler ışığında Kitle İletişim Etki Araştırmaları alanında çalışacak araştırmacılar için önemli bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

21. yüzyıl itibarıyla inanılmaz bir hızla gelişim gösteren kitle iletişim araçlarının toplumlar ve kişiler üzerinde yaratmış olduğu etkiler hem ticari ilişkiler ve siyasal yaşamda hem de akademik camiada merak edilen konular arasında yer almıştır. Başta yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere tüm çalışmalarda kullanılan kitle iletişimin etkileri konusunda her geçen gün daha fazla bilimsel yayın üretilmekte, araştırma sonuçları ise birçok alan için yol gösterici olmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar genellikle mevcut olanın gözden geçirilmesi ya da yenilerinin oluşturulması amacına hizmet etmektedir. Başka bir ifadeyle bu tür çalışmalar genellikle baskın sistem tarafında iletişim üzerindeki sosyal kontrolün sürdürülmesi ve genişletilmesi ile ilişkilendirilmektedir. Özel çalışmalar ve bunun altında yatan teorik temel hareket noktası kitleleri yönetmek, oy kullanmaya veya satın almaya teşvik etmek olarak düşünülebilir. Kitle iletişimin etkileri konusundaki araştırmalarda yeni teknolojilerin kullanılma arayışı hem siyasi hem de ekonomik teşvik yönetiminin yürütülmesidir. Bu yollar akademi ve özel şirketlerin işbirliğini artırırken bilim insanlarına statü ve gelir kazandırmakta özel kurumların ise hedeflerine ulaşmalarına hizmet edebilmektedir.

Kaynakça / References

Altun, A. (2014). *Medya Okur Yazarlığı Eğitimine Yönelik Türkçe Yayınlar: Bir Bibliyografya Denemesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4(9),5-15 URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/27573/290150>.

Atkinson, R. (1980). *An Application Of Semiotics To The Definition Of Bibliography Studies In Bibliography*, Vol. 33. Published By: Bibliographical Society Of The University Of Virginia.

Aydoğdu, Ş. (2012). *Açıklayıcı Bibliyografi Kütüphanesi Uygulaması*, Akademik Bilişim Konferansı, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Berger, C. R., and Chaffee, S. H. (1987). *The Study Of Communication As A Science In*, C. R. Berger & S. H. Chaffee (Eds.), *Handbook Of Communication Science* Newbury Park, CA: Sage.

Egan, Margaret E. and Shera, Jesse, H. (1952). *Foundations Of A Theory Of Bibliography, The Library Quarterly*, Volume 22, Number 2, URL: <https://doi.org/10.1086/617874>.

Ergan, M. S. (1994). *Türkiye Müzik Bibliyografyası-Kitaplar-Notalar*, (1929-1993). Konya.

Fraenkel, J. R., and Wallen, N. E. (2006). *How To Design And Evaluate Research In Education*, (6th Ed.). New York, NY: Mcgraw-Hill.

Lasswell, H. D. (1948). *The Structure And Function Of Communication In Society*, In L. Bryson (Ed.), *The Communication Of Ideas: A Series Of Addresses* New York, NY: Cooper Square.

Özkan, A. (2022). *Eleştirel Kuram Bağlamında Türkiye’de Medya-Siyaset İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara

Yıldırım, A. Ş. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık. Ankara.

TDK - <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 19/04/2019

Tarama Yapılan Kaynaklar

- Dergi Park Akademik Tarama
- Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphane Katalog Tarama
- Google Akademik Tarama
- Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografisi
- Ulakbim Akademik Tarama
- Web of Science
- JSTOR
- TR DİZİN
- Oxford Bibliyografi
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi

[itobiad], 2022, 11 (4): 2412-2433

<p>Diriliş Şairi Sezai Karakoç'un İdeasında İslâm Devleti</p> <p>Islamic Ideal of State in the Poet of Revival Sezai Karakoc's Idea</p> <p>Video Link: https://youtu.be/jBaG-7pvING</p>	
<p>Mehmet CENGİZ</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı</p> <p>Asst. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology Department of Islamic Law</p> <p>mehmetcengizfakih@gmail.com</p> <p>ORCID: 0000-0002-1341-6553</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 18. 10. 2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 29.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Cengiz, M. (2022). Diriliş Şairi Sezai Karakoç'un İdeasında İslâm Devleti . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2412-2433 . doi: 10.15869/itobiad.1190824

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet CENGİZ).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Diriliş Şairi Sezai Karakoç'un İdeasında İslâm Devleti

Öz

Denilebilir ki Sezai Karakoç'un diriliş ideası; medeniyet, millet ve devlet üçlüsünün terkihi üstüne kuruludur. Biri peygamberler medeniyeti, diğeri de şeytanlar medeniyeti olarak medeniyeti iki kısma ayıran Karakoç'a göre gerçek medeniyetin yeri bugünkü Ortadoğu'dur ve bu medeniyetin tek devamcısı, tek varisi de İslâm medeniyetidir. İslâm medeniyetinin temeli ise dindir. Karakoç'a göre İslâm medeniyetinin toplumunu İslâm milleti oluşturur. İrk ve dil esasına dayalı olmayan İslâm milleti, yani Müslümanlar sadece bir ümmet değildirler, aynı zamanda bir millettirler. Ümmet, millet kumaşının iç tarafıdır. Başka bir ifadeyle millet, İslâm toplumunun objektif, ümmet ise sübjektif ifadesidir. Medeniyet ve milletle iç içe olması gereken üçüncü koruyucu güç ise devlettir. Sezai Karakoç'un ideasında devlet; adalet, fazilet, hakikat, emanet, meşveret, medeniyet, erdem, sulh ve ekonomi temellerine sahip İslâm devletidir. Zira ona göre Müslümanların tümünü bir maden gibi eritip bir tek devlet ve millet çıkaracak olan tek güç İslâm'dır. Tarihte Kur'ân'ın adalet anlayışına uygun ve insanların mutluluğunu sağlayan ideal devletin önce Hz. Peygamber (s.a.s.), sonra da halifelerin yönetiminde tecelli ettiğini ifade eden Sezai Karakoç'a göre günümüzde İslâm dünyası da ırk, âdet, dil ve mezhep farklarını bir kopuş sebebi olarak kabul etmeyerek ve yüce insanlık prensipleri olan İslâm idealiyle dopdolu olarak Afrika'nın Batısından Asya'nın doğusuna kadar bütün Müslümanları çevreleyen üstün devlet idealini gerçekleştirmek zorundadır. Karakoç, İdealize ettiği devletin ırk veya sınıf devleti olmadığı gibi, politik, ekonomik karakterli veya güvenlik sağlayıcı karakterli de olmadığını; güven, denge ve barış sağlayıcı gibi destekleyici karakterlere sahip olmakla birlikte ana karakterinin İslâm idea devleti olduğunu vurgulayarak açıklar. Son olarak denilebilir ki tasvir edilen ideal devletteki tüm saygı/sevgi düzenine rağmen toplum düzenini bozanlara yönelik olarak hukukun devreye girmesi gerekmektedir. Sezai Karakoç'a göre bu hukuk, İslâm hukukudur. Zira ona göre İslâm hukuku, cezanın suç cinsinden olması gibi kesin ve keskin prensipleri içinde barındırması ve temel ilkelere sahip bir hüviyette olması sebebiyle en karmaşık toplum düzenlerinde bile uygulanma imkanına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, Medeniyet, Millet, İslâm Devleti, İslâm Hukuku.

Islamic Ideal of State in the Poet of Revival Sezai Karakoc's Idea

Abstract

Karakoc's ideal of revival is based on civilization, nation, and state. He divides civilization into two: of prophets and of demons. True civilization existed in today's Middle East and is Islamic civilization. The society of Islamic civilization is the Islamic nation. It is not only an ummah but also a nation. The nation is its objective expression and the ummah is its subjective expression. The third protective force that must be intertwined with civilization and nation is the state. The state is the Islamic state with the foundations of justice, virtue, truth, trust, consultation, civilization, virtue, peace, and economy. Islam is the only power to melt all Muslims like ore and produce a single state

and nation. In history, the ideal state conforming to the Qur'anic understanding of justice and ensuring the happiness of people was first manifested under the Prophet Muhammad (saw), and then under the rule of the caliphs. The Islamic world today must realize the Islamic ideal of a superior state filled with lofty ideals of humanity that surrounds all Muslims from the West of Africa to the East of Asia, by not accepting differences in race, customs, language, and sect as a reason for separation. The state is not a state of race or class, nor is it a state of political, economic, or security-providing character; although it has supportive characteristics such as trust, balance, and peace-making, its main characteristic is the Islamic ideal state. Finally, despite the ideal state depicted, Islamic law must step in for those disrupting the social order as it has the possibility of being applied even in the most complex social orders due to the fact that it contains precise and sharp principles such as punishment being in the form of crime and that it has a character with basic principles.

Keywords: Sezai Karakoç, Civilization, Nation, Islamic Ideal of State, Islamic Law

Giriş

Asırlar boyu İslâm medeniyetine ev sahipliği yapan devlet-i ebed müddet nitelemesine sahip büyük Osmanlı devletinin 18. yüzyılda gerileme sürecine girmesinden sonra hasta adam tanımlamasıyla Batılı devletlerce parçalanması ve tarih sahnesinden çekilmesi, beraberinde İslâm toplumlarında tükenmişlik ve bitmişlik hissini getirmiştir. Bir milletin varoluş mücadelesi neticesinde Osmanlı'nın ana toprakları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan batılılaşma arzusu ve çabası hem Osmanlı'nın son dönem hem Cumhuriyetin ilk dönem bir kısım yönetici ve aydınının öz uygarlıkları olan İslâm medeniyetine sırt çevirip tamamen Batıya entegre olma buhranını doğurmuş ve netice itibarıyla iki yüz yıldır milletin, kadim kökleri üzerinden tüm yerel dinamikleriyle kendini ve kendi devletini gerçekleştirmesi bir hayal olarak kalmıştır. İşte Sezai Karakoç'un diriliş davası hem tarihimize hem de sosyolojimize yabancılaştırıldığımız böyle bir dönemde başta Osmanlı'nın varisleri olarak bizleri ve sonra da İslâm bağıyla birbirimize bağlı olduğumuz tüm ümmeti/milleti tarihî ve sosyolojik olarak yeniden İslâm'a ve İslâm medeniyetine dönüştürme çağırana aksiyoner bir dava olarak hayattaki yerini almıştır.

Sezai Karakoç'un (ö. 2021) Zülküfl dağının eteğindeki Ergani'den, Sahâbenin fethettiği Diyarbakir'den başlayan ve İstanbul'da kemal derecesine ulaşan diriliş davası, İslam ümmeti/milletiyle ilgili tüm problemlere bütüncül çözümler üretmesi ve parçacı yaklaşımları reddetmesi yönüyle derin ve kapsayıcı bir vasfa sahiptir. Zira Karakoç, hadiselerle medeniyet açısından bakan bir mefkureye ve hadiseleri soyut olarak değil, tarihî/sosyolojik bir perspektif içinde somut olarak ele alan bir düşünce kabiliyetine sahiptir. "Diriliş, Karakoç'a göre iki anlama gelmektedir. İlk olarak; İslâm'ın kaybedilen tabiat, dünya ve öte dünya görüşünün bütün canlılığıyla günümüzde ihyasıdır. Bu, İslâm'ın insan, devlet, millet ve toplum görüşünün geliştirilerek modern dünyada etkin hale getirilmesidir. İslâmî kimliğin ve özgüvenin canlanmasıdır. Diğer bir tabirle Farâbî'nin (ö. 339/950) erdemli şehrinin diriltilmesidir. İkinci olarak ise insanlığın geneli açısından diriliş, Batının çöktüğü bir dünyada yeni bir insanlığın umudu olan yeni bir

rönesans çağı olacaktır. Bu da insanlığın spirüel ve metafizik krizine (var oluş ve anlam krizine) verilen vahiy temelli cevap olacaktır.” (Duran, 2013, s. 295-296).

Karakoç’a göre diriliş davası, önce kişinin benliğinde başlar. Şöyle ki; dirilişin ilk aşaması imandır. Yani İslâm inancına göre yaşamak. Bunun, toplumda gözle görülür hale gelmesi şarttır. Ancak şekil, şeriata bağlı olduklarını iddia edip Hz. İsa’yı tekfir eden ve dinlerinin ruhunu kaybeden Yahudilerin şekilciliği gibi bir şekilciliğe dönüşmemeli. Önce ruh olmalı, sonra şekil. Zira ruhu kaybolmuş şeklin hiçbir değeri yoktur. Medeniyetin dirilişi denildiğinde en önce İslâm’ın ve imanun ruhunun diriltilmesi söz konusudur. İslâm içimizde daima tazedir, ancak onu milletimizin ruhunda diriltmemiz lazımdır (Karakoç, 2020a, s. 17, 28). Yine Karakoç’a göre,

“Biz İslâm’ı en derin ve yüce anlamda yaşamaya başladığımızda, Allah bize insanların öncüsü, yeni bir insanlığın mimarı ve mayası olmayı nasip edecektir. Yoksa, ondan ayrılmaya devam edersek yeni doğacak dünyada bize köleliği bile çok göreceklerdir. Öyle bir alçalış ve yok oluşun bir örneği daha olmayacaktır.” (Karakoç, 2021a, s. 24).

Sezai Karakoç, diriliş davasını dört umde/sütun üzerinde temellendirir. Bunlar İslâm inancı/ahlakı, İslâm medeniyeti, İslâm milleti ve İslâm devletidir. Karakoç, bunları şöyle açıklar:

“Ve size söylüyorum: Dört direk var, dört sütun, dört umde, dört ilke bu konuda. Birincisi, İslâm inancı ve dünya görüşü, İslâm ahlakı ilkesi. İkincisi, İslâm milleti ilkesi. Üçüncüsü, İslâm devleti ilkesi. Dördüncüsü, İslâm medeniyeti ilkesi. Bu dört taştan bir taş eksik kalırsa Süleymaniye çöker. Süleymaniye’yi ayakta tutan sadece teknik değil, onun içinde olan bu taşlardır, bu sütunlardır, imandır, ahlakıdır, millettir, devlettir ve medeniyettir.” (Karakoç, 2018a, s. 124). “Diriliş ne tanzimat ne ıslahat ne reform ne inkılap ne de devrimdir. Davamız diriliştir, İslâm’ın dirilişidir.” (Karakoç, 2022a, s. 35). “Ya diriliş ya ölüm!” Diriliş tamamlanmazsa ölüm mukadderdir (Karakoç, 2021b, s. 145).

Sezai Karakoç’un bu makalemizde tetkik ettiğimiz İslâm devleti idealine dair düşüncesine geçmeden önce onun, İslâm medeniyeti ve İslâm milletine dair düşüncesini kısaca tahlil etmeyi gerekli görüyoruz. Zira Karakoç’un muhayyilesinde İslâm devleti, İslâm milletinin devletidir. İslâm milleti de İslâm medeniyetinin toplumdur. Medeniyetleri temelde Doğu, Batı, İslâm olmak üzere üç kısma ayıran Karakoç’a göre Çin, Japon ve hatta Hindistan doğu medeniyetlerini oluştururlar. Önce Roma medeniyetine, oradan da Grek medeniyetine dayanan medeniyet Batı medeniyetidir. Doğu ve Batının ortasında kaynağı Mezopotamya olan, yani iki nehir arası, Fırat ve Dicle arası olan, diğer bir adlandırma ile bereketli Hilal denilen ve insanlığın doğuş yeri olarak kabul edilen medeniyet ise hakikat ve vahdaniyet medeniyetidir. Bu medeniyet en mükemmel doruğunu İslâm medeniyeti adı altında yaşamıştır ve bugüne kadar gelmiştir. Bu medeniyet, Avrupalıların deyimiyle Ortadoğu’daki medeniyettir (Karakoç, 2020a, s. 70-72). Karakoç’a göre gerek Batı’da gerekse Doğu’da bulunmayan ve insanlık medeniyetinin temelini teşkil edecek olan ana unsur, ancak İslâm’da vardır. O da erdemdir (fazilettir), hakikattir. Batı medeniyeti akrebin ateş görünce iğnesini kendi karnına batırışı gibi sonunda intihar edecektir. Eğer dünyada bir tek medeniyet evrensel

olacaksa ona layık olan, İslâm medeniyetidir. Üstad Karakoç, İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasındaki temel farklılıkları şöyle izah eder:

“Bizimle Batı arasındaki farklılık metafizik plandan başlar. Biz Kur’ân’ı-Kerîm’e sahibiz, onların Kitâb’ı-Mukaddes dedikleri, Kur’ân’ın önünde duramaz, güneşin önünde eriyen kar gibi erimiştir aslında. Kilise caminin karşısında duramaz. Cami aydınlık, kilise karanlıktır, fizik olarak öyle olduğu gibi ruhça da öyledir. Caminin karşısında kilise erimiş gitmiştir aslında. Bizim ezanımız ne kadar insanî, yani dine, ibadete çağrımız ne kadar insanî ne kadar güzeldir ne kadar anlamlıdır. Buna karşılık onların çanı ne kadar ürkütücüdür ve eninde sonunda bir ses yığından ibarettir. Onların Homeros destanları varsa bizim Şehname’miz vardır. Dante’lerine, Shakespeare’lerine, Goethe’lerine karşı bizim Mevlana’muz, Yunus Emre’miz, Fuzulî’miz, Şeyh Gâlib’imiz vardır. Onların Napolyon’larına karşılık bizim Fatih’imiz vardır...” (Karakoç, 2020a, s. 188-189).

Sezai Karakoç İslâm milletini ise şöyle tanımlar: “İslâm milleti, İslâm medeniyetinin toplumunun adıdır.” (Karakoç, 2020a, s. 84). Karakoç’a göre İslâm inancını taşıyan ve İslâm medeniyetine dahil olan bütün insanlar ırkları ne olursa olsun, Arap, Türk, Kürt, İranlı, Arnavut, Boşnak vb. olsun hepsi bir millet teşkil ederler. Suriye, Irak vb. coğrafi terimlerdir. Suriye milleti, Irak milleti vb. yok, bir İslâm milleti vardır (Karakoç, 2020a, s. 84, 111). Karakoç’a göre millet bir ruhtur. Yani bir ruh etrafında toplanmış toplum fertlerinin bir araya gelmesiyle meydana gelmiş somut, canlı bir kitledir, bir varlıktır. Milletin siyasî, ekonomik, sosyal yönleri olmakla birlikte milletin ruhu denilen özü, cevheri bir medeniyet temeline dayanır. Bir medeniyet temeline dayanmayan toplumlar millet olamaz. Millet, bir medeniyet mefhumuna dayanır, medeniyet üzerine kurulur. Medeniyet bir kaide ise millet onun üzerine oturtulan bir abidedir. Dolayısıyla millet ve medeniyet mefhumları birbirinden ayrılmaz. Bir medeniyet/millet dillerin, ırkların, renklerin, âdetlerin kaynaştığı bir bütündür. Sadece ruh birliği vardır, ideal birliği vardır; fakat şekil, ırk, coğrafya birliği olmayabilir, bunlar farklı olabilir. Aynı ideali paylaşan, aynı ihtiyaçları taşıyan, aynı medeniyeti meydana getirmek için duygularını, düşüncelerini, ruhunu, yürek ve bileğini harekete geçiren insanlar bir millet meydana getirirler. Medeniyet kültüre dayanır. Kültür olmaksızın medeniyet teşekkül edemez. Medeniyet olmaksızın da millet teşekkül edemez. Bir toplum bir kültür üretir. O kültürden bir medeniyet doğar. O medeniyetten bir millet doğar. O milletten bir devlet doğar (Karakoç, 2018a, s. 16-23). Karakoç’a göre Müslümanlar sadece bir “ümme” değildirlere, aynı zamanda bir “millet”tirler. Ümme, millet kumaşının iç tarafına verilen addır denilebilir. Diğer bir deyişle millet, İslâm toplumunun objektif ifadesi ise, ümme subjektif ifadesidir (Karakoç, 2021b, s. 88). Sezai Karakoç’a göre,

“Bu milletin bir ismi var. Bu milletin ismi İslâm milletidir. Irklardır gerisi. Türkler vardır, Araplar vardır, Kürt vardır veya Çerkez vardır, Çeçen vardır. Fakat bunların hepsi bir araya gelmiş, kaynaşmış, dinleri ve kanları bir olmuş bir tek millettir. Bu milletin adı İslâm milletidir. Bu milletin bir vatanı vardır; bu vatan Türkiye, Suriye, Irak, Arabistan, Mısır, Kuzey Afrika, ne kadar İslâm ülkesi varsa hepsidir. Hepsiden ve tam olarak bu milletin vatanıdır. Bu yüzdendir ki ne Bağdat sadece Arab’ındır ne Şam ne de İstanbul sadece bizindir.” (Karakoç, 2018a, s. 166-167).

İslâm Hukuk Düşüncesinde İslâm Devleti

Günümüzde toplumun siyasal örgütlenmesi olarak tanımlanan ve halk, ülke, hakimiyet olmak üzere üç unsurdan oluştuğu kabul edilen devlet, Kur'ân'da genellikle "mülk" (bk. Bakara, 2/247, 251; Nisâ, 4/54; Yûsuf 12/101; Tâhâ, 20/120; Sâd, 38/20) kavramıyla geçmektedir. Bu noktada denilebilir ki tarihin başlangıcından itibaren bütün toplumların hayatı için zorunlu bir kurum olan devlet kavramı, evrenselliği ve zorunlu bir kurum olması bakımından Kur'ân'a yansımıştır. Ancak birbirinden farklı kültürlerin egemen olduğu toplumlarda devletlerin mahiyetleri, yapılanma biçimleri, işlevleri, yetkileri ve hukukî sınırları üzerinde durulmamıştır. Kur'ân'da devletle ilgili olarak belirtilecek en temel nitelik, aynı zamanda ahlak ve hukuk ilkesi olarak adalettir ve onun karşıtı olan zulümdür. Kur'ân, devletin/mülkün önemli, değerli, şanlı ve şerefli bir dünyevî nimet olduğuna işaret ettikten sonra zorba (cebbar), zalim ve sefih devlet başkanlarını yermek; adil, insafî, hak ve hukuk gözeten devlet başkanlarını da övmekle yetinerek diğer dünyevi işlerde olduğu gibi bu hususta da ayrıntıya girmemiş, genel ilkeler ve temel kurallar çerçevesinde bu hususu ümmete, diğer bir deyimle ehlü'l-hall ve'l-akd'e veya şuraya bırakmıştır (Uludağ, 2000, s. 112-114). Dolayısıyla, Kur'ân'ın siyasal alana ilişkin olarak ayrıntılı düzenleme getirmekten ziyade şura, ulu'l-emr'e itaat ve adalet gibi birkaç genel prensibe işaret ettiği, ayrıntıların düzenlenmesini Müslüman toplumların gelenek görenek, bilgi ve tecrübelerine birikimlerine bıraktığı, aynı şekilde hukukî konularda ayrıntılara ilişkin bazı düzenlemeler bulunmakla birlikte, ilkesel düzenlemelerin ağırlıkta olduğu artık müselleme kaziye haline gelmiştir (Apaydın, 2005, s. 140).

İslâm düşünce ve hukuk tarihinde kabul edilen baskın görüşe göre Kur'ân'ın devletle/mülkle ilgili ortaya koyduğu kaideler ışığında ilk İslâm devleti, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden sonra Medine'de teşekkül etmiştir. Yine kabul edilen görüşe göre İslâm devleti düşüncesi vahiyle birlikte başlamış ve Medine'ye hicretle birlikte hayata geçmiştir (Zeydân, 1384/1965, s. 6-8). Buna göre Miladi 621'de onu Hazrec'li, ikisi Evs'li on iki Medinelinin, Miladi 622'de ise ikisi kadın yetmiş beş Medinelinin Mekke'ye gelip Akabe'de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) biat etmeleri Medine'de teşekkül eden İslâm devletinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), Yesrib'i bir şehir devleti olarak teşkil ederken insan unsurunun önemini daha pek erkenden, henüz hicret etmeden iyice tayin etmiştir (Tuğ, 1971, s. 140). Hz. Peygamber (s.a.s.); Medine'ye hicret ettikten sonra ilk iş olarak Mescid'i-Nebevî'nin inşasına başlamakla, Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr arasında muâhât (kardeşlik) akdini vücuda getirmekle, daha sonra da Medine'de yaşayan Yahudiler başta olmak üzere Hristiyan ve Müşrik gibi tüm gayr'ı-müslim unsurlarla "Medine Vesikası/Anayasası" adında bir antlaşma meydana getirerek konfederatif bir devlet kurmayı teklif etmekle fiilî olarak İlk İslâm devletini kurmuştur ve devlet başkanı sıfatıyla Medine toplumunu kendi siyasi otoritesi altında toplamıştır (Hamidullah, 1989, s. 61-63).

Devletin Kur'ân'da ve Sünnet'teki varlığına dair yaptığımız bu temastan sonra şunu söylemek mümkündür ki İslâm siyasî düşünce tarihi içinde devletle ilgili en önemli kaynaklar, İslâm hukukunun metodolojisi çerçevesinde devleti ve siyasî yapılanmaları yorumlayan eserlerle ortaya konulmuştur. "el-Ahkâmü's-Sultâniyye" ve "es-Siyâsetü's-

Şer'iyeye" gibi isimler altında toplanan bu eserlerde devlet anlayışı, siyasî gerçekliğin İslâm hukuku açısından yorumlanması ve yönlendirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Mâverdî'nin (ö. 450/1058) el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si bu türün en tipik örneğidir. Mâverdî, bu eserinde bir yandan Kur'an'a ve Sünnet'e dayanan bir siyaset teorisi geliştirmeye çalışırken öte yandan İslâm toplumunun siyasî hayatına girmiş müesseseleri İslâmî prensipler ışığında yeniden yorumlamaya ve ahlâkî denetim altına almaya gayret sarfetmiştir. Bu eserlerde ortaya konan devlet anlayışı ve yapısında hukukun belirleyici rolü ağırlık taşımaktadır. Varılan her hüküm ve her sonuç İslâm hukuku çerçevesinde delillendirilmeye çalışılmış, teori bu temel prensip üzerine inşa edilmiştir (Davutoğlu, 1994, 9/238; bk. Mâverdî, 1431, s. 15-29). İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de es-Siyâsetü'ş-Şer'iyeye adlı eserinde devletin hukukî gerekliliğini velâyet kavramı ile toplumun diğer idareci kesimine ve kamuya yaymıştır. Bu kavramla devlet, Kur'an-ı Kerim'in emaneti ehline teslim etme prensibine dayanmak zorundadır. Bu noktada ahlâkî idealizm ile siyasî gerçekliğin kesiştiği bir siyasî kültür ve mesuliyet alanı oluşmaktadır. Böylece devlet anlayış ve yapısı felsefe geleneğinin aksine var olan siyasî gerçeklikten bağımsız ideal bir tasavvur değil, gerçeğe aksettirilmesi gereken hukukî bir zorunluluktur. Fakat bu zorunluluk katı yapılara dayalı bir siyasî gerçekliği beraberinde getirmez. Aksine yapıların ahlâkî ve hukukî idealleri yaşatmak için var olduğu esas kabul edilir (Davutoğlu, 1994, 9/238; bk. İbn Teymiyye, 1440/2019, s. 26).

Ümmetin tamamına yakın çoğunluğunun, varlığını vacip/gerekli kabul ettiği devletin/imâmetin (Eş'arî, 1426/2005, 2/343; Cüveynî, 1401, s. 22, 61) veciz ve camî tanımını Mâverdî'nin diliyle aktararak diriliş şairi Sezai Karakoç'un ideasındaki İslâm devletine geçebiliriz: "İmâmet/Devlet başkanlığı, dinin hiraseti/korunması ve dünyanın siyaseti/idaresi için konulmuş hilafet'i-nübuvettir" (Mâverdî, 1431, s. 15).

Sezai Karakoç'un İdeasında İslam Devleti

Devletin Tanımı

Sezai Karakoç bir eserinde uzun bir tanımlamayla devleti şöyle tanımlar:

"Toplum kurumlarının en önemlilerinden olan ve öbür kurumların hatta kişilerin tümünü şu veya bu derecede etkisi altında tutan devlet, gerek düşünce ve gerek uygulama alanında tarihin ilk çağlarından bu yana var olmuş, amaç ve biçim bakımından çağın şartları çerçevesinde genişleme ve değişme göstermiş, insanoğlu için kimi zaman kurtarıcı, kimi zaman da cellat ya da kırbaç haline gelmiş, kimileri için erişilmez bir şey, kimileri için kâbus, kimileri için vekilharç, kimileri için tahsildar olmuş, yani körlerin fili tanınması gibi çok değişik yorumlanmış, dinden sanata kadar kültür aynasında renk renk yansımış, tabiatla metafizik arasında gerginleşen insan ruhunun sığınacağı ya da kaçabileceği teselli yuvası, iş ve faaliyetlerin kaynağı, çok anlamlı, çok cepheli tarihî-sosyolojik bir kavramdır." (Karakoç, 2020b, s. 46).

Karakoç'a göre devletin bir ideal, bir düşünce, bir kurum olarak tarih içindeki pozisyonunu toplumla ilgili her düşünüş ve davranışta hesaba katmak şarttır. Devleti göz ardı etmek, görmezlikten gelmek, insanın kendi kendini aldatmasından başka bir şey değildir. Otorite tanımama; anarşiye kapı açar, ancak devletin otoritesini putlaştırıp

insanı hiçe sayma da toplumu içten içe çökerten psikolojik bir çözülmeye yol açacaktır (Karakoç, 2020b, s. 47). Karakoç'a göre devlet, en çok ilahî kudretin görüldüğü insanlık kurumu ya da kuruluşudur. Yitik cennete kendi örgütlenişleriyle varmak için insanlar, devletten geçerler. Üstad, devletin lüzumunu şu cümlesiyle dile getirir:

“Devletten sert ne vardır? Devletten yumuşak ne vardır? Devlet bir gün yeryüzünden kalkar mı? Kalksa bile yerini alacak kurum, devlet özelliğine yakın bir yapıda olacaktır şüphesiz.” (Karakoç, 2020b, s. 92).

İslâm Devletinin Hakikati ve Zarureti

Sezai Karakoç; İslâm'da, Kur'ân'da devletin olmadığını, Müslümanlığın münferit kişilerin inancından ibaret olduğunu sananların bu görüşünü müstehzi bir dille eleştirip reddettikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'de kurduğu devleti ve daha sonra Abbasîlerin, Emevîlerin, Selçukluların ve Osmanlıların kurdukları devletleri İslâm devletinin varlığına ve gerçekliğine dair tarihî bir vesika olarak takdim eder (Karakoç, 2018a, s. 117-121). Karakoç'a göre peygamberler devri, sahâbeler zamanı ve onlardan sonra İslâm esaslarına bağlılıktan ayrılmayan İslâm devletleri çağları ile insanlığın bütün tarih boyunca görebileceği en üstün insan örneği ve site donatımı gerçekleşmiştir (Karakoç, 2021a, s. 68).

Karakoç, İslâm aleminde Batı'daki gibi bölünmeler olsa da Endülüs'te, Maveraünnehir'de, Anadolu'da Tavai'f-i-mülûk denilen küçük küçük birçok devlet(çık) ortaya çıksa da İslâm'ın asıl karakterinin büyük ve bir tek devlet yanlısı olduğunu söyler. İslâm'da tek devlet mi olmalı, yoksa birkaç devlet olabilir mi? sorusuyla İbn Haldun'a (ö. 808/1406) ve onun el-Mukaddime'sine atıflarda bulunan Karakoç, İbn Haldun'un ve diğer İslâm âlimlerinin her ne kadar bazı şartlarla birden fazla İslâm devletinin olabileceği görüşünü kabul etseler de tümüne göre asıl olanın, tek bir İslâm devletinin olması gerektiği fikri olduğunu söyler. Karakoç, büyük ve tek bir İslâm devleti olmasının günümüz şartlarında ise zaruret olduğunu savunur. Ona göre bugün ismi devlet olarak geçen birçok İslâm devleti temelde devlet olma vasfına sahip değildirlir. Karakoç bu hususta biraz daha öteye giderek mevcut çağda bir devletin gerçek anlamda devlet sayılabilesinin şu kriterle ancak mümkün olduğunu savunur:

“Benim düşüncem şudur: En az 250 milyon nüfus olmalı bir devlette ve çok güçlü bir ekonomisi olmalı devletin. Muhtaç olmamalı başka ülkelere ve aynı zamanda da çok güçlü bir teknolojisi, silah donanımı olmalı. Bugün dört bin km. ötesine füze atılıyor. Bu, ne demek? Eğer bir ülkenin boyu üç bin km. ise füze onu aşıyor. Artık böyle bir devlete ben nasıl devlet derim? Yani boydan boya uzunluğu dört bin km'den az olan bir ülkeye devlet demek zor. Özetle 5-10 milyon km² yüzölçümü, 250 milyon nüfusu, nükleer silahı ve güçlü ekonomisi olmayan bir devlete devlet demek artık zor.” (Karakoç, 2020a, s. 106-109).

Günümüzde süper güç denilen devletlerin ancak devlet olduğunu söyleyen Karakoç'a göre bu şartlara haiz sadece birkaç devlet vardır: Amerika, büyük bir bunalım içinde olsa da Rusya, teknolojik eksikliği olsa da Çin, diğer şartları eksik olsa da ekonomik gelişmişlik açısından Japonya ve Almanya, kendi içinde problemleri olsa da Hindistan büyük devletlerdir. Bu devletlerin dışındakilere devlet denmesi artık zor. (Karakoç, 2020,

s. 110). Karakoç'ta "devlet vurgusu o kadar merkezî bir yer işgal eder ki o, Müslümanların geleceğini devletlerinin gücüyle orantılı olarak görür. Müslümanlar ya medeniyetlerinin ve devletlerinin dirilişini gerçekleştirecekler ya da yüzlerce yıl bir daha özgürlüğün ve bağımsızlığın adını bile duyamayacaklardır." (Emre, 2014, s. 198). Karakoç'a göre İslam ülkeleri en kısa zamanda yeni bir devlet, medeniyet, kültür, ülke anlayışını geliştirmek zorundadır. Bu ufak ufak devletçiklerle, bu vaktiyle Avrupalıların suni olarak adeta cetvelle çizdikleri uydurma sınırlı devletçiklerle bir yere varamazlar. Ortadoğu'da İslam ülkeleri hep birleşip yeni bir devlet kurmazlarsa Babil esaretinden beter ve ne zaman biteceği bilinmez korkunç bir esarete düşmeleri kaçınılmaz olacaktır. Müslümanlar, çarçabuk kendilerine gelip Doğu Asya'da Doğu İslam Federasyonunu, Ortadoğu'da Orta veya Merkez İslam Federasyonunu ve Afrika'da Batı İslam Federasyonunu ve daha sonra bu federasyonları bünyesinde toplayan büyük İslam Konfederasyonunu kuramazlar ve buna kültür temelli olarak geçmişte olduğu gibi insanlık amaçlı İslam ülküsünü canlandırıp ruhlarda ateşleyemezlerse, bu hayat memet meselesini çözemezlerse ölüm, yok olma ve esaret mukadderdir (Karakoç, 2018b, s. 105-106). Karakoç, bu zorunluluğu başka bir eserinde pakt veya blok isimleri altında şöyle ifade eder: "İslâm devletlerinin, hele Ortadoğu ülkelerinin bir pakt veya bir blok etrafında toplanması kadar gerekli, realist, kazançlı ikinci bir dış politika projesi bulmak güçtür". (Karakoç, 2021c, s. 110).

Sezai Karakoç'un diriliş eserlerini okumalarımız sonucunda ulaştığımız sonuç şudur ki Karakoç'un, mevcut İslâm ülkelerinin bir konfederasyon etrafında birleşmeleri gerektiği şeklinde gösterdiği çözüm bir giriş özelliğini taşımaktadır ve asıl hedef değildir. Zira Ona göre asıl olan, tüm İslâm ülkelerini kuşatacak tek bir süper güç İslâm devletini kurmaktır (Karakoç, 2018b, s. 19). Zira ona göre yeni bir ideal birikimi, yeni bir medeniyet fıskırısı, yeni bir insanlık dirilişiyle Ortadoğulular kendi hayat tarzlarını yeniden bulabilir, tazeleyebilir ve süper güç oluşturacak devletini kurabilir. Yine Sezai Karakoç'un tüm külliyyatında karşımıza çıkan hem İslâm medeniyeti vurgusu hem de İslâm milleti vurgusunun temel gayesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye hicret ettikten sonra orada kurduğu devlet gibi yeniden bir İslâm devleti kurmaktır. Karakoç, bu arzusunun, kararlılığını ve ayrıca İslâm devletini kurmanın gayelerinden birini şu cümleleriyle çok açık bir tarzda ortaya koyar:

"Bir parti adı altında toplanıp o partiyi bir gün kanun yoluyla iktidar yapıp ezeli ve ebedî prensiplere dayalı, hakikat esasına, hakikat prensiplerine dayalı devleti yeniden kurmalıyız. Bu devlet, göklerde farz ettiğimiz ilahî devletin yere vurmuş gölgesi olacaktır. Diriliş idealinde olan devlet; insanlığın idealinde olan devlettir. İnsanlığın idealinde olan devlet de Allah'ın insanoğluna lutfettiği bir nimettir. Büyük devlet kuracaksın ve bu büyük devletle kendini emniyete alacaksın, sonra da esaret altında inleyen, Çin'den Avrupa'ya kadar, Afrika'nın son ucuna kadar kıvranan milletlerin yardımına koşacaksın. İşte diriliş fikri bu demektir." (Karakoç, 2018a, s. 76, 85).

Sezai Karakoç'a göre İslâm devleti, İslâm milletinin ve İslâm medeniyetinin kaçınılmaz bir sonucudur (Karakoç, 2020a, s. 28). Diriliş davasını inanç davası, fikir davası ve eylem (aksiyon) davası olmak üzere üç merhalede açıklayan Karakoç, bu davanın nihai hedefinin İslâm medeniyeti ve milleti temeline dayanan İslâm süper devletini

Ortadoğu'da kurmak olduğunu söyler (Karakoç, 2020a, s. 91). Ona göre Ortadoğu'da büyük İslâm devleti kurulmadığı takdirde Müslümanlar için mutlak surette esaret görünür. Çözüm yolu tek tek, küçük küçük devletler kalarak bulunamaz. Ne Ürdün ne Suriye, diğerlerinden biraz daha büyük olsa da ne Türkiye kendilerini bu şekilde kurtarma imkanına sahip değildirler. Bugün en azından 250 milyon nüfuslu olamayan, 5-10 km² genişliğe sahip olamayan, nükleer bir teknolojiye sahip olamayan, Japonya, Almanya, Avrupa ve Amerika gibi güçlü bir ekonomiye sahip olamayan bir ülke bağımsız kalmaz (Karakoç, 2020a, s. 130-131). Karakoç'a göre İslâm devleti, kendini bir dünya devleti olarak görür. Ahireti hedef almış bir dünya devleti! Osmanlı devletinin kendini "yüce devlet" anlamında "devlet-i âliye" olarak görmesi de ona göre bu anlamdadır (Karakoç, 2020b, s. 63). Karakoç'a göre Müslümanlar coğrafyalarını, tarihlerini birleştirmek ve bu yolla da tek bir kültüre ermek zorundadırlar. Dolayısıyla Müslümanların politik birliğe doğru koşmaları hayat memmat meselesidir. Politik birlik için coğrafi durum çok müsaittir. İslâm ülkeleri birbirine bitişik, birbirine yapışık durumdadır. Özüle Afrika'nın bir ucundan Filipin adalarına kadar kesiksiz bir şekilde uzamaktadır. Aradaki sınırlar, bölünüşler politiktir. Merkezi, çekirdeği Ortadoğu dedikleri bölge olmak üzere tek ülke ideali diriliş erlerinin toprak, yurt ülkülerinin ifadesi olmaktadır. Karakoç, bu konudaki düşüncesini şu vurucu cümleye tamamlar: "İslâm terminolojisinde dârü'l-İslâm olan bu ifadeyi biz özülke kelimesiyle belirliyoruz." (Karakoç, 2022c, s. 64). Karakoç'a göre, göre dârü'l-İslâm olarak tarif edilen toprağın, vatanın İslâm ülkesi olarak kalması için, İslâm milletinin en temiz, en saf ve en yüksek derecede kalması için, İslâm medeniyetinin en yüksek dereceye çıkıp diğer medeniyetlerle yarışması, onları geçmesi ve onlara insanlık medeniyetinin en yüksek katkısını yapması için mutlaka Ortadoğu'da, İslâm ülkesinde bir süper İslâm devletinin olması şarttır. Yine ona göre bugün İslâm süper devleti olmadığı için, Hz. Ali'nin kılıcı olmadığı için, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah'ın kınından sıyrılmış kılıcı (es-seyfü'l-meslûl)" olarak tavsif ettiği Hâlid b. Velîd olmadığı için, yani onun kılıcı olmadığı için dünyanın çeşitli yerlerinde Müslümanlara zulmediliyor ve İslâm medeniyeti en zayıf dönemini yaşıyor. Dünyada barışın/sulhun sağlanması da ancak İslâm sulhunun (Pax İslâmica) dünyaya yeniden kudretini ve mucizesini göstermesiyle mümkündür (Karakoç, 2020a, s. 93-96).

İslâm Devletinin Mahiyeti

Sezai Karakoç'un ideasındaki devlet (medinetü'l-fazıla) bir erdem devletidir. Devlet sadece bekçi devlet ya da sadece bir ekonomik kuruluş, yani kooperatif devlet ya da bir ırkın veya sınıfın hegemonyasına dayanan ırk veya sınıf devleti değildir. Aynı şekilde devlet, bütün amacı sınıflar arasında bir denge sağlamaktan ibaret politik devlet (de) değildir. Ona göre devletin ana karakteri; politik, ekonomik karakter veya güvenlik sağlayıcı karakteri değildir. Karakoç, idealini taşıdığı devlette güveni, denge ve barış sağlayan siyasî kuruluşu, bilhassa çağdaş dünyada ekonomik gelişimi derinden etkileyen izleyişi ve kollayışı, toplum strüktürü ile varılacak hedefi bağdaştırıcı ya da ona göre ayarlayıcı realizm özelliklerinin varlığını da gerekli görmektedir. Ancak Karakoç'a göre yine de bu özelliklerin hiçbiri tek başına ana karakter olamaz, sadece ana karakterin yanında onu destekleyici bir işlev görürler. Karakoç'a göre bu devlet bir ülkü, ideal bir idea devletidir, yani İslam ideası veya ideali devletidir. Bu devlette her şeyden önce

temel idea, erdemdir. Değerleniş ona göredir. Kuvvet ve madde sahipliği değil, erdem ve ahlak sahipliği, temel ölçü olarak kabul edilir. Toplumunu sürekli olarak koruyan, geliştiren ve ayakta tutan bir erdemli öncüler topluluğu bulunacaktır. Kur'ân'ın ifadesiyle ana kitleyi sağcılar meydana getirecek, fakat topluma öncüler; hayırdan yarışan diye anılan fedakâr, kendini ideale adanmış topluluk yön verecektir. Bu topluluk ortadan kalkıp da yerini günübürlük politikacılar aldığı takdirde o toplumun sağlıklı bir devlet hayatını uzun sürdüremeyeceği ve tepki olarak kısa zamanda otokratik bir devlet yapısını çağıracağı tarihi-sosyolojik bir gerçektir (Karakoç, 2022c, s. 47-48).

Devletin idealinin adalet, fazilet, hakikat ve medeniyet olduğunu vurgulayan Karakoç'a göre eğer bir devlet medeniyet ve ahlak ideallerine dayanmazsa; bir devlet fertlerinin her birinin en yüksek fazilete ermeleri için çalışmazsa; bir devlet iyiyi emredip kötüyü menetmeye çalışmazsa o devlet uzun ömürlü olamaz. Devletin dayandığı temel, kuvvet değildir. Kuşkusuz devlet için kuvvet lazımdır. Aslanın pençesi gibi devletin de kuvvetli olması gerekir, ancak devlet demek sadece kuvvet demek değildir. Kuvvet bir yere kadar korur devleti, ondan sonra onu yaşatacak olan insanlık idealidir, yüksek ideallerdir, hakikattir, adalettir (Karakoç, 2018a, s. 70). Karakoç'a göre devletin büyük, temelli prensiplere dayanması önem arz ettiği gibi bu prensipleri hayatı pahasına, menfaatinin çiğnenmesi pahasına, şerefının çiğnenmesi pahasına müdafaa edecek devlet adamlarından müteşekkil bir kadronun olması da önem arz etmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kurduğu ilk devlet ile onun devamı olan sonraki İslâm devletleri böyle bir aydınlar kadrosu yetiştirmişlerdir. Halk kitlesi de onların arkasından gitmiş ve böylece bu devletler uzun ömürlü, ebed-müddet olmuşlardır. Dolayısıyla devletin mutlaka milletle uyumlu olması icap eder. Devlet adamları milletle kaynaşmış olmalıdır. Devletin başında milletin ruhundan doğan, milletin aydınlarının, düşünürlerinin ve şairlerinin yolundan giden kimseler olmalıdır. Ayrıca mutlak surette devlete sahip çıkmak, devletin başına mutlaka ehil bir kadronun geçmesine çalışmak lazımdır (Karakoç, 2018a, s. 72-73).

Bir eserinde, "devlet, sanılır ki her şeyden önce reel bir şeydir. Oysa, devlet düşüncesi (idesi), gerektiği kadar güçlü olunca, fizik gerçekliği (reelliği) çağırır" (Karakoç, 2021d, s. 133). diyen Sezai Karakoç, İslâm'da devlet idealinin temelinin maddi başarı olmayıp Allah'ın razılığı ve bunu sağlayan Tanrı korkusunun, takvanın, erdem (faziletin) ve doğruluğun (sıdkın) olduğu ifade eder. Ona göre İslâm uygarlığı, yalnızca bir devlet düşüncesi getirmekle kalmamış, bir devlet teorisi eleştirisi de getirmiştir. Önce Peygamber efendimizin (s.a.s.), daha sonra da halifelerin yönetiminin, Kur'ân'ın istediği adalet ve devlet anlayışına göre insanlığın mutluluğunu sağlayan ideal devletin gerçekleşmesi biçimi olarak tecelli ettiğini, Eflatun'un ve Aristo'nun devlet nazariyelerinin pratikte hiçbir zaman ideal bir devleti doğurmadığını söyleyen Karakoç'a göre İslâm, sadece pratikte kendine mahsus devletini kurmakla kalmamış, teoride de konuları inceden inceye işlemiştir. Devlet başkanının özellikleri, İslâm yönetim rejimi, şartları çeşitli bilginler ve düşünürlerce incelenmiştir. "Medinetü'l-fazıla", "hurûc 'ale's-sultân" gibi terimleriyle İslâm idare ve siyaset ilke ve düzeni tartışılmış ve geliştirilmiştir. Pratikte de gerçekten eşsiz ve üstün bir yönetim gerçekleştirilebilmiştir (Karakoç, 2018c, s. 9-11). Karakoç'a göre Eflatun devletinden teoride, Roma devletinden de pratikte üstün devlet idea ve gerçekleştirimlerini ortaya koyan mü'minlerin çocukları

da bir gün mutlaka maddede ve mânada kapitalist ve komünist devlet tiplerini erdem, adalet, eşitlik, örülüş ve güçlülük bakımından aşan bir devleti omuzlarında yükseltmesini bileceklerdir (Karakoç, 2022c, s. 51). Karakoç'un özülke olarak idealini taşıdığı devlet, İslam hukukunda dârü'l-İslâm olarak tarif edilen devlettir.

İslâm Devletinin Yönetim Biçimi

İslâm devletinin yönetim biçiminin -İslâm prensiplerinin korunması şartıyla- tarihî-sosyolojik şartlara göre düzenlenebileceğini, İslâm dininin, devlet yönetim biçimi konusunda geniş bir perspektife sahip olduğunu ifade eden Sezai Karakoç, bu konudaki düşüncesini şöyle izah eder:

"İslâm, geniş bir medeniyet çerçevesi olduğu için devleti çok dar şekillerle, hükümet biçimleriyle ve rejimlerle bağlamamış ve tarihî-sosyolojik şartlara ve insanların, çağlarındaki anlayışlara göre İslâm prensipleri dahilinde olmak şartıyla, şekilce kendi buluşlarının da katıldığı bir devlet biçimini oluşturabilmelerine imkân tanımıştır. Bundan dolayıdır ki insanların anlayışlarının ancak hanedan sistemini kaldırdığı dönemlerde hanedan sisteminin, seçimle işbaşına gelmenin revaç bulunduğu zamanlarda da bu sistemin işleminin, muhtevaca İslâm medeniyeti ve düzeni korunduğu takdirde mahzurlu olmadığı söylenebilir teoride. İslâm, devlet yönetiminde zamanla gelip gidecek biçimleri ayrıntıları olarak tespit etmemiş; kişinin, toplumun ve devletin hangi genel ilkelere ve kurallara uyması gerektiğini düzenlemiştir. Muhteva şekillerden önce gelmektedir. Aracı, amaç yapmıyor İslâm. Araçlardan biraz daha şartlara göre ayarlama elastikiyeti bulunuyor medeniyetimizde. Öflere de yer verme, değer verme görülüyor." (Karakoç, 2020b, s. 136-137).

Kur'ân'ı-Kerim'in tüm zamanlar için gelmiş Kitap olarak devletin şekli bakımından çok detaylı ve katı bir rejim önermediğini, daha çok yönetimin özü ve bu yönetimin sonuçlarının olumlu olması için ilkeler vazettiğini belirten Karakoç'a göre şura (danışma), adalet (zulmetmeme), görevleri ehline teslim, servetin dengeli dağılımı gibi ilkelerin hâkim olması şartıyla İslâm'da yönetim biçimi, insanların kendi akıllarıyla seçmesine olanak verilmiş şekilde genişlik üzere bina edilmiştir (Karakoç, 2018c, s. 136-10). Ancak Karakoç, her ülkenin robot gibi aynı modeli uygulamak zorunda olmadığını, genel bir tanımın, genel bir teorinin olması gerektiğini, daha sonra her yerin kendi özelliğine göre yönetim biçimi üzerinde rötuşlar yapabileceğini, coğrafi, tabii, tarihî, sosyolojik şartların o zaman göz önünde tutulacağını kabul etmekle beraber, şu anda İslâm ülkelerinin kimisinde krallık, kimisinde tek parti hakimiyeti, kimisinde kişilerin diktatörlüğü, kimisinde de Batı tipi demokrasi denemesi şeklinde görülen sözde devlet çeşitlerinin düşünce zenginliğinin bir verimi olmadığı gibi, gerçekte ülkelerin coğrafi, tarihî, sosyolojik şartlarının da tabii bir sonucu olmadığını ifade eder ve Müslüman devletler arasındaki kopukluğa sitem eder (Karakoç, 2020b, s. 136-137). Karakoç'a göre İslâm'da rahiplik olmadığından teokrasi söz konusu değildir. Medeniyetin; hukuk, idarî ve siyasî düzen üretmesi ise bir eksiklik değil, bir güç ve bütünlük ifade eder. İslâm, metafiziği ve ahlakından sonra bir toplum ideası ve sistemi getiren komple bir hakikat medeniyetidir. Onun düzenini ne antik pagan teokrasisi ne Hıristiyan toplumların özelliğiyle karşılaştırmak mümkündür (Karakoç, 2019a, s. 138).

İslâm Devletinin Yönetim İlkeleri

Emr'i-bi'l-ma'rûf (İyiliği yerine getirme) ve nehy'i-'ani'l-münker (kötülüğü engelleme) ilkesi

Sezai Karakoç'a göre İslâm, devleti zarurî görmektedir. Zira iyinin yerine getirilmesini ve kötünün engellenmesini Müslümanların üzerinde bir borç olarak yükleyen İslâm'ın bu ilkesinin gereğinin yerine getirilmesi, toplum yaşamı yönüyle ancak devletle mümkündür. Bu yönüyle İslâm'ın devleti, Allah'ı hiç unutmayan, en ufak bir kıpırdanışta ve kıvılcıkta bile O'nun razılığını ve buyruğunu yerine getirmeyi amaç edinmiş bir kudret olacaktır. Karakoç'a göre İslâm inancı, sadece kişilerin inancı değildir. İslâm toplumunun da İslâm devletinin de inancıdır. Bu inançta bu nisbi dünyayı bir mutlaklık âleminin çevrelediği düşüncesi, yani ahiretin varlığı fikri merkezi bir yer tutar. Devletin cezalandırma ve mükafatlandırma sistemi bu manevi temele dayanır. Devletin temel kaidesi inanç ve erdemdir. Batı'nın, Eflatun'un devlet idealinde olduğu gibi başarı ilkesini, yani başarının mükafatlandırıldığı ve değerlendirildiği ilkeyi esas aldığını belirten Karakoç, İslâm'ın temel ilkesinin ise hakikat ve erdem olduğunu ifade eder (Karakoç, 2020b, s. 72-73).

Emaneti koruma ilkesi

Karakoç'a göre İslâm'ın devlet anlayışında görevlerin birer emanet olduğu düşüncesi vardır. Emaneti kollama, İslâm ahlakının belirgin bir özelliğidir. Emaneti korumak, ona zarar vermemek, geliştirmek ve zamanı gelince sahibine vermek mü'minin görevidir. Emanete ihanet etmemek, emaneti sadakatsiz korumak bu görevin unsurlarındandır. Kur'ân, "emanetleri ehline veriniz" (en-Nisâ 4/58) diye buyurmaktadır. Karakoç, bu âyete dayanarak devlet görevlerinin mutlaka bilgisiyle, ahlakıyla, becerisiyle ehil olan kişilere verilmesi gerektiğinin Tanrı buyruğu olduğunu söyler. Ona göre devlet görevi için ehil kişileri seçmek gerekir. Sadece namaz kıyor mu oruç tutuyor mu diye değil, aynı zamanda kendisine verilen görevi ehliyetle, sadakatsiz, layık olarak yerine getirip getirmeyeceği de dikkate alınmalıdır. Ona göre "Emanetleri ehline veriniz" buyruğu tek başına bile en büyük bir devlet yaşama ilkesidir (Karakoç, 2020b, s. 72-73).

Meşveret (Şûrâ/Danışma) ilkesi

Sezai Karakoç'a göre Müslümanların başı, işleri kendisiyle beraber çalışan kişilere ve genel olarak bilen kişilere, ilgili kişilere danışarak yürütmelidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu konuda bizzatı örnek olduğunu, Onun vahiy gelmeyen konularda ashâbına danıştığını, verdiği kararları genellikle ashâbıyla istişare ettiğini, onları emredileni yerine getiren bir otomat, bir robot gibi görmediğini belirten Karakoç, Osmanlı devletinde var olan divan, kubbealtı, fetva alma, saltanat şurası, harp meclisi gibi kurumların İslâm devletlerindeki meşveret ilkesinin birer tezahürü olduğunu ifade eder. (Karakoç, 2020b, s. 74).

Adalet ilkesi

Zulmün, İslâm'ın reddettiği ve lanetlediği en büyük kötülük olduğunu söyleyen Karakoç'un düşüncesinde adalet yönetimden ayrılmayan bir özellik taşımaktadır. Ona göre Allah'ın kullarını ezmek, onların hakkını yerine getirmemek Allah'ın düşmanlığını kabul etmek demektir (Karakoç, 2020b, s. 74). Hakikat idealinin toplum ilişkilerine

yansıması demek olan adalet ilkelerine olan sadakat ve vefa derecesi düşük olduğu zaman, yönetici için bütün alarm zilleri çalmış olmalıdır (Karakoç, 2021d, s. 148).

Barış, sulh, sükûn içinde yaşatma ilkesi

Sezai Karakoç'a göre Müslümanları barış, sulh ve sükûn içinde yaşatmak, ancak İslâm düşmanlarına karşı da uyanık olmak, gerektiğinde onlarla kıyasıya savaşmak, Allah'ın ismini mümkün olan sınırların ötesine götürmek de İslâm'ın prensiplerindedir. Cihad, i'lâ'yı-kelimetullâh bu görevlerin terim adlarıdır (Karakoç, 2020b, s. 74).

Ekonomi ilkesi

Sezai Karakoç'a göre, kazanç oranı ve şekli sınırsız olamaz ilkesi (helal kazanç prensibi) İslâm'ın temel ilkelerindedir. Helal kazancın, ne olduğu üzerinde durulması gereken bir konudur. İkinci ilke, imkanların hep zenginlerin arasında dönüp durmaması ilkesidir. Kur'ân'ı-Kerîm, mü'minlere ekonomik bir seyyaliyet, sınıflar arasında servet dolaşımını teklif eder. Zaten zekât da zengin sınıflardan fakir sınıflara servet transferini öngörmektedir ve mecburi kılmaktadır. Ama gerekirse bununla da yetinmemek, zenginliğin hep belli kesimlerde dönüp dolaşmaması için önlemler almak, devletin görevleri arasındadır (Karakoç, 2020b, s. 75). İslâm, ekonomi alanında sermayeyi ancak emekle birlikte ve emekle aşlanmış bir hamur olarak kullanabilmeye bir hak tanıyarak, faiz yürütülmesini yasaklayarak, para halindeki sermayenin iş dışında varlığını gayr-ı meşru sayarak, ayrıca devletin gereğinde emek lehine aktif müdahalesini gerçekleştirerek, bütün bunlardan ayrı olarak hem geliri hem serveti (anaparayı) sürekli bir şekilde vergilendirerek, bu vergiyi de (zekat) zengin sınıftan fakir sınıfa transfer ederek emekle sermaye arasında emeğe öncelik veren bir uyum ve denge sağlamış olmakta; kapitalizmin sömürücülüğünden, komünizmin köleleştirmesinden ekonomiyi, emeği ve bizzat insanı korumakta ve kurtarmakta, böylece de kendine özgü ve adına "İslâm ekonomisi" diyebileceğimiz bir ekonomi türü geliştirmekte ve ortaya koymaktadır (Karakoç, 2020c, s. 46). Karakoç'a göre, İslâm'ın kendine has bir ekonomi görüşü vardır. Bu görüş ne kapitalist ne komünist bir yapıdır ne de ikisinin barışmasından doğan bir sistemdir. İslâm'ın ekonomi sistemi; kendi dünya görüşümüzden çıkan, hürriyet içinde gelişmeyi sağlayan, özel mülkiyeti, serbest teşebbüsü, miras hakkını değerlendiren, buna karşılık öldürücü rekabeti ve sermayenin emeği öldürmesini önleyen, insanın tabiatına aykırı olmayacak bir ölçü dahilinde iktisadî eşitliğe bir marj tayin eden kendine mahsus bir sistemdir (Karakoç, 2021c, s. 45-46). Karakoç'a göre, Kur'ân'ın "Allah ticareti helal, faizi haram kılmıştır" (el-Bakara 2/275) açık nassı ile İslâm'a özgü ekonomik yapının temel prensiplerinden biri ortaya konmuştur. Kapitalizmde hem ticaret hem faiz helaldir. Sosyalizmde hem ticaret hem faiz yasaktır. İslâm ise ayrı bir ekonomik sistem olarak ticareti helal, faizi haram kılmıştır. İslâm, ticareti helal sayarak sosyalizmden, faizi haram sayarak kapitalizmden ayrılır. Biri insan tabiatını görmezlikten gelen, öbürüyse insan tabiatına kontrol ve sınır koymayan bu iki aşırı ekonomik sisteme karşılık İslâm, insanın köklü içgüdülerine bir ölçü içinde alan açan bir sistem geliştirmiştir. Mutluluk da zaten ancak böyle sağlanır (Karakoç, 2020c, s. 47).

İslâm Devletinin Hukuku: Fıkıh/İslâm Hukuku

Devlet mefhumunun aslının istiklal olduğunu belirten Karakoç'a göre İslam, gelişiyile birlikte yeni bir istiklal düşüncesini getirmiştir. Bu istiklal, İslâm devletinin Müslüman olmayan kişilere boyun eğmemesi demektir. İslam devletinde yalnız Allah'ın ve peygamberin buyruklarının hâkim olması demektir (Karakoç, 2018d, s. 104). Bu ifadeler Sezai Karakoç'un, İslam devletinin temeli Kur'an ve sünnet nassı olan fıkıhla/İslam hukukuyla idare edildiğini savunan bir düşünce yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Karakoç'a göre "İslâm toplumunu yönetecek Kitâb ve Kitâb'ın önerdiği hukuk vahiy yoluyla gelmiştir ve İslâm hukuku; kendinden önceki hukuku lağvederek, yaşayabilecek unsurları örf olarak kendi bünyesine katarak zaman içinde süreklile uygulanmıştır." (Karakoç, 2022a, s. 154). Yine Karakoç'a göre İslam hukuku; bütün bu saygı ve sevgi düzenine, gözlemleyiş yasağı ve yardımlaşma buyruğu düzenine rağmen toplum düzenini sarsan ve bozanlara uygulanacak önleme ve giderme kurallarını bir bütün ve bir sistem olarak ortaya koymuştur. Ceza, daha çok toplumu ve kişileri koruma amacı taşımaktadır. Bu da en radikal anlamıyla cezanın suçun cinsinden oluşuyla sağlanabilir. Cezada prensip "kısasta hayat vardır" (el-Bakara, 2/179) kutsal ilkesi ve "suçsuz bir kişiyi öldüren bütün insanları öldürmüş gibidir, bir kişiyi diriltten de bütün insanları diriltmiş gibidir" (el-Mâide, 5/32) ölçüsüdür. Kurallar kesin ve keskindir. Çünkü toplum böylece ayakta durabilir, kokuşup çürümekten kurtulur. Ancak kısasın yanı sıra karşılıklı veya karşılıksız, ödüllü veya ödünsüz bağışlama ilkesi de yer almaktadır (af ve fidye/diyet). Kısas, af ve fidye uygulamaları, öğüt ve uzlaşım örgütlerinin katılacağı büyük bir icra orkestrasyonuna sahip olacaktır (Karakoç, 2022c, s. 59-60).

"Her milletin ruhunda gizli bir anayasa vardır. Yazılı anayasalar, millet ruhundaki bu anayasaya yaklaştıkça başarılı, ondan uzaklaştıkça başarısızdırlar" (Karakoç, 2021c, s. 496). diyen Sezai Karakoç'a göre İslâm'ın bütünüyle hayat tarzı ve toplum ideası olduğu zamanlar ayrıca yazılı bir anayasaya ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, İslâm halklarının değişmez, tabii, fitri anayasasıydı. Hem öyle bir anayasa ki yalnız toplum hayatına değil, ferdin yalnız kaldığı zamanlara, yani Allah'tan başka şahidi bulunmadığı zamanlara kadar sınırlarını ve yürürlüğünü genişletebiliyordu. Kanunların, anayasa hükmünde olan Kur'an'a aykırılığını ilim otoriteleri ortaya koyuyordu. İlim, doğrudan doğruya pratik uygulamaların kaynağıydı (Karakoç, 2021c, s. 497-498). Buna göre denilebilir ki Karakoç'un düşüncesinde Kur'an, esasları söylemiş, usulde ise genellikle bizi serbest bırakmıştır. Ancak ona göre bu serbestlik, hiçbir kayıtlamanın olmadığı anlamına gelmez, ahlakî kayıtlamalar vardır. Kur'an, esasa varmak, yani hedef ve gaye hakikat olmak şartıyla birçok usulün denenebileceğini ilke olarak serbest bırakmıştır. Ancak bu yolu ararken İslâm'dan, Allah'ın buyruk ve yasaklarından ayrılmamak, ahlaktan, hakikatten sapmamak şarttır (Karakoç, 2020a, s. 203-204).

Toplumda ortaya çıkması muhtemel problemleri çözme kabiliyetine sahip hukukî ilkelerin Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe ve bilginler tarafından tespit edilip ortaya konulduğunu, dolayısıyla yeni ilke temelinde bir aramaya ihtiyaç olmadığını, bu konuda ihtiyaç duyulanın, söz konusu ilkeleri en karmaşık toplum düzeninde bile uygulanmasını sağlayacak yolları aramak ve bulmak olduğunu belirten Karakoç'a göre İslâm hukuku, her çağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir kapasiteye sahip güce ve dinamizme sahiptir (Karakoç, 2022c, s. 60). Karakoç, bu hususu kısaca ictihad üzerinden örneklendirir. Ona

göre ictihad bilim konusudur. Bilim, ihtiyaç oldukça gerekir. Yani konu kurcalanır, incelenir. Eğer ihtiyaçları karşılayacak yapı kurulmuşsa yeni ihtiyaçlar doğuncaya kadar yeni bir hüküm gerekmez, eski hükmün geçerliliği korunur. Fakat düşünce dünyası hiçbir zaman durmaz. Yani yorum dünyası ve hayatı zenginleştirme, İslâm medeniyetini geliştirme davası hiçbir zaman durmamıştır ve durmaz (Karakoç, 2020a, s. 92). Bu düşünceler Karakoç'un, İslâm düşünce/hukuk tarihinin özellikle hicri IV. asır itibarıyla -mecazen de olsa- söylenen "ictihad kapısı kapandı" fikrine katılmadığını ve hukukta böyle bir donukluğun mümkün olmayacağı görüşünde olduğunu göstermektedir. Yine Karakoç'un, İslâm'ın devlet biçimini incelediği yazısında İslâm'ın mutlak hükümdarlığı kabul etmediğini, devletin başında olan kişinin ister seçimle ister babadan oğula geçmek suretiyle, yani irsiyetle orada olsun hareketlerinde İslâm düzeninin kurallarıyla bağlı olduğunu, sultanın veya hükümdarın İslâm'ın kurallarını uygulamaması halinde ona karşı başkaldırı hakkının doğacağını ve bunun da ilgili literatürde "hurûc 'ale's-sultan" tabiriyle ifade edildiğini belirtmesi, Onun düşünce dünyasında İslâm hukukunun etkin varlığını göstermektedir (Karakoç, 2020b, s. 60-61).

Sezai Karakoç, vahiy temelli İslâm hukukunun insan fitratına uygunluğunu ve beşer temelli hukuklardan üstünlüğünü "ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır" (el-Bakara 2/179). âyetinin örnekleme çerçevesinde dikkat çekici bir şekilde ve derinlikli bazı tahliller yaparak izah etmeye çalışır. Karakoç'a göre, Batı ceza hukukuyla İslâm ceza hukuku arasındaki temel ayrılık ve aykırılıklardan biri ve başlıcası müeyyidelerin yapı farklarıdır. Bu farklardan birincisi, cezaların cinsi, yani tesir vasıtaları, maddî yapılarıdır. Şöyle ki; Batı hukukunda cezalar abstre (mücerret, soyut) dir. İslâm hukukunda ise cezalar konre (müşahhas, somut) dir. İslâm'ın ana ceza prensibi ve vasıtalarının toplu ölçüsü olan kısas veya vasıtaları ile Batı ceza vasıtası hapis arasındaki mahiyet farkı ilkin buradadır. Zira İslâm temelde mücerretler medeniyetidir, Batı ise temelde müşahhaslar medeniyetidir. Hal böyle olduğu halde ceza hukukunda İslâm'ın müşahhas, Batının mücerret cezalar koymasının bir tezatlık oluşturduğu/oluşturmadığı sorusunu soran Karakoç, buna cevaben de bu konuda bir tezatlığın olmadığını, çünkü İslâm'ın sadece bir mücerretler medeniyeti değil, ruhu maddeye ve mücerredî müşahhasa üstün tutan, hâkim kılan bir gerçekler bütünü olduğunu söyler. Karakoç'a göre suç bizzat konre (somut) olduğundan İslâm ceza hukukunda ceza da konre (somut) olmuştur. Dolayısıyla "sizin için kısısta hayat vardır" âyetinde dünya durdukça yorumlanacak ebedî bir ölçü ve ip ucu vardır. Toplumda suçun unsurlarını ve vasıtalarını ortadan kaldırdığı, toplumu sağlığa kavuşturduğu, bir fiil sebebiyle öleyazan bir toplumu canlandırdığı ve dirilttiği için kısısta hayat vardır. Bu yorum İslâm ceza politikası ve felsefesi açısından bir yorumdur. Bir de doğrudan doğruya hukuk ilmi açısından bize bir ip ucu olmaktadır. Batı hukukunun ceza müeyyidesi hapis abstre(soyut), ölü, cansız, pasif, saklı olduğu halde, İslâm hukuku ceza müeyyideleri konre (somut), canlı, göze görünür, aktif, dinamiktir. Bir kelimeyle Batı cezası "hayatsız"dır. İslâm cezası "hayatlı"dır. Biri hayat kemiren, öbürü her ameliyat gibi hayat verendir. Farkların ikincisi, suçlar arasında ve cezalar arasında var olan mahiyet farkıdır. Karakoç, bunu "adam öldürme" ile "hırsızlık" suçları üzerinden örneklendirir. Şöyle ki; bu ikisi arasında tam bir mahiyet farkı vardır. Suçlar arasındaki mahiyet farkına paralel olarak İslâm ceza hukukunda cezalar arasında da mahiyet farkı vardır. Batı ceza hukukunda ise bir mahiyet ve keyfiyet farkı değil, bir miktar ve kemmiyet farkı bulunmaktadır. Bu da yine

cezaların konkreliği ve abstreliğinden kaynaklanmaktadır. Batı ceza hukukunun en zayıf ve çürük noktalarından biri de bu noktadır. Yani birbirinden tamamen farklı suçlara nasıl olur da sadece miktar bakımından farklı, aynı ceza uygulanabilir? Miktar farkı, bir keyfiyet ve vasıf farkını nasıl karşılayabilir? Farkların üçüncüsü de hareket noktası, çıkış noktası farkıdır. İslâm'da ceza da suçlar gibi konkre (müşahhas, somut) olduğundan çıkış noktası açık ve seçik ve tam bir adalet fikir ve duygusuna cevap verici bir durumdadır. Her suç fiiline kendi cinsinden bir fiille ceza tayin edilmiştir. Suçla ceza arasına bir köprü atılmış, bir ilişki kurulmuştur. Halbuki Batıda, aralarında hiçbir ilişki yoktur, her biri ayrı bir aleme mensuptur. Birim bir suç olmadığı halde birim bir ceza vardır. Karakoç, Batı ceza hukukundaki bu çarpıklığı hapis cezası üzerinden örneklendirip eleştirdikten sonra İslâm ceza ile Batı ceza hukukları arasındaki derinlikli farkı hırsızlık suçu örneğine dayanarak şöyle analiz eder:

“Bir günlük hapis. Hiçbir düşünce ve gerekçe bizi bir suçun cezasının şu kadar yıl, bir başka suçun cezasınsa bu kadar yıl hapis oluşuna inandıramaz. Adalet düşünce ve duygularına göre bir bakıma bir günlük hapis, en ağır suçtan daha ağırdır, bir bakıma müebbet hapis bile en hafif suçtan daha hafiftir. Ve nihayet ilk bakışta müsamahakâr gibi gelen Batı müeyyidesi insanın hürriyetini, yani ruh bağımsızlığını, ruhunu tehdit etmekte, ruhu öldürmekte ve zehirlenmektedir. İslâm müeyyidesi ise ruhu uyarıcı ve suçtan önceki sağlık haline iade edici, terbiye ve ıslah edici, ibret sağıcı, ictimâî kangrenlerin cerrahı, ruhu ve cemiyeti ihya, mağduru ikna ve tatmin, suçluyu tecziye ve tenbih edici ilahî bir neşterdir. Meselâ, hırsızlık suçuna verilecek birkaç yıllık bir ceza, uzvun kesilmesi kadar ibret verici, insanları korkutucu ve çekindirici, sonuç olarak önleyici olmadığı halde, bir uzvun kesilmesinden çok daha zarar vericidir. Çünkü hapis cezası, dişlerini ruha geçirir, güveler gibi ruhu kemirir, ruhu yavaş yavaş zehirler ve soldurur. O ruh, o şahsiyet, o benlik; ruh, şahsiyet ve benlik olmaktan çıkınca uzuvların ne değeri ve ne anlamı vardır? Aslında o ceza, ruhu ve şahsiyeti öldürmekle kolları, bacakları, kalbi, dili ve yüzü de cezalandırmış ve öldürmüştür. Hapisten çıkan bir mahkûm, hapis süresine göre ayakta dolaşan %2, %17, %33, %52, %89, nihayet %99 bir ölüdür. Elleri, kolları, gözleri ve ruhu da ölüdür. Sonuç olarak bir miktar olan Batı sitesi, bir yandan yaramazlık yapan oğluna öğüt verirken öte yandan yemeğine ceza olsun diye her gün zehir katan bir baba; bir mutlaklık sitesi olan İslâm sitesi ise yaramaz çocuğuna öğüt veren ve kulağını çeken bir babadır. Bu fark, ruhu hasta bir babayla; ruhu, aklı ve maddesi sapasağlam bir baba arasındaki farktır.” (Karakoç, 2022d, s. 78-82).

İslâm'ın bir din olarak hukuk ve ahlak alanlarında ebedî kaideler koyduğunu, insanı iki cihanda da aziz ve mes'ud edecek düzeni gösterdiğini ifade eden Sezai Karakoç, vahiy kaynaklı olması yönüyle donmuş kaideleri ihtiva ettiğini söyleyerek İslâm hukukuna eleştiri yönelten veya reddeden kimselere İslâm hukukunun, insanın canlı ve değişmez içgüdülerini esas alan bir mahiyette olduğunu gösteren şu can alıcı muhteşem cevabıyla cevap verir:

“Donmuş kaideler diyen insan! cevap ver, insanın değişmez içgüdüleri de donmuş mudur? Canlı ve değişmez içgüdülere canlı ve değişmez bir düzen, topluluktaki değişmeye temel olan bir düzen getirmek mutlak hakikati iddia eden bir sistemin iddiasında samimiliğin ilk şartı ve borcu değil midir?” (Karakoç, 2022d, s. 37-38).

İslâm-Devlet İlişkisi

Din-devlet arasındaki ilişkinin, bünyesinde hassas bir dengeyi barındırdığını belirten Sezai Karakoç, devlet ile dini birbirine yabancılaştırmanın, onları birbirinden tam ayırıp koparmanın ya da onları özdeşleştirmenin iki aşırı ucun ifadesi olduğunu ve bundan kaçınılması gerektiğini söyler. Ona göre din, devleti insanın mutluluğu yönünde kontrol altında tutmuş, buna karşılık otoritesinden onu da nasıplendirmiştir. Hassas bir denge vardır bu noktada. Rahiplerin hâkim olduğu devlet şekillerinde ipin ucu kaçmış, din adına iyice siyasete, hatta kişi çıkarına gömülme olmuş; devlet adamının ağır bastığı biçim ve çağlarda da dini siyasete alet etme, kullanma tehlikesi baş göstermiştir (Karakoç, 2020b, s. 48-49). Karakoç, din-devlet arasındaki hassas dengenin korunması şartıyla nihai olarak devletin dine yabancı durmaması, onu kendinden soyutlamaması ve kendi teoriğinden dışlamaması gerektiğini de savunur. Ona göre bu konuda problem olan; devletin bir ırk, bir sınıf, bir parti menfaati ile özdeşleştirilmesidir. Buna çare olarak da devlet idealinin insanlık idealine, bu idealin de medeniyet ruhuna bağlanması gerekir. Zira ona göre medeniyet idealini devletten, din ideal ve etkisini de medeniyetten soyutlamaya ve dışlamaya çalışan günümüz ideoloji ve politika ecinnileri insanlığı mutlak bir felakete doğru sürüklemektedirler. Dinin; kültürün, toplumun ve devletin temel ilkesini ve düzen muhtevasını teşkil ettiğini söyleyen Karakoç, bu noktada İslâm'ı sadece bir inanç sistemi olarak görmenin ve göstermenin tarihe de sosyolojiye de uymayan, realiteyi inkâr eden, hayali hakikat sanan, temenniye gerçek gibi gösteren tarihî bir yanılığın başka bir şey olmadığını belirtir (Karakoç, 2020b, s. 52-57).

İslâm-Demokrasi İlişkisi

İslâm'ın, demokrasi konusundaki merak edilen görüşüne de temas eden Karakoç, İslâm'ı -her şeyde olduğu gibi- demokrasi için de bir mihenk kabul ettiği düşüncesini şöyle ifade eder:

“Demokrasinin İslâm'a uygun olup olmadığını sormuyorlar da İslâm diyorlar, demokrasiye uygun mu değil mi? Demokrasi aslında bir biçimdir, bir yönetim tarzıdır, bir vasıta. Onu belki Amerika ve Avrupa'da size hayat tarzı olarak tanıtır. Aslında onların demokrasi derken kastettikleri Batı medeniyetidir. Yani demokrasi kelimesinin arkasında yalnız yönetim biçimi yoktur onlarda; Batı medeniyeti, Batı düşünüşü vardır. Roma, Grek ve Hristiyanlık vardır. Onlar demokrasi derken bu üçünü kastederler. Onun için demokrasi onlar için bir hayat tarzı olabilir. Ancak bir Müslüman için demokrasi bir araçtır, amaç olarak kabul edilemez. Demokrasi İslâm dininden ve İslâm medeniyetinden üstün tutulamaz.” (Karakoç, 2018a, s. 111-112).

Karakoç'a göre demokrasi eninde sonunda bir araçtır, amaç değildir. O aracı bir amaç olan İslâm'a yararlı olacak şekilde kullanabiliriz. Demokrasi bir ayakkabıysa unutulmamalı ki ayakkabı insan içindir, insan ayakkabı için değildir (Karakoç, 2020a, s.

196). Karakoç'a göre demokrasi ancak hayır yönünden birleşmiş bir topluluğun bulunmasıyla yeterlik ve güven kazanacaktır. Yoksa, günümüzdeki gibi halk kitlelerinin propaganda yoluyla şartlandırılması sonucu ortaya çıkan demokrasi türü ideal devlet yapısına tıptı tıpına uymaz. Güdümlü bir demokrasi veya kayıtsız şartsız demokrasi gibi türler ifrat ve tefrit türleridir. İdealizmin devletiyle bağdaşan demokrasi türü ancak sürekli olarak İslâm idealini yaşayan ve yaşatmak için hayatlarını bile her an ortaya koymaya hazır bir topluluğun varlığıyla mümkündür. Karakoç' göre bu topluluk devlet ideasının teoride kalmasını önler ve sürekli dirilticilik görevini yürütür. Bu topluluk, nefsin arzularına tabi olmaya doğru giden insan tabiatını toplumun yüce amacı yönünde uyaracaktır. Kitleye karşı devletin, tek kişinin hegemonyasına karşı toplumun teminatı olacaktır. Karakoç'a göre bu öncüler topluluğu halkın sadece erdeme, fedakarlığa ve iş görme yetisine bakarak etrafında toplandığı insanların kurduğu tarihî-sosyolojik bir kuruluş olacaktır, yoksa, bir ulema sınıfı veya bir ordu topluluğu değildir (Karakoç, 2022c, s. 48-50). Karakoç, amaç olarak kabul edilmemesi ve İslâm kültür/medeniyet mirasçılarının radikal bakışlarını zedeleyecek bir ödüne yol açmaması şartıyla, mevcut siyasal ortamda çağın en iyi rejimi olarak itibarını koruyan demokrasinin bir veri olarak görülmesinin zorunlu olduğunu söyler (Karakoç, 2018b, s. 97-98).

İslâm Devletinin Dirilişinde Türkiye'nin Rolü

Sezai Karakoç, diriliş davasının oluşumu sürecinde ülkemiz Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken hayatî öneme haiz görevini şöyle anlatır:

“(Türkiye), gerçek kurtuluş ve güvenceyi ancak İslâm ülkeleri birliğinin kurulması (siyasî birlik), İslâm birliği pazarının kurulması (ekonomik birlik), İslâm kültür ve medeniyetinin dirilişinin en köklü bir şekilde başlatılması (kültürel birlik) gibi üçlü ve köklü bir oluşumun sağlayacağını bilmeli ve bunun temellerini atmalı, örgütlerini kurup İslâm alemine bir ağ gibi yaymalıdır” (Karakoç, 2020b, s. 38).

Karakoç'a göre bu görevin ifasında idealist ve aydın kadro, hükümetlere destek vermeli, ancak her şeyi hükümetten beklememeli, gece ve gündüz çalışarak kendi kültür ve medeniyetimizi yaşatmak ve diriltmek için, İslâm dünyasının her yerinde diriliş meşalesini yakmak için olağanüstü, akıllara durgunluk veren manevî ve ruhî bir atılımı gerçekleştirmek zorundadır. Bu, hayat memmat meselesidir. Bir yandan Avrupa topluluğu ülkelerine İslâm'ı bütün güzelliği, doğruluğu ve gerçekliğiyle yaymaya çalışmak, bir yandan Asya'ya, Hind'e ve Çin'e İslâm'ı yeniden götürmenin yollarını aramak, en dolaylı ve akla gelmedik yolları aramak, bir yandan ve asıl görev olarak da İslâm ülkelerini yeniden en canlı, diri bir diriliş atılımıyla uyandırmak, birlik ve bütünlüğe; ruh ve tarih şuuruna erdirmek, Japonların ve Almanların disiplinini aratmayacak bir düzen kurmak, kişiler arasında İsviçre'ye imrendirmeyecek bir eşitlik kurmak, Amerika'ya imrendirmeyecek derecede de bir özgürlük havası kurmak için idealist kadro zaman içinde zaman yakalamaya çalışmak zorundadır (Karakoç, 2020b, s. 39). Ölmemiş ancak kriz geçirmiş İslâm medeniyetinin yeniden dirilişini gerçekleştirmenin birinci görevimiz olduğunu söyleyen Karakoç'a göre coğrafyamızın ve tarihimizin bize emrettiği görevi üstlenmemiz lazımdır. Bu görev, sınırların sun'î olduğunu bilerek, milletimizin parçalanmış olduğunu bilerek, devleti ve ülkeyi yeniden tarif ederek yeni baştan

kendimizi tanımamız ve tanımlamamızdır. Bu mefkureye dayanarak kendi pazarımızı kurmalıyız, kendi birliğimizi kurmalıyız ve kendi büyük medeniyetimizin yeniden dirilişini gerçekleştirmeliyiz. Osmanlı'dan hareketle bir model üretmemiz lazımdır. Nasıl ki Batı medeniyeti, içinde kapitalizm, sosyalizm gibi birçok fikirleri, sistemleri barındırıyor ise İslâm medeniyeti de bir yelpazedir. Bu yelpazede de birtakım modeller olabilir. İşte, bu modeller arasında bir uyum gözeten ve bunların üstüne çıkan, en genişini sağlayan Osmanlı deneyiminden hareket etmeliyiz. Bu, Osmanlıların taklidi değil, yeniden dirilişi de değil. Onların şartları ayrı, bizim şartlarımız ayrı. Fakat onları çok iyi inceleyerek, bazı geçmiş zengin tecrübelerinden yararlanarak yeni bir oluşum, yeni bir hedef, yeni amaçla dirilişi gerçekleştirebiliriz (Karakoç, 2019b, s. 58-122).

Sonuç

İslâm medeniyeti, İslâm milleti ve İslâm devleti üçlü temelleri üzerine kurulu diriliş davası, içimizden çıkmış birisi olan Sezai Karakoç'un ömrünü uğrunda feda ettiği yüce bir davadır. Bu davaya göre tek hakiki medeniyet İslâm medeniyetidir. İslâm medeniyeti "ölmeyen", "ölmeyecek olan" medeniyettir. Yani "ölümsüzlük" medeniyetidir. İslâm ülkesi bir bütündür, yani tüm İslâm ülkeleri "dârü'l-İslâm/İslâm ülkesi" veya "İslâmiye" adıyla tek bir ülkedir. Burada İslâm milleti adıyla tek bir millet vardır, yani tüm Müslümanlar tek bir millettir, Müslümanlar; ırk, dil ve mezhepleri ne olursa olsun kardeşirler ve Müslümanlar ırk, bölgeler açısından, mezhep ya da rejim açısından birbirlerine bakmayı terk etmelidirler. İslâm medeniyetinin ve milletin tek bir devleti vardır, o da İslâm devletidir. Türkiye, Suriye, Irak, Mısır ve diğer İslâm ülkelerini bir federasyon/tek bir devlet çatısı altında toplamak ve aradaki sınırları kaldırmanın yollarını araştırmak artık hayat-memat meselesi olmuştur. Sezai Karakoç'un diriliş davası Müslümanların kaybettiği yitik cennetten yeniden bulunmuş cennete varmayı idealize etmektedir. Karakoç'a göre bu idea, bir ütopya değildir, zira ütopya olmaktan çıkmıştır. Çünkü İslâm'ın son Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.), inananlar milletini arza getirmiş ve inananlar devletini kuralları bir daha değişmeyecek şekilde Medine'de kurmuştur. Öyle ki Üstad Sezai Karakoç'un gözünde cennetin sekiz rahmet kapısını sembolize eden sekiz büyük peygamberin tüm yolları Hz. Muhammed'e (s.a.s.) çıkmaktadır. Yani Hz. Âdem, O'nun hakikatinden bir tecellidir. Hz. İbrahim, O'nun milletini kurmuştur. Hz. Yusûf'un hükümranlığı O'nun tedbirinin bir nişanesidir. Hz. Mûsa, O'nun toplumundan, toplum kuruculuğundan bir muştudur. Hz. Süleyman, O'nun devletini Levh'i-Mahfûz'dan yeryüzüne indirmiş ve nakşetmiştir. Hz. Yahya, umutsuzluğun en kabarık bir anında O'nun sesini yükseltmiştir ve Hz. İsa, O'nun muştı cephesidir. Sezai Karakoç'a göre bugün tüm Müslümanlara farz/gerekli olan şey, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu, daha sonra dört halifenin, Emevîlerin, Selçukluların ve son olarak Osmanlıların devam ettirdiği devlet gibi İslâm medeniyeti ve İslâm milleti temelleri üzerinde, İslâm hukuku kurallarıyla örülü ve tüm Müslümanları kuşatacak kudrete sahip bir İslâm devletini yeniden kurmaktır. Bu, bizim yitik cennetten yeniden bulunmuş cennete varışımız olacaktır.

Kaynakça / Reference

- Apaydın, H. Y. (2005) "İslâm-Devlet İlişkisi", *Üçüncü 1000'e Girerken İslâm*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 131-143.
- Cüveynî. (1401). *el-Ğiyâsî (Ğiyâsü'l-Ümem fi İltiyâsî'z-Zulem)*. b.y.: Mektebetu İmâmi'l-Haremeyn.
- Davutoğlu, A. (1994). Devlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm araştırmaları Merkezi.
- Duran, B. (2013). Türkiye İslâmcılığında Medeniyet Söylemi Ve Sezai Karakoç'un Düşüncesi. İ. Kara, A. Öz (Ed.), *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Ve Hareketi* (s. 289-306) içinde. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Emre, A. (2014). Sezai Karakoç'ta Devlet Ve Siyaset Tasarımı. C. Kabakcı, S. Yakar (Haz.), *Kahramanmaraş'ta Sezai Karakoç Sempozyumu* (s. 194-200) içinde. Ankara: Öncü Basımevi.
- Eş'arî. (1426/2005). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Müsallîn*. b.y.: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hamidullah, M. (1989). *H. Peygamber'in (s.a.s) Sîretinde Anılan Devlet Çeşitleri*. (Mustafa Varlı, çev.). Ankara: Diyanet Dergisi.
- İbn Teymiyye. (1440/2019). *es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye ve'l-Kadâ'*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Karakoç, S. (2018a). *Çıkış Yolu III Kutlu Millet Gerçeği*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2018b). *Çağ Ve İlham IV*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2018c). *Düşünceler II Kurumlar*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2018d). *Dirilişin Çevresinde*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2019a). *Fizik Ötesi Açısından Ufuklar Ve Daha Ötesi II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2019b). *Çıkış Yolu I Ülkemizin Geleceği*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2020a). *Çıkış Yolu II Medeniyetimizin Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2020b). *Yapı Taşları Ve Kaderimizin Çağrısı I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2020c). *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2021a). *Çağ ve İlam I Metafizik Gerilim Şartı*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2021b). *Yapı Taşları Ve Kaderimizin Çağrısı II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2021c). *Sütun Günlük Yazılar II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

- Karakoç, S. (2021d). *Çağ ve İlham III*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2022a). *Fizik Ötesi Açısından Ufuklar Ve Daha Ötesi I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2022b). *Yitik Cennet*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2022c). *Diriliş Neslinin Amentüsü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2022d). *İslâm*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Mâverdî. (1431). *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Tuğ, Salih. (1971). *Bir Şehir-Devletin Yeniden Teşkili*. Diyanet İşleri başkanlığı Dergisi, 10/108-109. s. 138-151.
- Uludağ, S. (2000). "Kur'ân'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 111-117.
- Zeydan, A. (1384/1965). *el-Ferdu ve'd-Devletu fi's-Şeriatil-İslâmiyye*. Bağdat, Matbaatu Selmân el-A'zamî.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2434-2457

<p>Geleceğin Okulu: Okul Müdürlerinin Görüşlerine Göre Fenomenolojik Bir Çalışma</p> <p>The School of the Future: A Phenomenological Study According to the Views of School Principals</p> <p>Video Link: https://youtu.be/b8GFFQOkm3c</p>	
<p>Meral HALİSDEMİR</p> <p>Öğr. Gör., İstanbul Ticaret Üniv. İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Lecturer, İstanbul Ticaret University Faculty of Human and Society Sciences Department of Educational Sciences mhalisdemir@ticaret.edu.tr / ORCID: 0000-0001-6023-8940</p> <p>Hanifi PARLAR</p> <p>Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniv. İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Assoc.Prof., İstanbul Ticaret University Faculty of Human and Society Sciences Department of Educational Sciences hparlar@ticaret.edu.tr / ORCID: 0000-0002-6313-6955</p> <p>Münevver ÇETİN</p> <p>Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Prof., Marmara University Department of Educational Sciences mcetin@marmara.edu.tr / ORCID: 0000-0002-1203-9098</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 13.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.11.2022
Yayın Tarihi / Published	: 30.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Halisdemir, M. , Parlar, H. & Çetin, M. (2022). Geleceğin Okulu: Okul Müdürlerinin Görüşlerine Göre Fenomenolojik Bir Çalışma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2434-2457 . doi: 10.15869/itobiad.1072781

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Meral HALİSDEMİR & Hanifi PARLAR & Münevver ÇETİN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Geleceğin Okulu: Okul Müdürlerinin Görüşlerine Göre Fenomenolojik Bir Çalışma *

Öz

Hızla küreselleşen dünyada değişimi yöneten eğitim kurumları sürekli devinim ve dönüşüm içindedir. Yeni öğrenme teknolojileri ve stratejileri, e-öğrenme ve sanal gerçeklik de dahil olmak üzere yenilikçi düşünme yaklaşımı eğitimin çehresini değiştirmektedir. Bu çalışmanın amacı; okul müdürlerinin görüşlerine göre, bugünün şartlarından yola çıkarak, geleceğin okullarına yönelik öngörülerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda geleceğin okullarının nasıl tasarlanması gerektiğine, tüm paydaşlarıyla birlikte geleceğin okulunun niteliksel özelliklerine odaklanmaktadır. Geleceğin okullarının nitelik ve nicelik açısından nasıl olması ve/veya tasarlanması gerektiği ile ilgili yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmış ve bu sorular İstanbul'da görev yapmakta olan 15 okul müdürüne yöneltilmiştir. Araştırma, okul müdürlerinin görüşlerinden yola çıkmakta ve elde edilen verilerle yakın geleceğin okullarına dair öngörülerde bulunmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji desenine göre tasarlanan çalışmada fenomenoloji felsefesinden yola çıkılarak katılımcı görüşleri doğrultusunda konunun "öz"üne inilmek istenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın veri toplama aracı olarak tematik yapı belirleme formu hazırlanmıştır. Elde edilen veriler çözümlenmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucu geleceğin okullarının vizyon ve misyonun "iyi insan yetiştirme" üzerine odaklanmasını, müfredat ve programlarının kişiye ve bölgelere göre hazırlanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bunlara ek olarak kişisel gelişimine yatırım yapan eğitimcilerin gelişmiş bir okul kültürü yaratmadaki rolüne ve iyi tasarlanmış okul kampüslerine duyulan ihtiyaca vurgu yapılmıştır. Sahadaki eğitim aktörlerinin görüşleri alınarak geleceğin okullarına yönelen bu çalışmanın çıkış noktası halihazırda uygulanan eğitim sistemidir. Buradan hareketle geleceğin okullarına dair öngörülerde ve önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca geleceğin okulunun her açıdan -fiziki ve teknolojik bakımdan, öğretmen, öğrenci, lider ve politikacılar açısından ve müfredat bazlı- değerlendirildiği için ülkemizin eğitim politikasına katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleceğin Okulu, Okul Müdürü, Okul, Gelecek, Fenomenoloji.

The School of the Future: A Phenomenological Study According to the Views of School Principals **

Abstract

Educational institutions that direct change in the world rapidly becoming global are in constant motion and transformation. Innovative thinking approach which is brand new learning technologies and strategies including e-learning and virtual reality changes the

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının 31.01.2022 Tarih , 01/12 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Istanbul Commerce University Ethics Committee dated 31.01.2022 and numbered 01/12.

look of education. The aim of this research is to make predictions about the future schools according to principle's views and based on today's conditions. For this purpose, the focus should be on how the future schools should be designed and how the qualitative characteristics should be. A set of semi-structured interview questions were prepared about how the schools of the future should be and/or be designed in terms of quality and quantity, and these questions were directed to 15 school principals working in Istanbul. The research is based on the opinions of school principals and makes predictions about schools in the near future with the data obtained. The study was planned according to the phenomenology pattern which is one of the qualitative research methods, and it was aimed to get to the core of the issue with the help of participants' views. The data collection tool of the study, the thematic structure determination form. The data obtained were analyzed and subjected to content analysis. The result of the research revealed that the vision and mission of the schools of the future should focus on "raising decent people" and that their curriculum and programs should be prepared considering the person and the region. In addition, the emphasis was placed on the role of educators, who invest in their personal development, in creating an enhanced school culture and the need for well-designed school campuses. The point of origin of this study which faces the highest possibility in the future due to today's real educational actors and their anticipation is the existing education system. With this perspective, the areas in need of rearrangement are referred and some predictions are made. Also, since the school of the future has been evaluated in many respects such as from the perspectives of physical and technological conditions, teacher, students, leaders and politicians and programs, it is expected that the study will contribute to the countries' education policy.

Keywords: School of the Future, Headmaster, School, Future, Phenomenology.

Giriş

21. yüzyılda değişim, geçmiş tüm zamanlara göre daha hızlı gerçekleşmektedir. Siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal değişimlerle birlikte okullar ve eğitim politikaları koşullara göre güncellenmektedir. Geleneksel yöntem, öğrencilerin ezber bilgiyi pasif olarak aldığı, sınıf içinde toplu öğrenme yöntemidir. Ancak zamanın ve teknolojinin ilerlemesiyle geleneksel tarzın bugünün ve yarının öğrencileri için yeterli olmadığı görülmektedir. Nitekim günümüzün çocukları akıllı telefonlar ve internet dünyasına, tempolu bir yaşamın içine doğmaktadır.

Artık eğitim kurumları, küreselleşmenin, çeşitliliğin ve bilgi kirliliğinin getirdiği yeni zorluklar karşısında etkili çözümler üretmek, içerik geliştirmek, ani değişimleri fırsata çevirmek için hızlı ve doğru kararlar almak zorundadır (Jackson, 2016). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin küreselleşen çevrede yer alabilmesi ve rekabet edebilmesi için eğitim kurumlarını revize etmeleri gerekmektedir. Daha kalıcı ve etkili eğitim verilebilmesi için hangi eğitim basamağında olursa olsun değişikliklerin tüm paydaşlarıyla koordinasyon içinde yapılması gerekmektedir (Sever, Baldan, Tuğlu ve ark. 2018). Kozmopolit demokrasiler ve küresel vatandaşlık eğitimi gibi yeni kavramlar (Torres, 2017) dünyada eğitim gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda eğitimciler, öğrencileri küreselleşme ile ilgili süreçlerin getirdiği zorluklara ve fırsatlara hazırlamak için geleceğe yönelik bilinçli çalışmalar yapmak durumundadır (Jackson, 2016).

Yeni öğrenme teknolojileri ve stratejileri ile internet kullanımının büyümesi eğitimin çehresini değiştirmektedir. E-öğrenme ve sanal gerçeklik de dahil olmak üzere yenilikçi düşünme yaklaşımı, müfredat planlama “yeniden kullanılabilir öğrenme objelerinin” kullanımına dayalı ileri öğretim tasarımı; küreselleşme eğilimini dikkate alan uluslararası bir bakış açısı, farklı öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayan okullar giderek ön plana çıkmaktadır (Harden & Hart, 2002). Dolayısıyla teknolojik ilerlemede bir paya sahip olan eğitim kurumları yaşanan değişimlere göre şekillenmektedir (Ada & Akan, 2007).

Her şeyi bilmek yerine, hangi bilgiyi nerede ve nasıl kullanacağını bilen, seçici davranan ve öğrenmeyi öğrenen insana duyulan gereksinim her geçen gün artmaktadır. Küresel çağda eğitim örgütlerinden kendini yetiştiren, analitik düşünen, sentez yapabilen, sorun çözen ve etkili iletişim kurabilen bireyler yetiştirmesi beklenmektedir. (Balbay, 2004). Okulları değişen toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilir hale getirebilmek ve okullarda gerçek değişmeyi sağlayabilmek yeni plan, politika ve uygulamaların geliştirilmesiyle olur (Ada & Akan 2007).

Geçen yüzyılda yaşanan teknolojik devrim süreci devam etmektedir. Heyecan verici yeni keşifler, sınırsız olanaklar sunmaktadır. Geleceğe dair tahminlerimiz sisli olsa da eğitimciler olarak öğrencilerimizi sınırsız olasılıklara sahip geleceğe hazırlamak görevimizdir (Tunalı, 2014). 2005'te ABD'de Ulusal Eğitim Okulları Zirvesi'nde konuşan Bill Gates'in belirttiği gibi “geçmişte süren ve çalışan şey, gelecek için uygun olmayabilir. Okullarımız elli yıl önce başka bir çağın ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlandı. Onları 21. yüzyılın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlayana kadar, her yıl milyonlarca insanın hayatını sınırlamaya, hatta mahvetmeye devam edecek”. Çocuklarımızın ve torunlarımızın ihtiyaçlarına göre eğitim almasını sağlamak için şimdi bazı ciddi değişiklikler yapmamız gerektiği açıktır (Jones, Jo & Martin 2007). Bu bağlamda günümüz koşullarından yola çıkarak teknolojik, ekonomik, siyasal, toplumsal ve alternatif eğitim sistemleri ile ilgili öngörülerimiz şekillenmektedir. Bir önceki kuşaktan devraldığımız eğitimi ve yeteneklerimizi zamanın ruhunda kavurup bizden sonraki kuşağa en iyi şekilde aktarmanın yollarını aramaktayız. Eğitim kurumlarının gelecekte hangi yöne evrileceğine dair tahminlerimizi yaparak isabetli atışlarda bulunmalıyız. Bu çalışmanın amacı okul müdürlerinin görüşlerine göre bugünün şartlarından yola çıkarak geleceğin okullarına yönelik öngörülerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda geleceğin okullarının nasıl olması/tasarlanması gerektiğine, tüm paydaşlarıyla birlikte geleceğin okulunun niteliksel ve niceliksel özelliklerine odaklanılmaktadır. Bu noktadan hareketle araştırmanın alt amaçları şöyledir:

- ⇒ Geleceğin öğrencilerinin hangi yetkinliklerle donatılması gerektiğine,
- ⇒ Geleceğin okulu için eğitim politikacılarına düşen görevlere,
- ⇒ Geleceğin okulunun fiziki tasarımı ve teknolojik donanımına,
- ⇒ Geleceğin okul kültürünün hangi esaslar ve değerler üzerinde yükseleceğine,
- ⇒ Geleceğin okulunda, liderlerin yükleneceği misyona,
- ⇒ Geleceğin okulunun öğretmenlerine,
- ⇒ Geleceğin okulunda uygulanacak seviye belirleme esaslarına ve müfredata dair çıkarımlarda ve öngörülerde bulunmaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Okul liderinin görüşlerine göre geleceğin okullarını araştıran bu çalışmada katılımcı görüşleri yansıtılmıştır. Görüşlerinin alınması amacıyla uygun olarak araştırma nitel modellerle tasarlanmış ve fenomenoloji deseni kullanılmıştır.

Fenomenoloji, felsefede yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Fenomenoloji, dünya savaşlarından sonra Avrupa'daki kaotik koşullara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda Avrupa'da çok etkili olan ve insanların gerçeğe bakışını değiştiren felsefi bir akım olarak kabul edilmiştir. "Gerçekliğin kendi varlığı var mı, yoksa yalnızca bilincimiz aracılığıyla insan zihninde mi var?" sorusu fenomenolojinin temel sorularından biridir (Raco & Tanod, 2014). Bir felsefe ve sorgulama yöntemi olarak fenomenoloji, bilmek için bir yaklaşımla sınırlı değildir; daha ziyade, bilinçli bir düzeyde insanların yaşam dünyasını anlamak için kullanılan yorum ve anlam üretmeye yönelik entelektüel bir katılımdır (Qutoshi, 2018). Matematikçi Husserl, gerçekliğe yeni bir bakış açısı getirmiştir; ona göre kesin diye bir şey yoktur. Gerçek ve daha derin bir bilgiyi garanti edemeyen matematiği eleştirir. Onun için, nihai ve koşulsuz gerçek her zaman matematiği ve hesaplamaları aşan şeylerle ilgilidir. Matematiksel gerçekler zamansal bir gerçektir ve doğrulanması gerekir. Halbuki "öz"nü ortaya çıkarmak için görünüşün ardında daha derinlerine gitmemiz gerekir. Bunu yapmak için varsayımlarımızı kaldırmalı ve "öz"ün kendisine odaklanmalıyız. Mesele; dünyanın insan bilinci olmadan kendini sunmamasıdır. Nesnel olarak var olan, onu tanımlayan bir öznedenden ayrılmaz. Bilim, sadece gerçeklerden doğmamış, bilim, insanlara daha ileri araştırmalar için bir yol olan fenomenlerden doğmuştur. Bu yüzden bir şeyin ortaya çıkarılması için araştırmacılar o şeyin özünü aramaya ve bulmaya motive olmalıdır (Raco & Tanod, 2014). Bir araştırmacı, yaşanmış deneyimler hakkında bilgi edinmek ve anlam katarak yorumlamak amacıyla bu yaklaşımı kullanabilir. Veri toplama ve analizi, belirli bir durumda aktörler tarafından algılanan fenomenleri tanımlamak için ve spesifik deneyimi aydınlatmak üzere yan yana gerçekleşir. Bir fenomenolojik çalışmanın sonuçları zihni genişletir, bir fenomeni görmek düşünme yollarını geliştirir. Bununla birlikte araştırma, katılımcısının bakış açısından algılanması ve yorumlanmasındaki öznellik ve kişisel bilgi fenomenolojik çalışmalarda merkezi bir öneme sahiptir. Böyle bir hedefe ulaşmak için fenomenoloji sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılabilir (Qutoshi, 2018).

Bu çalışmada fenomenoloji felsefesinden yola çıkılarak katılımcı görüşleri doğrultusunda konunun "öz"üne derinlemesine inilmek istenmiştir. Okulların geleceğine dair pek çok olasılığın var olduğunu göz önüne aldığımızda, bu çalışma, bugünün gerçek aktörlerinin yorumları ve öngörülerini sayesinde gelecekte tercih edilecek en yüksek olasılığa yönelmektedir. Bu açıdan amaç yakın zamanda yaşanması kuvvetle muhtemel görünen olaylara ışık tutacaktır.

Katılımcılar

Çalışma grubunu İstanbul'da görev yapan 15 okul müdürü oluşturmaktadır. Katılımcı grup rastgele yöntemle seçilmiştir. Basit rastgele örnekleme de denilen tesadüfi örneklemede, evrendeki öğelerin her olası birleşiminin, örneklem içinde yer alması için eşit bir ihtimali vardır. Genellikle bir liste halinde oluşturulan örneklem çerçevesinde

araştırmacı her öğeye bir numara vermektedir ve seçilen öğeleri yazılı veya dijital olarak araştırmacıya sunabilir. Basit tesadüfî örneklem yöntemi, iyi bir örneklem çerçevesi mevcut olduğu zaman ve evren, coğrafi olarak belli bir bölgede yoğunlaştığı zaman kullanışlıdır (Baltacı, 2019).

Fenomenolojik desene göre planlanan çalışmaların en önemli unsurlardan biri, katılımcılardan görüşlerini olabildiğince açıklayıcı bir şekilde almaktır. Bu doğrultuda hazırlanmış açık uçlu sorular araştırmacı tarafından katılımcılara yöneltilmiş, gerekli görülen durumlarda onların daha da açıklayıcı olması istenmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

1.	Yaş	Cinsiyet	Uzmanlık Alanı	Unvanı
2.	39	Kadın	Biyoloji Öğretmenliği	Okul müdürü
3.	43	Erkek	Matematik Öğretmenliği	Okul müdürü
4.	51	Erkek	Tarih Öğretmenliği	Okul müdürü
5.	50	Erkek	Bilgisayar Öğretmenliği	Okul müdürü
6.	45	Erkek	Matematik Öğretmenliği	Okul müdürü
7.	39	Erkek	İngilizce Öğretmenliği	Okul müdürü
8.	46	Erkek	Fen Bilimleri Öğretmenliği	Okul müdürü
9.	58	Kadın	Felsefe Grubu Öğretmenliği	Okul müdürü
10.	61	Kadın	Felsefe Grubu Öğretmenliği	Okul müdürü
11.	46	Erkek	Fen Bilimleri Öğretmenliği	Okul müdürü
12.	49	Erkek	Beden Eğitimi Öğretmenliği	Okul müdürü
13.	59	Erkek	İngilizce Öğretmenliği	Okul müdürü
14.	62	Erkek	Bilgisayar Öğretmenliği	Okul müdürü
15.	48	Kadın	İngilizce Öğretmenliği	Okul müdürü

Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri yarı-yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmıştır. Soruların oluşturulmasında öncelikli olarak ilgili literatür taranmış; araştırmanın amacına uygun olacak soru havuzu oluşturularak eğitim bilimleri alanında iki uzmanın değerlendirmelerinden sonra aşağıda belirtilen sorularla üç okul müdürünün katılımıyla pilot uygulama yapılmıştır. Bu uygulamadan sonra bazı küçük düzeltmeler yapılarak ve tekrar uzman görüşleri de alınarak sorulara son şekli verilmiştir. Araştırmaya katılan 15 okul müdürü ile görüşmeler daha önce belirlenen saatte okul müdürlerinin makam odalarında, otuz dakika ila bir saat arası değişen sürelerde etik kurallar çerçevesinde gerçekleşmiş, okul müdürlerinin görüşleri kendilerinin izniyle ses kaydına alınmıştır. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur. Katılımcılara yöneltilen görüşme soruları aşağıdadır.

1. Geleceğin okulu kavramının sizde yarattığı çağrışımlar nelerdir?
2. Geleceğin okulu öğrencileri hangi yetkinliklerle donatılmalı?
3. Geleceğin okulunu oluşturmada eğitim politikacılarına düşen görevler nelerdir?
4. Geleceğin okulunun fiziki tasarımı nasıl olmalı?

5. Geleceğin okulunun okul kültürü hangi esaslar/değerler üzerine kurgulanmalı?
6. Geleceğin okul liderleri nasıl olmalı?
7. Geleceğin okulunun öğretmenleri nasıl olmalı?
8. Geleceğin okulunun teknolojik donanımında neler yer almalı?
9. Geleceğin okulunda sınıf belirleme/okul seviyesi belirleme hangi esaslara göre belirlenmeli (yıl / yaş esaslı mı, yetkinlik esaslı mı?)
10. Geleceğin okulunda uygulanacak müfredat nasıl olmalı/ müfredat içeriği nasıl olmalı?

Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik ve güvenirlilik bir araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması ile bulguların sunulması aşamalarını ilgilendiren önemli kaygılardır (Merriam, 2013). Bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biri sonuçların inandırıcılığıdır. Nicel araştırmalarda kullanılan geçerlik ve güvenirlilik ifadelerinin yerine nitel araştırmalarda inanılabilirlik, sonuçların doğruluğu ve araştırmacının yetkinliği gibi ifadelerden bahsetmek daha doğru olur (Başkale, 2016). Geçerlik, araştırmacının anlatımının çalışılan konunun gerçekliğini ne kadar yansıttığı, araştırmanın ne kadar şeffaf olduğuyla ilgilidir. Çıkarım veya yorum yaparken her türlü açıklama ve ihtimali göz önünde bulundurmak gereklidir (Özden ve Durdu, 2016). Bu bağlamda araştırmanın katılımcılarından samimi olmaları ve sorulara olabildiğince açık cevaplar vermeleri istenmiştir. Araştırmacı, katılımcı görüşlerinden elde edilen verileri, doğruluğu kabul edilebilir bir şekilde, gerçekliği açıklama gayreti göstermiştir. Araştırmanın her safhasında, ortam ve katılımcı davranışlarını ve tepkilerini görebilmek için araştırmacı, katılımcılarla iletişimini güçlü tutmuş ve her bir katılımcı karşısında objektif tutum sergilemiştir. Veri toplama ve analiz aşamalarının başlıca vasıtası insan olduğu için, onun gözlem ve görüşmeleri aracılığı ile gerçek hakkındaki yorumlara doğrudan ulaşılabilir (Merriam, 2013). Nitel araştırmalarda geçerlik kavramı güvenirlikten daha belirgindir. Bu kapsamda geçerlik; iç geçerlik, genellenebilirlik (dış geçerlik) ve ilişki geçerliği olmak üzere üç kısımda incelenmektedir (Yağar ve Dökme, 2018). İç geçerliliği vermek adına araştırma amacı ile katılanların gerçekçiliği doğru bir şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçları, diğer benzer araştırmalarla örtüşmekte, benzer ortamlara ve topluluklara uygulanabilir özelliktedir. Yani dış geçerlilik bağlamında aktarılabirlik sağlanmıştır. Araştırma boyunca katılımcıların verdikleri cevapların samimi olup olmadığı ve varsayımların gerçek anlamda vücut bulup bulmadığının tartışılması araştırma yönünden çok önemlidir (Özden ve Durdu, 2016). "Sonuçlar ne kadar inandırıcı?" "benzer örneklilerle çalışmalar ile örtüşür mü?" noktasına dikkatle ele alınmıştır. Çalışmanın okuyucularının araştırmayı anlamlı ve yararlı bulması için ilişki geçerliliğine dikkat edilmiştir.

Verilerin Analizi

Ses kaydına alınan katılımcı görüşleri yazıya aktarılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve bu amaçla MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Cevaplar araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve bu analizler sonucunda ortaya çıkan temalar, kodlar ve frekanslar tablo olarak sunulmuştur. Tablolarda kodlara ilişkin görüş bildiren katılımcılara ait frekanslara yer verilmiştir. Her bir katılımcıya harfler ve rakamlar

kullanılarak bir kod verilmiştir. Katılımcı kodları “Müdür.1=M.1, Müdür.2 =M.2 ... Müdür-15=M.15” şeklinde belirtilmiştir.

Bulgular

Okul müdürlerine göre geleceğin okullarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada görüşme yöntemiyle toplanan veriler literatüre dayanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre şu ana temalara ulaşılmıştır: geleceğin okulu, geleceğin öğrencileri, geleceğin eğitim politikacıları, geleceğin okulunun fiziki tasarımı, gelecekte okul kültürü, geleceğin okul lideri, geleceğin öğretmenleri, teknolojik donanım açısından geleceğin okulu, geleceğin okulunda seviye belirleme esasları ve gelecekte okul müfredatı. Aşağıda her bir temanın kodları ve kodlara ait frekansları tablolar halinde verilmiştir.

Geleceğin Okulu

Geleceğin okulu konusundaki görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Geleceğin Okulu

Geleceğin okulu	f
1. Organik okullar	5
2. Kampüs hayatı olan okullar	4
3. Teknolojik donanıma sahip okullar	4
4. Beceri temelli okullar	2

Tablo 2’ye göre “geleceğin okulu” temasının kodları “organik okullar” “kampüs ortamı / serbest alana sahip okullar” “teknolojik donanıma sahip okullar” ve “Beceri temelli okullar” dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

“...Ayrıca teknolojinin olduğu yerde sağlıkla ilgili sıkıntılar da var, radyasyon yayan iki cihazın karşısında şu an konuşuyoruz. Dört telefonu bir araya getirip ortasına mısır koyuyorlar ve mısırlar yayılan radyasyondan dolayı patlamaya başlıyor. Ve bu bizim sürekli elimizde kalbimizin üstünde kulağımızda. Bu elektronik ve teknolojik yapacağımız her çalışma da aynı zamanda radyasyon yayan ürünlerden oluşacak. Onun için sağlık açısından bir endişem var. Kararsızım, eski okullar daha saf daha temiz, her şey sade olduğu organik okullar vardı. Şimdi de belki ahşap binalar yapmak daha makul olabilir...” (M.13)

“...Benim önceki okulum bu okulun bahçesinin dörtte biri kadardı ve 600 küsur öğrenci var, törende sığmıyor öğrenciler o bahçeye. Dolayısıyla koridorda, sınıfta oynuyorlar ve bu sefer kazalar meydana geliyor, doğadan nerdeyse tamamen izole edilmiş bir halde eğitim görüyor. Yani geleceğin okullarının daha çok doğayla iç içe, az katlı, ve tüm alanları kapsayacak şekilde çocukların ilgi alanlarına göre yönlendirilmiş 20 farklı atölyesi olan okullar olması gerekir...” (M.15) *“...Sokakta oynayabilen dokunabilen kirlenebilen ya da sokak ortamı artık yok, bir kampus ortamında oynayan düşen kalkan kirlenen, hazırcı olamayan sorumluluklarını bilen bir nesil olsun istiyorum...” (M.12)*

“...Öğrencilerimiz çağa ayak uyduracak bilgi ve becerilerle donatılmalı, çağın gerekliliği ne ise, kendi çağlarında hangi teknoloji gerekiyorsa onunla ilgili, yazılımsa yazılım bilgisi olması lazım. Geleceğin robotik dünyasının alt yapısı hazırlıklarının başlaması lazım. Uygulamaya dönük

zamanın bilgi ve becerisine uygun müfredatların hazırlanması lazım ve eğitim ortamlarının buna göre düzenlenmesi lazım..." (M.6)

"... Ezbercilikten öte uygulamaya dönük atölyelerin olduğu, daha çok beceri ağırlıklı okullar olmalı. Çünkü günümüzde iletişim çağındayız, bilgiye ulaşım kolaylaştı fakat beceri eğitimi bir süreçtir, kendiliğın olan bir şey değil, psikomotor becerilerin, zamanla yaparak yaşayarak öğrenilerek geliştiği için okullarımızın da buna cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerekir..." (M10).

Geleceğin Öğrencileri

Geleceğin öğrencileriyle ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Geleceğin Öğrencileri

Geleceğin öğrencileri	f
1. Muhakeme, algılama ve anlamlandırma yeteneğine sahip olması	6
2. İnsani değerlere sahip olabilmesi	4
3. Bilgiyi ve teknolojiyi yönetebilen çağdaş birey olması	4
4. Etkili iletişim becerisine sahip olması	3
5. İnovasyon yeteneğine sahip olması	2
6. Üretken olması	1

Tablo 3'e göre "geleceğin öğrencileri" temasının kodları "muhakeme, algılama ve anlamlandırma yeteneğine sahip olması" "insani değerlere sahip olabilmesi" "bilgiyi ve teknolojiyi yönetebilen, çağdaş birey olması" "etkili iletişim becerisine sahip olması" "inovasyon yeteneğine sahip olması" "üretken olması". Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Bana göre geleceğin okulunda öğrenciler öncelikle muhakeme yeteceği gelişmiş bireyler olması gerekiyor. Günümüzde teknoloji çok ilerledi, yapay zeka denilen bir döneme giriyoruz. Yapay zekanın okullara fazlasıyla gireceğine inanıyorum. Dünyada bir yerlerde biz de var olmak istiyorsak özellikle yapay zeka alanlarına yönelmeliyiz. Bunun için öğrencilerimizi sorgulayan, düşünen ama sadece bununla kalmayıp dokunabilen, çabalayan öğrenciler olarak yetiştirmeliyiz. Onun için muhakeme yeteneği kazandırma üzerinde durmamız gerekiyor..." (M.1)

"...Gelecekte ne istediğimi kendime sorduğumda, hayatları sadeleşmiş insanı değerleri ön plana çıkımsı... Çünkü günümüzde çocukları robotlaştırmış ve bunları unutturmuşuz gibi geliyor. Daha sade hayatları olan insani değerlerini tekrar ön plana çıkardığımız..." (M.12)

"...Yaşamda kullanabileceği bilgiler öğrenmeli. Biz yıllardır ne yaparız? Örneğin fizik dersinde birçok şey öğreniriz ama biz bunu hayatta nerede kullanacağımızı hiç bilemedik, bilemediğimiz için de zaman zaman şu cümleyi çok kullandık "bu bilgi hayatta benim ne işime yarayacak?" ama aslında dönüp baktığımızda hayatta birçok yerde kullanıyoruz; mesela araba kullanırken orda birçok şeyi hesaplayabiliyoruz. Belki orda fizikte öğrendiğimiz bilgiler. Ama biz bu bilgiyi kullandığımızın farkına varamadık, belki çocuk yine birçok şey öğrenecek ama bunu hayatın içinde öğrenecek hayatın içinde bunu nerde kullanacağını bilecek. Zaten bunu yaptığı zaman geliştirebilecek de. Sistemde ezber öğreniyor ama hayatta bunu nerde kullanacağını bilmiyor, kullansa da farkında değil, demek ki bilgiyi anlamlandırma, yorumlama çok önemli..." (M.12)

"...Bu dönemin çocuklarında etkili iletişim becerileri, nezaket kuralları ve kritik düşünme becerisinin eksik olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla, okullar öğretimin yanında çocuklarda bu açıları kapatmak durumunda kalacaklardır. Bireyin çevredeki sorunların farkına varıp bunlara yönelik çözüm önerileri sunabileceği eğitim faaliyetleri yapabilmeleri sağlanmalıdır. Düşünen, merak eden, öz-yeterliliği gelişmiş bireyler yetiştirilmeli..." (M.4)

"...Yetkinlik derken sadece bilgisayar, tablet vs kullanma becerisi akla geliyor ama sadece bununla sınırlı değil, öncelikle yetenekleri ortaya çıkaracak tesisler kurulmalı programlar yapılmalı. İnanıyorum ki o zaman biraz daha hedeflerimize ulaşabileceğiz. Disiplinler arası çalışmalar öyle planlanmalı öyle grift olmalı ki çocuk inovasyon yeteneği kazanmalı..."(M.14)

Geleceğin Eğitim Politikacıları

Geleceğin eğitim politikacılarıyla ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Geleceğin Eğitim Politikacıları

Geleceğin Eğitim Politikacıları	f
1. Adaletli ve samimi olması	6
2. Eğitimi siyasetten ayırması	4
3. Bireysel ve toplumsal faydayı gözetmesi	4
4. Sürdürülebilir kalite politikası geliştirebilmesi	3
5. Vizyon sahibi olması ve çok yönlü düşünebilmesi	3
6. "Günü kurtarma" değil geleceğe yatırım politikaları geliştirebilmesi	3
7. Çağın gerektirdiği evrensel insanı yetiştirmeyi hedeflemesi	2

Tablo 4'e göre "geleceğin eğitim politikacıları" temasının kodları; "adaletli ve samimi olması" "eğitimi siyasetten ayırması" "bireysel ve toplumsal faydayı gözetmesi" "sürdürülebilir kalite politikası geliştirebilmesi" "vizyon sahibi olması ve çok yönlü düşünebilmesi" ""günü kurtarma" değil geleceğe yatırım politikaları geliştirebilmesi" "çağın gerektirdiği evrensel insanı yetiştirmeyi hedeflemesi"dir. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Politikacıların güvensiz çıkması elbet sıkıntılı. Bu kişiler nerde yanlış yapıyoruz diye sorguluyorlar mı bilmiyorum ama yapmaları lazım. Samimi, doğru ve işlerini yaparken hakkıyla yapmanın gayreti içinde olmalılar. "Memleketini en çok seven, işini en iyi yapandır" düsturuna uygun yaşayacaklar sadece edebiyatla olmuyor. "Vatan, millet, Sakarya" demekle olmuyor herkes edebiyat yapmayı çok seviyor ama işe geldiğimiz zaman öyle değiliz umarım düzeltiriz..." (M.13)

"...Bana göre eğitim politikalarının öncelikle okulları ve eğitimi siyasetten uzaklaştırmaları gerekmektedir. En çok istediğim şey bu. Eğitim siyasetin dışında olmalı. Elbette her ülkenin kendi siyasetini eğitime yansıtacak, bunu yapmayan dünyada yok zaten. Ama bizdeki kadar çok baskın olmamalı, artık siyaseti biraz eğitimin içinden çekmeliyiz..." (M.1)

"...Okullar bir kültürlenme yeridir. Bu yüzden, eğitim politikaları bireyin kişisel gelişimine uygun oluşturulmalıdır. Bireyselliğin yanında toplumun gereksinimlerini anlayabilen özgün fikirler geliştirebilen bireyler yetiştirmek benimsenmelidir. Bu sayede, toplumsal ve ekonomik ilerleme elde edilecektir..." (M.4)

"...Eğitim politikacıları vizyoner olmalı bugünü değil yarını planlamalıdır. Yarınki ülkemizde veya dünyamızda nasıl bir mezun bekleniyorsa, neye ihtiyaçlar varsa ona göre yatırımları düzenleyip, ülke politikalarını ona göre yapıp, ona göre bütçe ayarlanmalı..." (M.10)

"...Eğitim politikacıları öncelikle çok yönlü düşünmeli. Çünkü eğitimde sac ayakları çok fazla, bir bakan geliyor sadece çocukların eğitimiyle ilgileniyor, diğer tarafta personel, donanım vs bunları göz ardı ediyor, diğeri geliyor sadece teknik donanıma bakıyor, eğitimi göz ardı ediyor. Biraz daha geniş düşünceleri, vizyon sahibi olmaları gerekiyor..." (M.14)

"...Eğitim politikacıları, çağın gerektirdiği bilgiye, teknolojiye hakim, yeni ufuklar açabilecek, evrensel insanı yetiştiren politikalar üretmelidir..." (M.8)

"...Eğitim politikaları zamanı kurtarmak için değil, en az bir yüzyıl düşünülerek oluşturulmalı. Gelecek yüzyılda nelerle karşı karşıya kalacağımız iyi kurgulanmalı. Popülist politikalar yerine uzun vadeli politikalar geliştirilmelidir..." (M.9)

Geleceğin Okulunun Fiziki Tasarımı

Geleceğin okulunun fiziki tasarımıyla ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Geleceğin Okulunun Fiziki Tasarımı

Geleceğin Okulunun Fiziki Tasarımı	f
1. Kampüs hayatı; atölyelere sahip, geniş alanda az katlı okul binaların olması	8
2. Teknolojik donanıma sahip olması	3
3. Okul mimarisinde fonksiyonel alanların olması	3
4. Çevre ile etkileşim/okul duvarı	
4.1. okul duvarı olmalı	2
4.2. okul duvarı olmamalı	2

Tablo 5'e göre "geleceğin okulunun fiziki tasarımı" temasının kodları "kampüs hayatı; atölyelere sahip, geniş alanda az katlı okul binaların olması" "teknolojik donanıma sahip olması" "okul mimarisinde fonksiyonel alanların olması" "sade ve estetik olması" dır. Ayrıca "çevre ile etkileşim/okul duvarı" koduna ait alt kodlar ise; "okul duvarı olmalı" "okul duvarı olmamalı" "duvar konusunda kararsızlar" şeklindedir. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Bu yıllardır konuşulur. Bir kere Japonya'da bir okulu izlemiştim. Bizdeki küçük alanlara sıkıştırılmış yüksek okullar yerine aslında olması gereken az katlı ve geniş alanlara yapılmış binalar, tabii ki bahçesi de bir o kadar geniş olacak. Bahçesinde çocuk tarım işi yapabilecek, beden eğitiminde rahat rahat kullanacağı geniş alanı olacak, spor sahaları olacak müzik atölyeleri olacak, sanat atölyeleri olacak, bilgisayar ve bilişimle ilgili atölyeleri olacak ama bunların hiç birisi şu an gündemde yok. Sınıfa bir tane akıllı takta bir tane projeksiyon koyduk, dümdüz evden bozma bir bina yaptık bu binayı okul olarak kullanmaya başladık ve çok da sıkıştırılmış bir bahçe var..." (M.2)

"...Okulların geniş kampüsleri olması gerekeceğini düşünüyorum. Birçok ihtiyaca cevap veren çoğunlukla teknoloji laboratuvarlarından oluşan bir bölge kurulmalıdır. Belki de üniversitelerin tekno-parklarına benzer kampüsler kurulması gerekecektir. Öte yandan, Türkiye için konuşacak olursak coğrafi koşullara bağlı olarak tarım faaliyetlerinin yapılabileceği kampüsler ve tam donanımlı laboratuvarlara sahip olmaları gerekiyor..." (M.7)

“...Tabi ki küçük bir okuluz depolama alanında sıkıntı çekiyoruz, konferans salonumuz yok vs. bununla ilgili okulun mimari tasarımı öyle olmalı ki mesela koltukları açılıp kapanabilen bir salon gerektiğinde konferans salonu gerektiğinde spor salonu olarak kullanılacak bir okul hayal ediyorum. Farklı formatlara girebilen eşyalarla donatılmış bir okul tabi ki güzel bir ortam olur...” (M.13)

“...Fiziki şartlarda okul duvarlarının kaldırılması bazı uygun bölgelerde yapılabilir, fakat dezavantajlı bölgelerde güvenliği sağlamak çok zor. Uyuşturucudan tutun da zorbalığa kadar her türlü tehlikeyle karşı karşıya kalıyor çocuklarımız. Maslov’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ilk basamak güvenlidir. Siz güvenliği sağlayamadığımız sürece eğitim öğretim veremezsiniz. Dolayısıyla güvenli bölgelerde, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmiş olan bölgelerde belki duvarlar kaldırılabilir ama dezavantajlı bölgelerde çocukları tehlikelerden korumak için duvarlara ihtiyaç olduğunu düşünüyorum...” (M.11)

Gelecekte Okul Kültürü

Gelecekte Okul Kültürüyle ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Gelecekte Okul Kültürü

Gelecekte Okul Kültürü	f
1. Milli ve evrensel değerlere bağlı olmalı	6
2. Saygı-sevgi anlayışı ve aidiyet duygusu üzerine kurulmalı	6
3. Bilimsel bilgi esasına dayanmalı	5
4. Takım çalışmasına dayanmalı	4
5. Etik ve insan haklarına verilen öneme dayanmalı	4
6. Bol etkinliklerle kaynaştırıcı rolde olmalı	2

Tablo 6’ya göre “gelecekte okul kültürü” temasının kodları; “milli ve evrensel değerlere bağlı olmalı” “saygı-sevgi anlayışı ve aidiyet duygusu üzerine kurulmalı” “bilimsel bilgi esasına dayanmalı” “takım çalışmasına dayanmalı” “etik ve insan haklarına verilen öneme dayanmalı” “bol etkinliklerle kaynaştırıcı rolde olmalı” dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

“...Her şeyin öncesinde de saygı ve sevgi kazanımı yüksek bir kültür oluşturulmalı...” (M.5)

“...Okulların en büyük görevi ve birinci prensibi bilime dayalı eğitim yapıyor olmalarıdır. Teknolojik gelişmeleri takip eden bir bilim yuvası olmalıdır okullar. Araştırmaya ve gelişmeye sevk etmeli. Öğrenmenin hiç bitmeyen bir süreç olduğunu bireylere benimsemelidir...” (M.8)

“...Sağlam bir okul kültürü için bireylerin takım çalışmasına yatkınlığı olmalı, çocuklara bu aşılanmalı. Bireysel fayda toplumsal fayda üzerinde tutulmamalı...” (M.3)

“...Etik ve insan haklarına önem veren ve bunu kültüründe yaşatan, bireylerini de bu doğrultuda yetiştiren bir kurum olmalıdır...” (M.8)

“...Okul kültürü öğretmen yönetici öğrenci arasında sağlam kurulmalı. Okul kültürünün var olması o okula değer katacaktır. Eski mezunların gelip okullarını öğretmenlerini ziyaret etmesi, mezuniyet yemeklerine, beş çayları veya pilav günü gibi etkinliklere katılmaları öğrencilerin bağlarını koparmadığını gösteriyor. İşte okullar da bu gibi şeylerle etkileşime devam ederse geri

dönütlerle çıkarımlar yapacaktır. Çocuklardan gelen dönütlere göre plan programlarını düzenleyecek ona göre yönlendirecektir..." (M.13).

Geleceğin Okul Lideri

Geleceğin okul lideriyle ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Geleceğin Okul Lideri

Geleceğin Okul Lideri	f
1. Yenilikçi olmalı	10
2. Adaletli olmalı	5
3. Kişisel gelişimine önem vermeli	5
4. Vizyon sahibi olmalı	5
5. İyi bir takım lideri olmalı	4
6. Dönüşümcü liderlik anlayışı gelişmiş olmalı	2

Tablo 7’ye göre “geleceğin okul lideri” temasının kodları; “yenilikçi olmalı” “adaletli olmalı” “kişisel gelişimine önem vermeli” “vizyon sahibi olmalı” “iyi bir takım lideri olmalı” “dönüşümcü liderlik anlayışı gelişmiş olmalı”dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

“...Klasik yöntemlerle müdürlük yürümüyor yeni nesil de bu tür şeyleri kabul etmiyor açıkçası. Yani çocuklarla aynı seviyede konuşabilmek lazım. Bizim kuşağın görmediği bu neslin bildiği akıllı telefon diye bir kavram var artık. Oradan çocuklar anında bilgiye ulaşabiliyorlar, bu bilgiyi iyiye de kötüye de kullanabiliyorlar. Dolayısıyla müdürlerimiz bu öğrenci profiline uygun politikalar belirlemeli ve o yöntemde eğitim öğretim ortamını düzenlemeli...” (M.11)

“...Yenilikçi, birikimli, deneyimli, üretken, sorumluluk alan, krizleri fırsata çevirebilen, araştırmacı, hayat boyu öğrenme prensibini benimsemiş liderler her zaman arkalarından gelen nesilleri etkiler, onlara yol gösterir, biz de örnek olacağız ki gelecek kuşaklar bizi izlesin, onlara yol yöntem bırakmak bizim en büyük idealimizdir...” (M.6)

“...Okullarımızda liderlik anlayışında, eski klasik tipte müdürlük kalktı artık. Şimdi daha çok müdürler öğretmen ve öğrencilerimize rehberlik yapıyor. Eskisi gibi cezalandıran despot müdürler yerine rehberlik yapan yol gösteren sorun çözen vizyon belirleyen liderler var artık gelecekte de böyle olmalı...” (M.10)

“...İyi bir takım lideri olmalı ve kişisel gelişimine önem vermeli, buna kendisinden başlamalı ve örnek olmalı, okul liderinde genelde biz şunu görüyoruz, yeniliklere çok ayak uyduramayan ya da belli bir zaman sonra kendini tekrarlamaya başlayan liderler... İşte burada ne devreye giriyor? Kişisel gelişim. O yüzden kendisini sürekli yenileyebilmeli...” (M.1)

“...Liderlik kavramı önemli paylaşımcı olmazsanız o zaman lider olmuş olmuyorsunuz. Dediğim gibi makamdan aldığımız yetkiyle işinizi yapıyorsunuz. Ama liderler sadece işini yapmazlar bir şekilde kitleleri etkileyebilmeleri gerekiyor. Dolayısıyla mutlaka yetki devri, paylaşımı zaman zaman soracak sorgulayacak ya da hata yaptığında karşısındakilere “ben burada bunu yaptım ama burada yanlış yaptığımı düşünüyorum, siz beni de değerlendirin” diyebilmeli, en azından bunu yapabilmeli ki karşısındakilere de bir şekilde düşünme fırsatı versin, bizler bazen şu hatayı yapıyoruz, her şeyi kendimiz düşünüp çözdüğümüzde bakıyoruz ki artık personel düşünmüyor. Yerine direk bize soruyor nasıl olsa düşünen çözen var diye. Ben de diyorum ki benim beynimi ortak kullanmayalım, siz de düşünün...” (M.12)

Geleceğin Öğretmenleri

Geleceğin öğretmenleriyle ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Geleceğin Öğretmenleri

Geleceğin Öğretmenleri	f
1. Eğitim verdiği kuşağı iyi tanımalı	7
2. Kişisel gelişimine önem vermeli	6
3. Eğitim teknolojilerine hakim ve yenilikçi olmalı	5
4. Yansıtıcı düşünme becerisine sahip olmalı	5
5. Mentor olmalı	3

Tablo 8’e göre “geleceğin öğretmenleri” temasının kodları; “eğitim verdiği kuşağı iyi tanımalı” “kişisel gelişimine önem vermeli” “eğitim teknolojilerine hakim ve yenilikçi olmalı” “yansıtıcı düşünme becerisine sahip olmalı” “mentor olmalı”dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

“...Geleceğin okulunun öğretmenleri öncelikle okuttuğu kuşağın özelliklerini biliyor olmalı ve bunlara ayak uydurabilmeli, hangi kuşağı okutuyorsa o kuşağın değerlerini bilmeli... (M.1)

“...Kendini yenilemeli, kişisel gelişimine önem vermeli, hizmet içi eğitimle de olabilir bu kendi çabalarıyla da...” (M.1)

“...Öğretmen Kendini güncellemeli. Öğretmen hala 30 yıl önceki bilgisini aktarıyorsa zaten hiç aktarmasın daha iyi. Faydadan çok zarar vereceğini düşünüyorum. Çağın gereklerine uygun bilgi ve donanıma sahip olmalı...(M.11)

“...Öğretmenler kaygı düzeyi düşük, ihtiyaçları karşılayabilen, teknolojik yeterliliğe sahip bireyler olmalı. Öğretmenler sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda içerik üretebilme ve uygulayabilme yeteneğine sahip olmalı, en önemlisi de öğretmenler “yansıtıcı düşünme” becerisine sahip olmalıdır...” (M.3)

“...Öğretmenlerin çocuk gelişiminde bilinçli olmaları bilinçliden kasıt bunu uygulayabilir olmaları gerekmektedir. Aynı zamanda, geleneksel ve son akımları iç içe kullanabilen bilgiyi özümsemekte öğrencilere yardımcı olabilen birer mentor olmalı...” (M.4)

Teknolojik Donanım Açısından Geleceğin Okulu

Teknolojik donanım açısından geleceğin okulu ile ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Teknolojik Donanım Açısından Geleceğin Okulu

Teknolojik Donanım Açısından Geleceğin Okulu	f
1. Teknolojik alt yapıya sahip okullar	11
2. Sanal ve simülasyon ders ortamı, tekno-parklara sahip okullar	6
3. Yapay zeka ve robotik kodlama atölyelerine sahip okullar	4
4. Tasarım ve beceri sınıflarına sahip okullar	3

Tablo 9'a göre "teknolojik donanım açısından geleceğin okulu" temasının kodları; "teknolojik alt yapıya sahip okullar" "sanalve simülasyon ders ortamı, tekno-parklara sahip okullar" "yapay zeka ve robotik kodlama atölyelerine sahip okullar" "tasarım ve beceri sınıflarına sahip okullar" dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Okul alanlarını daha verimli kullanmak için okullarda teknolojik alt yapılar olabilir. Örneğin okul duvarlarını kaldırmaktan bahsediyoruz. Şu olabilir; bir düğmeye bastığımızda okul duvarları yerin altına doğru inecek, tekrar çıkacak. Onun dışında sınıflarda sıralar yerin altından çıkabilir. Elektronik bir sıra sistemi... Yine bir düğmeye bastığımızda sıralar kapanıp sınıf düz bir alana dönüşebilir, etkinlik yapılacağı zaman böyle boş bir salonda yapılabilir. Teknolojiyle ilgili çok hayal edilebilir, çok yapılabilir şey var aslında ve örneklerini de görüyoruz internette. Okul içi alanları daha etkili kullanmada teknolojinin gücünden faydalanılabilir..." (M.2)

"...Teknoloji çağındayız. İleri giden ülkeleri, Japonya, Almanya, Kore'yi incelediğimizde Kore gibi bundan 40-50 sene önce bizden işçi alan bir ülke şu anda dünyaya marka pazarlıyor. Marka ve ekonomik düzeyleri yükseldi, işte bunlar teknolojik yatırımlarına bağlı. Bizim de eğitim öğretimde teknolojiye yatırım yapmamız lazım, çocuklar okullarda gerekli her tür teknolojik bilgiye sahip olmalı ve merak uyanmalı çocuklarda. Araştırmacı ruhlarıyla merak yönlerinin kuvvetlendirerek bir şeyler başarabiliriz. Çünkü bizim geleceğimiz gençlere bağlı..." (M.10)

"...Tam donanımlı, çağın gerekliliğine uygun işleyen teknolojik bir altyapı gerekli. Örneğin dersleri simülasyon ortamda işlemek, mesela bir tarih dersinde similatif olarak Collezium'u gezebilmek ya da bir tarihi olaya şahit olabilmek veya biyoloji dersinde insan vücudunun organları üzerinde similatif olarak ameliyat yapabilmek gibi hayallerim var..." (M.5)

"...Gelecek tasarımlarına baktığımız zaman kitaplarda bilimkurgu filmlerinde ve bilim adamlarının öngörülerinde robot dünyası içine gireceğimiz kaçınılmaz görünüyor. O zaman biz de derhal robotik kodlama robot üretme, uzay bilimi üzerinde ilerleme kaydetmek zorundayız..." (M.6)

"...Geleceğin okulunda ilgi sınıfları olmalı. Çocukların akranlarıyla birlikte olmalı ama yetenek ve ilgi alanlarında da sınıflarının ayrılması gerekiyor. Yani haftanın 5 gününden iki gününü kendi yaşlılarıyla beraber eğitim alarak geçirirken 3 gününü ilgilerine ve becerilerine göre ayrılması gerekiyor..." (M.1)

Geleceğin Okulunda Seviye Belirleme Esasları

Geleceğin okulunda seviye belirleme esasları ile ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Geleceğin Okulunda Seviye Belirleme Esasları

Geleceğin Okulunda Seviye Belirleme Esasları	f
1. Yetkinlik esaslı olmalı	6
2. Yaş esaslı olmalı	5
3. Karma program olmalı	4

Tablo 10'a göre "geleceğin okulunda seviye belirleme esasları" temasının kodları; "yetkinlik esaslı olmalı" "yaş esaslı olmalı" "karma program olmalı" dır. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Tabi ki yaşa bağlı yapılacak şeyleri ben doğru bulmuyorum. Bir önceki dönemde 60 ayını doldurmuş olan çocuklar ilk okula kayıt yaptırılabilirken yeni yapılan yasayla 69 ayın altındaki çocuklar okula kesinlikle alınmayacak, 69-72 arası alınacak vs bir sürü kural geliyor. Ben yanlış hatırlamıyorsam ilk okula başladığımda 52 aylıkmişim. Şimdi "çocukları küçük yaşta okula başlatırsanız şöyle olur, özgüvenini yitirir, ezilir..." söylentileri var, ben kendi hayatıma baktığımda bunların hiç birisini yaşadığımı hissetmedim. Dolayısıyla çocukların yaşına değil geçmiş yaşantılarından edindikleri bilgi, deneyim, tecrübelerine ve onların vasıflarına bakılmalı..." (M.2)

"...Deneyimlerime göre belirteyim ki kesinlikle yıl esaslı belirleme yapmak şarttır. Yılı bırakın ay bile çok büyük öneme sahip çocuğun hazır bulunuşluk seviyesinde. Bununla birlikte aynı yaş grubundan aynı seviyeyi ortaya çıkarabiliyoruz. Verimlilik açısından seviye esaslı bir düzenleme gereklidir diyorum..." (M.6)

"...Geleceğin okulunda seviye belirlemenin esasları da değiştirilmelidir. Hem yıl hem de yetkinlik esaslı olmayı içermelidir..." (M.8)

Gelecekte Okul Müfredatı

Gelecekte okul müfredatı ile ilgili görüşlere yönelik kodlar ve frekans değerleri tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. Gelecekte Okul Müfredatı

Gelecekte Okul Müfredatı	f
1. Kişiyeye ve bölgelere göre esnek olmalı	8
2. Hayatta kullanılabilir bilgi içermeli ve proje tabanlı olmalı	3
3. Değişen zamana ve koşullara göre sık revize edilmeli	2
4. Çok yönlü bakış açısı esaslı olmalı	2
5. Çeşitlilik içermeli	2

Tablo 11'e göre "gelecekte okul müfredatı" temasının kodları; "kişiyeye ve bölgelere göre esnek olmalı" "hayatta kullanılabilir bilgi içermeli ve proje tabanlı olmalı" "değişen zamana ve koşullara göre sık revize edilmeli" "çok yönlü bakış açısı esaslı olmalı" "çeşitlilik içermeli" dir. Bu kodlara ilişkin katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

"...Günümüzde eğitimin en önemli sorunu müfredattır. Müfredat esnek olmalı. Bölgeye yerel faktörlere, çevreye göre farklılaşmalıdır. Hatta en önemlisi kişiyeye göre değişiklik gösterebilmelidir. Her bölgeye aynı müfredat eğitimde fırsat eşitliğini zedelemektedir. Bu yüzden esnetilmelidir..." (M.9)

"...Müfredat esnek olmalı, kişiyeye göre seçenekler içermeli bunun için küçük yaşlardan itibaren kişilik ve öğrenme testleriyle öğrenciler yönlendirilmelidir. İçerikte kesinlikle el becerileri, tarımsal faaliyetler, enstrüman ve tasarımı kapsayan uygulamalar yer almalıdır, yani çeşitlilik esas olmalı ve kişiyeye özel olmalı..." (M.3)

"...Öğrencilerin yaşamda kullanabileceği bilgilerle donatılacağı programlar dersler tasarlanmalı, örneğin biz fizikten pek çok şey öğrendik ama bu bilgiyi yaşamda nerede kullanacağımızı bilemedik. Bilemediğimiz için de "bu benim ne işime yarayacak" sorusunu çok sorduk. Aslında bu bilgiyi kullandık, araba kullanırken mesela bir fizik kuralını uyguladık ama kullandığımız farkında olmadık. Çocuk gelecekte öyle bir programdan geçecek ki çocuk birçok şey öğrenecek ama bunu hayatın içinde öğrenecek, bilgiyi nerede kullanacağını bilecek öğrendiklerinin ne işine yaradığını bilecek. Zaten bunu yaptığı zaman geliştirebilecek de. Şu anki sistemdeki gibi ezberle"

öğreniyor ama bunu hayatta nerede kullanacağını da bilmiyor. Kullansa da farkında değil. Biz de öyleydik, şu an da öyle...” (M.12)

“...Öncelikle müfredatta çevresel faktörlere yer verilmeli, müfredat bölgelere göre de belirlenebilir, neden? Çünkü İstanbul şartlarıyla bir Konya veya Siirt’in şartlarının aynı olmadığını biliyoruz ama hepimiz aynı müfredatı uygulamaya çalışıyoruz. İstanbul’da açacağımız kurslarla Siirt’te açacağımız kurslar aynı değilken bakanlık bizim elimizi kolumuzu bağlıyor, burada bir kurs açabilmek için farklı yollar denenmeye başlanıyor, dolayısıyla çevresel faktörlere göre müfredat hazırlanmalı, okullara göre düzenlemeler yapılmalı, bazen bir ilçe içinde bile okullarda farklılık görülebiliyor. Yoksa merkezi sistemde tepeden yapılan bir müfredatın bütün Türkiye’ye uygulanmasının yanlış olacağını hepimiz biliyoruz, zaten sonuçlarını görüyoruz da...” (M.1)

Tartışma

Günümüzün koşullarından yola çıkarak geleceğe dair öngörülerde bulunan okul müdürlerinin görüşleri değerlendirilmiştir. Buna göre 21. yy’ın ikinci çeyreğine girmeye az bir süre kalmışken okulların nasıl olacağı, fiziki tasarım ve teknolojik donanım açısından hayal edilen okulları, geleceğin eğitim politikacıları, okul lideri, öğretmeni, öğrencisi ve müfredatına ilişkin aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Eğitim liderlerimize göre; geleceğin okulunun en büyük özelliği atölyelerle donatılmış bir kampüs hayatıdır. Okul müdürlerinin çoğunun gelecek kuşak için en büyük arzusu, çeşitlendirilmiş atölyelerle geniş bir alanda öğrencilerin bilgi ve beceri gelişimini desteklemektir. Bugün bu imkanları yaratan veya yaratmaya çalışan okullar mevcuttur ancak azınlıkta olduğu aşikardır. Bu temada dikkat çeken bir diğer sonuç ise; teknolojik bir dünyadan kaçış olamayacağı fakat gelecek neslin sağlıklı gelişimi için sadeleşmiş bir hayata sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Okul müdürleri, internet dünyası içinde kaybolmuş ve ezberci eğitim sisteminde robotlaşmış çocuklar değil sade ve organik bir ortamda sağlıklı çocuklar yetiştirmenin derindedir. Eğitim-öğretimin organik okullarda yapılması taraftarı olan müdürlerin görüşleri fazladır. Organik bir ortam olarak kastedilen ise teknolojiden daha uzak, çeşitli beceri atölyeleriyle donatılmış okullardır; Toprakla uğraşmak -organik tarım veya kendi besinimizi kendimiz üretmek gibi- spor, sanat ve el becerileri atölyelerine sahip, ahşap, az katlı binalar ve doğayla iç içe geniş arazide planlanan okullardır. Geleceğin okulunun fiziki tasarımı ile ilgili az katlı binalarla kampus hayatı olan, soğuk birer yapı olmaktan uzak ev sıcaklığı yaşatan okulların varlığının sağlıklı bir öğrenim hayatı sunacağı kanısı hakimdir. Katılımcı eğitim yöneticileri günümüzün koşullarında fiziki yetersizliği ve yaşanan zorluklardan yola çıkarak, okul mimarisi ve tasarımı konusunda eğitim öğretimin akışını kolaylaştıran fonksiyonel okulları çözüm olarak görmektedir. Geleceğin okulunun, mimari ve mühendislik harikası olması ve gelişen teknolojiyle bunun desteklenmesi gerektiği yönündeki fikirler önemsenmelidir. Bu konuda araştırmanın bulguları arasındaki bir örnek dikkate değer; okulun bir salonundaki koltukların açılıp-kapanabilir olma özelliği gibi (kapandığında zemin altına girecek şekilde) tasarım harikası, çok amaçlı ve fonksiyonelliğiyle aynı alanın pek çok dalda kullanılabilmesi fikri yakın gelecekte inşa edilecek okullar için çözüm önerisi olarak değerlendirilebilir, özellikle metropol hayatında şehir içinde dar alanlardaki okullar için böyle kurtarıcı ve çözüm getiren fikirler geliştirilebilir. Sınıf veya salonlarla ilgili belirtilen bu fikrin okulun çevresiyle etkileşimini engelleyen okul duvarları için de uygulanabileceği belirtilmiştir. Şöyle ki; yer altına inip çıkabilen okul duvarları ile okul bahçelerinin gerektiğinde büyüyebileceği aynı

zamanda çevreyle etkileşime geçilebileceği de öngörülmektedir. Ayrıca, okul duvarları konusunda okul müdürleri görüşleri çeşitlenmektedir. Okulu çevresinden soyutlayan duvarların varlığı tartışma konusudur. Katılımcılar, sosyo-ekonomik düzeyi zayıf olan bölgelerde güvenlik açısından okul duvarlarının gerekliliğini vurgulamıştır. Gelecek için gelişmişlik düzeyindeki makas aralığının kapanması ve güvenlik endişelerinin ortadan kalkması halinde duvarların da ortadan kaldırılabilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir.

Geçmişten günümüze bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ani ve hızlı değişimler eğitim ve okul örgüt yapısında farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Örneğin geçmişteki kara tahta yerini günümüz okullarında akıllı tahtalar ve sanal gerçeklik uygulamalarına bırakmıştır. Gelecekte ise okul ve eğitim denilen olgunun sadece fiziksel ortamlarla sınırlı kalmayıp dijital alanla birlikte sunulacağı öngörülmektedir. Bu sayede bireyler istediği bilgiye istediği zaman ve her ortamda ulaşabileceklerdir (Arslan vd., 2019) Teknolojik donanım açısından geleceğin okulu öngörülerini arasında; simülasyon ve tekno-parklara sahip okullarda dersler, robotik kodlama, yapay zeka ve uzay bilimlerinde gelişmeye yönelik dersler yapılabilmesi için okulların gerekli alt yapıyla donatılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca teknolojinin getirdiği bir diğer faydanın da e-dersler olduğu belirtilmiş, özellikle dünyada covid-19 pandemi döneminde yaygınlaşan uzaktan eğitimin gelecekte daha da gelişeceği öngörülmektedir. Hatta son zamanlarda sıkça duyduğumuz metaverse, sanal evren, konusunda eğitim camiasının aktörleri hazırlıklı olmalıdır. Eğitimin geleceğine öncülük eden 16 okul, sistem ve programın temel özelliklerini paylaşan World Economic Forumu (2020) raporu, erişilebilir ve kapsayıcı öğrenme için “öğrenmenin okul binalarına erişimi olanlarla sınırlı olduğu bir sistemden herkesin öğrenmeye erişimi olduğu ve bu nedenle kapsayıcı olduğu bir sisteme geçin” tavsiyesiyle yaygınlaştırılmış eğitimi desteklemektedir. Tamamen ağ bağlantılı okul sistemleri, elektronik eğitim asistanlarının sınıf deneyimini geliştirmelerine olanak sağlayacaktır. Her çocuğun kendi yardımcısı (yardımcı robotu) olacaktır. 21. yüzyıl sınıfı hem fiziksel hem de sanal sistemlerden oluşacaktır. Her yerde bulunan teknoloji ve UA'lar (UA'lar, bir ağ ve bazı durumlarda diğer UA'larla iletişim yoluyla her zaman her yerde hizmet verebilen yazılım aracı teknolojisine dayanan sanal varlıklardır) geleneksel öğretim yöntemlerine uygun alternatifler ve geliştirmeler sunabilir. Gelecekteki yenilikler arasında sınıfta dolaşacak robotların varlığı kuvvetle muhtemeldir. Sensörler ve iletişim modülleri ile donatılmış olacaklar ve öğrencilerle iletişim kuracaklardır. Öğrencilerinin ihtiyaçlarına cevap vermek için yeni ve gelişen teknolojilerin uygulanması şart olacaktır (Jones, Jo & Martin, 2007). Her öğrencinin yardımcı bir robotunun olacağı, öğrencinin herhangi bir sebepten dolayı katılmadığı dersi kişisel robotu sayesinde izleyebileceği, derse bu robot aracılığıyla katılabileceği, arkadaşları ve öğretmeniyle robotunun gözleri sayesinde görüntülü bir şekilde sohbet edebileceği bir döneme şahit olmamız çok uzak görünmemektedir. World Economic Forum (2020) raporunda, teknoloji becerileriyle ilgili programlama, dijital sorumluluk ve teknolojinin kullanımı dahil olmak üzere dijital becerilerin geliştirilmesine dayanan içeriği dahil etmeyi önermektedir. Çünkü artık teknoloji kullanımı çarpıcı biçimde yoğunlaşmıştır ve günümüz bireyleri önceki nesillerden farklıdır. Bu farklılıkları gidermek için, eğitim müfredatının dönüştürülmesi hayati önem taşımaktadır (Jones, Jo & Martin, 2007).

Geleceğin öğrencileri konusunda eğitim yöneticilerinin ortak görüşü şöyle özetlenebilir; geleceğin insanına kazandırılması gereken en önemli özelliklerin başında “muhakeme

gücü, bilgiyi yorumlayabilme ve inovasyon yeteneği” gelmektedir. World Economic Forum (2020) raporu “karmaşık problem çözmeye, analitik düşünme, yaratıcılık ve sistem analizi de dahil olmak üzere inovasyon için gerekli becerileri geliştiren içerik sunulmalı” tavsiyesinde bulunmaktadır. Gelecekte donanımlı ve edindiği bilgileri yaşamda etkin bir biçimde kullanmayı bilen öğrenciler yetiştirme konusunda eğitim yöneticileri hemfikirdir. Geleceğin öğrencilerine çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerin yüklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak günümüzde sosyal medyanın gençler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, öğrencilerin neyi, ne zaman, nerede ve nasıl öğrendiği meselesi sislidir. Gençlik, medya kültürü ve öğrenme sıkı bir ilişki içindedir. Bu ilişkiler ve ürettikleri endişeler yeni değildir (Poyntz & Pedri, 2018). Çalışmamıza katılan okul müdürleri de yoğun bir medya bombardımanına maruz kalan öğrenciler için endişe içinde olduklarını belirtmişler, özellikle sosyal medyanın çocuklar üzerindeki etkisinin azaltılması için önlemler alınmasını, bu konuya yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Eğitim verdiği kuşağın özelliklerini bilen, kişisel gelişimine yatırım yapan ve bunu önemseyen, sebat edebilen, gelişen teknolojik bilgiye hakim ve öğrencilerine iyi birer mentor olabilen öğretmenler gelecek nesil için en önemli kazanım olarak görülmektedir. Yeni nesli eğitecek öğretmenler, değişen zamanın ve gelişen teknolojinin öğrenci profilini nasıl değiştirdiğini okuyabilmeli, geleneksel alışkanlıkları zamana göre dönüştürebilmelidir. Poyntz ve Pedri (2018)’nin de bahsettiği gibi; günümüzün genç nesli için; bilgisayarlar, internet, çevrimiçi oyunlar ve cep telefonları onların ayrılmaz parçalarıdır. Bu çocuklar, önceki nesillere göre teknolojiye dayalı simülasyona çok daha fazla ihtiyaç duymakta ve bu da geleneksel eğitim yöntemlerine ilgisiz bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Öğretmenlerin, dijital yerliler olarak adlandırılan yeni neslin ihtiyaçlarına, gelecekte, yardımcı robot öğretmenlerle beraber cevap vereceği öngörülmektedir. Levent ve arkadaşlarının (2017) araştırmasında; bilişim teknolojisindeki hızlı gelişmelere paralel olarak eğitim-öğretim sürecinde robotların yer alacağı ve bu robotların, öğretmenin birçok görevini üstlenebileceği görüşü dikkat çekici bulgular arasındadır. Jones, Jo ve Martin (2007)’e göre gelecekte öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için öğretmenlerin her çocuğun bireysel yeteneklerini beslemesi gerekecektir. Çünkü eğitimin daha da kişiselleşeceği öngörülmektedir. Olgun öğretmenin teknolojiyi kullanma becerisi, öğrencilerininkine kıyasla nispeten düşüktür. Bu, birçok okulun yetersiz finanse edildiği ve öğrenciler için zorunlu olan yüksek teknolojiyi sağlayamadığı gerçeğiyle birleştiğinde, öğrenciler arasında okula kayıtsız bir tutum sergilenmesine neden olmaktadır. Evde kendi gelişmiş bilgisayarlarından öğrenmeyi tercih eden öğrenciler, eğitimcileri öğrenciyi derse bağlama konusunda yeni arayışlara itmektedir. Bu arayışın gelecek nesillere hitap edecek bir niteliğe dönüşmesi beklenmektedir. Öğretmenler her zaman “olma” sürecindedir. Çalışmalarının dinamikleri göz önüne alındığında, kim olduklarını ve neyi temsil ettiklerini sürekli olarak yeniden keşfetmeleri gerekir (Carey & Ed, 2017). Öğretmenler, öğretilerini sürekli olarak geliştirmek için yaşam boyu öğrenen olmayı hedeflemelidir (Fryer, 2013). Araştırmacılar, öğretmen adaylarının ve genel olarak eğitimcilerin, kendi öğretilerini eleştirdiklerinde, uygulamalarını, becerilerini ve problem çözme yeteneklerini geliştirdiklerini vurgulamaktadır (Keogh, 2005). Bu noktada Arslan ve arkadaşlarının (2019) ifadeleri ile insanlardan; öğrenmeyi öğrenen bireyler, okullardan da öğrenen örgütler olmaları beklenmektedir.

Geleceğin okul liderinin, okulunu her zaman daha üst bir seviyeye taşıyabilmesi için vizyoner olması gerektiği vurgulanmıştır. Başka bir ortak bir yorum da; liderlerin güçlerini ve yetkilerini ekip arkadaşları yani öğretmenlerle paylaşması gerektiğidir. Bu bağlamda okul müdürleri aslında geleceğin liderlik stiline “dağıtımçı liderlik” özelliği taşıması gerektiğini belirtmişlerdir. Yeni küresel çağda yeni uygulamalar ve liderlik paradigmaları; vizyon sahibi, kapasiteli, sınır zorlayıcı girişimci, yeni mesleki beceriler, yeni öğretim tasarımı ve değerlendirme okuryazarlığı ve kriz yönetimi gibi eğitim yönetiminde yeni ve önemli eğilimlerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz olarak zorunlu kılmaktadır (Litz, 2011). Çok hızlı değişimlerin yaşandığı çağımızda okulların geleneksel yönetim anlayışıyla yönetilmesi zor görünmektedir. Beklenen rolleri oynayabilmesi için geleceğin müdürlerinin, yönetim uzmanlığı, öğretim liderliği, vizyoner liderlik, sembolik liderlik, değişim uzmanlığı, program geliştirme ve toplumsal ilişkiler uzmanlığı konularında yeterli hale getirilmeleri sağlanmalıdır (Gündüz ve Balyer, 2013).

Geleceğin eğitim politikacıları teması incelendiğinde eğitim politikacılarının vizyoner ve adaletli olması, günü kurtarma amaçlı değil, gelecek nesillere odaklanarak hareket etmeleri, eğitimi siyasetten ayrı tutmaları gerektiği, sürdürülebilir kaliteli politikalar geliştirebilmeleri vurgulanmıştır. Sistemin birer tasarımcısı olan politik aktörlerin her bir hamlesi eğitim yaşamımızı doğrudan etkilemektedir. Tunalı (2014)’nın da belirttiği gibi; bir ülkenin eğitiminin kalitesi, ekonomik yönden uzun vadeli büyümesini ve gelir dağılımını etkiler, yani bir ülkenin gelişmiş eğitim sisteminin daha iyi bir gelecek yaratacağı açıktır. Araştırmanın sonucuna göre eğitim politikacılarından “bütçe planlamalarında iyileştirme” ve “eğitim sistemindeki tüm sac ayaklarına eşit derecede yaklaşabilme” tavrı beklenmektedir.

Gelecekte okul kültürü teması incelendiğinde; sağlam bir okul kültürünün sevgi ve saygı temelleri üzerine, milli ve manevi değerler önemsenerek oluşturulduğu, bunun gelecekte de böyle olması gerektiği vurgulanmıştır. Okulun gelecekte değişen sosyal yapılanmaya ve dijital dönüşüme bağlı olarak konum alması gerektiği belirtilmiştir. Kişilerarası becerilerde; empati, iş birliği, müzakere, liderlik ve sosyal farkındalık dahil kişilerarası duygusal zekaya odaklanan eğitim içeriği (World Economic Forum, 2020) geleceğin okul kültürünün sağlam dayanağı olacaktır.

Geleceğin okulunda seviye belirleme esasları ile ilgili müdür görüşleri “yetkinlik esaslı seviye belirleme” noktasında bulunmaktadır. Gelecekte okulların kazandırması gereken özelliklerin daha da çeşitleneceği öngörüsüne dayanarak hem yetkinlik hem yaş kriterleri dikkate alınmalı, yani karma program olmalı şeklinde bildirilen görüşler de ayrıca önemlidir. Çünkü yeni neslin özellikleri konusunda “birer küçük insan” tanımlaması karşımıza çıkmakta, bu da gelecek kuşakların yaş farkı gözetmeksizin yetkinlik esaslı seviyelere ayrılabilmesi fikrini güçlendirmektedir. Öğrencilerin hem yaşa hem yetkinliklere göre çeşitlendirilmiş program ve sınıflarda ders almaları geleceğe dair önemli tespitler arasındadır. Levent ve arkadaşlarının çalışmasına göre; gelecekte yükseköğretime giriş sınavlarının kalkacağı, öğrenci seçiminde problem çözme ve teknolojiyi kullanma becerisi gibi kriterlere bakılacağı, derslerin tartışma ve proje odaklı işleneceği, ders değerlendirmelerinin akran görüşü ve ürün üzerinden yapılacağı bulguları dikkat çekmektedir.

Geleceğin okul müfredatı ile ilgili görüşler bir önceki temada incelenen seviye belirleme teması ile doğru orantılıdır. Okul müdürlerinin çoğu kişiye ve bölgelere göre esneyebilen

bir müfredatın yarar sağlayacağı kanısındadır. Günümüzde uygulanan müfredatın her bölge için geçerli olduğunu, bunun da yerel farklılıklar ve imkanlar göz önüne alındığında hissedilir bir zorluk yaşattığını belirten eğitim yöneticileri, müfredatın yerel imkanlar ve seviyeyi düşünerek hazırlanması gerektiğini, ayrıca her coğrafyanın kendine has hayatında kullanılabilir bilgi içermesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu başlıkta konu sadece coğrafya ile sınırlı kalmamaktadır. Son neslin “dijital yerliler” olduğu gerçeği de göz önünde tutulmalıdır. Sanal dünyada kurulacak ikinci hayatlar ve dijital kimlikler üzerine de ciddi bir müfredat planlaması yapılması gerekmektedir. Eğitim öğretimin yaşamın akışı içinde kendiliğinden yer edineceği bir düzen içinde planlanması, geleneksel yöntemi reddeden yeni kuşakların kazanılmasını sağlayacaktır. World Economic Forum (2020)’un raporu okul müdürlerimizin de bulunduğu gibi kişiselleştirilmiş eğitime ve her bireyin kendi hızınızda öğrenme becerisine odaklanmaktadır. Buna göre; Öğrenmenin standartlaştırıldığı bir sistemden, her öğrencinin farklı bireysel ihtiyaçlarına göre ve her öğrencinin kendi hızında ilerlemesini sağlayacak kadar esnek bir sisteme geçilmelidir. Yaşam boyu ve öğrenciyi merkezde tutan öğrenme modeli izlenmeli, öğrenme ve becerinin yaşam boyu azaldığı bir sistemden herkesin mevcut becerileri geliştirdiği ve bireysel ihtiyaçlarına göre yenilerini kazandığı sisteme geçilmelidir. Raporda ayrıca probleme ve iş birliğine dayalı öğrenmede akran iş birliği gerektiren ve süreç temelli proje ve probleme dayalı içerik sunumuna geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kaliteyi korumak için ortak bir çekirdek müfredat belirlenebilir. Harmanlanmış yenilikçi e-öğrenme yaklaşımları ile de müfredatın karma modeli hazırlanabilir (Harden & Hart, 2002). Geçmişte eğitim müfredat odaklı iken günümüzde birey temelli eğitim önemli bir hal almaktadır. Gelecekte ise birey temelli eğitim ve öğrenmenin gerçekleşeceği öngörülmektedir (Arslan vd., 2019).

Bu çalışma eğitim yöneticilerinin kıymetli tespitlerini içermektedir. Eğitim dünyasına bir nebze olsun ışık tutabilir, bugünün zayıf kalınan noktalarını güçlendirmeye yönelik fayda sağlayabilir. Araştırma, geleceğin öngörülen okulunu her açıdan -fiziki ve teknolojik, öğretmen, öğrenci, lider ve politikacılar açısından ve müfredat bazlı-değerlendirdiği için ülkemizin eğitim liderleri ve tasarımcılarının, politika yönlendiricilerinin çalışmanın sonuçlarını incelemeleri tavsiye edilir. Ek olarak araştırma nicel yöntem ile de yapılabilir, çalışma grubu veliler ve/veya öğrencilerden oluşacak şekilde tasarlanabilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: MH (%45), HP (%45), MÇ (%10)

Veri Toplanması | Data Acquisition: HY (%45), HP (%45), MÇ (%10)

Veri Analizi | Data Analysis: HY (%45), HP (%45), MÇ (%10)

Makalenin Yazımı | Writing up: HY (%45), HP (%45), MÇ (%10)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: MH (%45), HP (%45), MÇ (%10)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Ada, Ş. ve Akan, D. (2010). Değişim sürecinde etkili okullar. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0 (16), 343-373.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2777/37246>
- Arslan, S., Karahalilöz, O., Karagözoğlu, B., Yıldırım, E., Yıldız, T., Hanife, K. U. Ş., & Serkan, A. C. A. R. (2019). Geleceğin okulları. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(2), 201-216.
- Balay, R. (2004). Globalization, information society and education. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 37(2), 61-82 Doi:10.1501/Egifak_0000000097
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 5 (2) , 368-388 . DOI: 10.31592/aeusbed.598299
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Carey, S. F. (2017). *The meaning of reflective teaching to national board certified teachers*. Doctor of Philosophy, Texas State University, USA.
<https://digital.library.txstate.edu/bitstream/handle/10877/6748/CAREY-DISSERTATION-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Fryer, C. L. (2013). *Reflective thinkers: an examination of the development of the student teachers journal reflections during the student teaching experience*. Doctor of Education, Indiana University of Pennsylvania, USA.
<https://www.proquest.com/docview/1355760657/previewPDF/FAA0612EE65444A2PQ/1?accountid=17143>
- Gündüz, Y. ve Balyer, A. (2013). Gelecekte okul müdürlerinin gerçekleştirmeleri gereken roller. *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 45-54.
- Harden, R. M., & Hart, R. I. (2002). An international virtual medical school (IVIMEDS): The future for medical education? *Medical Teacher*, 24(3), 261-267.
<https://doi.org/10.1080/01421590220141008>
<http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/27221>

- Jackson, L. (2016). Globalization and education, *Oxford Research Encyclopedia, Education*.
<https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-52>
- Jones, V., Jo, J., & Martin, P. (2007). Future schools and how technology can be used to support millennial and generation-Z students. In *ICUT (Proc. B), 1st Int. Conf. Ubiquitous Information Technology*. 12-14.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.390.3578&rep=rep1&type=pdf>
- Karamanlioğlu, A. U., Şenkul, G. ve Sığırı, Ü. (2019). Dönüşümcü liderlik ve bilgi yönetimi: bilgi ve iletişim teknolojileri firmaları üzerine nitel bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 3(2), 99-122. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.555569>
- Keogh, M. D. (2005). *Factors influencing pre-service teachers' levels of reflective thinking*. Doctor of Philosophy, Syracuse University, USA.
<https://www.proquest.com/docview/305386141?pqorigsite=gscholar&fromopenview=true>
- Levent, F., TATIK, R. Ş., Çayak, S., & Doğan, B. (2017). Yükseköğretimde Gelecek Senaryolarına İlişkin Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma. *Yükseköğretim Dergisi*, 7(2), 105-115.
- Litz, D. (2011). Globalization and the changing face of educational leadership: Current trends and emerging dilemmas. *International Education Studies*, 4(3), 47-61.
doi:10.5539/ies.v4n3p47
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber. Çev. Ed. Sellahattin Turan. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özden, M. Y. ve Durdu, L. (2016). Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Poyntz, S. R., & Pedri, J. (2018). Youth and media culture. In *Oxford Research Encyclopedia of Education*.
<https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-75>
- Qutoshi, S. B. (2018). Phenomenology: A philosophy and method of inquiry. *Journal of Education and Educational Development*, 5(1), 215-222.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1180603.pdf>

Raco, J. R., & Tanod, R. H. (2014). The phenomenological method in entrepreneurship.

International Journal of Entrepreneurship and Small Business, 22(3), 276-285.

<https://www.inderscienceonline.com/doi/full/10.1504/IJESB.2014.063776>

Sever, D., Baldan, B., Tuğlu, B., Kabaoğlu, K. ve Alagöz Hamzaj, Y. (2018). Küreselleşme

sürecinde eğitim alanında atılan adımlar: Türkiye ve eğitimde başarılı ülke örnekleri.

Elementary Education Online, 17(3), 1583-1603. doi 10.17051/ilkonline.2018.466396

Torres, C. A. (2017). Education for global citizenship. *Oxford Research Encyclopedia,*

Education. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.91>

Tunalı, S. (2014). *Schools of the future in globalized society: forecasting via scenario development*

method in Turkish schools, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of

Middle East Technical University, Ankara.

<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12618113/index.pdf>

World Economic Forum (2020). Schools of the future, defining new models of education

for the fourth industrial revolution. *Route De La Capite CH-1223, 91-93 Cologny/Geneva*

Switzerland. [https://www.weforum.org/reports/schools-of-the-future-defining-new-models-of-](https://www.weforum.org/reports/schools-of-the-future-defining-new-models-of-education-for-the-fourth-industrial-revolution)

[education-for-the-fourth-industrial-revolution](https://www.weforum.org/reports/schools-of-the-future-defining-new-models-of-education-for-the-fourth-industrial-revolution)

Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları,

örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3 (3), 1-9. R

<https://dergipark.org.tr/en/pub/gsbdergi/issue/39953/474327>

[itobiad], 2022, 11 (4): 2458-2472

<p>Banka Bilgi Sisteminin, Yönetim Kararları Üzerine Etkisi: Batman İli Örneği</p> <p>The Effect of Bank Information System on Management Decisions: The Case of Batman Province</p> <p>Video Link: https://youtu.be/Of_S7xZq1U0</p>	
<p>Yavuz ELİTOK Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Asst. Prof., Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration yavuz.elitok@batman.edu.tr / ORCID:0000-0002-8260-3854</p> <p>Uyum ELİTOK Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Asst. Prof., Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration uyum.elitok@batman.edu.tr / ORCID: 0000-0002-2502-3220</p> <p>Erkin Nevzat GÜDELÇİ Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Asst. Prof., Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration erkingudelci2@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-4163-7433</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 31.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 31.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Elitok, Y. , Elitok, U. & Güdelci, E. N. (2022). Banka Bilgi Sisteminin, Yönetim Kararları Üzerine Etkisi: Batman İli Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2458-2472 . doi: 10.15869/itobiad.1123805

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yavuz ELİTOK & Uyum ELİTOK & Erkin Nevzat GÜDELÇİ).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Banka Bilgi Sisteminin, Yönetim Kararları Üzerine Etkisi: Batman İli Örneği *

Öz

Günümüzde işletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri, kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmeleri ve bu sayede rekabet üstünlüğü kazanabilmeleri için doğru ve zamanlı bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde bilgisayar tabanlı bilgi sistemleri farklı kaynaklardan elde ettikleri verileri zamanlı ve istenilen şekilde sunmaktadır. Bu sayede yöneticilerin doğru kararlar alması mümkün olabilmektedir. Muhasebe bilgi sistemi; finansal muhasebe bilgi sistemi ve yönetim muhasebe bilgi sisteminden oluşmaktadır. Bu çalışmada esas itibarıyla dört boyuttan oluşan yönetim muhasebesi bilgi sisteminin ve ilişkili olan diğer değişkenlerin (bütçeye katılım, yetki devri) birbirleriyle ve yönetici performansı ile olan ilişkileri belirlenmeye çalışılmaktadır. Bütçeye katılım tüm kesimler için etkin bir bilgi akışını gerektirmekte, böylece daha iyi kararların alınmasını sağladığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bütçeye katılımın yönetim muhasebesi bilgi sistemine ve yönetim performansına etkisi bu çalışmada belirlenmek istenmiştir. Ayrıca yetki devri sayesinde otorite ve sorumluluklar çalışanlar ile paylaşılmakta ve kararlar olayın kaynağında alınmaktadır. Böylece yönetici performansının arttığı düşünülmektedir. Otoritenin ve sorumlulukların tabana yayılması, ancak uygun bilgi akışı ile birleştiğinde yönetim performansının artacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla yetki devri ile yönetim bilgi sistemi ve yönetici performansı arasındaki ilişkide bu çalışmada belirlenmek istenmiştir. Bilgi sistemi gelişmiş olduğu düşünülen bankacılık sektöründe; Batman ili banka şubelerinde çalışmakta bulunan orta seviyedeki yöneticiler bu çalışmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. Bu kapsamda Batman ilinde faaliyet gösteren banka müdür, müdür yardımcısı ve şeflerine anket formları dağıtılmış ve 41 adet geri dönüş sağlanmıştır. Çalışma verilerini analizi, az veri ile çalışma imkânı sağlayan ve normal dağılım ön koşulu gerektirmeyen Smart PLS programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiş ve yol analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bütçeye katılımın, yönetim muhasebesi bilgi sistemini pozitif yönde etkilediği, aynı şekilde, yönetim muhasebesi bilgi sisteminin yönetsel performans üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak yetki devrinin yönetim muhasebe bilgi sistemi üzerine bir etkisi bulunamamıştır. Benzer şekilde bütçeye katılım ve yetki devrinin yönetsel performans üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Sistemi, Muhasebe Bilgi Sistemi, Yönetim Kararları, Banka, Performans

* Batman Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının 08.12.2021 Tarih 2021/04-06 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

The Effect of Bank Information System on Management Decisions: The Case of Batman Province **

Abstract

Today, businesses need accurate and timely information in order to achieve their goals and use their resources effectively and efficiently. So that they can gain competitive advantage. Today, computer-based information systems present the data obtained from different sources in a timely and desired manner. In this way, it is possible for managers to make the right decisions. Accounting information system consists of financial accounting information system and management accounting information system. In this study, it is tried to determine the relationship between the management accounting information system and other related variables (budget participation, delegation of authority) and manager performance. Participation in the budget requires an efficient flow of information to take better decisions. Therefore, the effect of budget participation on the management accounting information system and management performance was determined in this study. In addition, authority and responsibilities are shared with employees and decisions are taken at the source of the event thanks to delegation of authority. It is thought that management performance will increase only when the authority and responsibilities are spread to the base with appropriate information flow. Therefore, in this study, it was aimed to determine the relationship between delegation of authority and manager performance and also the relationship between management information system and manager performance. The middle level managers working in the bank branches of Batman province, which is thought to have a developed information system, constitute the main body of this study. In this context, questionnaires were distributed to bank managers, assistant managers and chiefs and 41 responses were received. The analysis of the study data was carried out with the Smart PLS program, which allows working with little datas and does not require a normal distribution. In this study, path analysis is used. As a result of the analysis, it has been determined that budget participation has a positive effect on the management accounting information system and the management accounting information system has a positive effect on the managerial performance as well. However, the transfer of authority has no effect on the management accounting information system. Similarly, budget participation and delegation of authority have no effect on managerial performance.

Keywords: Information System, Accounting System, Management Decisions, Bank, Performance

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Batman University Ethics Committee Presidency dated 08.12.2021 and numbered 2021/04-06.

Giriş

Bilgi; işletmeler için işletmelerin hedeflerine ulaşabilmesi, etkin ve verimli bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmesi ve rekabet üstünlüğü kazanması açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle de bilgiye ulaşmak, bilgiyi iletmek ve saklamak daha kolay hale gelmiştir. Böylelikle işletmeler bilgisayar teknolojilerine dayalı, bilgi sistemleri kurarak bilgiyi üreten, kullanan, analiz edip ayırıştırın ve paylaşan yerler haline gelmişlerdir (Gümüş & Sezgin, 2012, s.551). İşletmelerin hedeflerine ulaşılabilmesi için çeşitli kaynaklardan toplanan veri kümelerinin işlenerek analiz edilmesi ve bu analizler doğrultusunda yeni bilgiler türetilmesi, bilgi sistemi olarak tanımlanmaktadır (Tecim, 1999, s.1).

İşletme bilgi sistemi, yönetim bilgi sistemi ve muhasebe bilgi sisteminden meydana gelmekte ve bu sistemler birbirleri ile sürekli etkileşim göstermektedir. Yönetim bilgi sisteminde ham veriler kullanılırken, muhasebe bilgi sisteminde işlenmiş veriler kullanılmaktadır. Yönetim bilgi sistemi yöneticiler ve işletme içindeki bilgi kullanıcılarına bilgi sağlarken, muhasebe bilgi sistemi, yöneticiler ve işletme içindeki diğer bilgi kullanıcılarının yanında, ortaklar, müşteriler, satıcılar ve diğer dış bilgi kullanıcılarına bilgi sağlamaktadır. Kısaca yönetim bilgi sistemi işletmenin iç paydaşlarına bilgi sağlarken muhasebe bilgi sistemi hem iç hem de dış paydaşlara bilgi sağlamaktadır (Sürmeli, 2005, s.30). Muhasebe bilgi sistemi finansal muhasebe bilgi sistemi ve yönetim muhasebesi bilgi sisteminden oluşmaktadır. Çalışma yönetim muhasebesi bilgi sistemi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yönetim muhasebesi bilgi sistemi dört boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu boyutlar, bilginin kapsamı, zamanında sunum, bilgi toplama ve bilgiyi bir araya getirmedir. Bu faktörlerin hepsi bir banka için önemli olan unsurlardır. Yöneticiler yönetim muhasebesi bilgi sistemini kullanarak kararlar almaktadırlar. Çalışmada bu dört boyut dikkate alınarak yönetim muhasebesinin etkinliğinin yönetim performansını nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca yönetim muhasebesi bilgi sistemi ve yönetici performansı ile ilişkili faktörlerde ele alınmak istenmiştir. Bütçe kararlarına katılım bu faktörlerden birisidir. Çalışanların bütçe kararlarına katılmasında iki temel yarar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bütçe belirleme sürecine katılım ile daha fazla örgütsel aidiyet duygusunun sağlanması, ikincisi ise astlardan üstlere bilgi akışının daha etkin bir şekilde sağlanarak daha iyi kararların alınmasına yardımcı olunmasıdır (Eker, 2007, s.117). Dolayısıyla çalışmada bütçe kararlarına katılımın yönetim muhasebesi bilgi sistemine ve yönetim performansına etkisi de belirlenmek istenmiştir.

Çalışmada yönetim muhasebesi bilgi sistemini etkilediği düşünülen bir diğer faktör yetki devridir. Üst yönetimin astına yetki devretmesi ile orta seviyedeki yöneticilerin yetki alması sağlanmaktadır. Yetki devri sonucunda orta seviye yöneticiler yönetsel muhasebe bilgisine, örgütün hedeflerini gerçekleştirmek ve örgüt politikalarını hazırlamak için daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Yönetsel muhasebe bilgi sisteminin varlığı ve orta kademe yöneticilere yetki devri yapılması, yönetsel performansın daha fazla artmasına katkı sağlayabilecektir. Dolayısıyla çalışmada araştırılan bir diğer unsur yetki devrinin muhasebe bilgi sistemine ve yönetsel performansa etkisinin ne derecede olduğudur.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda ilk olarak çalışmanın hipotezleri ve modeli teorik alt yapıları açıklanarak belirtilmiştir. Daha sonra çalışmanın yöntemi kısmında, çalışmanın

veri toplama aracı, evreni ve örneklem hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın bulgular kısmında ise ilk olarak çalışmanın güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Daha sonra araştırmanın hipotezleri Smart PLS programı ile yapılan yol analizi ile test edilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular benzer çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Bütçe sadece muhasebeciler ve yöneticiler için gelir hedeflerinin ve maliyetlerin belirlenmesi için değil, ayrıca performans değerlendirme, iletişim, kontrol ve koordinasyon aracı olarak da kullanılmaktadır. Bütçe karar sürecine katılım, çalışanların davranışlarını ve zihinsel durumlarını etkileyerek, bütçe ve yönetim performansının iyileşmesini sağlamaktadır (Santoz vd., s.2014). Bütçe kararlarına katılım ve muhasebe bilgi sistemi araçları kontrol unsuru olarak görülmekte ve birbirlerine bağımlı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin bütçe kararlarına katılım, daha etkili yönetim muhasebe bilgi (YMB) sistemine sahip örgütlerde daha anlamlı olabilmektedir. Bu sayede yöneticiler kaynakların bölümler arasında dağıtımını konusundaki kararlar için daha doğru bilgileri kullanabilmektedir (Waller, 1988). Literatürdeki çalışmalar ele alındığında genel itibariyle bütçe kararlarına katılım düzeyinin, YMB sistemi üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmektedir (Cheng, 2012; Etemadi vd., 2009; Fuadah, vd., 2020; Winata & Mia, 2005; Rachmawati, vd., 2021) Ancak Tsui (2001), Çinli yöneticiler üzerine yapmış olduğu anket çalışmasında bütçe kararlarına katılım düzeyi ile YMB sistemi arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde belirlenmiştir.

H1: Bütçeye katılım, yönetim muhasebe bilgi (YMB) sistemi üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir.

Yetki devrinin yüksekliği, organizasyon içindeki karar almanın daha düşük bir hiyerarşik seviyede yapılabilmesini ifade etmektedir. Yetki devri seviyesinin yüksek olduğu işletmelerde, karar alma ve bilgiyi değerlendirme süreçleri, olayın kaynağına en yakın yerde gerçekleştiği için, performansın artmasını sağlamaktadır. Ancak bunun sağlanması, birbiriyle ilişkili, zamanında elde edilen, toplu, düzenli ve birleştirilmiş bilgi ile mümkün olabilmektedir (Soobaroyen & Poorundersin, 2008, s.188). Dolayısıyla yetki devri ile YMB sistemi arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Thompson (1967) işletme birimleri içindeki karar alma otoritesinin tabana yayılmasının, yenilikçiliğin ortaya çıkmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla işletme içindeki yetki devrinin tabana yayılmasının, mevcut yönetim muhasebesi bilgi sisteminde değişimler gerektirdiği düşünülmektedir. Soobaroyen & Poorundersing (2008) yapmış oldukları çalışmalarında, YMB'nin tüm boyutları ile işletme performansı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu tespit etmişlerdir. Ancak bu ilişkinin etkin bir yetki devri ile mümkün olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chenhall & Moris (1986) yapmış oldukları çalışmalarında sadece YMB sisteminin iki boyutu olan toplu bilgi ve birleştirilmiş bilgi boyutlarının yetki devri ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Abdel-Kader & Luther (2008) yetki devrinin YMB sistemi üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ikinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H2: Yetki devri seviyesinin, yönetim muhasebe bilgi (YMB) sistemi üzerinde anlamlı bir pozitif etkisi vardır

Daha iyi bir yönetim performansı gösterebilmek için doğru bütçe kararlarının alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bütçe kararları her bir bölüm çalışanlarının katılımını gerektirmektedir. Bu sayede bütçe kararları amacına ve hedefine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır. Bütçe kararlarına katılım, yöneticiler tarafından personele bütçeyi düzenleme sürecine katılma fırsatının verilmesidir. Bütçe belirleme sürecine katılan ast ve üstler, kararları anlayıp kabullenecek ve alınan kararlarda örgütsel bağlılık hissedeceklerdir (Yahya, 2008; Selvina & Yuliansyah, 2015). Cheng (2012) Tayvanlı elektronik işletmelerinde çalışan 250 yönetici üzerine yapmış olduğu çalışmada, bütçe katılımının ve YMB sisteminin, yönetsel performans üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Romaria, vd., (2019) yapmış oldukları anket çalışması sonucunda elde etmiş oldukları verileri, veri analiz tekniği ve regrasyon tekniği kullanarak analiz etmişler ve çalışmaları sonucunda bütçe katılımının, yönetsel performans üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük bir kısmında benzer şekilde bütçe kararlarına katılım ile yönetsel performans arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edildiği görülmektedir (Chong, vd., 2005; Brownell, 1983; Noor & Othman, 2012; Yücel & Günlük, 2007; Agbejule & Saarikoski, 2006). Ancak herhangi bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Fuadah vd., (2020); Endonezya'daki 15 hastanede yönetici olarak çalışan 62 kişi üzerine yapmış oldukları anket çalışması sonucunda, bütçeye katılım ile yönetsel performans arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Benzer şekilde Lopez (2007) Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde yer alan bir üretim işletmesinde yöneticiler ve çalışanlar üzerine bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Anket çalışmasından elde ettiği verileri korelasyon analizi kullanarak analiz etmiş ve bütçeye katılım düzeyi ile performans arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Dolayısıyla çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H3: Bütçelemeye katılım, yönetsel performans üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir.

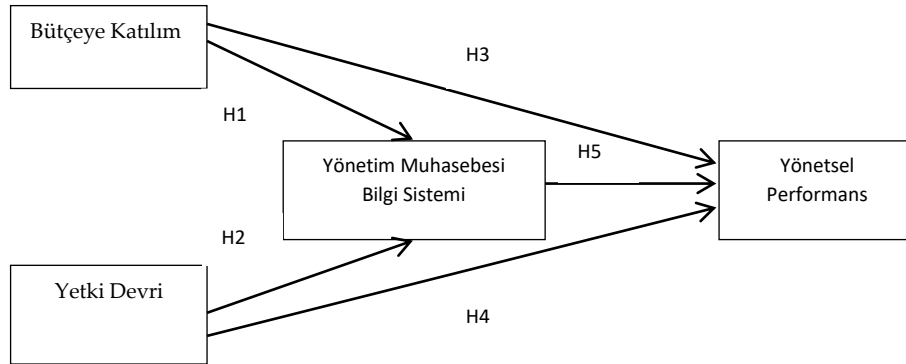
Yetki devrinin kısıtlı olduğu merkezi yapılar, organizasyon içerisinde belirli kanallara bilgi akışını kısıtlamaktadırlar. Bu tür yapılar daha çok rutin ve belirli işlerin yapıldığı organizasyonlar için uygundur (Gul & Chia, 1994). Soobaroyen & Poorundersing (2008)'a göre otoritenin ve sorumlulukların tabana yayılması, ancak uygun bilgi akışı ile birleştiğinde yönetim performansını arttırmaktadır. Azlina vd. (2011); 52 banka yöneticisi ile anket çalışması gerçekleştirmiş ve yapmış oldukları regresyon analizi sonucunda yetki devri ile yönetici performansı arasında yüksek seviyede doğrudan bir ilişki tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Gumilang (2020); işletme yöneticilerinden anket tekniği ile elde ettiği verileri regresyon analizi ile test etmiş ve yetki devrinin yönetici performansı üzerinde yüksek seviyede pozitif bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Ancak tersi sonuçlar elde eden çalışmalar da bulunmaktadır. Hidayati & Dianawati (2017) yapmış oldukları çalışmalarında, Endonezya'daki maliye bakanlığındaki yöneticilere yetki devri ile sağlanan esneklik ve sorumluluğun, yönetici performansına etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda yetki devri ile yönetici performansı arasında herhangi bir ilişki tespit edememişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın dördüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H4: Yetki devri seviyesinin, yönetsel performans üzerinde anlamlı pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Yönetimsel performans yöneticinin, hedefleri gerçekleştirmedeki başarı göstergesidir. Yöneticiler karar alma süreçlerinde ve etkili karar almada bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. En önemli bilgi kaynaklarından biri YMB sistemidir. YMB sistemi organizasyonun planlama sürecinin önemli bir parçasıdır ve yöneticilerin karar almalarında yardımcı olmaktadır (Zenita vd., 2015). Bir başka deyişle, YMB sistemi sayesinde yöneticiler, yönetimsel muhasebe bilgisine ulaşarak ve onu kullanarak hedeflerin başarılmasını ve yönetimsel performansın iyileşmesini sağlamaktadırlar (Chung vd., 2012). Christina ve Sopyansyah (2020) Endonezya'daki bir işletmede çalışan 104 orta seviyedeki yönetici üzerine yapmış olduğu anket çalışması sonucunda, YMB sisteminin yönetimsel performans üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Amiruddin & Rasyid (2019) bir telekom işletmesinde çalışmakta bulunan 63 yönetici üzerine yapmış oldukları çalışmalarında, YMB sisteminin yönetimsel performans üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Fuadah vd., (2020) yapmış oldukları çalışmalarında YMB sisteminin, yönetimsel performans üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre YMB'nin etkin olduğu işletmelerde yönetim performansı artmaktadır. Chong (1996) yılında yapmış olduğu çalışmada, görev belirsizliği ile yöneticilerin YMB sistemi kullanımı eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Chong, yüksek belirsizlik durumlarında, YMB sisteminden daha fazla yararlanılmasının performans artışı sağladığını tespit etmiştir. Ancak düşük belirsizlik durumlarında, YMB daha fazla kullanmanın, yönetici performansını azalttığını belirlemiştir. Ancak Efendi & Kasuma (2021) Endonezya'da orta büyüklükte bir işletmede çalışmakta bulunan 60 yönetici üzerine yapmış oldukları çalışma sonucunda YMB sistemi ile yönetimsel performans arasında bir ilişki bulamamışlardır. Dolayısıyla çalışmanın beşinci hipotezi şu şekilde belirlenmiştir.

H5: Yönetim muhasebe bilgi sisteminin yönetimsel performans üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Araştırmanın modeli ve hipotezleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1 Araştırmanın Modeli

Yöntem

Çalışma Batman ili merkezinde faaliyet gösteren banka şubeleri üzerine odaklanmaktadır. Örneklem Batman ili merkezinde faaliyet gösteren 28 özel ve kamu banka şubesinden elde edilmiştir. Katılımcılar müdür ve müdür yardımcısı seviyesindeki banka yöneticilerinden oluşmaktadır. Örneklem, basit tesadüfi örneklem seçim tekniği

kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada katılımcılara anketler yüz yüze uygulanmış olup 41 adet forma ulaşılmıştır.

Ölçek esas itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların demografik verilerini elde etmeyi amaçlayan sorular yer alırken, ikinci kısım da çalışmanın değişkenlerine dayanan ifadeler yer almaktadır. İkinci kısımdaki değişkenleri ölçmeyi hedefleyen ifadeler, daha önceden güvenilirliği ve geçerliliği yapılmış anket çalışmalarından elde edilmiştir. Çalışanların bütçe kararlarına katılım düzeyleri, Milani'nin (1975) altı ifadeli ölçeği kullanılarak belirlenmiştir. Söz konusu ifadeler, çalışanların katılım ile ilgili unsurları nasıl algıladığını belirlemeye çalışmaktadır. Milani'a (1975) göre katılım, (1) çalışanın bütçeye katılım düzeyini nasıl algıladığına, (2) bütçe revize edilirken üstleri tarafından ne kadar yeterli açıklama sağlandığına, (3) bütçe ile ilgili üstler ile ne kadar sıklıkla görüşme yapıldığına, (4) bütçe üzerinde çalışanların ne kadar etkisi olduğuna ve (5) bütçeye çalışanın katkısının önemine bağlı olarak değişmektedir.

Çalışmada (YMB) sisteminin boyutları, Chenhall & Moris (1986) tarafından geliştirilen ölçeğe dayanmaktadır. Söz konusu ölçek YMB sisteminin boyutlarının çalışanlar tarafından algılanan yararlarını ölçmeyi hedeflemektedir. Çalışmada YMB sisteminin dört karakteristik boyutunu ölçmeyi hedefleyen 12 ifade bulunmaktadır. Söz konusu boyutlar, bilginin kapsamı, zamanında sunum, bilgi toplama ve bilgiyi bir araya getirme olarak sıralanmaktadır.

Çalışmanın yetki devri ölçeği, Gordon & Narayan'nın (1984) çalışmasında kullanmış olduğu ölçeğin uyarlanmış halidir. Ölçekte yer alan beş ifade, yeni bir hizmet veya ürün geliştirilmesi veya büyük yatırım kararları gibi karar alma süreçlerinde, yöneticilerin katılım derecesini ölçmeyi hedeflemektedir. Yönetimsel performansı ölçmeyi amaçlayan ölçek, Mohoney vd.'nin (1963) çalışmalarında kullanmış oldukları ölçeğin uyarlanmış halidir. Söz konusu ölçek kişisel performansı değerlendirmeyi hedefleyen yedi ifadeden oluşmaktadır.

Hipotezleri test etmek amacı için PLS programı kullanılmıştır. PLS (Kısmi En küçük kareler yöntemi) varyans temelli bir yöntemdir. PLS algoritması gizil değişkenlerin varyansını maksimum etmeye çalışmaktadır. Verilerin dağılımı ile ilgili herhangi bir ön şart bulunmamaktadır ve bu yüzden esnek bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Modelin tahmin edilmesinde kullanılan PLS algoritması normal dağılıma sahip olmayan verileri merkezi limit teoremine göre değiştirdiği için normal olmayan veriler ile çalışma imkânı sağlamaktadır. Çalışmada olduğu gibi araştırmacının veri seti küçük ve örneklem hacmini arttırmanın herhangi bir yolu bulunmuyor ise yöntem olarak PLS Programı tercih edilmesi gereklidir (Şahinoğlu & Yakut, 2019, s.10).

Bulgular

Bu bölümde, yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara değinilecektir.

Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi Bulguları

İlk olarak çalışmada yer alan yapılar için güvenirlilik ve geçerlik analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda iç tutarlılık güvenirliliği, birleşme geçerliliği ve ayrışma geçerliliği analizleri gerçekleştirilmiştir. İç tutarlılık güvenirliliği test etmek için Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlilik katsayıları ele alınmıştır. Birleşme geçerliliği için faktör yükleri ve ortalama varyans değerleri kullanılmıştır. Cronbach Alpha ve birleşik güvenirlilik katsayılarının \geq

0,70; ortalama varyans değerinin ise $\geq 0,50$ olması beklenmektedir. Faktör yüklerinin ise $\geq 0,70$ olması beklenmektedir. Aşağıdaki yer alan Tablo 1’de güvenilirlik ve geçerlik verileri gösterilmektedir (Hair vd., 2017; Fornell & Larcker, 1981).

Tablo 1 Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken	İfadeler	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	CR	AVE
Bütçeye Katılım	B.1.1	0,703	0,907	0,908	0,622
	B.1.2	0,821			
	B.1.3	0,730			
	B.1.4	0,803			
	B.1.5	0,837			
	B.1.6	0,829			
Yetki Devri	B.2.1	0,845	0,870	0,867	0,569
	B.2.2	0,611			
	B.2.3	0,778			
	B.2.4	0,818			
	B.2.5	0,695			
Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	B.3.1	0,759	0,944	0,944	0,609
	B.3.2	0,859			
	B.3.3	0,675			
	B.3.4	0,839			
	B.3.5	0,878			
	B.3.6	0,735			
	B.3.7	0,703			
	B.3.8	0,620			
	B.3.9	0,736			
	B.3.10	0,832			
	B.3.11	0,898			
Yönetimsel Performans	B.4.1	1,084	0,956	0,955	0,755
	B.4.2	0,874			
	B.4.3	0,822			
	B.4.4	0,794			
	B.4.5	0,854			
	B.4.6	0,862			
	B.4.7	0,753			

Tablo 1’deki boyutlara ait ifadelerin faktör yükleri incelendiğinde 0,40 ile 0,70 arasında yüke sahip ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Hair vd. (2017)’ne göre faktör yüklerinin 0,70’den daha yukarı olması beklenmektedir. Ancak 0,40 ile 0,70 arasında

ifade bulunuyor ise bu ifadeleri çalışmadan çıkarmak yerine AVE ve CR değerlerine bakmak gereklidir. Söz konusu ifadelerden AVE ve CR değerleri eşik değerinin altında bulunmadığından hiçbir ifade çalışmadan çıkarılmamıştır. Cronbach Alpha ve CR katsayıları 0,70 olarak belirlenen eşik değerinin üstünde olduğu için iç tutarlılık güvenilirliği sağlanmıştır. Boyutlara ait AVE katsayıların 0,50'den yukarı olması nedeniyle birleşme geçerliğin sağlandığı görülmektedir. Ayrışma geçerliğinin tespitinde Fornell & Larcker (1981) tarafından geliştirilen ölçüt kullanılmıştır. Buna göre (AVE) değerlerinin karekökü, boyutlar arasındaki korelasyon katsayılarından yüksek olması gereklidir. Tablo 2 incelendiğinde AVE karekök değerinin korelasyon katsayılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2 Fornell-Larcker Ayrışma Geçerliği Tablosu

	Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	Yönetimsel Performans	Bütçeye Katılım	Yönetim Devri
Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	0,781*			
Yönetimsel Performans	0,691	0,869*		
Bütçeye Katılım	0,431	0,430	0,789*	
Yönetim Devri	0,224	0,433	0,680	0,754*

Hipotezlerin Testine İlişkin Bulgular

Araştırmanın analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi kullanılmıştır. Araştırmaya ait VIF, R², f² ve Q² değerleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3 Araştırma Modeli Katsayıları

Değişkenler		VIF	R ²	Q ²	f ²
Bütçeye Katılım	Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	1,864	0,192	0,0879	0,180
Yönetim Devri		1,864			0,012
Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	Yönetimsel Performans	1,238	0,514	0,3314	0,674
Bütçeye Katılım	Yönetimsel Performans	2,198			0,002
Yönetim Devri		1,887			0,028

Değişkenler arasındaki VIF değerleri beşin altında olduğundan değişkenler arasında bir doğrusallık problemi olmadığı söylenebilir. Modele ait R² değerleri incelendiğinde, yönetim muhasebesi bilgi sisteminin % 19, buna karşılık yönetimsel performansın % 54 seviyesinde açıklandığı tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısı (f²)'nin, 0,02 - 0,15 arasında olması düşük, 0,15 ve 0,35 arası orta, 0,35 üzeri ise yüksek olarak değerlendirilmektedir. 0,02'den düşük olması ise bir etkinin olmadığını belirtmektedir. Boyutlara ait etki büyüklüğü katsayıları incelendiğinde, 0,67 ile YMB sisteminin yönetimsel performans üzerinde yüksek etki seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun

dışında, 0,18 lik oran ile bütçeye katılımın, YMB sistemini orta seviyede etkilediği tespit edilmiştir. 0,028 ile yönetim devrinin, yönetsel performans üzerinde çok düşük bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olması araştırma modelinin endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017). Araştırmadaki Q^2 değerleri sıfırdan büyük olduğu için, araştırma modelinin, YMB sistemi ve yönetsel performansı tahmin edilebilme gücüne sahip olduğu görülmektedir. Araştırma modeline ait sonuçları Tablo 4’de görmek mümkündür.

Tablo 4 Araştırma Analizi Etki Sonuçları

Değişkenler		Standardize β	Standart Sapma	t-değerleri	p değerleri
Bütçeye Katılım	Yönetim Muhasebesi	0,4177	0,1363	3,0649	0,0022
Yetki Devri	Bilgi Sistemi	0,0053	0,1699	0,0312	0,9721
Yönetim Muhasebesi Bilgi Sistemi	Yönetsel Performans	0,5856	0,1526	3,8364	0,0001
Bütçeye Katılım	Yönetsel Performans	0,1102	0,1363	0,8197	0,4124
Yetki Devri		0,1261	0,1252	1,0075	0,3137

Yapılan analiz sonucunda, bütçe kararlarına katılımın, yönetim muhasebesi bilgi sistemini pozitif yönde etkilediği ($\beta=0,4177$; $p= 0,0022$), benzer şekilde yönetim muhasebe bilgi sisteminin, yönetsel performansı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir ($\beta=0,5856$; $p= 0,0001$). Dolayısıyla çalışmanın H1 ve H3 hipotezleri kabul edilirken, H2, H4 ve H5 hipotezleri reddedilmiştir.

Sonuç

Günümüzde bilgisayar tabanlı bilgi sistemleri yöneticilerin ihtiyacı olan zamanlı ve doğru bilgiyi istenilen şekilde sunmaktadır. Bu sayede yöneticilerin karar alım süreçlerinde etkinliğin artacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada bilgi sistemlerinden, yönetim muhasebesi bilgi sistemi ve ilişkili olan diğer değişkenlerin (bütçeye katılım, yetki devri) birbirleriyle ve yönetici performansı ile olan ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Yönetim muhasebe bilgi sistemi gelişmiş olduğu düşünülen banka şubelerinde çalışmakta bulunan orta seviyedeki yöneticiler çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Bu çalışma sonucunda, bütçe kararlarına katılım düzeyinin YMB sistemi üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmektedir. Bütçe kararlarına katılım çalışanların motivasyonunu artırarak, YMB sistemi dahil tüm performansın iyileşmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Yetki devrinin, yönetim muhasebesi bilgi sistemi üzerinde pozitif bir etkisi olmadığı görülmektedir. Çalışma sonucunda alt seviyedeki yöneticilere daha fazla yetki verildikçe, yöneticilerin YMB sistemini daha fazla kullanma ihtiyacı içinde olacağı düşüncesinin

doğru olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle çalışma Abdel-Kader ve Luther (2008)'in çalışmasından farklılık göstermektedir. Abdel-Kader ve Luther yapmış oldukları çalışmalarında yetki devri ile birlikte yöneticilerin daha kapsamlı bir yönetim bilgi sistemi ihtiyacının ortaya çıkacağını bulmuşlardır. Ancak söz konusu çalışmanın İngiltere'de yemek ve içecek üretimi yapan büyük işletmeler üzerine yapılmış olması ve bu tür işletmelerin organizasyon yapısının, bankaların organizasyon yapısından tamamen farklı olması, sonucun da farklılaşmasında bir etken olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla özellikle bankacılık sektörüne dönük olarak yapılacak benzer yeni çalışmalar ile söz konusu ilişkinin incelenmesi gerekmektedir

YMB'nin etkin kullanıldığında, yönetsel performansında arttığı görülmektedir. YMB sistemi tüm unsurlarıyla yöneticilerin ihtiyacı olan bilgiyi istenilen şekilde sağladığı, bunun ise yönetsel performansı arttırdığı düşünülmektedir. YMB sisteminin tüm boyutları ile (bilginin kapsamı, zamanında sunum, bilgi toplama ve bilgiyi bir araya getirme) yönetsel performans ile ilişkili olduğu görülmektedir. YMB sisteminin esas amacının performansı arttırmak olduğu düşünüldüğünde, bu amacın gerçekleştiği görülmektedir. Bu yönüyle çalışma literatürdeki Christina (2020) ve Amiruddin ve Rasyid (2019)'ün çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Bütçeye katılım sağlanmasının, yönetsel performansı arttırmadığı görülmektedir. Bütçeye katılım sonrasında beklenen motivasyon artışının yönetsel performansa tam anlamıyla yansımadağı görülmektedir. Benzer şekilde yetki devri sonunda yetkinin tabana yayılmasıyla beklenen performans artışının da istenilen şekilde gerçekleşmediği görülmektedir. Ortaya çıkan sonuç Lempas vd., (2014) nin çalışmasının sonuçlarını desteklemektedir. Yapmış oldukları çalışmalarında Lempas vd., (2014) yetki devri ile yönetsel performans arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edememişlerdir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde söz konusu çalışmaların çoğunun gelişmiş bölgelerde yapıldığı görülmektedir. Bölgesel etkenlerin, değişkenler arasındaki ilişkileri etkileyebileceği düşüncesiyle, benzer çalışmaların az gelişmiş bölgelerde daha fazla yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde hizmet sektörüne dönük çalışmaların az olduğu görülmektedir. Hizmet alanına dönük daha fazla çalışma yaparak, değişkenler arasında hizmet alanına özgü ilişkisel farklılıkların var olup olmadığının incelenmesinin de faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: YE (%34), UE (%33), ENG (%33)

Veri Toplanması | Data Acquisition: YE (%34), UE (%33), ENG (%33)

Veri Analizi | Data Analysis: YE (%34), UE (%33), ENG (%33)

Makalenin Yazımı | Writing up: YE (%34), UE (%33), ENG (%33)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: YE (%34), UE (%33), ENG (%33)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Abdel-Kader, M., & Luther, R. (2008). The impact of firm characteristics on management accounting practices: A UK based empirical analysis. *British Accounting Review*, 40(1), 2–27.
- Agbejule, A., & Saarikoski, L. (2006). The Effect of Cost Management Knowledge on The Relationship Between Budgetary Participation and Managerial Performance. *The British Accounting Review*, 38(4), 427-440.
- Amiruddin, A., & Rasyid, S. (2019). The Effect of Decentralization, Characteristics of Management Accounting Information on Managerial Performance with Locus of Control as the Moderating Variable. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(9), 238–251.
- Azlina, N., & Herma Yulita, T. (2012). Decentralization and Managerial Performance: A Note on The Intervening Role of Management Accounting System. *ICCE Conference 2012 Padang*, 217-230
- Brownell, P. (1983). Leadership Style, Budgetary Participation and Managerial Behavior. *Accounting, Organizations And Society*, 8(4), 307-321.
- Cheng, M. T. (2012). The Joint Effect of Budgetary Participation and Broad-Scope Management Accounting Systems on Management Performance. *Asian Review of Accounting*. 20(3), 184–197.
- Chenhall, R.H. and Morris, D. (1986). The Impact of Structure, Environment and Interdependence on The Perceived Usefulness of Management Accounting Systems. *The Accounting Review*, 61(1), 16-35.
- Chong, V. K. (1996). Management Accounting Systems, Task Uncertainty and Managerial Performance: A Research Note. *Accounting, Organizations & Society*, 21(5), 415–421.
- Chong, V. K., Eggleton, I. R., & Leong, M. K. (2005). The Impact of Market Competition and Budgetary Participation on Performance and Job Satisfaction: A Research Note. *The British Accounting Review*, 37(1), 115-133.
- Christina, V. & Sopyansyah, M. A. B. (2020). Management Accounting Systems and Managerial Performance: Locus of Control as a Moderator. *Solid State Technology*, 63(3), 5076-5083.
- Chung, S.H., Su, Y.F., & Yu-Ju, S. (2012). Broad Scope Management Accounting System And Managerial Performance: The Impact of Role Ambiguity and Functional Difference. *African Journal of Business Management*, 6(30), 8873-8878.
- De Romario, F., Dwija, I. G. A. M. A., Badera, I. D. N., & Putra, I. N. W. A. (2019). Effect of Budget Participation towards Regional Government Managerial Performance. *International Research Journal of Management, IT and Social Sciences*, 6(3), 101-107.
- Efendi, D., & Kusuma, E. A. (2021). The Role of The Management Accounting System And Decision-Making Style on Managerial Performance. *Jurnal Keuangan Dan Perbankan*, 25(1), 144-161.

- Eker, M. (2007). The Impact of Budget Participation on Managerial Performance Via Organizational Commitment: A Study on The Top 500 Firms In Turkey. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(4), 117-136
- Etemadi, H., Dilami, Z. D., Bazaz, M. S., & Parameswaran, R. (2009). Culture, Management Accounting and Managerial Performance: Focus Iran. *Advances in Accounting*, 25(2), 216-225.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fuadah, L. L., Safitri, R. H., Yuhani, Y., & Arisman, A. (2020). Determinant Factors' Impact on Managerial Performance through Management Accounting Systems in Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(10), 109-117.
- Gordon, L. A., & Narayanan, V. K. (1984). Management Accounting Systems, Perceived Environmental Uncertainty and Organization Structure: An Empirical Investigation. *Accounting, Organizations and Society*, 9(1), 33-47.
- Gul, F. A. & Chia, Y. M. (1994). The Effects of Management Accounting Systems, Perceived Environmental Uncertainty and Decentralization on Managerial Performance: A Test Of Three-Way Interaction. *Accounting, Organizations and Society*, 19(4), 413-426.
- Gumilang, I. (2020). The Decentralization, Budget Participation and Managerial Performance. *Sains dan Ekonomika*, 9(1), 1-6.
- Gümüş, S. ve Sezgin, B. (2012). Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi. Hiperlink Yayınları: İstanbul
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Gudergan, S. P. (2017). *Advanced Issues in Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. Sage Publications: London
- Hidayati, N., & Dianawati, W. (2017). Internal Control As A Moderating Variable on The Effect of Decentralization on Managerial Performance. *Berkala Akuntansi Dan Keuangan Indonesia*, 2(2), 54-72.
- Leach-Lopez, M. (2007). Budget Participation, Job Performance, Job Satisfaction and Yadda, Yadda, Yadda. *Journal of Business & Leadership: Research, Practice and Teaching* (2005-2012), 3(1), 169-182.
- Lempas, Y., Ilat, V., & Sabijono, H. (2014). Desentralisasi Dan Sistem Akuntansi Manajemen Terhadap Kinerja Manajer Pada PT. Sinar Galesong Prima Manado. *Jurnal EMBA: Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis dan Akuntansi*, 2(1). 431-440
- Mahoney, T. A. (1963). *Development of Managerial Performance: A Research Approach*. South-Western Publishing Company: Cincinnati, OH
- Mahoney, T. A., Jerdee, T. H., & Carrol, S. J. (1963). *Development of Managerial Performance: A Research Approach*. South-Western College Publishing: Cincinnati, OH
- Milani, K. (1975). The Relationship of Participation in Budget-Setting to Industrial Supervisor Performance And Attitudes: A Field Study. *The Accounting Review*, 50(2), 274-284.
- Mohd Noor, I. H., & Othman, R. (2012). Budgetary Participation: How It Affects Performance And Commitment. *Accountancy Business and The Public Interest*. 53-73
- Rachmawati, L., Fadah, I., & Nurhayati, P. T. (2021). The Effect of Budget Participation on Organizational Culture, Decentralization, and Characteristics of Effective Management Accounting Information Systems in East Java Regional Device Organizations. *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology*, 18(7), 1551-1562.

Santos, A. C. D., Lavarda, C. E. F., & Marcello, I. E. (2014). The Relationship between Cost Management Knowledge and Budgetary Participation with Managers' Performance. *Revista Brasileira De Gestão De Negócios*, 16, 124-142.

Selvina, M., & Yuliansyah, Y. (2015). Relationships Between Budgetary Participation and Organizational Commitment: Mediated by Reinforcement Contingency. *International Research Journal of Business Studies*, 8(2), 69-80.

Soobaroyen, T., & Poorundersing, B. (2008). The Effectiveness of Management Accounting Systems: Evidence from Functional Managers in A Developing Country. *Managerial Auditing Journal*, 23 (2), 187-219.

Soobaroyen, T., & Poorundersing, B. (2008). The Effectiveness of Management Accounting Systems: Evidence from Functional Managers in a Developing Country. *Managerial Auditing Journal*.23 (2), 187-219.

Sürmeli, F.(2005). Muhasebe Bilgi Sistemi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.

Şahinoğlu, K. T. & Yakut, S. G. (2019). Yapısal Eşitlik Modeli ile Özgürlüklerin Ekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir İnceleme . *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics* , (30), 1-20

Tecim, V.(1999). Bilgi Teknolojilerinde Yeni Bir Gelişme: Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Bilgi Sistemleri Arasındaki Yeri, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 14 (1), 1-12.

Thompson, J.D. (1967). *Organizations In Action*. McGraw-Hill: New York, NY:

Tsui, J. S. L. (2001). The Impact of Culture on The Relationship between Budgetary Participation , Management Accounting Systems and Managerial Performance : An Analysis Of Chinese And Western Managers. *The International Journal of Accounting And Business Society*, 36, 125–146.

Waller, W. S. (1988). Slack In Participative Budgeting: The Joint Effect of A Truth-Inducing Pay Scheme and Risk Preferences. *Accounting, Organizations and Society*, 13(1), 87-98.

Winata, L., & Mia, L. (2005). Information Technology and The Performance Effect of Managers' Participation in Budgeting: Evidence from The Hotel Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 24(1), 21-39.

Yahya, M.N., Nik Ahmad, N.N., & Fatima, A.H. (2008). Budgetary Participation and Performance: Some Malaysian Evidence. *International Journal of Public Sector Management*, 21(6). 658-673.

Yucel, R., & Günlük, M. (2007). Effects of Budgetary Control and Justice Perceptions on The Relationship Between Budgetary Participation and Performance. *Journal of Global Strategic Management*, 1(2), 82-94.

Zenita, R., Sari, R. N., Anugerah, R., & Said, J. (2015). The Effect of Information Literacy on Managerial Performance: The Mediating Role of Strategic Management Accounting and the Moderating Role of Self Efficacy. *Procedia Economics and Finance*, 31, 199-205

[itobiad], 2022, 11 (4): 2473-2487

<p>Fuzûlî’de Ölüm ve Sonrası</p> <p>Death and Beyond in Fuzûlî</p> <p>Video Link: https://youtu.be/C1c1asfyTI4</p>	
<p>Yaşar TÜRK BEN</p> <p>Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</p> <p>Prof., Hitit University, Theology Faculty</p> <p>yasarturkben@hotmail.com</p> <p>ORCID: 0000-0002-0379-5625</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 31.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 31.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Türkben, Y. (2022). Fuzûlî’de Ölüm ve Sonrası . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2473-2487 . doi: 10.15869/itobiad.1198211

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yaşar TÜRK BEN).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Fuzûlî’de Ölüm ve Sonrası

Öz

Ölüme dair duyulan korku ve endişeler hemen hemen her toplumun şairleri, düşünürleri, filozofları tarafından dile getirilmektedir. Septikler gibi ölüm korkusuna farklı çözüm önerileri getiren kimseler olmakla beraber, dinler ve filozoflar insanın ölümden sonra da bir şekilde var olacağını iddia etmişlerdir. İslam düşüncesinde insanın ölümden sonra ebedi bir ahiret hayatıyla karşılaşacağı anlayışı hâkimdir. Ancak bu hayatın mahiyetinin ne olacağı hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Tartışma daha çok ruhun mahiyeti, yeniden diriliş ve bu dirilişin ne şekilde olacağı konularında yaşanmaktadır. Ruhun mahiyeti konusunda İbn Sînâ ve takipçileri, ruhu basit bir cevher gördüklerinden onun beden ölse bile var olmaya devam edeceğini ileri sürmektedir. Bazı kelimciler ise, ruhu latif bir cisim olarak düşünmekte, insanın ölümüyle birlikte onun da yok olacağını, ebedi hayatın ancak yeniden dirilişle mümkün olacağını iddia etmektedirler. Bu çalışmada büyük Türk şairi ve düşünürü Fuzûlî’nin ölüm ve ötesine dair düşüncelerini ele alacağız. Fuzûlî, bir şair olarak ölümü ele almaktadır. O dünya hayatının gelip geçici olduğunu, gaflete düşüp ölümü unutmamak gerektiğini vurgulamaktadır. Filozofların tartışma konusu yaptıkları ruhun mahiyeti hususunda büyük ölçüde İbn Sînâ gibi ruhun bağımsız bir cevher olduğu anlayışını benimsemektedir. Ancak ahiret hayatının cismani de olması gerektiğini belirterek ondan ayrılmaktadır. Fuzûlî düşüncelerini akli ve nakli delillerle temellendirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Düşüncesi, Ölüm, Ruh, Bedensel Diriliş, Bekâ.

Death and Beyond in Fuzûlî

Abstract

Fears and concerns about death are expressed by poets, thinkers, and philosophers of almost every society. Although some people offer different solutions to the fear of death, such as skeptics, religions, and philosophers have claimed that human beings will exist in some way after death. In Islamic thought, the understanding that man will meet an eternal life after death is dominant. However, there are differences of opinion about the nature of this life. The debate is mostly about the nature of the soul, resurrection, and how this resurrection will take place. Regarding the nature of the soul, Ibn Sînâ and his followers argue that since they see the soul as a simple substance, it will continue to exist even if the body dies. Some theologians, on the other hand, consider the soul as a subtle body and claim that it will disappear with the death of a man and that eternal life will be possible only through resurrection. In this study, we will discuss the thoughts of the great Turkish poet and thinker Fuzûlî on death and beyond. Fuzûlî deals with death as a poet. He emphasizes that the life of this world is temporary and that we should not forget death by being unawareness. In terms of the nature of the soul, which philosophers discuss, he adopts the perspective that the soul is an independent substance, like Ibn Sînâ. However, he differs from him by stating that the hereafter should be bodily as well as spiritual. Fuzûlî tries to justify his thoughts with revelation and rational proof.

Keywords: Turkish-Islamic Thought, Death, Soul, Bodily Resurrection, Eternity.

Giriş

Ölüm ve ölümsüzlük insanları her zaman yakından ilgilendirmiş ve onların dünya görüşlerini, yaşam biçimlerini etkilemiş ve onları varoluşun anlamı üzerine derin tefekküre sevk etmiştir. Öleceğinin farkındalığına sahip olarak yaşayan tek canlı insandır. Ölüm, insanın etrafında gözlemlediği bir gün kendisinin de tecrübe edeceğinden emin olduğu en acı olgudur. İnsanın büyük beklentiler içerisinde olduğu hayatın ansızın kesintiye uğrayabileceği fikri derin, sarsıcı bir etki yaratmaktadır. Ancak dünyada mensubu bulunan büyük dinler insanların bu varoluşsal kaygılarını gidermek üzere ölümden sonra da yaşamın var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer dinler göz önüne alındığında İslam, bu dünya hayatının geçici olduğunu asıl olanın ahiret hayatı olduğunu en güçlü şekilde vurgulayan bir din olarak karşımıza çıkar. Ahiret inancı İslam itikadının tevhit ve nübüvvetten sonra üçüncü saç ayağını oluşturmaktadır. Kur'an'da birçok yerde ahiretin varlığı Tanrı'nın varlığı ile birlikte zikredilir (Yaran, 2011, s. 355).

Ölüme dair farklı disiplinler kendi zaviyelerinden birtakım açıklamalar yapsalar da konuyu en etkili biçimde işleyenler edebiyatçılar ve özellikle de şairler olmuştur. Hiç şüphesiz bu şairlerden biri de Fuzûlî'dir. O Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden biridir. Fuzûlî şiirlerini sadece Türkçe değil, Farsça ve Arapça olarak da kaleme almıştır. Şairlerden, ölüm meselesini ele alırken felsefecilerin iddialarını temellendirirken yaptıkları gibi tutarlı, rasyonel, şümüllü olmalarını bekleyemeyiz. Yine de bu onların görüşlerinin metafizik bir arka plana sahip olmadığı anlamına gelmez.

Kaldı ki Fuzûlî, sadece bir şair olarak kalmamış, diğer İslami ilimlerde de iştilal etmiştir. Fuzûlî'yi kuvvetli bir şair yapan farklı etkenler bulunmakla beraber, onun şiirine derinlik veren en önemli hususlardan birisi dönemin ilimlerini kitap telif edecek derecede tahsil etmiş olmasıdır. Fuzûlî'nin Arapça olarak kaleme aldığı *Matlau'l-İ'tikad fi marifetti'l-mebdei ve'l-mead* eserinde, bilgi, marifetullah, isbat-ı vacib, nübüvvetin gerekliliği ve ölümden sonraki hayata dair meseleler özgün bir üslup ve bakış açısıyla ele alınmaktadır (Fuzûlî, 2014a, s. 9-10).

Fuzûlî'nin Ölüm Olgusuna Yaklaşımı

Her ne kadar ölüm olgusu yaşandığında insanlar üzerinde derin teessürler yaratsa da günlük yaşamda insanlar her zaman ölümü düşünerek hareket etmezler. Onların bu tutumlarını dünya işlerinin yoğunluğu, insanların ölümü sıkça düşünmelerinin can sıkıcı bulmaları yahut kaçınılmaz sona karşı bir tür psikolojik rahatlama sağlamak için iradi olarak bilinçli bir şekilde kendi gündemlerinden uzaklaştırmalarına bağlayabiliriz. Düşünce tarihinde ölüme karşı birbirinden farklı iki tutum göze çarpmaktadır. İlki Stoacılar tarafından benimsenen ve ölümü kabullenerek her an onu düşünme esasına dayalıdır. Onlara göre bizim irademize bağlı olmayan gelişmelere rıza göstermekten başka bir çıkar yol yoktur. İnsanın kendi iradesini aşan hadiseleri uygunlukla karşılamaması kendisini mutsuz etmekten başka bir işe yaramaz. Hedonistler bu anlayışın tam aksini ileri sürüyorlar. Hazcı ekole mensup düşünürler her an ölümü düşünmenin gereksiz olduğunu bunun insanı mutsuz edeceğini iddia ediyorlar. Onlar ölüme dair yanlış kanıların insanı bu noktaya sürüklediğine işaret ederek, ölüm hakkında doğru bilgilenme sağlanırsa ölüm kaygısının yersiz olduğunun kendiliğinden

anlaşılabileceğini ileri sürmektedirler. Zira insan, birtakım elementlerin birlikteliği ile oluşmuş bir varlıktır; ölüm de bu birlikteliğin dağılmasından başka bir şey değildir. Hedonistlere göre, ahiret, hesap, yeniden diriliş gibi fikirler yanlış birtakım inançlardır. Dolayısıyla mutlu olmak için “Ölüm varken ben yokum, ben varken ölüm yoktur.” prensibine göre yaşamak gerekir (Özden-Elmalı, 2013, s. 186). Fuzûlî, insanların bu tutumunu şu şekilde dile getirir:

“Fenâ-yi ömrden gûyâ degüller gonca tek vâkîf

Olar kim özlerin dünyâ için dil-teng tutmuşlar.”

Dünya için gönüllerini meyus ve mükedder kılanlar sanki gonca gibi ömrün fani olduğunu bilmezler (Tarlan, 1981, s.240).

Fuzûlî'nin de içinde bulunduğu İslam düşünce geleneği özellikle tasavvuf ekolü, insanların kendilerini bu dünyaya ait görüp ölümü unutmalarını gaflet olarak nitelendirmektedir.

“Ey Fuzûlî dehr Zâl'inün firîbinden sakın

Olma gâfil er kimi tepren işün merdâne dut.”

Ey Fuzûlî, dünya kocakarisinin seni aldatmasına meydan verme; gafil olma, erkek gibi davran, işini erkekçe tut (Tarlan, 1981, s. 134).

Fuzûlî, bu beyitte insanları gaflete karşı uyarırken dünyayı kocakarıya benzetmektedir. Zira koca karı artık bir albenisi kalmamasına rağmen farklı yollarla insanları kandıran bir kişilik olarak görülmektedir. Dünyaya bağlanmanın bir tür yanılsama olduğunu belirten Fuzûlî, insanın bu dünyaya gönül bağlamaması gerektiğini, nihayetinde bu dünyada misafir olduğunun bilincince olması gerektiğini belirtmektedir. İnsanı bu dünyada misafir olarak gören Fuzûlî dünyayı da bir kervansaraya benzetmektedir. Zira kervansaray sadece birkaç gün misafir olup gidilecek bir yerdir. Düşünürümüz aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberin dünyayı bir ağaç gölgesinde bir süre gölgelenmeye benzetmesine göndermede bulunmaktadır (Tirmizi, 1998, Zühd/99).

“Kılmağıl muhkem gönül dünyâya akd-i irtibât

Sen bir âvâre misâfirsen bu bir vîrân ribât.”

Ey gönül, dünyaya sıkı sıkıya bağlanma. Sen bir âvâre yolcusun, o da vîrân bir kervansaray (Tarlan, 1981, s. 346).

“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 51/56) ayetinde geçen bir kelime sûfiler tarafından “ibadet etsinler” şeklinde değil de “beni bilsinler diye” anlaşılmaktadır. Fuzûlî de insanın bu dünya ile ilişkisinin dünyayı bir imtihan yeri olarak görüp Rabbini bilmesi ve buna uygun bir hayat sürmesi olduğunu belirtir.

“Ömrlendir eylerim ahvâl-i dünyâ imtihan

Nakd-i ömr ü hâsıl-i dünyâ hemân bir yâr imiş.”

Ömrüm boyunca dünya ahvalini tetkik ettim, neticede ömr parası ve dünya mahsulünün tek bir yâr olduğunu anladım (Fuzûlî, 1990, s. 330).

Bunu böyle anlamayıp dünyanın süsüne aldananları Fuzûlî gül metaforunu kullanarak uyarmaktadır:

“Ey Fuzûlî dehr hâlin şâh-i gülden kıyâs

Kim verip evvel tecemmül sonra uryân eylemiş.”

Ey Fuzûlî, dünya halini gül dalına bak da anla. Evvela onu türlü renklerle süslemiş, sonra da hepsini alıp çı çıplak bırakmış (Tarlan, 1981, s. 336).

Başlangıçta türlü renklerle süslenen gül dalı zamanı gelince bütün yaprakları, çiçekleri dökülür ve sevimsiz bir çalıya döner. Çünkü insan ömrü kısadır, değerlendirilmediği takdirde çabuk geçer.

“Zayî’ geçirme fırsatını ağla her nefes

Ömr-i nâzenîn çü bilürsün kılır şitâb.” (Fuzûlî, 2014b, s. 198).

Fuzûlî, bedeninin canlılığını yitirmesiyle birlikte yakınları üzerinde derin bir hüznü bıraktığını bunun anlaşılabilir olduğu ifade etmektedir.

“Gamze tîgin çekdi ol mâh olma gâfil ey gönül

Kim mukarrerdür bugün ölmek sana şîven mana.”

O ay gibi güzel, yan bakış kılıcını çekti ey gönül, gâfil olma. Bugün muhakkak sen öleceksin, ben de sana ağlayacağım (Tarlan, 1981, s. 47).

Ancak o, insanların saçını başını yolduğunu bunun sebebinin hayatı ve ölümü yanlış anlamlandırmaktan kaynaklandığını belirtmektedir. Oysa bunun doğru olmadığını ve bu tür tutum ve davranışlardan uzak durulması gerektiğini belirtmektedir.

“Ey Fuzûlî öldün efgân etmedün rahmet sana

Rahm kıldun halka efgânunla zahmet vermedün.”

Fuzûlî, öldün, feryat etmedin. Sana aşk olsun. Acıdın da feryadınla halka zahmet vermedin (Tarlan, 1981, s. 416).

Ölümün Yüce Yaraticının bir takdiri olarak görmek ve ölüm olgusunu böylece kabullenmek gerektiğini belirten Fuzûlî bunu takdir eden sevgiliye canı vermek istememenin adaba uygun düşmeyeceğini vurgulamaktadır. Zira onun sahibi olan Rahman emanetini geri almaktadır. Dolayısıyla kimsenin şikâyet etmeye hakkı yoktur.

“Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ eyleyelüm ol ne senündür ne benüm.”

Ey gönül, canı canan istemiş; vermemek olmaz. Niye boş yere kavga edelim, o yani can ne senindir, ne benim (Tarlan, 1981, s. 457).

Ölüm ilahi takdirin bir gereği olsa da insan yok olup gitmeyi hiçbir zaman arzulayan bir varlık değildir. Var olmanın lezzetini duyan insan ölümden sonra da bir şekilde var olmayı istemektedir.

Fuzûlî’de Ölümsüzlük Düşüncesi

Varlıktan pay alan her canlı bunu korumak için elinden geleni yapmaya çalışır. Ölümlü olduğunu anlayan insan gösterdiği bazı tutum ve davranışlarla ölümsüzlüğü arzuladığını aşikâr eder. Kendisinden sonra geride bir çocuk bırakmak yahut kendi adını taşıyan birisinin olması onu mutlu eder. Kendi ismini taşıyan eserler bırakma isteği kişinin bir şekilde unutulmanın önüne geçme arzusunu göstermektedir. Ölümsüzlük düşüncesinin iki boyutu vardır. Birincisi bu dünya hayatında ebedi kalmayı arzulamaktır. İkincisi ise öldükten sonra yeniden bir diriliş sonrası ölümsüz bir hayat inancıdır (Özalp, 2014, s. 114).

Düşünceleri Ana akım İslam’la uyuşmayan Hayyâm bile çok ümitli olmasa da ölümden sonra yeni bir hayatın varlığını güçlü bir şekilde arzulamaktadır.

“N’olaydı, bir dinlenme yeri olsa

Yahut olabilseydi çıkmak bu uzak yola Ah!

Yüz bin yıl sonra toprağın içinden,

Ot gibi yine yeşerme umudu bulunsa.” (Parsi, 207, s. 305-311).

Fakat teist sadece arzuladığı için ölümsüzlük davasında bulunuyor değildir. Felsefe tarihinde pratik akıl ya da vicdandan hareketle insanın ölümsüz olması gerektiğine dair çeşitli temellendirmeler yapılmaktadır (Kant, 1994, s. 173).

Fuzûlî, ölümden sonra hayatın devam etmesi gerektiğine dair beş akli gerekçe ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, sorumluluklarla ilgilidir. Çünkü bu sorumlulukların yerine getirilmesinde birtakım zorluklar bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların yapılmalarında yahut terkinden dolayı ödül ve ceza gerekir. Ceza veya mükâfat da Fuzûlî’ye göre ancak ölümden sonra olabilir; çünkü sorumluluklar bütün hayat boyunca devam etmektedir. İnsan varoluşun hazzını hissettiği gibi yok oluşun korkusunu da hisseder. O dünyada elde ettiği birçok nimetin yanı sıra sıkıntılar da yaşar; insan nimetlere karşı şükrettiği gibi, çekilen elemelerin karşılık bulması için ölümden sonra bir hayatın olması gerekir (Fuzûlî, 2014a, s. 89).

İkincisi, insanlar arasındaki yaşayış derecelerinin farklılığıdır. Çünkü insanların bir kısmı fakirlik sıkıntısı çekerken diğerleri zenginliğin bütün nimetlerini sonuna kadar yaşamaktadır. Bu dünyada günahkârlar fakir, inançlı, ahlaklı insanlar zengin olsa hak yerini bulmuş olur. Eğer durum bunun aksine olarak tecelli etmişse, ahlaklı olarak yaşayan fakir kimsenin çektiği sıkıntıların telafi edileceği bir yerin olması gerekir. Fuzûlî’ye göre, “Fakirlik ve zenginlik, tembellik veya çalışkanlıkla alakalı olup Allah tarafından takdir edilmiş değildir.” denilemez. Zira çalışmak bedensel açıdan sağlıklı olmayı gerektirir. Bu sağlığa sahip olmayan kimselerin bir kazanç elde edememe hususunda geçerli bir mazeretleri vardır. Bu engelin sebebi Tanrı olduğundan, telafisi de O’ndan beklenir. Telafi de ancak ölümden sonra olabilir (Fuzûlî, 2014a, s. 90-91).

Üçüncüsü, adalet ilkesiyle ilgilidir. İnsan yaratılışında öfke gücü ve arzu gücü bulunan bir varlıktır. Kişi bazen bu güçlerini kontrol edemeyip mazlum bir kişiye haksızlık edebilir hatta işi öldürmeye kadar ileri götürebilir. Böyle bir durumda bu kişiye herhangi

bir karşılık verilmemesi adalet kavramının mevcut olmadığı fikrini ortaya çıkarır. Ancak bu durumda da ilahi adalet tartışmaya konu olacaktır (Fuzûlî, 2014a, s. 90-91). Dolayısıyla adil bir Tanrı fikrine sahip olan kimse, ölümden sonra varolmayı yani ölümsüzlüğü *a priori* olarak kabul etmek durumundadır.

Dördüncüsü mezheplerin ve fırkaların hakikat iddiaları ile ilgilidir. Her birinin inançları birbirinden farklıdır. Hangisinin iddialarının gerçekliğe uygun olduğunu aklen ortaya koymak her zaman mümkün olmamaktadır. Bir inanca bağlı olan her şahıs, gerçeğin ne olduğunu bilmeksizin kendi inancında ısrar eder (Fuzûlî, 2014a, s. 91). Bu şekilde farklı inançlara sahip kimseler ölüp gittiklerinde gerçeğin tezahür edeceği bir yer bulunmazsa, doğru ile yanlış arasında bir fark kalmamış olur. Bu yüzden Fuzûlî'ye göre, ilahi adalet, doğruluktan ayrılmayan kimselerin ödüllendirileceği, yanlış yola sapanların karşılığını görecekleri, hakikatin bütün açıklığı ile ortaya çıkacağı bir yerin varlığını gerektirir (Fuzûlî, 2014a, s. 91).

Fuzûlî beşinci gerekçeyi ileri sürerken insanların doğduğu andan itibaren kemal yolunda terakki eden varlık olmalarını esas almaktadır. Ona göre, ruh başlangıçta herhangi bir bilgiye sahip değildir. O bedensel vasıtaları kullanarak yeteneği ölçüsünde ruh beden bütünlüğü bulunduğu süre zarfında çalışması sayesinde olgunlaşır. Ruhun tadacağı en büyük lezzet, kemale ermenin verdiği hazdır. Çünkü kemal derecesinden önceki hazlar çalışmanın verdiği sıkıntıları içinde barındırmaktadır. Bu durumda çalışmanın beyhude bir çaba olmaması için ruhun o hazzı tatması gerekir. Ayrıca bu hazzın ölümden sonra da idrak edilmesi lazım gelir. Çünkü çalışma ve kazanç süresi ölüm anına kadar devam eder (Fuzûlî, 2014a, s. 91-92).

Fuzûlî insanın kemal yolculuğunu daha doğmadan önceki bir ahde bağlamaktadır. Sûfilere göre, Nuru Muhammedî'yi Tanrı kendi ruhundan, bütün insanların ruhunu da Nuru Muhammedî'den yaratmıştır. Bu süreç daha arz ve sema yaratılmadan önce meydana gelmektedir (Türkben, 2019, s. 597-604). Bundan dolayı Tanrı, Âdem ile birlikte insan ruhlarına hitaben "*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*" diye sorduğunda karşılığında "*evet*" cevabını almaktadır (A'raf, 7/172). Buna elest bezmi denmektedir. Fuzûlî bunu şu şekilde dile getirmektedir:

"Meskenin bezm-gâh-i vahdettir

Ey Fuzûlî bu hâkidândan geç."

Ey Fuzûlî senin asıl meskenin vahdet bezmidir. Dünya yaratılmadan evvel ervahın yaratılıp Hak ile beraber bulunduğu meclistir. Elest bezmidir. Onun için ey Fuzûlî bu toprak âleminde yani anasır âleminde vazgeç (Tarlan, 1981, s. 156).

Kendisine asıl yerinin elest bezminde olduğu gibi Hak'ın yanı, daha dünya yaratılmadan önce ruhların yaratılıp Hak ile bulunduğu meclis olduğunu belirten Fuzûlî, kemale ermek için içine düştüğü bu dünyadan vazgeçmek gerektiğini belirtmektedir. Zira Tanrı, elest bezminde de bunun sözünü almıştır. Bu nedenle insan daima verdiği bu sözü hatırlamalıdır. O, verdiği bu sözün akabinde uzun süren bir yolculuğa çıkar ve nihayetinde yeniden "başlangıç" noktasına ulaşır (Cengiz, 2017, s. 914).

Fuzûlî elest bezminden sonra içine düştüğü bedeni, dünya hayatından kurtulma isteğini şu şekilde ifade etmektedir.

“Ya Rab bela-i kayda Fuzûlî esirdür

Ol bi-dili bu dam-ı küduretden et reha.”

Ya Rab, Fuzûlî masivaya bağlıdır. Dünyaya bir esir gibi bağlanmıştır. O aşıkı “gönlünü kaptırıp gönülsüz kalmış”ı bu bulanıklık tuzağından kurtar (Tarlan, 1981, s. 22).

Fuzûlî, bu dünyada kendisi meşgul eden her şeyi bir anlamda elest bezminde verdiği sözü unutturan, gördüğü hakikati perdeleyen bir etken olarak görür. Tuzağın avı bağladığı gibi dünyevi istek ve arzuların kendisini Hakk’ın tecellisinden mahrum bıraktığını ifade etmektedir.

Ölümsüzlük söz konusu olduğunda hiç tartışmasız merkeze oturan kavram ruh olmaktadır. Ruh nedir? Mahiyeti nedir? Ölüm olayı gerçekleşikten sonra ruh yaşamaya devam eder mi yahut ruh bedenden ayrı bir öz müdür? Yoksa ölümsüzlük beden yeniden dirilişi ile mi mümkün olacak? Ayrıca diriliş beden ile birlikte olacaksa bu beden yine aynı beden mi olacaktır? Tüm bu sorular kelam ve felsefenin üzerinde yoğun olarak tartıştığı konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla öncelikle Fuzûlî’nin bütün bu konulara yaklaşımını ele almak gerekmektedir.

Fuzûlî’nin Ruh Anlayışı

Fuzûlî, *Matlau’l İ’tikad* adlı eserinde “İnsanın Mahiyeti” başlığı altında insanın tarifini yaparken insanın ruh ve bedenden mürekkep bir varlık olduğunu söyler. Ona göre ruhun varlığı sabittir, buna delil olarak da insanların irade bakımından diğer hayvanlarla benzerlik göstermesine karşın marangozluk, ziraat gibi akla dayanan etkinliklerle ayrışmasını gösterir.

Ruhun varlığı hususunda İslam düşüncesinde büyük ölçüde bir uzlaşma olmasına karşın ruhun mahiyetine dair farklı fikirler ortaya atılmıştır. Söz gelimi kelamcılar, ruhu anlayış ve canlılığın arazlarından biri olarak kabul ederken ölümü de ruhun bedenle birlikte yok olması şeklinde yorumlamışlardır. Kelamcılara göre insan, hayat sahibi, bilen ve irade eden bir varlıktır. Hayat sahibi olmak bir bedene sahip olmayı gerektirir. Beden öldüğünde hayat son bulacağından onun son bulmasıyla birlikte onun arazi olan bilme ve iradenin kendisinde zemin bulduğu ruh da son bulacaktır (Ay-Esen, 2005, s. 316; Türkben, 2017, s. 57-58). “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır...” (Kasas, 28/88) ayeti de bu görüşü benimseyen kelamcıların iddiaları için gösterdikleri bir delildir. Bu ayete göre Tanrı’dan başka hiçbir varlığın ölümsüz olduğu savunulamaz.

Kelamcılarının düşüncelerinin aksine Platon’un, ruhun basit bir cevher olduğunu öne süren düşüncesi, İslam Filozofları’nca benimsenmiştir. İbn Sînâ’ya göre ruh bu dünyada gerçeği bulmak için sezgisel ve açık nosyonlar şeklinde manevi şekilleri idrak etmeli ve onların hakikatinden emin olmalıdır. İşte ancak ruhun aslında ve özünde var olan aktif bir kabiliyet bunları gerçekleştirebilecek karakterdedir. İbn Sînâ ruhun beden ölümünden sonra ölmediğini ve yok olmadığını da savunarak, ruhun sonucun sebebe bağlılığı gibi bir bağlılıkla bedene bağlı olmadığını bu nedenle de onun asla yok olmayacağı görüşünü benimser (Altıntaş, 1985, s. 138-139). Ruhun basit bir cevher olduğu anlayışı daha sonra Gazâlî tarafından da benimsendi. Onun bu görüşü benimsemesi kelamcılar üzerinde de büyük bir tesir bıraktı.

Fuzûlî, ruhun mahiyeti ile ilgili kendi görüşünü kitabın başında şükür bölümünde açıklamaktadır. Ona göre Allah, ana rahminde organların biçimini, uzuvların şekillerini meydana getirmekte; onları, ruhun, aklın, duyuların ve kabiliyetlerin konakları yapmakta; ruha, Âdem'e bütün isimleri öğrettiği gibi, onların gizli taraflarını ilham etmekte ve Âdem'i *el-meleü'l-a'lâ'ya* tabi kıldığı gibi, ruhu da bu uzuvlara tabi kılmaktadır (Fuzûlî, 2014a, s. 25).

Fuzûlî'ye göre de ruh bedenden ayrı, kendi başına kaim olan bir cevherdir; bu şekilde cevherlere bitişen arazların aksine zihni görüşleri kabul etme özelliğine sahip olur. Ona göre, ruh cisim değildir; çünkü cisim iki şekli bir arada idrak edemez. Buna karşın ruh bundan daha çoğunu idrak edebilir. Fuzûlî, ruhun cismani de olamayacağını söyler; çünkü cismin parçalara ayrılmasıyla, cismani olan varlığın da bölünmesi icap eder. Ruh basit bir cevher olup, bölünmesi imkânsızdır. Fuzûlî bütün bunlardan, ruhun bir cisim ve bir cismin hassası olamayacağını anlaşılabileceğini belirtmektedir (Fuzûlî, 2014a, s. 25).

Böylelikle Fuzûlî, ruhun mahiyeti konusunda ruhun maddi nitelikte olduğunu savunan kelamcılardan ayrılarak, onun basit bir cevher olduğu şeklindeki görüşü savunan İbn Sînâ ve takipçilerinin anlayışını benimsemektedir. Bedenin ölümünden sonra ruhun var olmaya devam edeceğini şiirinde *"Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın. Onlar diridirler. Rableri katından rızıklandırılmaktadırlar."* (Bakara, 2/154) ayetine göndermede bulunarak şehitler için ölümün söz konusu olmadığını belirtmektedir.

"Şehîd-i ışık olup feyz-i bekâ kesb eylemek hoşdur

Ne hâsıl bî-vefâ dehrüñ hayât-ı müste'ârından."

Aşk şehidi olup beka feyzini, bekanın bol ni'metini kazanmak güzeldir. Yoksa vefasız dünyanın iğreti hayatından ne elde edebilir? (Tarlan, 1981, s. 531).

Ruhla ilgili bir diğer mesele onun ne zaman yaratıldığı konusudur. Allah'ın duyması, konuşması, görmesi ve yaratması ezeli nitelikte olduğuna göre ondan kaynaklanan ruh da ezeli midir? Yukarıda da geçtiği üzere Platoncu geleneği takip eden İbn Sînâ ve akabinde ruhu basit bir cevher olarak gören Gazâlî gibi filozof ve kelamcılar, ruhun ölümsüz olmasını benimsemişlerse de, ezeli olduğu düşüncesine karşı çıkmışlardır.

Fuzûlî'ye göre bazı insanlar, ruhun bedenden evvel yaratılmış olduğu fikrindedirler. Bu düşüncelerini desteklemek için de Hz. Peygamber'in; "Ruhlar, bedenlerden iki bin yıl önce yaratılmışlardır." (Deylemi, 1986, 2/187-188) sözünü delil olarak kullanmaktadırlar. Fuzûlî'nin aktardığı bir diğer görüş ise ruhun bedenle birlikte yaratıldığını iddia edenlerin görüşüdür. Onlar da *"...sonra biz onu (cansız bir halde iken ruh vermek suretiyle) başka bir şekilde inşa ettik"* (Mü'minun, 23/14) ayetini gerekçe olarak ileri sürmektedirler (Fuzûlî, 2014a, s. 50).

Fuzûlî'nin Aristoteles'e ve ona tabi olanlara dayandırdığı bir diğer görüş ise ruhun bedenden sonra yaratıldığını iddia edenlerin görüşüdür. Fuzûlî onların gerekçelerinin ruhun bedenden önce mevcut olması durumunda, onun aynı zamanda sayılabilir nitelikte olması gerektiği tezine dayandığını belirtir. Çünkü onlara göre, ruhun sayılabilir olması demek, her birisi için onu diğerinden ayıran bir vasıf bulunması, dolayısıyla da ruhun mürekkep olması demektir. Çünkü bu durumda her birinin, diğeri ile aynı veya farklı bazı sıfatları olacaktır. Ancak ruh basittir. Ayrıca Fuzûlî, Aristoteles'in bedeni

ruhun varlığı için şart görmekle beraber, bekası için gerekli görmediğini ifade etmektedir (Fuzûlî, 2014a, s. 50).

Fuzûlî, daha sonra ruhla ilgili olarak ileri sürülmüş olan muhtelif görüşlere yer vermektedir. O bu görüşleri şu şekilde sıralamaktadır: “Ruh, kalpte bulunan ve bölünmesi kâbil olmayan bir cüzdür. O, başka birine göre üç kuvveden ibarettir. Bu kuvvelerin; birincisi, beyinde olup hikmetin menşeidir; ikincisi, kalpte olup gazabın menşeidir; üçüncüsü ise karaciğerde olup şehvetin menşeidir. Yine dendi ki; Ruh, ahlâtın mizaç ve itidalinden ibarettir. Diğer birine göre ise o, bedenın teşekkülü ve onun düzeninden başka bir şey değildir. Diğer birine göre de o, hayattır. Başka bir görüşe göre ise o, his ve hareketin menşei olan ve dimağda bulunan bir kuvvettir” (Fuzûlî, 2014a, s. 50-51).

Yukarıda değindiğimiz gibi Fuzûlî ruhun basit bir cevher olduğu şeklindeki anlayışı benimsemesine karşın farklı anlayışları da dile getirdikten sonra konuyu “De ki: ruh Rabbimin bir işidir. Size (bu hususta) ilmin ancak birazı verilmiştir.” (İsra, 17/85) ayetiyle bağlamaktadır. Fuzûlî’nin konunun sonunda bu ayeti zikretmesi, hakkında çok az bilgi bulunan bir konuda insanların görüş ayrılığına düşmelerinin nedenlerini de açıklama niyetinden kaynaklanıyor görünmektedir. Fuzûlî, farklı görüşler zikretmekle beraber hiç birisi hakkında olumsuz bir değerlendirme yapmaması dikkat çekici görünmektedir. Buradan hareketle tıpkı İbn Rüşd’ün belirttiği gibi (İbn Rüşd, 1985, s. 355-358), Fuzûlî’nin de ruh ile ilgili meseleleri dinin esasına taalluk eden hususlar olarak görmediği anlaşılmaktadır.

Fuzûlî, ruhu müstakil bir cevher olarak görmekle beraber bu dünyada onun bedenle birlikte iş gördüğünü belirtir. Fuzûlî bedenın oluşum sürecinin yuvarlak ve su halinde olan nutfe ile başladığını belirtmektedir. Bu nutfe bütün insani özellikleri potansiyel olarak içinde barındırmaktadır. Fuzûlî, bu durumu duyulur âlemdeki her şeyin özünün saklı bulunduğu Platon’un idealer âlemine benzetmektedir. Nutfe sıcaklığın etkisiyle gelişir ve organlar şekillenmeye başlar. Fuzûlî’ye göre cismi şekillerin tamamlanmasıyla bedene ruh hulul eder. Rahimden çıkmasıyla birlikte ruh bedeni yönetmeye başlar.

Antik Yunan’da Platon ruhun üç kısma ayrıldığını belirtir (Platon, 2011, s. 141-144). Buna karşın Aristoteles ruhun üç ayrı yetisi olduğunu söyler ama aynı hususlara işaret ederler (Aristoteles, 2014, s. 27-29). Aristotelesçi anlayış daha sonra Meşşâî gelenek üzerinden Müslüman filozof ve ahlakçılara da intikal etmiştir. Fuzûlî de ruhun yetilerinden bahsederken bu geleneğe bağlı kalarak ruhun bedeni yönetme işinin onun üç mertebede, üç ayrı kuvvesiyle meydana geleceğini belirtir: Birinci mertebede arzu gücü (kuvve-i şehviye) bulunur; bununla beden gerekli olan olgunluğu elde edebilmek, gerekli gelişmeyi temin etmek amacıyla değişik gıdalara karşı istek, çoğalmak için de diğer cinse karşı arzu uyandırır. Ruha ait olan ikinci yeti ise, gazap (kuvve-i gazabiyye) gücüdür. Bu yeti sayesinde kişi kendisine yöneltilen tehditleri bertaraf eder. Ruha ait olan üçüncü yeti ise akli (kuvve-i akliye) kuvvettir. Fuzûlî bunu kuvve-i melekiyye olarak adlandırmaktadır. Bu kuvvet insani ruhun ayrıncı yetisidir. Bu yeti sayesinde insan dış dünyadan verileri toplar, bunları bazı işlemlerden geçirir, kavramlara ve yargılara ulaşır (Fuzûlî, 2014a, s. 51-52).

Fuzûlî'nin kendilerine atıfta bulunduğu Meşşâî gelenek insani ruhun yanı sıra nebati ve hayvani ruhun varlığını kabul ederler. Onlar bunu nefis olarak adlandırırlar. Ancak mertebe bakımından hayvani ruhu nebati ruhtan, insani ruhu da hayvani ruhtan üstün görmektedirler. İbn Sînâ'ya göre, Nefsin nebati güçleri, beslenme, büyüme ve üreme güçleridir. Beslenme gücü nefsin bedeni besleyen gücüdür (İbn Sînâ, 1959, s.52). Büyüme gücü ise, beslenme gücünün bütün organlar için uygun hale getirdiği besinleri dengeli olarak bedenin gerekli yerlerine dağıtan güçtür (İbn Sînâ, 1959, s. 54). Üreme gücü ile de içinde bulunduğu cismin bir parçasının sayı ve tür bakımından aynısını, yeniden meydana getirebilecek şekilde üretir (İbn Sînâ, 2004, s. 111).

İbn Sînâ nazarında hayvanî nefsin ise iki kuvvesi vardır: Hareket kuvvesi ve algılama kuvvesi. O hareket ettirici yetiyi, uzuvların irade ile kas ve sinirler aracılığıyla bir yerden diğerine intikal etmesinin ilkesi olarak tanımlar. Hareket gücü de kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır: dürtü kuvvesi ve etkin (*fail*) kuvve (Kuşpınar, 1995, s. 33). İbn Sînâ'ya göre, algılama gücü ise, zahirde beş duyardan, batında ise, hissi müşterek, hayal, vehm, tahayyül ve hafıza duyularından ibarettir (İbn Sînâ, 2004, s. 111).

Fuzûlî'de Dirilişin Mahiyeti

Geleneksel bakış, yeniden dirilişi, varlığını sürdüren ruhla birleşmek için bedenlerin yeniden diriltilmesi olarak yorumlar. Başka bir ifadeyle yeniden diriliş, insan ruh ve bedeninin ölümle ortaya çıkan ayrılıştan sonra yeniden bir araya gelmesidir. Ancak burada yeniden dirilişle ruh ile bir araya gelen söz konusu bedenler bu dünyanın bedenleri değil, öte dünyanın yapısına uygun düşen yapıdaki bedenler olacaklardır (Yaran, 2011, s. 359). Ancak bir kısım filozoflar bedenli olarak yeniden dirilişi ve duyuşsal bir cennet-cehennem düşüncesini ve dini metinlerdeki ifadeleri zahiri anlamda kabul etmemişlerdir. Söz gelimi Fârâbi ve İbn Sînâ gibi bazı İslam filozofları bedensiz bir biçimde ruhun ölümsüzlüğünü savunmaktadır. Geleneksel anlayışı temsil eden Gazâlî bedensel haşrı inkâr ettikleri gerekçesiyle filozofları ağır biçimde eleştirmekte hatta onları küfürle itham etmektedir (Gazâlî, 2005, s. 221). Gazâlî'ye göre, filozoflar bedensel dirilişe karşı çıktıkları ahiretteki ceza ve ödülleri sadece ruhsal olarak kabul ettikleri için bütün Müslümanlardan farklı bir görüş benimsemiş ve dolayısıyla Kur'an'daki açık hükümlerle çelişmişlerdir.

Fuzûlî ise İbn Sînâ ve takipçilerinin cismani haşre dair yaptıkları itirazları şu şekilde özetlemektedir: Ruh gerekli olan bilgileri elde edip yetkinleşmek için bedeni bir alet olarak kullanmaktadır. Ruhun bedeni sevk ve idare etme sıkıntılarında katlanması gerekli bilgileri elde etmeye matuftur. Yetkinleşmeyi elde ettikten sonra sıkışıp kalmış olduğu bedeni terk etmesi; onun ağırlığından kendisini kurtarması; bedenden soyutlanmış olarak ilk kaynağına dönmesi burada ebedi lezzetler içinde kalması niçin mümkün olmasın? (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Bir başka ifade ile ruh bedenlendikten sonra geçici istek, arzu ve lezzetlerden yüz çevirmenin yanı sıra çalışma sıkıntılarını da yüklenerek yetkinliğe ulaşır. Ruhun bedenle ilişkisini kesmesi bedensel alet ve araçlara ihtiyaç duymaması, ruhanilere karışması niçin onun cenneti olmasın? (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Fuzûlî cismani haşre itiraz edenlere göre cehennem, çalışmadan geçici lezzetlerle ömrünü geçirip, başlangıçtaki halini geliştirmeyenlerin yaşayacağı haldir. Zira hiç yetkinleşmeden ölen kimsenin ruhu bedensel hazları da geride bıraktığından derin bir elem duyar bu da onun cehennemidir (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Cismani haşre karşı çıkanlar sonuç olarak şunu söylüyorlar: Ruhanî cennet ve manevi cehennem bu tarzda tezahür ettiğine göre, artık cismanî bir haşre gerek kalmamaktadır.

Fuzûlî, cismani dirilişi inkâr eden düşünürlerin gerekçelerine katılmamaktadır. İbn Sînâ ve takipçilerinin aksine Gazâlî çizgisine paralel bir tutum takınmaktadır. O cismani dirilişe gerek olmadığını iddia eden düşünürlerin görüşlerine karşı çıkarken beş farklı gerekçe ileri sürmektedir (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Birincisi, ruh kendisi idrak edicidir; fakat fiillerini icra ederken bedeni bir alet olarak kullanmaktadır. Bedenin fonksiyonlarını kaybetmesiyle soyut bir cevher olarak kalmaktadır. Lezzetleri ve acıları duyumsayan aletler duyulardır. Duyular ise bedenin ayrılmaz parçalarıdır. Bu durumda nefsin, beden olmadan ister mâkulattan ister mahsûsattan olsun, herhangi bir şeyi tam manasıyla idrak etmesi mümkün değildir (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Fuzûlî, dirilişin sadece ruhani olarak vuku bulacağını iddia edenlere karşı ileri sürdüğü bir diğer gerekçe ise beden ve ruhun uzun bir süre birlikte bulunmaları neticesinde aralarında ünsiyet doğduğu varsayımına dayanmaktadır. O bu ilişkiyi âşık maşuk ilişkisine benzetmektedir. Ruh da sevdiği bir şeyden ayrı düştüğü zaman elem duyacaktır. Dolayısıyla ruhun beden olmaksızın tam manasıyla lezzet duyması imkânsızdır (Fuzûlî, 2014a, s. 92).

Üçüncü olarak, Fuzûlî insanın ruh ve bedenden oluşan bir varlık olduğunu belirtmektedir. İnsanın şahsiyeti ancak bu ikisi ile düşünülebilir. Hesap gününde mazlumun zalimden hakkını alması söz konusu olduğunda ruh yahut beden tek başına sorumlu olamaz. Allah'ın adaleti, hem ruh hem de bedenden oluşan şahsiyetin sorumlu olmasını gerektirir. Bu ise ancak cismani dirilişin olmasıyla mümkün olabilir. Fuzûlî, ruhani dirilişi savunanların, "ruh, beden kafesine hapsoldüğü için sıkıntı içindedir; bedenden kurtulduktan sonra özgürlüğüne kavuşmuşken neden ona tekrar meyletsin," itirazını yerinde bulmaz. Çünkü bedenin sahip olduğu cismani arzular bu dünyada ruhu sıkıntıya sokmaktadır. Ancak ahirette bu gerilim söz konusu olmayacağı için ruhun bedene dönmesiyle azap duymasından da bahsedilemez (Fuzûlî, 2014a, s. 93; Koç, 1991, s.229).

Fuzûlî'nin öne sürdüğü dördüncü gerekçe dini naslara dayanmaktadır. Çünkü dini metinlerde Tanrı insanlara ahirette birtakım lezzetleri vadetmektedir. Aynı şekilde bu dünyada bilinen bazı elem verici tablolar zikredilerek hak edenlerin ahirette bu elemlemlerle karşılaşacakları haber verilmektedir (Fuzûlî, 2014a, s.93). Fuzûlî'nin bu itirazı Gazâlî'nin *Tehafüt'te* filozofları eleştirirken kullandığı temel argümana dayanmaktadır. Gazâlî, insandaki ruh beden düalizmini ve esas olanın ruh olduğunu kabul etmekle beraber, İbn Sînâ'nın bu yorumlarını İslam'ın açık naslarıyla çelişki arz ettiği gerekçesiyle reddetmektedir. Kur'an'da cennet, cehennem, haşr ve dirilişe ilişkin ayetler ahiret hayatının sadece ruhani olmadığı, ruhun ebediliği bedenle birlikte yaşayacağı açık bir şekilde belirtilmektedir. Allah'ın tüm bunları insanlar salih amel işlesinler diye anlattığını

söylemek O'nun insanları aldattığını söylemek olur ki bu durum ise mükemmel bir Tanrı tasavvuru ile bağdaşmaz (Türkben, 2019, s. 597-604). Üstelik Gazâlî, İbn Sînâ'nın ilgili tasavvurunun, yorum sınırlarını aştığını belirtmektedir, çünkü ilgili nassları zahiri anlamının dışında yorumlamak için bir zorunluluk veya ek bir gerekçe bulunmamaktadır (Gazâlî, 2005, s. 213).

Fuzûlî yukarıda zikrettiği gerekçelere ilave olarak, dünyada Allah'ın sevgili kullarının yoksunluk, düşmanlarının ise aksine nimet içinde bulunmasına işaret etmektedir. Ona göre, eğer Allah'ın yiyecek, giyecek, evlenme ve diğer nimetleri sadece bu dünyaya mahsus olması durumunda bu nimetlerin Allah'ın itaatkâr kullarına verilmesi gerekir. Oysa Allah'ın iyi kullarının mahrumiyet içinde olması, düşmanlarının da nimetler içinde olmasından anlaşılıyor ki sevgili kullar için vaat edilmiş devamlı bir nimet; düşmanlar için ise ebedi bir azap vardır (Fuzûlî, 2014a, s. 93).

Sonuç

Fuzûlî bir şair olarak şiirlerinde insanların ölüm karşısında takındıkları tutumu anlatmaya çalışmaktadır. İnsanların dünyanın da cazibesine kapılarak hayatın, varoluşun anlamını yeterince kavrayamadıklarını belirtmektedir. Ancak dünyanın bütün caibesine karşın neticede ölümün en büyük hakikat oluşunu vurgulamakta ve insanların yaratılış gayelerine uygun olarak yaşamalarını gerektiğini ifade etmektedir. Ölümün nihayetinde Tanrı'nın bir takdiri olduğunu insanların bunu kabullenmeleri hatta sevgilinin bir hükmü olarak görüp aşkla benimsemelerini tavsiye eder.

Fuzûlî'nin ölüm ve ötesine dair görüşlerini mensur olarak ifade ettiği *Matla'ul-İtikad'*da şiirlerin aksine dil değişir. Bu eser dönemin kelim ve felsefe kitaplarından faydalanarak hazırlanmış gibi görünmektedir. Filozoflar ve görüşleri ile ilgili verdiği bazı bilgiler, onun bu ifadeleri ikinci el kitaplardan edindiği izlenimini vermektedir. Bunun tahkikini yapmak bu çalışmanın konusu olmadığından bu hususa sadece işaret etmekle yetineceğim.

Fuzûlî *Matla'ul-İtikad'*da konuları felsefi ve kelâmî tahliller yapmadan didaktik tarzda kaleme almaktadır. Ruhun mahiyeti ve güçlerinden bahsederken tamamen Meşşâî geleneğe bağlı kalmakta, ruhun basit bir cevher olduğunu bu yüzden yok olmayacağını iddia etmektedir. Aynı zamanda İbn Sînâ'ya uyararak ruhun ebedi olduğunu ancak ezeli olmadığını savunmaktadır. Ancak elest bezmine sıkça vurgu yaparak sûfilerin anlayışını da dile getirmektedir. Dolayısıyla belli bir felsefi ya da kelâmî ekolü takip etmek yerine eklektik bir tutum takınmaktadır. Yeniden diriliş ve ahiretin ahvaline dair görüşlerinde tamamen kelamcılarının görüşlerine bağlı kalmakta, haşrin cismani olacağını belirtmekte, cennet ve cehennem tasvirlerini de İbn Sînâ'nın aksine, te'vil etmeden inanmaktadır.

İbn Sînâ ve Gazâlî üzerinden Platoncu ruh anlayışı İslam düşüncesine taşınmış ve bu anlayış büyük ölçüde kabul görmüştür. Ancak ruhun mahiyeti, yetileri konusunda felsefi anlayış hâkim olurken, İbn Sînâ'nın bedensel diriliş ile görüşlerinin çok taraftar bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Fuzûlî için geçerli olduğu gibi daha önce başka çalışmalarda ele aldığımız Esîrüddin Ebherî, Abdülkerîm Amâsî gibi Osmanlı düşünürleri için de geçerlidir. Bunda dini metinlerdeki vurguların yanı sıra Gazâlî'nin tekdir hükmünün büyük ölçüde etkili olduğu kanaatindeyim.

Kaynakça / Reference

- Altıntaş, H. (1985). İbn Sînâ Metafiziği. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aristoteles. (2014). Nikomakhos'a Etik. Çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ay, M. ve Esen, M. (2005). "Ölüm ve Sonrası". Sistematik Kelam. Ed. Ahmet Akbulut. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Cengiz, M. (2017). "Tasavvuf Tarihinde Elest Mîsâkına Dair Yorumlar". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/50 (Haziran 2017), 904-924
- Deylemî. (1986). el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb. thk. es-Saîd b. Besyûnî. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Fuzûlî. (1990). Fuzûlî Dîvanı, haz. Kenan Akyüz vd. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fuzûlî. (2014a). Matla'ul-İtikad fi Ma'rifeti'l-Mebde ve Mead, haz. M. Bin Tavıt et-Tancı, çev. Esad Coşan, Kemal Işık. İstanbul: Server Yayınları.
- Fuzûlî. (2014b). Türkçe Divan, haz. İsmail Parlatur. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gazzâlî. (2005). Tehafütü'l-felasife (Filozofların Tutarsızlığı). çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İbn Rüşd. (1985). el-Keşf an minhaci'l-edille. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Degah yayınları.
- İbn Sînâ. (1959). Kitâbü'ş-şifa: Kitâbü'n-nefs. ed. Fazlur Rahman. London: University of Durham.
- İbn Sînâ. (2004). "Uyunu'l-Hikme", Risaleler, çev. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaoğlu. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Kant, I. (1994). Pratik Usun Eleştirisi. çev. İsmet Zeki Eyüpoğlu, İstanbul: Say Yayınları.
- Koç, T. (1991). Ölümsüzlük Düşüncesi. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kuşpınar, B. (1995). İbn-i Sina'da Bilgi Teorisi. Ankara: MEB.
- Özalp, H. (2014). Farabi ve İbn Sînâ Düşüncesinde Ruh ve Ölüm Ötesi. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Özden, H. Ö. ve Elmalı, O. (2013). İlkçağ Felsefe Tarihi. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Parsi, L. (2007). "Hayyam'ın Rubailerinde Ölümsüzlük Arzusu", çev. Metin Yasa-Dursun Ali Türkmen, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi 24/25: 305-311.
- Platon. (2011). Devlet. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1981). Fuzûlî Divanı Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tirmizî. (1998) Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. Sünenu't-Tirmizî. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Türkben, Y. (2017). "Necip Fazıl'da Ölüm ve Ötesi". Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/11: 47-66.

Türkben, Y. (2019). "Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'de Ölümsüzlük Düşüncesi". Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, ed. Süleyman Gezer. Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Yaran, C. S. (2011). Bilgelik Peşinde Felsefe Yazıları. İstanbul: Ensar Neşriyat.

[itobiad], 2022, 11 (4): 2488-2506

Cennet GÖLOĞLU DEMİR

Doç. Dr., Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü
Assoc. Prof., Bandırma Onyediy Eylöl University, Department of Child Development

gologlu.cennet@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8770-6107

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 31.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Göloğlu Demir, C. (2022). Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (4) , 2488-2506 . doi: 10.15869/itobiad.1201614

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Cennet GÖLOĞLU DEMİR).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi*

Öz

Günümüzde öğretmenler kişisel, mesleki ve kültürel olarak kendilerini sürekli geliştirmek durumundadırlar. Bu gelişimi sağlamak için hizmet öncesi dönemden itibaren yaşam boyu öğrenmeyi hedeflemeleri gerekmektedir. Buradan hareketle bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerini incelemek ve bu eğilimleri cinsiyet, sınıf düzeyi, lisansüstü eğitim alma isteği ve bölüm tercih sebebi değişkenleri açısından karşılaştırmaktır. Bu araştırma betimsel araştırma modelindedir. Araştırmada tarama araştırması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma uygun örnekleme yöntemine göre belirlenen 357 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, Coşkun Diker (2009) tarafından geliştirilen “Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Ölçeği (HBÖÖ)” ile toplanmıştır. Araştırma kapsamında öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek için betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Değişkenlere göre karşılaştırmalarda ise verilerin normalliği sağlanmadığı için parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu söylenebilir. Erkek öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Birinci sınıf öğretmen adaylarının sebat puanının ikinci ve dördüncü sınıf öğretmen adaylarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri lisansüstü eğitim almak istemeyenler lehine anlamlı bir farklılık göstermektedir. Son olarak bölümü “istihdam ve çalışma koşullarını” dikkate alarak seçen öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri “diğer” nedenlerle seçenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, eğitim fakültelerinde dersler ve ders dışı eğitim faaliyetleri ile öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin geliştirilmesi yönünde öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hayat Boyu Öğrenme, Hayat Boyu Öğrenme Eğilimleri, Öğretmen Yetiştirme, Öğretmen Adayı, Öğretmen

Lifelong Learning Tendencies of Pre-service Teachers **

Abstract

Today, teachers have to constantly improve themselves personally, professionally and culturally. In order to achieve this development, they should aim for lifelong learning

* Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 30.09.2022 Tarih 2022-8 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Bandırma Onyedi Eylül University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 30.09.2022 and numbered 2022-8.

from the pre-service period. From this point of view, the aim of this study is to examine the lifelong learning tendencies of pre-service teachers and to compare these tendencies in terms of gender, grade level, desire for graduate education and reason for choosing a department. This research is in the descriptive research model. The survey method was used in the research. The research was carried out with 357 preservice teachers determined according to convenience sampling method. Data were collected with the "Lifelong Learning Tendencies Scale (LLTS)" developed by Coşkun Diker (2009). Within the study, descriptive statistics were calculated to determine the pre-service teachers' life-long learning tendencies. In comparisons non parametric tests were employed because of the normality of the data was not fulfilled. In light of the findings of the study, it can be argued that the pre-service teachers' lifelong learning tendencies are low. It was determined that male preservice teachers' lifelong learning tendencies had higher than female preservice teachers. It was determined that the perseverance score of the first grade teacher candidates were lower than the second and fourth grade teacher candidates. Lifelong learning tendencies of pre-service teachers a significant difference in favor of those who do not want to receive postgraduate education. Finally, it was revealed that the lifelong learning tendencies of the pre-service teachers who chose the department by taking into account the "Employment and working conditions" were higher than those who preferred it for "other" reasons. In the light of the findings obtained from the research, suggestions were made to improve the lifelong learning tendencies of pre-service teachers with courses and extracurricular activities in education faculties.

Keywords: Lifelong Learning, Lifelong Learning Tendencies, Teacher Education, Pre-service Teachers.

Giriş

Bilim ve teknolojideki mevcut gelişmeler düşünüldüğünde, öğretmenlerden kendilerini sürekli olarak yenilemeleri ve geliştirmeleri beklenmektedir. Öğretmenlerden mesleğinin gerektirdiği eğitim çalışmalarına katılması ve bu yönde öğrencilerine daha kaliteli bir eğitim sunması arzu edilir. Öğretmenler hizmet öncesi dönemde kazanmış oldukları bilgilerle sınırlı kalmayıp hizmet içi dönemde de kendilerini kişisel, mesleki ve kültürel anlamda sürekli geliştirmelidirler. Can (2011) öğrenmeye yönelik ihtiyaçların yaşam boyunca devam etmesinin, yaşam boyu öğrenme (YBÖ) kavramını ortaya çıkardığını belirtmektedir. Bu bağlamda öğretmenler için durağan olmayan öğrenme süreci de onların YBÖ eğilimi içerisinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Öğretmenler toplumdaki hızlı değişikliklerle, bilim, teknoloji ve ekonomide artan gereksinimleri karşılayabilmeleri için yaşam boyu öğrenmelidir (Tamášová, 2015, s. 18-19). Dolan'a (2012) göre öğretmenlerin eğitimdeki tüm değişikliklere hazırlıklı olmaları ve YBÖ yoluyla kendilerini güncel tutmaları gerekmektedir.

Yaşam boyu öğrenen bir öğretmenin kendi öğrenme ihtiyaçlarını teşhis etmesi, öğrenme hedeflerini belirlemesi, kendi öğrenmesinden sorumlu olması ve öğrenme için motive olması beklenir (Djebbari & Djebbari, 2018, s.10). Bir başka ifadeyle YBÖ ile öğretmenler

sürekli olarak kendi ihtiyaçlarına göre bilgi ve becerileri geliştirebilmeli ve bağımsız olarak kendi mesleki gelişimlerini sağlayabilmelidir (Wang, 2018). Öğretmenler YBÖ sürecini yaşamlarına aktardıkları takdirde bilgilerini güncelleme, bilişsel becerilerini değerlendirme ve yetişkin profesyoneller olarak becerilerini geliştirme fırsatı yakalayabilir (Kalaitzidis, Kalaitzidou & Manolas, 2017, s. 23). Nitekim Kokanović ve Stari (2019), yaptıkları araştırmada mesleki yeterliliklerin geliştirilmesinde yaşam boyu öğrenmenin önemini, okul öncesi öğretmenleri açısından incelemiştir. Araştırmanın sonucunda, anaokullarında çalışan ve aynı zamanda lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin, eğitim almayanlara göre kendilerini daha yetkin buldukları görülmüştür. Benzer şekilde Yaman (2014) tarafından öğrenim düzeyi arttıkça öğretmenlerin YBÖ eğilimlerinin arttığı tespit edilmiştir. Öğretmenlerin sahip olduğu YBÖ eğilimleri ile 21. yüzyıl öğretme becerileri (İncik, 2019) ve 21.yüzyıl yeterlikleri (Özdemir, 2022) arasında da pozitif, orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

YBÖ eğilimi içerisinde bulunan öğretmenlerin yetiştirilmesinde öğretmen yetiştirme sistemi de öne çıkmaktadır. Nitekim öğretmen yetiştirme programları ile YBÖ yetkinliğinin kazandırılması hedeflenmektedir (Demiralp, 2016). Matsumoto-Royo, Ramírez-Montoya ve Conget (2021) üniversitelerin, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenenler olabilmeleri adına öğretmen eğitimini güncellemek için etik zorunluluğa sahip olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlik mesleğinde düzenli olarak gelişmeyi hedefleyen öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimi içerisinde olmaları önemlidir (Karakış & Demirtaş, 2022). Mesleki gelişim üzerinde etkisi olan YBÖ (Feng ve Ha, 2016) öğretmenlerin kariyer gelişimi için bir zorunluluk (Tamášová, 2015) olarak görülebilir. YBÖ yetkinliği kazanmış bir öğretmen adayı kendi eğitim kalitesini iyileştirmek gereksinimlerini karşılama çabası içerisinde olacaktır.

Dünya ülkelerinde 1960'lardan sonra gündem olan YBÖ konusunda, yurt içinde yapılan tezler ve makalelerin incelendiği araştırmada, Türkiye'de ilk makalenin 2005, ilk tezin ise 2007 yılında yazıldığı görülmüştür. 2005-2021 yılları arasındaki tez ve makalelerin örneklemine daha çok üniversite öğrencileri ve öğretmenlerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Tezlerde YBÖ konusunda en fazla araştırma, eğitim bilimleri anabilim dalında yapıldığı görülmüştür (Sezgin, 2022). Bu araştırma kapsamında öğretmen ve öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri konusunda yurt içinde ve yurt dışında yapılan çeşitli araştırmalar incelenmiştir. İncelenen araştırmalarda öğretmenlerin YBÖ eğilimlerinin yüksek olduğu (Ayra, 2015; Lala, 2021; Kılıç, 2015; Özçiftçi, 2014; Özdemir, 2022; Settaş, 2022; Yaman, 2014; Yılmaz, 2016; Tanatar, 2017), cinsiyete göre kadın öğretmenler lehine farklılaştığı (Erdamar, Demirkan, Saraçoğlu & Alpan, 2017; Doğan, 2019; Gökyer ve Cirit; 2018; İncik, 2019; Özdemir, 2022) ve farklılığın görülmediği (Ayaz, 2016; Altın, 2018; Gedik, 2019; Settaş, 2022; Yaman, 2014) çalışmalar yer almaktadır. Mesleki kıdeme göre farkın olmadığı (Ayaz, 2016; Altın, 2018; Özçiftçi, 2014; Gedik, 2019; Özdemir, 2022) yönünde bulgular da çeşitli araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Kılıç (2015) tarafından kıdem arttıkça YBÖ eğiliminin azaldığı; Yılmaz (2016) tarafından ise mesleki kıdem arttıkça öğretmenlerin YBÖ eğilimlerinin de arttığı yönünde sonuçlar elde etmiştir. Settaş'ın (2022) araştırmasında ise 1-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerden istatistiksel olarak daha yüksek YBÖ eğilim düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Ayra (2015) öğretmenlerin

mesleğini sevme durumuna göre YBÖ eğilimlerinin farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Özdemir'in (2022) araştırmasında öğretmenlerin YBÖ eğilimleri medeni durum, YBÖ ile ilgili eğitim alıp almamaları, çalıştıkları okul türleri ve branş değişkenleri açısından anlamlı farklılık göstermemiştir. Loubser'e (2012) göre öğretmenlerin büyük bir kısmının yaşam boyu öğrenim becerilerine sahip oldukları tespit edilmiş fakat bunun yanında 10 yıldan fazla görev yapan öğretmenlerin daha az tecrübeli öğretmenlere göre bu becerileri elde etmede daha istekli oldukları belirlenmiştir. Nerison (2021), öğretmenlerle gerçekleştirdiği nicel nedensel karşılaştırma araştırmasında, 10 yıldan uzun süre öğretmenlik yapan öğretmenler ile 10 yıl ve daha az süre öğretmenlik yapan öğretmenler arasında YBÖ inançları düzeyinde istatistiksel bir anlamlılık tespit etmemiştir. Benzer şekilde beşinci sınıftan 12. sınıfa kadar farklı düzeylerde ders veren öğretmenler ile okul öncesinden dördüncü sınıfa kadar ders veren öğretmenler arasında da YBÖ inançları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Son yıllarda öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin incelendiği çeşitli araştırmaların sonuçları ise şu şekildedir: Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri ile öz yönetimli öğrenme becerileri (Recepoğlu, 2021), öz-yeterlik inançları (Kanmaz, 2021) arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulmakla birlikte öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin de yüksek olduğunu tespit etmiştir. Karakış ve Demirtaş (2022) öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin orta düzeyde olduğunu ve erkek öğretmenler lehine farklılaştığını tespit etmiştir. Bulaç ve Kurt (2019), karma yöntem kullanarak öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmada YBÖ eğilimleri ile yaşam boyu öğrenmeye karşı düşüncelerini belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda YBÖ eğilimleri cinsiyet, eğitim aldıkları program, yüksek lisans yapmayı isteme durumları ve internetten yararlanma durumlarına göre anlamlı farklılık bulmuşlardır. Fakat anne baba öğrenim durumları, okuldaki başarı durumlarına göre anlamlı farklılık bulmamışlardır. Öğretmen adaylarının öğrenmeye karşı hevesli ve sürekli öğrenmeyi isteyen kişiler olduklarını sonucuna ulaşmışlardır. Soruklu (2022) ise 21. yüzyıl becerileri ile YBÖ eğilimleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, her ikisinin de birbirlerinin önemli birer yordayıcısı olduğu sonucuna varmıştır. Hayat, Rustaman, Rahmat ve Redjeki (2019) biyoloji öğretmen adaylarıyla yaptıkları araştırma sonucunda öğretmen adaylarının YBÖ profillerinin dört üzerinden 2.91 puan aldıkları için iyi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bohari, Jamal ve Mohamad (2020) yaptıkları sistematik analiz çalışmasında, gelecekte öğretmenler için yaşam boyu öğrenmenin önemini sorgulamışlardır. Elde ettikleri bulgular öğretmen yeterliliği ve mesleki gelişim açısından yaşam boyu öğrenmenin önemli olduğudur. Araştırmacılar öğretmenlerin yaşam boyu öğrenmeye hazır olmaları gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla henüz hizmet öncesi dönemde öğretmen adaylarının YBÖ eğilimi içerisinde olmaları beklenir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin belirlenmesidir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri ne düzeydedir?
2. Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri; "cinsiyet, sınıf düzeyi, bölümü tercih etme sebebi ve lisansüstü eğitim alma isteğine" göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin belirlendiği bu araştırma betimsel araştırma modelindedir. Betimsel araştırmalarda “Ne? Ne kadar ?, Ne sıklıkla?, Ne tür?” soruları ile görüşler, tutumlar ve uygulamalar hakkında değerli bilgiler elde edilmeye çalışılır (Gall, Gall ve Borg, 2003, s. 290). Ayrıca bu araştırma, tarama araştırması türündedir. Tarama araştırmalarında bireyler anket doldurur ya da kendileri ile tutum, faaliyet ve düşünceleri hakkında görüşmeler yapılır (Christensen, Johnson & Turner, 2015). Araştırmaya başlamadan önce Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu 2022-8 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu iki farklı devlet üniversitesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Zaman, yer, katılımcı uygunluğu ve maliyetle ilgili sınırlamalar nedeniyle uygun örnekleme yöntemi (Emerson, 2015) ile katılımcılar belirlenmiştir. Katılımcılardan veriler çevrimiçi anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırmaya 357 öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adaylarından anketi uygulamadan önce gönüllü onam alınmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1.
Öğretmen Adaylarının Demografik Özellikleri

Değişken		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	234	65,5
	Erkek	123	34,5
Sınıf	Birinci Sınıf	45	12,6
	İkinci Sınıf	148	41,5
	Üçüncü Sınıf	99	27,7
	Dördüncü Sınıf	65	18,2
Tercih Sebebi	1.Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen olma hayali	142	39,7
	2.Üniversite sınav puanı	45	12,6
	3. İstihdam ve çalışma koşulları	71	19,8
	4. Diğer	99	27,7
Lisansüstü Eğitim Alma İsteği	Evet	213	59,7
	Hayır	144	40,3

Tablo 1’e göre kadın öğretmen adaylarının oranı %65.5, erkek öğretmen adaylarının oranı ise %34.5’tir. Sınıf düzeyine göre ikinci sınıf öğretmen adaylarının oranı (%41.5) diğer sınıflara göre daha yüksektir. Öğretmen adaylarının bölümü tercih etme sebeplerine göre incelendiğinde en etkili sebebin “Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen olma

hayali" (%39,7) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının yarısından fazlası (%59,7) lisansüstü eğitim almak istemektedir. Öğretmen adaylarının %40,3'ü ise lisansüstü eğitim almayı düşünmemektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki bölümünden oluşan anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik özelliklere yönelik sorular, ikinci bölümde ise Diker Coşkun (2009) tarafından geliştirilen "Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Ölçeği (YBÖEÖ)" yer almaktadır. Üniversite öğrencilerinin YBÖ eğilimlerini belirlemek amacıyla geliştirilen YBÖEÖ, 27 maddeden ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar motivasyon, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğudur. Ölçek altılı Likert dereceleme türündedir. Maddeleri, "1- hiç uymuyor ve 6- çok uyuyor" aralığında puanlanmaktadır. Ölçek alt boyutlarından öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu maddeleri ters puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tamamından toplam puan alınabilmektedir. Ölçeğin ilk üç boyutundan alınabilecek en düşük puan altı puan, orta puan 21 ve en yüksek puan 36'dır. Son boyut olan merak yoksunluğu ise en düşük dokuz, orta puan 31,5 ve en yüksek 81 puan olarak belirlenmiştir. Ölçeğin genel ortalamasında ölçekten alınabilecek minimum puan 27, ortanca puanı 94,5 ve maksimum puan 162 olarak belirlenmiştir (Diker Coşkun, 2009). Bu araştırma kapsamında ele edilen Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları alt faktörler sırasıyla .94, .91, .80, .89, ve ölçek geneli için .92 olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak güvenilirlik katsayısı .70 ve üzerinde olduğu için ölçümlerin güvenilirliğinin yeterli (Field, 2009) olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimi düzeyleri minimum ve maksimum değer, ortalama, frekans ve standart sapma betimsel istatistikleri ile tanımlanmıştır. Diker Coşkun (2009) tarafından belirtilen puanlamaya göre değerlendirilmiştir. Cinsiyet, sınıf, tercih sebebi ve lisansüstü eğitim alma isteği, değişkenlerine göre YBÖEÖ genelinden ve alt boyutlarından elde edilen dal-yaprak ve histogram grafikleri, çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş, Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına bakılmıştır. Sonuç olarak verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Tablo 2'de Kolmogorov-Smirnov test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2.

Ölçek Geneli ve Alt Boyutlarının Kolmogorov-Smirnov Test Sonuçları

Ölçekler	İstatistik	sd	p
Motivasyon	,163	357	,000
Sebat	,070	357	,000
Öğrenmeyi Düzenlemede Yoksunluk	,130	357	,000
Merak Yoksunluğu	,095	357	,000
Ölçek Geneli	,053	357	,018

Tablo 2'de Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre $p < .05$ olduğu için dağılımın normal olmadığı tespit edilmiştir (Büyüköztürk, 2013). Bu sebeple analizlerde non-

parametrik testler kullanılmıştır. Kruskal-Wallis H testinden sonra anlamlı farklılıkların belirlenmesi için Mann-Whitney U testi kullanılmış ve bonferroni ayarlaması yapılmıştır (Field, 2009, s. 565). Kruskal-Wallis testi için etki büyüklüğü (Field, 2009, s. 570) ve Mann-Whitney U testi için etki büyüklüğü " $r=z/\sqrt{N}$ " formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Pallant, 2016, s. 252; Rosenthal, 1991, s. 19, akt. Field, 2009). Bulunan r değeri Cohen kriterleri, .1=küçük, .3=orta, .5=büyük olacak şekilde yorumlanmıştır (Pallant, 2016, s. 252; Field, 2009, s. 550).

Bulgular

Bu bölümde elde edilen bulgular alt problemler dikkate alınarak sırayla sunulmuştur. Tablo 3'te öğretmen adaylarının "YBÖEÖ" puanlarının betimsel istatistiklerine ait bulgular verilmiştir.

Alt Probleme Yönelik Bulgular

Tablo 3.

Öğretmen adaylarının "YBÖEÖ" puanlarının betimsel istatistikleri

Ölçekler	n	\bar{X}	s
Motivasyon	357	13,86	7,22
Sebat	357	15,89	6,48
Öğrenmeyi Düzenlemede Yoksunluk	357	14,24	6,42
Merak Yoksunluğu	357	23,74	9,33
Ölçek Geneli	357	67,73	21,58

Tablo 3'e göre öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerin ait ortalama puanları faktör bazında incelendiğinde, bunların "motivasyon", "sebat", "öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk", "merak yoksunluğu", "ve "ölçek geneli" alt boyutlarında YBÖEÖ'nin değerlendirilmesine ilişkin ölçek ve alt faktör orta puanı (Diker Coşkun, 2009) dikkate alındığında, öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Alt Probleme Yönelik Bulgular

Cinsiyete göre;

Tablo 4.

Öğretmen Adaylarının "YBÖEÖ" Puanlarının Cinsiyete Göre Mann-Whitney U-Testi Sonuçları

	N	Sıra	Sıra	U	p	Etki Büyüklüğü(r)
		Ort.	Toplam			
Motivasyon	Kadın 234	175,89	41158,50	13663,500	,431	
	Erkek 123	184,91	22744,50			
Sebat	Kadın 234	177,91	41630,50	14135,500	,782	
	Erkek 123	181,08	22272,50			

Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi

Öğrenmeyi Düzenlemede Yoksunluk	Kadın	234	161,90	37885,00	10390,000	,000	-0.22
	Erkek	123	211,53	26018,00			
Merak Yoksunluğu	Kadın	234	167,46	39186,50	11691,500	,004	-0.15
	Erkek	123	200,95	24716,50			
Ölçek Genel	Kadın	234	165,53	38733,00	11238,000	,001	-0.18
	Erkek	123	204,63	25170,00			

Tablo 4 incelendiğinde, Mann Whitney-U testi sonuçlarına göre öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ($U=10390,000$, $p=,000$), merak yoksunluğu ($U=11691,500$, $p=,004$) alt faktörleri ile ölçek genelinde ($U=11238,000$, $p=,001$) anlamlı bir farklılık görülürken, diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Erkek öğretmen adaylarının öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk, merak yoksunluğu ve YBÖ puanlarının kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Erkek öğretmen adayları daha meraklı ve kendi öğrenmelerini düzenleyebildiği söylenebilir. Etki büyüklükleri incelendiğinde etkinin küçük düzeyde olduğu söylenebilir.

Sınıf düzeyine göre;

Tablo 5.

Öğretmen Adaylarının "YBÖEÖ" Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

		N	Sıra	X ²	sd	p	Etki Büyüklüğü	Gruplar Arası Fark
			Ort.					
Motivasyon	Birinci Sınıf	45	159,97	3,996	3	,262		
	İkinci Sınıf	148	189,38					
	Üçüncü Sınıf	99	169,48					
	Dördüncü Sınıf	65	183,05					
Sebat	Birinci Sınıf	45	126,36	18,745	3	,000*	-,30	1-2
	İkinci Sınıf	148	198,29				-,27	1-4
	Üçüncü Sınıf	99	167,62					
	Dördüncü Sınıf	65	188,86					
Öğrenmeyi Düzenlemede	Birinci Sınıf	45	211,13	7,142	3	,068		-
	İkinci Sınıf	148	177,90					

Yoksunluk	Üçüncü Sınıf	99	179,92				
	Dördüncü Sınıf	65	157,86				
	Birinci Sınıf	45	172,22	10,478	3	,015	-,20
Merak Yoksunluğu	İkinci Sınıf	148	199,24				
	Üçüncü Sınıf	99	158,32				
	Dördüncü Sınıf	65	169,09				
Ölçek Geneli	Birinci Sınıf	45	165,17	5,657	3	,130	-
	İkinci Sınıf	148	192,07				
	Üçüncü Sınıf	99	163,04				
Ölçek Geneli	Dördüncü Sınıf	65	183,14				

Tablo 5'te Kruskal Wallis test sonuçları incelendiğinde, öğretmen adaylarının sebat ($X^2=18,745$, $p=,000$, $Grup_{1-2}$ için $r=,30$, $Grup_{1-4}$ için $r=,27$) ve merak yoksunluğu ($X^2=10,478$, $p=,015$, $Grup_{3-2}$ için $r=,20$,) alt faktörlerinde sınıf değişkeni açısından anlamlı farklılıklar tespit edilirken diğer alt boyutlar ve ölçek genelinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Etki büyüklüğü ise sebat için küçük, merak yoksunluğu için orta düzeydedir. Birinci sınıf öğrencilerinin sebat puanı ikinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha düşüktür. İkinci sınıf öğrencilerinin merak yoksunluğu puanları ise üçüncü sınıf öğrencilerinden daha yüksektir.

Bölüm tercih sebebine göre;

Tablo 6.

Öğretmen Adaylarının "YBÖEÖ" Puanlarının Bölüm Tercih Sebebine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

		N	Sıra	X ²	sd	p	Etki Büyüklüğü	Gruplar Arası Fark
			Ort.					
Motivasyon	1.Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen olma hayali	142	168,13	21,030	3	,000	-,29	3-4
	2.Üniversite sınav puanı	45	209,83				-,22	3-1
	3. İstihdam ve çalışma koşulları	71	216,46					
	4. Diğer	99	153,71					
Sebat	1.Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen	142	174,71	34,379	3	,000	-,38	3-4

adaylarının motivasyon, sebat, merak yoksunluğu ve YBÖ eğilimleri puanlarının “diğer” sebeplerden dolayı tercih edenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bölümü tercih etmede “Üniversite sınav puanı” etkili olan öğretmen adaylarının da sebat ve YBÖ eğilimleri puanı “diğer” sebeplerden tercih edenlere göre daha yüksektir. Son olarak “istihdam ve çalışma koşullarını” dikkate alarak tercih eden öğretmen adaylarının motivasyonlarının “Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen olma hayali” ile tercih edenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Lisansüstü eğitim alma isteğine göre;

Tablo 7.

Öğretmen Adaylarının “YBÖEÖ” Puanlarının Lisansüstü Eğitim Alma İsteğine Göre Mann-Whitney U-Testi Sonuçları

		N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	p	Etki Büyüklüğü (r)
Motivasyon	Evet	213	154,86	32986,00	10195,000	,000	
	Hayır	144	214,70	30917,00			-0,28
Sebat	Evet	213	164,69	35080,00	12289,000	,000	
	Hayır	144	200,16	28823,00			-0,16
Öğrenmeyi Düzenlemede Yoksunluk	Evet	213	163,13	34747,00	11956,000	,000	
	Hayır	144	202,47	29156,00			-0,18
Merak Yoksunluğu	Evet	213	160,84	34258,50	11467,500	,000	
	Hayır	144	205,86	29644,50			-0,21
Ölçek Geneli	Evet	213	153,58	32712,50	9921,500	,000	
	Hayır	144	216,60	31190,50			-0,29

Tablo 7 incelendiğinde, Mann Whitney-U testi sonuçlarına göre öğretmen adaylarının lisansüstü eğitim alma isteğine göre, motivasyon ($U=10195,000$, $p=,000$), sebat ($U=12289,000$, $p=,000$), öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ($U=11956,000$, $p=,000$), merak yoksunluğu ($U=11467,500$, $p=,000$) alt faktörleri ile ölçek genelinde ($U=9921,500$, $p=,001$) anlamlı bir farklılık görülmüştür. Lisansüstü eğitim alma isteği bulunmayan öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri lisansüstü eğitim almak isteyenlere göre daha yüksektir. Etki büyüklükleri incelendiğinde ise etkinin küçük düzeyde olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada motivasyon”, “sebat”, “öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk”, “merak yoksunluğu”, ve “ölçek geneli”nde öğretmen adaylarının puanlarının düşük olduğu görülmektedir. Bu

bağlamda elde edilen sonuçlar, öğretmen adaylarının YBÖ eğilimi içerisinde olmadıkları, YBÖ konusunda yeterli motivasyonlarının bulunmadığı ve YBÖ ile ilişkili faaliyetleri sürdürmede konusunda sebat göstermede zorlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Soruklu (2022), Gür Erdoğan (2014), Bekçi(2021), Bilici ve Bağcı (2020), ve Bulaç ve Kurt (2019)'un öğretmen ve öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmalarda YBÖ eğilimlerinin iyi düzeyde olduğunu, Duymuş ve Sulak (2018), Yasa (2018), Gür Erdoğan, Bayat ve Sentürk (2017) yaptıkları çalışmalarda pedagojik formasyon öğrencilerinin YBÖ eğilimlerinin orta düzeyde olduğunu, Tunca, Akın Şahin ve Aydın'ın (2015) çalışmalarında ise öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin düşük düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir.

Sınıf düzeyi açısından öğretmen adaylarının YBÖ eğilimleri incelendiğinde birinci sınıf öğrencilerinin sebat puanlarının ikinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinden düşük, ikinci sınıf öğrencilerinin merak yoksunluğu puanlarının ise üçüncü sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Coşkun Diker'in (2009) araştırmasında 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin YBÖ eğilimleri karşılaştırılmış birinci sınıf öğrencilerinin puanlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Bilici ve Bağcı (2020) çalışmalarında ikinci sınıftaki öğretmen adayları ile birinci ve üçüncü sınıftaki öğretmen adayları arasında birinci ve üçüncü sınıflar lehine anlamlı farklılık bulmuştur. Boztepe ve Demirtaş'ın (2018) çalışmasında birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencilerinin YBÖ puanları üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Tunca, Alkın Şahin ve Aydın'ın (2015) çalışmasında birinci sınıf öğretmen adaylarının diğer sınıf düzeyindekilere göre YBÖ eğilimlerinin daha düşük seviyede olduğunu belirtmiştir. Oral ve Yazar tarafından yapılan çalışmada üçüncü sınıfa devam eden öğretmen adaylarının ikinci sınıf ve üst sınıftakilere göre YBÖ algıları, üçüncü sınıftakilerin lehine anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yurdakul (2017) ve Akcaalan (2015) tarafından yapılan çalışmalarda, öğrencilerin sınıf düzeyine göre YBÖ puanları arasında istatistiksel bir farklılık tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada birinci sınıf öğretmen adaylarının sebat puanlarının daha düşük olması yükseköğretim öncesi YBÖ becerilerine sahip olmadıklarının da bir göstergesidir. Bununla birlikte bu farklılığın birinci sınıftan dördüncü sınıfa doğru anlamlı bir şekilde ortaya çıkmaması eğitim fakültelerinin YBÖ becerilerini kazandırma konusunda yeterliliğinin sorgulanmasını da gerektirmektedir.

Araştırmanın cinsiyete göre olan bulguları, erkek öğretmen adaylarının öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk, merak yoksunluğu ve YBÖ puanlarının kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu yönündedir. Bir başka deyişle erkek öğretmen adaylarının daha meraklı ve kendi öğrenmelerini düzenleyebildiği söylenebilir. Literatür incelendiğinde cinsiyete göre YBÖ eğilimlerinin erkek öğretmen adaylarının lehine sonuçlanan araştırmalar (Karakış ve Demirtaş, 2022; Tunca vd., 2015) olduğu gibi kadın öğretmen adaylarının lehine sonuçlanan (Bilici ve Bağcı, 2020; Bulaç ve Kurt, 2019, Demiralp, 2016) ve fark olmayan (Boztepe ve Demirtaş, 2018; Güzel, 2017; Oral ve Yazar, 2015; Soruklu, 2022; Yılmaz, 2018; Tunca, Akın Şahin ve Aydın, 2015) araştırmalar bulunmaktadır.

Araştırmada lisansüstü eğitim alma isteği bulunmayan öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin lisansüstü eğitim almak isteyenlere göre daha yüksek olduğu tespit

edilmiştir. Çetinkaya, Gülaçtı, Çiftçi ve Kağan (2019) öğretmenlerle yaptıkları araştırmada, lisansüstü almak isteyen öğretmenlerin YBÖ eğilimleri ölçeği boyutları motivasyon, sebat ve merak yoksunluğu puanlarının lisansüstü eğitim yapmak istemeyenlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayaz (2016) çalışmasında YBÖ eğiliminin lisansüstü eğitim yapmak isteyen öğretmenlerde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Bulaç ve Kurt (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin lisansüstü eğitim yapmak isteyenler lehine farklılaştığını göstermiştir. Bu araştırmada ilgili alan yazındaki sonuçlarla örtüşmeyen bir şekilde lisansüstü eğitim alma isteği bulunmayan öğretmenler lehine sonuçlanmıştır. Bu durum günümüzde hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının istedikleri takdirde çok çeşitli kaynaklardan kendilerini mesleki ve kişisel olarak geliştirmesine olanak sağlayan imkânların bulunmasından kaynaklanabilir. Araştırmaya katılan öğretmen adayları yaşam boyu öğrenmeyi lisansüstü eğitimle sınırlı görmeyip daha geniş bir bakış açısıyla ele almış olabilir.

Bu araştırmanın diğer araştırmalardan farklı olarak incelendiği değişkenlerden biri de öğretmen adaylarının bölümü tercih etmesinde en etkili olan sebep ile YBÖ eğilimleri arasında farklılığın olup olmamasıdır. Elde edilen bulgulara göre bölümü "İstihdam ve çalışma koşulları" nı dikkate alarak tercih eden öğretmen adaylarının motivasyon, sebat, merak yoksunluğu ve YBÖ eğilimleri puanlarının "diğer" sebeplerden dolayı tercih edenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bölümü tercih etmede "Üniversite sınav puanı" etkili olan öğretmen adaylarının da sebat ve YBÖ eğilimleri puanı "diğer" sebeplerden tercih edenlere göre daha yüksektir. Son olarak "istihdam ve çalışma koşulları" nı dikkate alarak tercih eden öğretmen adaylarının motivasyonlarının "Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve öğretmen olma hayali" ile tercih edenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Akkaya (2019) sınıf öğretmenleri ile yaptığı çalışmada ailesinin isteği, açıkta kalmamak ve diğer nedenlerle öğretmen olmak isteyenlerin motivasyon kaybının kendi isteği ile öğretmen olanların motivasyon kaybından daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Bursal ve Buldur (2013) tarafından öğretmen adayları ile öğretmenlik tercih nedenleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişki incelemiştir. Geleceğe yönelik pozitif beklenti düzeyinin özgeci ve içsel mesleki tercih nedenleri ile pozitif, dışsal nedenlerle negatif ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Daha önce yapılan araştırmalar bu araştırmada ortaya çıkan sonucun nedenini ortaya koymak için yeterli görülmemekle birlikte çalışmada ortaya çıkan durum aleyhine kanıtlar sunmaktadır. Bununla birlikte istihdam koşullarını ve çalışma şartlarını düşünerek tercihini gerçekleştiren öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin daha iyi olmasının sebebi bilinçli bir farkındalıkla tercih yapmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerinin yükselmesi için eğitim fakültelerinde dersler ve ders dışı eğitim faaliyetleri ile YBÖ eğilimlerinin geliştirilmesi desteklenebilir. Bölüm tercih nedenlerinin öğretmen adaylarının YBÖ eğilimlerini nasıl etkilediği konusunda daha kapsamlı nicel ve nitel araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Son olarak bu araştırmada uygun örnekleme kullanıldığı için sonuçların genellenmesinin mümkün olmaması (Emerson, 2021) bu araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Kaynakça / Reference

- Altın, S. (2018). *Ortaöğretim öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Akcaalan, M. (2015). *Yaşam boyu öğrenme ile sosyal duygusal öğrenme arasında ilişkilerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Akkaya, O. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin bilinçli farkındalık ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Ayra, M. (2015). *Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik inançları ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi. Amasya.
- Ayra, M. & Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik alguları ile ilişkisi. *Education Sciences*, 10 (1) , 17-28. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19839/212535>
- Bekçi, B. (2021). *İngilizce Öğretmenlerinin ve İngilizce Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri(Sakarya İli Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Behçet, O. & Yazar, T. Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenmeye ilişkin algılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 1-11.
- Bilici, O. & Bağcı, H. (2020). Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle E-Öğrenmeye Hazır Bulunuşlukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 205-219. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sakaefd/issue/57931/801187>
- Bohari, N. M., Jamal A. H. M. & Mohamad, N.(2020). Life long learning: The important and future change in education. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24(5), 5302-5314 DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020237
- Boztepe, Ö. (2017). *Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme ve iletişim memnuniyet düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Boztepe Ö., & Demirtaş Z. (2018). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme ve iletişim memnuniyet düzeylerinin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(2), 327-335. <https://doi.org/10.5961/jhes.2018.275>
- Bulaç, E. (2019). *Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı, Amasya
- Bulaç, E. ve Kurt M. (2019). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 125-161.

Bursal M. & Buldur S. (2013) "Fen bilgisi öğretmen adayları için öğretmenlik tercih nedenlerini derecelendirme ve geleceğe yönelik beklentiler ölçekleri geliştirme çalışması," *Turkish Journal of Teacher Education*, 2(1), 47-64.

Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, T. (2011). *Yaşam boyu öğrenme bağlamında yabancı dil olarak İngilizce ders kitaplarında strateji kullanımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz* (Çeviri Editörü: Ahmet Aypay). Ankara: Anı Yayıncılık.

Çetinkaya, B. , Gülaçtı, F. , Çiftçi, Z. & Kağan, M. (2019). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ve mesleki doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi . *Trakya Journal of Education December 2019 Additional Issue* , 809-823. <https://doi.org/10.24315/tred.529759>

Demiralp D. (2016). *Öğretmen yetiştirme programlarının yaşam boyu öğrenme yetkinliğini kazandırmadaki etkisinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ

Diker Coşkun, Y. (2009). *Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim dalı, Ankara.

Djebbari, Z. & Djebbari, H. (2018). Promoting innovation and change in English education: towards a philosophy of lifelong learning. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 1(4), 8-11.

Doğan, E. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin öğrenilmiş güçlülük düzeyleri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Dolan, A. M. (2012) 'Reforming teacher education in the context of lifelong learning: The case of the BEd degree programme in Ireland', *European Journal of Teacher Education*, 35(4), pp. 463-479.

Duymuş, Y. ve Sulak, S. (2018). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri üzerinde lisans eğitimi, cinsiyet ve bölümün etkisi. *Smursız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 2(3), 58-70.

Emerson, R. W. (2015). Convenience Sampling, Random Sampling, and Snowball Sampling: How Does Sampling Affect the Validity of Research? *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 109(2), 164-168. <http://doi.org/10.1177/0145482X1510900215>

Emerson, R. W. (2021). Convenience sampling revisited: embracing its limitations through thoughtful study design. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 115(1), 76-77

Erdamar, G., Demirkan, Ö., Saraçoğlu, G. ve Alpan, G. (2017). Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve eğitsel internet kullanma öz-yeterlik inançları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 636-657. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/321855>

- Loubser, A. (2012). Research into life skills education in the foundation phase: is the inclusion of life skills really necessary in teaching third world foundation phase learners. *The International Journal of Learning*, 18 (11).
- Feng, L., & Ha, J. L. (2016). Effects of teachers' information literacy on lifelong learning and school effectiveness. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 12(6), 1653-1663 <http://dx.doi.org/10.12973/eurasia.2016.1575a>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage Publication
- Gall, M., Gall, J., & Borg, R. (2003). *Educational research an introduction*. Allyn & Bacon,
- Gedik, G. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi (Manisa-Demirci ilçesi örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi. Manisa.
- Gökkyer, N. & Cirit, D.K. (2018). Sınıf öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(18), 649-660.
- Gür Erdoğan, D. (2014). *Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerine etki eden faktörler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Bolu.
- Gür Erdoğan, D., Bayat, S. ve Sentürk, Ş. (2017). Pedagojik Formasyon Öğrencilerinin Bit, E-Öğrenme ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Arasındaki İlişki. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 7(13), 147-160.
- Gür Erdoğan, D. ve Aرسال, Z. (2016). Yaşam boyu öğrenme eğilim ölçeği (YBÖEÖ)'nin geliştirilmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 114-122.
- Güzel, H. (2017). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (10) , 312-325.
- Hayat, M. S., Rustaman, N. Y., Rahmat, A., & Redjeki, S. (2019). Profile of life-long learning of prospective teacher in learning biology. *Journal of Physics: Conference Series*, 1157(2) <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1157/2/022083>
- İncik, E. Y. (2020). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve 21. yüzyıl öğretme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1099-1112. Erişim adresi: <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2020..-638602>
- Kalaitzidis, I., Kalaitzidou, O. & Manolas, E. (2017). Educational research as a tool for teacher lifelong learning. *Journal of Regional Socio-Economic Issues*, 7(1), 23-3.
- Kanmaz, A. (2021). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile öğretmen öz-yeterlik inançları arasındaki ilişki. INSAC International Congress on Scientific Developments for Social and Education Sciences. 27-28 March 2021, Konya, Turkey
- Karakış, Ö. & Demirtaş, Z. (2022). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve öğretmenlik mesleğini seçimlerinden duydukları memnuniyetin mesleki yönelim ve kariyer geliştirme arzularını yordaması. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13 (5) , 77-92. <https://dx.doi.org/10.19160/e-ijer.1121973>

Kokanović, T. & Stari, K.S. (2019). The importance of lifelong learning in developing preschool teachers' professional competence. *Croatian Journal of Education* 21 (1), 47-59.

Kılıç, H. (2015). *İlköğretim branş öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri (Denizli ili örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Lala, Ö. (2021). *Öğretmenlerin mesleki değerleri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır

Matsumoto-Royo, K., Ramírez-Montoya, M. S., & Conget, P. (2021). Opportunities to develop lifelong learning tendencies in practice-based teacher education: Getting ready for education 4.0. *Future Internet*, 13(11), 292. <https://doi.org/10.3390/fi13110292>

Nerison, M. E. (2021). A quantitative causal comparative study examining the level of life long learning beliefs of educators (Order No. 28321070). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2510213349). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/quantitative-causal-comparative-study-examining/docview/2510213349/se-2>

Özçiftçi, M. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile eğitim teknolojisi standartlarına yönelik öz yeterliklerinin ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi. Amasya.

Özdemir Ü. (2022). *Ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile 21.yüzyıl becerilerine ilişkin öz-yeterlik algı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Sakarya örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya

Pallant, J. (2016). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS (6th edition)*. Sydney: Allen & Unwin.

Recepoğlu, S. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile öz-yönetimli öğrenme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41 (1) , 551-569. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/62024/867117>

Sezgin, S. (2022). *Türkiye'de yaşam boyu öğrenme ile ilgili yayınların sistematik literatür taraması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya

Settaş, O. (2022). *Öğretmenlerin öğrenmeye yönelik epistemolojik inançları ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Akyazı örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya

Soruklu E. (2022). *Öğretmen adaylarının 21. Yüzyıl becerileri ile yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun

Yaman, F. (2014). *Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi (Diyarbakır ili örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Yasa, H. D. (2018). *Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile bilgi okuryazarlığı becerileri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yaşam Boyu Öğrenme Ana Bilim Dalı, Bartın.

Yılmaz, M. (2016). Öğretmenlerin yaşam boyu eğilimlerinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (35), 253-262.

Yurdakul, C. (2017). An investigation of the relationship between autonomous learning and lifelong learning. *International Journal of Educational Research Review*, 2(1), 15-20.

Tanatar, E. (2017). *Öğretmenlerin iş değerleri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi. İstanbul. ,

Tamášová, V. (2015). Professional and career development of vocational subject teachers as a trend in the lifelong learning of teachers. *Acta Technologica Dubnicae*, 5(1), 1- 20.

Wang, S. (2018). Patterns and strategies on professional development for college English teacher in lifelong education perspective. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 294, 415-419. <http://dx.doi.org/10.2991/ieesasm-18.2019.77>

[itobiad], 2022, 11 (4): 2507-2515

Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar

Procedures and Principles in the Quran

Yasin ÇETİNKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Graduate Student, Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology

cetinkaya3755@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4448-1833

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Kitap Değerlendirmesi / Book Review
Geliş Tarihi / Received	: 01.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 31.12.2022
Yayın Tarihi / Published	: 31.12.2022
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Çetinkaya, Y. (2022). Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (4), 2507-2515. doi: 10.15869/itobiad.1197705

İntihal-Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yasin ÇETİNKAYA).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by/Yayıncı: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar
Kitap Değerlendirmesi / Book Review
Mustafa Kılıç (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022)

Öz

Mustafa Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* adlı eserinde Kur'ân okunuşu esnasında okuyucunun yaptığı hatalar ve bu hataların giderilmesi adına hangi yolların izleneceğini aktarmıştır. Yazar eseri iki ana bölümden oluşturmuş, ilk bölümde okuyucunun konuyu daha iyi anlayabilmesi adına "harfler" konusundan başlamıştır. Ardından mahreç, sıfat ve lahn konularıyla, sonrasında gelecek bölüm için alt yapı oluşturmuştur. Bu sırada geçmişten günümüze kadar Kıraat âlimlerinin belirlediği bazı okuyuş hatalarını ele alarak bunların izahını yapmıştır. Bu izahların hemen ardından hataların sebeplerini ve çözüm yollarını Kur'ân'dan örnek ayetlerle izah etmiştir. Genel olarak kültürümüzde tecvit denildiğinde ârızî sıfatlara indirgemek gibi bir yanlış olduğu fakat bundan daha elzem olan mahreç ve lâzımî sıfatlar konusu olduğunun altını çizmiştir. Ve yine sıfat ve mahreç konusunun Kur'ân'ı doğru okuma noktasında ilk sırada yer aldığının altını çizmektedir. Yazarın bu konu üzerinde çokça durma sebebi tilavetin ibadet boyutuna da etki etmesidir. Nitekim yazar önsözün ilk cümlesinde: "Tilaveti ibadet olan Ku'ân'ın doğru okunması da önem arz etmektedir." diye izah etmektedir. Teorik bilgileri anlaşılabilir şekilde sadelikte anlatan yazar, ardından pratik yapma esnasında çokça yapılan hatalar üzerinden nüanslar vermiştir. Ardından Arap dilindeki harflerin sayısındaki ihtilaflara varıncaya kadar birçok konuyu izah etmiştir. Ortaya konulan ihtilaflar konusunda yazar genel kabul görenlerin yanında çok az taraftarı olan görüşleri dahi zikretmiştir. Tabi bunları zikrederken ihtilaf konularında savunulan görüş ve bu görüşe karşı olan alimlerin görüşlerini sarıh bir şekilde ortaya koymuştur. Diğer taraftan yazar Kur'ân tilaveti sırasında "temsili kıraatin" önemine vurgu yapmaktadır. Tabi bunların hepsi bir araya geldiği zaman bir usul oluşacağı, bu usulün ise "fem-i muhsin" kişi olan hocadan alınması gerektiğini belirtmiştir. İkinci bölüm ise her harfin tüm yönüyle tanıtımı yapılmaya yapımı ve bu konuda büyük başarı sağlanmıştır. Oluşturulan tablolar sayesinde ise okuyucunun daha rahat anlamasını hedeflemiştir. Dolayısıyla bu kitap, izlediği metot, kapsamlı içeriği ve sonuçları bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu değerlendirmede, Kılıç'ın *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* isimli çalışması yöntem ve içerik olarak ele alınmış, yazarın yorumları ve ulaştığı sonuçlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ârızî Sıfat, Lâzımî Sıfat, Mahreç, Lahn, i'câz.

Procedures and Principles in the Quran

Abstract

Mustafa Kılıç, in his work called Methods and Principles in the Recitation of the Qur'an, conveyed the mistakes made by the reader during the recitation of the Qur'an and the ways to be followed in order to eliminate these errors. The author created the work in two main parts, and in the first part, he started with the subject of "letters" in order for the reader to understand the subject better. Then, with the topics of origin, adjective and lahn, he created the infrastructure for the next section. In the meanwhile, he dealt with some of the reading errors determined by the recitation scholars from the past to the present and explained them. Immediately after these explanations, he explained the reasons for the mistakes and the ways to solve them with example verses from the Qur'an. He underlined that, in general, when tajwid is mentioned in our culture, it is a mistake to reduce it to accidental adjectives, but that it is a matter of origin and necessary adjectives, which are more essential than that. And again, he underlines that the subject of adjectives and origin is in the first place at the point of reading the Qur'an correctly. The reason why the author dwells on this subject a lot is that the recitation also affects the worship dimension. As a matter of fact, the author states in the first sentence of the preface: "It is also important to read the Qu'an, whose recitation is worship." he explains. Explaining the theoretical information in an easy to understand manner, the author then gave nuances over the mistakes made during practice. Then, he explained many issues, including the conflicts in the number of letters in the Arabic language. Regarding the conflicts put forward, the author has also mentioned the views that have few supporters besides the generally accepted ones. Of course, while mentioning them, he clearly revealed the views defended on the issues of conflict and the views of scholars who were against this view. On the other hand, the author emphasizes the importance of "representational reading" during the recitation of the Qur'an. Of course, he stated that when all these come together, a method will be formed and this method should be taken from the "fem-i muhsin" person, the teacher. The second part should be made to introduce all aspects of each letter and great success has been achieved in this regard. Thanks to the tables created, it is aimed for the reader to understand it more easily. Therefore, this book makes an important contribution to the literature in terms of its method, comprehensive content and results. In this evaluation, Kılıç's work called Methods and Principles in the Qur'an Recitation was handled as method and content, the author's comments and the results he reached were examined.

Keywords: Incidental Adjective, Necessary Adjective, Mahreç, Lahn, i'câz.

Giriş

Mustafa Kılıç tarafından kaleme alınan eser, ilahiyat fakültesi öğrencilerine tecvit ilmi açısından temel oluşturma adına okutulabilecek bir çalışma niteliğindedir.

Eser iki ana bölümden müteşekkildir. Müellif, önsözünde eseri yazma gerekçesini açık bir şekilde izah etmiştir. Çalışmanın başından itibaren Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunması ve bunun nasıl yapılacağı hususunda bilgilere yer vermiştir. Hatta sorunun en temelinde giderek bahse konu olacak hataları bertaraf etmek adına kaleme aldığını görmekteyiz. Yazar klasik eserlerde dikkat çekilen hatalı telaffuzların, genel olarak günümüzde de karşılaşılmakta olduğunu belirtmiştir. Özellikle bazı kaynaklarda kaydedilen hataların derlenerek zikredilen yanlışlara düşmemek veya mevcut hataları gidermek için yapılması gerekenlerin belirli bir sistematik dâhilinde sunulmasının, Kur'ân'ın doğru tilavet edilmesine ve Kur'ân eğitimi süreçlerine katkı sunacağı kanaatinde. Müellif eserini bu amaca yönelik olarak kaleme aldığını belirtmiştir.

Çalışmada; Arap dilinde harfler, harflerin mahreçleri ve lâzımî sıfat konuları ele alınmış; genel olarak klasik kaynaklarla sınırlı olmak üzere âlimlerin Kur'ân okuyucusuna yaptığı tavsiyeler tespit edilip değerlendirilmiştir. Akabinde giriş bölümünü (s.s 15-27) kısa üç başlık olarak tasnif edilmiştir. Yazar ilk başlık olarak "Kur'ân'ın Usulüne Uygun Okumanın Önemi" ile başlamış ve burada Kur'ân'ı usûlüne göre okumanın aslında sadece "güzel ses" olmadığı meselesinin mahiyetini izah etmiştir. İkinci başlık ise "Kur'ân Tilavetinin Esasları Olarak Mahreç ve Sıfat" başlığıdır. Bu başlıkta Kur'ân'ı usûlüne uygun biçimde okumak isteyenlerin yapmaları gerekenleri beş maddede toplamıştır. Bunlar: harflerin mahreçlerini bilmek, harflerin sıfatlarını bilmek, bir harf diğerleriyle terkibe girdiğinde uygulanması gereken hükümleri bilmek (fennî tecvit), tilavette rol oynayan ağızdaki uzuvları, çokça tekrar yapmak suretiyle harflerin ve diğer tecvit uygulamalarının doğru telaffuzuna alıştırmaktır. Yazar bütün bunların, bir fem-i muhsinden müşâfêhe yoluyla uygulamalı olarak öğrenildiğini izah etmiştir.

Yazar, harflerin; mahreçler ve sıfatlarına uygun okunmadığı takdirde telaffuzun bozulacağı, harfin başka harfe dönüşmesi ya da Arap lügatinde makbul olmayan başka bir sese dönüşeceğini ifade etmiştir. Bu tür hataların ayetin manasını bozacağı ya da zedeleyeceği hususunda uyarılarda bulunmuştur. Harflerin ayrıştırılması bağlamında sadece mahreçlerin yeterli olmadığı, sıfatlarında elzem olduğunu örneklerle izah etmiştir. Bu çerçevede konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına Debreli Hoca'nın (ö. 130/1888'den sonra) bazı izahatlarına yer vermiştir. Yaşadığı dönemde mahreç ve sıfat eğitiminin metruk hale geldiğini belirten Debreli Hocadan bahsederken konunun ehemmiyetine binaen yazılan şu bölüm çok dikkat çekicidir:

"Kalıp olmadıkça altın ve gümüş dökmek mümkün olmadığı gibi harflerin mahreçleri doğru telaffuz edilmedikçe mananın da sahîh olmayacağını, bu durumun ise namazın sıhhatine bile hâle getireceğini savunmuştur. Böylece harflerin mahreçlerini, mananın ortaya çıktığı kalıplar olarak tavsif etmiştir. Harflerin mahreçlerinin mizana, sıfatların ise mihenk taşına benzetilmesine değinip mahreçlerin ve sıfatların bilinip uygulanmasının önemine vurgu yapmıştır."

Yazar tecvit dendiği zaman sakın Ū'un ve sakın ř'in halleri, medler, idgam gibi ârızî sıfatlar içinde değerlendirilen konulara indirgenmediği; mahreç ve lâzımî sıfatların konu

dışına itildiğinden bahsetmiştir. Nazarî ve uygulamalı olarak yer yer verilen mahreççitimi, teori-pratik açısından çok zayıf kaldığını belirtmiştir. Müellif mahreç ve sıfat bilmeksizin harfin nasıl ve nereden çıktığını anlamının, anlatmanın ve kavramanın hem hoca hem de öğrenci açısından oldukça güç olduğunu aktarmıştır. Sonrasında "Neden fem-i muhsine ihtiyaç vardır?" sorusunun cevabını kısa bir biçimde vermiş ve buna bağlı olarak müşâfehe terimini açıklamıştır. Fem-i muhsin olmaz ise teorik yanı ağır basan Kur'ân-ı Kerim öğreniminin eksik ya da yanlış olacağını belirtmiştir. Buna göre Kur'ân'ı doğru öğrenme adına "bol tekrar ve fem-i muhsin" çok büyük öneme sahiptir.

Müellif, eserin birinci bölümündeki konuları (ss.47-119)"Arap Dilinde Harfler, Mahreçler ve Sıfatlar" ana başlığı altında, dört alt başlık olarak ele almıştır. İlk alt başlık olarak "Arap Dilinde Harfler" (s.s 33-52) başlığı ile başlamış, bu kısmı da kendi içinde "Mucem Harfler, Aslî Harfler ve Fer'î harfler" başlığı altında tasnif etmiştir. "Fer'î Harfler" başlığını "Makbul Olanlar ve Makbul Olmayanlar" olarak ikiye ayırmış ve bunları da alt başlıklara ayırmıştır. Ana başlık altında özellikle Arap literatürü hakkında pek çok bilgiye yer vermiştir. İlk olarak bazı Arap dili âlimlerinin; harfler, harflerin mahreçleri, sıfatları, lakapları gibi konuları idgam bahsine hazırlık olarak aldığı vurgulamıştır. Tam burada Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796)el-Kitâb adlı eserinde güzel idgam ile caiz olmayan idgam, güzel bulunmayan idgamın bilinmesi adına harfleri ve sıfatları anlattığını, kendisinden sonra gelenlerinde eser üzerine yazılan şerhlerde de aynı yöntemi kullanarak bir usul oluşturduğunu ifade etmiştir. Yazar "Neden mahreç bilgisi gereklidir?" sorusunun cevabını güzel bir izahat ile İbn Yaîş'ten (ö. 643/1245) vermiştir. Buna göre harfler arasında idgam yapmaktaki maksadın, seslerin birbirine yakınlaştırılması ve birbirine katılması olduğu, bu sebeple mahreç bakımından birbirine yakın ve uzak olan harfleri bilmek için mahreç bilgisinin gerekliliğini vurgulamıştır. Yine bu konuyu idgam meselesi üzerinden irdeleyerek idgamın mahreçleri aynı veya yakın olan harfler arasında yapıldığını, bu durumun Arap dili âlimlerini daha erken dönemde mahreçler ve sıfatlar hususunda çalışmalar yapmaya ittiğini belirtmiştir. "Mu'cem Harfler" başlığında konuya açıklık getirmek adına açıklamalarda bulunmuş, İbnEbî Meryem (ö. 565/1170) ve Merğînî (ö.1349/1931) gibi âlimlerin konuya dair görüşlerini aktarmıştır. "Aslî Harfler" başlığında ise Arapların erken dönemde belirledikleri harfleri "Aslî ve Fer'î" harfler olmak üzere iki kısma ayırdığını zikretmiştir. Yazar burada aslî harflerin sayısı hakkında ulemanın²⁹ sayısı üzerinde ittifak ettiğini fakat bu sayı hakkında bazı âlimlerin farklı görüşlere sahip olduğunu söylemiştir. Özellikle hemze-elif meselesinde farklı görüşlerin bulunduğu, bunlardan ikisinin bir harf mi yoksa farklı harfler olduğu mu konusu üzerinde görüşlere yer vermiştir. Örneğin Müberred (ö. 286/900), elif ve hemzenin tek harf olduğunu öne sürmüş ve harf sayısını yirmi sekiz olarak kabul etmiştir. Birçok âlim de buna karşı çıkarak harf sayısının yirmi dokuz olduğu hususunda Müberred ve savunucularını tenkit etmişlerdir. Fakat yazar Müberred'in görüşü hakkında açıklamalar yaparak, aslında onunda yirmi dokuz sayısına tabi olduğunu beyan etmiştir. Müellif burada hemzeye mahsus özel bir yazım şekli bulunup bulunmaması meselesi ile onun hece harflerinden olup olmadığı konusunda ayrı ayrı değerlendirmenin daha uygun olacağı görüşünün muteber olduğunu belirtmiştir. Daha sonra teknik bir bilgi olarak harflerin mahreçlerinden çıkış sırasına göre Sibeveyhi'nin sıralamasının birçok âlim tarafından kabul görüp bazen sırasının değiştiğini ifade etmiştir. Tam burada elif ve hemze isminin

birbiri için kullanılıp kullanılmadığı hususunu âlimlerin görüşleri ışığında örneklerle açıklamış ve izah etmiştir. Sonrasında yazar “*Fer’î Harfler*” başlığında fer’î harfleri açıklayarak başlamış ve sonrasında bunları “*Makbul Olanlar*” ve “*Makbul Olmayanlar*” olarak tasnif etmiştir. “*Makbul Olan*” demek Arapçadaki yirmi dokuz harften neşet eden altı harf demektir. Bunların mahiyetini (ss. 40-45) açıklayarak bu harflerden bazılarının menşesine varana kadar literatür bilgisi sunmuştur. Konuya binaen son olarak âlimlerin bu harflerin tilavette ve Arap dilinde kullanılıp kullanılmamasına dair bildirdikleri görüşleri izah etmiştir. Burada yazar diğer tecvit kitaplarında olduğu gibi bir sıralama yapmamıştır. Birçok eserde makbul olan harfler bahsinde beş harf olup onlar şu şekildedir; Hemze-i Müsehhele, Elif-i Mümale, Sâd-ı Müşemme, Lam-ı Muhaffeme ve Nun-i Muhfattır. Yazarın ise Nun-i Muhfat, Elif-i Mümale, Eli-i Mufahhame, Hemze-i Müsehhele, Sâd-ıMüşemme ve ح Harfine benzer şekilde telaffuz edilen ش harfi olarak altı madde saymıştır. “*Makbul Olmayanlar*” ise yirmi dokuz harften neşet eden altı harfin üzerine, sahih olmayan sekiz harf daha demektir ki bunlarla beraber Arap dilindeki mevcut harf sayısı kırk üçe çıkar. Bunları sekiz maddede anlatan yazar en sonda harflerin sayısı konusundaki ihtilafları açıklamıştır (ss. 48-51).

Müellif ikinci alt başlık olan “*Harflerin Mahreçleri*” bölümünde ilk olarak mahrecin ne olduğu hususuna değinmiştir. Bazılarına göre harfin ortaya çıkıp belirlediği yer iken bazılarına göre ise harfin sesinin kesildiği yer olarak vurgulanmıştır. Fakat yazara göre her ikisi de aynı şey olmakla “*harfin sesinin ortaya çıkıp kesildiği yer*” olarak tanımlamıştır. Bu alt başlığı da “*Mahreçlerin Sayısı, Mahreçler ve Mahreçlerin Çalışma Usulü*” olarak üç başlığa ayırmıştır. İlk olarak mahreçlerin sayısı hususunda Halîl b. Ahmed’enispetle on bir, on dört, on altı ve on yedi sayılarını dile getirilmiştir. Sîbeveyh, İbn Cinnî, Saîdî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Abdülvehhâb el-Kurtubî, Zemahşerî, İbn Ebî Meryem, Hemedânîgibi âlimler on altı sayısını savunurken Ferrâ, Kutrub, Cermî, İbn Keysân, İbn Düreydgibi âlimler de bu sayının on dört olduğunu savunmuştur. Fakat yazarözellikle İbnü’l-Cezerî ile birlikte harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu kabulünün baskın olarak öne çıktığını, bu nedenle harflerin mahreçleri, İbnü’l-Cezerî’nin yaptığı mahreç taksimine göre yapılacağını aktarmıştır. Bu bilginin akabinde ise mahreçlerin boğaz, dil ve dudaklardan olmak üzere üç organdan çıktığını zikretmiştir. Yazar genel kabul gören görüşe göre harflerin beş küllî mahreç ve on yedi cüzi mahreçten çıktığını ifade etmektedir. Bundan sonraki süreçte bu beş ana mahrecin “*cevf bölgesi, boğaz bölgesi, dil bölgesi, dudak bölgesi ve geniz bölgesi*” olarak ne olduğunu ve bunların içinde olan on yedi cüz’î mahreci açıklamıştır. Ardından ise her cüz’î mahreçteki harf sayısını ve bunların hangi harfler olduğunu zikretmiştir. Ek olarak da mahreçler ve harfler noktasında konuya dair eğer ihtilaf var ise onları dile getirmiştir. Tüm bunlardan sonra “*Harflerin Çalışma Usulü*” başlığı altında ise harflerin tek başına okunurken Halîl b. Ahmed’in harfin sonuna he (ه) harfi getirdiğini, Sîbeveyhi’nin de bunun yerine harfin sonuna elif (ا) getirilmesinin daha caiz olacağını söylemiştir. Netice itibarıyla âlimlerin bazıları, harflerin mahreçlerini harfi sâkin veya şeddeli kılıp başına bir hemze-i vasıl getirerek belirleyebilmek için harflerin sıfatlarına riayet edilerek doğru bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Buradan hareketle yazar aktarılan bilgiler doğrultusunda Kur’ân eğitiminde harflerin doğru telaffuzlarının öğretilmesinde harflerin sâkin veya şeddeli kılıp evveline hemze-i vasıl getirilmesi yönteminin uygulandığını

belirtmiştir. Yazar harflerin mahreçlerinin anlatılan şekilde tespit edilebilmesi için, söz konusu harflerin sıfatlarına göre doğru telaffuz edilmesi gerektiğini ifade eder. Zira yazara göre yanlış telaffuz, hatalı tespiti de beraberinde getirecektir (s. 66).

Üçüncü alt başlık ise "*Harflerin Sıfatları*" konusudur. Burada yazar sıfatın lügat tanımını ardından da terim manasını açıklanarak başlamıştır. Sonra sıfatların tasnifi ve sayısı hakkında bazı görüşleri zikrederek konuya giriş yapmıştır. Sıfatların *lâzımî* ve *ârizî* olmak üzere ikiye ayrıldığını beyan eden yazar akabinde yaklaşık 43 sayfada *lâzımî* sıfatları işlemiştir. İlk olarak *lâzımî* sıfatın tanımını yapmış; buna göre "*harften hiçbir zaman ayrılmayan cehr, isti'la ve itbak gibi özelliklerdir.*" Buna ek olarak yazar *lâzımî* sıfatları İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde zikrettiği *lâzımî* sıfatları esas aldığını beyan eder. Sonrasında sıfatların sayısı hakkındaki görüşleri ön bilgi olması hasebinde beş sayfaya yakın bir bölüm halinde okuyucuya sunmuştur. Burada sayı hakkında farklı görüşler vardır. Fakat en dikkat çeken kanaatimizce İbnü'l-Cezerî'ninkidir. Çünkü o üç farklı eserinde üç farklı sayı zikretmiş, bazen bir eserde aldığı sıfatı diğerinde zikretmemiştir. Müellif bu konuya dair son olarak harflerin sıfatlarının çok olduğu, fakat bunlar arasından telaffuza en çok etkisi olanların âlimlerce seçildiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı seçilen sıfatların bir âlimden diğerine farklılık göstermesini normal karşılamıştır. Hemen bu izahattan sonra "*Zıttı Olan Sıfatlar*" konusuna başlayan yazar, burada klasik bir usul olarak zıttı olan sıfatların harf sayısı az olandan gidilerek çok olana varılacağını ifade etmiştir. Fakat yazar sıralama konusunda farklı bir sıra takip eder, klasik usulde; cehr-hems, rihvet-şiddet-beyniyye, istifal- isti'la, infitah-ita, ismat-izlag şeklinde iken yazar bu sıralamayı istifal- isti'la, infitah-ita, cehr-hems, rihvet-şiddet-beyniyye olarak almıştır. Bunun sebebi ise, ülkemizde yürütülen Kur'an eğitiminde öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen sıfatları öne aldığını ifade etmiştir (s. 73).

Yazar bu sıralama sonrasında sıfatların kelime manası, terim manası, ihtilaf varsa ihtilaf konusu ve sıfatın olduğu harfleri açıklamıştır. Ardından "*Zıttı Olmayan Sıfatlar*" konusuna geçmiştir. Müellif eserinde bu sıfatlardan doğru seslerin tanımlanmasında en çok kullanılan sıfatları alındığını kendisi ifade etmiştir. Yine müellif burada genel hatları ile İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* eserinde zikrettiği sıfatları esas almıştır. Maddeler halinde bu sıfatları sıralamış; kelime manası, terim manası, ihtilaf varsa ihtilaf konusu ve sıfatın olduğu harfleri açıklamıştır. Son olarak da "*Kuvvet Bakımından Sıfatlar*" konusuyla *lâzımî* sıfatları bitirmiş, Kastallânîve Sa'îd Yusuf es-Semennûdî'nin sıfatlar cihetinde harflerin kuvvetlilik ve zayıflık bakımından yapmış oldukları harf tasnifini zikretmiştir. Tabi ki bunlarda bulunan farklılıkları açıklamış ve son olarak güçlülük-zayıflık bakımından harfi bilmenin elzem olduğunu, zira harflere hakkını vererek okumak için bunların bilgisine sahip olmamız gerektirdiğini bildirmiştir.

Bu bölümden sonra "*Ârizî Sıfatların*" bazılarını saymış, ardından "*Sıfatların Faydaları*" başlığında, sıfatların sağladığı üç faydayı örnekleri ile zikretmiştir. İlk olarak sıfat bilmek mahreçleri aynı olan harflerin seslerinin farklılaşmasını sağlayan unsurdur. İkinci olarak harflerin kuvvet bakımından kuvvetli-zayıf olduğu bilinir. Bu sayede idgam konusu daha iyi anlaşılır. Mevcut olan idgam tam mı nakıs mı olduğu rahatlıkla anlaşılır. Son olarak sıfat bilmek kuvvet bakımından bilinen harf bizi *lahn*'den uzak tutar. Yazar

buranın sonuna ilaveten sıfat bilmenin fonetik olarak da bir iç disiplin sağladığını belirtir. Bu bakımdan sıfatlar Kur'ân'ın i'câzı hususunda büyük öneme sahiptir.

Son olarak yazar “*lahn*” konusundan bahsetmiştir. Lahn, Kur'ân tilavet ederken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmak olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında bunun “*lahn-ı celi* ve *lahn-ı hafi*” olarak ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Lahn-ı celi'nin; bir harfi başka harfe çevirmek, mevcut harekeyi değiştirmek ve kelimeye harf ilave etmek veya lafızdan harf eksiltmek olarak izah etmiştir. Lahn-ı hafi'nin gizli hata demek olduğu ve bir kısmının için ehli tarafından bilineceği, bir kısmının da orta seviyede Kur'ân okuyabilenler tarafından fark edilebileceği bilgisini ilave etmiştir. Bunları kitabın genelinde olduğu gibi; okuyucunun daha iyi anlaması için, örnekleri ile beraber açıklamıştır. Lahn konusunu uyarı niteliğindeki şu cümle ile bitirmiştir. “*Kur'ân'ın usulüne uygun okunabilmesi ve lafzî i'câzının tilavete yansıtılabilmesi için lahn'in her türlüünden sakınmak gerekmektedir. Böylece Kur'ân'ın hem anlamını korumak hem de lafzî i'câzını sergilemek mümkün olacaktır.*” (s. 118)

Son olarak “*Değerlendirme*” kısmında genel bir özet niteliğinde buraya kadar olan kısmı iki sayfada aktarmıştır. Son paragrafta ise eserin bundan sonraki kısmı hakkında nüanslar vererek bu bölümü bitirmiştir.

İkinci bölüm eserin de ismini aldığı “*Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*” bölümüdür. Bu bölüm birinci alt başlık “*Kur'ân Tilaveti: Harfler, Mahreçler ve Sıfatlar*” adı altında eserin bundan sonraki içeriğini kapsamaktadır. Bu bölüm 126-344. sayfaları arasında olup 188 sayfadan müteşekkildir. Yazar bu bölümde her harfi müstakil olarak ele almış; Tecvit âlimlerinin yazdıkları eserlerde ele aldıkları telaffuz hatalarını bir araya getirerek tasnif etmiştir. Bu hataların nedenlerini ve düzeltme yollarını her harfin kendi bölümünde ayrı ayrı belirtmiştir. Bu harfler Arap dilindeki alfabetik sıraya göre sıralanmış, “*Tilavete İlişkin Esaslar*” başlığı ile de her harfe dair ihtarlar ortaya konulmuştur. Her harfin her maddesine en az bir örnek olmakla çoğu zaman üçten çok örnekle daha iyi kavranmasını hedeflemiştir. Tüm bunlar yapılırken mahreç-sıfat birlikteliğinden taviz verilmeden bütün halinde sunulmuştur. Bütün bunlar göz önünde olacak şekilde her harfin incelik-kalınlık özelliğini zikrederek başlamış, kendisinde bulunan sıfatları, çıktığı külli ve cüz'î mahreci belirtmiş, hangi hallerde yanlış okunduğunu ve nasıl doğru okunması gerektiğini belirtmiştir. Âlimlerin belirtmiş oldukları hataları her harfin müstakil bölümünde numaralandırmak suretiyle ayırmış ve toplamda 29 harf için 285 tane hata yapılması muhtemel durumu izah etmiştir. Yazar bu hataların yapılmaması için nasıl bir çalışma yapılması gerektiğini izah etmiştir. Bunların içinde en çok örneğe sahip olan üç harf şunlardır; ﺕ harfinin 17, ﺎ harfinin 19 ve ﺝ harfinin 20 tane örneği vardır.

Müellif eserin sonunda “*Değerlendirme ve Sonuç*” bölümlerini yazarak eseri sonlandırmıştır. Değerlendirme kısmında ikinci bölüm hakkında genel bir değerlendirme yapmış, aslında mahreçler ve sıfatların Kur'ân tilavetinin usul ve esaslarını oluşturduğuna, bunları bilmenin ve uygulamanın önemli olduğunu tekrardan belirtmiştir.

Sonuç kısmına gelindiğinde ise yazar, yapılan çalışmaların ayetlerin metnini ve manasının korunmasına hizmet ettiği; bazı telaffuz hataların manayı değiştirdiği, bazılarının da lafzî i'câzına zarar verdiğini aktarmıştır. Harf ve kelimelerin doğru telaffuzu için mahreç ve sıfat bilmenin, bunları doğru bir biçimde uygulamanın

zikrettiğimiz konular çerçevesinde çok elzem olduğunu belirtmiştir. Bunları bilmenin okuyucuyu birçok hatadan uzak tutacağı kanaatindedir. Mahreç ve sifata bağlı kalmadan okumanın keyfi bir okuma olacağı ve bunun yanlışlara gebe bir eylem olduğunu izah etmiştir. Birçok klasik eserin de doğru telaffuz üzere yazıldığını belirtmiştir. Kur'ân lafızlarının doğru telaffuzu konusunda yapılan uyarıların pek çoğunun yine harflerin lâzımî sıfatları ile bağlantılı olduğunu kaydetmiştir. Diğer yandan mahreç ve sıfat bilmenin kendi başına yeterli olmadığı pratik yapmanın çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Yani bilgi-beceri birlikteliği sağlanmalıdır. Pratik yaparken bir metot olarak; evvela harfin müstakil bir şekilde doğru telaffuzunun ardından birbiriyle terkip halinde, kelime içinde çalışılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Buna ek olarak öğrencinin hocadan öğrendiğini bol tekrar sayesinde pekiştirebileceğini aktarmıştır.

Ve son olarak okuyucu hatalarına verdiği örneklerin, aslında bugünde halen pek çok kişi tarafından yine yanlış telaffuz edildiğini belirtmiştir. Aslında eserde zikredilmeyip esasen çok daha fazla yanlışın bulunduğunu aktaran yazar, burada asıl olan mahreç ve sıfat bilgisine hakîm olarak telaffuz yanlışlarından uzak durulacağını aktarmıştır.

Sade bir dille kaleme alınan eserde, Arapça gibi grameri zengin bir dil ile alakalı okuyucunun kafasını fazla karıştırmaksızın terimsel ifadeler yer vermiş; yerine göre fazlaca örnekle okuyucunun konuyu daha rahat kavraması amaçlanmıştır. Bu bağlamda tecvit ilmi açısından temel oluşturma adına okutulabilecek, ilgili konu etrafında oldukça doyurucu bir çalışma niteliği arz etmektedir.